SUB | NIEDERSÄCHSISCHE STAATS- UND UNIVERSITÄTSBIBLIOTHEK GÖTTINGEN

Werk

Titel: Den Danske Atlas eller Konge-Riget Dannemark
Jahr: 1763
Kollektion: Zoologica
Digitalisiert: Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen
Werk Id: PPN391287532
PURL: http://resolver.sub.uni-goettingen.de/purl?PPN391287532
OPAC: http://opac.sub.uni-goettingen.de/DB=1/PPN?PPN=391287532

Übergeordnetes Werk

Werk Id: PPN391287281
PURL: http://resolver.sub.uni-goettingen.de/purl?PPN391287281
OPAC: http://opac.sub.uni-goettingen.de/DB=1/PPN?PPN=391287281

Terms and Conditions

The Goettingen State and University Library provides access to digitized documents strictly for noncommercial educational, research and private purposes and makes no warranty with regard to their use for other purposes. Some of our collections are protected by copyright. Publication and/or broadcast in any form (including electronic) requires prior written permission from the Goettingen State- and University Library.
Each copy of any part of this document must contain there Terms and Conditions. With the usage of the library's online system to access or download a digitized document you accept the Terms and Conditions.
Reproductions of material on the web site may not be made for or donated to other repositories, nor may be further reproduced without written permission from the Goettingen State- and University Library.

For reproduction requests and permissions, please contact us. If citing materials, please give proper attribution of the source.

Contact

Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen
Georg-August-Universität Göttingen
Platz der Göttinger Sieben 1
37073 Göttingen
Germany
Email: gdz@sub.uni-goettingen.de

Den Danske

Atlas

Eller

Konge-Riget Dannemark,

Med dets

Naturlige Egenskaber, Elementer, Indbyggere, Væxter, Dyr og andre Affødninger, dets gamle Tildragelser og nærværende Omstændigheder i alle Provintzer, Stæder, Kirker, Slotte og Herre-Gaarde.

Forestillet ved en udførlig

Lands-Beskrivelse,

saa og oplyst

med dertil forfærdigede Land-Kort over enhver Provintz,

samt ziret

med Stædernes Prospecter, Grund-Ridser, og andre merkværdige Kaaber-Stykker.

Efter Høy-Kongelig allernaadigst Befalning

ved

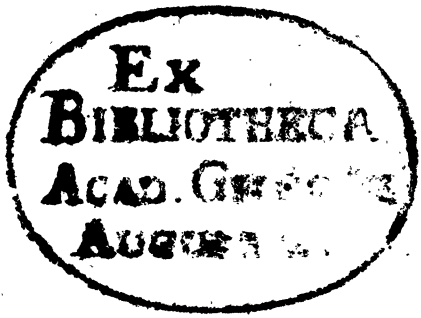
Erich Pontoppidan,

S. S. Theol. Doctor, Professor og Procancellarius ved Kiøbenhavns Universitæt, samt Medlem af det Kongelige Kiøbenhavnske og Kæyserlige Petersborgske Videnskabs-Societæt.

Res ardua, vetuſtis novitatem dare, novis auctoritatem, obſoletis nitorem, obſcuris lucem, dubiis fidem, omnibus verò naturam. PLINIUS in Præf. Hiſt. Nat.

TOMUS I.

Kiøbenhavn, 1763. trykt hos Kongelig Universitets Bogtrykker A. H. Godiche, boende i Skinder-Gaden neſt ved vor Frue-Latinſke Skole.

Ex
Bibliotheca
Acad. Ge
Augu

Den Stormægtigſte

Eenevolds-Herre og Konge,

Kong,

Friderich den Femte,

Arve-Konge

til Dannemark og Norge, de Venders og Gothers,

Hertug

til Slesvig, Holſteen, Stormarn og Ditmarſken,

Greve

til Oldenborg og Delmenhorſt. ꝛc. ꝛc.

Stormægtigſte Monarch, Allernaadigſte Arve-Herre og Konge.

Til at overgive, i Allerdybeſte Underdanighed, **Deres Kongel. Majeſtæt**, denne Lands-Beſkrivelſe, haver jeg ſaa meget større Føye og Anledning, ſom **Deres Kongel. Majeſtæts** egen Allernaadigſte Befalning er Arbeidets eeneſte Grund og Aarſag.

Hvor vidt jeg kand have haft Lykke til at opfylde **Deres Kongel. Majeſtæts** Allernaadigſte Villie, veed jeg ikke, men vel dette, at jeg haver giort mig al optænkelig Fliid og Umage derfor, ønſkende, i hvor det gaaer, at Villien frem for Evnen maatte tages i Allernaadigſte Betragtning.

Dette haabes, i Følge af den Naade, med hvilken **Deres Kongel. Majeſtæt**, fra ſaa mange Aar af, haver anſeet ſin ringe Tiener, at jeg ikke ſkal tale om det Allernaadigſte Behag, med hvilket alle gode Videnſkabers Dyrkelſe, ja alt hvad ſom ſigter til almindelig Velfærd, fremmes og befordres, ſaa vidt mueligt er i en ufuldkommen Verden.

Jeg, ſom aldrig haver ſmigret for **Deres Kongel. Majeſtæt**, agter ikke heller at giøre det, ved denne Allerunderdanigſte Tilſkrift. De følgende Tiders Skribentere kunne, med mindre Undſeelſe, ſige Sandhed, naar de foretage ſig at ſkildre **Deres Kongel. Majeſtæts** Portrait, betragtet fra den meeſt ſynlige, og Verden meeſt vigtige Side, jeg meener, ſaa vidt det viiſer en ſtor Menniſke-Ven, fuld af de allerædelmodigſte Bemøyelſer, for at lykſaliggiøre det Folk, ſom den Allerhøyeſte haver underlagt Deres Hyrde-Stav.

Staaer det end ligeſaa lidet til **Deres Kongel. Majeſtæt**, ſom til **Salamon**, at giøre alt det kraagede ret, og at opfylde alle Landets Mangler, da tør jeg dog ſige det, ſom hvær Dannemand veed, nemlig at Kongen, ved de allerpriſeligſte Anſtalter, Befalninger og Opmuntringer, haver ſtræbt at giøre ſit, ſom Fader og ſom Læge.

Neppe

Neppe er nogen saa uvidende, han skiønner jo paa den Redebonhed, med hvilken alle de Midler udvælges, forsøges og i værksettes, som Tiid og Omstændighed ville lade ansee for tienlige, til Rigernes indvortes Styrke og udvortes Sikkerhed, særdeles til Videnskabernes Flor, Handelens Opkomst, Flittigheds Opmuntring, Jordens Dyrkelse, Søefartens Udvidelse, Lovenes Forbedring, de Fattiges Forsørgelse, de Syges Pleye, Ungdommens Opdragelse, Adelens Ære, Borgernes Formeerelse, Militiens Øvelse, kort sagt: almindelig Velfærd, saa vidt mueligt være kand. Den **Allerhøyeste**, som ærer Jordens Konger, ved at kalde sig selv deres Konge, ville fremdeles forlene det, hvorpaa alting kommer an, nemlig sin himmelske Naade og Velsignelse, til alle priselige Idretter og Anstalter.

Han lade **Deres Kongel. Majestæt** opleve den Alder, som udkræves til at høste behagelige og fuldmodne Frugter, af en saa kostbar og overflødig Sæd. Han crone **Deres Kongel. Majestæt** med Naade, Ære og Seyervinding over alle slags Fiender, Fristelser og Farligheder. Han lade **Deres Kongel. Majestæt**, som nu er Hans Stattholder paa Jorden, prydet med Hans Æres og Magtes-Billede, findes ret bereed til at indgaae omsider i sin himmelske

melſke Overherres Glæde, og med alle Folkenes Ældſte, at nedlegge ſin jordiſke Crone for Hans Fødder!

Saa ønskes og bedes dagligen af den, ſom indtil ſine Dages Ende, med al optænkelig Troeſkab og Underdanighed ſkal findes,

Stormægtigſte Monarch,

Allernaadigſte Arve-Herre og Konge,

Deres Kongelige Majeſtæts

Allerunderdanigſte troe Tiener
og
Forbeder hos Gud.

E. Pontoppidan.

Kiøbenhavn,
den 31 Martii 1763.

Høytærede Læsere.

Fortalen til en Bog blader man gemeenligen forbi, og derved tabes ikke heller meget, med mindre Læseren er af det Slags, som efter egen Indsigt, vil fælde en vel grundet Dom over Bogens Priis, thi i det Fald behøver man at underrettes nogenlunde forud, om Skriftets Anledning, Øyemerk, Indhold, Indretning, Hiælpe-Midler, og andet saadant, som strax viser Læseren, hvad han der i kand vente,

saamt i hvilken Orden. Allerheldst behoves saadan Forberetning, om et Skrift af det Slags, der falder noget vidtloftigt, og indeholder en Samling af adskillige Ting.

I denne Hensigt er det, at nærværende Fortale, som dog ikke skal blive alt for lang, først maa underrette Læseren om den Anledning man haver haft, til at legge Haand paa dette Slags Arbeyd, nemlig kort sagt: **Vores Allernaadigste Konges Villie og Befalning.** Da jeg for tre Aars Tiid, Allerunderdanigst overgav i Allerhøyst bemeldte **Deres Kongelige Majestæts** Hænder, det Skrift ORIGINES HAFNIENSES, og samme havde den Lykke, at ansees med naadige Øyne, saa ønskede **Monarchen** tillige, dette Arbeydes Fortsettelse, eller **Kiøbenhavn forestillet i sin nærværende Tilstand,** ja ogsaa efter samme Maade, en udforlig Historisk og Chorographisk **Beskrivelse over alle Danske Provinzer og Stæder i Almindelighed.** Visseligen et Ønske, som stemmede noye overeens med de mange andre Prøver paa en Landsfaderlig Omhue for den almindelige Velfærd. Thi hertil udkræves blandt andet, en noyere og noget vissere Efterretning om hver Provintzes naturlige saavelsom Borgerlige Tilstand i de ældere og nyere Tiider, om Indbyggernes Art og Egenskab, saamt Vilkaar og Nærings-Midler, item om Stædernes adskillige Skiebne, særdeles Aarsagen til deres Fremvext eller Aftagelse, saamt adskillige

andre

andre gamle og nye Ting, henhørende til saadan en Lands-Beskrivelse, som ved nøyere Kundskab og Eftertanke om eet og andet, med Tiden maatte give Anledning til almindelig Gavn og Nytte.

Men just saadan Sagens Vigtighed viiste mig tillige, hvor vanskeligt det ville falde, at udføre den, til **Monarchens** Allernaadigste Behag og mine Med-Borgeres sande Tieneste, helst i Betragtning af min Alder og øvrige faa Leve-Dage, samt mit Sinds og Legems aftagende Kræfter. Et saa betydeligt Arbeyd skiønnedes strax, at ville udkræve noget meere, end hvad jeg burde troe mig selv til, og hvad Hiælp eller Tilstød jeg kunde vente fra andre Patrioter, var mig endnu gandske uvist. Ikke destomindre besluttede jeg at legge Haand paa et Forsøg, særdeles siden jeg dertil ikke lidet blev opmuntret, ved Allerhøyst bemeldte Deres **Kongelige Majestæts** Allernaadigste Løfte, om Adgang til alle fornødne Efterretningers Kilder, saavelsom andre Hiælpe-Midler, meest Kaaberstikningen, som ellers ville have faldet alt for bekaastelig for mange Kiøbere, endskiønt samme ikke vel kunde savnes i en Lands-Beskrivelse. Her kunde mange Ord ikke sige nær saa meget, som eet Øye-Kast paa Landkortet, og paa en Tegning af Byer, Bygninger, Antiqvitæter, Naturalier, eller deslige Ting, saa at en Beskrivelse ved blotte Ord, maatte i den Materie, blive alt for vidtløftig, og endda utydelig. Allermeest udkrævedes i denne første Tome, nogle Plader, til visse Fugles og en Mængde saadanne Insecters Aftryk, som hidindtil, saa vidt man

veed, andensteds ere enten ubekiendte, eller dog ikke endnu ved Kaaberstikning bekiendtgiorte.

En anden Hovet-Sag, til hvis Oplysning denne Fortale bestemmes, angaaer Skriftets Indhold og de Ting, som Læseren der i kand vente sig, samt den Orden, i hvilken samme fremsettes. Her haver jeg holdt for, at i en hver fuldstændig **Lands Beskrivelse**, var den allerførste og vigtigste Post, Landets **Indbyggere**, følgeligen i Henseende til Dannemark, den **danske Nations** Forestillelse, og det, saa vidt mueligt, fra Roden af, eller i de Ældste, saavelsom sildigere og nærværende Tider. En Sag, som vist nok var vanskelig, men maatte dog legges til Grund, eller gaae foran, og altsaa udgiøre den første Bog. Thi naar man siden, ved et Lands eller en Stads Beskrivelse, rører visse Forandringer og Historiske Omstændigheder, kand saadant skee med faa Ord, naar Folkets og særdeles Kongernes Historie, i et Summarisk, dog tilstrekkeligt Udtog, er lagt til Grund, saa at siden ikke skeer Ophold ved idelige Igientagelser

Næst Landets Indbyggere, møder **Landet selv**, eller Nationens Hiem og Opholds-Sted, forstaae saa vidt det betragtes i Almindelighed og efter sine naturlige Egenskaber. De vilkaarlige Ting og Borgerlige Indretninger, som henhøre til eet eller andet Land og Sted i Særdeleshed, følge siden hver i sin Orden. Men hvad heele Dannemark, paa Naturens Vegne, haver tilfelleds,

eller

eller og, hvor i visse Provintzer, paa nogen Maade, afvige fra de andre, det er den anden Bogs Hovet-Indhold. Følgeligen giores her et Forsøg paa Landets **Natur-Historie.** Atter en Sag, af ikke liden Vanskelighed, efterdi Jisen her allerførst maatte bry-des. Den nyelig omtalte Antiqvitæt var mig mørk nok, at opklare, dog fandtes paa den Vey, en god Deel Forgængere, af hvis Fodspoer det rimeligste og meest troeværdige kunde udsøges. Men i at fore-stille det, som caracteriserer Elementerne hos os, samt i at giøre no-genlunde Rede for Indholden af det tredobbelte **Natur-Rige,** fandt jeg gandske faa særskilte, og slet ingen sammelte eller sam-menhængende, end sige fuldstændige Efterretninger. Hvad under da, at jeg ikke heller tør udgive dette lidet som her fremlegges om den Sag, for at være noget fuldstændigt. Nej, mange betydelige Ting kunne legges hertil, andre kunne rettes og forbedres, af dem som i een eller anden Deel af den vidtløftige **Natur-Lære,** have haft Leylighed, at giøre fleere Forsøg, og ved egne eller andres Jagtta-gelser, at opdage fleere hidhenhørende Mærkværdigheder. Indtil dette skeer, haaber jeg, at de Forstandigste af mine Landsmænd noyes med nærværende **første Forsøg,** som venteligen vil give Anledning til det fuldkommere, i følgende Tider. Mit Haab herom understøttes fornemmeligen ved den større Flid og Alvorlighed, med hvilken **Natur-Læren,** ligesaa vel hos os, som hos andre Na-tioner, nu omstunder unegteligen befordres blandt den Studerende

Ungdom, ligesom mange andre, særdeles vittige Land-Mænd, i Vore Tider, synes at efterspore, ved egen Forfaring, de Naturlige Aarsagers Orden, Sammenhæng og Virkning.

Næst efter disse tvende Bøger, om Dannemarks Indbyggere og dets øvrige naturlige Indhold, som udgiøre nærværende **Første Bind** af den Danske Atlas, skal uopholdeligen følge, saa fremt HErren giver Liv og Kraft, den **Chorographiske Beskrivelse** selv, og det saa udførligen, som den af mig kand bringes til Veye, ved Hielp af alle muelige Efterretninger. Et hvert Stift, i Stiftet hvert Amt, i Amtet hvert Herret, i Herredet hvert Kirke-Sogn og i Sognet hver Bye, Torp, Eeneste-Gaard og særdeles hver Herre-Gaard, skal findes opregnet, og hvor noget merkværdigt forekommer, kortelig beskrevet. Siælands-Stift er allereede færdigt, og kunde have fundet Sted i denne første Tome, dersom man ikke med Flid ville have undgaaet at giøre den alt for stor og bekaastelig paa eengang.

Behager det hernæst Læseren at vide, af hvilke Kilder jeg haver øset den Efterretning, som gives om saa mange og adskillige Ting, vort Fæderne-Land angaaende, da findes jeg ogsaa gandske villig til at giøre Rede derfor, ja jeg finder det fornødent, til den Ende, at jeg siden overalt kand være desto kortere, i at beraabe mig paa eet eller andet Hielpe-Middel.

I de ældre Tiders Historie, haves egentligen ikkuns tvende Original Skribentere, nemlig SAXO GRAMMATICUS og ARILD HVITFELD, hvis Arbeyde siden af en PONTANO, MEURSIO, HOLBERG, HÖYER, PARTHENAY og MALLET er prøvet, poleret og fortsat indtil de nyere Tider. Saa haver og een og anden særdeles Part af Historien faaet sin merkelige Forbedring, ved en Mængde af andre Skribentere, blant hvilke en THORMODUS TORFÆUS og JOHANNES GRAMMIUS unegteligen fortiene største Tak, af mig og en hver, ikke alleene hvad Kongernes og Folkets, men ogsaa hvad adskillige Stæders og andre Tings Historie angaaer. Den Geistlige eller **Kirkelige Historie** fra Hedenskabet af, indtil vore Tider, følgeligen mange Kirkers, Klostres, Skolers og andre Stiftelsers Historie, haver jeg længe siden bemøyet mig for at oplyse, og der i tilfældige viis, berørt endeel af alle Provintzers og Stæders Alderdomme. (*)

Men naar her ikke spørges om den Danske Historie i Almindelighed, saa meget som i Særdeleshed, om en **Chorographie** eller **Topographie**, en Beskrivelse over Landene og Stæderne, da ere mine Forgængere paa den Vey, vel mangen og heel adskillige, skiønt

(*) Af *Annal. Eccles. Dan.* haver det femte og sidste Bind, som strekker sig til Aaret 1736, allerede længe siden været færdigt til Trykken, men maa hvile i Mscr. indtil HErren haver hiemkaldet mig fra sin stridende Kirke, da een eller anden upartiisk Sandheds Ven vel torde faa i Sinde at udgive det.

ſkient ikkuns faa ſaadanne, ſom kunde giøre nogen ſynderlig Tieneſte, naar en hver betragtes for ſig ſelv, men tages de i Samfund og lignes med hverandre, da kommer dog, ved deres Flid, noget ſaadant frem, ſom jeg her ikke kunde have ſavnet, uden merkelig Hinder i Sandhedens Opdagelſe. De hidhørende Skrifter vil jeg ſaa korteligen opregne, nemlig:

ADAMI BREMENSIS *Libellus de Situ Daniæ & Reliquarum, quæ trans Daniam ſunt Regionum.* Adſkillige gange og i adſkillig Format oplagt, tillige med ſamme gamle Autors **Kirke-Hiſtorie**, til hvilken den føyes, ſom et lidet Tilhæng af faa Blade. Der i berøres med en Summariſk Efterretning, noget lidet om alle tre nordiſke Kongeriger, ſaavidt ſamme den gang, nemlig i det tolvte Seculo, endnu ſtode under den Bremſke Erke-Biſkops Jurisdiction i Kirkelige Ting. Adamus ſom var en Canik i Bremen, havde af Nysgierighed, giort en Reiſe herind, til Kong SVEND ESTRIDSENS Hof, og af denne Herre, ſom ikke var uden Studering, faaet een og anden mundtlig, dog ſaare ufuldkommen Beretning, om Landenes og Indbyggernes Egenſkaber.

SAXONIS GRAMMATICI *Commentariolus de Regnorum Aquilonarium ſitu & Natura*, ſom findes blandt Respublicas Elzevirianas, fra pag. 42 til 52 er, noget nær, af ſamme Beſkaffenhed, ſom det forrige, da dog denne Autor var i Stand til, at beſkrive ſit Fæderne-Lands Tilſtand i ſin Tiid, hvis han havde haft det fulde Forſæt.

Jo-

JONÆ COLDINGENSIS, Paſtoris gamſtedenſis *Coronarium, ſive brevis Daniæ deſcriptio: edit. Sleswigæ* Anno 1584 *Francof.* 1594. 8. her findes lidet meere end i de forrige, tillige med endeel Urigtigheder, om hvilke een af mine Correspondenter advarer mig med følgende Ord: Cave Coldingenſi credas: Tot. certe in eo non ſunt Periodi ac menda. En Dom, hvilken jeg dog finder noget haard. For Reſten ſkrev denne Mand ikke ilde, efter ſine Tiders Lys og Smag, var ogſaa noget alt for nidkiær Patriot, og ligeſaa umild mod Naboerne, ſom de paa den Tiid, mod os, hvor for det Kongelig Svenſke Hof paaſtod hans Tilretteſættelſe, ſom ikke blev afſlaget.

HENRICI RANZOVII, *Cimbriæ ejusdemqve partium, Urbium, Inſularum &c. Deſcriptio nova*, Anno MDXCVII. Et Mſcr. ſom længe hande lagt utrykt, men Anno 1739 til Trykken blev befordret, af den Høyfortiente Herr ERNST JOACHIM de WESTPHALEN og findes i hans *Monumentis ineditis Tom I.* pag. 1. 163. Det angaaer egentlig ikkuns Dannemarks halve Deel, nemlig Nørre- og Sønder-Jylland, tilligemed Holſteen, men bør dog her ikke forbigaaes, da der i haves mange gode Efterretninger om Landet og dets Indbyggere, ſkiønt altſammen i kort Begreb, hvad ſærdeles Stæder angaaer, hvorimod Adlens Hiſtorie og adſkillige andre Antiqvitæter, derved merkeligen oplyſes.

JOHANNIS ISAACII PONTANI *Chorographia Daniæ, Tractusque ejus univerſi borealis deſcriptio.* Samme er et Tilhæng af hans Hiſtoria

Rerum Danicarum, trykt in Folio til **Harderwik** 1631. og berører Landets Beſkrivelſe, for Hiſtoriens Skyld, men ikkuns ſaa løſelig, paa de fleeſte Stæder. **Helſingør**, ſaaſom denne Autors Fødebye, og nogle faa fleere Stæder, om hvilke noget merkværdigt var ham bekiendt, foreſtilles udførlig nok, efter den Tiids Tilſtand. Det øvrige anføres kuns ved en kort Opregnelſe, eller og gaaes gandſke forbi, ligeſom det ikke var hans egentlige Hovet-Sag, eller Hiſtorien ſelv, ved hvilken han haver fortient den Roes, ſom ham tillegges af JOH. SVANINGIO, med det Ære-Vers:

Pontanus Danos, Trojanos ſcripſit Homerus
Magnus hic eſt Græcis, Major at ille Gothis.

MARTINI ZEILERI **Beſchreibung derer Reiche Dännemark und Norwegen: Ulm** Anno 1648 og 1658 In Octavo. Overſat paa Latin 1655 In 12mo ſaa og paa Hollandſk, **Amſterdam** 1652, i ſamme Format. Denne Autor grunder ſig meeeſt paa Pontani Arbeyd, og gaaer ikke meget videre end han, thi ſom en Fremmet kunde han ikke heller vide ret meget meere, paa den Tiid. Hans Methode er at opregne Stæderne, ikke efter deres naturlige Lægd og Provitzernes følge, men efter Navnenes Alphabetiſke Orden, ſaa at deraf ikke kand haves noget Sammenhængende Begreb.

JENS

Jens Lauritzen Wolffs *Encomion Regni Daniæ* eller Dannemarks Riges Lof. Kiobenhavn 1654. In Qvarto. Efter Bogens Opskrift, søger denne Autor allevegne det som kand være til nogen Slags Roes og Æreminde for een eller anden Kiobstæd, saa og deres merkværdigste Tildragelser. Her og der findes og af ham nogle ellers ubekiendte Ting antegnede.

Arndt Berndsens Danmarkes og Norges frugtbare Herlighed. Kiobenhavn 1656. in 4to, Ligesom den forrige Autor alleene opholder sig ved Kiobstæderne, saa sigter denne fornemmeligen til Landvæsenet og Jordegodset i hver Provintz, særdeles i den første Bogs første Part, hvilken indeholder dog meget saadant, som ligner en Chorographisk Beskrivelse. Siden er dette temmelig vidtloftige, og i sin Art priselige Arbeyds hovet Øyemerk, at underviise Lehns-Mændenes, samt Adelens Fogeder og Forvaltere, om Jordegodsets Administration, Bondens Skat og Landgilde, samt den Spise-Taxt, som da holdtes paa Herregaardene.

Næst disse ved Trykken publicerte Lands Beskrivelser, bør ikke forbigaaes det paa Universitætets Bibliothek forvarte og vel copierte Mscr., i hvilket en af Fæderne-Landets Historie vel fortient Mand, nemlig Doct. Petrus Johannis Resenius, haver søgt at raade Boed paa den Mangel af en Dansk Lands-Beskrivelse, under Navn af *Atlas Danicus*. Denne Titel overtalede mig Anno 1725 til at

giøre en lang og bekoſtelig Kiøbenhavns Reyſe, ſkiønt forgiæves, thi ved min Ankomſt, var Mſcr. udlaant til Geheimraad VINCENTZ LERCHE, ſom lod det udſkrive, og jeg fik det ikke at ſee, førend nogle Aar efter, at det Skrift allerede var trykt, for hvis Skyld jeg ønſkede at kiende vel bemeldte Herr RESENII Arbeide. Men da jeg endelig fik det under Øyne, fandtes ſaare lidet merkværdigt, undtagen det ſamme ſom jeg allerede havde ſanket af Saxone, Hvitfeldt, Pontano og de tilforn opregnte korte Lands-Beſkrivelſer, ſaa og anført det, i den Bog, for hvis Skyld jeg længdes efter at kiende Reſenii Mſcr. Saa meget haver det forud, at Hiſtoria Perſonalis, ſærdeles Lehns-Mændenes Navne, flittig ere ſammenſøgte, og tiene ſærdeles til Oplysning i Adel-Standens Slegt-Regiſter. Nogle Kiøbſtæders gamle Privilegia, Gave-Breve, og Ordens-Regler for Kloſterne, findes ogſaa deri, item her og der nogle ældgamle Opſkrifter, men for Reſten, ſaa got ſom ſlet intet tienende til Oplysning om en Provintzes eller Byes egentlige Beſkaffenhed.

Imidlertiid var det Skrift allereede trykt, ſom nogle Aar blev holdt tilbage, i Haab om at ſee det forøget og forbedret ved Reſenii Arbeyde: Skriftets Navn er *Theatrum Daniæ*, **oder Schau-Bühne des alten und jetzigen Dännemarks ꝛc.** Bremen Anno 1730. 4to. Jeg ſkrev det paa Tydſk, fordi jeg den gang boede blandt dem, der meeſt brugde dette Sprog, dernæſt fordi Øyemerket

ket var, ikke saa meget at underrette Landets Egne, som Fremmede, om Dannemark, da mig syntes, man havde alt for liden og urigtig Kundskab derom, endogsaa i det nærstliggende Tydskland, hvor Dannemark, paa den Tiid, syntes ligesaa fremmet som Rusland, og det i følge af saadanne Begreb, som maatte reise sig af nye, saavelsom gamle Geographiske Bøger. Dette fortrød mig, ved Tilskyndelse af en saadan Patriotisk Nidkiærhed, som en yngere Alder havde maaskee alt for stor Deel i, helst da jeg den gang savnede de tilstrekkelige Historiske Hielpe-Midler, som siden, ved mange Aars Boelig her i Kiøbenhavn, have været at udhente af rigere Kilder. Kort sagt, endskiønt bemeldte **Schau-Bühne des alten und jetzigen Dännemarks** var næsten alleene en Samling af alle hidhenhørende trykte Bøger, ikke uden adskillige Feyl og Mangels-Poster, og dertil vanziret ved nogle meget slette Kaaberstykker, saa blev den dog Udenlands vel optaget og anseet for det jeg ønskede, nemlig, den første Anledning, som Fremmede fandt til at giøre sig noget fuldstændigere og rigtigere Begreb om Dannemark. Dette kiendes og i de almindelige Geographier, Lexicis og deslige Bøger, som siden den Tiid, nemlig Anno 1730, ere trykte, hvilke i de Artikler som forekomme om Danske Provintzer og Stæder, kiendelig nok have fulgt bemelte Skrifts Veyviisning. (*) Da

(*) Blandt de Ting, som den gang opmuntrede mig til bemeldte Arbeids Udgivelse, var særdeles et Brev fra Mag. *Christen Tychonius Lassen*,

Da det nu ſkeede, ſom tilforn blev erindret, at Hans Kongelige Majeſtæt, Anno 1760, tilkiendegav mig ſit allernaadigſte Behag, i det publicerte Skrift, Origines Hafnienſes, og end meere

da værende Stifts-Provſt i Viborg, hvilken ikke mindre end jeg, beklagede den alt for ſtore Mangel paa Efterretning om Dannemarks Chorographie, hvor ved ikke allene vi ſelv (ſærdeles Lemmerne af viſſe Regerings-Collegier og mange andre Embeds-Mænd, holdtes i Uvidenhed, om en Deel af det der billigen burde og kunde være dem bekiendt, for at undgaae betydelige Feiltagelſer) men ogſaa Fremmede, bleve forledte til at giøre ſig mange meget urigtige Begreb om vort Land, og det paa en Tiid, da Landenes Beſkrivelſe i Almindelighed, var hos andre Nationer, en ſærdeles yndet og elſket Videnſkab. Af bemeldte Brev vil jeg herom anføre følgende Ord: Jamque in ſinu nobis gaviſi ſumus, Te operi, tot antea viris in gloriam ſeculi & Arctus natis tentato, ſed fatorum injuria hactenus nobis inviſo, manus admoviſſe labori iſti glorioſiſſimo pares futuras. Scilicet dum hoc ævo antiquitatibus ſuis eruendis, linguæ poliendæ, glebæ patriæ delineandæ, ſtrenue invigilent GALLI, BRITANNI, ITALI, GERMANI, &, hac certe parte, laudes coeterorum, vel æqvantes, vel ſupergreſſi vicini SVECI, immo cum patriæ ſuæ, frigidæ & Sterili, ante centum hos annos, operam hanc navaverit immortalis ille ARNGRIMUS, nos DANI, neſcio qvo malo Sydere, patriæ dulciſſimæ, milleque calamorum laboribus digniſſimæ, deſumus, res ejus ſacras, profanas, antiqvas, modernas, ſilentio premimus, nec Reſenii, Bartholini aliorumque immenſos labores, vel in Epitomen redigimus, vel publico ſiſtimus, immo eos ſplendido qvidem carceri (det Kiøbenhavnſke Univerſitæts Bibliothek) ſed carceri tamen, mancipamus. Conqverimur de contemptu exterorum, qvin potius de ea nos, patriamque noſtram vindicamus. Accuſamus Majores noſtros negligentiæ, qvin caveamus, ne eandem de nobis contilenam canant poſteri. &c.

meere i samme Arbeids Fortsettelse, samt en **Lands Beskrivelse over alle Danske Provintzer**, saa udkrævede min allerunderdanigste Pligt, efter liden Evne, at fuldbyrde en saa naadig og for Videnskabernes, samt almindelig Velfards Udbredelse, omhyggelig Konges Villie. I Begyndelsen meente jeg, dette Arbeyd kunde meget lettes, ved at legge bemelte Theatrum Daniæ til Grund, og allene her eller der, giøre nogle Tillæg og Forbedringer paa de meest manglende Steder. Men disse sidste bleve omsider saa mange, og de nyere Efterretninger, Forbedringer og Tillæg fandtes ligeledes saa vigtige, at det gandske Arbeyd maatte omstøbes og knap een eller anden Periodus kunde blive, som den var. Følgeligen foretog jeg mig at udarbeyde vort Lands Beskrivelse, efter en **gandske anden Plan**, henrettet til et Høyere Øyemerk, nemlig ikke alleene de Historiske, men ogsaa de Physiske og Oeconomiske Efterretninger, thi at et saadant Historisk Skrift bliver tillige Pragmatisk, eller beqvemt til nogen virkelig Brug og Nytte, er uden Tvivl dets bedste Priis, mod hvilken de Antiqvariske eller andre, alleene til Curiositætens Fornøyelse hensigtende Efterretninger, ikke veye op, endskiønt de ogsaa i visse Ting, kunne tiene til noget Gavn, saavelsom til Sinds Forlystelse.

For at opnaae dette dobbelte Øyemerk, haver jeg giort mig al den Flid og Umag, som min Alder og øvrige Omstændigheder, ville tillade. Mine Hiælpe-Midler have været, deels forrige

Tiders

Tiders Udtog af mange Cantzellie-Protocoller og Archiv-Documenter, deels Landmaalings-Contorets Registranter, deels en vidtloftig Brev-Vexling, hvilken til den Ende, i alle Provintzer, maatte søges med adskillige saadanne Mænd, som største Deels, vare mig af Person ubekiendte, men dog ved Rygte saa vidt bekiendte, at jeg af deres grundige Indsigt og troværdige Beretning, om det Amt eller den Bye, de boer udi, kunde opklare og bestemme mit Begreb, angaaende det naturlige, saavelsom vilkaarlige der i Egnen. (*)

Des foruden haver jeg haft nogen hidhenhørende Efterretning af de Kongelige Amt-Mænds Besvarelser, som Ao. 1743 bleve indhentede ved Requisition af et **Kongeligt** Allernaadigst Rescript, hvor i dennem tilsendtes en god Deel Spørsmaal, Hensigtende til samme Øyemerk, nemlig hvert Amts naturlige, saavelsom borgerlige Tilstand og Beskaffenhed.

Disse Besvarelser ere ikke indkomne fra alle Provintzer, hvilket høyligen beklages. Ikke heller ere de som virkelig haves, lige grundige, udførlige og alt saa tienlige til Øyemerket. Men saadanne Egenskaber have nogle af dem i Sandhed, hvilket Læserne og jeg selv med megen Tak haver at erkiende, saavel i Henseende til

(*) Hvilke disse corresponderende Patrioter have været, og hvad deres Redebonhed haver udrettet, til desto bedre Indsigt i visse Provintzers, Personers eller andre Tings Beskaffenhed, det skal paa sine Steder, efter forefaldende Anledning, med skyldig Tak erindres.

til velbemeldte Kongelige Amtmænds, som andre private Correſpondenters Omhue og Redebonhed. (*) Een Ting bør endnu erindres, i Henſeende til Herre-Gaardenes Opregnelſe og korte Beſkrivelſe, ſamt deres forrige og nærværende Beboere eller Eyermænd, nemlig at ſærdeles denne ſidſte Poſt, allermeeſt er bleven oplyſt ved min kiære Svogers Hr. Juſtice-Raad H. DE HOFMANDS **Samlede Fundatzer**, et priſeligt og i adſkillige Henſigter ſaare nyttigt Arbeyd, ſom indeholder langt meere, end hvad Titlen ſynes at love.

(*) Saa vidt ſom diſſe Efterretninger fandtes hos Velbr. Hr. Juſtice-Raad og General Kirke-Inſpecteur ERICH JOH. JESSEN, nemlig nogle Amter i Siæland og Fyen angaaende, haver jeg udbedet og bekommet dem af hannem til laans, ønſkende at af det Slags havde været en fuldſtændigere Samling. Efter at dette var ſkrevet, er mig fra den Kongel. Caſſerer, Velbr. Hr. Juſtice-Raad LINDE gunſtigſt tilſendt en god Deel hidhenhørende ſkriftlige Beretninger, ſom forefandtes efter afgangne Hr. General-Major DE THURAH, og af Hans Velbr. vare indhentede, allermeeſt fra Biſkoperne i hvert Stift, ligeſom ved dem, fra deres underhavende Preſteſkab. Der i findes vel det allermeeſte af den Beſkaffenhed, at det gaaer uden for min Cirkel, eller dette Skrifts egentlige Grendſer. Dog findes deri ogſaa her og der, nogle hidhenhørende, heel efterrettelige og gode Anmerkninger, ſærdeles viſſe Kirker og Herregaarde angaaende. Følgeligen erkiendes ogſaa dette med offentlig Takſigelſe, baade mod Samleren, ſom beſtemmede det til ſin Danſke Vitruvii Fortſettelſe, og mod velbemeldte Hr. Juſtice-Raad LINDE, ſom ubedet og af en ædelmodig patriotiſk Drift, meddeelede mig det, ſom han holdt for, ved min Haand at kunde reddes fra Undergang og Forglemmelſe.

Hernæſt maa jeg ogſaa give nogen Efterretning om de adſkillige **Land-Kort** og andre **Kaaberſtykker**, ſom indeholdes i denne Danſke **Atlas**. Hvad de førſte angaaer, da veed en hver, at vi hidindtil ikke have haft andet end nogle faa Generale og alt for urigtige Landkort over Dannemarks Rige, over de Danſke Eylande og over Jylland, ſærdeles udgivne af Mercator, Viſcher, Janſſon, Bleau, Schenk, Sanſon, de Wit, Valk, Homann og fleere, ſamt hver gang med liden Forbedring copierte efter hinanden. (*) Noget nær af ſamme Slags er ogſaa det Kort, ſom findes i mit Ao. 1730 til **Bremen** udgivne *Theatro Daniæ*. Een Deel af de forrige Feyl bleve vel rettede, men de tilbageblivende vare dog alt for mange, ſaa var og Kaaberſtikkerens Arbeid geraadet ſaa fuſkeragtig og ilde, at jeg gierne ønſkede, det ikke nogen Tiid havde blevet publiceret af den Bremſke Forlegger. Følgeligen bliver det alt for viſt, at Vi indtil denne Tiid, ikke have ſaadanne Danſke Land-Kort, ſom bør ſettes i Ligning mod det, de fleeſte andre Lande kunne fremviſe. Denne unegtelige Mangel have Udlændere ikke heller forglemt at bebreide os, ja endogſaa at henregne den

(*) Udi Doct. E. D. Haubers Abriß und Verſuch einer umſtändlichen Hiſtorie der Land-Charten und der Geographie, anføres P. II. Sect. II. p. 99. endnu nogle flere Auctores og Editioner af Landkort over Dannemark. Saa haver og Hr. Juſtitz-Raad E. J Jessen, i ſin nyeligen udgivne Norges Beſkrivelſe Cap. I. p. 18. Seqv. noye eſterſporet ſaadanne Land-Kort, ſom foreſtille alle tre Nordiſke Kongeriger i Samſund.

den til et Beviis paa Nationens **Efterladenhed**, som ville lade det komme an paa, hvad Hollænderne kunde berette os derom. (*) Imidlertiid er det længe siden, at man her til Lands haver været betænkt paa noget deslige, skiønt uden ønskelig Følge og Fremgang. Om de allerførste Forsøg paa Danske Land-Kort, haves ikkun liden Efterretning, dog vil jeg derom anføre, hvad jeg haver fundet. Da Søefarten florerede i **Visbye** paa Gulland, som den gang var Dannemark tilhørende, siges disse Skippere og Kiøbmænd at have giort sig nogle **Søe-Kort**, over vore Lande, følgeligen ogsaa aflagt Landstrekningerne, uden at bekymre sig om det øvrige. See P. Bertii Tabul. contract. L. I. Tab. Gothland. edit. Amsteld. 1600. Dernæst skal en Monk ved Navn **Sorte Claus**, have giort en Afridsning over heele Dannemark, efter J. J. PONTANI Beretning, som dog ikke melder enten Tiden, eller dette Arbeids Gyldighed (**). Efter Kirkens Reformation var det først,

(*) Saaledes dømmer den ellers temmelig uparthiiske og billige Monsr. VERNON, i sin *Voyage en Dannemarc pag.* 212. Les Danois sont trop paresseux pour les faire, & se contentent de ce que les Hollandois leur en disent.

(**) CLAUDIUS NIGER dedit delineationem totius Daniæ. PONTAN. *Hist. Dan. pag.* 785. Da de Tydske gemeenligen tage Nicolaus og Claus for eet Navn, kunde man maaskee formode, at bemeldte Claudius var den samme Nicolaus Donis, en Monk, som skal have giort de første Land-Kort over disse Nordiske Lande, hvilke findes i Ptolomæi Geographiske Bøgers ælde-

først, at de hidhenhørende Mathematiske Videnskaber, tillige med den Saliggiørende Kundskab, begyndte at udbrede sig her til Lands, og at føres i bedre Brug. Fra den Tiid af, var man ogsaa betænkt paa, at forfærdige Landkort over Dannemark og dets adskillige Provintzer. Dog, efterdi Kaaberstikning endnu var rar, kom intet for Lyset, men det blev, ligesom længe derefter, henlagt i Kongernes eller andre Herrers Giemme. Den Lærde Ridder Tycho Brahe, som i saa mange andre Maader, giorde den Lærde Verden stor Tieneste og sit Fæderne-Land Ære, var vel een af de første, der med Alvorlighed tænkte paa at opsøge, samle og publicere de Danske Landkort, som han vidste her og der at findes, særdeles i det Kongelige Archiv. Her om vidner blandt andet føl-

ste Edition af Ao. 1482, og have saare liden Overeenstemmelse med Naturen. Om denne Autors Navn, skriver vor lærde Doct. E. D. Hauber, i sin Abriß einer Historie der Land-Charten, *pag.* 17. Saaledes: Dieser *Nicolaus* wird von andern *Hahn*, von andern *Donis*, von andern *Germanus* genennet, und hält diese Nahmen vor eines, der vortrefflich gelehrte Hr. Fabricius, *Biblioth. Græcæ* L. IV. C. XIV. p. 413. Setter jeg det muelige Fald, at Pontani ovenbemeldte Claudius som her til Lands bar Tilnavn af den Sorte, kand være samme Land-Kort-Mager, som andensteds kaldes Donis og Hahn, da torde disse sidste Navne, maaskee ved en Skrivefeil eller utydelig Abreviation, betegne Danus eller Dahn, i steden for Donis eller Hahn, thi udenlands fik Petrus de Dacia og fleere Lærde paa den Tiid, Tilnavnet af deres Fæderne-Land, skiønt de hiemme kaldtes anderledes, dog dette er ikkuns en uvis Gidsning.

følgende Brev fra Kong FRIDERICO II. til Doct. Jacob Madsen: saaledes lydende.

Vor Gunst tilforn. Vider, at Vi naadigst have bevilget os Elskelig Tyge Brahe, vor Mand oc Tiener at maa bekomme, saa mange *Chartas Cosmographicas*, eller Mapper, som kand findes i Vort Liberie, der paa Vort Slot Kiobenhafn, oc er om Vort Rige Dannemark eller Norge, eller nogen andre vore Lande, til videre Efterretning udi nogen sin Forehavende, hvor om han os berettet haver. Thi bede Vi Eder oc ville, at I alle samme *Chartas* og Mapper, som der findes, oc vore Riger oc Lande indeholde, hannem tilstiller, oc derpaa tager hans Beviis. Dermed skeer Vor Vilge ꝛc. Andvordskouff den 11 September Aar 1585.

Her af sluttes, at endogsaa længe for den Tiid, er giort Samling af Landkort over de Danske Provintzer, og at, da disse komme i den berømmelige T. BRAHE Hænder, men han, des værre, kort efter, maatte undviige sit Fæderne-Land, saa ere formodentlig Landkortene ligesom han, komne i Landflygtighed, og omsider i uskionsomme Folkes Hænder. Det kunde her hos spørges, hvad denne store Mands egentlige Forehavende var her med, og om han den Tiid, haver arbeidet paa noget saadant Historisk

og tillige Geographiſk Skrift, ſom Fæderne-Landet, ſiden hans Bortgang, haver ſavnet? Denne Sandhed kan atter opdages og ſtadfæſtes ved et andet Konge-Brev, af ſamme Aar og faae Dage derefter dateret. For den Lærde Hiſtories Skyld, er dette Brev ogſaa værd her at finde Sted. Brevet er til Gert Ranzow, Lehnsmand paa Cronborg.

Vor Gunſt tilforn. Viid at os Elſkelig Tyge Brahe til Kundſtrup vor Mand oc Tiener, underdanigſt haver ladet give os tilkiende, hvorledes han haver udi Sinde, at ville lade noget ſynderligt udgaa, om fremfarne oc afgangne Konninger udi Dannemark, efter den Maneer, Ordning, Contrafey oc Skik, ſom paa det Tapetzerie, vi have ladet giøre paa Vort Salder paa Vort Slot Kronborg og forordnet, underdanigſt derfor begierendes, at Vi naadigſt Ville unde hannem at maatte bekomme fremfarne Konningers Contrafey, efter ſom de der findes afcontrafeyet, hvilket Vi hannem naadigſt ikke ville benegte, bedendes dig derfor oc ville, at naar han dig derom beſøgendes vorder, du da befaler vor Contrafeyer, efterſom de paa bemeldte Tapetzerie ere forordnede, oc forefindes, desligeſte beſtiller at afſkrives de Danſke oc Tydſke Riim, ſom derom

om giort er, og fornævnte Vor Contrafeyer tilſtiller, at fornævnte Tyge Brahe desbedre ſig derefter kunde have at rette. Dermed ſkeer ꝛc. Actum Andvordſkouff den 28 Septemb. Aar 1585.

Begge diſſe Breve viſe da tydelig nok, at Tyge Brahe den gang haver haft et betydeligt Arbeyd under Hænder, angaaende deels Kongernes, deels Landenes Hiſtoriſke Foreſtillelſe, ikke alleene med Ord, men ogſaa med trykte Landkort, Portraiter og deslige Billeder. Et Arbeyd, hvis Tab høyligen maa beklages, efterdi den Mand, ſom havde lagt Haand derpaa, var een iblant tuſende. Nu, den Hiſtoriſke Deel deraf, blev kort efter udført af en anden ſtor Mand, nemlig Rigens Cantzler Arrild Hvidfeld, hvis høye Embede gav ham dertil bedſt Leilighed. Men Arbeidets Geographiſke Deel og de forbemeldte Landkort, ſom her egentligen henſigtes til, have Vi høyligen ſavnet;

Mange Aar efter den Tiid, nemlig Ao. 1639 gav Høyſalig Kong Christianus IV. tilkiende, at han ikke mindre end Hans Hr. Fader, ønſkede at ſee en Danſk Lands-Beſkrivelſe, oplyſt ved Landkort over alle Provintzer, findende deres Mangel værd at afhielpe, endſkiønt det ikke ſynes at den gode Herre haver opnaaet ſit Ønſke. Men at Hans Kongelige Majeſtæt giorde ſit dertil, derom findes et troværdigt Vidnesbyrd i Hans Hiſtorie, beſkreven

af

af Conferentz-Raad Niels Slange, ſom Tom. II. p. 981 giver følgende Efterretning, Ao. 1639. "Doct. Johan Laurenberg "Profeſſor i Mathematiken paa Soer-Academie, een "af de Lærdeſte Mænd, ſom her i Landet have levet, "fik Befaling af Hans Majeſtæt, at reiſe Dannemarks "Lande og Provintzer igiennem, og et Landkort over "hvært af dennem at forfatte". Om dette priſelige Forſæt, ſom toges 9 Aar for Kongens Død, nogen Tiid blev ſatt i Værk, eller om det, ligeſom meget andet, forblev inter pia deſideria, ſkal jeg ikke ſige. I det mindſte findes nu ikke nogen Efterretning, angaaende ſaadanne Landkort ſom Laurenberg ſkulle have giort. Jeg formoder, at hans Omreiſe i Rigets Provintzer, ſærdeles i Skaane og i Jylland, faa Aar derefter, kand være hindret, ved de Svenſkes uformodentlige Overfald og mange deraf flydende Ulevligheder.

Udi Høyloflig Kong Friderici III. Tiid, blev her atter lagt Haand paa ligeſaadant Arbeyd, og den gang kom det ogſaa noget videre, ſkiønt ikke til den Fuldkommenhed, at det kunde legges Publico for Øyne, undtagen ſaa vidt Fyrſtendommet Slesvig angaaer. Det ypperlige Arbeid ſom de tvende brave Mænd Caspar Dankwert og Joh. Meyer udgave midt i forrige Seculo, under Navn af Schleswig Holſteiniſche Landes-Beſchreibung, var en Begyndelſe, ſom efter Kongelig Befalning, ſkulle

have

have været videre fortsat, og efter samme Indretnings-Maade, fuldfort over alle ovrige Danske Provintzer, thi Joh. Meyer saasom Landmaaler og Kortenes Forfatter, drog Norre Jylland, Fyen, Siæland, Laaland og de mindre Eylande igiennem, for at optage ved Geometrisk Tegning, endogsaa hvert Amt eller Lehn, ja paa nogle Stæder hvert Herret, og at lade dem, ligesom de Slesvigske og Holsteenske, ved Kaaberpladers Aftryk publicere. Aarsagen hvorfor det sidste ikke virkeligen paa fulgte, kand jeg vel ikke sige med nogen Vished, men saa vidt jeg formoder, standsede Verket ved de Svenskes Indfald Ao. 1658, da det Fyrstelig Gottorpske Huus tog Parthie med Fienden, mod det Kongelige, og ved den endelig paa fulgte Freds-Slutning, søgte at giøre sig los fra al Forpligtelse mod Dannemark. Meyer og Dankwert, saasom Fyrstelige Undersaattere, arbeidede da ikke meere som tilforn, for felleds Regning, og alle de Landkort, som den første havde optaget i Dannemark, maa af ham, eller hans Arvinger, være indleverte i det Fyrstelig Gottorpske Bibliothek. Der laae de indtil Ao. 1713 da Deres **Kongelige Majestæt, Kong** Fridericus IV. lod dem overbringe til sit Bibliothek her i Kiøbenhavn, hvor de endnu forvares, og med Kongelig Allernaadigste Tilladelse, have været mig laante i halfandet Aars Tiid, til Brug i denne Danske Atlas, saa vidt man fandt dem brugelige eller værd at følge, i Mangel af nyere og bedre Kort. (*) Efter

(*) Tallet af disse Meyerske Special Landkort over de Danske Provintzer, er om jeg ret mindes 52 Stykker, men for den største Deel ilde conditionerte,

Efter disse sidste haver jeg søgt og randsaget paa alle de Steder, hvor noget deslige kunde være at formode, og da de fleeste Forbedringer ere foretagne ved deres Veiviisning, saa bør jeg her give nogen Beretning derom.

Den allerstørste Hielp til rigtigere og bedre Landkorts Forfærdigelse, haver man haft af 7 Stykker saadanne Landkort, som Høysal. Kong FRIDERICUS IV. omtrent Ao. 1720 lod optage ved Willars, i Anledning af de da anlagte nye Rytter-Districter i Siæland, Fyen og Jylland. Disse forvares paa det Kongelige Rentekammer, og fattes, saa vidt jeg skiønner, alleene dette, at Lægdernes Grader ikke ere tegnede ved Siden. De ere i hver Kant af eet par Alnes Storhed, følgeligen meget udførlige, derhos vel tegnede og ved nøye Eftermaalning, samt Ligning mod alle øvrige, befundne de aller accurateste, hvorfor man og allermeest haver lidet paa dem, saa vidt de strekkede sig, nemlig over **Kiøbenhavns, Cronborgs, Fridrichsborgs, Antvortskovs, Vordingborgs, Tryggevældes, Dalum Klosters, Rugaards, Kol-**

deels sønderrefne og maculerte. Des foruden er det ikkuns de allerførste Brouillous eller Udkast, tegnede rudi linea, og hvad Stedernes Navne angaaer, meget urigtige, formedelst den tydske Autors Skrive-Maade, hvilken man haver stræbt at rette og forbedre; Lægden selv, Grendserne og proportio relativa distantiæ localis, er ved Monsr. FESTER, som en accurat Geometra, meget rettet og forbedret særdeles paa de Steder, hvor man haver haft nøyere Oplysning.

Koldinghuus, Skanderborgs og Dronningborgs Amter.

Hernæst haver man haft for Øyne tvende Generale Landkort over heele Dannemark, det Kongelige Archiv tilhørende, Længden af det eene er hen ved 3 Alne, og af det andet 2 Alne. De ligne hinanden meget, men ingen af dem fortiener at følges, skiønt de synes temmelig nye og det første siges at være optaget efter Hans Excellence Geh. Raad VINCENTZ LERKES Foranstaltning. Tegningen og Coloriten er meget skiøn, og da man først fik dette Kort at see, kunde ikke andet formodes, end at det væsenlige havde svaret hertil. Men skulle nogen i følgende Tider, faae i Sinde at rette sig derefter, da advares om mange og meget vigtige Afvigelser, som ved nøyere Prøvelse ville finde sig, særdeles i Jyllands Egne.

Over Siæland i Særdeleshed haver man haft, foruden de forbemeldte fra Rente-Kamret over Rytter-Districterne, nogle Generale Kort i maadelig Format, saasom eet forfærdiget af den Kongelige Land-Maaler Monsr. Grue, et andet af en ubekiendt Haand, som synes accurateſt i Hensende til Søekysterne, ligesom de nærst liggende Hafgrundes Dybheder, over alt ere betegnede med Tall, hvoraf man slutter at det er en Søe-Mands Arbeid. Det tredie og bedste Siælandske Kort er hans Høyærv. Hr. Biskop LUDEWIG HARBOE tilhørende, og af hannem paa de aarlige Visitations-Reiser befundet rigtigt, frem for de fleeste andre.

Noget nær, dog ikke slet saa paalideligt, er et stor Kort, Hr. Professor EGEDE tilhørende, og af ham selv forfærdiget. Samme forestiller heele Daniam Insularem, eller Siælands, Fyens og Laalands Stifter, og haver, i Henseende til de tvende sidste, giort best Tieneste, tillige med et andet stort Kort over Fyen alleene, forfærdiget af en Anonymo, saa og et Fyensk Kort, under HUSMANDS Navn, meddeelt af Hr. Justice-Raad LANGEBECK, vel brugeligt ved Sammenligning med forbemeldte af Professor EGEDES Haand, item med de tilforn ommeldte smaa Speciale Kort af Meyers Haand, hvilke, hvad **Laaland**, **Falster** og **Langeland** angaaer, have været temmelig brugbare.

Over **Samsoe** haver P. J. RESENIUS (*) og over denne Ø, saavelsom **Bornholm** Hr. General Major de THURA, givet os endogsaa trykte Special Kort. Det sidstes Rigtighed tages saa meget mindre i Tvivl, da det er giort af den meget accurate Hr. Professor KOFOD, hvis tidlige Dodsfald er at beklage, i Henseende til den gode Begyndelse som han, paa Kongelig Befalning, havde giort med nogle Siælandske Districters Opmaalning.

Ved

(*) Fleere Land-Kort end dette eene over Samsoe, haver Hr. RESENIUS ikke ladet forfærdige, hvilket erindres til Efterretning for dem, som staae i den Tanke, tagende der til Anledning af de mange Kaaber-Plader som han lod stikke, med Danske Kiobstæders Grund-Ridsninger og af hvilke ikkun haves gandske faa Afstryk.

Ved Kortene over det faste Land, haver man først, hvad Hertugdømmet **Slesvig** eller Sønder Jylland angaaer, med temmelig Sikkerhed kundet følge MEJERS trykte Kort, saaledes som de findes i DANCWERTS **Landes-Beſchreibung**, og der ikke foretaget nogen synderlig Forandring, uden allene paa Vester-Kanten, hvor Vand-Floderne og de siden paafulgte nye **Kogers** Indtagelse, ved nye Diger og Dæmninger, have giort nogen Omskiftelse, særdeles i **Tonder-** og **Huſum-Amter.** Derved haver man rettet sig efter et Kort, som hans Excellence Herr Geheime-Raad WILHELM VON HOLSTEIN har haft den Naade at meddeele, ligesom og et andet Kort, hans Excellence Geheime-Raad DEMERCIERE tilhørende, over den af ham foretagne kostbare Inddigning, lige ud for Landskabet Bredsted. (*)

Udi **Norre Jyllands** Øster-Side, haver man, særdeles hvad **Kolding huus-Skanderborg-** og **Dronningborg-Amter** angaaer, fornemmelig fulgt Rente-Kamrets Kort over Ryttер-Districterne, hvor om tilforn er meldet. Dernæst et af Herr Justice-Raad ANCHERSEN meddeelt stort Situations-Kort, over **Limfiordens** gandske Strekning tvers igiennem Landet, samt de paa begge Sider i **Aalborg-** og **Viborg-Stifter** paagrend-

(*) Naar det nye Speciale Landkort over Fyrstendømmet Schleswig kommer for lyset, ville disse Forandringer være kiendelige.

ſende Egne. Et Arbeyd, ſom Anno 1742 er foretaget, i Anledning af de næſtboende Proprietariers Stridigheder om Fiſkeriet i Limfiorden. Autor er den Kongelige Conducteur SKOUSTRUP, og Arbeidet eet af de paalideligſte, ſkiønt ikke uden al Feil. Over **Kalloe-Amt** (*) og **Vendſyſſel**, haver man fundet meere end ſædvanlig Hielp af de **Meyerſke** Speciale Kort, ſom her have behovet mindſt Rettelſe. Over **Vild-Moſen** og dens paagrenſende Steder i Aalborg Huus-Amt, haver Kammer-Raad SCHELDES Kort, optaget Anno 1752 og naadigſt meddeelt af deres Excellence Herr Geheime-Raad og Ober-Hof-Marſchal Grev MOLTKE, givet nogen nøyere Kundſkab, ligeſom det lidet Kort over **Stiernholms Amt**, der findes i Herr Juſtice-Raad de HOFMANDS **Fundazer**, haver der hiulpet til rette.

Paa **Norre Jyllands Veſter-Kant**, ſaavelſom midt i Landet, haver man, i nogle Diſtricter ſeet ſig nødſaget at legge meer bemeldte gamle **Meyerſke** Special-Kort over hvert Herret, til Grund, men dernæſt ſøgt nærmere Raad i andre tegnede Land-Kort, ſaaſom et

(*) P. S. Endnu nogen nøyere Veyviisning i Kalløe-Amt, er ſiden indſendt af Velærværdige og Høylærde Mag. ERICH GIÖRUP BEGTRUP, Sogne-Præſt til Viſtoft, ſom haver haft den Godhed, at meddeele et af ham ſelv rettet og forbedret Special Land-Kort over bemeldte Amt, ſaa og dertil føyet en udførlig og meget efterrettelig Beſkrivelſe over hvert Sted.

et over **Thye Land**, taget efter Herr Oberst-Lieutenant MOLLERUPS Foranstaltning, og uden Tvivl af hans egen Søn, saasom en Liebhaber af Land-Maalning. Et dito over de tvende Amter **Lundenes og Bouling**, forfærdiget ved Birke-Foget CHRISTEN PEDERSEN HAAE, Anno 1745 og meddeelt af Herr Justice-Raad LANGEBECK. Et dito over **Middelsom Herret** og fleere Districter i Viborg Stift, hvilket frem for alle andre, faldt vanskeligt at bringe i nogen Oplysning og ordentlig Sammenhæng, men efter Anmodning, blev udført af Monsr. LAURIDS HASSE i Viborg. Et dito over **Randbøl-Hede** og der saavelsom andensteds anlagte Colonier, af Cassereren Monsr. SÖREN THESTRUP. (*)

Alle disse gamle og nye tegnede, meere og mindre efterretlige Land-Kort, tilsammen hen ved 100 Stykker, ere saa nøye som mueligt, med hverandre blevne confererte og efter deres væsentlige Indhold, i hver Provintz, sammendragne, samt efter en fast Scala eller Maale-Stok, proportionerte saaledes, som de i denne Danske Atlas efter haanden forekomme, baade i Generale og Speciale Stykker.

Den

(*) Noget fildigere, dog betimelig nok, er mig af Velbaarne Herr Capitaine T. R. TEILMAND, Herre til Endrupholm meddeelt, foruden mange andre ypperlige Efterretninger, et gandske udforligt og ikke mindre zirligt Special Land-Kort over Skads-Herret, i Riber-Huus Amt, af ham selv trigonometrice optaget, saavidt man skionner, med den Accuratesse, at man ønskede, alle øvrige Provintzers Forestillelse maatte svare dertil.

Den Geometra, ſom herpaa haver anvendt et par Aars utrettelige Flid, og uden tvivl giort ſig ſit Fæderne-Land forbundet, er Monſr. DIDRICH FESTER. Paa hans rare Genie i Mathematiſke og Mechaniſke Videnſkaber, ere tilforn fleere Prøver aflagte (*) og at han haver viiſt en ugemeen Stadighed, Eftertænkſomhed og Accurateſſe i det vanſkelige Arbeid, at uddrage det rigtigſte og ſammenføye det væſentligſte af ſaa mange ulige Kort, over enhver Provintz, derom kand jeg, ſom dagligen haver haft hans Arbeyds Fremgang i mit eget Huus, under Øyne, aflegge et ſandfærdigt Vidnesbyrd. Imidlertiid vil hverken han eller jeg, udgive diſſe nye Land-Korts Accurateſſe for at være ſaa ſtor (da den grunder ſig paa andres adſkillige Opmaalninger) ſom, hvis Opmaalningen af ham ſelv var forrettet, og Operationens Maade anviiſt, til Kienderes fulde Forſikring (**). Noget ſaadant maatte Efterkommerne ſnarere formode, af de høyſtpriſelige Anſtalter, ſom, paa Kongelig Allernaadigſt Befalning, og ikke

(*) See Danmarks og Norges *Oeconom. Maguzin* Tom. IV. p. 365. V. 87. 107. VII. 246.

(**) Uforbederlige og gandſke fuldkomne Land-Kort hos os eller andre, ere knap nogen Tiid at vente, thi Tingene og Stederne ere en Omſkiftelſe underkaſte, fra Secula til Secula, ja ofte i langt kortere Tiid. Nu nedlegges en Bondebye og bliver, desværre, en Hovet-Gaard. Nu omſkiftes Gaardenes Navne efter adſkillige Eyeres Behag. Nu groer en ferſk Søe til og bliver en Moſe, nu tager Aaen et andet Løb. Nu tager Havet et Stykke Land bort. Nu indtages, andenſteds, et Stykke Haf-Grund ved Inddigning ꝛc.

ikke uden anseelig Omkostning, forleden Aar ere begyndte, med Kort-Væsenets ordentlige Indretning, ved visse til Landmaalning udsendte Studiosos, under Opsigt og Styrelse af vores berømmelige Hr. Professor Hee. Det Arbeyd maa endeligen naae en langt høyere Grad i Fuldkommenhed, og da de adskillige Grunde tillige angives ved Tegningen, enten som Ager, Eng, Skoug, Hedemark ꝛc. saa kand af disse gandske Specielle Kort over hvert Amt, ventes endogsaa en meget stor Oeconomisk Brug og Nytte.

Men hvad den **Historiske Efterretning** angaar, da meener jeg, at nærværende Arbeyds Accuratesse og Nøyagtighed nogenledes skal svare til Øyemerket. I det mindste have vi her til Lands hidindtil ikke haft noget trykt Land-Kort, som kunde ligne disse, enten i Rigtighed eller Udførlighed, særdeles hvad de Specielle Land-Kort angaaer, som føyes til de følgende Tomer, da denne første Tome, efter sin almindelige Indhold, viser allene et General eller almindeligt Kort, afdeelt i **Stifter** og **Amter**, hvorimod de følgende Tomers Speciale Kort over hvert Stift, ere afdeelte i **Herreder**.

Ville nogen spørge om samme Arbeyds Rigtighed, i henseende til Graderne paa Himlen, da tilstaaes gierne, at elevatio poli ikke er tagen paa adskillige Steder i hver Provintz, men i Mangel af Leylighed dertil, meener man, det kand, efter nærværende Øyemerk,

være Forsikring nok, at **Kiøbenhavns Meridian** er lagt til Grund, og at fra denne Punkt, er skeet den allernøyagtigste og rigtigste Udmaalning til begge Sider. Naar saa dette kommer dertil, at hver Provintzes Lægde og Landstrekning, efter Compasset er udsøgt af de allertroeværdigste blandt bemeldte mange Land-Kort, saa følger ogsaa, at hvert Stykke er henlagt under sin rette Grad og Minute, saa fremt terminus a quo, er rigtig fundet paa Kiøbenhavns Obſervatorio, hvor om ikke kand haves nogen Tvivl.

Angaaende den Orthographiske Rigtighed, som savnes i de fleeste Landkort, hos os og andre, i Henseende til visse Byers og Steders Navne, da haver man ogsaa baaret al muelig Omsorg for at komme den langt nærmere end tilforn, skiønt det dog vel kand være venteligt, at een eller anden som nøye er bekiendt paa Stedet, vil have dets Navn skrevet anderledes. Udtalen er adskillig, og efter den have de første Tegnere rettet sig. Nogle af disse have været udlændiske og altsaa skrevet mange Navne efter deres Sprogs Maade. For at rette de fleeste, om ikke alle disse Feil, haver ovenbemeldte Monsr. Didrich Fester stedse haft hos sig, en lærd og velovet Candidatum ved Navn Jacob Paullin Claussen, nu meget vel fortient Medarbeider i Ordet for **Foborg** Meenighed, som baade i Skrive-Rigtigheden og andre tvivlagtige Ting, haver været hans Raadfører, naar jeg ikke selv kunde være tilstæde. Rette-

te-Snoren haver været, i Henseende til Herregaardenes Navne, Hr. Justice-Raad H. de Hofmanns Fundatzer, i Henseende til Kirke-Byerne, den geistlige Calender, men hvad mangfoldige mindre Landsbyer, Torper og eenlige Steder angaaer, saa vidt samme kunde rummes paa de Speciale Kort, da haver man meest rettet sig efter Land-Maalnings Contorets Protocoller, af hvilke, for saadan og fleere Aarsagers Skyld, ere giorte paalidelige Extracter. Alt dette meldes her, for at vise saa meget, man haver ikke gaaet skiødesløs eller letsindig til Verks i et Arbeid af den Betydenhed, endskiønt man derfor ikke vil paastaae, at have kundet undgaae det som følger alle menneskelige Gierninger, nemlig een eller anden Ufuldkommenhed.

Om de øvrige adskillige Kaaberstykker og deres Tegningers Adkomst, bør i samme Henseende, ogsaa gives Læseren følgende Efterretning. Nytten deraf, er allerede i det foregaaende berørt, i Anledning af den Kongel. Naade, som haver lettet Kaaberstikkernes Arbeide. Uden denne Naade ville hvert Stykke have blevet langt dyrere. Derimod betales nu ikkuns Pladernes Aftryk, Papiret og de første Tegninger at copiere. Dette sidste haver været vanskeligt at tilveiebringe, i Henseende til visse Stæders Prospecter, for hvilke at tage, baade en Mesters Arbeyd og Vogn-Leye til Stedet, maatte gotgiøres, naar deraf ikke allerede havdes nogen trykt eller

malet Foreſtillelſe. Grundridsningerne af de allerfleeſte Kiøbſtæder, er man letteſt kommen til, ved at lade copiere og i mindre Format ſammendrage den rare Samling af Husmanſke Grundritzninger, ſom her Resenius haver ladet ſtikke. Diſſe Plader bleve i den Kiøbenhavnſke Ildebrand, ſaa got ſom gandſke giort ubrugelige, og da deres Aftryk ere meget faa og rare, ſaa meener man, at have oprettet det Tab, ved diſſe mindre Copier, hvis Rigtighed kommer an paa hine Originaler, uden ſaa vidt een eller anden Bye nu kand være meere eller mindre bebygget end mod Slutningen af forrige Aar-hundrede, og ſaa vidt man vidſte, deri at være ſkeet nogen kiendelig Forandring, haver man foretaget en Rettelſe, efter deres Raad og Anviſning, ſom til det Sted havde nogen nøyere Kundſkab. Udi Fyrſtendømmet Slesvig, haver man meeſt rettet ſig efter de ſmaa Ichnographiſke Tegninger af Kiøbſtæderne, i Hr. Meyers og Dankwerts Lands-Beſkrivelſe.

De Kaaberſtykker, ſom findes i denne nærværende Tome, angaae først Antiqvitæten, og ſaa vidt ere de udſøgte af Wormii, Westphals, Arnkiels eller andres Skrifter, deels ogſaa tegnede efter viſſe angivne Originaler. Dernæſt ere nogle af nærværende Kaaberſtykker, henhørende til denne første Tomes anden Bog, beſtemte til at illuſtrere Landets Natur-Hiſtorie. Diſſe grunde ſig deels paa Originalerne af nogle Stykker i viſſe Cabinetter, deels

paa

paa Hr. Byeſkriver ANDR. BIRKS og Hr. SÖREN ABILDGAARDS først optagne Tegninger. (*)

Saaledes haver jeg da korteligen underrettet Læseren om dette Arbeids-Anledning, Indhold og Hiælpe-Midler. Hvad Indretningen, Skrive-Maaden og andre tilfældige Ting angaaer, da fortænkes ventelig ingen Skribent der i, at han følger ſin egen Smag og Maade (**). Jeg har meent, det var ordentligſt at lade Nationens og Landets naturlige Beſkaffenhed gaae foran i denne første Tome. De øvrige ſom formodentlig blive trende, ſkulle aarligen følge efter, ſaa fremt HErren vil og jeg lever i den dertil fornødne Helbredsſtand, da mit Forſæt ſkal være, at oplyſe Omſtændighederne i hver Pro-

(*) Udi følgende Deele af denne Danſke Atlas, vil ſaa vel de Speciale Landkorts, ſom andre Kaaberſtykkers Tal, blive langt større, formedelſt de da forekommende Slotters, Kiøbſtæders og andre Tings Foreſtillelſe.

(**) Til Indretningens Maade henregnes, blandt andet, at jeg i dette og nogle fleere Skrifter, haver fundet beqvemeſt, at ſette viſſe Ting ſaaſom Anmerkninger, nederſt paa Siden, nemlig ſaadanne, ſom ikke føyeligen fandt Sted i Hoved-Materien ſelv, endſkiønt de havde Henſigt til dens Oplysning eller Stadfæſtelſe. Undertiden er det ogſaa ſkeet, fordi den Tanke er mig alt for ſildig indfalden, eller den Efterretning alt for ſildig bleven bekiendt, ſaa at Texten ikke kunde tage derimod, uden at forrykes af ſin ordentlige Sammenhæng med det øvrige. Men hvad Latinſke eller andre fremmede Skribenteres Vidnesbyrd angaaer, da haver jeg med Flid ſat dem gemeenligen for ſig ſelv, til den Ende, at uſtuderte Læſere deſto lettere kunde gaae dem forbi og ikke opholdes derved.

vintz saa udførligen, som de forefundne Efterretninger ville give Anledning til, og vel mueligt, at ikke mange andre Lande skulle fremvise noget efterretligere af det Slags. Særdeles ville jeg have dette Haab, dersom fleere kyndige Patrioter, i en og anden Provintz, ville efterfølge nogle gode Mænds Exempel, i at tilsende mig om deres Bye, Amt eller Egn, alt hvad dem syntes der var værd at legge noget Mærke til, hvilke Breve jeg, med Post-Pengenes Betalning, taknemmeligen modtager, og lover at anvende til almindelig Efterretning, Nytte og Fornøyelse, saa fremt det behager Gud at forlene der til Liv og Helbred: Hvis ikke da skal det findes blandt mine Haandskrifter og formodentlig af een eller anden Efterlevende fries fra Undergang, ved de følgende Binds Tryk, altsaa Umagen ikke være spildt, ligesom jeg ønsker, at dette første Bind ikke maae agtes at være forgieves udgivet, men i een eller anden Hensigt, drage nogen sand Nytte og Forbedring efter sig, saa vidt som denne kand befordres, deels ved nøyere Kundskab om visse Provintzers og Stæders naturlige eller borgerlige Tilstand, Leilighed, Bequemhed, Forhindringer, Hiælpe-Midler, Sædvaner, Brug, Misbrug eller andet deslige: Deels ogsaa ved at bringe andre redelig sindede Læsere paa Spoer og Anledning til Eftertanke, om saadant Gavn, som jeg hverken haver vidst eller kundet vide og tænke paa, men dog, per asſociationem idearum, kand falde mangen anden bedre kyndig i Tanke, og ved Tanken, saasom Ords og

Giær-

Giærningers forſte Sæd, blive en Begyndelſe til nogen Gavn i ſmaa eller ſtore Ting, endogſaa længe efter min Tiid.

I hvor det gaar, da haver dette været mit Ønſke, ja een af mine Hovet-Henſigter, ved at paatage mig nærværende Arbeyd. I min Tiid, ſom nu ſnart gaaer til Ende, haver jeg, efter Davids Exempel, ſøgt at tiene Gud og mit Folk. Kirkens og Fæderne-Landets Velfærd haver ſtedſe lagt mig paa Hierte, frem for min egen private Sag. Denne ſidſte haver jeg i Stilhed befalet Gud, og Hans Forſyn haver udrettet den, endogſaa mig uafvidende, ſaa fuldkommeligen efter mit Ønſke, at derſom Skiebnen havde ſtaaet i min egen Haand, var den ikke bleven ſlet ſaa god. I en nogenledes ſund Alderdom, haver Guds Godhed tilvendt mig den ſlags Roe og Hvile, ſom lader mig arbeide efter egen Lyſt og Drift, med fuldkommen Frihed, ventende alleene paa den Sabbaths-Hvile, ſom er til overs for Guds Folk at gaae ind i, naar vi omſider trettes, endogſaa ved Hvilen ſelv, ſaa vidt den er jordiſk.

Til Slutning ønskes, at det her beskrevne **Dannemark**, som frem for de fleeste øvrige europæiske Lande, i langt Tiid haver været kiendeligen Cronet med Fred og alle dens Frugter, fremdeles maa blive et Land fyldt med HErrens Kundskab, med Christelige og Borgerlige Dyder, med Indbyggernes Skiønsomhed paa deres Lykke under et Faderligt Regimente, og med Stræbsomhed efter deres egen timelige saavelsom evige Velfærds Befordring. Skrevet i **Kiøbenhavn**, den 31 Martii Anno 1763.

Indhold af de tvende Bøger, som forekommer i den første Tome.

Den Første Bog.

Angaaende Dannemarks Indbyggere i de ældste, mellemste og nyeste Tider,

Capitel I. Forestillende det Danske Navns Ælde og Oprindelse. Pag. 1.

II. Om Dannemarks Indbyggere for Christi Fødsel, og de Cimbrers Krigs-Tog til Italien. 10

III. Om Dannemarks Indbyggere efter Christi Tider, samt de Anglers, Gothers, Venders og Nordmanners Udvandring af Dannemark. 32

IV. Om de gamle Danskes Vext, Skabning, Klædning, Bygning, Vaaben, Borger- Bonde- og Adelstand, Krigs-Væsen, Tapperhed og Lyst til en voldsom Død. . . . 50

V. Om de gamle Danskes Religion, Kongelige Regiment og Lands-Love. 73

VI. Om de gamle Danskes Giftermaal, Børns Opdragelse, Sprog, Skrive-Maade, Leve-Maade, Liigbegængelse, Urner og andre smaae Ting, som findes i deres Grav-høye. . . 94

VII. Om de Danskes Overgang fra det barbariske Hedenskab, til Christendommen og deres Sæders deraf følgende Omskiftelse. . 113

VIII. Om den Danske Nations naturlige og moralske Beskaffenhed, nu saavelsom i de ældre Tider. 126

Indhold.

IX. Om Folke-Mængdens og Nærings-Midlernes Forhold, i de ældre og nyere Tider. 154

X. Om den Danske Nations nærværende Lyksalighed og sande Frieheds-Stand, under et Faderligt Regimente . . 174

XI. Kort Udtog af alle Danske Kongers Historie, i de ældre Tider, eller fra Kong Skiold, indtil den Oldenborgske Stamme. 199

XII. Danske Konger af den Oldenborgske Stamme, fra Kong Christian I. til Kong Christian V. Død. 244

XIII. Kong Friderich IV. Histories vigtigste Indhold. . . 311

Den anden Bog.

Om Dannemarks Luft, Jordart, Mineralier, Vande, Vexter, Frugter, Dyr, Fugle, Fiske, Insecter, og hvad som henhører til dets Natur-Historie.

Capitel. I. Om Dannemarks Grændse, Lægde, Luft, Lys, Varme, Kuld, Sundhed og Sygdomme, saa vidt samme kunne tilskrives enten Luften eller Leve-Maaden. . . . Pag. 361

II. Om Dannemarks Grund i Ager, Eng, Torve-Moser og Skove. 387

III. Om adskillige Steenarter i den Danske Grund, saa og visse Petrefacta eller forsteente Ting. . . 423

IV. Om nogle særdeles Jord- Leer- og Farve-Arter, samt Alun, Vitriol, Salt, Svovel, og deslige Mineralier, saa vidt noget deraf hos os hidindtil er opdaget. . . . 452

V. Om

Indhold.

V. Om adskillige Metaller, ædle og u-ædle, til hvilke man haver fundet nogle ufuldkomne Spoer i disse Lande. . 477

VI. Om Havet eller det salte Vand, som i Øster- og Vester-Søen, omgiver de Danske Provintzer, saa og om adskillige Danske Søe-Havne, Fiorde og Viige. . . . 492

VII. Om Dannemarks ferske Vande i Kilder, Bronde, Bekke, Aaer og Floder. 513

VIII. Om alle slags Korn-Sæd, Urter, Planter, Træer, Tørne, og deslige Væxter, i Dannemark . . . 537

IX. Om firefoddede Dyr i Dannemark, baade tamme og vilde. 593

X. Om Land og Vand-Fuglene i Dannemark. . . 614

XI. Om Dannemarks Fiskerier og de adskillige Fiske-Arter, som forefalde i ferske og salte Vande. . . . 632

XII. Om allehaande krybende og flagrende Dyr, Øgler, Slanger, Orme, Snegle og Muslinger, samt Insecter. . . 657

Efterretning for Bogbinderne,

om de Steder i Bogen, hvor Kaaber-Stykkerne skulle tilfeyes, nemlig:

Næst efter pag. 28 settes Tab. I.
pag. 30 -- -- II.
pag. 54 -- -- III.
pag. 58 -- -- IV.
pag. 74 -- -- V.
pag. 78 -- -- VI.
pag. 80 -- -- VII.
pag. 82 -- -- VIII.
pag. 96 -- -- IX.
pag. 108 -- -- X.
pag. 110 -- -- XI.
pag. 112 -- -- XII.
pag. 118 -- -- XIII.
pag. 392 -- -- XIV.
pag. 432 -- -- XV.
pag. 434 -- -- XVI.
pag. 440 -- -- XVII.
pag. 448 -- -- XVIII.
Samme steds -- XIX.
pag. 450 -- -- XX.
Samme steds -- XXI. XXII. XXIII. XXIV.
pag. 616 -- -- XXV. og XXVI.
pag. 644 -- -- XXVII. og XXVIII.
pag. 664 -- -- XXIX. og XXX.

Den

Den

Danske Atlas.

TOM. I.

Den Første Bogs.

Første Capitel.

Forestillende det Danske Navns Ælde og Oprindelse.

Om Oprindelsen til Danmarks og det Danske Folkes Navn, (*) ere af adskillige Skribentere, fremførte mange meget ulige Meeninger. (**) ANT. BONFINUS og fleere ville ikke allene have Navnet Dania omskiftet til Dacia, men ogsaa udlede Ulige Meeninger.

(*) Islænderne kalde det Danmørk. I Olafs Saga *Danmerkr* og i det gamle Mscript Rimbegla, *Dana veldi*. Paa Kong GORMS navnkundige Grav-Steen Jelling, staaer med Rune Bogstaver, Tanmaurk og andensteds Tanmarku.

(**) De allerurimeligste gaaer man her forbi, saasom naar JONAS COLDINGENSIS udleder Daniam à dando, qvasi prolificam & liberalem ~~pluri~~morum bonorum datricem.

udlede Nationens Herkomſt fra Dacis Hyrcanicis: Saa var og fordum inter ſædvanligere, end at Kongerne i deres Forordninger, deres Breves Underſkrifter, Titler og Indſeigler, ſelv kaldede ſig Reges *Daciæ* eller *Dacorum*, da dog Dannemark er næſten lige ſaa langt fra Dacia, ſom fra Tracia eller Tyrkiet (*). Ikke ſaa urimelig, dog ikke heller grundig nok, ſynes den ſtore Leibnitzii Meening, *Diſſertat. de origine Francor.* in Miſcell. Berolin P. I. p. 14. hvor han holder for, at Eider-Floden, ſom fordum kaldtes Dine eller Döhne, haver givet ikke allene den Stad Tønningen, ſom ligger derved, men ogſaa gandſke Dannemark ſit Navn. Denne Meening proves men forkaſtes retteligen af den lærde Hr. E. J. de Westphal in *Monum. Inedtis. Præfat.* Tom. I. p. 4. ſom viiſer, at Chorographus Rawennas, ſom Leibnitz grunder ſig paa, kalder Cap. 13. det Vand, hos hvilket de Danſke boede, ikke Dina men Lina: ſaa tvivler han og paa, at den Flod, ſom laae ved Dannemarks Grendſe, var nok til at give den Danſke Nation ſit Navn: veriſimile haud eſt, qvod Dani, ampliſſimi populi ab extremitate Regni & fluvio limitaneo, nomen & appellationem ſibi vindicaverint, vel imponi ſibi ſategerint.

Den

(*) Af ſaadan vildfarende Anledning have nogle holdt Kayſer Aurelianum for en Danſk Mand fra Ribe, fordi han var født in Dacia Ripenſi; **Ein Dännemärker aus Ripen**, ſiger Schultz i hans **Kern-Chronic**, ligeſom J. G. Maynfisch i *vit. Imp. Rom.* p. 48. Item et Mſcript. citeret af Peringskiold in *Not. ad vit. Theod. Reg. Gothor.* p. 509. **In dem Jare IIICXXVI na Godes Bort** *Aurelianus* **warde Keyſer, und he waß nicht edell gebohren, unde he was eines Buren Sone und war gebohren in Dennemark, in de Stadt Ripen.**

Den almindeligſte Meening er', at Kongeriget haver ſit Navn af Kong Dan. Saa ſiger Saxo Grammaticus, 1 B. p. 1. "Dan og „Angul Humbles Sønner, af hvilke de Danſke have deres Op„rindelſe, have ikke allene ſtiftet, men ogſaa først regieret over „den Danſke Nation, ſkiønt den Aqvitaniſke Hiſtorie-Skriver „*Dudo* foregiver, at de Danſke have deres Oprindelſe og Navn „af *Danais*, d. e. de Grædſke.„ Men uanſeet, at man ikke gandſke vil forkaſte denne Saxonis Meening; ſaa findes dog endnu en anden, i mine Tanker, grundigere. Er Dannemark Kong *Dans* Mark, hans Land, Grund og Grendſe? da ſpørges atter: Om ikke denne og fleere Danſke Kongers ligelydende Navn haver en ældre Oprindelſe, kommen igien af Landets Navn, ſom beviisligen er langt ældre end nogen Kong Dan, være ſig den, ſom Saxo paa bemældte Stæd, giør til den første danſke Regent, ſkiønt ſamme af Iislænderne holdes for fabelagtig, eller og hvad rimeligere er, Kong Dan med Tilnavn Mykilati, den ſtolte eller ſtormodige, ſom var Olai I. Søn, og regierede hen ved 200 Aar efter Chriſti Fødſel. Almindelig Meening.

At Landets Navn er ældre end ſom nogen troeværdig Efterretning om Kongeriget eller Regenternes Navne, det ſynes meget rimeligt af Ptolomæi, Plinii, Melæ og flere gamle Skribenteres Ord, med hvilke de have yttret deres liden og utydelige Kundſkab om vore nordiſke Lande. Claudius Ptolomæus taler *Libr. Geographiæ* II. cap. 12. om Naboerne af den Cimbriſke Halvøe, og kalder dem deels Dauciones, deels Chedenos, hvilket J. J. Pontanus rimeligen anſeer, ſom en Forrykkelſe af Dannemark og det danſke Navn. Exiſtimo eos eſſe Ptolo- Det danſke Navns Ælde.

mæi *chedinos*, jam antè, ſed minus ſimiliter emendatè nominatos, & ex illis originem ac nomen Danicorum, ſive Danorum propagatum, ut facile etiam hinc pateat, Daniæ Danorumqve vocabulum haud qvaqvam hodie aut heri, ſed antiqviſſimis ſeculis, uſitatum & ad poſteros eſſe delatum. Hidhenhøre maaſkee ogſaa Plinii Ord, H. Nat. Libr. IV. cap. 16, hvor Scandia, *Dumna*, Bergos og Nerigon ſettes hos hverandre: item det Navn Codanonia og Sinus codanus, om hvilke ſaavel ſom fleere deſlige gamle Navne, ſiden bliver at anføre adſkillige Grædſke og Romerſke Skribenteres Ord, i Anledning af Landets Beſkrivelſe. Denne Gang beraaber man ſig allene paa Pomponii Melæ Vidnesbyrd Libr. III. cap. 3., hvor han beſkriver Øſter-Søen og Beltets ſmale Indløb imellem mange Inſuler, kaldende den Sinum codanum, der ſom de Cimbrer og Teutoner boe. Her meener forbemældte Pontanus, intet er viſſere, end at ved Sinum codanum betegnes Danmarks Vande, ſkiønt Mela, efter de Romeres Udtale, i Steden for Danum, ſetter Cdanum eller Codanum, ligeſom Natus og Gnatus hos dem brugtes i Fleng, og ligeſom det danſke Navn Cnut er giort til Canut. Saaledes meener han ogſaa, at de Danſkes gamle Colonie Dantzig er kaldt Danum, Gdanum, Gedanum. Samme Tanker haver J. G. Eccard de *origine Germanorum* P. I. p. 47. over de Navne Gutæ & Dauciones, ſigende; "Dauciones forklarer jeg ved Danciones, eller de ſom boe "omkring ved den danſke Viig, og vare ved Soefart navnkundige, fo- "rend Staden Dantzig eller Danſk Viig blev bygget."

Cluverii og Vosſii Mening.

Vil man endnu gaae videre tilbage, for at udſpore Oprindelſen til det Ord Dani, Codani og Codanonia, ſom Sialand, den ſtørſte Inſul

Inſul i Sinu codano, tilleges af Pomponio Mela og andre: da driſter jeg mig ikke til, enten at ſtadfæſte eller modſige nogle af de ſtørſte udenlandſke Antiqvariorum, ſærdeles Cluverii og Vosii Forklaringer over Navnet og de gamle Danſkes Afgud Othin, hvilken andre kalde Wodan, Guodan, Godan, af hvis Dyrkelſe vore Forfædre ſkulle have glorieret og giort ſig ſaa meget til, at de kaldte ſig ſelv Guodans, Vodans, det er Guds eget Folk, eller Godanong Codanong, Guds Yngel og Afkom. En Forfængelighed, ſom de havde tilfælleds med deres Naboer og nogle af deres egne Landsmænd, de Teutoner, eller Tydſke, hvilke udlede deres Navne og Herkomſt fra den Gud Theut, Thuis, Tis, Dis, Dit, kaldende ſig af ham Theutong eller Thuitonger. Imidlertid vil jeg anføre bemældte Antiqvariorum egne Ord, og overlade Sagen til andres Skiønſomhed.

Saa ſiger P. Cluverius *in German. Antiqv.* Lib. I. p. 86. "Tilforn har jeg viiſt med mange Argumenter og Skribenternes Vid„nesbyrd, at den ſande Guds allerældſte Navn var Theut, af „hvilket ved adſkillige Forandringer ere komne de Ord Θεὸς, Deus, „Δὶς, Ζεὺς, Ζὴς, Ζὴν, Ζὰν, Δεὺς, Δὴς, Δὴν, Δὰν, og atter der„af Wodan og Godan, hvoraf Guds Navn i vort Fædrene-Sprog nu „er *God*. Af dette den evige Guds Navn Theut, kaldtes det Folk, „ſom boede næſt ved Cimbrerne, The Theuton. - - - I det øvrige er „ſamme Folk, af ſaadant den evige Guds, ved adſkillige Dialecter „forandrede Navn, kaldet The Godanon, paa Latin Godani, hvoraf „ogſaa min Fode-Bye, ſom ligger ved Sinum codanum, af Polakkerne kaldes Gdanſko, **Danzig**: Item Codani, hvoraf Sinus Codanus

„ſelv

„ſelv hos Mela og Plinius, ſaa og den ſtørſte Inſul hos Mela, Co„danonia (Siælland) er kaldet af Indbyggerne, hvis Navn var The „Godanon og hos Ptolomæum ſettes i den ſtørſte af de ſcandinaviſke Øer „Δαχέονες, hvilke jeg er vis paa at være κοδάνονες, Codanones. Ende„lig er ſamme de Theutoners Folk ogſaa kaldet The Danon, ligeſom „den allerhøyeſte Guds Navn Θεος, Δαν, hos Latinerne Dani, „hvilket Navn af alle omſider blev i Brug, og indtil denne Dag kal„des de hos Tydſkerne die Dänen, men hos dem ſelv de Danſke, og „hver for ſig Danmand, det er en Danſk Mand. Heraf ſees da „dette Folks ſande og meget høye Alderdom, (ſumma veráqve antiqvi„tas) da de allene, blandt alle Indbyggere i det vidtloftige Germanien, „have kaldet ſig Theutoner, og hver for ſig en Theut, efter Navnet „af Gud ſelv, alle Tings Skaber, til hvilken de henførde dem ſelv og „deres Oprindelſe: og at dette var alle germaniſke Folkes Brug, vid„ner Tacitus om dem, ligeſom Cæsar om de Gallier. *Comment.* VI. „Saavide Philipp. Cluverius, hvis Meening om de Danſkes ſaavel„ſom deres Naboers, Theutonernes, ældgamle Navns Udledelſe fra Wodan og Theut, ligeledes antages af G. Vossio *de origine & progres„ſu Idololatriæ* Lib. I. cap. 37. hvor hans Ord ere diſſe: "Wodan eller „Woden er det ſamme ſom Gvoden Gvode, for hvilket vi nu ſige „Gode eller God; thi W omſkiftes til Gu og G, ligeſom vi nu ſkrive „Wilhelm, Guilhelm og Gilhelm. For Werre ſkrive Franzoſerne „Guerre og Italienerne Guerra &c. Ligeledes hine Wodan, Guodan, „Godan, hvoraf, ved de ſidſte Bogſtavers Forkortelſe, kom God, men „ved de førſtes Forkortelſe, Dan, deraf kaldes de Danſke; ligeſom af „Theut,

„Theut, de Tydſke. Men af det gandſke Ord kommer Godan eller „Codan og Sinus codanus, item Gedanum eller Danzig &c.„ Saa vidt Vossius. Men lad være, at diſſe og deslige Gitzninger, grundede paa Lyden af viſſe Bogſtaver, ikke ere nok til den Slags grundige Beviis, ſom nu omſtunder kræves i Hiſtoriſke Materier, ſaa tiene de dog til nogen Grad af Beſtyrkelſe paa den Sandhed, at vort Lands Navn er ældre end de adſkillige ſærdeles Navne, under hvilke dets uvandrende Beboere, efter deres adſkillige Folke-Færd, kort for og efter Chriſti Tider, ere blevne bekiendte, hvilket ſiden ſkal viiſes.

Hvad ſom endnu paa dette Sted ſaa kortelig maa erindres, angaaer den ſidſte Stavelſe i Dannemarkes Navn, nemlig Mark. Dette ville nogle Tydſke Publiciſter, ſærdeles Conringius *de Finibus Imperii* cap. II. udlede fra et foregivet Markgrevſkab, ſom Kayſer Henricus Auceps, ſkulle have anlagt ved Slesvig paa Grændſerne af Dannemark, hvilket ſidſte han havde anſeet for een af ſit Riges Provintzer. Men denne Oprindelſe falder bort tillige med ſin Grund, det indbildte Markgrevdom, hvilket Hr. Juſtitz-Raad Scheidius *in Actis Societ. Scient. Hafn.* Tom. I. p. 87. nokſom har nedbrudt i upartiſke Dommeres Tanker, ligeſom ogſaa vor ſtore Hiſtoricus Etatz-Raad Jo. Gramm i ſine Anmærkninger til Meursii Danſke Hiſtorie, p. 139. edit. Florent. nokſom viiſer, at vort Land kaldtes Danemark, længe for Kayſer Henrici Aucupis Tiid, nemlig i Kong Canuti Magni Breve, ſaavel ſom hos ældre Skribentere af Engelſk Nation: (*) Udi Jislandſke Skrifter

Navnets ſidſte Stavelſe miſtydet.

(*) Non tantum illud de Slesvico capto, de colonia exſtructa, de Marchione Slesvicenſi, ab Henrico Aucupe impoſito, pro inani habemus commento.

ter kaldes Dannemark ogſaa Danavelde, ligeſom Sverrig Sviavelde. At den ærlige JONAS COLDINGENSIS udleder Ordet Mark af Maris ἀρχία, Havets Beherſkelſe, fortiener knapt at mældes (*).

Det Andet Capitel.

Om Dannemarks Indbyggere for Chriſti Fødſel, og de Cimbrers og Teutoners Krigs-Tog til Italien.

Cimbrer holdes for at være Gomers Afkom.

Være ſig hvilken af de foranførte Meeninger, om det danſke Navns Oprindelſe, man vil give Bifald, da bliver det dog altid beviislig nok, at diſſe Nordiſke ſaa vel ſom fleere Europæiſke Lande, ikke meget længe efter Syndfloden's Tid, ere blevne bebode af de fra Gomer, Japhets Søn, nedſtigende Stam-Fædre, ſom nævnes i Moſe Bog cap. X, v. 3. "Gomers Sønner vare: Aſcenas, Riphat og "Thogarma. v. 4. Javans Sønner Eliſa, Tharſis, Kithim og "Doda-

de qvo nemo mortalium ante Adamum Bremenſem & Epiſcopum ejus Danum, ne ſomniavit qvidem, nedum aliqvid in litteris retulit.

(*) Nonnullis ſubtilior notatio vocis *Marckia* arridet, qvi *Marckia* à Mari & *Archia* conflatum putant, qvaſi *Maris Archia*, qvæ ethymologia idem ſonans ac *maris Principatum*, cum re non pugnat. Magnum enim maris Imperium penes Neptunum Danicum ſemper à conſtituto hoc regno fuit, qvod res geſtæ oſtendunt.

„Dodanim. v 5 Af diſſe bleve Hedningernes Øer adſkilte i de-
„res Lande, hver Øe efter ſit Tungemaal, efter deres Slægter
„i deres Folk„ Om Gomers Afkom haver beholdt ſin Stam-
Faders Navn og forplantet det juſt til de Cimbrer, hvilke holdes for
Gomeraner, det er et Spørsmaal, ſom jeg ikke kand udgiøre: dog
ſynes ikke heller gandſke overflødigt, her at anføre de lærde Forfatteres
Ord, af den i Engelland udkomne Almindelige Verdens Hiſtorie
Tom. I. cap. II. §. 380, ſaaledes lydende: "Gomer, Japhets ældſte
„Søn, var efter Josephi Beretning, *Antiq.* Lib. I. cap. 7. Gomeri-
„ternes Fader, hvilke hos Grækerne kaldtes Galatianer, det er de Gal-
„lier i det lille Aſien, ſom beboede en Deel af Phrygien. Af denne
„Meening er Bochard Phaleg Lib. III. cap. 10. Derſom dette er rig-
„tigt, ſaa have de nogen Grund, ſom udlede de Cimmerier eller Cim-
„brer fra Gomer; thi de Cimmerier ſynes under adſkillige Navne, at
„være et Folk med Gallier eller Celter. Mærkværdigt er det ogſaa, at
„ Valliſerne, ſom nedſtamme fra de Gallier, endnu paa denne Dag
„kalde ſig Kumero eller Cymro og Cumeri. I hvor om alting er, ſaa
„maa de Chaldæiſke Overſættere fare vild, naar de forflytte Gomer til
„Africa; Thi af Ezechiels cap. 48. v. 6. er det klart, at hans Land
„laae Norden for Judæa; og at det laae i Veſten eller Nordveſt for
„Madia, Medenland, kan ogſaa ſluttes deraf, at Propheten lader
„Thogarma Huus, ſom var een af Gomers Sønner, handle med
„Tyrus eller Syrien, hvilket ikke vel gik an, i Fald de boede paa hiin
„Side af Media.„ Saa vidt bemældte Autores.

Fremdeles er det vanſkeligt at afgiøre det Spørsmaal: Ved hvil-
ke Veye og Vandringer, det første Folke-Færd fra Østerlandene er

indkommet i Norden, samt hvor tidlig dette haver tildraget sig; thi med Nicolao Petræo og andre ligesindede, paa Grund af et ældgammelt Gullandsk, maaskee et utopisk Monument, at ville sige: det var skeet just Anno Mundi 1850, eller ved Patriarchens Abrahams Tiid, er en Sætning, som nu omstunder af Forstandige udlees. Slet saa tidlig er det vel ikke skeet, som Elskerne af hiin Hypothesi indbilde sig; thi hvad skulle have overtalt Noæh Børn og Afkom til at søge hen i de nordiske, saasom mindre frugtbare Lande, den Stund Østerlandene endnu ikke vare blevne deres tilvoxende Mængde alt for trange? Dette skeede dog omsider, og da have de efter Haanden, maaskee ved Anledning af Krigs-Tog, udbredet sig for at finde bedre Rum i ubeboede Lande. Af det lidet, som Pytheas Massiliensis hos Plinium Libr. IV. cap. 27 beretter, om de Phrygiers tidlig anstilte Skibs-Fart til Britannien og andre endda længer bortliggende Lande, særdeles til den Øe Balthia eller Basilea, slutter Hr. Etatz-Raad Suhm, i sin Tractat om de Danskes og Norskes Kiøbmandskab, *in Actis Societat. Scientiar. Hafn. Tom.* VIII. P. 28 seqv. gandske vel, at Dannemark, i det mindste over 400 Aar for Christi Tiid, haver havt nogen Handel og Søefart, følgeligen endda længe tilforn haver været beboet; hvor længe, kand ikke fastsættes. Saa meget bliver altid vist, at, dersom Hr. Rudbeck og andre hans Tilhængere giøre for meget af Alderdommen, og give Norden alt for tidlig Beboere: da giør den berømmelige Hr. O. Dalin kiendeligen alt for lidet deraf, naar han i sin Svenske Histories Begyndelse meener, at hans Fædreneland ikkuns kort for Christi Tider, kand have været i Stand til at tage mod Indbyggere, efterdi det idelig aftagende Vand endnu den Gang, skiulede alle Dale og platte Landskaber, følge-

Landets første Beboelse, hvor tidlig.

Vides ey med nogen Vished.

følgeligen vort jevne **Dannemark**, langt længere end det Biergefulde **Sverrig**. En Sætning, som ikke kand bestaae med det, de allertroværdigste Grædske og Romerske Skribentere berette os, om Cimbriens allerældste Beboere og den Verdens Alder, i hvilken de foretoge deres **Udvandring til Italien**, efter at de temmelig længe tilforn maa have boet her, førend de kunde voxe og formeere sig til nogle hundrede Tusinde, som snart skal følge.

Ved hvilken Vey de første Beboere ere komne af Asia her ind.

Den Vey, vore Forfædre have betrædet, førende de komme af Asia, ind i Dannemark, synes rimeligst at have været Scytien eller Tartariet og Moskov. At de derfra skulle være komne først til Sverrig og omsider til Dannemark, meener Hr. Rudebeck og de som følge hans Setninger, særdeles Hr. D. Major i eteget Skrift under det Navn: **Bevölkertes Cimbrien**. For de fleeste andres synes det langt rimeligere, at hine vandrende **Gomeraner** have fulgt Strandbreden, og altsaa fra Lithauen og Preussen af, (*) taget deres Vey igiennem Pommern og Meklenborg, da **Cimbrien** eller Sønder- og Norre-Jylland, lod dennem, som endnu ikke havde noget Land-Kort at rette sig efter, omsider see, de kunde ikke gaae længere frem paa den Kant, end til Enden af den cimbriske Halv-Øe, som paa trende Sider, var omgrendset med Havet. Den Sag de migratione gentium, hvor om Wolfgangus Lazius og Andre have skrevet heele Bøger, er ikke min Hoved-Sag, og den Roes, som adskillige Nationer fordum søgte deri, at den eene

(*) Samigetten, Semigallen og Samland, hvor de Cimbrer tilforn havde opholdt sig, skal ogsaa have Navn af dem, som siden kaldtes Cimbrer. En løs Gitzning, grundet allene paa Lyden af nogle omskiftelige Bogstaver.

eene ville være ældre, eller have sit Fæderneland tiligere beboet, end den anden, synes i vore Dage at være kommen af Moden, ligesom den i sig selv er gandske forfængelig.

Hvad en troeværdig Historisk Beretning udkræver paa dette Sted, er allene Stadfæstelsen af den Sandhed, at Dannemark haver været beboet, og dets Indbyggere, de **Cimbrer** og **Tvitunger** eller **Teutoner** bekiendte blandt andre europæiske Folk, nogle hundrede Aar, forend den berygtede **Orhin**, med sin nye Vandre-Skare, kom her ind og plantede en Colonie hos de ældste Indbyggere, hvortil gaves Leylighed, ved de Cimbrers Udvandring, efter at en stor Vandflod havde oversvømmet, og mærkeligen formindsket deres Land, som synes for den Tid, nemlig et par hundrede Aar for Christi Fødsel, at have været baade meget større og meere sammenhængende med Eylandene.

Intet nordisk Folk var Romerne saa tidlig bekiendt som de Cimbrer.

Om disse allerældste Indbyggere, om deres Krigs-Tog til Italien, og deres Lands-Skiebne, som gav Anledning hertil, have vi kun liden Efterretning, og den samme endda tilfældig-viis, af de Romerske Skribentere. Blandt alle de Nationer, som boede Norden for Alperne, vare vore Forfædre vist nok de Allerførste, som understode sig at trænge ind i Italien, for at paaføre hiine Verdens Herrer en Krig, og det saa eftertrykkeligen, at Romerne selv bekiendte, det havde været ude med dem, dersom ikke paa den Tid, havde fundet sig en Marius, det er en saadan viis og tapper Anfører, som, efter at Cimbrerne trende Gange havde afslaget deres udsendte Armeer, endelig fik Overhaand, og ved Vercelli nedlagde paa en Gang 140000, giorde 60000 Fangne,

Fangne, dræbte deres Qvinder og Børn, (*) samt jog de overblevne tilbage. MARIUS forhvervede sig altsaa en Ære-Støtte og den Roes, om JUVENALIS Sat. VIII. v. 249 seqv. tillegger ham, og derhos beskriver de paa Vall-Pladsen overblevne Cimbrers døde Kroppe, saasom meget store, ja det beste Bytte for Ravnene:

Hic tamen & *Cimbros* & summa pericula rerum
Excipit, & solus trepidantem protegit urbem.
Atqve ideo postqvam ad *Cimbros* stragémqve volabant,
Qvi nunqvam attingerant majora cadavera corvi,
Nobilis ornatur lauro collega.---

Denne mærkelige Tildragelse berettes os af LIVIO, WELLEJO, PLUTARCO, APPIANO, EUTROPIO og FLORO. Dens korte Samling kand læses i CH. CELLARII *dissert. de Cimbris & Teutonis.* Deraf vil jeg kuns korteligen anføre noget lidet, henhørende til mit Øyemærk, saasom af §. IV. "Der vare, siger han, fleere Folke-Færd, som paa "engang havde forbundet sig til at søge Italien; men blandt dem vare "Cimbrer-

(*) Egentligen dræbte disse sig selv i deres Vognborg. De ville ikke falde i Romernes Hænder, holdende dem for troeløse, da de den Gang af dem bleve overfaldte, tvertimod den giorte Stilstand. En Omstændighed, som Hr. v. WESTPHAL meget vel observerer i sine *Monum. ineditis. Tom.* III. *Præfat.* p. 103. Hos verò ne qvidem fidem datam servasse, facile patet ex induciarum testimonio, seu ex capitulatione, qvam paulo ante prælium, in Aqvis Sextiis rogaverant obtinuerantqvæ Romani à Cimbris Victoribus, qvi pacem ingenua fide obsignaverant, dato in symbolum Religionis & fœderis *Tauro*, per qvem jurabant, æneo idoli typo, qvem deinde post novam pugnam, tanqvam primitias victoriæ in domum *Catuli* delatam fuisse, testantur Plutarchus & Plinius.

„Cimbrerne det fornemmeſte Folk, princeps & præcipua gens erat „Cimbrorum) hvorfor ogſaa Krigen blev kaldet den Cimbriſke. Hvem „Cimbrerne vare og hvorfra de komme, vidſte Romerne paa den Tid „ikke. At det var et germaniſk eller celtiſk Folk, det fik de forſt at vide „i Feld-Slagene, og mærkede det paa deres Dragt, ſaavelſom paa de-„res lange Kroppe. Deres Fodeland vidſtes ikke heller, uden ſaa vidt „man af nogle Tegn ſluttede, de boede allerlængſt borte i Tydſkland „og paa Siderne af Havet ꝛc. §. VI. Efter Krigen fik de Romere, at „vide, de Cimbrers Fæderneland var en ſtor Halv-Øe, ſom fra „Elben af, udſtrakte ſig langt hen i Nord. STRABO kalder dem „χερσόνησον οἰκοῦντες, Halv-Øens Beboere, hvilken af PTOLOMÆO „*Lib.* II. cap. XI. kaldes κιμβρικὴ χερσόνησος, og TACITTS *de germ.* „cap. XXVII. ſiger: Cimbrerne boede i en Bugt af Havet. §. VII. „Cimbrernes Staldbrødre paa dette Tog vare de Teutoner, og kaldes „ſaaledes af CICERONE, CÆSARE og FLORO &c,,

Kundſkab om det Land, de Cimbrer komme fra.

Sporger man nu om Aarſagen, ſom bevægede vore Cimbrer og Tuitunger (om hvilke ſidſte, ſaaſom ogſaa oprindelige af Dannemark og Cimbrernes Naboer, ſiden ſkal handles) til at forlade deres Fæder-neland, for at ſøge Boelig i et andet langt fraliggende; da figer STRABO Lib. VII. Det var en ſtor Overſvømmelſe af Havet, ſom drev dem af Sted. (*) Dette ſynes den gode CELLARIO og fleere nyere ikke troeligt, efterdi de, ſaaſom ukyndige om Havets Magt, deels confundere den dag-lige Ebbe og Flod med hiine ſtore Overſvømmelſer, deels ikke viide, hvilke Fodſpoer man endnu finder paa den Cimbriſke Soe-Kyſte, af

Aarſagen til de Cimbrers Ud-vandring.

en

(*) Μεγάλη πλημμύριδι ἐξελθεῖν ἐκ τῶν τόπων.

en Landſtrækning, ſom fordum haver gaaet langt ud i Veſter og Nord, men nu beſtaaer i det ſaa kaldte Jydſke-Rev og andre ſtore Sand-Banker, at jeg ikke ſkal tale om de ſildigere Tiders Forfaring og de overblevne Levninger af det gamle Friisland, langs med de ſondre Jydſke Kyſter, over hvis beboelige Tilſtand og mange Kirke-Sogner, Hr. MEYER haver givet os et temmelig udforligt og troeværdigt Land-Kort i C. DANKWERTHS Schlesw. Holſt. Landes Beſchreibung Pag. II. cap. 5.

CELLARIUS og Andre holde for, det var allene de Cimbrers Begierlighed, opvagt ved Rygtet om Italiens frugtbare Herlighed, ſom drog dem af Sted, forſt til Nederlandene, hvor de fandt Modſtand, og ikke all deres Regning: ſiden til Frankerig, hvor de foreenede ſig med andre celtiſke Folk; men omſider til Schweitz og Italien, hvor deres Paaſtand var, man ſkulle indromme dem en Provintz at nedlade ſig udi. Min Meening er, de Cimbrer tænkte af Begyndelſen ikke ſaa langt hen, ſom Skiebnen ſiden fordte dem, folgeligen ſtod deres Attraa den Gang ikke juſt efter det frugtbare Italien. Noden drev dem ud, nemlig den bemeldte Vands-Nod eller Havets Overſvommelſe. Dette beviiſer baade Hr. Etatz-Raad GRAM i ſin Fortale til MÖLLERI *Cimbria litterata* p. 33. (*) ſaa og udforligere Hr. Juſtitz-Raad ANCHERSEN i ſin lærde Tractat: *Vallis Herthæ Deæ & orig. Dan.* p. 231. ſeqv.

Eyløſt men Nød bevegede dem dertil.

(*) De inundationibus utiqve res certa eſt, ac præter veterum Auctorum teſtimonia, tot aliis recentiorum ſeculorum triſtibus documentis firmata, rectè id animadvertente PONTANO noſtro, ita ut STRABO in clitarcho & aliis hoc nomine tanqvam ineptis refutandis, ipſe multò ineptiorem ſe præbuerit.

ſeqv. (*). At ikke Lyſt og Lekkerhed men Nød og Vands-Vaade overtalede dem til dette Tog, ſom indtil den Tid, var det allerførſte og navnkundigſte i Europa, ſaadant ſluttes blandt andet deraf, at de toge Qvinder, Børn, Qvæg og all deres Boehave med ſig, ſiden Havets Overſvømmelſe lod de Fleeſte af dem ikke haabe, nogen Tiid at komme tilbage. Dog ſkeede dette ſidſte efter STRABONIS og TACITI Vidnesbyrd, ſom berette, at Cimbrerne i deres Tid, beboede det ſamme Land, ſkiønt den Gang et mindre Land: parva nunc civitas ſed gloria ingens, veterisqve famæ late veſtigia manent.

Viſt

(*) Diluvium, ut patria emigrarent, eos compuliſſe, argumento eſt, præter auctoritatem Veterum h. P. cap. III. §. 8. p. 50, & neceſſitatem ibid. §. 17. p. 56. locorum, ut hodie ſunt, tantæ multitudini omnino diſſimilium, anguſtiis ſcrupulum ipſi TACITO injicientibus: Ingenium ſyrticum & Brevium, circa cherſoneſum, porrectiora qvaqva verſum in maria, primis ſeculis, littora fuiſſe commonſtrantium. Magnæ inundationis olim factæ, terræqve ingentis fluctibus, hauſtæ, maximum documentum hoc habeo; qvod in Brevibus majoribus, nobis det ſtore Jydſke Riff, à Buberga ad Hanklint, latè ultra XX. milliarium germanicorum longitudinem, in mare germanicum procurentibus, inde in arctum, ſemitæ inſtar, *de Kimmen* nautis, ſupra Scotiam, ad ſcopulum usqve infamen *Rokoll*, coeuntibus, radices arborum lapideæ, vel, ut dicimus, petræfactæ, ancorariis & retibus, hodieqvæ fundo extrahantur, teſtes ſoli merſi certisſimæ. -- Qvomodo, ſicut ſcribit STRABO Lib. VII. p. 449. καὶ γὰρ νῦν ἔχουσι τὴν χώραν, ἣν εἶχον πρότερον. ɔ: *hodieqve antiqvas incolant ſedes*, ni major antea fuiſſet, tot hominum myriades caperet, aut iis ſufficeret antiqva patria cherſoneſus, qvam dicit eos inhabitare.

Vist nok maa den cimbriske Halv-Øe, for Oversvømmelsen have været en halv Gang, om ikke dobbelt større, end nu omstunder: men om den haver haft Sammenhæng med de i Beltet liggende Øer, er et andet Spørsmaal, som jeg ikke driſter mig til at afgiøre, i det mindste ikke med samme Forsikring, som Doct. Dan. Major i hans Bevölkertes Cimbrien, hvor han Cap. LXVII. p. 110. seqv. driver denne Sag med stor Alvorlighed, og siger til sidst: "In Erwegung „dessen allen, hoffe, es werde kein Zweiffel mehr übrig seyn, daß eben „dergleichen Kraft, uhralte Meer-Engen zu erweitern. --- Von der „Natur auch dem Belt oder der Ost-See beyzulegen, und also, wie be„reits angedeutet, die cimbrische Meer-Enge zwischen Jütland und Nor„wegen, zu den Zeiten zwischen der Sünd-Fluth und Christi Gebuhrt, „viel smähler als nun, der Inseln um Schonen nicht so viel als jetzo; „sintemal daß veste Land von mehr erwehntem Schonen und Jütland, „viel breiter als nun in die See gesetzt, keine oder nur schmale Ueber„fahrten an der Ost-Seite Cimbriens, zwischen Hadersleben und „Assens; zwischen Kolding, Fridrichs-Odde und Fühnen; wie im „gleichen, an der Ost-Seite Seelandes, keine oder auch nur kurze „Fahrt, von Amack nach Malmöe, von Copenhagen nach Lands„cron, oder durch irgend einen Sund, von Helsingöer nach Hel„singburg, sondern fast nur ein einiger, und zwar nicht eben gar brei„ter Strohm zwischen Fühnen und Seeland gewesen ꝛc.„ At den Insul Rygen tilforn var Landfast med Pommern, stadfæster Hr. Alb. Georg Schwartz i sin Indledning til Tydsklands *Geographie* §. VII. p. 25, tilskrivende saadan Forandring den samme cimbriske Vandflod, om hvilken vi knap havde nogen Efterretning, hvis ikke

Havets Oversvømmelse formindskede deres Land.

dens Virkning havde været, at drive de gamle Indbyggere ud, om ikke af alle, saa dog af de nedrigſte og platteſte Lands-Egne, ſom ſiden den Tiid, ere blevne Havet til Rov og Bytte.

Naar den Cimberſke Vandflod haver tildraget ſig.

Denne mærkelige Tildragelſes egentlige Tiid er os ikke videre bekiendt, end ſaa vidt vi ſlutte efter Rimelighed, at den ikke kand være meget ældre end halvandet hundrede Aar for Chriſti Fødſel, og det paa den Grund, at de Cimbrers første Seyervinding over Romerne ad Noreiam tildrog ſig 113 Aar for de Chriſtnes Tiids-Regning, da diſſe Reyſende formodentlig vel havde tilbragt 30 eller 40 Aar underveys, og imidlertid med deres gandſke Boehave, opholdt ſig ſnart her ſnart der, ſkiønt deres Bedrifter i den Tiid ikke ere optegnede; men at mange Aar derved ere forløbne, ſluttes blandt andet af Qvintiliani Ord, ſom i ſin Declamat. III. ſiger: gens majorem terrarum partem victoriis pervagata, tantum in Mario ſtetit. Imidlertid tager Cluverius uden Tviol feyl, naar han henfører denne cimbriſke Udvandring til 380 Aar for Chriſti Fødſel, eller fra Verdens Skabelſe 3227, grundende ſig paa nogle tvetydige Ord hos Aristotelem, ſom levede 340 Aar for Chriſti Tiid, og allerede taler om nogle celtiſke Folk, ſom toge til deres Vaaben mod Havets Bølger. Endnu ældre giores denne Sag af alle de ſaavel gamle ſom nye Skribentere, hvilke uden anden Grund, end nogen Liighed i Navnet, confundere de Cimbrer med de Cimmerier, ſom boede ved Bosphorum cimmerium og den Egn, ſom nu kaldes det lille Tartarie. Om diſſe have nogen Sammenhæng med vore nordiſke Cimbrer, ſom ſkal have været deres Colonie, tør jeg ikke ſige, ikke heller beſtemme deres Udgangs egentlige Aar, om hvis Uvished kand efterſees meere hos Spenerum in *Notitia Germaniæ* Lib. V. cap. 1. §. 3.

Vores

Vores lærde Doct. ANCHERSEN, i ſin *Vallis Herthæ Deæ*, finder rimeligſt, at anſette dertil 150 Aar for Chriſti Fødſel, eller fra Verdens Skabelſe, Aar 3836, og fra Roms Opbyggelſe An. 603. Efter den Regning, ſkulde de 37 Aar tilforn være uddrevne ved den ſtore Vand-Flod, og imidlertid have ſvævet omkring i fleere Lande paa denne Side af Alperne, dog hvert Foraar have nærmet ſig dertil, ved korte Reyſer. Herpaa kand hentydes PLUTARCHI Ord in *Mario* p. 411. "Da diſſe „vare udgangne af deres Fædrene-Land, have de ikke ved et be„ſtandigt Anfald, giort Fremgang, men aarligen om Foraaret „ført deres Vaaben omkring, og giennemvandret de europæiſke „Lande.„ At de reyſte allene om Vaaren og laae ſtille den øvrige Tid, kunde ſynes underligt, derſom man ikke betænkte, at deres Vandre-Skare havde ikke allene Qvinder og Børn, men ogſaa deres meget Qvæg med ſig, hvoraf de levede, ligeſom Tartarerne nu omſtunder, da Agerdyrkningen ikke var dem ſynderlig bekiendt, hvilket TACITUS ogſaa ſiger om de Tydſke paa den Tiid. Autumni nomen & bona ignorantur. *Germ.* cap. 26 v. 4.

Cimbrerne gave ſig godTid paa deres Reyſe til Italien.

Dog det ſigter ikke til mit nærværende Øyemærk, at udføre den Sag om de Cimbrers Vandring, uden ſaa vidt denne, ved ſin Anledning, nemlig Vand-Floden, giver noget Lys i Landets og de ældſte Indbyggeres Tilſtand paa den Tiid. Efterat de 3 Gange havde triumpheret over Romerne, men den fierde Gang in campis Pharſalicis, nu Vercelli, vare blevne ſlagne, tillige med deres Konge Boyoric, ſaa at 200000 bleve deels dræbte, deels fangne, ſamt af Qvinder og Børn formodentlig endnu et ſtørre Antal tagen af Dage: da var det høy Tiid

Seyervinding over Romerne og omſider Nedlag af dem.

for de overblevne, at tage Flugten igiennem Alperne og Tydſkland, hvor nogle af dem have efterladt ſig deres Navn i adſkillige Amter, ſom ndnu endes paa Cimmern, ſaaſom: Herren-Cimmern, Rotten-Cimmern, Ancia-Cimmeren, ꝛc. De ovrige ſøgte hiem igien til Dannemark. Diſſe fandt Landet vel formindſket i ſine Grændſer ved den ovenbemældte Vandflod, ſom drev dem og deres Fædre ud, dog fandtes det ikke øde og ubeboet, ſærdeles i de høyre Landſtrækninger, ſom mod Marſk-Landene eller de platte og nedrige Stæder, vare de allerfleſte. Saadan de Cimbrers Hiemreyſe og Nationens vedvarende Boelig i ſamme Land, beviiſer CELLARIUS i den ovenanførte *diſſert. de Cimbris & Teutonis* §. XXIX, ſigende, at, efter det cimbriſke Nederlag, og efter at det Kæyſerlige Regiment var oprettet i Rom, bleve Cimbrerne ved at beboe deres Land, Norden for Elven, og at vedligeholde deres gamle Navn. STRABO ſtadfæſter dette *Lib.* VII. pag. 202. "Cimbrerne ſiger han, beboede indtil denne Dag det Land, „ſom de fordum havde inde, og nyeligen have de ſendt Auguſto „til Foræring en Riedel, ſom hos dem holdtes meget hellig, „bedende om hans Venſkab, og om Forladelſe for den tilforn „paaførte Uret; da man havde tilſtaaet dem denne deres Be„giæring, reyſte de hiem igien.„ TACITUS, ſom levede i Kæyſer TRAJANI Tiid, taler om denne Nations vedvarende Boelig i ſit gamle Fæderneland, ſkiønt dens Magt var mindre: "Den ſamme Bugt „i Tydſkland beſidde endnu de Cimbrer, ſom boe næſt ved „Havet. Nu omſtunder er det et lidet Folk, men dets Ære er „ſtor, og af dets gamle Rygte, ſees endnu vidt og bredt „Fod-

De overblevne ſøge hiem igien til deres Fødeland.

„Fodspoer.„ (*) Ja Claudius Ptolomæus, som levede endnu sildigere, nemlig under Kæyser Marco Antonio, beskriver de Cimbrers adskillige Folke-Færd, saasom da boende i samme Land, endnu nøyere med saadanne Ord, som siden i deres Sammenhæng skulle anføres. At deres Navn omsider gik af Brug, og sielden hørtes, det forvolte de i Tydskland og Norden opkomne nye Navne af Gother eller Jyder, Allemanner og Sachser, skiønt Cimbrerne vare de allerførste, som satte Tydskelands Indbyggere i nogen Ære og Anseelse. (**) I de sildigere Tider er deres Navn vel brugt undertiden, dog meest af Poeterne, saasom naar Bapt. Mantuanus synger: Navnet gaaer af Brug.

- - - - Nec vos, gens ultima *Cimbri*
Segnities damnat; latum vos fama per orbem
Prædicat altanimos, vos explorare latinam
Rem memorangt ausos, belloqve lacessere Roman.

Om

(*) Eundem Germaniæ sinum proximi oceano Cimbri tenent. Parva nunc civitas, sed gloria ingens, veterisqve famæ latè vestigia manent. Tacitus in *German.* cap. XXXVI. Disse Taciti Ord: de parva Cimbrorum civitate tager Jo. Gramm for en Beskrivelse ikke paa den gandske Cimbriske Halv-Øe, men allene paa Landets yderste Spitze, nemlig Vendsyssel, den lærde Mands Fødeland, hvor de gamle Cimbrers Levninger fornemmeligen skulle være blevne tilovers. I hans Fortale til Jo. Molleri *Cimbr. litterata* hedder det p. 34. Neqve in hoc nobis deest Ptolomæus, qvippeqvi Cimbros in veteri sua peninsula etiam nunc collocat, etiamsi non per totam, sicut olim, dispersos, sed extremam & maximè borealem partem occupantes, Qvam partem Vendiliæ nunc provinciam, vernaculè Vendsyssel appellatam &c.

(**) Ex vulgari usu videtur sublatum essa, non autem ex memoria annalium, qva perpetuo viget, qvod primi fuerunt, qvi *germanicis gentibus ad famam & gloriam aditum aperirent.* Cellarius §. XXIX.

Om dette de Cimbrers Tog ſynger een af vore beſte Poeter ſaaledes.

Hvad hiine gamle Cimbrers Mod
Og uforſagte Kiæmpe-Blod
For Helte-Værk lod Verden ſkue,
Og hvor det tappre Norden kom
Det aldrig overvundne Rom
Ved Po og Tyber til at grue.
I Tidens Marmor og Metal
Med Gylden-Stiil er end at finde,
Og Himlens blotte Knal og Fald
Skal qvæle ſaadant Ære-Minde.
Knap havde Storm og Ocean
Giort Mine til at gaae i Land,
Og Cimbrien at overſvomme;
For Folket løber Mand af Huus,
For Havets frekke Suus og Duus.
I andre Lande ſig at giemme.
De overſkylle Tydſkland ſnart
Og Alpers Toppe overſtige,
Ja Rom, ſom griber til Standart,
Rom maa for diſſe Helte vige.
De fordre Land, Rom ſlaaer det af,
Silanus ſin Commando-Stav
Saavel ſom Carbo maatte boye.
En Manlius maa ſtaae forſagt,
Og Capio med al ſin Magt

Ved

Ved Rhonen fik en banket Troye.
Selv Capitolet ſtaaer paa Fald;
Thi her er ſtorre Nod for Dore,
End da det med en Hanibal,
Jugurth og Phyrrhus fik at giore.
O! Dannemark din gamle Priis
Den blomſtrer alt paa Palme-Viis, ꝛc.

See Profeſſ. C. F. WADSKIÆRS **Poetiſke Skue-Plads p. 131.**

Foruden diſſe egentligen ſaa kaldte **Cimbrer** eller Jyllands gamle Indbyggere, drog den Gang ogſaa et andet Folke-Færd af Dannemark, dog allermeeſt af Landets oſtlige Deele, og det i ſamme Ærende og af ſamme Anledning, nemlig den oft omtalte ſtore Vandflod, ſom havde foruroeliget diſſe Oe-Boere, ikke mindre end det egentlige Cimberlands Indbyggere: ja, efter manges Meening, havde Vandet da forſt giennemſkaaret paa adſkillige Stæder, de landfaſte Egne, og ved de Stromme, ſom nu kaldes det ſtore og lille Belt, giort Inſuler deraf. Diſſe **Cimbrernes** Naboer og Staldbrodre kaldtes **Thuitunger**, Theutones, Thuitones eller Thuitoni, hvis Levninger ſiden gave Anledning til den heele Tydſke Nations Navn. Om dette Folke-Færd handler Hr. CELLARIUS i ſin ofte anforte *diſſertation, de Cimbris & Teutonis*, ikke mindre udforligen end om de Cimbrer, og tilſtaaer, at deres **Oprindelſe og egentlige Sæde bør ſøges i Dannemark.** Da nu denne i Alderdommen vel forfarne Autor er ingen Danſk, og altſaa ingen Miſtanke for patriotiſk Partiſkhed underkaſt, vil jeg af hans Ord, paa bemældte Sted, give her det korteſte Udtog, ſaa vidt mit Øyemærk, nemlig Dannemarks ældſte **Indbyggere**, udkræver:

Cimbrernes Staldbrødre og Naboer vare de Teutoner.

„§. VII. p. 439 seqv. siger Cellarius: Hvem Teutoni vare, maa „her undersøges. Ptolomæus setter dem i Tydskland for ved Svever- „ne paa den østre Side ved den Flod chalusus, som nu kaldes Traven, „og falder ud i den codaniske Havbugt. Pomponius Mela synes at „sprede dem videre ud paa Øerne i Havet, eller i den codaniske Viig: „Lib. III. c. 3. siger han: Oven for Elben er den store Codanus &c. „Dette er utydeligt, efterdi Cimbrerne vare paa Halvøen, som tilforn „er beviist. Hvor findes da Theutoni, uden paa de store og smaa „Insuler, om hvilke han handler nøye nok. Dog den som tviler be- „styrkes af ham selv, cap. VI sigende: I den Hav-Bugt, som kaldes „*Codanus* ere sex Insuler, blandt hvilke *Scandinavia* er den største „og frugtbareste, hvilken Teutonerne endnu beboe. Saaledes „læste Vossius og Gronovius Melæ Ord. Andre læse, i Steden for „Scandinavia *Codanonia*, ligesom og saa Cluverius, Lib. III. *Germ. Antiq.* „cap. 40. forklarer det om Dannemarks største Insul Siæland. --- „Men i hvordan det haver sig med dette Navn, (thi Afskrifterne ere „ulige) saa bliver det dog deraf vist nok, at Teutonerne have beboet „Øerne i den codaniske Hav-Bugt fra Jylland til Skaane, hvilke vi „nu kalde Danske Øer, maaskee ogsaa en Deel af det faste Land mod „Tydskland ved Traven og dens Udløb. Deraf kommer det, at de hos „bemældte Skribenter saa jevnligen settes tilsammen med Cimbrerne, „saasom deres Naboer. Den Gang betegnede de Teutoners Navn „ikke alle Tydske, men allene nogle af de nordligste; thi Germanien ud- „strækkede sig da hen over den codaniske Hav-Bugt, og længere bort „til de Lande paa hiin Side af Havet.„ Saa vidt Cellarius. Det samme stadfæster vor store Jo. Gramm i sin lærde Fortale til Jo. Möl-

Teutonernes første Bopæl var paa de danske Øer.

LERI

LERI *Cimbria Litterata* p. 34. saaledes: "De Teutoners egentlige Boe-„lig var paa de codaniske, eller, som de siden kaldtes, de Danske „Øer; blandt hvilke den største og frugtbareste, som hos MELA hedder „Codanonia, holdes for Siælland, af CLUVERIO og CELLARIO, hvilke ere „de eeneste, som have havt Øyne til at indsee denne Sag; thi i det „Sted at læse, med J. VOSSIO, Scandinavia, strider ikke allene mod alle „gamle Editioner, men ogsaa mod en Mængde af gamle og gode Haand-„skrifter. CLUVERIUS og CELLARIUS stemme altsaa retteligen overeens i „den Sag, at de Teutoners allerførste Oprindelse maa uden all „Modsigelse søges paa vore Øer, og at de, efter deres Udgang „fra os, have givet gandske Tydskland Navn."

Nu disse Teutoner eller Tvitunger, saasom Cimbrernes Naboer, gjorde dem Selskab paa denne Udvandring, enten tillige eller og strax efter, dog altid i tvende adskilte Hobe, ligesom deres Seyervindinger tydeligen adskilles. De aabnede sig allevegne Veyen ved deres seyerrige Vaaben, undtagen allene i Nederlandene, hvor de maatte vige for hine tappre Belgæ. (*) Efter at de havde spillet Mester i Frankrig og ofte triumpheret over de udsendte Romerske Legioner, sluttede de med de tappre Ambroner og andre Schweitzere et Forbund mod Romerne, og anfaldt dem paa adskillige Tider og Steder, og ligesom Cimbrerne bleve de i tvende haarde Trefninger ved Rhone-Floden, (egentligen AIX, ad

De triumphere ofte, men maa omsider bukke for Romerne.

Aqvas

(*) Dette sees af JUL. CÆSARIS Ord *de bello gallico Lib.* II. cap. 2. Belgas solos esse, qvi Patrum nostrorum memoria, omni Gallia vexata, Teutonos Cimbrosqve intra fines suos ingredi prohibuerint.

Aqvas Sextias) saaledes ydmygede, at 200000 tillige med deres Konge Teutobocho, laae paa Vall-Pladsen, og 90000 toges til fange. (*)

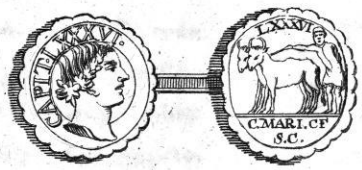
Af disse sidste meener Pontanus *Hist. Dan. Lib.* I. p. 10. at en god Deel ere blevne boesatte i Italien og Frankerig, men at andre undflyede og droge igiennem Tydskland til Dannemark igien. Det samme siger Doct. Major i sit bevölkertes Cimbrien cap. VII. §. 24. saa og Spenerus in *Not. German Lib.* V. cap. I. §. 4. og cap. II. §. 1. hvor han siger, at de Teutoner, som beboede Codanonien, komme hiem igien og beholdt deres gamle Navn: item §. III. at nogle overblevne, som ikke fandt Rum paa Øerne, bleve boende paa Tydsklands Soe-Kyster, forstaae i Holsten eller Meklenborg. Dog synes dette Foregivende ikke grundet; thi Doct. Anchersen anfører i sin Hertha Dea P. I. cap. 8. §. 48. Orosii Vidnesbyrd, som Lib. V. cap. XVI siger, de som undkomme af Slaget, vare knap tre Tusinde. (**) Af disse ere formodentlig

Faae af dem komme tilbage.

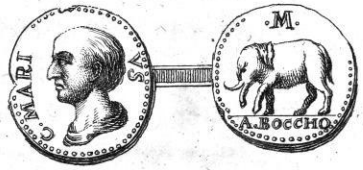
(*) Duobus deinde præliis, circa Aqvas Sextias eos hostes delevit, in qvibus cæsa traduntur hostium ducenta millia, capta nonaginta. Livius Libr. LXVIII.

(**) Ducenta millia armatorum in eo bello interfecta sunt, octoginta (Livius setter nonaginta) millia capta, vix tria millia aufugisse referuntur. - - - Mulieres graviorem pene excitavere pugnam, qvæ plaustris in modum castrorum circumstructis, ipsæ autem desuper propugnantes, diu repulêre Romanos. Sed cum abhis novo cædis genere terrerentur; (abscisis enim cum crine verticibus, inhonesto satis vulnere turpes relinqvebantur) ferrum, qvod in hostes sumserant, in se suosqve verterunt. Namqve aliæ concursu mutuo jugulatæ, aliæ, adprehensis invicem faucibus, strangulatæ, aliæ funibus per eqvorum crura consertis, ipsisqve continuò eqvis exstimulatis, protractæ atqve exanimatæ sunt.

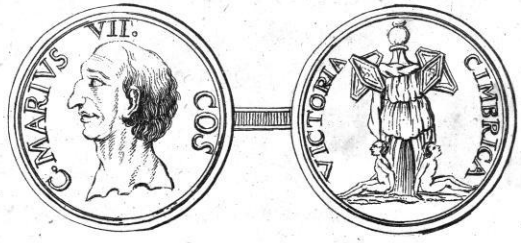
EFFIGIES et NUMI
Nomine et triumphis C. MARII insigniti.

I.Haas. fe.

dentlig ikke ret mange komne tilbage, for at beboe enten danske eller tydske Lande, med mindre man ville sige, at et større Tal, som ikke var tilstæde ved Slaget, i Tide have frelst sig ved Flugten, da de saae sig alt for svage til at giøre Modstand, og altsaa ere vandrede hiem igien. Endskiønt de Skue-Penge samt andre prægtige Trophæer og Ære-Stotter, som den Romerske Feldt-Herre Marius, ved denne Leylighed fothvervede sig, egentligen ikke henhøre til vort Lands-Beskrivelse: saa vidne de dog om vore Forfædres Bedrifter, og i den Henseende synes det ikke af Veyen, at anføre noget om samme. Pengenes Afstegninger findes i adskillige antiqvariske Skrifter, særdeles hos den af vort Lands-Historie høyligen fortiente Hr. E. J. v. Westphal, som selv har eyet een af dem, in *Monum. Ineditis* Tom. III. p. 412, og Ære-Stotterne samme Steds i Fortalen p. 108, tagne af Bernh. de Montfaucon *Antiqvites expliqvées* Tom. IV. P. I. p. 149, og af Josephi de la Pise *Tableau de l' Hiſtoire des Princes & Principauté d' Orange*, tillige med en Undersøgelse om de ogsaa tilhøre Mario, eller, efter nogles Meening, Trajano. De Ord, som findes hos Afstegningen, skiønt ikke paa Originalen selv, ere følgende: Arcus triumphalis Auraſiacus, in Memoriam victoriæ, qvam ab Ambronibus, Teutonis & Cimbris reportarunt Cajus Marius, C. R. & Catulus Lutatius Proc. A. M. 3850. u. c. 650. Ante C. N. 112. è Joſeph. de la Piſe Hiſtoir d' orange fol. 23.

Romerske Penge og Ære-Stytter bevidne disse Folkes Tapperhed.

Af alt det foregaaende sluttes nu, at saavel den cimbriske Halvøe som de codanoniske Insuler, paa den Tid deels ved Vand-Floden, mærkeligen maa være formindskede, deels de beste og stridbareste Indbyggeres Tal, ved saa mange hundre Tusinde Menniskers Nederlag, maa være svækket. De faa, som vendte tilbage i egen Person eller i

deres Børn og Afkom, have vel bragt nogen meere end sædvanlig Kundskab og Videnskab hiem med sig, særdeles i de Øvelser, som hørde til Krigen, maaskee ogsaa noget i Henseende til Agerdyrkningen og andre Livets Hielpe-Midler. Men ret meget haver det ikke været, som de profiterede ved deres udenlands Reyse; thi da den berygtede **Othin** midt i næstfølgende Seculo, som man meener, eller 60 Aar for Christi Tider, med sin af Æser eller Asiatiske Folk bestaaende talrige Vandre-Skare, drog ind i Sachsen, Dannemark, Sverrig og Norge, hvor han omsider blev dyrket med guddommelig Ære, saa synes det ikke, at han fandt enten mange eller meget tappre, end sige polerte Folk for sig, og havde derfor got ved at bemestre sig Alting, med en Fremgang saa lykkelig og forunderlig, at den i andre Landes-Historie knap finder lige eller mage, hvorom Edda Iislandica med fleere saa kaldte Sager, item Snorro Sturlesens Norske-Chrønike, Thom. Bartholini, Thorm. Torfæi, Peringschiolds og fleere nyere Autorum Skrifter, give Efterretning. Det korteste Begreb, som kand gives om disse Æser, er, at de vare et høymodigt Folk, kommende fra de meere polerte Østerlande, og havende i Othin eller Wodan en Anfører, som vidste at betiene sig, med stor Fordeel, af den Enfoldighed, Armod og andre slette Omstændigheder i hvilke de forefandt Nordens ældste Indbyggere. Over disse satte Othin sine Sønner til Konger, gav dem Love og Religion, som ham lystede, indførde en anden Klædedragt, andre Vaaben, og, som man meener, de Runiske Bogstaver, af hvilke nogle ligne de Grædske og Latinske, og efter Olai Wormii Meening i sin Litteratura Runica, ere ældre i Norden, end nogen Skrive-Konst hos vore Naboer i Tydskland. Hvo som enten af Egensindighed eller anden Aarsag ikke ville bequemme sig

Det Folk som nyeligen indtog fremmede Lande kunde kort efter, ikke forsvare sit eget.

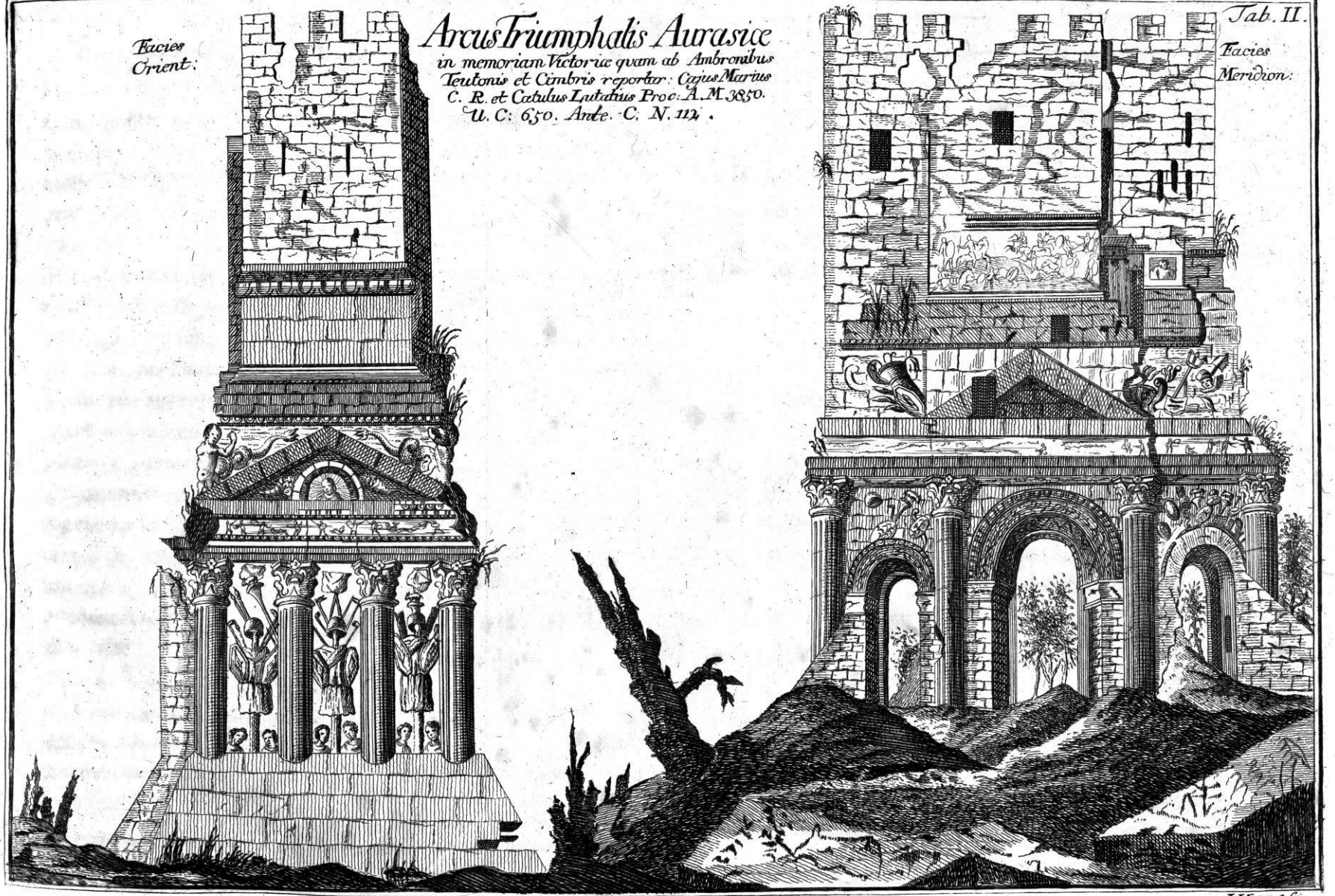
til

Facies Orient:

Arcus Triumphalis Aurasicæ

in memoriam Victoriæ quam ab Ambronibus Teutonis et Cimbris reportar: Cajus Marius C. R. et Catulus Lutatius Proc: A. M. 3850. U. C: 650. Ante. C. N. 112.

Facies Meridion:

I. H aas sc.

til at antage den nye østerlandske anseeligere Leve-Maade, men holdt ved den gamle Klæde-Dragt og simple Sæder, maatte enten flye hen til øde Stæder, eller og tracteres med yderlig Foragt af de stolte Æsers, hvilke adskilte dem ved det Navn Keltringer, som endnu bruges til at betegne de allerlumpneste og liderligste Menniſker (*).

Det

(*) At Oprindelsen til det Skields-Ord Keltring skulle være en Levning af det gamle celtiske Navn, som var tilfælles for Europæ allerfleeste Indbyggere i de ældste Tider, er vor store Antiqvarii Ott. Sperlingii Meening, i et Brev, som læses in Nov. Litterariis *Maris Baltici Menſe* Jun. An. 1699, hvoraf jeg vil anføre nogle Ord: Asiatici, *Aeſer* ſeptentrionalibus dicti, poſtqvam ſeptentrionem in undarunt, ſive ante Pompejum Magnum, ſive fugientes eum in Asia graſſantem, nomina qvoqve veterum, qva venerunt, multis modis mutarunt & obruerunt, qvod exitium ad Celtas etiam ſe porrexit in omni ſeptentrione, ita ut *celticum nomen* non niſi in ſola Gallia omnium diutiſſime perſtiterit, poſtqvam cæteris retro regionibus, non amplius audiebatur, ſed propter Asarum potentiam deſierat. Asæ qvippe in ſeptentrionem venientes miſeram hanc vitam cenſebant, qvam *Celtæ*, priores incolæ, ducebant veteris ſimplicitatis memores, unde non mirum, in ſeptentrione celticum nomen penitus deletum eſſe, cum nemo celtis amplius ſimilis eſſe vellet, ſed omnes, ut *Aſæ*, magnificentiùs vitam inſtituere cuperent. Hinc in *Landnama Saga*, Libro de origine Islandorum Scripto P. III. cap. 10. *Varo their ſva vel Buner, ad menn hugdu ad Aſer vero thar Kommen.* i. e. Tam bene veſtiti erant, ut exiſtimarent homines *Asas* illuc advenisſe. Hinc *Asas* qvoqve vix homines ſed Deos potius credebant eſſe, atqve Othinum ſuum *Helgi As*, ſanctum Deum & magnum Asam vocarunt. - - - Talem igitur faſtum cum ſe facerent *Aſæ* & Asiatici, in his regionibus, *Celtæ*, ut mendicabula qvædam hominum haberi coeperunt, & ab Asis Kieltringer ideo dicti fuerunt, qvod vocabulum apud Danos adhue

Det Tredie Capitel.

Om Dannemarks Indbyggere efter Christi Tider, samt de Anglers, Gothers, Venders og Normanners Udvandring af Dannemark.

De Asers eller Asiatiske Folks Ankomst og Udbredelse, ikke allene i de trende Nordiske Riger, men ogsaa i det næstliggende Saxserland, (som tilligemed os maatte vige for de ubodne Giester, og indromme dem Alting) synes da at have sat en gandske nye Periodum i Forfædrenes Leve-Maade, og tillige i vort Lands-Historie, som alt meere opklares i de følgende Seculis, skiønt den endda længe beholder alt for mange Urigtigheder og fabuleuse, eller dog morke Stæder, efterdi de Græske og Romerske Skribentere i lang Tiid ikke rore noget om os: men andre Europæer havde endnu, ligesaa lidet som vi, nogen indfødt Skribent. Dog vare vi blandt dem, som tilig, nemlig noget over tusinde Aar derefter, i Saxone Grammatico fik en Historie-Skriver, hvilken under Kong Waldemar den Forstes Regiering, af gamle Helte-Sange og anden mundtlig, men liden skriftlig Efterretning, sankede det Danske Folkes Bedrifter og Skiebne, i en saa poleret latinsk Skrive-Maade, at han passerede næsten for en Phoenix i sin Tiid. Hvad

Mangel paa Historiske Efterretninger.

Saxonis

huc in usu, sic enim mendicos & vilissimos qvosqve hominum vocare pergunt. Terminatio sane vocis in *ing* significat talem, qvi à Celtis prodiit, ut *Ingving*, qvi ab Ingo descendit, *Skioldinger*, qvi à Skiolldo, *Lodbroc-kinger*, qvi à Regnero Lodbroock &c.

Saxonis Hiſtorie ſelv angaaer, da fattes den, paa een Side, al Efterretning om Tiids-Regningen, ſom ſkulle give det beſte Lys, til Sandheds Stadfæſtelſe, paa den anden Side, ere i det mindſte de otte forſte Boger, en Blanding af ſande Hiſtorier og haandgribelige Fabler, ſom ſmage af deres Kilde, nemlig de ſaa kaldte **Skialdrers**, det er, gamle Poeters Digt, med hvilken de da, ligeſom ſiden, have prydet deres Sange og andre Vers.

For at komme igien til det almindelige Syn paa Landets og Folkets Beſkaffenhed i den Tiid efter Chriſti Fodſel: da fik, ſom ſagt er, heele Norden og ſærdeles Dannemark en mærkelig Forandring, ſiden Othins og de med ham indkomne Aſiaters Tid. Om denne berygtede **Othin, Odin** eller **Wodan**, ſom ſaa ofte nævnes i det gamle Nordens Hiſtorie, kand man af SNORRO STURLESENS og flere Iislænders Beretning, giøre ſig følgende Foreſtillelſe. Han var een af de ſtorſte Avanturiers, ſom Verden nogen Tid har haft, tapper, myndig, vittig, noget fanatiſk og altſaa, ligeſom **Mahomet**, bequem til at ſtifte en nye Religion og en nye Staat, ſiden han, ſom en Meſter, af den overtroende Almues Indbildning, vidſte at hendrage hver Mands Hierte, til hvilken Side han ville. Da Mithridates Konge i **Pontus**, hen ved 60 Aar for **Chriſti** Fodſel, maatte flye for de ſeyerrige Romerſke Vaaben, under Pompejo Magno, og begive ſig længere ind i Scytien mod Norden, toge andre med ham allierede Prindſer ſamme Vey. Blandt diſſe var **Othin** een. Hans rette Navn var SIGGE FRIDULPHS Son, men han kaldte ſig omſider **Othin**, efter Navnet af en Scytiſk Afgud, i hvis Tieneſte han havde været ligeſom ypperſte Præſt, og her i Norden, hvor han tog ſin Tilflugt, gav han ſig ud for **Othin** ſelv. Det Sted,

Othin og Aſiatiſke Folk ankomme i Norden.

Hvem Othin var og hvor fra.

ham og hans Vandre-Skare, de Aſer eller Aſiater, kom fra, kaldtes As-gard, imellem det caſpiſke Hav og Pontus Euxinus. Den lærde BAYER in Actis Acad. Petropol. T. IX. p. 387. meener med temmelig Grund, at den endnu navnkundige Stad og Fæſtning As-hof var hans Fode-Bye, ſom i Norden kaldtes Asgaard. Igiennem Rusland og Preuſſen drog han ind i Saxſen, hvilket Land han deelede imellem ſine Sønner Buldeg, Segdeg og Sigge, fra hvilke man udleder de ſtørſte Fyrſtelige Huuſe i Tydſkland. Derfra drog han ind i Holſten og Jylland, ſom ved det cimbriſke Tog til Italien, var bleven blottet for Indbyggere; dernæſt til Fyhn, ſom behagede ham ſaavel, at han der opholdt ſig nogen Tid, og byggede Hoved-Staden **Odenſe**. I Siæland ſatte han ſin Søn SKIOLD til Konge, ja efter den Islandſke hypotheſin, til den allerførſte Konge, af hvilken de følgende kaldtes **Skioldunger**. I Sverrig var tilforn en Konge ved Navn Gylfe, men denne vigede godvillig, af en religieus Høyagtelſe for **Othin**, ſom der giorde ſin Søn Inge til Konge, og boede i Staden **Sigtuna**, men fik omſider en meget prægtig Tempel og guddommelig Dyrkelſe i **Upſala**: Endelig giorde han ſig ogſaa Meſter af Kongeriget Norge, hvor hans Søn Samunge blev Regenter. Med ſin Huſtrue Frigga havde han, efter nogle Chroniker, 28, efter andre 31 eller 32 Sønner. I ſin høye Alderdom ville han ikke døe Straa-Død. Han ſammenkaldte ſine Venner og ſagde dem, det var Tid, at han nu ved Døden gik hiem til de andre Guder i As-gard, for at holde en evig Fryde-Feſt, ſamt der at tage til ſig alle de tappre Helte, ſom døede med Sverdet i Haanden. Derpaa drog han ſin Dolk, og gav ſig ſelv 9 Sting i Form af en Cirkel. Hans døede Legeme blev i **Sigtuna**, med ſtor Pomp og Herlighed brændt,

Lykkelig Fremgang.

Hans Død og Begravelſe.

brændt, efter den Begravelses-Maade, som han fra Østerlandene her havde indført. (*)

Her begyndte den saa kaldte **Bruna-Old** eller den Tid, i hvilken man forbrændte døde Menneskers Legemer, og lagde dem i Urner eller Aske-Potter udi Grav-Høyene, som næsten allevegne findes paa vore Marker, omsatte med store Steene. Naar nederst i Høyen eller under Aske-Potterne, findes et dybere Stratum, og deri Been-Rader af uforbrændte Mennesker, da er det Tegn til, at disse ere begravede for Bruna-Old, eller **Othins** Tid, og følgeligen ere henimod 2000 Aar gamle, hvorom jeg et andet Sted haver søgt at give nogen nærmere Oplysning. (**) Tillige med den Døde, begrov man hans Vaaben, Prydelse eller noget andet af hans Huus-Geraad, og saa vidt dette, som

Brænde-Alderen begynder.

(*) Det er kuns en Formodning, men dog en klygtig og derhos ikke urimelig Formodning, som fremsettes af Hr. O. Dalin og siden af Profess. Mallet i hans *Introduction à l' Histoire de Dannemarck* pag 41 seqv. nemlig, at Grunden til Othins heele Adfærd og til de Hoved-Principia, som han indprændte i sin Tilhængere, var egentlig en brændende Begiærlighed efter at hevne sig paa de Romere, som havde giort ham Landflygtig, og at en langsom Følge deraf, var de Nordiske Folkes adskillige Krigs-Tog, foretagne mod det Romerske Rige, hvilket og omsider fik sit Bane-Saar af dem, som Othin havde inspireret sine blodtørstige Tanker. Ce levain qv'il avoit laissé dans les esprits des nations du Nord, fermenta long temps en secret, mais le signal etant donné, elles fondirent en svite toutes d'un commun accord, sur ce malheureux Empire, & apres plusieurs secousses reiterées, elles vengerent en fin, en le renversant, l'affront fait plusicurssiecles aupavavant, a leur fondateur.

(**) See Acta Societat. Reg. Hafn. Tom. I. p. 307.

som tillige blev kastet paa Baalet, kunde taale Ilden, da finde vi det endnu næsten ufortæret i deslige Høye, hvilke maa ansees for et Slags Archiv, der allervisseſt lader os slutte noget om Forfædrenes Leve-Maade, særdeles om deres Vaaben, som de meest omgikkes med. De Sværd, Spyd, Sporer, Piile, Bidsler og deslige, som findes enten af Jern eller Metal, ere af den sidste Alder eller **Bruna-Old**; men Kolle, Strids-Hamre, Kiler og Knive af sleben Flinte-Steen ere af den ældre **Haug-Old**; thi af Steen giorde man den Gang alle Slags Vaaben; esterdi Metallernes Behandling og Anvendelse endda ikke var bekiendt i Norden, saaledes som siden efter Cimbrernes Hiemkomst fra Italien og Asernes snart paafulgte Ankomst. En større Kundskab om Tingenes Anvendelse til adskilligt Brug, førde vel en større Misbrug med sig, men gav dog ogsaa Anledning til Fremgang i det gavnlige. Imidlertid gik Kundskaben ikke endnu saa vidt, at man ved Landets tilborlige Dyrkelse og andre Fordeele af Naturen og Kunsten, kunde her til Lands forskaffe sig alle de Ting, særdeles fremmede Landes Producter, som Smagen allerede var falden paa, ved Fremmedes Besøg, saavelsom Fædrenes Fortællelse efter deres Hiemkomst, fra de ældre Tiders Krigs-Tog.

Nye Udvandringer og Krigs-Tog.

Af denne naturlige og fleere tilfældige Anledninger skeede det, at man Tid efter anden tænkte paa nye Udvandringer, særdeles i det femte Hundrede Aar efter **Christi** Fødsel. Landene havde sanket en Mængde Indbyggere. De **Cimbrers** og **Teutoners** Tab var længe siden glemt, men det esterladte prægtige Rygte om deres Manddoms Gierninger og det store Bytte, de fik af Begyndelsen, opvakte hos Esterkommerne en nye Lyst til at friste Lykken, som man siger. Jyderne giorde

giorde Aar 449 Sælſkab med deres Naboer, de Angler og Sachſer, for at drage til Britannien, efter at de dertil bleve indbudne af Kong Wortigerno eller Witigerno, ſom behøvede deres Hielp mod de Picter og Skotter, efter at Romerne ikke længere vare i Stand til at forſvare og hanthæve ſig denne Provintz af deres Rige; thi de havde faaet nok at giøre med andre barbariſke Folk, ſom efter Haanden indtrængte ſig i Italien. De Danſke, ſom droge til Britannien vare egentligen Jyder, tillige med deres Naboer Sachſerne, forſtaae Holſteener under de tvende Anførere Heingſt og Horſt, hvilke deriverede deres Afkomſt fra Othin ſelv. PATRICIUS CONSUL ETHELWERDUS ſiger i ſin Chrønike, ſkreven Aar 950 ſaaledes Lib. I. "Det gamle Engelland (Anglia vetus) „ligger midt imellem Sachſerne og Jyderne, inter Saxones & Giotas, „og kaldes paa Sachſiſk Schleswig, men paa Danſk Haite-Bye. „Derfor hedder Britannien nu Engelland, ſiden det haver antaget „ſine Overvinderes Navn. Deres forbemældte Anførere komme først „derfra, nemlig Heingſt og Horſt, Wyrthelſi Sønner. Deres Far„Fader var Wicta; deres Olde-Fader Withar, men dennes Fader igien „var Wothen, en Konge over de Barbarers Mangfoldighed. (*)„ CAMBDENUS ſynes i ſin *Britann.* p. 68. at gratulere ſig ſelv, ſaaſom den

Til Britannien drage Jyder, ſærdeles Angelboer ſaa og Sachſer fra Holſteen.

Heingſt og Horſt.

(*) Naar denne Wothen ſkal være Olde-Faders-Fader til Heingſt, da viiſer Tids-Regningen at han ikke, ſom nogle meene, kan være den Aſiatiſke Othin, eller Wodan, med mindre man vil giøre hans Ankomſt i Norden, langt ſildigere end den ſettes af T. TORFÆO. Det retteſte er vel, at fleere navnkundige Mænd og ſtore Helte have optaget ſamme Navn, ligeſom hos de Græker vare fleere end en Jupiter eller Hercules.

den der havde opdaget Anglernes Fødeland, provinciolam in Regno Daniæ: men farer vild, naar han meener, at Angeln imellem Schleswig og Flensborg, siden den Tid ligger øde. Efter at de Danske saaledes engang havde faaet Smag paa Engeland, besøgte de det siden flittelig i følgende 5 Seculis, og øvede der vel mange Helte-Gierninger, men ogsaa megen Vold, Haarhed og Undertrykkelse, deels af Overmod, deels for at hevne sig paa Engellænderne, for den Grumhed disse udviiste mod deres efterladte Landsmænd, naar Lykken gav Leylighed dertil. De paalagde ogsaa Landet en aarlig Skat, under Navn af Danegeld, hvis Hensigt var først at kiøbe sig Fred til af de Danske, siden at lønne dem, som Hielpe-Tropper, og at underholde de 45 danske bemandede Skibe, til Forsvar mod andre Fienders Anfald, hvor om jeg et andet Sted, haver givet udførligere Beretning. (*) Særdeles skeede dette sidste, efter at Kong Svend med Tilnavn **Tiugskeg**, i det ellevte Seculi Begyndelse, gandske havde bemestret sig den Engelske Throne, hvilken hans Søn Canutus den store, og Sønne-Søn Harde-Canut beholdt, men siden blev tabt, og dette fremmede Aag gandske afkastet, samt derfor en egen aarlig Frydes- eller Taksigelses-Fest, under Navn af Hockeday stiftet, som man ikke, forend i de sildigere Tider, haver efterladt at holde ved lige. Af saadanne de Danskes mange Tog paa Engeland i fem hundrede Aar, reyser sig den store Bladning af Danske Ord i det Engelske Sprog, saa og adskillige Artikler i deres Love, kaldte Danelage, tagne af de Danskes Vedtægter, andre Fodspoer

Dannegeld en aarlig Skat.

Danelage.

(*) I en egen Afhandling om **Danegeld**, indført in Actis Reg. Soc. Hafn. Tom. VIII. p. 85.

ſpoer at forbiegaae. Hvad jeg paa dette Sted endnu vil erindre er, at blandt alle Danſke havde Jyderne af Arilds-Tiid vundet, frem for Reſten, en ſærdeles Borger-Ret i Engelland; thi ſaa hedder det i den af LOMBARDO udgivne Kong EVARDI Confeſſoris Lov. **Naar Jyderne komme, da maa de antages og forſvares, ſaaſom vore eedſorne Brødre og Rigets Borgere ꝛc.** (*)

Gother udvandre til Italien.

De Gother, ſom ogſaa komme fra diſſe nordiſke Lande, bleve ſærdeles i det femte Seculo, ſaa mægtige, at de oprettede et eget Gothiſk Kongerige i Italen; hvor deres fornemmeſte Anførere ALARIC og DIDERIC bleve meget navnkundige, ja de indtoge og forſtyrrede end ogſaa Staden Rom, hvis Ruiner indtil denne Dag, give Vidnesbyrd om den Gothiſke Grumhed. Denne lagde det gamle Roms Rigdom, Kunſt og Herlighed i Aſke: hindrede Videnſkabernes Fremgang, og indførte i Bygninger og andre Ting, en ſlettere Smag, ſom ſiden af dem fik det Gothiſke Navn. De brugtes altſaa af Guds underlige men viiſte Forſyn, ſaaſom et Riis over den tiilig vanſlægtende Chriſtenhed, og deres Bedrifter vare ikke ſaadanne, at vi kunde roſe os af ſlige Landsmænd, uden allene i Henſeende til deres Tapperhed. Paa dette Sted er min Henſigt at oplyſe Landets Alderdom og forrige Indbyggere, overladende deres Bedrifters Roes- eller Laſtværdighed til den borgerlige

(*) *Juti* ſimiliter cum veniunt, ſuſcipi debent & protegi, ſicut conjurati fratres, ſicut propinqvi & proprii cives hujus Regni. Exierunt enim qvondam de nobili ſangvine Anglorum, ſcilicet de Engra civitate, & Angli de ſangvine eorum, & ſemper efficiuntur populus unus & una gens. Hoc conſtituit optimus INA, Rex Anglorum, qvi electus fuit in Regem per Anglum &c.

gerlige Hiſtories Forfattere. Diſſe Gother deeledes ſiden i Oſt- og Veſt-Gother, hvilke ſidſte fæſtede Sæde i Spanien, hvor deres Efterkommere have regieret fra Aar 419 til 711. De Oſt-Gother nedlode ſig, ſom ſagt er, i Italien, hvor deres Regiment varede indtil Aar 553.

De vare danſke ſaavelſom Svenſke.

At, i det ovrige, Gothernes Fæderne-Land var ikke allene Sverrig, men ogſaa Dannemark, fornemmelig Jylland, Guthiland, hvilket her adſkiltes i Sönder- og Norre-Jylland, ligeſom hos de Svenſke i Öſter- og Veſter-Jylland, det bevidner Fortalen til det gamle Vers, kaldet Grotta Saugn ſaaledes: "Othins Søn kaldtes Skiold, „af hvilken Skioldunger komme: Han havde ſit Sæde og Regimente „der, ſom det nu kaldes Dannemark, men da var kaldet Gotland. (*)„ Det ſamme ſiges i Rimbegla med Tillæg, at Dannemarks Indbyggere kaldtes Gother. Ordene ere: "Een af Othins Sönner kaldtes „Skiold, hvilken indtog det Land, ſom nu kaldes Danmark. Da „bleve de Lande, ſom beboedes af Aſiatiſke Mænd, kaldet Gothland „og Folket Gother.„ (**) Ja at begge Rigerne Dannemark og Sverrig havde lige Deel i det Gothiſke Navn, ligeſom begges Konger endnu bruge

(*) Skioldr het Sonr Odins er Skioldungar eru frakomnir. Han havdi atſetu oc ved Laundum, thar ſem nu er kallut Danmaurk, en tha var kallat Gotland.

(**) Ein af ſonum Othins er nefnder Skioldr, ſa er Land tok ſer, that er nu heitir *Danmörk*. En tha vori thesſi land er Aſiamen bygdu, kallut Godland en folkit Godiod. Ved det ſidſte Ord mærkes, at Thorm. Torfæus in *Ser. Reg. Danor.* p. 266., forklarer Navnet Godiod ved divina progenies, en guddommelig Affom.

bruge det i deres Titler, staaer tydeligen i *Edda Island:* Den Gang (forstaae da Othin havde indtaget Norden) kaldtes alt det faste Land, han eyede, Reidgotland og alle Øerne Eygotland, hvilket nu kaldes Dannemarks og Sverrigs Riger. (*)

De navnkundig Vender eller Vandaler meenes kort efter, eller og i næste Seculo, at være dragne ud af deres Fædrene-Land Vendsyssel, under tvende Anførere Ebbe og Age, (**) som toge deres Vey igiennem Skaane og Bornholm til Tydskland, hvor de i det Lyneborgske, deels skulle have nedlagt de der boende Langobarder, deels have giort Selskab med dem paa et Krigs-Tog til Italien, og der stiftet det navnkundige Longobardiske Rige. Saaledes beretter ikke allene Saxo Grammaticus Lib, VIII. og næsten alle vore andre Historici, men og saa den Longobardiske Skribent Paulus Warnefridus Selv: *de Longob. Lib.* 1. *cap.* 2. hvor han siger: de komme fra Scandinavia under Ibor og Ayon, som skal være Ebbe og Age, hvilke Prosper Aqvitanicus kalder Ibon og Ayon: Pomponius Lætus siger det var en tydsk Nation, som kom ud af den cimbriske Halvøe, for at søge Boestæd. Men derved vil jeg ikke længer opholde mig; efterdi saavel de Venders som Longobarders rette Fæderne-Land og Oprindelse kand tages i Tvil, og er i det mindste megen Critiqve underkastet, siden Thorm. Tor-

Ligeledes de Vender eller Vandaler til Tydskland og Italien.

(*) J than tima var kallat allt megin land that er han Odinn atti Reidgotland, en eyar allar Eygotland, that er nu kallat *Danaveldi* oc *Sviaveldi.*

(**) De siges at have været tvende Brødre og Sønner af en navnkundig Frue, ved Navn Gambaruk eller Gambrivia, boende paa Asdal i Vendsyssel, som i Hungers Tid tilskyndte dem at foretage dette Tog, efter Forfædrenes Exempel.

Torfæus *in ſerie Regum Daniæ*, tracterer Kong Snio, i hvis Tid, nemlig Aar 577. dette ſkulle være ſkeet, ſaaſom fabuleus, ſaavidt han regnes af nogle, blandt de egentlige Konger, ſkiønt han vel kan have været en Vaſal eller Skatte-Konge, ligeſom mange fleere i Jylland. At i de morke Tider er ſkeet en ſærdeles mærkværdig Udvandring af Vendſyſſel, og den gamle Kiæmpe-Viiſe, ſom begynder:

Ebbe og Aage de Hellede fro ꝛc.

ikke er uden all Hiſtoriſk Grund, tilſtaaes gierne: men hvad Sammenhæng den haver enten med det Vandaliſke eller Longobardiſke Rige, kand jeg ikke ſtadfæſte. (*)

Med meere Vished vides de Danſkes Udtog i det niende og tiende Seculo til Rhin-Strømmen, Nederlandene og ſærdeles til Frankerig, hvor de forſt under adſkillige Anførere, indtoge mange Lande og Stæder ſamt ovede megen Vold og Overlaſt; men omſider under den navnkundige *Gange Rolf*, giorde ſig Meſtre af den Provintz Neuſtria, og

(*) Viſt er det, at diſſe ikke have været de forſte eller egentlige Longobarder, thi længe tilforn taler Ptolomæus, Tacitus og Strabo om Folk af det Navn i Italien. See allgemeine Welt-Hiſtorie Tom. XVII. §. 361. p. 540. Den ſidſte Sværm haver formodentlig laant Navn af hine rette Langobarder, da de naaede til Italien. Deres forſte og egentligſte Navn var Vender og Vandaler, være ſig af deres uſtadige Vandring, eller af Vendſyſſel ſom i de ælderſte Tider kaldtes Vendel-Skage. At Venderne ſom forſt landede i Meklenborg og Pommern, men ſiden udgav en ſtor Sværm til Italien, Spanien og Africa, vare eet Folk med Gotherne af Norden, det ſtadfæſter Procopius *de Bello Vandalico*. Lib. 1. cap. 2. udtrykkelig og han kunde viſt vide det, efterdi han ſelv kiendte deres Konge Gelomir og de andre Vandaler, ſom under Kæyſer Justiniano, bleve forte fangne til Conſtantinopel.

og kaldte den efter deres Navn Normandie, ligesom de under Navn af Normannis, fordi de komme af Norden, længe tilforn havde den slette Ære, at være blevne indførte i de Franskes Litanie, forstaae blandt de onde Ting, som man maatte afbede hos GUD: da det heed: A Furore Normannorum libera nos, Domine! Det er sandt, de fortiente intet bedre Stæd, naar man hos de Franske Annalister læser, særdeles Regners, Hastings, Biörns, Sigfreds og Rollofs barbariske Grumhed, ovet i Bourdeaux, Tour, Rouen, Paris og mange andre franske Stæder, som af dennem bleve indtagne, plyndrede og deels opbrændte, hvilket sidste vederfaredes Hoved-Staden selv, saa at Kong Carolus Calvus maatte forlade den og omsider kiøbe sig Fred til med 14000 Pund, endskiønt andre Provintzer derved ikke bleve befriede fra Overlast, særdeles Aar 882, da en Dansk Konge, ved Navn Gotrik, twang Kong Carolum Crassum til at kiøbe sig atter en Stilstand, efter at Paris halv andet Aar havde været beleyret og ofte bestormet. Omsider kom den navnkundige Rollo eller Gange Rolf (*) paa Skue-Pladsen: om ham vil jeg her give et Udtog af Monsr. VOLTAIRE Beskrivelse i hans Almindelige Historie. Tom. I. cap. XVI. p. m. 241. "Rollo, heder det, var „blandt disse Barbarer den eeneste, som søgte at sette sig fast paa noget „Stæd, og, derover fortiente ikke at kaldes en Barbar. Efter at han „havde indtaget Rouen, lod han Staden ikke forstyrre, men dens „Muure og Taarne oprette, saa at han der fik en Vaaben-Plads, hvor „af

Saa og de Normanner til Nederland og Frankerig.

(*) Saaledes kaldtes han, fordi han var saa stor og før af Krop, at ingen Hest kunde bære ham, men han idelig gik til Foeds.

„af han kunde bekrige ſnart Engelland, ſnart Frankerig. Hans An„fald vare vel haarde, men derhos forſigtige. Kong Carolus ſimplex „tilbød baade et ſtykke Land og ſin Daatter. Han tog derimod, men „noyedes ikke med den Provintz Normandie, forend man lagde Bretag„ne dertil, dog dette ſidſte ſom et Lehn af den franſke Crone. Rette „Erobrere ere de, ſom vide at hanthæve retfærdige Love. Rollo var, „efter ſine Seyervindinger, den eeneſte Lovgiver i Chriſtenheden paa „den Tiid, og det er bekiendt, med hvilken Ubøyelighed han lod Ret„ten forvalte. Blandt hans Danſke, ſom hidindtil havde levet af Rov, „vidſte han at afſkaffe Tyverie. End ogſaa længe efter hans Død, „torde man ikkuns nævne hans Navn; ſaa vidſte Rettens Betientere „ſtrax at komme de undertrykte til Hielp. Deraf haver det bekiendte „Raab Haro i Normandien ſin Oprindelſe. Det Danſke og Frankiſke „Blod har efterhaanden foreenet ſig i en Blanding, og endelig her til „Lands frembragt de Helte, ſom vi ville finde at have erobret Engelland, „Neapel og Sicilien.„ Saavidt Hr. Voltaire. (*)

Rollofs Roes.

At

(*) Dudo *de S. Qvintin* ſynger ſi ſin *Apoſtropha* om Rallone blandt andet ſaaledes.

Dacia ſorte tuos, qvæ Gallis mittis, Alumnos
Indiga promisſi &c. - - -
Francia deqve tuis genitis foecunda Beatis,
Spermate nobilium concretis Chriſticolarum
Dacigenis cum *Francigenis*, tam pacificatis,
Gignet producens, expurget, proferet ingens,
Reges, Pontificesqve, Duces, Comites, Procerèsqve,
Sub qvibus Orbis ovans, pollebit, Principe Chriſto.

At diſſe Normanni, ſom ſaa kaldtes, fordi de komme fra Norden, vare egentlig og for den ſtørſte Deel, ikke Normænd og Svenſke men danſke, kand ikke tages i Tvivl; efterſom de franſke Annaliſter, ſærdeles DUDO AQVITANICUS og Wilhelmus Gemeticenſis ideligen kalde dem dacos, danos, denos, dacigenas: (*) men derfor er det ikke udgiort, om Anfovreren for det ſidſte Tog, nemlig den ſtore **Gange-Rolf** ſelv for ſin Perſon, var Danſk eller Norſk. Det første paaſtaaer PONTANUS *Hiſt. Dan.* Lib. IV. p. 116 ſeqv. foregivende, at ſaavel hans Fader **Ragnvold**, ſom han, vare fra Dannemark fordrevne af Kong Loden Knud, og havde for Sikkerheds Skyld, begivet ſig af Landet med en Deel ungt Mandſkab, den Stund Faderen havde nedladt ſig i **Norge**, og deraf Kong **Harald** var giort til **Møre-Jarl**, eller Greve i Sundmøer og Nordmøer, efter STURLESENS Norſke Chronik p. 377. hvis Overſætter PETR. UNDALINUS ſetter dette hertil: "Fremme-„de Skribentere, ſom DUDO DE S. QVINTIN og WILH. GEMETICENSIS ſige, „at **Gange-Rolf** haver været en **Danſk**, og hans Fader en fornemme „Herre i Danmark, ligeſom han holdt altid de Danſke for ſine Lands-„mænd„ Derimod ſiger THORM. TORFÆUS *in Hiſt. Norv.* Tom. II. Lib. I. cap. XXVI. pag. 44. at **Rollo** var en **Nordmand**, beraabende ſig

Normann i egentlig Danſke.

(*) Hidhenhøre og EGINHARDI Ord *de vita & geſtis* CAROLI M. cap. XIV. Ultimum contra Nordmannos, *qui Dani vocantur*, primò piraticam exercentes, deinde majori claſſe, littora Galliæ atqve Germaniæ vaſtantes, bellum ſuſceptum eſt, qvorum Rex *Godefridus* adeò ſpe vana inflatus erat, ut totius Germaniæ ſibi promitteret poteſtatem. Friſiam qvoqve atqve Saxoniam haud aliter atqve ſuas provincias æſtimabat.

Dog Rollo Norſk af Fødſel.

ſig paa adſkillige Hiſtoriſke Documenter, og endelig hedder det: "Endſkiønt de Herrer, ſom havde giort de forrige Tog paa Frankerig, (særdeles Haſting, Sigfred, Regner) vare Danſke eller fra Dannemark, "hvilket ikke nægtes, ſaa følger ikke ſtrax, at Rolf var derfra. ---- "Aarſagen hvorfor de gave ſig ud for Danſke, var det Danſke Folks "ſtore Berømmelſe paa den Tid, formedelſt Halfdans Ivar, Widfames, Harald Hildetands, Sigurd Rings og Regner Lodbrochs Hukommelſe: hvorimod Norge, ſom var deelt blandt mange ſmaa Neſſe-Konger, ikke udenlands var bekiendt eller berømt, førend i Kong "Harald Haarfagers Tid. Derfor brugte Rolf ikke det da ubekiendte "Norſke, men det Danſke Navns Skræk, til at tvinge de Franſke.

Danſke Sprogs Anſeelſe paa den Tid

"Det Danſke Sprog ſtod og den Gang i ſaadan Anſeelſe, at alle "Nordiſke Folkes Sprog kaldtes med et almindeligt Navn det Dan-ſke." (*)

Der var endnu mange fleere Ting at anføre om de gamle Danſkes haſtige Indfald i adſkillige Tydſke og Nederlandſke Provinzer udi det ottende

(*) Mærkeligt er det, at *Wilhelmus Rollonis* Søn, Hertug i Normandie, da han ſkulle døe, drog Omſorg for at lade ſin Søn Richardum oplære i det danſke Sprog, og til den Ende, at opfødes ikke i Hoved-Staden Rouen, men i den Stad Bayeux, hvor det danſke Sprog beſt florerede. Saa ſiger Dudo *de S. Qvint.* Lib. III. p. 112. *in Collect. Qvercet.* Qvoniam qvidem Rotomagenſis civitas Romana potius qvàm *daciſca* utitur eloqventia, & Bajocacenſis fruitur freqventius *daciſca lingva*, qvàm Romana: volo igitur, ut ad Bajocacenſia deferatur qvantocius moenia, & ibi volo, ut ſit, Botho! (Botho, Bernard og Amslec vare tre Danſke Mænd og Hertugens fortroeligſte Miniſtre) ſub tua cuſtodia & enutriatur & educetur cum magna diligentia, fervens loqvacitate daciſca, tamqve diſcens tenaci memoria, ut qveat ſermocinari olim profuſius contra Dacigenas.

ottende og niende Seculo, da Friebytterie var dennem og fleere barbariſke Folk et berømmeligt Handværk, ſom ovedes ikke allene af Almuen paa egen Haand, men ogſaa under Anførelſe af adſkillige Jydſke Prinzer, ſærdeles da Kong Harald Hilde-Tand, Kong Gorm og andre efter Haanden undertvang Neſſe-Kongerne og ſtræbte at ſanke Rigets Provinzer under een Crone, ligeſom Harald Haarfager, efter de Danſkes Exempel, giorde i Norge. Fra ſidſtbemeldte Land, fore de fleeſte misfornøyede Prætendenter til Island og Færøerne, ſom ved ſamme Anledning bleve bebygte. Fra Dannemark droge bemældte Neſſe-Konger og deres Sønner ud at øve Caperie, deels paa Floderne i Tydſkland og Friisland, deels paa de Engelſke og Franſke, ja end og de Spanſke og Italienſke Søe-Kyſter. Men det anførte kand være nok paa dette Sted, (*) hvor Øyemærket er allene en kort Beretning om Landets gamle Indbyggere i de hedenſke Tider, da vor Hiſtorie er mørk, og var endnu mørkere, foruden det lidet Lys, ſom laanes af fremmede Krøniker. Saa meget ſees her af i Almindelighed, at Jornandes og Andre, ikke uden Grund, have kaldet de Nordiſke Riger vaginam gentium, og forundret ſig over deres Folke-Mængde. Denne havde dog ikke været nok hertil, og ikke heller haft ſaadan Virkning, i Fald de gamle Danſke havde haft meere Smag paa og Kundſkab om Agerdyrkningens Fordeele. Men de, ſaavelſom, efter Taciti Beretning, deres Naboer i Tydſkland, dyrkede Jorden ſaare lidet, levede meeſt af Jagt og Fædrift, flyttede altſaa ofte deres Boepæl, og havde allevegne lige meget hiemme. Imidlertid brugte Guld dem, ſom et hart

Adſkillige andre Krigs Tog.

Hedninge-tugte de ſikre Chriſtne.

og

(*) In geſtis & veſtigiis Danorum extra Daniam kand herom læſes noget udførligere.

og ſtridbart Folk til en Svøbe, for andre Nationer, hvilke noget tilligere havde antaget Chriſtendommens Bekiendelſe, men med deres Levnet ikke ærede den meget bedre end hine Hedninger, ſom ſkulle tiene dem til Tugtemeſtere.

Imidlertid tør jeg ikke ſige at JOH. LYSCANDER in *ſermon. de Antiqvit. Danicis* og nogle andre med ham, treffe Sandheden, naar de i den Betragtning meene, Guds Aand haver ſpaaet om diſſe Tildragelſer, ſærdeles hos Propheten Ezechiel cap. XXXVIII. v. 6. coll. v. 10 ſeqv. hvor Gomer og al hans Hær, Togarmæ Huus, ſom er ved Siderne mod Norden, ſiges at ville drage op i Landene og ſøge Bytte ꝛc. Det følgende i ſamme Capitel, ſvarer ikke nokſom hertil, og viiſer ſnarere hen til noget endnu foreſtaaende, og Kirken nærmere vedkommende. Endnu urimeligere ere Jødernes Forklaringer over HErrens Ord ved Propheten Jeremiam cap. I. v. 13. 14. om den ſydende Potte vendt fra Norden, til Tegn at fra den norder Side ſkulle all Ulykke komme over Landets Indbyggere. De Jødiſke Udleggere forſtaae det ſaaledes, at de trende Sider paa Verden ere af Gud tillukte, ſaa at intet ont kand komme derfra: men den fierde Side, nemlig mod Norden, hvor Dievlene boe, er bleven ſtaaende aaben, ſaa at alt ont kommer der igiennem ind i Verden. Denne Aabning ſkulle Skaberen med Fliid have ladet ſtaae ſaaledes, paa det at om nogen kom og gav ſig ud for Gud, da ſkulle han beviiſe det dermed, han tillukkede den norder Side, ligeſom de øvrige. (*) Men derſom denne Jødiſke Fabel ſigter til

(*) Doct. ANT. FRIDR. BYSCHING legger i ſin liden Tractat, *Vindiciæ Septentrionis* dette til: Ne hoc absqve Scripturæ adſenſu affirmare vide antur, allegant

til at beſmykke hiin Meening om Kirkens Tryk og Trængſel ved de nordiſke Folkes Indfald i det Romerſke Riges Provintzer: da ſynes det med meere Sandhed at kunde ſiges, Guds Forſyn brugte ſamme Nationer til et andet ædlere Øyemærk, nemlig at ſvække og omſider afſkaffe den Overvold, med hvilken Romerne havde giort ſig til Meſtre over den beſte Deel af Verden, og berøvet andre Nationer deres Friehed, ſærdeles ſiden det Romerſke Regiment var blevet ſaa got ſom gandſke militariſk, og derved ſaa vel ſom ved de fleeſte Keyſeres Udyder, et utaaleligt Aag, der fortiente at afkaſtes. Saa meener den dybſindige Forfatter af L' Eſprit des Loix, og Monſr. MALLET giver i ſin Fortale til *Introduction a l' Hiſtoire de Dannemark* denne hans Meening Bifald (*).

De Iøsne tilligt det Romerſke Aag.

Det

legant verba *Jobi* cap. 26. v. 7. *Extendens ſeptentrionem ſuper nihilo*, vide *Jalkut* SIMEONIS P. II. 12. 263. fol. 60. Eandem ſententiam Cabbaliſtæ Judæorum, prima Scripturæ Sacræ litera ב indicari ſtatuunt, qvæ tribus lateribus clauſa, uno vero aperta eſt; Dicunt enim idolis, eam non eſſe potentiam, ut litteram hanc claudere, atqve ex ea ם clauſum, qvod in vaticinio de Meſſia *Jes.* cap. IX. v. 6. edito, continetur, formare poſſint; Meſſiam verò hanc plagam ſeptentrionalem clauſurum. conf. *Sepher Megalle Amukuth.* cap. 166.

(*) La grande prerogative de la Scandinavie & qvi doit mettre les nations, qvi l' habitent, au deſſus de tous les peuples du monde, c' eſt qv' elles out été la reſource de la liberte de l'Europe, c' eſt à dire de presqve toute celle qvi eſt parmi les hommes. Le Goth JORNANDES a appellé

Det Fierde Capitel.

Om de gamle Danſkes Vært, Skabning, Klædning, Vaaben, Bygninger, Borger-Bonde- og Adel-Stand, Krigs-Væſen, Tapperhed og Lyſt til en voldſom Død.

Af det ſom allerede er anfort om de gamle Danſkes Bedrifter, ſluttes nogenledes deres Naturel og Leve-Maade, ſamt andre Ting dem angaaende. Dog alligevel agter jeg det endnu fornødent at mælde lidet meere herom, førend deres Lands egentlige Beſkrivelſe foretages.

Legemlig Vært. At den legemlige Vext fordum ſkulle have været ſtorre og ſtærkere til Jevnshold, end nu omſtunder, meene mange; og jeg giver Magt, at en overdaadigere Leve-Maade hos os, ſaavel ſom hos de fleeſte andre Europæer, kan have giort noget til Vætens Formindſkelſe, ſærdeles i den Stand, hvor Opdragelſen er meere kælen og Smagen meere kræſen, ſamt Arbeydſomhed mindre ſædvanlig, end ſom blandt Almuens ſtore Hob. Hvad denne angaar, da tænker jeg, dens Vext haver ikke været meget ſtorre hos de gamle Cimbrer og Gother, udi hvilkes mange døde

pellé le *Nord* de l'Europe, la fabriqve du genne humain; Je l'appelleray plus tot la fabriqve des inſtrumens, qvi briſent les fers forgés au midi. C'eſt la qve ſe forment, ces nations vaillantes, qvi ſortent de leur pays, pour defruir les Tyrans & les eſclaves, & apprendre aux hommes, qve la nature les ayant fait egaux, la raiſon n'a pu les rendre dependans, qve pour leur bonheur.

døde Kroppe paa Val-Pladſen, de Italienſke Ravne fandt ſaa overflødige Maaltider, efter den poetiſke Beſkrivelſe, ſom ved anden Leylighed tilforn er anført af JUVENAL. Sat VIII. v. 249.

Atqve ideo poſtqvam ad *Cimbros* ſtragémqve volabant
Qvi nunqvam attigerant *majora cadavera* corvi.

Vel taler SAXO GRAMM. ofte om Kiæmper, og opregner i Kong **Rings** Hiſtorie Lib. VIII. en heel Hob af dem, men deres Legems Vært beſtæmmes ikke, hvorfor det Navn uden Tvivl betegner ikkuns tappre Krigs-Helte. En Høyde ſom overgik tre Alne, haver da, ſaavelſom nu, været meget rar og uſædvanlig. Af diſſe Been-Stykker, ſom udgives for menniſkelige, vil man vel ſlutte det, ſom er tvertimod: og jeg har ſeet en formeent Kiæmpe-Tand opgravet i Jylland, hvilken var ſaa ſtor ſom nogen Oxes Kind-Tand: men hvo caverer for, at den ikke var det? Af Grav-Høyene har jeg ſeet nogle Hovet-Skaller, og andre utvivlelige Menniſke Beene opgrave, og ikke fundet deres Størelſe uſædvanlig, ſkiønt Hovet-Skallene noget tykkere. Imidlertid negtes ikke, at jo her og andenſteds, kand have været ſaadanne Menneſker, ſom de man egentligen kalder Kiæmper J. J. PONTANUS holder det rimeligt *Hiſt. Dan. Lib.* I. p. 14. og ſiger at den ſom ville negte det, maatte negte den Hellige Skrift, ja Naturen ſelv, men hvad man ikke finder beviisligt, er dette, at den cimbriſke Folke-Slag, frem for andre, ſkulle have været af en **Kiæmpe-Art** og efter nogles Meening draget deres Navn **Cimber**, eller Kimber af Kamp-Kiæmpe, efter det Hebræiſke Gibbor eller Cibbor, ſom tillegges **Nimrod**, og af de 70 For-

tolkere overſettes ved Kiæmpe eller en vældig Helt. See CHEVREANA p. 337. (*)

Farve. At deres Lyſe-Haar, ſom adſkille alle nordiſke Folk fra de ſydligere, efter Monſr. Buffons og Fleeres Anmærkning, ſaa og deres ſmukke Anſigter og Skabning i Almindelighed, haver paa nogen Maade recommenderet dem, end ogſaa paa deres Krigs-Tog i fremmede Lande, hvor de ellers, ſom ubudne og voldſomme Giæſter, giorde ſig ubehagelige, deraf findes nogle Spoer hos udenlandſke Skribentere; thi ſaa ſiger ERMOLDUS NIGELLUS carm. Eleg. Lib. IV. hos LUDOV. ANT. MURATORIUM in *Rer. Italicar. Scriptorib.* Tom. II. P. II.

Hi populi porro veteri cognomine *Deni*
Antè vocabantur & vocitantur adhuc.
Nort qvoqve Franciſco dicuntur nomine *Manni*,
Veloces, agiles, armigeriqve nimis.
Ipſe qvidem populus late pernotus habetur,
Lintre dapes qværit, incolitatqve mare.
Pulcher adeſt facie, vultuqve ſtatuqve decorus,
Unde genus Francis adſore fama refert.
Victus amore Dei, generisqve miſertus aviti
Temptat & hos Cæſar ludificare Deo.

Klæde-Dragt. De ældſte Danſkes Klæde-Dragt kand man nogenledes foreſtille ſig af Tegningerne paa de tvende Tonderſke Guld-Horn, ſom viiſe foruden

(*) At PLUTARCHUS *in Mario* kalder Cimbrerne Latrones, Røvere, ligeſom STRABO Lib. IV. & VII. πλάνητες καὶ λῃστικοὺς, er et uforſkyldt Vanrygte, mod hvilket de forſvares af Phil. Cluverio in german Antiqv. lib. III. c. 22.

uden de mange nogne Kroppe, en Mand med nedheggende Hætte eller lang Hue paa Hovedet, og en Kiortel, ſom naaer ham næſten til Fødderne. Om de Danſkes Skind-Kapper eller Kiortler ſiger SPELMANNUS in *Gloſſar. Archæol.* p. 270. At Angelboerne bragte den Mode med ſig herfra til Engelland. SAXO GRAMMATICUS melder og Libr. III. om Prinds Amlet, at da han ville ſkiænke for ſine Giæſter, maatte han opkilte ſine Side-Klæder. Diſſe Overkiortler, ſom giordes gemeenlig af Skind (thi vævet Tøy brugtes af Begyndelſen ikke) kaldtes Gunner og vare ingen nye Modes Forandring underkaſte. Dog maatte de omſider afſkaffes, og det af den fornuftige Grund, at de Danſke, ſaaſom boende paa Eylandene, og ſvævende hart ad meere paa Søen end paa Jorden, hindredes ved de lange Klæder, naar de, ſom Matroſer, ſkulle klyve og klavre. Derfor blev deres Dragt, Buxer og Troye, men til Hæders, en liden kort Kappe derover, og at Kong Canutus Lavardus, da han tog mod Kong Niels, ikke havde ſin Kappe paa, det noterer SAXO ſom noget ſærdeles, tilſkrivende ſaadant den tydſke Mode, ſom han havde antaget ARNOLD. ABBAS LUBECENSIS ſiger Lib. III. c. 5. At alle Danſke ligeledes efter Haanden forlode deres Søemands Klæder. Dani uſum Teutonicorum imitantes, qvem ex longa cohabitatione eorum didicerunt & viſtitura & armatura ſe coeteris nationibus coaptant, & cum olim formam nautarum in veſtitu habuiſſent, propter navium conſvetudinem, qvia maritima inhabitant, nunc non ſolùm ſcarlatico vario griseo, ſed etiam purpura & byſſo induuntur. Mærkeligt er det at OTTO SPERLING i ſin *comment. de Veſtitu Vet. Danor.* p. 208. ſiger Kong CHRIST. V. i ſin Regierings-Begyndelſe, optog den gamle Danſke Klæde-Dragt, nemlig Troye og Buxer, hvilke han ſelv brugte. Suo exemplo præ-

cuntem vidimus & aulicos NB. aliqvamdiu morem gerentes. Udi H. Ranzowii *deſcript. Cimbriæ* hos Hr. v. Westphal, *Tom.* I. foreſtilles vel hosføyede Billeder under Navne af Cimbrer og Jyder eller Jyllands ældre og yngre Indbyggere: Men ſaadant grunder ſig formodentlig allene paa den gode Ranzowii Gitzning; thi originale Billeder fra den Alder haves ingenſteds, uden paa de tvende ved Tondern opgravede og paa det Kongelige Kunſt-Kammer forvarte Guld-Horn, ſom ſiden forekomme ved anden Anledning, og ſynes blant andet at give tilkiende, Krigs-Folkene have den Gang bedekket deres Underliv med noget ſaadant, ſom man i de ſildigere Tider, kaldte en Pantzer-Skiorte.

Vaaben.

De gamle Danſkes Vaaben, ſom findes endnu i vore Cabinetter, vare af Begyndelſen intet andet end ſkiærpede Flinte-Steene, af Skikkelſe, deels ſom Knive eller Dolke, deels ſom Koller med et Hul igiennem og ſatte paa Stager, hvormed de huggede, ſtak og bankede hinandens Hoved i Stykker. Derhos havde de Piile og Kaſte-Spyd, ſkiærpede ikke med Jern, ſom dem ſattedes i Begyndelſen, men med ſtore Fiſkes Tænder eller andre ſiebne Stykker Been. Siden indførdes Jernets og andre Metallers Brug, i Sværd, Spyd og Dolk, eller ſom den her kaldtes, Doggert, dog ikke ſaa meget af Jern, ſom af Metal, og hvorledes man har baaret ſig ad med at hærde og ſlibe det til ſaadant Brug, veed jeg ikke, men kand viiſe Tingen ſelv. Ligeſom vore Matroſer endnu bruge Morgen-Stierner eller Stænger med Kolle og Pigge paa, ſaa var det fordum de Danſkes egentlige Vaaben, og derneſt deres liden Haand-Øxe, ſom førdtes hængende ved Belte-Stædet. (*) I det Ruſt-Kammer

(*) Ved Øxernes Brug vare de ſærdeles i Frankerig formidable ſom ſluttes af Guil. Pictaviensis Ord, citante Th. Barthol. de *in Antiqvit. Danicis*, p. 582.

Cimber. Tab. III.

Iuta

I. Haas sc

Kammer paa Tover ved London, har jeg ſeet nogle Stykker Gevæhr, ſom udgives for at have været de danſke tilhorende i Kong Canuti Magni Tid: diſſe beſtode i ſaadanne Øxer ſamt Morgen-Stierner af Jern, ikke med Pigge men med ſmaa Knuder. Paa Cimbrernes Tog til Italien have de haft Jern-Pantzere, ſom tilforn blev meldet om, derhos et hvidt Skiold, Kaſte-Spyd, et ſtort Slag-Sværd, en Hielme af ſaadanne Skabning ſom Romerne ikke kiendte eller brugte. Deres Qvinder vare ikke heller uberuſtede, men værgede ſig med Lantzer i deres Vognborg beſtaaende af Karrer (*)

Bygningerne vare i de ældſte Tider og længe derefter, ikkuns ſaare ringe, nemlig en Sammenflettelſe af Greene; behængt med Dyrenes Skind, eller tildekkede med Gronſværd, ſaaledes ſom Hyrderne ved Vange-Leddet, endnu ſlaae deres Boe-Pæl for nogle Maaneders Tid; og det rimede ſig beſt med deres Næring af Fædrift, ſom forpligtede dem

Huus-Bygning.

582. Naar han taler om den Freds-Fordrag ſom Rollo ſkaffede ſig. Exoraverant id foedus Franci, non valentes amplius reſiſtere gallico enſe, Danicæ ſecuri. Samme Øxers Brug lærde Franſkmanden dem af, og kaldte dem danſke Øxer, Haches Danoiſes. Saa ſiger: Richerius Monachus in *chron. Senonienſi* Lib. V. c. 15, Argentinenſes ſibi aſcias fecerant fabricari, qvas Franci *Haches Danoiſes* appellant qvibus exercitum Epiſcopi ita detruncaverunt, ut nec ſcutum, nec galea neqve lorica, nec demum alia armatura durare poſſet.

(*) Saa hedder det i Frenshemii ſupplementis in Livii *Lib.* LXVIII. cap. 62 - - 65. lorica ferrea, ſcutum album, eminus miſſili telo, ubi ad manum ventum eſſet, magna graviqve machæra, rem gerebant. Galeæ formis inuſitatis &c. Mulieres plauſtris carrisqve ſuis, irrumpentem militem lanceis arcebant.

dem til idelig Omflygtning. Loe og Lade behovede ikke megen Bygning; da Jorden lidet blev dyrket, deres Heſte og Koer komme ikke under Tag, men ſkiultes i de tykke Skove eller nogle Huuler under Bakkerne. Da man ved Aſernes Ankomſt, begyndte at leve noget bedre, efter oſterlandſk Maade, fandtes dog ingen muuret Bygning. Tommer koſtede allene Arbeyd, og derfor bygdes Veggene her, ligeſom endnu i Norge, af heele Stammer eller Træe-Stokke, lagte paa langs over hverandre. At endogſaa de Kongelige Paladſer ſaaledes vare opførte, ſees af Hrolf Kracks Saga, og deraf kom det, at den Hevngierrige ofte fandt Leylighed til at brænde ſin Fiende tillige med hans Huus om Natte-Tid, hvorom ofte mældes i Hiſtorien.

Diſſe Boeliger bygtes lang Tid ikke tet tilſammen, ſaaſom Gader eller Byer, men eenligen hver for ſig; ligeſom endnu ſkeer i biergagtige Lande, hvor ikke mange kunde nære ſig paa en Plet, eller i Eyderſtad og andre Marſk-Lande, hvor Grunden udkræver mange giennemlobende Vand-Graver. Hos de Tydſke var det i lang Tiid lige ſaaledes.(*) Af Byer eller Stæder vidſte de ikke at ſige, forend de Romerſke Seyervindere her og der, anlagde deres colonias ved Rhin-Strømmen og andenſteds, hvoraf Køln endnu kaldes: Witekindi og Sigebert: Gemblacens. *Annales* fortælle, at Kæyſer Henrich Auceps, ſom mod de barbariſke Folkes Indfald, ville have faſte Stæder, udtog af 9 Bønder, een,

(*) Nullas Germanorum populis urbes habitari, ſatis notum eſt, ne pati qvidem inter ſe junctas ſedes. Colunt diſcreti ac diverſi, ut fons, ut campus ut nemus placuit: vicos non in noſtrum morem, connexis & cohærentibus ædificiis locant, ſuam qvisqve domum ſpatio circumdat. Tacitus *de Germ.* cap. XVI.

een, ſom fik Befalning at flytte tilſammen i Stæderne, og der ſanke Landmandens Korn, ſamt berede ſig paa at tage mod en Fiende. Af de Tydſke lærde vi Danſke dette og andet meere, dog bygtes her i Begyndelſen ikke faſte Stæder af noget ſtort Begreb, men allene nogle faſte Slotte, og ſaa kaldte Høvdings-Borge, af hvilket Slags den i Antiqvitæten ſaa berømte Kongelige Reſidentz Lethra ſynes at have været, og de, ſom af SVENONIS AGGONIS Ord, giøre ſig høyere Tanker om en ſtor Stad, tage formodentlig feyl. Jelling i Riber-Stift, Viborg og Agersborg ved Liimfioden, ere med de ældſte ſaadanne Høvdings-Borge, ſom jeg haver kundet ſpore. De Bønder eller Land-Boere, ſom det, efter Vedtægt, tilfaldt at flytte til Borgen, og der ligge i Garniſon, eller, ſom det ſiden kaldtes i Borgerleye, og i Slots-Lov, kaldtes af deres Bolig paa Borgen, Borgere, (*) og da det ikke varede længe, forend Folkets Forſamling inden Muurene trykkede dem, ſaa bygtes hos Borgen eller Fæſtningen, en Bye, hvor Soldaterne omſkiftedes til Borgere, og dreve dem Næring, ſom nu kaldes Borgerlig. En Kiøbſtæd kaldtes da Kiøbing i Almindelighed, mange Bønder paa Als og Langeland ſige endnu: Jeg vil ud til Kiøbing, det er, næſtliggende Kiøbſtæd. Byer og Borgere.

Fremde-

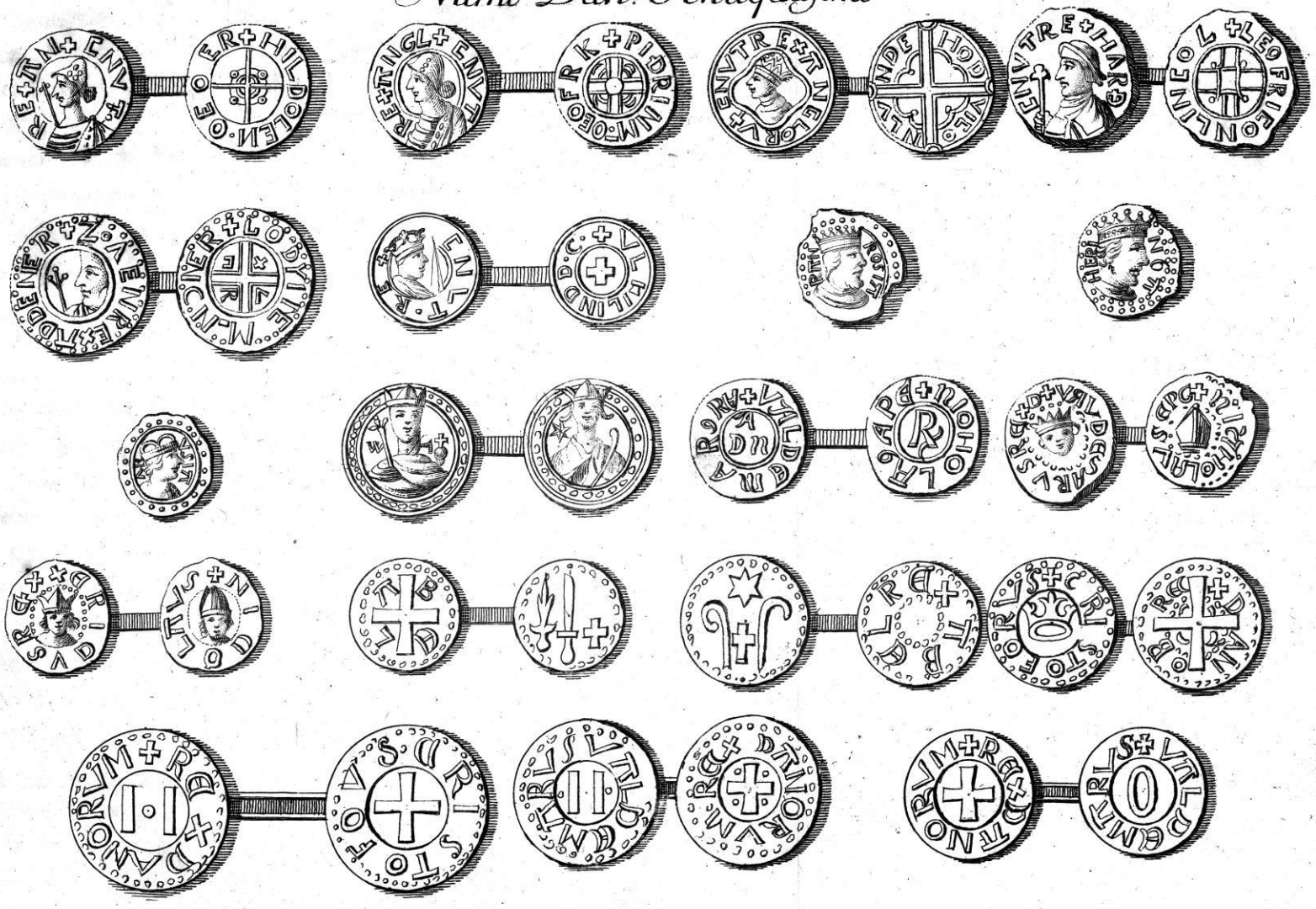
(*) De ſom gierne ville udlede vore gamle Ord af det Grædſke Sprog, hente det Ord Borg, ſom baade hos os og i Tydſkland, er Endelſen af mange Stæders Navne, fra det Ord πύργος et Taarn eller en Fæſtning. Jeg meener Borg kaldtes efter Hensigten ſaaledes, fordi man der bergede eller bevarede det ſom ellers ſtod i Fare. I ſamme Bemærkelſe ſiges ogſaa en Forlover, at borge eller gaae i Borgen for den Skyldige.

Næring. Fremdeles fik mange ſaadanne Kiøbſtæder deres Tilvext og Forøgelſe i Folke-Mængde, ſaavelſom i Bygning og Næring, da den Chriſtelige Religion her blev indfort, ſamt tillige ſtiftet en Deel Kirker, Kloſtre, Canonicater og Biſpedomme. Dette ſankede Almuen med Næringen til Kiøb-Stæderne, hvor de Geiſtlige fortærede Frugten af deres Land-Gods, ſom var deres bedſte Indkomſt. Hertil kom ogſaa Seylads og Kiøbmands-Handel med fremmede Lande, item Fribytterie, ſom fordum kaldtes **Viking** og Caperne **Vikinger**, fordi de i **Hærviig**, nu Kallundborg, **Schlesvig**, **Lemviig** og andenſteds, laae paa Luur i Viige og Havbugter, med deres ſmaa Skibe, og ovede mod Fremmede, ligeſom Fremmede mod dem, et Haandværk, ſom den Tid ſyntes ikke allene tilladeligt, men ogſaa priſeligt, ja gav Anledning til nogle adelige Familiers første Opkomſt. Om de Danſkes ældgamle Soefart, anvendt paa Kiøbmandſkab, ſaavel ſom paa Caperie og andet Krigs-Tog, ſiger: J. G. Eccard *de origine German* P. 1. pag. 65. Danciones jam à Ptolomæo ad viſtulam memorati, qvod nomen *Dansvicones* dubio procul, ſecundum noſtrum pronunciandi modum, efferendum, indicat *incolas ſinus Danorum.* Unde certum, *Danos*, jam à longo ante Ptolomæum tempore, eò loci navigiis ſuis appuliſſe, ſive mercaturæ ſive prædandi gratia. Qvanqvam ibi ſuccinum qvæſiviſſe atqve exteris nationibus vendidiſſe, non illubenter crediderim. Nec labente demum imperio, littoribus Galliæ & Britanniæ infeſti eſſe coeperunt, ubi littus ſaxonicum ab iis cognominabatur: Sed diu ante, cum adhuc rudiores eſſent, & ſimplicitate armorum inſignes, confines oceano terras incurſionibus improviſis jam turbarunt. Om diſſe Landes Kiøbmandſkab i de ældre Tider, gives, efter Mueligheed, nogen Oplysning af Hr.

Etats-

Numi Dan. Antiquissimi

Tab. IV.

I. Haas. sc.

Etats-Raad SUHM i *Actis Societ. Reg. Hafn.* Tom. VIII. Omſetningen ſkeede allene med Vahre mod Vahre, eller ogſaa mod udenlandſke Penge i Solv og Guld, ſærdeles mod Engelſke Penge, og fra Engelland komme ogſaa de forſte Mynt-Meſtere til Dannemark, noget efter Aar 1000, da begge Lande havde fælleds Regentere, ſærdeles i Kong Knud den Stores og Haarde-Knuds Tiid, af hvis Solv-Penge, ikke ſtorre end gode 2 Skillinger, findes adſkillige i Liebhaberes Samlinger, og ældre ere de mig ikke forekomme. Dernæſt ſees i ſamme Storhed, og efter ſamme Maade, nogle Stykker af Kong Svend Eſtridſen, Hell. Kong Knud, Svend Grate, Waldemar den forſte og hans Afkom. Nogle ſaadanne ere gandſke tynde og boye ſig efter Stemplet, hvorfor de kaldes Bracteater eller Blik-Penge, nogle ere tykkere og deels af Kaaber. Sielden viiſe diſſe noget kiendeligt Navn og aldrig Aarstal, men gemeenlig kuns et Bogſtav, en Krone, et Kors, en Stierne eller noget deslige, ſaa at de lade os giette, af hvilken Konge eller Biſkop de ere ſlagne. Omſider have og adſkillige Kiob-Stæder, ſaaſom Kiøbenhavn, Malmøe, Roſkild, Neſtved, Odenſe, Ribe, Aarhuus, Randers, Viborg, Aalborg, Hiøring ꝛc. haft og brugt deres egen Mynte-Rettighed, indtil Kong CHRISTIANI III. Tiid, da Kronen allene tilegnede ſig den Ret. Penge.

Lands-Byerne vare langt ældre end Kiob-Stæderne, ligeſom deres Næring den allernaturligſte og uſkyldigſte. De fik deres almindeligſte Navne af Trup, Drup eller Torp, ligeſom i Tydſkland af Dorf, og dette udleder J. G. ECCARD *de origine Germanor.* Lib. II. p. 89. fra det Ord Trop eller en ſamlet Hob af Lands-Byer.

Bonde-Stand.

Menniſker (*) ſom tilforn boede hid og did, men ſiden ſankedes nærmere til felleds Hielp og Naboeſkab. Byer kaldtes af Bygning, ligeſom Bøll af Boelig, Rød og Rodning eller Skovens Omſkiftelſe til Agerland, Lund og Lev eller Løv af Løv-Skoven, ogſaa fremdeles. Bonde var af Begyndelſen det almindelige Navn, ſom tillagdes enhver Landmand eller Eyer af Jorde-Gods, om han end aldrig var ſaa ſtor og mægtig, ja den ypperſte i Kongens Raad, ſaafremt han ikke ſtod i Krigs-Tieneſte, da kaldtes han Bonde, i de gamle Love, thi den allerfornemmeſte undſaae ſig i de ældre Tider, ikke ved at dyrke Jorden og tage ſin Haand i ſamme Arbeyd ſom de ringere, efter Adami Bremensis Ord om Nordiſke Folk paa den Tid, i hans *Hiſt. Eccl.* cap. 139. De ſtorſte Mænd, ſiger han vare Hyrder og levede efter Patriarchernes Maade, af deres Hænders Gierninger: Om ſaadan Bonde-Stand og Bonde-Navn, kand læſes meere *Actis Societ. Reg. Hafn.* Tom. II. p. 266. ſeqv. hvor Joh. Grammius underſøger Oprindelſen til det Ord Herremand og viiſer at Adel og Bonde er ikke uden ved Tidens Længde, bleven adſkilt. Det ſammenſatte Ord Adelbonde nævnes vel i Loven men ikkun faa Gange, hvor det dog ey tilkiendegiver noget ſtørre eller meere end det bare Navn Bonde; paa mange andre Stæder. Adel-Bonde og ey Bryde- eller Landboe, ſtaar i Lovens 3 Bog. 51 Cap. Adel-Kone, ſaa

(*) Locum verò, ubi plures colonorum domus ab uno domino conjunctæ eſſent, dorp & dorf, aut antiqvius thorp, throp, threp & trop nominarunt, hoc eſt, congregationem ſcil. ædium. Trop vulgo adhuc viventium gregem dicimus. Terminatio locorum in *dorf* etiam in Galliæ Normannia offenditur, eò vel à Normannis, vel ut Huetius putat, à veteribus Saxonibus allata.

ſaa ofte det endog forekommer, er intet andet end en Dannemands Egte-Huſtrue. Siden ſiger velbemeldte Autor, p. 281. At jo meere Herremændenes Myndighed, Vælde og Rigdom tiltog; ſiden de begyndte at giøre en Stand for ſig ſelv, jo meere tog Adel-Bønders eller Selv-Eyeres Anſeelſe og Velſtand af, da de ſtedſe maatte bære den tunge Byrde, ligeſom de andre fik meere Friheder, og udbredede deres Eyendomme. Selv-Eyernes eller de Jordegne Bønders Tal er i de ſildigere Tider, mærkeligen ſvækket og formindſket i Jylland, hvor det tilforn var ſtørſt, ſærdeles ſkeede dette under Kong CHRISTOPH. III. Regiering, med Paaſkud at de maatte ſtraffes for den Opſtand ſom de da giorde mod Adlen og Geiſtligheden. Til den Siællandſke Bondes ſaa kaldte Vornede-Væſen vides ingen ſand Oprindelſe, følgeligen ikke heller dets Elde. Chr. Oſterſen Weile viiſer i ſin Gloſſario Jurid. Dan. p. 603. at det er ældre end WALDEMAR I. Tid, og altſaa ikke efter nogles foregivende, kand tilſkrives hans Søn Kong WALDEM. II.

At Adel-Standen fornemmelig her til Lands er opkommen ſiden Kong Waldemari I. Tid, haver ſin Rigtighed, dog fandtes allerede nogle Secula tilforn, en Deel mægtige Familier i alle Provintzer. Dette ſees blandt andet af SAXONIS GRAMMAT. Ord Lib. X. om Kong SVEND TIUGSKÆG: "Da han, hedder det, anden Gang igien havde den Skiebne at blive fangen af de Juliner, gav Adelen deres Born til Gidſel for ham, og lovede at give ſamme Summa, ſom forſte Gang, for hans Befrielſe, hvorved han ſlap los: men der han ikke af ſit eget Skat-Kammer, kunde betale de udlovede Penge, ſolgte han deels offentlig, deels under Haanden, Skove og Lunde til alle dem, der havde givet deres Born, ſom vare dem kiærere end deres eget Liv, til Giſſel Adel-Stand.

„for ham. Og da han havde faaet den Summa, ſom det bortſolgte „kunde beløbe ſig til, betalte han ſamme ſtrax til dem, ſom havde haft „ham i Fængſel; thi Skaaningerne og Siællands-Fahrerne ſkiøde Pen„gene tilſammen, og af denne almindelige Caſſe, kiøbte Skove tilfelleds: „men i Jylland fandtes ikkun3 nogle Familier, ſom vare hinanden paa„rørende, og toge Deel i dette Kiøb.„ Af diſſe Ord ſees først saa meget, at Skovene og andre Grunde, ſom i de ældre Tider havde været **Gribs-Gods**, allerede i det tiende Seculo, ſtode i god Priis og under viſſe Eyendom: dernæſt, at **Adelen** allerede i Hedenſkabets Tid var formuende, og benyttede ſig af Hoffets Omſtændigheder, til at forøge ſin Magt og Rigdom, hvilken ſiden ſteeg langt høyere. Jeg vil herom anføre *A. Hvitfelds* Ord, i Kong CANUTI VI. Levnet, lydende ſaaledes: "Vor Adel her i Dannemark, er ſiden den første WALDEMARS Tid, „faſt opſtegen. Vi finde ikke i gandſke Lov-Bogen talet om **Herremænd**, (*) (det er de, ſom gave dennem til Hove, ſtedſe at tiene i Le„ding fra Jordegen Stavn) førend i den tredie Bog, hvor dennem „tillades at maa kiøbe **Styres-Havne**, (**) fordi de vove og jætte de„res Liv for Kongen og Riget. - - - Siden ere Styres-Havne „for-

(*) Deres Navn var eller ſnart **Hærmænd**, ſnart **Hirdmænd**, det er Hoftienere, blandt hvilke regnedes fornemmelig Krigsmænd eller Officerer, ſom ſees af den gamle Hof-Rettes Lov, kaldet Hirdskraa. **Hird** var Hoffet eller det Sted, hvor Kongen, hvis Reſidentz længe var uvis, holdt Dug og Diſk. Der søgte de dagelig Kongens Bord, og ſpiiſte nogle Hundrede tillige, ſaa at Hoff-Staten var ſtor og den Oeconomie underlig nok.

(**) Landet var inddeelt i lutter **Styres Havne**, det var et Diſtrict af ſaa mange **Bønder**, ſom hørde til at udrede et Krigs-Skib paa 12 Aarer.

„forvendt under Adelen, og giorde frie de dennem beſadde, hvilke vare „i fordum Dage kun **Forlehninger**, ſom gik paa Mands-Perſoner, „og ikke til Qvind-Folk, eller Uægte, men nu ere de blevne til Arv, og „de dennem beſidde til Herremænd. Endeel jordegne Bønder ere „friegiorte af Kongerne og frieladte fra **Stød**, **Inne** og **Leding**, ſom „Adelſkabs-Breve udi de Dage lyde, at Kongen tog den og den til ſin Mand „og Tiener, og giorde hannem frie fra Stod, Inne og Leding. Reci- „pimus eum in hominem noſtrum, dimittendo eum & liberos ipſius, qvi- „tum & liberum ab omni expeditione, qvod *Stud & Inna* dicitur.„ Saa vidt HVITFELD. Bemældte **Styres-Havne** og Tilſyn med eet eller tillige fleere Havne-Lags-Bønder, ſamt Myndighed over dem i Krigs-Tid, var da Oprindelſen til de Kongelige **Forlehninger**, og omſider til de danſke **Herregaardes** Friehed, paa viſſe Tønder Hart-Korn; thi det var en ſaadan Officerers Løn, og at han kaldtes Kongens **Friemand** var ikkuns at forſtaae om **Skatte Frihed**, ikke heller vare andre Bønder ufrie for deres Perſoner, men allene ſaa vidt de maatte betale Skat: (*) Dog blev den Tale-Maade mistydet omſider af nogle Uforſtandige ſaaledes, at Almuens Folk ſkulle ſom **ufri**, være de andres Sclaver eller Livegne. Dette var meget langt fra Sandhed; thi af Arilds-Tid haver den danſke Nation elſket ſin perſonlige Frihed eller Fritagelſe fra ulovlig Tvang og Overlaſt. Dette ſtadfæſter SAXO GRAMMAT. Lib. XI. i Anledning af Kong CANUTI S. Befaling om at binde

Herre-Gaardes Frihed.

Prinds

(*) Naar der i de gamle danſke Love tales om **Trælle** da forſtaaes derved allene ſaadanne, ſom enten ved Misgierning havde tabt deres Frihed, eller og de mancipia, ſom vare fangne i Krigen, og derfor kunde ſælges, efterdi den første Eyermand havde ſkiænket dem deres Liv.

Prinds Oluf, hvilket Soldaterne vegrede ſig ved at giøre; "thi ſiger „ Saxo vor Danſke Nation har altid været undſeelig ved, og „holdt det for den ſtørſte Skam, at kaſtes i Baand og Fængſel „Ja de agtede ſaadan Straf værre end den haardeſte Død, mee„nende, at en god og dydig Perſon blev værre medhandlet, naar „han blev ſtraffet paa en haanlig Maade, end om han blev ſkilt „ved Livet.„

Danſkes Lyſt til Frihed og deres haarde Natur.

Denne de Danſkes Priis ſat paa Frihed og Afſkye for alt det ſom ſmagede af haanlig Tvang, kiendes ogſaa deri, at de af tvende onde Ting, hellere udvalte Døden end at ſlaaes og tracteres med Foragt. Om dette ſaavel ſom andet, angaaende deres Gemyts-Art, ſærdeles deres ubevægelig ſtive og ſtolte Sindelag, ſaa vidt ſamme i de førſte Tider, giorde dem den Chriſtelige Religion modbydelig, fordi den kræver Anger, Ydmygelſe og Poenitentz) fortiener Adami Bremensis Vidnesbyrd ſaa meget desmeere at antages, ſom han ſelv, for diſſe og andre Efterretningers Skyld, var reyſt herind, og af Kong Svend Esthridsens egen Mund blev underrettet om adſkillige Mærkværdigheder. Han taler da i ſin Bog, *de ſitu Daniæ & Relinqvarum, qvæ trans Daniam ſunt, Regionum:* p. m. 57. ſaaledes: Mulieres, ſi conſtupratæ fuerint, ſtatim venduntur: viri autem, ſi vel Regiæ Majeſtatis rei vel in aliqvo fuerint ſcelere deprehenſi, decollari malunt, qvam verberari. Alia non eſt ibi ſpecies pœnæ, præter ſecurem & ſervitutem, & cum qvis damnatus fuerit, lætum eſſe gloria eſt; nam lacrymas & planctum, cæteraqve conpunctionis genera, qvæ nos ſalubria cenſemus, ita abominatur Dani, ut nec pro peccatis ſuis, nec pro charis defunctis ulli flere liceat (*) De

(*) Er det ſandt hvad Saxo Grammatic: i Kong Harald Blaatands Levnet Lib. X. fortæller om tvende danſke Soldater, ved Navn Sivald og Carlsnæfn, da gik

De gamle Danſkes Helte-Mood og Mandhaftighed i Krigs-Tider, ſluttes nokſom af deres tilforn beſkrevne Udvandringer til Tydſkland, Italien, Frankerig og Engelland, hvor deres Adfærd i andre Henſigter vel ikke kand roſes, ſkiont Tidernes hart ad almindelige Barbarie ogſaa i nogen Grad kand tiene dem, ſom Hedninger til Undſkyldning: Men hvad deres Stridbarhed, for ſig ſelv betragtet, er angaaende; da ſynes den efter fremmede ſaa vel ſom vore egne ældſte Skribenteres Beretning, at have overtreffet alt det, man finder optegnet om andre ogſaa ſtridbare Nationer, hvorom ſiden paa et andet Sted ſkal anføres nogle Vidnesbyrd. Stridbarhed.

Saadan Stridbarhed og martialſke Humeur var en Virkning af deres Opdragelſe, deres Love og deres Religion. Af Ungdom op, bleve deres Legemer hærdede ved at jage efter vilde Dyr, ſom Skovene vare fulde af, følgeligen at ſkyde med Piile og Kaſte-Spyd, at fiſke og fare ud paa Frie-Bytterie, at ſvomme, at brydes eller kiæmpe med hverandre, ja alle deres Øvelſer gik ud paa at vænne dem til at tage mod det Onde og Umagelige, foruden mindſte Klynken eller Klagemaal, ſom nyelig

gik deres Haardhed langt længere, end man kunde kræve eller vente af noget levende Dyr; thi end ogſaa naar man ſlog og ſtøtte dem i Anſigtet, blinkede de ikke med Øynene, hvilket den Norſke Seyervinder Hogen havde hørt ſige om dem, men ikke troede, førend det ved Prøve befandtes ſaaledes. Allerunderligſt er det ſom læſes i Joms Vikinge-Saga, om Boe hin digre, at da Thorſtein Midlang, ſom ved hans og fleere Joms Borgeres Henrettelſe, agerede Meſtermand, hug første Gang feil og tog kuns Hagen bort, giorde Boe en Skiemt deraf, ſigende; Ugierne ſkulle de danſke Møer nu kyſſe mig, om jeg kom nogen Tid hiem igien.

nyelig er viiſt, at have været dem en Afſkye og Foragt. Til Sindets Hærdelſe vare Lovene her, ligeſom i Sparta, henrettede. Af alle Dyder var ingen i ſaa ſtor Anſeelſe, ſom Tapperhed, og ingen Laſt ſaa foragtelig ſom Feyhed. Joms Vikkinga-Saga eller Joms Borgeres Hiſtorie viiſer, hvorledes de midt i Døden dreve Skiæmt med den, (*) og de Stykker, ſom Saxo aforer af Kong Frodes Krigs-Love, lære tydelig nok, at Summa Summarum af de Tiders Morale var Stridbarhed og Helte-Mood, underſtottet ved det Haab, ſom Othins Religions-Grunde gave dem om et bedre Liv i Walhalla, hvorhen var ingen anden Vey end ved en voldſom Død, lad være den kunde ikke findes anderledes end ved Selv-Mord. Den braveſte Soldat var dem tillige den ſtorſte Helgen i Othins Rige. Juſt derpaa grundede ſig deres Trætters Afgiorelſe ved Tvekamp. Den kaldte de Guds Dom, og meente, at

(*) Diſſe Joms Borgere om hvis Haardhed nyeligen blev mældet, vare en Danſk Colonie, hvilken Kong Harald Blaatand havde plantet i Pommern, hvor nu er den liden Bye Wollin, men fordum det ſtore og rige Rover-Næſt Julin. Derover ſatte Kongen en ſtridbar Herre-Mand af Fyen, navnlig Palnetocke, Olde-Faders Olde-Fader til Biſkop Abſalon. Han gav ſine Joms Borger blandt andre Love denne, at det Ord Frygt, end ogſaa i allerſt ørſte Fare, aldrig maatte nævnes blandt dem, og at ingen maatte vige for den ſtorſte Overmagt, men indtil Døden ſtride ſok Seyer, lad være at denne ikke kunde ventes. Kong Regner Lodbrog, ſom midt i ſine Feldt-Slag pleyede at ſiunge og opmuntre til at døe med leende Mund, ſang omſider, ſom en fangen Mand, i Orme-Taarnet og under Slangernes Tænder, den bekiendte Viſe, ſom ſpaaede Engellænderne den paafulgte Hevn af hans mange Sønner, men vidnede tillige om hans Friemodighed og Troſt af Haabet om Walhalla. Eid Sandhed maatte virke ſaa meget hos alle Chriſtne, ſom Othins og Mahomets Fabler hos hine arme Hedninger.

at hvo ſom havde Retten paa ſin Side, ham gav Othin ufeylbarlig Mood og Styrke, ſamt deri et Beviis paa ſit retfærdige Medhold. I den Betragtning er det allerurimeligſte, at nogle af diſſe Helte, ſaaſom Hatter og Biarko braverede Guderne ſelv, ja den forſte indbildte ſig at have kiæmpet mod Thor og Othin, med en Sang af følgende Indhold: "Hvor er den bevæbnede Helt, ſom kaldes **Othin**, den Ensøyede, ſom „er Frigga hendes Mand, ach kunde jeg dog ſee ham: forgiæves ſkiuler „han ſig med ſit glændſende Skiold, forgiæves rider han paa en ſtor „Heſt: uden Saar ſkulle han ikke ſlippe udaf ſin Boelig Lethra. Det „er tilladt, at angribe en Krigs-Gud, at ſlaaes med ham. SAXO Lib. I.„ Denne danſke Ridder af Don Qvixots Orden ſynes enten at have drevet Spot med ſin Fæderne Overtroe, eller at have overtreffet alle Spanſke Riddere med ſin mageloſe Fanfaronnade.

Danſke Wæringar vare de Grædſke Kayſeres Liv-Garde.

I Anledning af ſaadan de danſkes Udraab for mageloſt Helte-Mood, ſkeede det, at ligeſom Paven og en Deel andre ſtore Herrer have hellere Schweitzere end andre til deres Liv-Garde; ſaa holdte og de Grækſke Kæyſere i Conſtantinopel, en god Deel Danſke Soldater i Sold for Sikkerheds Skyld, og betroede ſig hellere diſſe Fremmede end Indfødte. Denne danſke Liv-Garde kaldtes af os ſelv **Wæringar**, maaſkee for deres Værgagtighed eller Færdighed til at bruge Vaaben og Værge, eller og for deres tunge Ruſtnings Skyld, i hvilket Fald det Danſke Navn var kuns en Fordreyelſe af det Navn, med hvilket Grækerne ſelv kaldte dem i deres Sprog, nemlig βάραγγοι, de tunge eller vigtige og vel beruſtede Karle. (*) Mærkeligt er det ogſaa, at, da Kong

(*) At en Blanding af Danſke og Engelſke tillige udgiorde denne Liv-Garde, beretter blandt andet PAULUS VENETUS *de bello conſtantinopolit.* Lib. II. pag. 87 ſaaledes:

Kong Erich Eyegod, paa ſin Pilegrims Reyſe til den hellige Grav, drog igiennem Conſtantinopel, og af Kæyſer Alexio blev mistænkt, ſaaſom den der ſnart kunde ved ſine Landsmænd, den Danſke Garde, ſtifte et Opror og Forræderie, hvorover man af Begyndelſen ikke torde indlade ham med ſit Reyſe-Sælſkab i Conſtantinopel, ſaa toge Græckerne omſider deſto bedre imod ham, efter at de, ved en Tolk havde ladet ſig udlegge den Danſke Formanings-Tale, ſom Kongen holdt til ſine i fremmet Sold ſtaaende Lands-Børn, lydende efter Saxonis Ord Lib. XII. ſaaledes: "De Danſke, ſom tiente de Græckſke Kæyſere havde ved „Troeſkab og Tapperhed bragt deres Ære paa den høyeſte Spidſe, ſaa „at de, ſom dog vare **Udlændinge, i viſſe Maader regerede over „Landets Egne**, og vare lykkeligere i fremmede Lande, end de kunde „være i deres egne. Kæyſeren betroede dem ſin egen høye Perſon, ved „at bruge dem til ſin Liv-Garde. Dette Fortrin ſkulle de ikke tilſkrive „ſig ſelv eller deres egen Fortieneſte, men takke andre Danſke derfor, „ſom tilforn havde været der i Tieneſte: De maatte vogte ſig for Drukkenſkab

ſaaledes: Legati, aditu ad Imperatorem per Præconem petito, inter Macherophoras (qvod ſatellitum, griffonium vulgo græcis nominatum, ex Danis & Anglis, antiqvo Græcorum Cæſarum more conſcriptum, in ſtationibus erat) ab urbis porta pedibus ad vicinum Blacherinum palatium deducuntur. Om denne danſke Liv-Garde i Grækenland, ſiger Th. Barthelin. *de cauſis contemptæ mortis*, p. 90. Hi Væringiar ſeu Veringæ dicti, unde Barangum Nomen græci formabant, primarium in conſtantinopoli tana Militia, gradum tenebant, qvem tanta fortitudine decorabant, ut Esbernus Snare vere dixerit: *Si græcium conſulis, noſtrorum audacia ſe defenſari clamabit*, memorante Anonymo, *de profectione Danorum, in terram ſanctam. cap.* V.

„Kenſkab og Liderlighed, levende ſaaledes, at de kunde være beqvemme „til deres Tieneſte, og ikke give Kæyseren nogen Aarſag til Frygt og „Bekymring. Gik de uden for Edruelighedes-Grændſer, da ville de „blive uduelige til deres Tieneſte, men færdige til Kiv og Klammerie. „Endelig formanede Kongen dem ogſaa til at vedligeholde deres Tap„perheds Roes i Krigs-Tid. Kom de tilbage i deres Fæderne-Land, „da ville han ſkionne derpaa, men ellers lønne deres Slægt og Ven„ner, hvis nogen af dem ſatte Livet til i den Tieneſte. „

Hvorledes de gamle Danſke Generaler have rangeret og indrettet ſaavel deres Land-Tropper til et Feldt-Slag, ſom deres Flode til en Soe-Bataille, kand atter læſes hos SAXO GRAMMAT Lib. VII. udi HARALD HILDETANDS Levnet, hvilken ſtore Konge brugte den Liſt til at forhverve ſig ſine Soldaters Hoyagtelſe, at han giorde dem viis, den Afgud Othin havde i menniſkelig Skikkelſe aabenbaret ſig for ham, og underviiſt ham om den Sags egentlige Fordeele. Deraf eller rettere af Soldaternes Tilliid paa deres Anforer, betiente han ſig ſaavel, at han ydmygede adſkillige Neſſe-Konger i Jylland, og ſamlede Rigets Provintzer, ſom længe havde været adſkilte. Til Opmuntring i et Feldt-Slag, ſamt til at dempe de Raabendes Lyd, brugte man i Steden for Trommer, at banke hver paa ſit Skiold, item at blæſe i Horn, ſom kaldtes en Lud, ſaa læſes og i WALDEMARI I. Levnet, at man i Bataillen for Viborg, havde Sangere, ſom ſkulle forud ſiunge Viiſer, formodentlig om Forfædrenes ſtore Bedrifter, og derved opmuntre til deres Efterfolgelſe. Krigs-Øvelſe.

Efter Landenes Lægde, fortes de fleſte Krige til Soes, dog ikkuns med ſmaa Roer-Skibe, ſom Galleyer. Der af ſkiod man Deels med

Piile, deels kaſtede med Haand-Steen, og ſøgte omſider at ene hverandre med Haand-Gevæhr, ſærdeles med de ſtore Slag-Sverd, ſom endnu findes i Ruſt-Kammerne, meget lange og brede paa Klingen, men paa Fæſtet ſaa ſtore, at de kunde gribes med begge Hænder. Naar et Skib var nær ved at overmandes, faldt Folket i den ene Side, ſaa at den anden gav ſig op i Veyret, og tiente til Bedækkelſe. Om Harald Gille ſiger Saxo Lib. XIV. han var den første Konge, ſom begyndte at føre Rytterie med ſig til Soes, nemlig 4 Mand og Heſte paa hvert Skib. Ellers var et Skibs ſædvanlige Bemanding 12 Mand, forſynte hver med 3 Tylter Piile, og anførte af en saa kaldet Styres-Mand eller Høvding af deres Havne-Lag, ſom kaldtes en Styres-Havn. Om ofte bemældte Kong Harald Hildetand beretter Saxo Lib. VII. noget, ſom ſynes at overgaae Troværdighed, men beviiſer dog den Tids Øvelſe i Krigs-Exercitier. Ordene ere diſſe: "Efter at Kong Harald „havde undertvunget ſig de omliggende Lande, levede han halvtredſinds„tyve Aar i ſtørſte Fred og Roelighed. Men paa det Krigs-Folket, i „ſaadanne fredelige Tider, ikke ſkulle henfalde til Ladhed, lod han holde „Fegt-Meſtere, ſom beſtandig ſkulle øve dem i Fegte-Kunſten. Nogle „af dem bleve ogſaa saa udlærte, at de accurat kunde hugge Øynebry„nene allene af deres Contrapart: Men derſom nogen ved ſaadant Hug „trækkede Hovedet tilbage, eller blinkede derved med Øynene, blev han „ſtrax bortjaget og miſtede ſin Beſoldning. Her veed jeg ikke hvorledes „nogen ville være Lære-Klud; thi i det allermindſte maa dette Haandverk „have koſtet nogle Næſer, for at bringe een Meſter tilveye.„ (*)

Af

(*) Adverſæ frontis ſupercilium, infallibili ictu ferire ſolebant. Quo, ſi qvis recepto, verſibilitate palpebræ timidius conniveret, mox aula ejectus ſtipendiis defungebatur.

Af dette og andet meere ſees, at de Gamles Friemodighed gik langt over de ordentlige Grændſer, og løb ofte ud paa daarlig Forvovenhed, ſaa den Ambition, ſom de ſøgte at indtrykke i det unge Mandkion, var en ſlags ſtoiſk Stivhed, Ufølelighed og Ringeagtelſe af de allerſtørſte Farer, følgelig af Døden ſelv, ſærdeles en voldſom Død for Fiendens Haand, hvor i de ſatte ikke allene den høyeſte Æres-Spitze, men ogſaa deres tilkommende Saligheds-Haab, meenende, at Valhalla eller Heltenes Himmel, og Othins egen Boelig ikke ſtod aaben for nogen ſom døede Straa-Død, og derover maatte nøyes med en ringere Skiebne blant Qvinder og Børn i Niffelheim. Ville man med Othins Helte i Valhalla, have Fleſk og ſtærk Drik, ſkiænket ved Valkyriur eller de dertil beſtemte deylige Jomfruer, (hvilke Opmuntringer Othin ligeſaa lidet ſom Mahomed udelukte fra det tilkommende Livs-Belønninger) da maatte man endelig døe en voldſom Død, ja ſelv ſøge den, og om den ikke kunde findes i Krigen, da maatte man ved at ſtyrte ſig ned af en Klippe eller paa nogen anden Maade, ſee til at viiſe de Efterlevende, man døede uden Døds-Frygt, ja med Længſel efter den, og begiærede end ogſaa ved en Vens Haand at befordres dertil, naar ikke andet kunde være. Tragten efter en voldſom Død.

Af denne Grund var det, at den navnkundige Helt Stærk-Odder, i høy Alderdom, med et Stykke Guld lokkede ſin Ven Hatter til at giøre ſig en Bødels-Tieneſte, ſigende: Skulle jeg, ſom har ſat alle andre i Opror, døe uden Saar?

Aſt ego, qvi totum concuſſi cladibus orbem,
Leni morte fruar, placidoqve ſub aſtra levandus
Funere, vi morbi defungar vulneris expers?

Om

Om den ſtore Kong HARALD HILDETAND ſkriver SAXO Lib. VII. Han begyndte i ſin høye Alder en blodig Krig med Kong RING i Sverrig, fordi han hellere vilde døe i Striden, ſom en Helt, end hiemme paa ſin Syge-Seng. Om de gamle Cimbrer ſiger VALERIUS MAXIM. Lib. II. cap. 6. Philoſophia alacris & fortis Cimbrorum & Celtiberorum, qvi in acie exultabant, tanqvam glorioſe & feliciter vita exceſſuri: Lamentabantur in morbo, qvaſi turpiter & miſerabiliter perituri.

Det

Det Femte Capitel.

Om de gamle Danſkes Religion, Kongelige Regiment og Lands-Love.

Forfædrenes Afguderie, Offringer og adſkillig Slags Overtroe kand udforligen læſes i Hr. TROGILI. ARNKIELS **Cimbriſche Heiden-Religion**, ſaa og fleere hidhenhørende Obſervationer i Hr. KEISLERS, MALLETS, ECCARDS, DALINS, SCHÜTZES og CLEFFELS **Skrifter**, grundede fornemmeligen paa *Edda Island. Snorro Sturleſen*, *Saxo Grammatic.* Hvad jeg her ſaa forteligen vil anføre, er dette, at i den Upſalſke Tempel ſtod, efter ADAMI BREMENSIS Beretning, (*) Thor, ſom den ældſte og mægtigſte Afguds-Billede midt imellem Othin og Freja. Thor, af hvilken **Torsdag** og **Toremaanet** endnu kaldes, blev ogſaa dyrket under en Tyrs Billede, hvorom BIRCHERODIUS har ſkrevet en egen Tractat, ſom in Mſcript. forvares paa Univerſitætets Bibliothek. (**) Om Wodan eller Othin, ſom **Onsdag** bærer Navnet af, er meldet i foregaaende, at han har været en viis og mægtig Anfører for et Folk, ſom ſildigere kom ind i Norden, og efter ſin Død blev tillagt Guddommelig Ære. Afguderie.

Hans

(*) Statuas trium Deorum veneratur populus, ita ut potentiſſimus eorum *Thor* in medio ſolum habeat triclinium. Hinc & inde locum poſſident *Wodan* & *Fricco*. Hiſt. Eccl. p. 152.

(**) Hos Sachſerne kaldtes han Thor, Tur og Stier, item Thunner og Donner, da man malede ham ligeſom Jupiter, med en Torden-Straale. ECCARD *orig. German.* p. 400 ſeqv.

Hans Huſtrue Frea, Frigga, Fricca, Freya, ſom gav Fredagen Navn, blev holdt for Freds og Kierligheds Gudinde, ligeſom det Ord Frue item frie og Frierie meenes at have ſin Oprindelſe deraf. At den Samling af Stierner, ſom ſiden er kaldet Mariæ Rok fordum efter hende, hedde Frigerock, beretter Hr. Eccard *in origin. Germ.* p. 399. ſigende at Mareſchallus har fundet dette i et gammelt Mſcript. (*)

Diſſe nordiſke Hovet-Afguder maatte ved Navn affiges, naar nogen, i de forſte Chriſtendoms-Tider, blev dobt i de Lande, hvor dette Afguderie havde haft Sted, nemlig hos Sachſerne, ſaavelſom i Danmark, Sverrig og Norge. Ferdinandus à Fürſtenberg haver fundet i et Mſcript. til Rom, folgende Affigelſes-Formular, ſom vidner herom. Ec forſacho allun diaboles wercum und wordum, Thunaer ende Vuodan end Saxu Ote, ende allen them unholdum, the hira genotas ſint &c. **Jeg forſager alle Dievelens Gierninger og Ord, Tuner og Wodan, og de Sachſers Othin og alle onde Aander, ſom ere deelagtige med dem.** Den gamle Afguds-Tempel til **Upſal** i Sverrig, hvor diſſe trende Afguders Billeder, indtil Chriſtendommens Tid, bleve dyrkede, ſkal have været meget prægtig og koſtbar, med Guld ſtaferet. Hr. T. Arnkiel giver os i ſin **Cimbriſke Heiden-Religion** cap. X. §. 1. en dobbelt Aftegning, den eene, ſom foreſtiller Thor, midt imellem Othin, paa den høyre og Frigga paa den venſtre Haand; den anden ſom

(*) **Foruden diſſe dyrkede man og her til Lands** Mitothin, Boe, Balder, Froe Diſa, Herta **og fleere indbildte** divinitæter, **ſom knap fortiente at nævnes.** Colunt & deos ex hominibus factos, qvos pro ingentibus factis, immortalitate donant, ſicut in vita S. Anſcharii legitur, Regem Henricum (Ericum) feciſſe Adam Bremens cap. 233.

Idola Danor: Gentil: Primaria.

IHaas. fc.

ſom ſetter dem over hverandre, i en perpendicular Linie. Hvilket ret-teſt er, kan jeg ikke ſige: Men hvad jeg meeſt tvivler paa, er at vore vel oplyſte Venner de Svenſke, nu omſtunder lyſtes ved, eller bie-falde dette, at SCHEFFERUS *de Antiqv. verisqve Regni Sveciæ inſig-nibus* cap. XII. udleder de trende Croner i de Svenſke Vaaben, fra bemeldte trende cronede Afguds-Billeder. citante TROG. ARNKIEL l. c. pag. 369. i Anmærkningerne.

Kand man lide paa DITHMARI MERSBURGENSIS Ord, i *chron. lib.* 1. p. 12. om en Sag, ſom vore egne Skribentere ellers ikke anføre, da haver ingen Afguds-Feſt og Offer-Tieneſte været høytideligere, men tilli-ge ingen afſkyeligere, end den ſom blev holdet ved Lejre i Siælland, hvor man hvert niende Aar i Januario, ſlagtede ſom Thors Offer, ni og halvfemteſindstive Menniſker, og tillige det ſamme Tal af Heſte, Hun-de og Haner, hvilket DUDO ST. QVINTIN ogſaa ſiger om Normannerne i Frankerig. Da dette ſkeede i Januario, paa hvilken Tid aarligen indfaldt den hedenſke Jule-Feſt, om hvis Oprindelſe kand læſes Hr. WADSKIÆRS og fleeres Meeninger den Poetiſke Skueplads p. 112, ſaa haver hin Ofring paa ſamme Tid hvert niende Aar, maaſkee været ligeſom et Slags Jubilæum frem for andre aarlige Juule-Feſter. Om den ellers lidet bekiendte Gudinde Hertha hendes Dyrkelſe ſamme-ſteds i en Dal, ſom deraf ſkal beholde ſit Navn, handler Hr. Doct. ANCHERSEN i det ved anden Anledning ofte citerte Skrift de Hertha Dea, grundende ſig fornemmeligen paa CORNELII TACITI Ord: *germ. cap.* 40. ſom giver ham Anledning til en lærd og vidtløftig Digreſſion.

Afſkyeligt Menniſke-Offer.

Sielens Udødelighed troede vore Forfædre gandſke viſt, efter man-ge Vidnesbyrd; Den Iislandſke Edda ſiger P. 1. Fab. 3. "Gud ſkab-

Begreb om Himlen og Helvede.

„te Menneſket, og gav ham en Siæl, ſom ſtedſe ſkulle leve og aldrig „undergaae, endſkiønt Legemet forraadner og forbrændes til Støv og „Aske.„ Om Himlen hedder det ſammeſteds Fab. 15. "Mod Sønden „er en herlig Stad, klarere end Solen, kaldet **Gimle**, den bliver „beſtaaende, naar Himmel og Jord forgaae: der ſkulle de Fromme „og Retfærdige boe evindelig. Fab. 49. Det er beſt at blive i **Gimle**, „og der at faae allehaande god Drik, i den Sahl kaldet **Brimer**, ſom „ligger paa **Okholm**. Der er ogſaa en gylden Sahl, ſom ligger paa „Vellyſtens Bierge, kaldet **Snidri**, opbygt af purt Guld ꝛc. Om „Helvede hedder det Fab. 49. I **Naſtrand** er en ſtor men ond Boelig: „dens Dør vender mod Norden og er ſkiult med Slanger, hvilke have „deres Hoveder inden for, og udſpye lutter Forgift, ſaa at der flyde „Stromme af Forgift, hvilke Meenedere og Mordere maa vade igien„nem.„ Loke var i de Gamles Lærdom, Guds Fiende eller **Dievelen**, ſom kom alt Ont af Sted. Hans Børn var en Ulv, en Slange og Døden kaldet Hela. Loke blev af Thor indſluttet i en Hule, hvor han foraarſagede Jord-Skiælv, naar han af Arrighed ikke kunde ſtyre ſig. Det er mærkeligt, at vore Forfædre ſtatuerede, efter Døden en ufuldkommen Salighed i Walhalla, hvor man endnu holdt Feldt-Slag, blev dræbt, ja hugget i Stykker, dog ſamme Dag fik til Live igien, ſad til Bords med Othin, aad Fleſk og drak ſtærkt Øll: ſaa og et ufuldkommen Helvede i Niffelheim, hvor Lidelſen beſtod meeſt i Mangel af det Gode, ligeſom Alting der ſaae bedrøvelig og ilde ud; thi den der herſkende Gudinde Hela, af hvilken Helvede, Helſot, Helheſt bærer Navn, havde et Pallads ſom var Angeſt, et Bord, ſom var Hunger, Opvartere, ſom kaldes Længſel og Langſomhed, en Seng Umagelighed, ꝛc.

Men

Men efter denne Verdens Ende, naar Kiæmperne forgiæves havde beſtormet Himlen, og Guderne havde hævnet ſig paa alle deres Fiender, ſaa ventede man Regnarocke eller Gudernes Tusmorke, den yderſte Dom over alle Menniſkers gode eller onde Gierninger, og derpaa en uforanderlig Tilſtand, for de Onde i et andet Helvede, kaldet Naſtrond, og for de Gode i en bedre Himmel, kaldet Gimle.

Veyen til Heltenes første Himmel eller Walhalla, kaldtes Bifroſt og derved forſtodes **Regnbuen**, ſom man anſaae for en Broe, der giorde Sammenhæng imellem Himmel og Jord (*) men denne Broe kunde ikke betrædes af nogen anden end dem, ſom døede en voldſom Død. Trelle, gemeene Siæle ja ogſaa alle Qvindes-Perſoner fandt ikke Sted i Walhalla, uden saa vidt der vare nogle ſmukke Jomfruer, under Navn af Walkyriur, hvis Forretning var at ſkiænke for Heltene Øll, Miød og Gede-Melk, ſaaſom deres Drikke, da Viin var allene **Othin** eller andre Guder forbeholden. Ville en Huſtrue med ſin Mand til Heltenes Himmel, da maatte hun ſtrax følge ham ved en voldſom Død, efter,

Joh.

(*) Noget nær ſamme Begreb have Mahomedanerne om en Broe fra Jorden til Himmelen, denne, ſige de, er udſtrakt over Helvedes Ild, og paa den kunne de Uretfærdige ikke komme til Ende, thi de ſom af dem ere forurettede, møde dem, og giøre Indſigelſe. M. Chardin ſom beretter dette i ſin *Voyage en Perſe* T. VII. p. 5. ſiger at denne Overtroe overtaler mangen Voldsmand til at ſøge Forſoning og at giøre Erſtattelſe hos dem han haver fornærmet, hvilket er kommet Autor ſelv til Fordeel, da man har giort ham en Compliment ſom havde Henſigt til at lade den Skyldige ſlippe over Broen kaldet i Perſien Poul Serrho. Gid den Sandhed, ſom ſkiules under ſaadanne Fabler, maatte virke noget deslige hos dem, ſom roſe ſig af bedre Oplysning.

Joh. Georg Keislers Anmerkning i hans *Antiqvit. Septentr. Selectis* pag. 147 og 372. Om Trelles aller andre ſlette Folkes Udelukkelſe af Othins Himmel, taler den Helt Biarko hos Saxon Gramm. Lib. II. ſaaledes:

Non humile obscurumqve genus, non funera plebis
Pluto rapit vilesqve animas, ſed fata potentum
Implicat, & claris complet Phlegetonta figuris.

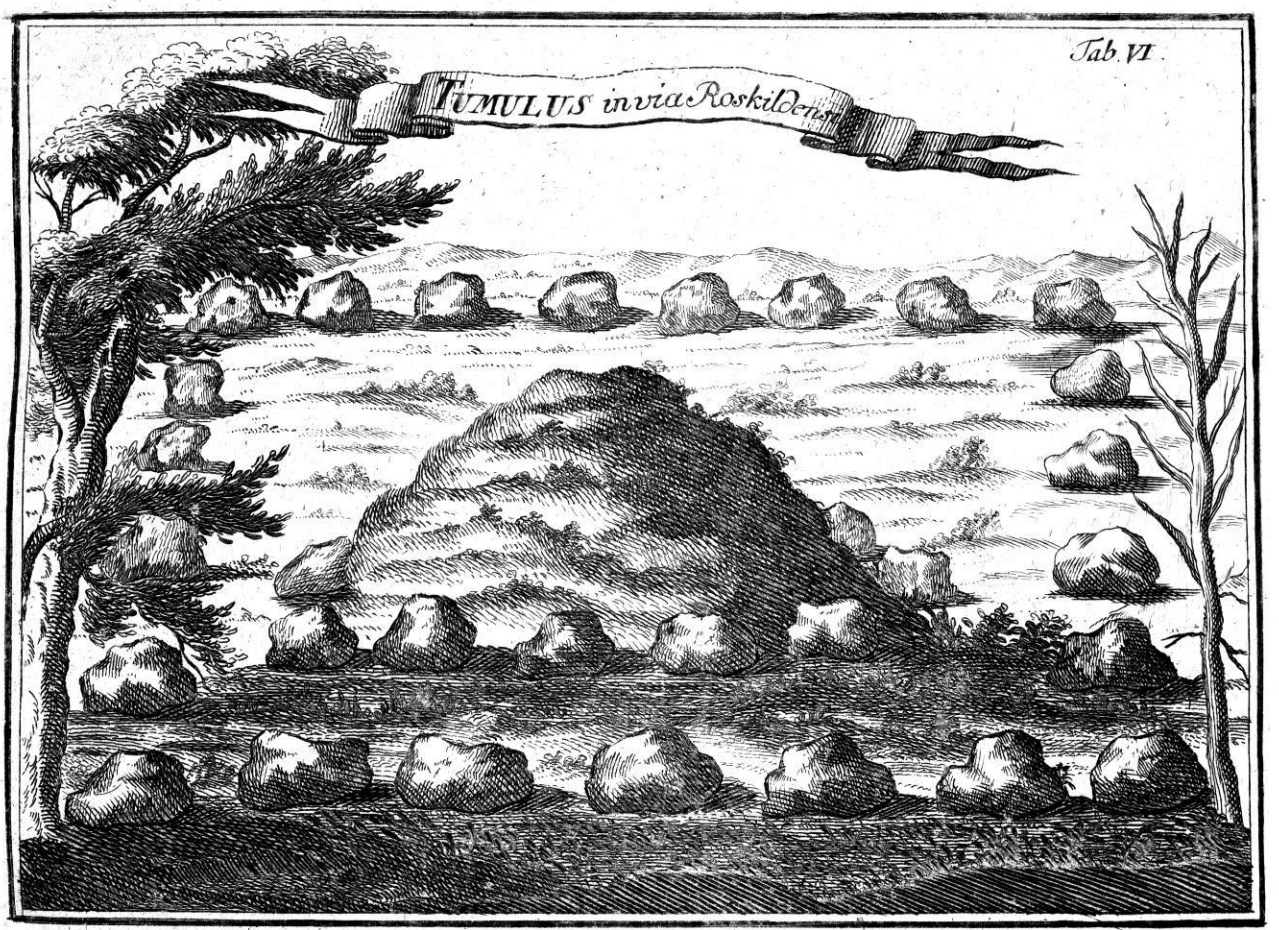
Een ſaa martialſk Religion maatte vel opfylde Hierterne med den allerdaarligſte Ambition, og ſærdeles med en magelos Frekhed i at traadſe Døden. Dette har Lucanus uden Tvivl ved Rygtet om Nordiſke Folkes Adfærd, foreſtillet Lib. I. ſaaledes:

- - - certe populi qvos de ſpicit Arctos,
Felices errore ſuo, qvos ille timorum
Maximus haud urget Lethi metus, inde ruendi
In ferrum mens prona viris animæqve capaces
Mortis, & ignavum eſt redituræ parcere vitæ.

Angaaende denne Religions-Øvelſe eller den ſynlige Guds-Tieneſte, da haves ikke Efterretning om meget andet, end at man anſtillede diſſe Afguds-Offringer, om hvilke tilforn er meldet, og at man holt ſaadanne Gilder eller Drikke-Laug, i hvilke ſaavel Gudernes ſom Heltenes Skaaler bleve drukne.

Templer eller Forſamlings-Stæder.

Kirken eller Forſamlings-Stedet var en Lund, en liden Skoug, og der i et Altere, af hugne Steene, nemlig en ſtor og fladagtig, hvilende gemeenligen paa 3 noget mindre, ligeſom vi endnu finde næſten paa alle ſtore Marke, det man i andre Lande anſeer for ſtore Rariteter, nemlige mange Hedenſke Altere, eller Offer-Høye, ſaavelſom Grav-Høye, omgivne

TUMULUS in via Roskildensi

ARA Ad pagum Birke

omgivne med en eller fleere Rader af lige saadanne Kampe-Stene, som have giort Tieneste for Stole at sidde paa. Nogle faa Steder, særdeles ved Birke her i Siælland, findes dobbelte Steen-Rader, saa og trende Offer-Høye hos hverandre, hvilke WORMIUS i sine *Monum. Dan.* pag. 8. forestiller og meener, at man der haver offret til alle 3 Hoved-Guder i Samfund. **Grav-Høyene**, om hvilke siden skal meldes, ere ikke let at skille fra Offer-Høyene, undtagen derved, at disse sidste have under neden, en Hule, som Blodet meenes at have løbet i, saavidt det ikke enten blev drukket eller stænket paa Almuen. Saa setter og *J. G. Keisler* Alternes Kiende-Tegn i den øverste Steens fladere og jevnere Side, hvilket jeg lader staae derhen, ligesom ogsaa dette, at man her til Lands skulle have haft nogle tillukte Templer, eller Afguds-Huse. Denne er O. WORMII Meening, in *Monum. Dan.* Cap. 3. p. 4. hvor han beraaber sig paa **Othins** navnkundige og kostbare Tempel til **Upsal** i Sverrig, saa og paa nogle fleere i Norge, ja endog paa Island, sluttende deraf, at samme ligeledes maae have været her, skiønt deres Hukommelse ved Christendommen, er undergaaet. Men af **Lunde** eller **Løv-Saler**, have været mange og blandt dem allerlængst bekiendt **Thorsløv** i Aalborg-Stift, som længe blev respecteret, men dog endelig omhugget af Bønderne, i det store Oprør under Kong CHRISTOPHER af Bayern An. 1441. da ellers den mindste Green af en saadan Offer-Lund, blev holte for en Helligdom.

Førend jeg forlader denne Materie, om de gamle danskes Religion og Guds-Dyrkelse, synes det ikke være af Veyen, at erindre noget lidet, om de trende Ældgamle, og i gandske Norden maaskee mageløse Levninger, som i det mindste efter min Meening, have nogen Hensigt

De trende Cimbriske Guld-Horn.

til

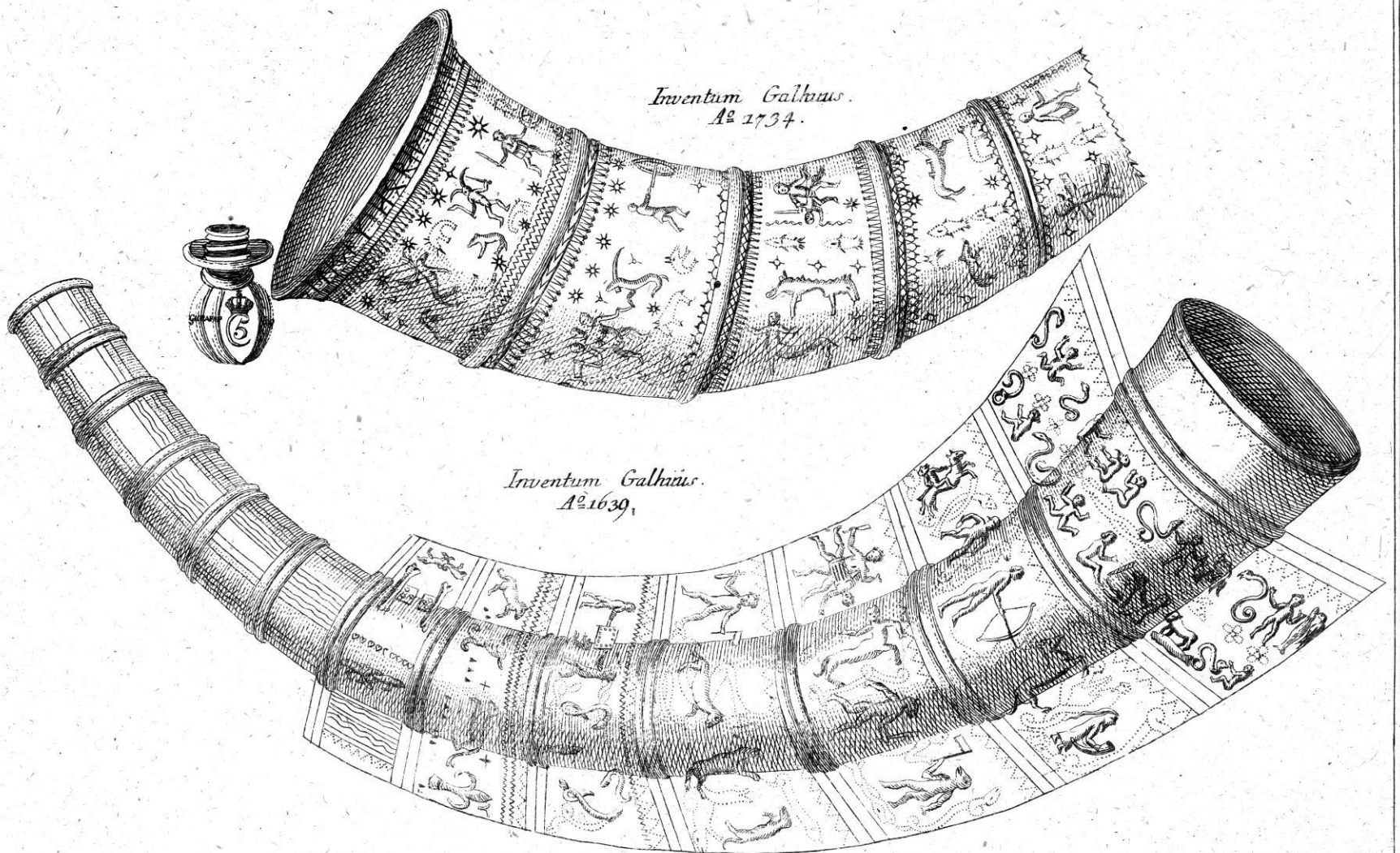
til den hedenſke Religion, at jeg ey ſkal tale om adſkillige andre Ting, Alderdommen angaaende, ſom nogenledes kunde ſluttes der af. Her ved meener jeg de tvende koſtbare og viſt nok Ældgamle Guldhorn, begge fundne ved den Landsbye **Galhuus**, under Skakkenborg Grevſkab, imellem Ribe og Tonder, begge beſtaaende af det fineſte Guld, begge beprydede med en Mængde Billeder, og begge nu forvarte paa det Kongelige Kunſt-Kammer her i Kiøbenhavn, hvis antiquariſke Claſſe haver intet rarere at fremviſe. I den henſeende vil jeg her foreſtille dem med Ord og Afteigninger, ſærdeles det ſidſt fundne Guldhorn, ſom endnu ikke er blevet ret ſonderlig bekiendt. Det første Guldhorn blev Anno 1639 fundet ved bemeldte Landsbye **Galhuus**; af en Bonde-Pige, navnlig **Karen Svends Daatter**, ſom ſtødte ſin Fod paa Hornets oprakte ſpidſe Ende, hvilken hun anſaae for en Træe-Roed, rev den op og fandt der i en vigtig Skat. Længden er fem Quarteer, Tykkelſen, i den ſtore Ende, næſten en halv Alen og Guldet ſaa fiint, at da Kong CHRISTIAN V. lod giøre en Knap-Skrue paa den Spidſe Ende, fandtes intet Guld ſaa fiint, ſom fuldkommelig holt Prøve dermed.

Det andet Horn er fundet i vore Tider, nemlig 1734 af en Huusmand navnlig **Erik Larſen** i **Galhuus**, ſom gravede Leer, omtrent 25 Trin fra det Sted, hvor det forrige Horn var fundet, 95 Aar tilforne; han var ligeſaa lykkelig, ſom hiin Pige, i at opdage med Spaden et Guldhorn, noget nær af ſamme Egenſkab, ſom det forrige, efter Vægt 7 Pund purt Guld. Han leverede det til ſin Jord-Drot Hr. Greve SCHACK, og denne igien til Hans Kongelige Mayeſtæt, Høyſalig Kong CHRISTIAN VI. hvilken det, ſaaſom **Danneſæ**, tilkom efter Loven, og

Bon-

Cornu Aureum - utrumque.

Tab. VII.

IHaas. sc.

Bonden fik derfor en anſeelig Penge-Sum. Forſkiellen paa diſſe tvende Horn er denne, at det ſidſte viſer en ſlags Opſkrift, ſkiønt hidindtil ulæſelig, og haver 6 Ringe eller runde Afdeelninger, opfyldte med Figurer imellem en hver, hvorimod det forſte Horn haver ingen Bogſtaver, men ſyv Afdeelinger, og der imellem deels ſamme Slags, deels andre Figurer eller Billeder, foreſtillende Menniſker med Flitzbuer og andre Vaaben, item Dyr, Slanger, Stierner og adſkillige ſmaa Prydelſer: For at giette ſig til Betydningen af diſſe Ting, ſaa vidt de ſees paa det forſte fundne Guldhorn, have adſkillige Lærde Mænd i forrige Seculo, brudt deres Hoveder, og derom ſkrevet ſærdeles Afhandlinger, nemlig P. Egardus, E. Randulf P. Winstrup F. Licetus, O. Wormius T. Arnkiel, J. Sorterup, C. Dippel. Den ſidſte, ſaaſom en formeent **Guldmager**, udleder Hornets Herkomſt fra Ægypten, og udgiver Figurerne for ſaadanne Hieroglyphiſke Tegn, ſom ſkulle indeholde den Alchymiſtiſke Proces i at giøre Guld; Andre anſaae Hornet for en Slags Almanak eller **Primſtav**, paa hvilken findes nogle ikke ulige Billeder. Men de fleeſte anſee det for et Helligdoms-Horn, brugt ved den hedenſke Offer-Tieneſte, hvor Gudernes Minde blev drukket, ſamt Offer-Qvægets eller Menniſkenes Blod udoſt af Horn, ſaaſom de da, og længe efter, ſædvanlige Drikke-Kar. Det ſom blant andet giør denne ſidſte Meening, om Hornets religieuſe Brug antageligſt, efter mine ellers uforgribelige Tanker, er dette, at paa begge Horn ſees Figuren af en Qvindes-Perſon, ſom holder en Kniv i Haanden, og haver et andet nogent Menniſkes Legeme liggende for ſig, med opſkaaren Bug, for at tage Indvoldene ud, og derefter at indrette

Figurernes Betydning.

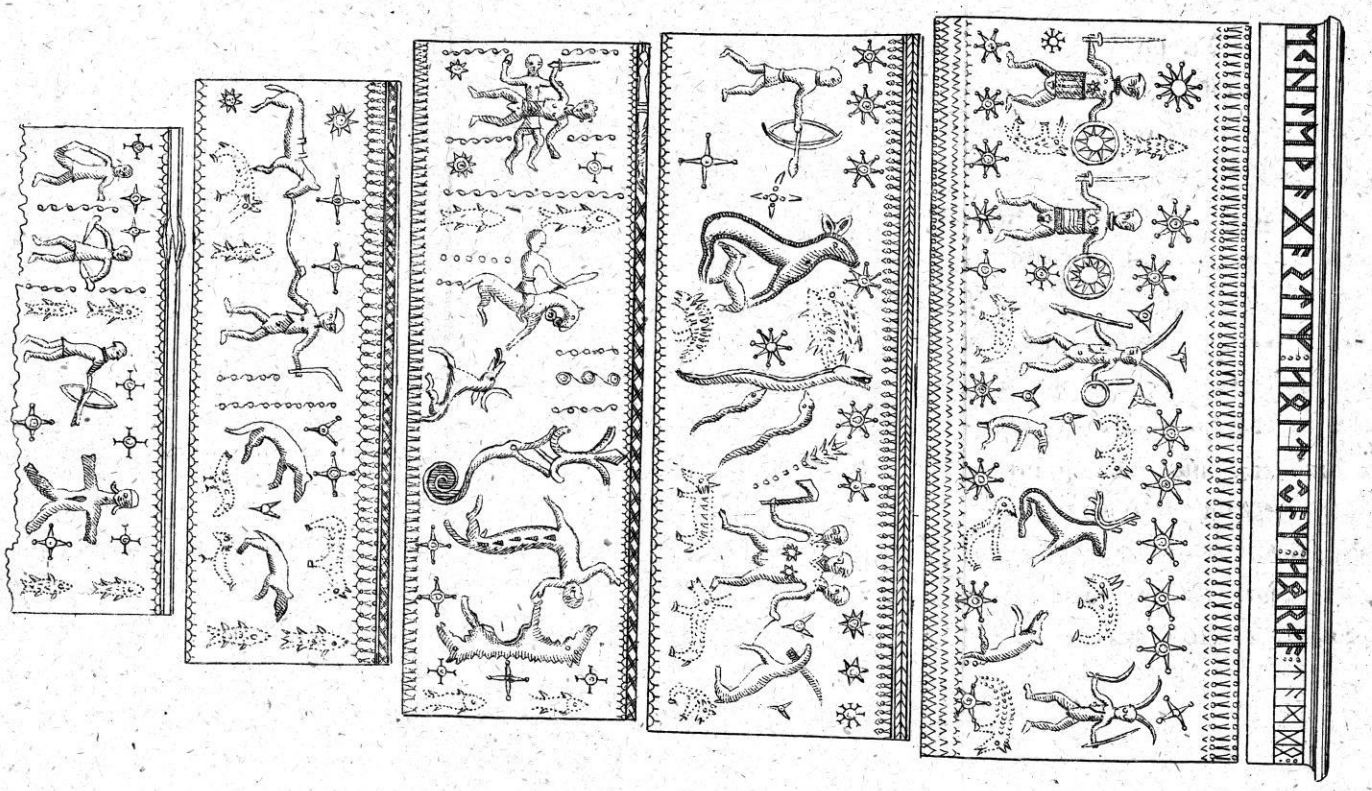
ſine Spaadomme (*) følgeligen beſtyrkes ogſaa ved diſſe rare Horn, det ſom tilforn blev anfort, om et høyſt afſkyeligt Menniſke-Offer. Dette er formodentlig holdet, ikke allene ved Leire i Siælland, men ogſaa ved Galhuus i Jylland, og ellers andenſteds, men aller høytideligſt i Kongers og Høvdingers Overværelſe der, hvor ſaadanne koſtbare Guldhorn ere fundne, efter at Vandfloden, ſom ſidſt bemeldt Sted ofte haver været underkaſtet, kand have overſvømmet de til Helligdommen henhørende Redſkaber: Hvad jeg endnu ønſkede at kunde føye her til, var en Oplysning om Indholden af den korte Paaſkrift, ſom det ſidſt fundne Horn haver forud, i ſin øverſte Rand. Længe nok, men gandſke forgieves, haver jeg ponſet herpaa, og afſkrevet Charactererne, for at udfinde deres Lige, i de adſkillige alphabetiſke Tabeller, ſom vor ſtørſte Antiqvarius Doct. O. Worm foreſtiller i ſin *Danica Litteratura Antiqviſſima* fra pag. 49. til 61. der finder jeg nu vel nogle Rune Bogſtaver, ſaaſom J. I. M. R. ſvarende til de Bogſtaver paa Hornet, men midt imellem diſſe, ſees andre gandſke fremmede fra vore nordiſke Runer, være ſig, at diſſe ere blandede med de Britanniſke eller Spanſke Runer, ſom ligne vore Gothiſke, formedelſt de ſtive og kantede Stræger, men ere dog for den ſtørſte Deel, gandſke adſkillige fra dem. Da jeg erindrede mig at Juſtitz-Raad J. R. Pauli

Skriften ulæſelig.

1735

(*) Juſt ſaaledes ſom Strabo Lib. VII. beſkriver de cimbriſke Preſtinder: Eorum uxoribus in militandi ſocietate conjunctis, conſeqventes nonnullæ divinationis peritæ ſacerdotes adhærebant, qvibus canus capillus erat, alba veſtis lintea ---- Aliæ diſſecto ventre, ex inteſtinis victoriam, interpretabantur.

Cornu Aureum Anni 1734.
in plano repraesentatum.

IHaas. sc.

1735 eller næste Aar efter at det sidste Guldhorn var fundet, udgav dets Aftryk skaaret i Træe, tilligemed nogen Beskrivelse, søgte jeg hos ham den Indsigt mig fattedes, Opskriften angaaende. Jeg fandt ikke det mindste derom, men vel noget om Billederne, saa vidt ham synes at samme kunde have Hensigt til visse Fabler i Edda Islandica, Religionen angaaende, hvilket saavidt kunde bestyrke forbemeldte Meening, om begge Horns Brug ved den Afgudiske Offer-Tieneste. Den bedste Nytte, som velbemeldte Hr. Paulli haver giort med sit Skrift, er denne, at han i Træe-Snit forestiller alle Ringe eller Afdeelninger paa Hornets Sider in plano, eller saaledes at hver Figur tydeligen og tillige kand sees uden Formindskelse mod den smale Ende, og disse Aftegninger meddeeles i hosfoyede Kaaber-Stykke, til noyere Eftergrandskning af dem som finde meere Tid, Lyst og Leylighed hertil. Endnu maa erindres en Ting, angaaende det sidst fundne Horn, nemlig at samme er ikke saa fuldkommelig vel conserveret som det første, men den spidse Ende tabt og kiendeligen afbrudt, hvilket Tegningen ogsaa viiser, ved de ujevne Kanter i bemelte Ende.

Øvrighed.

Angaaende de gamle Danskes Stats-Forfatning, da er det klart at de af Arilds-Tid have levet under et Kongeligt Regiment. Petræi og Lyscandri Opregnelse af mange saa kaldte Dommere, som under dette Navn, skulle have regieret længe for Kongerigets Stiftelse, eller det Kongelige Navns Opkomst, er ligesaa lidet tilforladelig, som Resten af hiin Gullandske Hypothesis. De Romerske Skribentere tillegge Cimbrerne og Teutonerne Konger, nemlig Bojoric, Beleus, og Theutobodus, nogle Navn som de uden Tvivl temmelig have fordreyet efter deres latinske Udtale. Om dette de vandrende Cimbrers Regiment siger Spe-

NERUS *in Not. Germ.* Lib. V. cap. II. §. 4, at man af Plutarco maa ſlutte, det haver været en uſtadig Regiments-Forfatning. Saa ſynes og den Kongelig Myndighed ſnarere at have beſtaaet i Raadførſel og Anførſel (ſærdeles paa Krigs-Tog, ſom er Oprindelſen til det Ord Hertug) end i en egentlig Enevolds-Magt og Myndighed. (*)

Mange Neſſe-Konger tillige.

Naar de Cimbrer og andre Danſke betragtes ikke paa Krigs-Tog, men ſaaſom blivende i Landet: da have de af Begyndelſen ikke havt een, men mange Konger tillige, hvis Magt omſider blev foreenet under eet eeneſte Kongeligt Scepter, men tilforn beſtod kuns i een eller anden Provintz, der dog kaldtes et Kongerige, og i Norge endnu erindres ved viſſe Fogderiers Navne, ſaaſom Romerige, Ringerige. Saavel der ſom her i Dannemark, kaldtes diſſe ſmaa Herrer med det Navn Fylkes-Konger, ſom regierede over et Fylke, et Folke-Slag i et viſt Diſtrict, eller og Neſſe-Konger, fordi de gierne adſkilte ſig ved Landſtrækningen fra Neſs til Neſs, eller fra et Forbierg, en Odde og Udkant til den anden (**) I Jylland ſkal ſærdeles have været mange ſaadanne ſmaa Kon-

(*) Auctoritate ſvadendi magis qvàm jubendi valebant. TACITUS cap. XI.

(**) Een af de allerſidſte ſaadanne Neſſe-Konger her i Dannemark, nemlig Sec. IX. haver uden Tvivl været Kongen paa Bornholm. Af ham vide vore egne Hiſtorie-Skrivere ikke at ſige, og han var bleven os gandſke ubekiendt, derſom ikke den af A. BUSSÆO An 1733 udgivne Periplus *Otheri* & *Wulfſtani* (hvilke tvende Mænd Kong Ælfred i Engelland af curioſité havde udſendt for at ſkaffe ham Efterretning om Nord- og Øſter-Søen) meldede herom p. 18. med følgende Angelſachſiſke Ord. *Weonadland* him væs on Steorbord, and on Bæcbord him væs *Langaland* and *Læland*, and *Falſter*, and *Sconeg*, and thas land eall hyrath to Denemearcan. And thonne *Burgendaland* væs us on bæcbord, *and tha habbat him ſylf Cyning.*

Konger eller Fyrſter, hvis Navne, ſom forekomme hos fremmede Skribentere, ſamt i Kiæmpe-Viſerne og gammel Sandſagn, om viſſe ældgamle Slottes Beboelſe, give Anledning til adſkillig Hiſtoriſk Tvivl, indtil den ſtore Kong Gorms Tid, hvilken, ſaaſom Rex catholicus undertvang ſig alle de mindre Konger. Paa hans Exempel beraabte ſig den hoyhiertede Norſke Jomfrue Gyda; thi da Kong Harald Haarfager begierede hende til Egte, havde hun intet andet paa denne Frier at dadle, end dette, at hans Rige var ſaa lidet og indſkrænket. Hun undrede ſtorligen, at ingen af de Norſke Konger indtog og underlagde ſig all Norge, ſaaledes ſom Kong Gorm den gamle havde giort i Dannemark, og Kong Erich i Sverrig. Naar Harald giorde det ſamme, da ville hun blive hans Huſtrue. See Snorro Sturlesens Norſke Chrønik pag. 41. Diſſe de ældſte Tiders mange Neſſe-Konger er det vel, ſom have givet Anledning til nogle ſaadanne Danſke Kongers Navne, ſom forekomme deels i udenlandſke Skribenteres Chroniker, deels i vore egne, ſaavidt de henhore til forbemældte Gullandſke hypotheſis, og efterdi denne nu omſtunder haver tabt ſin Credit, ſærdeles ſiden Thormodus Torfæus, af adſkillige Iislandſke Manuſcripter, udgav ſin *Seriem Regum ac Dynaſtarum Daniæ*, da folges helſt den ſaa kaldte Iisland-ſke hypotheſis, og efter den, ſom dog ogſaa haver nogle, ſkiont mindre Vanſkeligheder, findes i Saxonis Grammatici nyere danſke Overſættelſe, trykt Aar 1752. p. 22. en Genealogiſk Tabel over de Danſke Konger fra Othin, indtil Kong Christophorum III.

Komme under et Scepter.

Naar hertil foyes de tolv Konger af den hoyſtpriſelige Oldenborgſke Stamme, ſaa ſees, at Dannemark, fra den Tid af, da man med nogen Vished veed, at det haver været et Kongerige, nemlig omtrent

ved Chriſti Fodſels-Tid, under Kong Skiold, Othins Søn, haver haft 68 regerende Konger, alle ikkuns af tvende Stammer, ſom er maaſkee et i andre Lande mageloſt Exempel paa Guds Forſyn.

Kongernes Arve-Ret ældgamel.

Ogſaa dette tiener, blandt andet, til kraftigſte Beviis paa den Sandhed, at, efter den ældſte Rigs-Lov, var Dannemark intet Valg- men et Arve-Rige: Saa ſiger og Knytling Saga cap. 26. Der var en gammel Lov for, at den ældſte Konge-Søn ſkulle være Konge. Denne Lov paaſtode Rigets ypperſte Mænd, da der ſkulle vælges een af Kong Svend Eſtridſons Sønner, og Almuen faldt paa St. Knud, ſom de og ſiden fik, men maatte forſt tage mod hans ældre Broder Harald, hvilken holdtes for eenfoldig og mindre bequem til Regimentet. Sveno Aggonis, vor allerældſte Hiſtorie-Skriver, ſtadfæſter ogſaa p. 8. 9. og 12. ſaadan de gamle Danſke Kongers Arve-Rettighed, naar han anfører Kong Uffe eller Olaf, ſaaſom den der paaſtod ſig at være den eneſte ſande Arving til Dannemarks Rige, ikke at tale om det Beviis, der kand tages af Qvinde-Liniens tilſtaaede Rettighed, da Kong Svend Esthridsen ingen anden Adgang havde til Thronen, end at han var fodt af en Danſk Prindſeſſe. Saadan var ogſaa den ſtore Dronning Margaretha hendes Arve-Ret: at jeg ikke ſkal beraabe mig paa fleere Exempler af de ældre Tider. (*)

Brødre regiere undertiden tillige.

Som noget ſærdeles anmærkes i vore Danſke Kongers Hiſtorie dette, at undertiden tvende Konge-Sønner have regieret tillige, men deelet

(*) Imidlertid maatte een af Kongens Børn udvælges og offentlig hyldes paa et viſt Sted, i hver af de 3 Hoved-Provinzer, ſom bleve regierte efter deres ſærdeles Love, nemlig i Jylland ſkeede det paa Dannerlyng ved Viborg, i Siæland paa Kongſtolen ved Leire og i Skaane paa Logebarhøy ved Lund.

let Regimentet saaledes imellem sig, at den eene har været Konge til Lands, den anden til Vands: See SAXON. GRAM. Lib. II. om Kong ROE og HELGE; item Lib. VII. om Kong FROTHO og HARALD I. I Mynt-Samlingerne findes nogle smaa Bracteater med tvende Kongers Ansigter paa een Side, vendte mod hverandre.

Dannemark var intet Lehn af det tydske Rige.

At Dannemark fordum skulle have været et Lehn af det Romerske Rige, er en Digt af visse Tydske Publicister, særdeles af den lærde Conringio, dog efter første Anseelse, ikke uden nogen Grund, særdeles i det som adskillige ældre Skribentere berette om Dannemarks formeente Indtagelse af Kæyser HENRICH med Tilnavn Fugle-Fænger, saasom naar LUITPRANDUS Lib. III. cap. 5. f. 172 hos REUBERUM, siger om ham: Primus etiam hic Danos subjugavit, sibiqve servire coëgit, ac per hoc nomen suum multis nationibus celebre fecit. Saa og i det følgende cap. 13. fol. 180. Henrici apud Italos nomen tunc maxime clarebat, qvod Danos, nulli antea subjectos, solus ipse debellaret ac tributarios faceret. Dette og meget andet af samme Slags behøver her ingen Igiendrivelse, efterdi en Mand, som frem for mig, kand kaldes Judex competens; nemlig vor store Publicist, C. L. SCHEIDIUS meget grundig og udførligen haver hiemviist bemældte Tydske Staats-Mænd, formedelst tvende Afhandlinger om den Materie, som kunde læses i *Act. Societ. Reg. Hafn. Tom.* I. &. II. under den Opskrift C. L. S. **Bevis, at Danmark ikke nogensinde haver været et Lehn af det Tydske Rige.** Ved denne Leylighed opdager han ogsaa af adskillige Nederlandske Skribentere, den mærkværdige Antiqvitæt, at i Holland, imellem Amsterdam og Utrect, er et District, som kaldtes Dänemark, uden Tvivl af en Dansk Vandre-Skare, som der havde nedladt sig, og at HENRICI Aucupis

Seyr

Seyr over Dannemark, allerrimeligſt kunde forſtaaes om de Danſke, ſom boede blandt Friſerne, hvilket alt hiemſtilles til Andres Omdomme.

Kongernes Hof-Stat og Reſidentz

De gamle Danſke Kongers Hoff-Holdning var, efter de Tiders Maade, ikke meget prægtig eller koſtbar: det ſom giorde den anſeeligſt var en Deel af Krigs-Folket, ſom Kongen ſtedſe havde hos ſig, og lod ſpiſe i ſit eget Huus. Kong SVEND GRATHE foreſtilles af SAXONE *Lib.* XIV. ſaaſom den der havde kaſtet Foragt paa ſine Forfædres ſimplere Leve-Maade, i Mad, Klæder, Opvartning og andet, hvorfor han indforde meere Pragt, Stats og Vellyſt. I de allerældſte Tider boede Kongerne ſædvanligen i **Leye** og ſiden i **Roeskild**; Dog ikke alle ſaa beſtandig, at de bandt deres Reſidentz til noget viſt Sted. Snart boede nogle i Sønder- eller Norre-Jylland, paa **Suddatorp**, **Haralds Kiær**, **Tirsbek**, **Arnsborg**, eller **Skanderborg**: ſnart nogle paa Eylandene, i **Nyeborg**, **Corſøer**, **Kallundborg**, **Wordingborg**, **Søeborg** eller andenſteds, hvorom findes videre Efterretning i Prof. CHRIST. FRID. WADSKIÆRS **Poetiſke Skue-Plads.**

Hvert Aar giorde Kongerne en Omreyſe i alle Provintzer, for at holde det ſaa kaldte **Konge-Ting** eller **Danne-Hoff**, da Rettergangs-Sager, i deres Nærværelſe, bleve forhørte og paadomte, og ellers andet til Rigets Fornødenhed ordineret. Den Forſamling holdtes ligeſom Herrets-Tingene, under aaben Himmel, paa Marken, ved **Lund**, **Ringſted**, **Odenſee**, **Viborg** og **Urne-Hovet**, og at det derved ofte ikke gik af uden farlig Oprør og Uorden af de omkring ſtaaende, ſom ſædvanligen ſtøttede ſig paa Knappen af deres dragne Sværd, altſaa efter Ord-Sproget, ſatte Retten i Spyd-Stagen, det ſees kiendelig nok i Kong ERICH EMUNDS og Kong NIELSES Hiſtorie.

De

De Love, efter hvilke Landet blev domt, beroede i de ældste Tider allene paa naturlig Billighed, og derhos paa brugelig Skik og Sædvane. Den Asiatiske Othin, som først skal have indført Skrift og Bogstavers Brug, forandrede meget i Landets gamle Sædvane, og hans Søn Skiold, som efter den Islandske Hypothesis, var første Konge i Dannemark, hvis Afkom blev kaldet Skioldunger, siges af Saxone, at have afskaffet de skadelige Love, og givet bedre i deres Sted. Kong Frode III, som var een af de allermægtigste og viiseste Regentere i sin Tid (*) gav adskillige Love, som Saxo anforer Lib. V. F. E. De Soldater, som gik foran i Spidsen, skulle tage dobbelt Deel i Byttet, dog saa, at alt Guldet tilkom Anførerne, Sølvet den meenige Mand, Vaaben og Værge var Kiæmpernes, men de erobrede Skibe fik Almuen. Laas og Lukkelse torde ingen sette for sit Gods: blev noget ham stiaalen fra, da skulle han faae det dobbelt igien af Kongens Skat-Kammer. Den som sparede en Tyv, skulle ansees i Tyvens Sted. Den Krigs-Mand, som først tog Flugten, skulle have sin Ære forbrudt. En Jomfrue maatte have fuld Friehed at gifte sig, uden mindste Tvang af sine Forældre, med mindre det var en Frie med Ufrie, da hun og tabte sin Friehed. En Mands-Person skulle ægte den han krænkede. Den som krænkede anden Mands Hustrue, skulle ved hendes Mand, beroves sin Manddom. Dersom en gemeen Soldat i Krigen slog sig frem, saa han kom blandt Fortropperne, skulle han af frie Bonde blive Adelsmand, men af Adelsmand Ridder, end var han Træl, da

Landets ældste Love.

(*) Hans Riges-Grændse var mod Østen Rusland, mod Vesten Rhin-Strømmen.

da blev han frie. Alt opkommen Trætte skulle afgiøres ved Tvekamp; thi det var sømmeligere at stride med Haanden end med Munden. Dersom nogen i Tvekamp traade tilbage, uden for den aftegnede Kreds, var han overvunden og tabte sin Sag. Den gemeene Mand, som anfaldt en Kiæmpe, maatte bruge fuld Rustning, men Kiæmpen kuns en Stang af en Alens Længde. Naar nogen Fremmed slog en Dansk Mand, skulle tvende Fremmede undgiælde derfor med Livet. En indfødt Soldat skulle om Vinteren, have tre Mark Sølv, en hvervet to, men den som havde udtient een. En god Krigsmand maatte angribe een, værge sig mod to, vige lidet tilbage for tre, men uden Skamme flye for fire.

Den store Seyervinder Kong Regner Lodbrog berettes ogsaa i Saxon. Grammat. Lib. IX, at have givet Love, særdeles denne, at hver Mand skulle overlade til Krigs-Tieneste, den af sine Sønner, som han holdt for den ringeste: men kort derefter, da han foresatte sig sit Krigs-Tog til Hellespoten, befaledes tvertimod, at den dueligste Søn og troeste Tiener, som nogen Mand havde, skulle bestemmes til Krigs-Tieneste. Sammesteds hedder det ogsaa, at han haver indført de tolv eedsvorne Mænds Dom, som endnu bruges i Engelland, og kommer nogenledes overeens med det **Sande-Mænds Tog**, som endnu i visse Tilfælde, haver Sted hos os. Kong Harald Blaatand skal have være en ypperlig Lovgiver, saavel for de Sachser som Danske, efter Adami Bremensis og Helmoldi Vidnesbyrd, paa hvilke Conringius *in origine Juris Germ.* beraaber sig med Tilstaaelse, det er klart, at omliggende tydske Folk have faaet adskillige Love af den mægtige Danske Kong Harald, som regierede i Kæyser Otthonis Secundi Tid. Om Haralds Son

Kong

Kong Svend Tiugskæg, som selv i lang Tid var exlex og sin Faders Bane-Mand, vides ogsaa, at han har givet nogle Love, blandt andre denne, som endnu bruges, nemlig at en Datter, som før ikke gik i Arv med sine Brøder, omsider fik halv Arv mod dem. En Benaadning, som reyste sig deraf, at Qvinde-Kiønnet frivilligen gav sine Guld-Smykker til at udgiøre den Penge-Sum, for hvilken Kongen skulle ranconneres af sit Julinske Fængsel. Efter at Svend paa nye havde antaget den Christelige Troes Bekiendelse, afskaffede han Tvekamp, og anordnede i dens Sted, Jernbyrd til Uskyldigheds Beviis. Anledningen hertil meene nogle at være givet af Popo, som til sin Lærdoms Bestyrkelse, skulle have baaret en gloende Handske.

Kong Canutus Magnus udgav særdeles sin Gaards-Ret, hvis Øyemærk var at holde god Skik og Orden blandt Krigs-Folket, da Selvraadighed gav dagligen Anledning til Kiv og Trette, særdeles til Rang-Striid ved Kongens Bord, hvor den, som ikke ville noyes med sit rette Sted, blev i saa Fald, tre Gange sat nedrigere, men fierde Gang stødt fra Krigsmændenes Bord, saa han sad for sig selv, og ingen drak af Kruus eller Beggere med ham. Blev nogen funden død skyldig, da sattes han i en Baad, og maatte berge Livet om han kunde, men kom han til Lands igien, slog man ham ihiel. Den Anklagede, som ikke kunde overbevises, maatte tage sex af sine Kammerater med sig, og ved Eed bevidne sin Uskyldighed. Udforligere kand herom læses i Saxonis tiende Bog.

Kong Svend Esthridsens mange Sønner og Thronfølgere, saasom de der regierede i Christendommens første Tider her til Lands, fandt hver for sig, meget at forandre og forbedre i de Danske Love. Den ældLovenes Forbedring

ste af dem, navnlig Harald Hein, holdtes ikke for meget viis, men brugte gode Raadgivere og indrettede Justitien saaledes, at Ælnotus *in vita Canuti S.* meget berømmer ham derfor og siger: De Danske elskede hans Love og begierede, at samme maatte vedligeholdes af de følgende Konger. Hans Broder Kong Canutus S. indførde Tienden, og giorde der i en Lov, som kostede hans Liv, men indtil denne Dag er den Geistlige Stands beste Støtte. Om Kong Erich Eyegod siger Hvitfeld, at han gav Gaards-Retten og Recessen, som findes i den skrevne Skaanske Lov. Saa vidner og Albertus Krantzius, at Kong Erich Emund fornyede Fæderne-Landets Love og rettede de gamle Vildfarelser. Det synes og, at denne Herre er bleven en Martyr for Justitiens, ligesom Canutus S. for Kirkens Skyld, da han præsiderede paa Urne Herrets Ting, og ville forhielpe en Bonde til sin Ret, men derover blev med et Spyd giennemstukket af en Herremand ved Navn Sorte-Plog.

Særdeles siden Waldemari I. Tid.

Udi Waldemari I. eller den Store hans Tid, bleve Lovene mærkeligen forbedrede og samlede, deels af de gamle Indenlandske, deels af den Sachsiske Ret, kaldet Sachsen-Spiegel. Efter Hvitfelds Ord, udgav han Aar 1162 den Skaanske Kirke-Ret, og 1163 den Skaanske Lands-Lov, ligesom 1171 de Siellandske Love, saavel den Kirkelige som den Borgerlige. Hans Søn Waldemarus II. kaldet victoriosus, den Seyerrige, overgik efter Hr. Baron Holbergs Meening, alle sine Forfædre i at give nyttige Love og Forordninger, særdeles den saa kaldet Jydske Lov, given i Vordingborg Aar 1240, da tillige de adskillige ældre Love, saa vidt de stiente kuns til Almuens Forvirrelse, bleve brændte, men

de

de Skaanſke og Siællandſke Love ſtadfæſtede for hine Provinzer, ligeſom den Jydſke indført i gandſke Jylland, hvis Sondre-Deel eller det Schlesvigſke Fyrſtendom, endnu dømmes derefter. De følgende Konger have ogſaa, hver for ſig, giort deres til Lovenes Forbedring, ſærdeles Kong ERICH GLIPPING, ERICH MENVED, CHRISTOPHER af Bayern, ved deres Kirke- og Bye-Love, men derved opholder man ſig ikke paa dette Sted, da Øyemærket er allene et almindeligt Sigte paa Folkets gamle Adfærd, hvoraf beſt kand ſluttes adſkillige Ting, angaaende Landets nærværende Tilſtand udi Ligning med de ældre Tider.

Det Siette Capitel.

Om de gamle Danſkes Giftermaal, Borns-Opdragelſe, Sprog, Skrive-Maade, Leve-Maade, Liig-Begiængelſe, Urner og andre ſmaae Ting ſom findes i Grav-Hoyene.

Næſt Lovene, er vel ogſaa tienlig til noyere Kundſkab om Dannemarks gamle Indbyggere, en kort Efterretning, angaaende deres ſædvanlige Skikke, Ceremonier og Leve-Maade.

Frierie og Ægteſkab.

De gamles Giftermaal var ſædvanligen med en Huſtrue, efter Naturens Orden, dog ikke utilladeligt, at tage tvende eller fleere tillige, ſom ſees i Amleths Hiſtorie hos Saxo Lib. IV. og fleere Exempler. Paa de gamle Danſke Frieres Galanterie, naar de beylede til en Brud, anfører Hr. Mallet artige Exempler, ſom den Lyſthavende hos ham kand efterſee i hans Introduct. à l'Hiſtoire de Dannem. p. 201. Til at bevare adelige Jomfruer for Overlaſt, var et Slags Cloſtre, kaldte Skemmur, og de ſom holte Vagt, Skemmu-Meyar. See Stephanii Not. ad Saxon. Gr. pag. 109. En Frier forfortes ikke ved Haab om Rigdom; thi i Steden for at faae af Brudens Forældre, nogen Udſtyr eller Medgift, maatte han kiøbe ſin Brud af Forældrene, efter Kong Frodes Lov. (*) Bruden pleyede at ſee paa Frierens Rygte om Tapperhed. Den Helt,

(*) Communiter uxores certo pretio emebantur, connubia enim venalia erant. Saxo Lib. VII. Det ſamme beſtyrker A. Krantzius *in Wandalia* Lib. I. cap. 13.

Helt, ſom havde giort fleeſt Nedlag paa ſine Ligemænd, ſærdeles i Tvekamp, vandt derved Fortrinnet i en Printſeſſes eller anden ædel Jomfrues Kiærlighed, hvorpaa Saxo anforer mange Exempler (*).

Ved Bryllups-Feſten ſkeede Offringer til den formeente Gudinde Freja, ſom ſkulle ſtifte Fred og Kierlighed. Steph. *in Not. ad Saxon.* p. 43. og Th. Bartholin *Antiqv. Dan. Lib.* II. cap. 5. Hr. Arnkiel meener i ſin **Cimbr. Heiden-Religion** p. 29. Det var brugeligt, at Brud og Brudgom ſove den forſte Nat med et draget Sværd, liggende mellem dem: Men det anforte Exempel af Kong Gorms Bryllup med Thyre Dannebod, beviiſer ſnarere, det var noget ſelſomt og uſædvanligt. Deres Brylluper varede da, ſaavel ſom i de ſildigere Tider mange Dage tillige, og beſtode i overflodig Æden og Drikken, ſom Saxo Lib. V. tilſtaaer, at have været Nationens gamle Lyſt, i hvilken de have certeret med hverandre. Som Brude-Gave foræredes næſt andre Ting, ſærdeles Drikke-Horn beſlagne med Solv eller Guld.

De nyefodte Born pleyede Forældrene at dyppe i Vand, eller overoſte dem dermed, og tillige at give dem det Navn de ſkulle bære, hvorpaa

Hedenſk Barne-Daab.

cap. 13. og føyer dertil, at den Skik endnu i hans Tid brugtes blandt Ditmarſcherne. Deraf har Trolovelſe eller Fæſtens-Øll det Navn **Brudkop drikar.**

(*) Nulli qvondam illuſtrium fœminarum connubiis idonei cenſebantur, niſi qvi ingens famæ pretium ſibi geſtarum inſigniter rerum, fulgore ſtruxiſſent. - - - Sola gloriæ ubertas coeterarum rerum opulentiam exbibebat. Puellæ verò non tam procantium formas, qvàm edita ſpecioſe facinora mirabantur. Den Frier, ſom fik en Kurv, udeſkede Brudens Fader til Kamp: Si natam negas, admitte pugnam, ſiger Weſtmar. Saxo Lib. V.

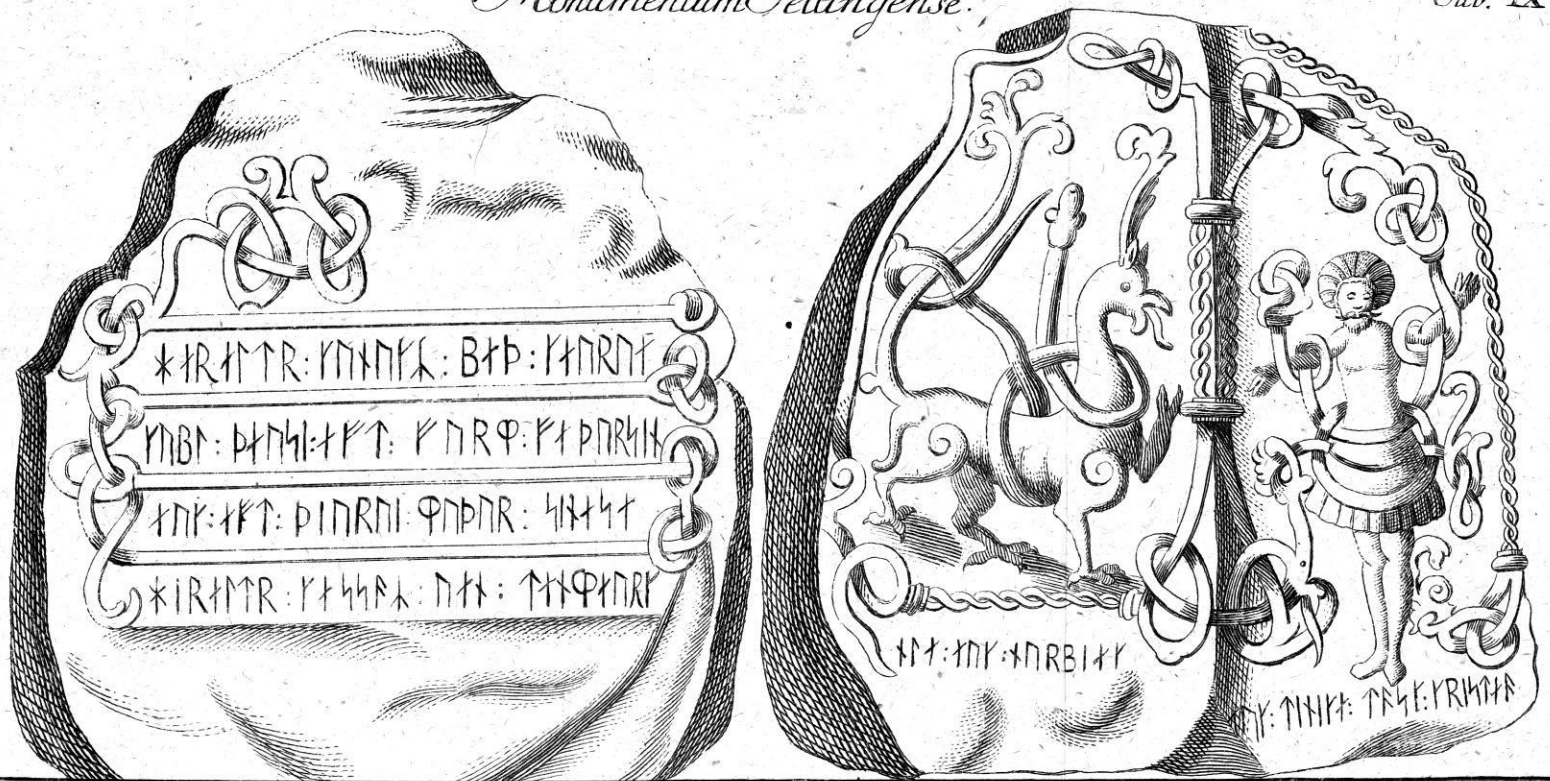
hvorpaa Hiſtorien har adſkillige Exempler i Kong Gorms, Ole Tryggeſens og Haagen Adelſteens Levnet, og deraf haver man villet ſlutte, den Chriſtelige Troe var bleven prædiket her i de allerforſte Seculis, ſkiont ſiden igien udryddet, ſaa nær ſom nogle faae Ceremonier. Jeg haver og været af ſamme Meening, da jeg ſkrev *Annal. Eccleſ. Dan. Tom.* I. cap. I. Men ſiden er jeg bleven vaer, at ſaavel Korſets Tegn paa Rune-Steenene, hvilket er Thors **Hammer-Tegn**, ſom denne Hedenſke Daab, i det mindſte ikke beviiſer, hvad man meente, efterdi de Rune Capitler, ſom foyes til den Jislandſke Bog Havamaal, give tilkiende, man overoſte en nyefodt Dreng med Vand, for at giore ham haard i Krigen mod Sværd og Pile, hvilket Hr. ARNKIEL i ſin **Cimbriſch Heiden-Religion** kalder en **Rune-Daab.**

Ungdommens Opdragelſe.

Ungdommen anforde man til Øvelſe i ſaadanne Ting, ſom Forældrene ſelv omgikkes med, hvilke vare faa og eenfoldige, nemlig **Fæedrift, Jagt og Fiſkerie**, ſamt efter Haanden lidet **Jordbrug.** Hoved-Sagen var at kiæmpe og fegte med hverandre, ſamt roe og ſeyle. Nogle faae lagde ſig efter at læſe og ſkrive **Runer**, og blandt dem et mindre Tal, efter Poeſie eller Skialdre-Konſten, men de, ſom bragte det høyt i Viisdom, vare de der lærde at agte paa Tegn og giore Udtydning af Offerets Indvolde, af Fugle-Sang og andre Daarligheder, ſærdeles deres foregivne Hexe-Konſter, ſom gierne gik ud paa at giore ſig haard, døve Fiendens Sværd, dæmpe Ildebrand med Ord, opvække Vind og Veyr, forſkaffe ſig Qvinders Kiærlighed ꝛc. Alt dette kaldtes at rune, fordi det ſkeede ved viſſe Runiſke Bogſtaver og magiſke Characterer, ſkaarne paa Træe, formodentlig efter den ſaa kaldte

talis-

Monumentum Jellingense. Tab. IX.

In primo latere

ᚼᚭᚱᛅᛚᛏᛦᚱ᛫ᚴᚢᚾᚢᚴᛦ᛫ᛒᚭᚦ᛫ᚴᚢᚢᚱᚢᛏ Haraltr Kunugr bad Kaurua

ᚴᚢᛒᛚ᛫ᛏᚭᚢᛋᛁ᛫ᛖᛋᛏ᛫ᚴᚢᚱᛘ᛫ᚠᚭᚦᚢᚱ᛫ᛋᛁᚾ Kubl Dausi est Gurm fadur sin

ᛏᚢᚱ᛫ ᛖᚠᛏ᛫ ᚦᛁᚢᚱᚢᛁ᛫ ᛘᚢᚦᚢᚱ᛫ᛋᛁᚾᚭᛋᚭ Aug est Thiurui mudur sinasa

ᚼᚭᚱᛅᛚᛏᛦᚱ᛫ᚴᛅᛋᚢᚱ᛫ᚢᚨᚾ᛫ᛏᚨᚾᛘᚭᚢᚱᚴ Haraltr Kesur van Tanmaurk.

Haraldus Rex juslit hunc tumulum extrui in memoriam Gormonis Patris sui et Thÿræ Matris suæ. Haraldus Imperator recuperavit Daniam.

In secundo latere

ᚢᛚᛚ᛫ ᛏᚢᚱ᛫ᚢᚨᚱᛒᛁᛏᛦ Alla aug Nurvieg

In tertio latere

ᛏᚢᚱ᛫ ᛏᚢᚾᛁᚴᛏ᛫ᛏᚭᚴᚱᛏ ᚴᚱᛁᛋᛏᚾᚢ Aug tini folk Kristno

Totam et Norvegiam. Eteorum incolas ad fidem Christianam convertit.

IHaas. sc.

talismanniſke Konſt. See STEPHAN. *Not. ad Saxon.* Lib. *I.* p. 45. og D. WORM *de Litteratura Runica.*

Denne vor ſtore Antiqvarius, ſaavel ſom blandt de Svenſke, O. VERELIUS in Runographia, haver fornemmelig af de paa Markerne endnu overblevne Grav-Steene og andre rare Monumenter, oplyſt de Gamles Skrive-Maade, og jeg holder det ikke overflødigt her at anføre, ſaaſom en Prøve af Runiſke Bogſtaver og deres Lyd, den Grav-Skrift hvilken Kong HARALD BLAATAND, mod Enden af det tiende Seculo, lod ſette over ſine Forældre ved Jelling, ikke langt fra Veile i Riber-Stift. Læsningen ſaavelſom Overſettelſen er O. WORMII, in Monument. dan. p. 333. Den første viſer, ſkiønt, uden Alphabetiſk Orden, hvert Bogſtaves Gyldighed, men den ſidſte lyder i det nu brugelige Lands-Sprog ſaaledes: **Harald Konge lod denne Grav giøre over Gorm ſin Fader og Thyre ſin Moder. Harald Kæyſer vandt Dannemark og all Norge og giorde diſſe Folk til Chriſtne.** Om den ellers uſædvanlige Titel Kæyſer, ſom her tillegges Kong Harald, anføres L. c. p. 336. en uvis, dog nogenledes antagelig Meening, hvilken ikke henhører til dette Sted. Rune-Skrift.

Enten Othin de Aſers Anfører og Afgud, efter almindelig Meening, haver først giort Rune Bogſtaver bekiendte blandt de Danſke og Svenſke, eller og at de endnu tilligere ere hidkomne, da en overbleven Levning af de Cimbrers Krigshær, ſkulle fra Italien have ført dem her ind, det underſtaaer jeg mig ikke at udgiøre. J. G. ECCARD, en Mand af ſtor Indſigt i Alderdommen, er af denne Meening, naar han *de origin. Germ.* p. 399. ſiger blandt andet: De Runis antiqviſſimis earumqve figuris ſupra actum eſt prolixius, ubi litteras per Cimbros à Romanis Hvor gammel den er her til Lands.

ad nos translatas, & à Scribis primæ ætatis rudioribus, mire deformatas fuiſſe, oſtendimus. Viſt nok er Skrift og Bogſtaver ældre i Norden end i Tydſkland, ſkiønt dette, ſaaſom nærmere ved Rom, tilligere fik en Deel andre Konſter, hvorom jeg i den Tractat om Verdens Nyehed, noget videre haver ytret mine uforgribelige Tanker (*). Her vil jeg ikkuns legge dette til, at VENANTIUS FORTUNATUS, en Poet, ſom levede i Begyndelſen af det ſiette Seculo, taler allerede om Runiſke Bogſtaver i et af ſine Epigrammatibus til *Flavium* Lib. VII. *Epigr.* 18 ſaaledes:

Barbara fraxineis pingatur *Runa* tabellis
Qvodqve papyrus agit, virgula plana valet.

At Rune-Bogſtavernes Kundſkab, ſom ikke var almindelig, anſaaes med Tiden ſom et Slags Hexerie udi de Enfoldiges Øyne, det kom nok deraf, at man ikke begreb, hvorledes Fraværende, ved dette Middel, kunde meddeele hverandre deres Tanker, eller ſpørge og ſvare hinanden. Naar man brugte diſſe Bogſtaver til at ſkrive Breve med, bleve de ſkaarne paa Træe-Stokke, ſom ſees af Amleths Hiſtorie SAXON. Lib. III. Ja endogſaa langt ſildigere og i Chriſtendommens Tider, ſkrev man Breve paa Træe, ſom SAXO ſiger i Kong WALDEMARI I. Hiſtorie Lib XIV. "Thormer ſøgte adſkillige Udflugter, men tilſidſt af Frygt for „Pine-Bænken, aabenbarede han, hvad hemmeligt ham var betroet, „og fremviſte ſaadant et Stykke ſammenfoldet Træe, ſom gode Venner „i Dan-

(*) GILBERT GENEBRANDUS ſiger in *ſpec. Univ. Hiſt.* ad An. 428. at de Tydſke ikke førend An. Chr. 800. under Kong Carl den Store fik Bogſtavernes Brug tillige med den chriſtne Religion, beraabende ſig paa CORN. TACITI Ord, ſkiønt ſamme tale om en langt ældre Tids Tilſtand. Litterarum ſecreta viri & fœminæ pariter in illis ignorant.

„i Dannemark pleyede at bruge for Breve, hvilket han og havde i Ste„den for et Brev fra Knud og Carl.„ En heel Bog bestaaende af 6 Træe-Blade med udskaarne Rune-Bogstaver og mange andre Billeder haver jeg selv. Det er en Callender eller Priim-Stav af rareste Slags, og net skaaren. Ellers var snart den faste Klippe, snart de maadelige men løse Steene paa Grav-Hoyene, den Materie, som vore Forfædre brugede til at skrive paa, og af slige Inscriptioner, som fordum fandtes i større Mængde, haver Saxo haft god Hielp til sine Historiske Samlinger, hvilket han selv beretter, saavel i sin Fortale, som siden i den syvende Bog. Kong Harald Hyldetand (hedder det) lod alle hans Faders berømmelige Bedrifter meget konstelig udhugge i en Klippe. Saa og om Regner Lodbrog: Han lod sine Bedrifter udhugge i en Steen oven paa Klipperne.

Mærkeligt er det ogsaa, at den navnkundige Kiæmpe eller Stridsmand Sterk Odder tillige var en Skribent, ja vel een af de første, om hvilke vi have nogen Efterretning, at han har elsket Landets Historie, og søgt at holde den vedlige. Ofte anførte Saxo Grammat., som skrev hen ved Aar 1200 beretter os dette, i Begyndelsen af sin ottende Bog, med følgende Ord: "Den Historie om Krigen imellem Kong Harald Hyl„detand af Dannemark og Kong Ring af Sverrig, haver Sterk Od„der, som var een af de fornemmeste i Krigen, først beskreven paa Dansk, „hvilket Skrift længe siden er omkommet, saa man i det Fald ikke haver „andet, end hvad man kan erindre sig deraf.„ Sterk Odder en ældgammel Skribent.

Ja endogsaa i Riim, eller dog bunden Stiil, øvede man sig meget at udføre sin Meening kort og kraftig. Hver Konge havde ved sit Hof, een eller fleere saa kaldte Skialdrer eller Poeter, som digtede

Skialdre-Kunſt eller Poeſie.

Viiſer om mærkelige Tildragelſer, og ſiden ſang dem ved Maaltidet, ſaavelſom i Marken og under Feldt-Slag. Undertiden ſatte de tapperſte Krigs-Mænd ſelv en Deel af deres Ære i ſaadanne Ting, ſom vi nu henregne til de ſkionne Videnſkaber og den høyere Smag. I Begyndelſen af Saxonis ottende Bog, opregnes Kong Harald Hylder. Kiæmper, ſaaſom Svend og Sambor, Rathi Fynboe, Roe Langſkiæg, Skalk Skonning, Alf Aggiſſön, Olvir Hærdebreed, Gnefin Gamle og en Deel fleere. "Diſſe, hedder det, kom til Skibs til Leyre og vare alle velſkikke-„de til Krig, høye og vittige, ligeſaa vel øvede i Skarpſindighed, ſom „anſeelige af Legeme. De vare meget færdige til at ſkyde baade med „Buer og Blider, og at ſlaaes allene med Fienden, ja beſadde endog „en ſtor Hurtighed NB. i at giøre Danſke Vers.„ Hvor ſtor Høyagtelſe man havde for de Tiders Skialdrer eller Poeter, ſluttes deraf, at Kong Harald Haarfager, i Giæſtebuds-Sahlen gav dem det øverſte Sæde paa den Bænk, ſom tilkom hans Hoff-Betientere. Imidlertid kan man ikke udgive diſſe Poeters Tanker for at have været meget dybſindige, ſkiønt de undertiden fandt en herlig Belønning, ſærdeles da den Skialdrer Hiarne, ved en ſaare middelmaadig Grav-Skrift over den ſtore Kong Frode, forhværvede ſig den Ære, at opſtige efter ham paa den Kongelig Throne.

Det ældgamle Sprog Aſamaal.

Det Sprog, i hvilket ſaadanne Skialdrer fremſatte deres Tanker, kaldtes Hova-Maal eller Hoff-Maalet, til Forſkiæl paa en ældre og ſlettere Dialect, ſom Almuen brugte, men gik meer og meer af Mode, efter at Othin havde ført det rigere og ziirligere Aſa-Maal eller Aſiatiſke Sprog herind fra Øſterlandene, og giort det antageligere ved Hoffet, ſom gierne ſøger noget af en nyere og høyere Smag. Hr. Peder Syv

ſiger

ſiger i ſine Betænkninger om det cimbriſke Sprog, at ſamme, for Othins og hans Medfølgeres Ankomſt, havde meere Overeensſtemmelſe med det Hebraiſke, hvilket jeg lader ſtaae ved ſit Værd. Viſſere er dette, at det nye Aſa-Maal indførde i Norden, ſaavel ſom i Neder-Sachſen, en Mængde af Græſke Ord, ſkiønt maaſkee ikke ſlet ſaa mange, ſom dem, Hr. Joh. Nyestad foreſtiller i et Mſcript kaldet Athenæ Cimbricæ, hvilket vidner om Forfatterens Ingenio ſamt hans Lyſt til at finde nogen Liighed, hvor ikke enhver anden kand bifalde ham.

At alle tre Nordiſke Rigers Sprog fordum kaldtes, med et almindeligt Navn, det Danſke Sprog, haver Otho Sperling ſtræbt at beviiſe i et ſærdeles Skrift, nemlig *Comment. de Danicæ lingvæ & nominis antiqva gloria & Prærogativa inter Septentrionales.* Han anfører adſkillige Exempler paa, at den Talemaade *Paa dansk*, a danſka Tungu, bruges i gamle Skrifter til at betegne ſaavel det Svenſke og Norſke, ſom det egentlige Danſke Sprog, og det var endelig ikke ſtort at undre paa, efterdi alle tre Rigers Indbyggere hverken den Gang eller endnu, adſkilte ſig anderledes end ved en Dialect, ſom dog i Grunden var det ſamme Tungemaal. (*) Noget meere ſælſomt er det, at den Engellænder Brevewood in *ſcrutinio Religionum* p. 212. foreſtiller alle tre Nordiſke Rigers Indbyggere og deres Sprog, under det Danſke Navn, med den Forſkiæl fra det egentlige Danmark, at Sverrig af ham kaldes Sønder-

Brugeligt i mange Lande.

(*) Mart. Zeyierus anfører in *Centur.* S. *Epiſt.* 8. Roderici Toletani Vidnesbyrd, ſom 500 Aar tilforn havde ſagt: Teutonia, Dania, Svecia, Norvegia, Flandria & Anglia, unam habuerunt lingvam, idiomatibus tantum diſtinctam.

Sønder-Dannemark, og Norge Norder-Dannemark. (*) Det rette gamle Nordiske Sprog er nu omstunder, ved Handel og Omgang med Fremmede, saaledes blandet og ombyttet, at det hverken forstaaes af os eller vore Naboer, men allene af Islænderne, som derfor have Biblen og Lov-Bogen i deres eget Sprog, og vel udvise nogen Slags Nidkierhed i at holde over dets Reenhed, men maa dog tilstaae, at samme tabes efter Haanden meere og meere, skiønt de nu omstunder ikke have Handel eller Omgang med nogen anden Nation, end den Danske allene.

Tarvelig Leve-Maade.

De gamle Danskes daglige Oeconomie, jeg meener deres Leve-Maade i Mad og Drikke, Klæder, Boeskab og andet deslige, sees nok-som at have, af Begyndelsen og i mange følgende Tider, været indrettet efter Eenfoldighed, Tarveligheds og Sparsommeligheds-Regler. Af fremmede Ting og udenlandske Moder, vidste man intet, men holdt fast ved sin Fæderne Skik. Dog maatte denne omsider ogsaa vige, for Overdaadighed og en prægtigere Leve-Maade, og det noget tiligere end man skulle forestille sig, nemlig et par hundrede Aar for Christendommens

(*) Of the Danish Langvages ere three differences. 1) of the Border or marcher, wich is called Denmarck. 2) Of the South Danes, wich is Sweden, 3) oft the nort Danes Wich is Norway. Hvem som begierer meere Anledning til Indsigt i den Materie, om vort Nordens ældgamle Sprog og dets Oprindelse, samt Overeensstemmelse med andre, kan henvises til Ol. Wormii *litterat. Dan.* Peder Syvs **Betænkning om det cimbriske Sprog.** Jvar. Hirtzholm: *de Pracellent. Regni Dan.* Pet. Vinsolovii *Spicileg. Artt.* Jo. Alani *Disp. de gentium quarundam ortu* &c. Arngimi Jonæ *crymogea.* O. Werelii *Runographia.*

mens Indforelſe, da Hoffets Pragt og Vellyſt allerede begyndte at give Signal for Landet, og drage det efter ſig. Denne Sandhed foreſtiller SAXO GRAMMAT. i ſin ſiette Bog, naar han beſkriver Kong INGILDS Levnet, og bruger blandt mange fleere Ord, ſærdeles diſſe: „Sterk Odder anſaae med ſtørſte Foragt den overflodige mange Slags „Spiſe. Han betiente ſig af roget og gammelt Mad, hvilket baade „ſmagede ham vel, og uden ſtor Bekoſtning ſtillede hans Hunger. --- „For Reſten kunde han ikke lide, at der bleve baade ſtegte og kaagte „Retter bekoſtede til et Maaltid. Suppe og anden ſaadan Spiſe, ſom „Kokken ved adſkillige Kryderier havde ſat Lugt og Smag paa, holdt „han for at være noget vanſkabt. Men Kong INGILD var tvertimod, og „forkaſtede ſine Forfædres Exempler, indforte en nye Leve-Maade, og „tiltog ſig ſtørre Frihed, end hans Fædernelands Skik tillod ham; thi „efter at han havde overgivet ſig til de Tydſkes Maneer og Leve-Maade, ſaa ſkammede han ſig ikke ved, at lade Feyhed og Losagtighed beherſke ſig. Denne Kilde haver givet mange Anledninger og „Tilſkyndelſer af ſig, til Overdaadighed i vores Fæderneland; „thi af den have de mange galante Retter, de prægtige Kiøkkener, ſkidne Kokke og adſkillige andre lumpne Ting, deres Opfindelſe. Dette er og Aarſagen til den fremmede Klæde-Dragt, ſom „gaaer i Svang, tvertimod det, ſom vores Fæderneland haver brugt „tilforn. Saaledes have de Danſke, ſom for vare af Naturen „ædruelige, af deres Naboer lært Overdaadighed.„ Saavidt SAXONIS Ord, ſom ere ſkrevne for meere end halv ſiette hundrede Aar ſiden, og foreſtille den Overdaadighed, ſom endda længe tilforn var indfort. Folgeligen ſees, at naar diſſe Tiders Klagemaal over ſamme Lande-

Maa tidlig vige for Overdaadighed.

Lande-Syge ſynes nye, da klinger det kuns ſaaledes i deres Øren, ſom ikke noye nok have agtet paa Tilſtanden i de ældre Tider. Det menneſkelige Hiertes Vellyſt, Forfængelighed og Daarlighed var fordum ikke mindre end nu omſtunder: men Maaden og Midlerne, ved hvilke den har yttret ſig, omſkiftes fra Tid til Tid, og ved en nye Façon gior det gamle ukiendeligt, ſamt ſetter os i Forundring, og opvækker, om ikke os en uforſkyldt Bebreydelſe, ſaa dog de gamle en uforſkyldt Roes og Priis for Tarvelighed, hvilken viſt nok hos dem havde været ligeſaa liden ſom hos os, hvis de havde haft ſamme Anledning og Leylighed. Om Forfængeligheds Fremgang i Kong Svend Grathes Tid, ſom levede tillige med Saxone, er tilforn mældet ved anden Anledning, og hvor denne Skribent ſlipper, nemlig i Kong Canuti VI. Levnet, der forſommer vor ſtore Hvitfeld ikke at anføre efter Haanden Vidnesbyrd nok paa det, ſom her tales om.

Gilder eller Drikke-Laug.

I de gamle Danſkes Gilder og Drikke-Lag, var det ſædvanligt, allerforſt at drikke Thors, Othins og fleere Afguders Beggere, og da de derved ſang lyſtige Viiſer, ſaa forglemte man ikke Brage Beggere; thi Braga var Poeternes Gud. Ved Chriſtendommens Indførelſe fandt Miſionarii en Umuelighed i at afſkaffe diſſe Skikke anderledes, end at de omſkiftede Afgudernes til Chriſti og hans Helgens Skaal, i de halv geiſtlige Gilde-Brødres Laugs-Huſe, ſom efter Haanden bleve ſtiftede. See J. Dolmers Anmærkninger til Jirdſkraa. cap. 49. og J. G. Keislers *Antiqvit. Septentrion.* p. 356. der læſes det jeg undſeer mig ved at igientage, for Vanhelligheds Skyld. At Monkene ved den Leylighed, have øvet deres ſaa kaldte pias fraudes, viiſer Oddo Monachus *in vita S. Olai* cap. 24. p. 102. hvor det hedder, at da S. Olaf

Olaf kom fra Øſter-Søen, til den Øe Møſtur, aabenbaredes for ham om Natten S. Martinus Epiſc. ſigende: det er her til Lands Sædvane, at man i Gilderne drikker Thors, Othins og andre Aſers Skaal. Dette vil jeg at du ſkulde forandre, og at herefter ſkal drikkes til min Ihukommelſe, men den gamle Skik afſkaffes.

Endnu noget maa erindres om vore Forfædres Sædvane ved Arfve-Øll. Dods-Fald og Liig-Begiængelſer. Den Afdødes Venner beviiſte hans Legem al Ære, ved en hæderlig Jorde-Færd, være ſig at det blev lagt lige i Jorden, eller først opbrændt, ſom ſtrax ſkal mældes: men ingenlunde maatte de ſørge, græde eller klage endogſaa over deres nærmeſte Venner; Thi den Regel om et uforſagt ja ubevegeligt Sind og Hiertelag, var dem fra Ungdom af ſaa ſtærk indprentet, at i det mindſte udvortes, ſlet ingen Sorrig maatte kiendes, være ſig over deres egen eller andres Død. (*)

For at ſkifte Arve-Gods holdtes et høytideligt og ſtort Gilde, kaldet Arve-Øll. Uden det havde Arvingen ikke ſin fulde Ret, endogſaa til den Kongelig Throne. Der drak man Minni eller den Dødes Minde: Arvingen ſatte ſig i Forſamlingen paa en Skammel, ſaa hver Mand ſaae, han udtømmede ſit Horn eller ſaa kaldet Brage-Beggere, ſaa og tillige giorde Løfte om at udrette noget Berømmeligt, hans Forfædre Liigbegængelſe.

(*) Naar nogen er fordømt til Døden, da ſetter han ſin Ære i at være lyſtig; thi Graad og Klagemaal og andre Bevegelighedstegn, ſom vi holde for gavnlige, dem have de Danſke ſaadan Afſkye for, at ingen maa græde enten over ſine Synder eller ſine afdøde Venner. Adam. Bremens. *de ſitu Daniæ* P. m. 133.

fædre til Ære, siden stigede han paa sin Stoel eller Høy-Sæde. O. Worm. *monum. Dan.* Lib. I. cap. 6. & Stephan. *Not. ad Saxon.* Lib. I. p. 61. Snorro Sturl. O. Tryg. Saga cap. 38. Siden Othin og de Æser komme ind i Norden, blev det en vedvarende Skik, at opbrænde den døde Vens Legeme med Ild paa aaben Mark, og saa opsanke Asken tillige med de overblevne Stykker Jern eller Metal, som fandtes ufortærte, samt sette det tillige med Aske-Potten, i den Høy, hvor hans Arve-Begravelse var. Om den Ceremonie, som derved brugtes, haver Hr. Trog. Arnkiel skrevet en egen Bog kaldet Cimbrische Leichen-Begräbniß. Af Saxone Lib. VIII. vil jeg til en Prøve, anføre saa kortelig, Beskrivelsen af Kong Harald Hyldetands prægtige Liigfærd: "Endelig hedder det, da Kong Haralds døde Legem og hans „Kylle blev funden blandt de Dræbte, haver Kong Ring agtet det bil„ligt, at holde hans Liig-Begængelse. Han lod sin egen Hest spænde „for Liig-Vognen: Derpaa ønskede han, at Harald, frem for alle „dem, som i Slaget vare omkomne med ham, maatte komme til de „Dødes Sted i den anden Verden, og der bestille et roligt Herberge „for sine Medstridere ꝛc. Han lod tillave et Baal og befalede de Dan„ske Herrer, at antænde deres Konges forgyldte Skib, saa Ilden kun„de brænde desto meere. (*) Da Ilden fortærede det derpaa lagte døde „Legeme, gik Kongen omkring at formane de Danske Herrer ja alle „tilsammen, at kaste paa Baalet deres gyldne Vaaben, og det kostba„reste de havde, for at ære en saa stor og høy fortient Konge. Asken af „det

(*) Jo høyere Luen gik op i Luften, jo større Ære og Salighed tilskrev man den Afdøde.

„det brændte Legeme lod han legge i et Skriin, og befoel, at samme „saaledes skulle føres til Leyre, og der tillige med Hest og Vaaben be„graves, saasom Skik og Maade var paa den Tid med Kongelige „Liig.„

Næsten paa alle vore Marke, findes Grav-Høye ja undertiden 3, 4. eller flere paa en Byemark. De ere deels runde, deels firkantede og 40 til 60 Alne lange, samt halv saa brede, hvis yderste Kant er besat med maadelige Steene. De kaldes med et almindeligt Navn Dysser eller Steen-Dysser, dog have nogle et Tilnavn, saasom Thors-Dysse, Boe-Dysse, Trol-Dysse paa Gunse-Magle-Mark, Norden for Roeskild, hvor 7 deslige findes samlede. I de 3 Nordiske Riger samt i Neder-Sachsen og Westphalen, eller saa vidt Othins Skikke ere komne, sees disse Grav-Stæder at være almindelige. Paa hiin Side Elben ere de noget rare, men længer bort, veed man ikke deraf at sige uden ved Rygte; thi Othins Religion strækkede sig ikkuns til de trende nordiske Kongeriger og til Neder-Sachsen samt de Folk, som siden kunde være udreyste derfra til Engeland.

Grav-Høye.

Imidlertid ere ey heller alle runde Høye at anse for Begravelser, thi at mange saadanne have været Altere eller Offer-Stæder, er tilforn erindret. Nogle andre Høye omkringsatte med store Steene, holdes for at have været Ting- eller Rettergangs-Stæder. De ligne paa nogen Maade det i Engelland navnkundige Stoneheng, hvorom man har skrevet heele Boger, særdeles Dr. Charleton, som holder det for at have været de Danskes Arbeyd, efter deres Lands Maade. Nogle af vore Grav-Høye findes ved Aabningen, at være næsten hule eller at have en Hvælving af store og flade Kampe-Steene, hvori findes 2, 3 eller flere

jevnsides liggende Been-Rade, saasom i den Høy kaldet Jette-Stuen ved Jægers-Priis, om hvis Ælde saavelsom hvad deri er fundet, min uforgribelige Meening, samt meere hidhenhørende, staaer at læse i *Actis Societ. Reg. Hafn.* T. I. p. 307. Hvor mange runde Høye findes nær tilsammen, paa en jevn Mark, der meenes at være holdet et Feldt-Slag, og nogle Tusende døde Kroppe paa eengang at være jordede. Camdenus i sin Britannia, særdeles in Vilshire pag. 185 siger: han har læst, det var Skik blandt de Nordiske Folk, at en hver Soldat maatte fylde sin Hielm med Jord, og kaste den paa de ihielslagnes Legemer. Othin indførde fra Asia den Maade at brænde de Dødes Legemer og nedsætte en Urne eller Aske-Potte i Høyene. Dette gav Anledning til en nye Tids-Regning, som kaldtes Bruna-Old eller Brænde-Alderen, hvilken fulgte paa Haug-Old, eller Høyenes Alder. Begge Deele bleve afskaffede ved Christendommens Indførelse, eller i det tiende Seculo. Dog synes nogle af de første Christne endnu at have udvaldt deres Grav-Sted i Høyene, fordi deres Fædre laae der. Herom vidner blant andet den Grav-Skrift over Thor Thott som O. Wormius in Monum. Dan. Lib. III. pag. 152 anfører saaledes:

Dalbye Mølle og Kielby Vang
Bage Ørn og Rinsøe Fang
Giver jeg Bosie Kloster ny,
Selv ligger jeg i denne Høy.

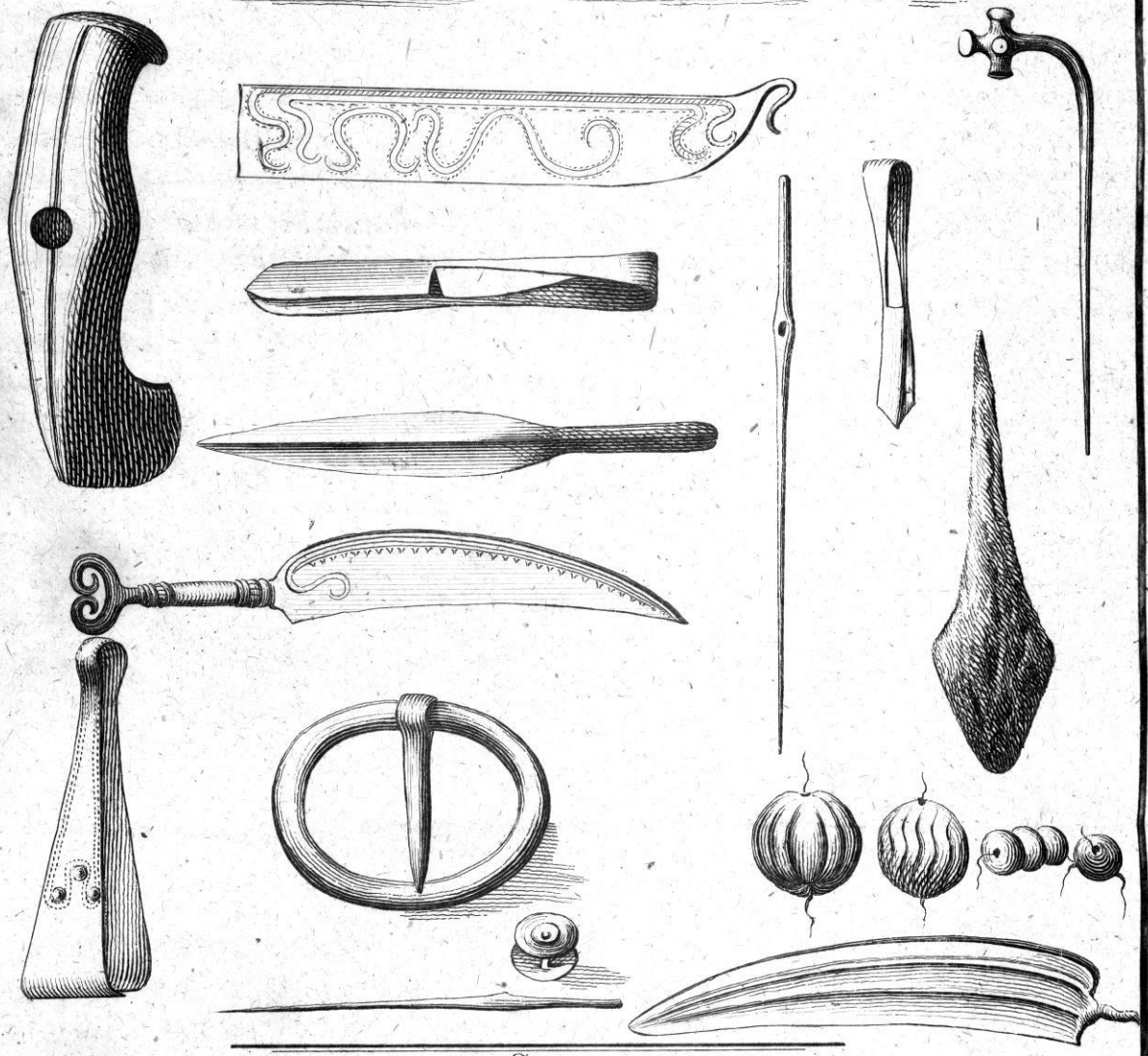
Aske-Potter og hvad for Reliquier deri findes.

Det som findes i disse ældgamle Begravelser, er først Urner eller Aske-Potter, som meget lempeligen maa optages, hvis man vil have dem heele, for at giemme dem i Cabinetterne. De ere deels temmelig store, dog den største jeg har seet, ikke større end at 3 Kander Vand kunde

Tab X.

EX MUSEO FABRICIANO
Antiquit: Dan:

EX MUSEO SCHACHTIANO

kunde fylde den. Deels ere de ikkuns halv, ja nogle ikke en tredie Deel ſaa ſtore, og tildekkede enten med et Laag, eller med en flad Steen, underſtøttet ved andre Steene paa Siderne. Af Figur ere de bugede eller bredere midt paa, end oven og neden. Paa nogle er denne Bug gandſke ſkarp eller kantet, men paa de fleeſte jevn og rundagtig. De ſom have en Hank ved Siden, ere faa, og endnu færre de, ſom paa Hanken eller Laaget, viſe en liden ophøyet Figur, ſom en Lillie eller deslige. Nogle have om Randen en Circel, med ſmaa Kors-Stræger og Prikker; andre dog ikkuns faa, ere dermed overalt beſatte. Materien er gemeenlig bruun eller ſortagtig Leer. Een haver jeg af Asbeſt, og en anden gandſke liden af Jern: Endogſaa af Guld, bleve nogle i dette Seculi Begyndelſe, fundne paa Avernak og forſendte til det Kongelige Kunſt-Kammer. Af Glas haver jeg haft den Ære at offerere Høyſalig Kong CHRISTIANO VI. en ſaadan Urne, ſom desværre gik i Stykker, da den kiørtes fra Hirſchholm til Kiøbenhavn: men om den var opgravet her til Lands, eller efter min Formodning, udi Italien, vides ikke, da den kom fra en død Mands Haand uden Efterretning. Det ſom bevares i diſſe Urner, er Aſken af det forbrændte Legeme, blandet med nogle Stykker Beene, ſom Ilden ikke gandſke har kundet knuſe. Den egentlige Aſke udgior i hver Urne, ikke over 2 til 3 Haandfulde. (*) Der-

(*) Blandt dem af vore Landsmænd, ſom med Flid have randſaget efter diſſe Aſke-Potter, er ſærdeles Hr. CHRISTIAN DETHLEV RHODIUS, Sogne-Præſt til Barmſted, hvis Brev-Veksling med Hr. Jacob a Mellen og Ott. Sperling, kand efterſees in *Novis Litterar. Mar. Baltici* ad Ann. 1699. 1700, og 1702. Saavelſom i de derom ſiden paa Tydſk udgivne Samlinger.

Dernæst optages af de Hedenske Grav-Stæder, som jeg tilforn har kaldet et Slags Archiv, henhørende til den Nordiske Histories Oplysning, adskillige andre smaa Ting, gemeenlig af Steen eller ædle Metaller, og altsaa af ingen Værdie, uden saa vidt de falde i en eftertænksom Kienders og Liebhabers Haand, da man af nogle Stykker, deels kand giøre rimelig Gißning, om een eller anden Deel af Forfædrenes Levemaade og Hielpe-Midler, deels slutte af Arbeydet, hvor vidt de Gamle have bragt det i Kunst og Videnskab. At de begrove den Dodes Vaaben, Prydelse eller andet ham tilhørende, tillige med ham selv, skeede i den Meening, at han behøvede saadant i den anden Verden, og der ville forefinde det, om ikke in extenso, saa dog i samme Væsens uddragne Qvint-Essentz; thi Sielens Udødelighed og et andet Liv var dem en utvivlelig Sandhed.

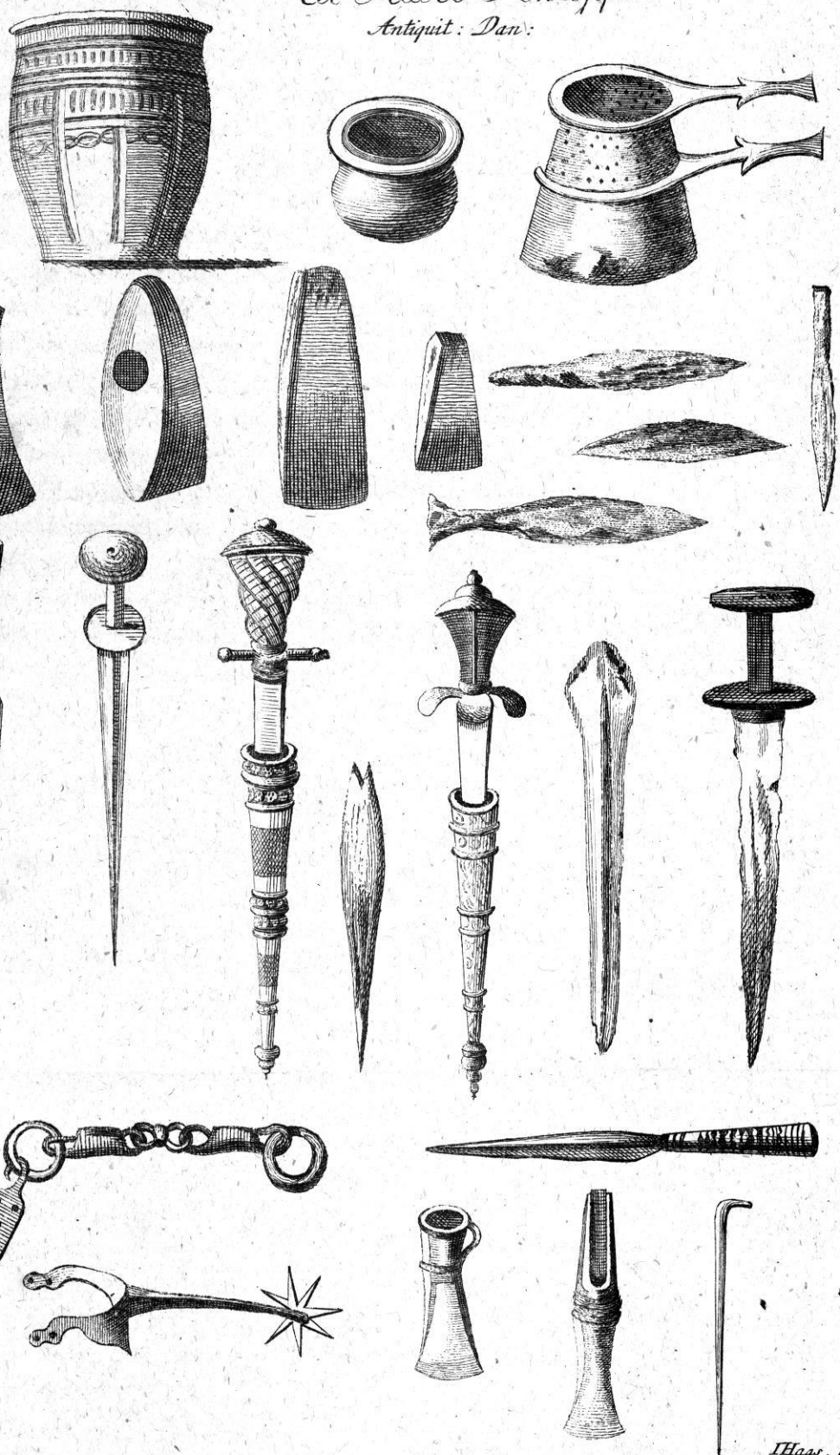
Til disse med den Døde eller hans Aske begravede Ting, som ved Randsagning endnu findes i Grav-Høyene paa alle vore Danske og Norske Marke, hvor de ikke allerede ere optagne, henhøre først adskillig Vaaben og Rustning, saasom Spyd, Sværd, Dolke, Pile, Kyller og Strids-Hamre: deels af Jern og Kaaber, hvilket sidste de maa have vidst at hærde; (thi jeg har deraf de Stykker, som temmelig vel kand skiæres med) deels af haard Steen, fornemmelig af Flint, glat sleben og skiærpet saaledes, at man kunde bruge dem til at hugge og skiære med. Just disse Steene er det, som i Cabinetternes Beskrivelse, med et almindeligt Navn, kaldes Lapides ceraunei og af nogle, skiønt uden mindste Grund, ansees for Torden-Steene. De Stykker, som henhøre til denne sidste Classe, sluttes at være af de allerældste, eller fra den Tiid, da Metallernes Smeltning og Brug endnu ikke var Nordens

Ind-

Tab. XI.

Ex Museo Pontoppid:

Antiquit: Dan:

I Haas. sc.

Indbyggere ſaavel bekiendt, ſom efter Othins og Aſiaternes Komme. Paa de Vaaben af Jern- og Kaaber er Haandfæſtet gandſke tabt ved Forraadnelſe, naar det har været af Træe. Men nogle Dolke findes med fuld Handgreb, af en hvidagtig Materie, være sigen hvid Krid-Steen eller Leer overdraget med grøn Vernis. Af et Spyd, fundet paa Heede-Marken i en Høy, ſom kaldes Siöſta-Kongens Houg, ſees at man formodentlig i en ſildigere Alder, dog under Hedenſkabet, har vidſt at indſmelte noget lidet Solv i Jernet til en Zirat, da det foreſtiller nogle Streger og Prikker, ſaaſom Blomſter-Verk. Samme Konges Spore og et Stykke af hans Bidſel findes derhos', men uden Anſeelſe. Saa har man og, paa adſkillige Stæder baade i Norge og Danmark, ſærdeles paa Bornholm, fundet de ſmaa ſimulacra aurea, eller tynde Guld-Billeder i menniſkelig Skikkelſe, om hvilke Jac. a Melle, Christ. Democritus eller Dippel og fleere have aabnet deres adſkillige Tanker. Nogle ſaadanne haver jeg ogſaa, men de ere fundne i Norge.

Videre opgraves i Høyene adſkillige ſmaa Redſkaber, ſaaſom Knive, Saxe, Syle, Preene, Lamper, Nogler og undertiden noget ſaadant, ſom knap lader os giette, hvortil det haver været brugt. Jeg har blandt andet ſaadant, et dobbelt Dørſlag af fineſte Kaaber eller Metal, fundet ved Ravnſtrup her i Landet, begge Deele paſſe fuldkommelig vel i hverandre, men det inderſte med Huller, og det yderſte ikke: ſaa jeg ſnart ſkulle tænke, det havde været et adſperſorium, brugt af de Hedenſke Præſter til at ſanke Offer-Blodet i, og dermed beſtænke Folket, naar det inderſte, ſom haver Huller, adſkiltes fra det yderſte, ſom var tet. Ved ſlige Offringer er formodentlig ogſaa brugt den rare Kniv, ſom bærer Thors Navn med Runiſke Bogſtaver, og efter den lærde

Mag-

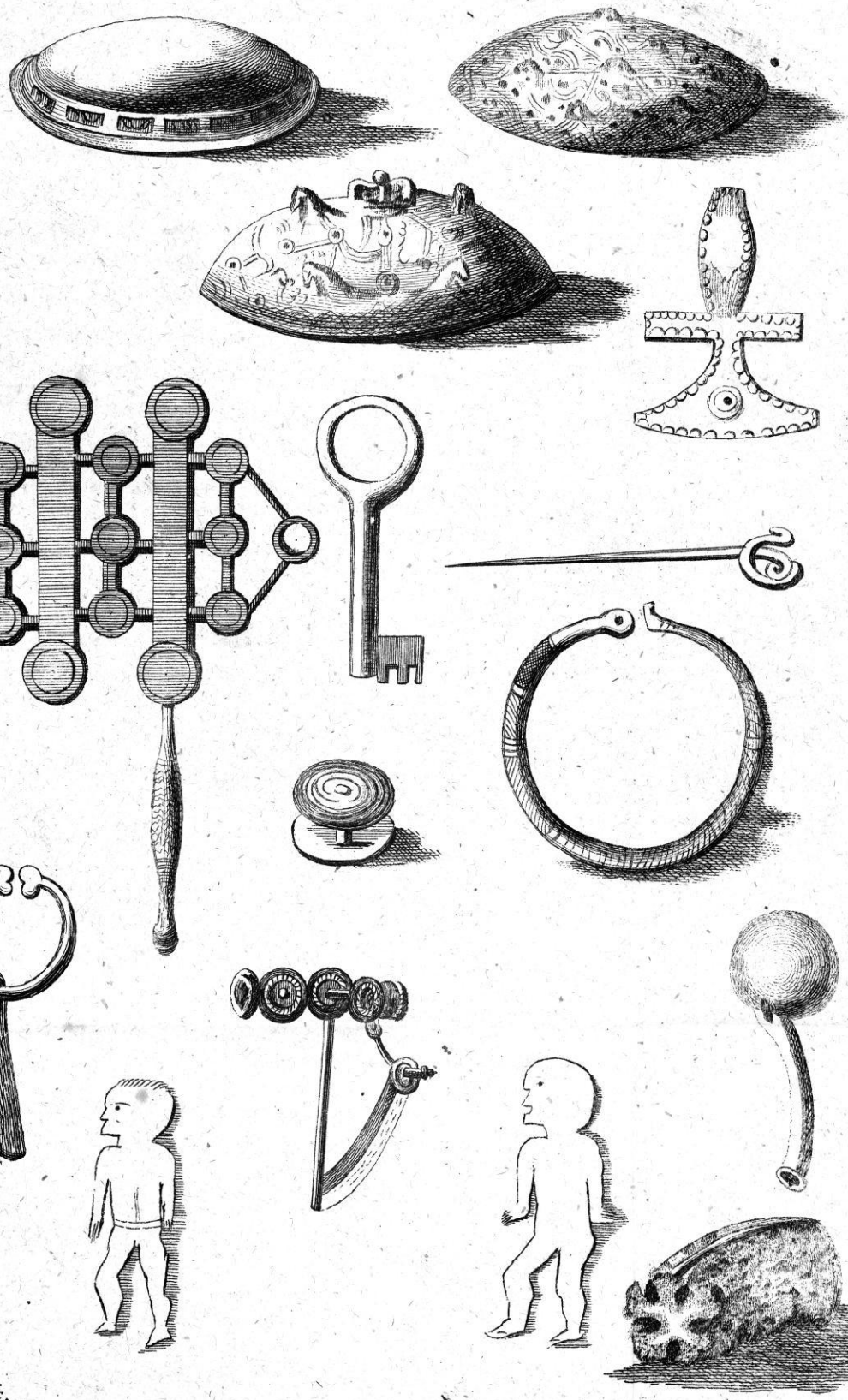
Mag. H. M. Schachtii Beretning, in Novis litterariis maris Balthici An. 1700. Mens Nov. p. 338. er fundet i Fyen. Af den saa kaldte Tauro Cimbrico, om hvilken Br. Bircherodius har skrevet en særdeles Tractat, findes undertiden, dog saare sielden, nogle hos os. Jeg meener et lidet Stykke Kaaber, giort i Lignelse af en Oxe med krumme Horn, et Billede, som vore Forfædre gave Romerne til en Slags hellig Forsikring om Troe og Love, hvorom tilforn er meldet cap. II.

Fremdeles opgraves af Høyene, og findes ofte i Aske-Potterne selv blandt Asken, nogle saadanne smaa Stykker, som have henhørt til Klæde-Dragten og Legemets Prydelse, saasom Armbaand, Finger-Ringe, Kiortel-Hefter Spænder, Knapper og deslige. Om fleere hidhenhørende Ting kunde Wormii, Rhodii, Arnkiels, Sperlings og andre Nordiske Antiqvariorum Skrifter eftersees. Imidlertid forestilles, i hosfoyede Aftegninger, nogle Ting til Prøve, samtligen aftegnede efter de Original-Stykker, som findes deels i min egen liden Samling, deels i den som tilhører vores berømmelige Doct. Jo. Christ. Fabricius, til hvilken sidste jeg, for den særdeles Rarhed, haver foyet alene en fremmet Copie, nemlig forbemeldte Offer-Kniv med Thors Navn, ex Museo Schachtiano (*).

Det

(*) Den Rhuniske Paaskrift læser Schachtius saaledes: Fyr Thorur Blota, det er, forThors Offring.

Ex Museo Pontoppid:
Antiquit: Dan:

IHaas. sc.

Det Syvende Capitel.

Om de Danskes Overgang fra det barbariske Hedenskab til Christendommen, og deres Sæders deraf følgende Omskiftelse.

Af alt det, som hidindtil er anført om de gamle Danskes Krigs-Tog, Religion, Regiment, Leve-Maade, Ceremonier og andet deslige, sluttes da nogenledes, hvad man haver at svare paa det Spørsmaal: **Om de bør ansees for en barbarisk Nation, eller ikke?** Ligner man dem mod andre tidligere polerte Nationer, saasom **Romere** og **Græker**, hvilke dog ogsaa af Begyndelsen vare grove, ja barbariske nok, da kand det ikke negtes. Men i Ligning mod deres Naboer, indtil Christendommens og adskillige Borgerlige Konsters Udbredelse, fortiene de ikke det Navn, frem for andre; undtagen saa vidt, at de i nogle Seculis, vare særdeles berygtede for Søe-Roverie. (*) Saasom blinde Hedninger fandtes de vist nok meget haardhiertede, og deres Religion, efter **Othins** Grundsetninger, opmuntrede baade dem og andre nordiske Folk, hertil, da den forestillede **Valhalla** eller **Othins Paradiis**, saasom tillukt for alle dem der ikke døde en voldsom Død, hvilken tillige med Ære og et riigt Bytte, var alt det, de tragtede efter. Af den Anledning øvede de vist nok megen Vold og Tyrannie, hvor de spillede

De hedenske Tiders Barbarie er unegtelig.

(*) Det franske Ord Flibustier er uden Tvivl intet andet end en Forvendelse af det danske Ord **Fribytter**.

ſpillede Meſter, og LUITPRANDUS beſkriver dem ſom et uregerligt Folk, der foer frem med Mord og Brand, ſamt allehaande Voldſomheder (*). Ikke anderledes foreſtilles deres Adfærd af Engelſke Skribentere, ſærdeles af HENR. HUNTINGDUNENSE, ſom ſiger: de ſkaanede end ikke diende Børn, men kaſtede dem i Bæyret, for at lade dem nedfalde paa deres oprakte Spyd. (**) En Adfærd, ſom unægteligen vidner om meere end almindelig Hiertens Haarhed, paa hvilken ogſaa tilforn er anfort adſkillige Exempler.

Heldſt hos de Danſke ſom drage ud paa Fribytterie.

Imidlertid maa dette ogſaa mærkes, at de, ſom ſaaledes droge ud, ſærdeles i det ottende og niende Seculo, vare for den ſtørſte Deel, intet andet end Nationens Affkum og Udſknd, en Samling af deſperate Lediggængere, ſom toge Tieneſte under Kong Regner Lodbrogs Sønner og andre Soe-Konger, for at finde andenſteds, enten Død eller Brød. SNORRO STURLESENS Chronike ſiger, at paa den Tid vare i Dannemark og Norge mange Soe-Konger, ſom havde meget Folk og dog intet Land, forſtaae Kongernes yngre Sønner, ſom hiemme ikke kunde

(*) Eſt gens indomita ſub Septentrionem degens, cujus ſævitiam multarum ſæpe gentium nobilitas luxit. Hi aliqvando claſſibus, per Rheni fluminis alveum conſcendentes, ferro & igne cuncta miſere laniarunt, ipſas inſuper nobiliſſimas civitates, Agrippinam, qvæ nunc Colonia vocatur apud Treveros, non longè à Rheno poſitas, vi ceperunt, cunctis ablatis, &c. LEUTPRAND. Lib. III. cap. 13.

(**) *Daci* borealibus plagis appulſi, jam domos veſtras combuſſerunt, jam res veſtros asportarunt, jam pueros ſurſum jactatos lancearum acumine ſuſceperunt. HUNTINGDUNENS. IN PROLOG. Lib. V. *Daci* victores qvosqvos invenerunt in eodem loco, neci dederunt, puerosqve jactantes ſuper acumine lancearum recipiebant. *Idem* Lib. VI.

kunde arve, droge ud med alle de overgivne Folk, ſom ville følge dem, og levede noget nær paa vilde Folkes Maade, ſaa de ideligen holdte Søen, (*) og naar det lykkedes dem at komme til Lands, holdte ynkelig Huus. Dudo Aqvitanicus og fleere Franſke Skribentere mælde ofte herom og ſige, at diſſe Danſke Avanturiers, ſom deres Fæderneland udſpyede, havde intet Haab uden i deres Vaaben, og ingen Rigdom, uden i deres Skibe, vare altſaa farlige Folk. Osbernus kalder dem ikke urettelig det ſlemmeſte Slags Rovere, fordi deres Fattigdom giorde dem dumdriſtige, deres uſtadige Leve-Maade uſpoerlige, og deres Deſperation uovervindelige (**).

Derimod, naar vi betragte det ſamme Folke-Slag, under en anden Syns-Punct, nemlig, hiemme i deres eget Land, og i Ligning mod andre endnu hedenſke Folk paa ſamme Tid: da fandtes Nationen ſelv i ſin ſædvanlige Adfærd og Leve-Maade, ligeſaa ſindig, billig og ordentlig, ſom Hedenſkabet og den Verdens Alder førde det med ſig, hvilket nokſom ſluttes af det, jeg tilforn haver anført til Prøve paa deres Love og Leve-Maade. Følgeligen tilføyes vore Forfædre nogen Uret af den gode Meybomio, naar han foreſtiller diſſe uchriſtelige Danſke tillige ſaaſom Umenniſker, eller uden borgerlige Sæder, lige ved vilde Dyr og allene

Andre vare paa den Tid ikke bedre.

(*) Den var en ret Søe-Konge, ſom aldrig ſov i Røgſtue eller under Tag, og aldrig drak ved Skorſteenen.

(**) Peſſimum genus Prædonum, propterea qvod illos egeſtas audaces, error inveſtigabiles, & deſperatio faceret invincibiles. Osbernus in *vita Elphegi.*

allene betænkte paa, at overfalde Naboe-Folkene med Mord og Ran (*). Saavel hos Meibomii egne Landsmænd, de Tydſke, ſom hos os i Hedenſkabets Tid, var Roverie et ærligt, ja et priſeligt Haandværk, naar det ikkuns ovedes mod Fremmede, efter TACITI og CÆSARIS Beretning. (**) Ja at de ſiden ſaa ſlebne Græker, af Begyndelſen rovede og plyndrede deres Naboe-Folk, baade til Lands og Vands, ſiger den lærde Monſr. PELLOUTIER, i ſin *Hiſtoire des Celtes* T. I. cap. I. beraabende ſig paa THUCID. Ord, Lib. I c. 5. hvor det hedder: " Nogle „overfaldt de Byer, ſom ikke vare omgivne med Muure; Andre, ſom „boede langs ved Kyſterne, nemlig de Carier og Cretenſer udruſtede „Skibe for at ſkumme Havet.„

Særdeles de vendiſke Søe-Stæder.

Naar altſaa andre Nationers Adfærd i de ældre Tider, lignes mod de Danſkes, da meener jeg, at det Vanrygte om Barbarie, grundet paa deres voldſomme Overfald og Indtrængelſe i mange Europæiſke Lande, kand ikke lægges dem til Laſt, meere end Andre. At de ſaavelſom deres Naboer, Venderne ved Øſter-Søen, fortſatte deres Fribytterie, længere end andre Europæer, det kom deraf, at de ſildigere bleve oplyſte og omvendte ved Fredens Evangelium. Gid dette hos dem og andre, altid maatte have ſin Virkning, til at afværge de Krigs-Tog, ſom vel paſſere for mindre barbariſke, ſaa vidt de føres med nogen meere Orden og Diſciplin, men dog for den ſtørſte Deel, ere i Grunden

(*) Erant à Religione Chriſtiana alieni, ſine humano civiliqve cultu, feris non adſimiles, hoc tantum agentes, ut vicinos rapinis & cædibus moleſtarent. *Hiſtor. Bardevici* fol. 59.

(**) Latrocinia nullam habent infamiam qvæ extra fines cujusqve civitatis fiunt.

den ligeſaa ſtridige mod Naturens, at jeg ikke ſkal tale om Chriſtendoms Ret. Sandt nok er det, at de Danſke, end ogſaa i Chriſtendommens Begyndelſe, da Friebytterie eller **Vikings-Tog**, ſtrengeligen var forbudet, mod andre Nationer, bleve ved i et par Seculis, at øve det mod de Vendiſke Søe-Stæder, ſom endnu vare hedenſke: men det ſkeede ſom Modværge og repreſſalier, da **Jomsborgerne** fra **Julin** og andre deres Lige, ideligen rovede og plyndrede de Danſke. Diſſe havde tilforn været hines Lære-Meſtere deri, og bleve omſider ſtraffede ved en Virkning af deres Forfædres Synder, ſaa at man ogſaa deri kand finde Fodſpoer af den Guddommelige Giengieldelſes-Ret (*) Omſider giorde Kong WALDEMAR I. ved ſin tappre General Erke-Biſp **Abſolon**, Ende paa all den Uorden, da han, efter Pavelig Commisſion, undertvang de hedenſke **Vender**, og blant dem indforde den Chriſtelige Religion, eller i det mindſte dens offentlige Bekiendelſe. Hvilke fik Lærere fra Dannemark.

Diſſe **Venders** Omvendere og Prædikantere vare da af danſk Nation, hvilken ſelv, et par hundrede Aar tilforn, havde afſagt **Othins** og andre Afguders Dyrkelſe. Men de Danſkes Omvendere vare adſkillige gode Mænd af Franzoſk, Engelſk og Friſiſk, deels ogſaa af deres egen

(*) Eo tempore (i det ellevte Seculo) piraticæ uſus noſtris creber, Slavis perratus exſtitit, qvi obhoc latius ad eos NB. manare coepit, qvod *Julini oppidi piratæ patriæ ſtudiis adverſum patriam uſi*, eò maximè Danis, qvod ab ipſorum ingeniis traxerant, nocuerunt. SAXO Lib. X. Her maae igien erindres, at de **Juliner**, ſom af os kaldtes **Jomsborgere**, vare en danſk Colonie, boſat i Pommern, og omſider en Pidſk for deres egne Landsmænd: Per qvod qvis peccat, per idem punitur & idem.

egen Nation; nemlig de ſom i deres Ungdom dertil bleve udſøgte og henførte til det Kloſter Turholt i Flandern, hvor S. Anſcharius, ſom egentlig holdes for vor Nordens Apoſtel, drog Omſorg for deres Oplærelſe og Anførelſe til Chriſti Kundſkab, paa det de, ſom kyndige i Sproget, kunde ſiden være deſto beqvemmere Miſſionarii blandt deres Lands-Mænd.

Ligeſom dette ſkeede dem anden ſteds fra.

Ved denne vigtige Sag nemlig Nationens Underviisning og Omvendelſe til Chriſtendom, opholder jeg mig ikke paa dette Sted, efterdi det allermeſte, ſom jeg af Alderdommen har kundet udſpore derom, allerede er anført i vor Danſke Kirke-Hiſtorie, eller Annal. Ecc. Dan. Tom. I. cap. I. II. Men hvad jeg vil erindre, ſaaſom væſentlig i en Efterretning om de gamle Danſkes Sæder, er dette, at ſiden de mange Vanſkeligheder vare overvundne, ſom i lang Tid og under mange Konge-Skifter, forhindrer den nye plantede Danſke Kirkes fuldkomne Roelighed og Sadfæſtelſe (*) da fik Status publicus her til Lands en meget kiendelig Forandring, end ogſaa i Henſeende til den borgerlige Omgængelſe. Vel var det ikke gandſke reen og uforfalſket Chriſtendom, ſom Anſcharius, Rimbertus, Popo og flere Apoſtoliſke Lærere, i det niende og tiende Seculo, prædikede for de Danſke. Pavedommets Surdeyhavde

(*) Dette kand ikke ſiges at være ſkeet, førend mod Enden af det tiende Seculo, under Kong Harald Blaatand, beveget, ſom det ſynes, til at antage Daab og Chriſtendom, meere ved udvortes Tvang, end ved indvortes Overbeviisning, helſt da Poponis Mirakel med den gloende Jern-Handſke, ikke negtes at være noget Tvivlsmaal underkaſtet, ſkiønt maaſkee ikke ſlet ſaa meget, ſom endeel nyere Skribentere foreſtille ſig. Hvad min uforgribelige Meening er, har jeg ſagt udførligere paa ovenbemeldte Sted.

S. Anscharius. Tab. XIII.

PROT-
APOSTOLI

DANORUM.

Popo

IHaas. sc.

havde længe for den Tid, blandet ſig i den offentlige Lærdom, og kiendeligen ſvækket Sandheds Kraft, ved menniſkelige Paafund. Men midt i alt dette, viiſte ſig Evangelium dog at være en Guds Kraft til Saliggiørelſe, og altſaa først til Helliggiørelſe, i vore Forfædres Hierter. Evangelii Kraft til Sæderues Forbedring

De Danſke, ſom kort tilforn havde beſøgt, ja haardeligen hiemſøgt Engelland og Frankerig, med allehaande Voldſomheder, indſandt ſig nu ſammeſteds, ſærdeles paa det Pariſiſke Univerſitæt, i gandſke anden Henſigt, nemlig, for at ſtudere den Hellige Skrift, og adſkillige andre Videnſkaber. Nogle af dem indlagde ſig baade Lærdoms og Gudeligheds Roes, ſaa at deres Folke-Færd uden Lands opvakte Forundring, da den ſyntes at have omſkiftet Ulvenes Grumhed til Lammenes Sagtmodighed: og de, hvis Fædre havde forøget Martyrernes Tal, komme nu for at tilbede ſammes døde Beene eller andre Levninger, efter den Romerſke Kirkes Maade. (*) Og Sinds-Omſkiftelſe

Imidlertid tør man ikke undre paa, at Evangelii Prædiken ey ſtrax hos den ſtore Hob, afſkaffede al Hedenſk Grovhed og adſkillige Laſter, over hvilke Pave Gregorius VII. i et Brev til Kong Knud den Hellige, fører Klagemaal, blandt andet derover, at, naar de Danſke bleve

(*) Saa ſiger en gammel Codex Mſcript. tilhørende *S. Audoeni* Kloſter i *Rouen* og citeret af Arthuro du Monstier, i hans *Neuſtria Pia*, p. II. Aderant ibi & *Dani*, jam ex lupis facti agni, nec ut olim, prædæ cruentis victibus inhiantes, ſed unà cum aliis, prætioſas ſancti reliqvias venerantes, juxta Prophetiam: *Leo & bos ſimul comedent paleas.* Nec enim ulterius belluina rabie, humanum ſitiunt cruorem, nec more gentilium &c.

bleve hiemsøgte med Ufrugtbarhed eller nogen anden Plage, da pleyede de at give Skylden, enten paa de Geistlige eller paa deres Hustruer, saa at de derover holdte haardeligen og ilde Huus med dem. At ogsaa de Danske den Gang beskyldtes for Vellyst, særdeles for Drikfældighed, sees af adskillige Spoer i Historien, saasom naar det hedder *in Actis Sanctor* M. May d. 26. Tom. VI. p. 424. **Trende lærde Brødre fra Canterbury omskiftede deres geistlige Klædning til verdslig, og droge til de Danskes vellystige Land**: In Danorum terram voluptuosam transierunt. Hvad under, da den Himmel, som Forfædrene havde faaet Løfte paa af den Bedragere **Othin**, lignede Mahomets Paradiis. Baade Drik og Samqvem med de smukke **Valkyrier**, skulle være Heltenes Deel efter Døden: følgeligen maatte en Prædiken mod Kiøds-Lyst være dem meget fremmet og modbydelig.

Skiønt ikke strax hos alle.

Til at afskaffe efter Haanden noget af de hedenske Tiders Barbarie, saasom den daglige Drukkenskab, og deraf flydende Slagsmaal, samt anden Uorden, ja særdeles for at betage Almuen det krakelske Væsen, som deres krigerigske Humeur indgav dem, saa ofte de kom tilsammen i Drikke-Lag; (hvilke gemeenligen ikke gik af uden blodige Pander) da fandt Øvrigheden raadeligt, i de første Christendoms Tider, at rette sig nogenlunde efter de Danskes Smag paa lystige Samqvem, dog tillige derved, at forbedre deres Sæder og Vaaner. Til den Ende stiftede man i alle folkerige Byer, deels ogsaa i Lands-Byerne, de saa kaldte convivia eller ordentlige og ugentlige **Gilder**, saasom **St. Knuds, St. Olufs, St. Bentes** eller andre Gilde-Lag. I de dertil bestemte Gilde-Huuse, af hvilke siden ere komne Haandverks-Folkenes Lags-Huuse, maatte Sælskabs-Brødrene vel drikke og snakke, men saaledes at

God Hensigt ved Gilde-Laugs Stiftelse.

at de, under en vis faſtſat Straf, vare forbundne formedelſt deres ſærdeles Lov, kaldet Gilde-Skraa, til Anſtændigheds, Fredeligheds og Ædrueligheds Pligter (*).

Herved haabede Øvrigheden at dæmpe, eller dog efter Haanden at formindſke, den fra Hedenſkabet overbleven National-Lyſt til Fylderie, ſaavelſom det ſtive, ſtolte og haarde Sindelag. At Øyemærket allevegne blev opnaaet, kand man ikke juſt ſlutte af ſaadanne Tildragelſer i Gilderne, ſom viiſte Uorden nok, ja i viſſe Henſeender noget værre end det gamle Onde, nemlig Gilde-Brødrenes indbyrdes Forpligtelſe

(*) At de Danſke ſkulle have været de Engelſkes Anførere og Lære-Meſtere i at drikke, foregives af Wilhelmo Malmesburiense, *de geſtis Regum Anglor.* Lib II. cap 8 ſaaledes: Unde fama eſt, ut, fama ejus per ora omnium volitante, alienigenæ, *Saxones Flandritæ*, ipſi etiam *Dani*, huc freqventer annavigarent, *Eadgaro* familiares effecti, qvorum adventus magnum provincialibus detrimentum peperit, qvod à *Saxonibus* animorum inconditam ferocitatem, à *Flandritis* corporum enervem mollitiem, à *Danis* potationem diſcerent. Det er: Af Sachſerne lærde Engelsmanden Stivſindighed, af Flandrerne Blødagtighed, og af de Danſke Drukkenſkab. Siden beretter ſamme Autor, at Erke-Biſkop Dunſtan lod ſette Sølv- eller Guld-Stifter i Drikke-Karrene, paa det ingen ſkulle nødes til at drikke for dybt. Dog tilſkriver Bromton dette ſidſte, ikke Erke-Biſpen, men Kongen ſelv: Eadgarus tamen *Dacorum* petitioni nimis inconſulte favebat, nam vix fuit in Anglia viculus, in qva *Dacia* cum Anglis non habitarent. Demum hoc bono animo toleratum, ſummæ calamitati peperit eventum. Nam *Daci à naturâ potatores fortiſſimi* hoc unum prædicabile perpetuum reliqverunt Anglis, ut jam Anglorum probitas toti præjudicet mundo, in calicibus epotandis. Qvam ob rem Rex clavos in ciphis fecit infigi, ut per emenſos ciphorum terminos, biberent ad menſuram.

pligtelſe til at hevne hverandres Død, paa en ſaa kaldet Non-Gilda, hvilket var de Schlesvigſke Borgeres Paaſkud, da de ſloge Kong Niels ihiel.

Ikke deſto mindre, naar man ſeer af fra ſaadanne ſærdeles og tilfældige Hændelſer, da ſynes det dog, at bemeldte Gilder og fleere i god Henſigt anvendte menniſkelige Midler, have udrettet noget til de forrige alt for grove og ſtive Sæders Forbedring. Den gamle Grumhed og Grovhed i udvortes Omgængelſe blev ſaa fremmet fra Nationens Humeur og Væſen, at den knap ſyntes at være ſig ſelv liig.

Fra Tid til Tid, bleve de nordiſke Folkes Sind og Sæder gandſke anderledes, end de i Hedenſkabet havde været, og man finder fra det ellevte Seculo af, i denne ſaavelſom andre Henſeender, en gandſke nye Periodum. (*) Chriſtendommens ſpotſke Fiender maa ſige hvad de ville, ſaa bliver det dog en øyenſynlig Sandhed, at dens Virkning i Henſeende til det borgerlige Levnet, haver giort et uendeligt Gavn, hvilket bedſt kand kiendes, naar man betænker de Sæder, ſom Folk i Almindelighed, ſærdeles de nordiſke Nationer, fordum vare bekiendte af, og nu

(*) Om de Danſkes Sind og Sæder paa nærværende Tid, ſiger Baron L. Holberg i Danmarks Stats-Beſkrivelſe c. I. p. 17. ſaaledes "Den Danſke Nation er ſøyelig og god at komme til rette med, og beſynderlig lydig mod Øvrigheden; thi der er faſt intet Land, hvor Oprør haver mindre Sted, end i Dannemark, ey heller, hvor Tyverie, Rov og Mord gaaer mindre i Svang, og hvor Veyfarende kunde reyſe med ſtørre Sikkerhed, hvilket er at tilſkrive, ſaavel Regieringen, ſom Indbyggernes gode Naturel, Molesworth tilſtaaer det ſamme om de Danſkes ſpagfærdige og ſagtmodige Væſen, men regner dem det ſnarere til Laſt end til Dyd; og den Roes, ſom kand ſøges i contrario, overlades gierne ham og hans Lige.

nu ikke kunde tilskrives dem, frem for andre. Vil man sige, at allene Tidens Længde haver indført meere Mildhed og Menneskelighed, da tages mærkelig feyl. Det som er tvertimod, sees ikke allene paa de vilde Amerikaner, hvis vedvarende Grumhed og umenneskelige Haarhed maatte synes en Digt, dersom ikke alle Reyse-Beskrivelser eenstemmig stadfæstede, at Løvers og Tigrers Grumhed ikke veyer op mod deres, men ogsaa kiendes det paa de Østerlandske Nationer, være sig enten Muhamedaner eller Afguds-Dyrkere. Disse ere ikke, saasom mange indbilde sig, luttter barbariske og halv eller heel vilde Folk. Ney, Kiøbmandskab, Krig og anden Omgang haver længe siden giort dem slebne, snilde og sindige nok i mange andre Henseender: men da de ikke kiende Christum og Guds Naade i ham, saa er deres ubrudte Hiertes Haarhed hos heele Nationer, endnu den selvsamme, som for 2000 Aar siden, hvilket Historien noksom bevidner. Derimod, hvor Evangelium er kommet hen, og haver sunder bestandig Indgang hos noget Folkefærd, der finder man, at, om end ikke Christi Sind, saa dog Menniskeligheden, hos de fleste er langt kiendeligere. Et Fortrin som ikke kand nægtes Europæerne, i Ligning mod de øvrige. Blandt alle østerlandske, vare Israels Konger bekiendte for særdeles Barmhiertige Konger, fordi de frem for andre, havde Guds Ord, og det var største Utaknemmelighed atnegte samme Ords, ja endnu et klarere Evangelii Ords Virkning, til Sinds Omskiftelse hos vore Forfædre og andre Europæer. Christi Morale: Salige ere de reene af Hiertet, de Sagtmodige, de Fredfærdige, de Miskundelige, var meget stridig mod de Maximer, som Othin indtrykte i vore Forfædres

Evangelii kiendelige Gavn i Verden.

Sind: og hvad under, at det varede længe, forend de ſidſte ville vige for de forſte (*).

Videnſkabernes Oplvmſt gior-de ogſaa noget til Forbedring.

Næſt Guds Ord, giorde det vel ogſaa noget, ſkiont ikke ſaa meget til Sædernes Forbedring, at Sindet blev dyrket og ſlebet ved adſkillige **Videnſkaber**, efter den gamle Regel:

- - - didiciſſe fideliter artes
Emollit mores, nec ſinit eſſe feros.

Vel var ſtatus rei litterariæ, i hine morke Tider, meget ſlet beſtilt, endogſaa i de tilligere oplyſte og polerte Lande. Den Skolaſtiſke Miſmaſk af Theologie og Philoſophie, ſamt den canoniſke Ret og noget halv

(*) Denne Sandhed fortiener ſaa meget meere Eftertanke i vore Tider, da nogle formeente Philoſophi ſøge at indføre et nyt Hedenſkab eller Evangelii Foragt, og dette er egentlig det Hedenſkab, ſom kand kaldes fordømmeligt. En Mand, hvis Religion ellers tages i Tvivl, vidner om Evangelii herlige Virkninger, blant alle chriſtelige Secter, med ſaadanne Ord, ſom her fortiene at finde Sted. Nos gouvermens modernes doivent incontestablement au chriſtianisme leur plus ſolide autorite, & leurs revolutions moins frequentes; il les a rendu eux memes moins ſanguinaires. Cela ſe prouve par le fait, en les comparant aux gouvernemens anciens. La religion mieux connue ecartant le fanatisme, a donné plus de douceur aux meurs chretiennes. Ce changement n'eſt point l'ouvrage des lettres; car partout, ou elles ont brilleé, l'humanité n'en a pas eté plus reſpectée. Les cruautés des Atheniens, des Egyptiens, des Empereurs de Rome, des chinois, en font foi. Qve d'oeuvres de miſericorde ſont l'ouvrage de l'evangile? Qve de reſtitutions, de reparations, la confeſſion ne fait elle point faire chez les catholiqves? chez nous, combien les approches des temps de communion n'operent elles point de reconciliations & d'aumones. J. J. Rousseau, *Emile ou de l'Education Tom. II. p.* 95.

halv fordervet Latin, var det ſom Lærde Folk paa den Tiid lagde ſig efter, men ſaadant ſom det var, fandt det ſine Liebhabere blant de nyeligen fra Hedenſkabet omvendte Danſke, hvis Sind fik derved i det mindſte nogen meere Diverſion fra forrige Tiders Brutalitæt. Kanikker, unge Adelsmænd og hvo ſom tragtede efter noget vigtigt Embede i Kirken og Staten, lagde ſig efter de ſaa kaldte **boglige Konſter**, og da det varede endnu længe, at man her til Lands ikke havde noget Univerſitæt eller Høyſkole, ſaa gik de Tiders ſtuderende Ungdom ſedvanligen til **Cøln** eller **Paris**, hvor de ey ſielden lagde Ære ind, og af Helmoldo roſes for deres ſkarpſindige Argumenter, ſaa vel ſom flydende og veltalende Tunger (*). De ſom havde ſtuderet til Paris, holdtes noget fornemmere end alle andre, og kaldtes til Diſtinction, **Paris Clercur**. Een af dem, navnlig Petrus *de Dacia* bragte det ſaa vidt, at han end ogſaa blev Rector Univerſitatis Pariſienſis. See lidet meere in *Annal. Eccl. Dan.* Tom. I. p. 522. it. Grammii *Orat. de Statu Rei. Liter. in Dania.* Dän. Biblioth. Tom. VII.

Danſke ſtudere Udenlands.

(*) Dani ſcientia liberali non parum profecerunt, qvia nobiliores terræ filios ſuos, non ſolum ad clerum promovendos, verum etiam ſecretioribus rebus inſtituendos, Pariſios mittunt, ubi litteratura ſimul & idiomate terræ ipſius imbuti, non ſolum in artibus, ſed etiam in Theologia multum invaluerunt, ſiqvidem propter naturalem lingvæ volubilitatem, non ſolum in argumentis dialecticis ſubtiles inveniuntur, ſed etiam in negotiis eccleſiaſticis tractandis, boni decretiſtæ, ſeu legiſtæ comprobantur. Helmold. *Chron. Slavor* Lib. II. Cap. 5.

Det Ottende Capitel.

Om den Danſke Nations naturlige og moralſke Beſkaffenhed, nu ſaavelſom i de ældre Tider.

Om vor Nations naturlige og moralſke Caracter paa nærværende Tiid (efter at ſamme, ligeſom fordum den Engelſke, ved mange Tilfælde haver modtaget en kiendelig **Blanding** af adſkillige fremmede Nationer) er det for enhver vanſkeligt at fælde nogen vis Dom, dog meeſt for mig, ſom af en patriotiſk Tilbøyelighed, alt for meget maatte overſee dens Feyl. Herr Baron Holberg, ſom en Normand, der længe havde levet i Dannemark, og maaſkee lidt meere upartiiſk kunde domme derom, berører denne Punct i ſin **Danſke Stats-Beſkrivelſe** Cap. I. og ſiger ſærdeles p. 18. Den **Middelmaadighed**, ſom Monſr. Molesworth legger Nationen til Laſt, nemlig, at de Danſke ere ikke taabelige, ikke heller høykloge, havde en anden upartiiſk Skribent maaſkee udtolket ſom en Dyd og Middelvey ꝛc. "Den „ponſer, ſiger Holberg, lidt meere paa en Ting, end en Franzos, „men lidt mindre end en Engellænder; Den er ikke ſaa ſparſommelig, „ſom en Hollænder, men lidt meere paaholden end en Normand: Den „er ikke ſaa ordriig, ſom en Tydſk, ey heller ſaa lidt talende ſom en „Spanier. Ikke ſaa ſkiemtſom, ſom en Gaſconier, ey heller ſaa ær„bar ſom en Potugiis. Ikke ſaa letſindig ſom en Pariſer, ey heller „ſaa tungſindig, ſom en Italiæner„. Saavidt Herr Holberg. Hertil

Nationens moralſke og naturlige Caracter i Almindelighed.

til vil jeg foye det, som Herr Justice-Raad Rothe siger i sine ypperlige Tanker om Kierlighed til Fædernelandet p. 293. „Der er „noget uforgængeligt i Folkenes Gemyts-Art; thi der er noget, der „grunder sig paa naturlige uforanderlige Aarsager; men det, der grun„der sig paa tilfældige Omstændigheder, paa Opdragelsen, paa Om„gang med Fremmede, paa Riigdommens Formeerelse, paa Regierin„gens Form eller andre slige Ting, det er Afvexling underkast, og det „giør Folkene tit ukiendelige for den, der ikkun seer paa det udvortes, „paa særskilte Handlinger, eller paa enkelte Deele uden for deres Sam„menhæng med det gandske. De Tydske og Franske kiendes endnu paa „det, Tacitus og Cæsar har sagt om dennem. Grækenlands nu væ„rende Beboere have den samme Folelighed, den samme Fiinhed i For„standen, der skillede deres Fædre fra de andre Jordens Folk. De ere „altiid glade, de danse og synge endog under Trældommens tungeste „Byrde, og hver paa deres Kyster handlende veed at tale om den Fær„dighed, de have i at skuffe. Saaledes bliver Tingen den samme, men „viiser sig anderledes, efter de tilfældige Omstændigheders Løb. Jeg „taler om Hoved-Trækkene i Maleriet; jeg taler om Handlings Maa„dens væsentlige Grunde; de ere ikkun faa, men have Indflydelse i alt.

„Det er en vidtløftig Sag at bestemme Folkenes Gemyts-Art. „Jeg haster mod mit Værkes Ende, og kand derfor alleene sige tvende „Ord om os og andre Nordens Folk. Mig synes, vi have faaet Styr„ken i vores Lod, som andre have faaet Fiinheden. Vi kunne imod„tage de store, stærke og vedvarende Følelser, men derfore bevæges vi „mindre hastigen; vi kunne, med en utrættet Moye, trænge dybt ind „i Tingene, men derfor blive vi ikke de lette og fiine Skionheder vaer;

„vi

„vi have meere sund Sands end Vid, vi overse meget, fordi vi ere „taalmodige, men vi kræve Tid for at betragte Tingene. Fornoyel„sen er mindre levende hos os, derfore gior Vellysten sogagere Indtryk „paa vore Siele, derfore forderves vi ey saa hastig, derfore blive vi ikke „saa let Sandsernes Trælle; men og derfore ere vi mindre skikkede til „Kunster, der eene fodes ved Naturens Yndigheders Folelse. Vi „styres meere af Fornuften end af Indbildnings Kraften. Vi kunne „blive saare agtbare, men kunne ikke saa let giore os elskede.„

Om Nationens Exterieur, Skabning og Farve, dommer den store Physicus J. S. Haller i sin **Natur-Geschichte der Thiere und Menschen** p. 140. saaledes: „**Die Dänen sind große starke Leute, lebhafter und rother Gesichts-Farbe. Sie erreichen ein ziemliches Alter. Ihre Weiber sind weiß, von guter Bildung, sehr fruchtbar und wirthlich.**„ At Fruentimmeret særdeles distingveres ved den lysere Farve, glemmes ikke i den Tractat: *Venus Physique* P. II. Cap. I. anfort i det **Hamborgske Magazin** Tom I. p. 48. med folgende Ord: **Man findet keinen ganz weissen, als wenn man weit in den gemässigten Erdstrich hinein kommt. Am Ende dieses Erdstrichs, findet man die weissesten Volker. Die Dänische Blonde verblendet durch ihre weisse Farbe, den erstaunten reisenden. Er kan es kaum glauben, daß sie, die er izt siehet, und die Africanerin, die er gesehen hat, beydes Frauenzimmer sind.**

Skabning.

Nogle ældre udenlandske Skribentere give tilkiende, at Nordens Indbyggere i Almindelighed blive ansete for særdeles blodrige, fore og fyldige af Legeme, ligesom af Sind og Mod, mandhaftige, frem for andre.

og Temperament.

andre. (*) Vel mueligt, at Forſkiellen og Fortrinet kand have været kiendeligere i den Verdens Alder, da Levemaaden var eenfoldigere og Overdaadighed i Mad og Drikke mindre bekiendt. Imidlertiid ſiger VITRUVIUS Lib. VI. p. 104. ſeqv. "I Norden opfødes Folk med "meget ſtore Legemer, (immanibus corporibus) lys Farve og meget "Blod, fordi de ere vædſkefulde og dannede under en kolende Luft. De"res Blodrighed gior dem i Krigen uforſagte. * * * De ſom fø"des i en kolig Luft, ere færdigſt til at ſlaaes, og uforfærdede til at "giøre et heftig Anfald, men ved Seendrægtighed brydes og tæmmes "de". Derſom de ſidſte tvetydige Ord: Magnis viribus ruunt ſine timore, ſed tarditate anime refringuntur, forſtaaes om en phlegmatiſk Seendrægtighed, ſom i Begyndelſen temperer deres naturlige Varme, hvis fulde Kraft ytrer ſig maaſkee langſommere, men varer længere hos dem end hos de ſydligere Folk, da giver jeg Vitruvii Meening Bifald, ſærdeles i Hentydelſe paa vor Danſke, meere end paa den Norſke og Svenſke Nation. Jeg meener, at den Danſke haver, i Henſeende til ſit Temperament, meeſt Overensſtemmelſe med den Hollandſke, da de begge leve under en temmelig vaad og tung eller trykkende Luft-Kreds, ikke nær ſaa tør, ſom i de fleeſte andre Lande. I Dannemark, ligeſom i Nederlandene, forvolder Havets Naboeſkab, at Luften fyldes med mange fugtige Uddampninger og influerer over Indbyggernes Legems- og Sinds-Beſkaffenhed ſaaledes, at dem gemeenligen ikke fattes en god Deel af kolende Vædſker i Blodet. Dette Phleg-

Meere phlegmatiſk end hos en deel andre.

(*) Gothi conſcientia virium freti, robore corporis validi, manu prompti. ISIDORI *Chron.* p. 730.

Phlegma gior os ikke ſlet ſaa muntre og fyrrige, ſom enten Franzoſerne eller de Høytydſke, men tillige giver den os mere Stadighed og Beſtandighed i vore Tanker og Gierninger. Vi komme noget ſildigere af Sted, men deſto ſindigere og eftertrykkeligere, og naar vi først ere ſatte vel i Bevægelſe, ſamt undertiden have givet nogle Lære-Penge, eller paa anden Maade ere blevne ſtimulerte og opmuntrede, da udfore vi vore Ting med meere Orden og Beſtandighed end en Deel andre (*).

Imidlertiid er bemeldte phlegmatiſke Temperament foreenet med en ſtærk Blanding af det ſangviniſke eller blodrige, og det i Anledning af Landets Frugtbarhed paa Korn og Qvæg, ſom giver Almuens Folk her, frem for i de fleeſte andre Lande, god Forraad paa Mad og Drikke af det nærſomme Slags. Kiødædere ere de Danſke; ligeſom de Engelſke, frem for Høytydſke eller Franzoſer, i ſaadan Grad, at naar diſſe behielpe ſig med Roer, Rødder, Augurker, Salade eller andre Have-Væxter, og ikkuns paa Høytiids Dage, faaer lidet Kiød eller Fleſk at ſmage, da ædes dette af den Danſke Bonde, nogle Dage om Ugen, ſom ſædvanlig Suel. Jeg vil ey ſige, at det er ſundere eller giver deſto lettere Blod (thi jeg ønſkede mine Landsmænd her i noget meere af den tydſke og franſke Smag) men vel er det viſt, at meere

Dog derhos blodrigt.

Kiød-

(*) Baron de Lahontan ſom var vel forreiſt og bekiendt blant adſkillige Folke-Slag, aflegger, om den Danſke Nations gode Egenſkaber, følgende Vidnesbyrd i ſin *Voyage en Dannemarc.* p. 187. edit. Amſt. 1728 Les Danois ſont bienfaits, civils, honnetes, braves & entreprennans, & leurs façons de faire ont quelque choſe d'aimable, en ce qv'ils ſons tout à fait affables & complaiſans. Je les crois gens de reflexion & de bons ſens, eloignes de cette affectation & de cette vanite inſupportable;

Kiød-mad giver Blodet en ſtærkere og hidſigere Næring til at holde Jevnvegt mod den forbemeldte Phlegma, alt efter Forſynets viiſe og gode Indretning, ſom vi Menniſker ikke altiid indſee. Saa er og derfor den Danſke Bondes eller anden Arbeyders legemlige Kraft, længere i Stand til at udholde et ſtrængt Arbeyde, om han ellers haver ſaa god Lyſt ſom Evne dertil. Baade jeg ſelv og andre mine Naboer have, ved adſkillig Anledning, merket dette, at, naar vi have haft Tydſke eller andre fremmede Arbeydere i een ſlags Gierning med vore Danſke, da have diſſe ikke ſtrax grebet ſig ſaa ſtærk an, eller været ſaa fyrrige i Begyndelſen, men frem for hine, have de holdt ud i Længden; og viiſt en fuldkomnere Legems Styrke; uden Tvivl fordi ſtamina corporis hos dem vare af et vigtigere Indhold. Af denne naturlige Grund er det vel ogſaa, at vore Danſke Krigs-Folk, ſaa vel i Marken ſom paa Floden, langt bedre og beſtandigere holde ud, end de fleeſte andre, ſaa fremt de ellers vel anføres og vel pleyes, med tilſtrækkelig Underholdning. Den ville de have, ellers giøre de ikke got: men faae de den, da underſtøttes Hiertet af Maven, og ſynker ikke ſaa ſnart. En Sandhed, ſom jeg haver hørt ſtadfæſte af gamle Officerer, hvis Meening var, at ſaa længe vore Danſke Krigsmænd havde fuldt op af deres Lands ſædvanlige Føde og Drikke, da torde man ſikkert føre dem i Ild og Vand, lidende paa deres Mod og Mandom, ſaaſom paa en Muur.

Af nærſom Føde.

Hvilken Danſke ikke ville ſavne.

Paa de gamle Danſkes Tapperhed ja alt for ſtore Lyſt til Krigs-Tog i fremmede Lande, er i denne Bogs Begyndelſe anført Exempler nok, ſom ſtadfæſte den Engelſke Konges Alfredi Bekiendelſe hos Dudon de S. Qvintin *de Actis Norm.* Lib. II. p. 73. Nulla tellus effert viros magis qvàm Dania præcipuos armisqve ſtrenue edoctos. Det er: Intet

Tapperheds ugemeene Roes i de ældre.

Land giver fortrefligere og ſtridbarere Folk af ſig end Dannemark. Item *Annal. Fuldens. in collect. Quercetan.* p. 18. ad ann. 891. Erat ibi gens fortiſſima Danorum, qvæ nunqvam antea in aliqva munitione, aut capta aut ſuperata auditur. ɔ: Der (i Nederland) var det allertapperſte danſke Folk, om hvilket man aldrig tilforn haver hørt, at det i nogen Feſtning er taget til Fange eller overvundet. Saa og LUITPRAND *Chron. Lib. II. apud* MURATOR. *in Script. Ital.* Tom. II. p. 451. Cujus (Henrici D. Saxon.) ex hoc apud Italos nomen maxime tunc clarebat, qvod Danos, nulli ante ſubjectos, ſolus ipſe debellaret ac tributarios faceret ɔ: Hands (den Sachſiſke Hertug Henrici I. ſiden Romerſk Konges) Navn blev hos Italiænerne den Gang allermeeſt berømmeligt deraf, at han allene overvandt og undertvang ſig de Danſke, hvilke tilforn af ingen vare undertvungne. Og endelig ALB. CRANTZ. *in Wandal.* cap. XL. Erat ea natio Danorum aliqvando univerſis terrori: Britanniam occupavit, Gallias expilavit, Germaniæ littora eſt populata, Friſiis imperabat, Saxones aliqvando ad juga coegit ɔ: Denne de Danſkes Nation haver fordum været en Skræk for alle. Den haver indtaget Engelland, udplyndret Frankerig og Tydſkland, herſket over Friſerne og lagt Sachſen under Aag. Item: *Hiſt. Goth. Lib.* IV. Hæc illa eſt Danicæ & Normannicæ gentis gloria, qvam indagamus, qvod in longinqva Regione ditionem qvæſierit, primum in Longobardia per annos ducentos, deinde in Normannia, ubi ducatus honore non contenta, non qvievit, donec Angliam ſibi adjiceret. ɔ: Denne er det Danſke og Normanniſke Folkes Ære, ſom vi opſøge, da den haver forſkaffet ſig Herredom i langt fraliggende Lande, anlagt Førſtendømme, grundfæſtet Kon-

Kongeriger, og eſterladt ſig dem først 200 Aar i Lombardiet, ſiden i Normandiet, hvor det ikke nøyedes med et Førſtendoms Ære, og ikke hvilede, førend det forſkaffede ſig dertil Engelland.

Af nyere Tiders Skribentere vil jeg endnu legge noget hertil, ſaaſom af den Engelſke Envoyé VERNONS Reyſe-Beſkrivelſe i Dannemark. Rotterdam 1707, der hedder det p. 547 ſeqv. "Jeg anſeer de „Danſke ſaaſom Levninger af en berømmelig Nation, hvilken fordum „haver giort ſtor Opſigt i Verden, udbredet ſine Colonier allevegne, „og paa adſkillige Tider underkaſtet ſig ved ſine Vaaben, Europæ ſtør„ſte Deel. De Cimbrer og Teutoner, ſom havde hiemme i Danne„mark, og ſom komme Reſten af Verden til at ſkielve, vil jeg lade ligge „begravne i Alderdommen. Dette maa man bekiende, at nu omſtun„der er i Europa ingen Nation, ſom haver været ſaa meget frygtet, og „haver giort fleere Erobringer end den Danſke (*). De Danſke overfaldt „fordum Frankerig, trængde dybt ind deri, og ødelagde i lang Tid „dette ſtore Rige, indtil de franſke Konger ſaae ſig nødte til, at indrøm„me dem een af deres rigeſte Provintzer. Engelland, Irland og Skot„land have været iblant deres Erobringer. Det førſte af diſſe Riger „have de beſiddet længe nok, og givet det adſkillige Konger. Den ſtore „Kong Knuds Ihukommelſe holdes der endnu i Høyagtelſe, og hands „Blod flyder endnu i vore Kongers Aarer. Sachſen, Liſland, Polen, „Rusland have været de Danſke Vaaben underkaſte. Sverrig og

Og nyere Tider.

(*) Il faut demeurer d'accord, qv'il n'y a point aujour d'hui de nation en Europe, qvi ait eté ſi redoutable qve la danoiſe, & qvi ait fait tant de conqvetes.

„Norge have de indtaget, og man kand ſige, at de Danſke have væ„ret de berømmeligſte og de ſtridbareſte Europæiſke Nationers Overvin„dere. Under ſamme Syns Punct anſees de gamle Danſkes Bedrifter af de tvende ſtore Hiſtorie-Skrivere JOANNE MEURSIO i den Danſke Hiſtories dedicat. til CHRISTEN FRIIS. (*) og JOANN. ISAAC. PONTANO. in Chorograph. Dan. p. 776. (**)

Krigens Lykke omſkiftelig.

I de ſildigere Tider og hiemme hos dem ſelv, til eget Forſvar, have de Danſke Vaaben ikke været saa lykkelige. Derom vidner særdeles de tvende priisværdige, men i Krigen vanheldige Kongers CHRISTIANI IV. og FRIDERICI III. Hiſtorie, alt for kiendelig, men tillige bevidner den dette, at Forſkiellens rette Grund og Aarſag ikke kunde ſøges i Nationens mindre Stridbarhed eller mindre Troſkab mod Fædrenelandet og dets Regentere, men næſt den Allerhøyeſtes Styrelſe, egentligen i de ſnevre Grændſer, ſom den Gang indſkrænkede Kongernes Magt og Myndighed, hvis Mangel lod Landet ſtaae saa got ſom gandſke værgeloſt, lige indtil Fienden var paa Grændſerne, og uden ſynderlig

(*) Ecce autem hoc verum in Danis veſtris, qvorum virtus bellica longe maxima & ingenii excolendi ſtudium plane incredibile ſemper fuit. - - - Sub *Erico* IV. militavere, Imperatori Byzantino. Friſiam ſubjugarunt ſub *Gotrico*. Carolo Magno formidandi exſtitere. Expugnarunt Sveciam ſub *Reignero* & Norvegiam, Angliam, Scotiam, Orcades & Hiberniam, Vandaliam ſub *Helgone*, *Rorico*, *Frothone Ic & II. Jarmerico & Waldemaro I. Erico decimo* Saxoniam ſub *Wermundo*. Germaniam totam & Belgium Italiamqve varie perterruerunt.

(*) Danis oriens occidensqve faſces ſubmiſit. Hibernia octies, Anglia decies perdomita &c. Slavorum gens 24 ies, Svecia 22 ies, Scotia, Saxonia paruit; ut taceam, in Gallias translatum imperium, hodieqve Italiam Hiſpaniamqve gloriari Gothorum proſapia.

ligt Modſtand ſpillede Meſter i et Land, hvor man ikke havde efterlevet den gamle Regel: Tempore pacis de bello cogitaſſe, neminem poenituit.

Krigens ſaavel ſom andre Tings Lykke er uſtadig, og dens Ære, ſom for menniſkelige Øyne er een af de alleranſeeligſte, (i Guds Øyne formodentlig ikke) vandrer Tid efter Tid, fra en Nation til den anden: Lykſaligſt er det Folk, ſom finder mindſt Trang eller Anledning til at indlegge ſig den Slags Ære, der kiøbes alt for dyre, ved Borgernes Blod. I vore Tider have vi ſeet de nyeligen allerſeyerrigeſte Folke-Færd overvundne een gang efter den anden, ſkiønt Folket haver været det ſamme, men Omſtændighederne forandrede, og den Allerhøyeſtes Hensigt anderledes: Han ſom lader baade hvært Menniſke og heele Nationer ſpille den Rulle, ſom ſvarer til hans Øyemærk i Verdens Huus-holdning, ſaa at hvær Nation hverken er eller gior og gielder meere i det ſtore Spil, end han vil ogſaa længe ham got ſynes.

Siden det navnkundige **Falkenbergſke Feldt-Slag**, An. 1565 i Friderici II. Tid, da 4000 Danſke ved at ſlaae i aaben Mark 25000 Svenſke af hvilke de 5000 laae døde paa Val-Pladſen, (*) og efter den Kalmarſke Feide under CHRIST. IV. have de Svenſke unegteligen havt Seyeren paa deres Side i de allerfleeſte Feldt-Slage; men derimod til Soes, ligeſaa ſædvanligen maattet vige for de Danſke, og ladet dem beholde Seyer.

Saa

(*) Om denne mageløſe Seyer, vidner en Medaille i Muſeo Regio Tab. XIX. med følgende Paaſkrift: An. 65. Am Abendt S Urſul, Slug K. Friderich der 2, mit 4000 Man auf Aſtor Heide; K. Erich den 14. war 25000 Man ſtarck, und bliben 5000 Sweden auf die Walſtadt.

Danſke Hielpe-Tropper udenlands.

Saa have og de danſke Hielpe-Tropper til Lands, i Slutningen af forrige Seculo og Begyndelſen af dette, indlagt megen Ære i Irland, Ungarn, Italien, Nederland og Tydſkland, ſærdeles i den deciſive Bataille ved Hochſted, hvor de Danſke Tropper reve de Franſke den Seyer af Haanden, ſom ſyntes allerede at være paa deres Side. (*)

Endnu ſtørre Tak og Ære forhvervede ſig de danſke Tropper An. 1706 i det Slag ved Ramalies, hvor de, efter en ſtærk Marſch, anfaldt de franſke Huus-Tropper, ſlog og adſpredte dem, ſamt bragte en fuldkommen Seyer til veye, hvilket den Engelſke Dronning Anna taknemmeligſt erkiendte med ſin Skrivelſe til Kong Frideric. IV, af hvilken nogle Ord fortiene at anføres, nemlig diſſe: "Endſkiønt Eders „Majeſtæt allerede er underrettet om, med hvilket Tab de forenede „Spanſke og Franſke, den ottende i denne Maanet, ere blevne ſlagne „ved Ramalies, og hvilken ſtor Ære de Danſke Regimenter i det Slag „have indlagt ſig, ſaa have vi dog anſeet det for vor Pligt, at lade „Eders Majeſtæt vide, hvor ſtor Taknemmelighed diſſe uovervindelige Tropper have fortient af os og vore Allierte; Thi det er billigt, „at de, ſom med en ſtor Tapperhed have fegtet under vore Fahner, og „ſaa

(*) Paa denne ſtore Seyervinding, meeſt ved Danſke Vaaben, blev ſlagen en Medaille med diſſe Ord: Maxima, ſed multo Danorum ſangvine parta. Neden under: Sociis Danorum armis. Paa Reverſen: Auguſtiſſimo Septentrionis Monarchæ, Friderico Qvarto, Patriæ Patri, Rerum Reſtauratori, miſſis in auxilium confœderatorum Imper. Angl. & Batav. XX. millibus Militum.

„ſaa af os bekomme den fortiente Roes og Priis. Viſſeligen kunde vi „ikke nokſom forundre os over, at diſſe Soldater, end ogſaa efter at „de ved en lang Marſch vare udmattede, med ſaadan Iver indtrængte „ſig i Fiendens Slagt-Orden. Fiendens Beſkuelſe gav dem nye Kræf„ter, og ſaaſnart de fik dem at ſee, dereve de dem paa Flugt. Endelig „have Franzoſerne befundet, at de ikke kunde komme op mod de ſtrid„bare Engellænder og Danſke, og at det er dem ſikrere at ligge ſkiulte i „deres Feſtninger, end at ſtride i aaben Mark. --- Os er intet an„det tilovers, end at recommandere Eders Majeſtæt diſſe tappre Trop„per, ſom have udrettet ſaa ſtore Ting, ikke tvivlendes, at Eders „Majeſtæt, efter ſin ſædvanlige Godhed, og for at opmuntre andre „til Tapperhed, haver Naade for ſaadanne Folk, hvilke have tilveye„bragt ſig ſelv og den Danſke Nation ikke mindre Ære, end gand„ſke Europa Nytte.„

De Danſkes Mildhed og Miſkundhed mod Trængende.

I ſædvanlige Omſtændigheder og hvad ſom tilhører det borgerlige Liv, kand ingen nægte Nationens Fredfærdighed, Hofligheb og Hoſpitalitæt, allermindſt dens Godhiertighed mod Trængende, hvilken nokſom bevidnes ved daglige Almiſſer og ſaa mange rige Stiftelſer for alle Slags fattige, at i de proteſtantiſke Lande, af lige Størrelſe, knap findes fleere eller rigeligere doterte Hoſpitaler, offentlige Frie-Skoler, Børne-Huuſe, Enke-Huuſe, Jomfrue-Kloſtere eller andre Anſtalter til Nødlidendes Hielp og Biſtand. Hvad man derhos beklager, er dette, at ligeſom alt got, tilfældigviis, kand være nogen Misbrug underkaſtet, ſaa opmuntres mange Fattige til Orkesloshed eller mindre Stræbſomhed og Sparſommelighed, ved den Tillid, ſom ſettes paa Almiſſe, Penſioner og Hoſpitaler. Sagde jeg, at Nationens ſtørſte

Misbrugt. Deel lignede sine Naboer, paa høyre eller venstre Side, i Nøysomhed med lidet, Nærsomhed og utrettet Vindskibelighed i alle Slags Arbeyd, da gik det vist nok uden for Sandheds Grændser. **Magelige** er vi for den største Deel, maaskee i Anledning af Luften og det tilforn omtalte Temperament, dog ere vi ikke desto mindre betænkte paa at leve vel, ja noget bedre end Omstændighederne kunde tillade, efter en god Huusholdnings Regler. Det findes ogsaa kiendelig nok, at de Fabriqveurs eller andre Haandværks-Folk, som paa nogle Aars Tiid, i temmelig Antal ere indkomne, og have boesat sig iblant os, ikke vedligeholde deres eget Lands Leve-Maade, saa at vi af dem kunde tage Exempel paa Tarvelighed og Flittighed, men snarere at de gaae over til os, og antage den Danske Smag i en kostbarere og mageligere Leve-Maade, hvilket endelig maa have sin Indflydelse paa Vahrenes høyere Priis hos os, end i deres Fæderneland.

Til Ørkesløshed.

Blandt **Bonde-Standen** er vel nogen meere Tarvelighed end i **Kiøbstæderne**, særdeles i Høved-Staden, dog ikke nær saa megen, som i de fleeste andre Lande, og skiønt jeg ikke underskriver alle Hr. Nic. Hier. Gundlings Ord i hans **Discours über den itzigen Zustand der Europ. Staaten** P. II. cap. VIII. p. 186, maa dog tilstaaes det meeste af hvad han der siger, nemlig: "Der Däne lebet delicieux, und „darin hat Molesworth recht, (*) wann er saget: Der Däne esse und „trinke gut, er liege so gerne im Bette, und daß er in keinem Lande so „gute Betten gesehen, als in Pommern, Meklenborg und Dännemark;

„ den

(*) Udi adskillige andre Ting tager Gundling Nationens Partie mod Molesworths aabenbare Bagtalelse.

„den ſie haben da trefliche Gänſe und Federn. In Dännemark iſt kein „Bauer, der ſich nicht umb den andern Tag weiß anziehet, und alle „Tage ſeine 3 Gerichte hat, iſſet alle Tage Fleiſch, aber meiſt ge„böckeltes ꝛc.„

Hvo veed, om ikke den tydſke og franzoſke Almue gierne var den Danſkes Efterfolgere i alt dette, ſaafremt den dertil fandt Raad og Leylighed, hvilket blandt andet ſluttes af det, ſom nyeligen blev anfort efter Sandhed, om Fremmede ſom i de ſildigere Tider indfinde ſig hos os, og ſtrax bequemme ſig til vores Leve-Maade, om ikke i andet, ſaa dog i Magelighed, Mad og Drikke. At ogſaa dette haver været Nationens Sædvane af Arilds-Tid, ſaadant mærkes af dens Ihukommelſe, efterladt i Engelland, hvor man ellers nu omſtunder driver Overdaadighed ſaa hoyt, ſom i noget Land, og hvor Bonden ſelv lever ſaavel, ſom den tydſke Herremand. (*) Da de Danſke i det 10ende og 11te Seculo, ſpillede Meſtere i Engelland, misbrugte de viſt nok deres Lykke, ey allene til Voldſomhed over Landets egne, men ogſaa til Sylderie, Fraadſerie og Ledioggang, tilleggende ſig ſelv det Ære-Navn af Lord Dane eller Herre Danſke, ſom ſiden blev til et Øge-Navn, og en kort Beſkrivelſe paa ſaadanne Folk, ſom ville leve paa Herre-viis og derhos intet beſtille. For Alderdommens Skyld og til Beviis paa Tidernes merkelige Forandring i Engelland, vil jeg herom anfore, af Engelſke Kroniker, et par Vidnesbyrd, hvis korte Indhold er, at de Danſke, ſom fandtes i alle Huſe, levede paa Engelsmandens Omkoſtning, ligeſom Vand-

Lord Dane.

(*) Naar man i Engelland vil beſkrive et fedt og laſket Menniſke af god Anſeelſe, ſiger man: He looks lyk a fermar. Han ſeer ud ſom en Bonde.

Vandbierne blandt de andre Bier, dreve deres Vert ud at arbeyde, men diverterede ſig ſelv hiemme med Mandens Kone og Dottre. (*)

Arbeydſomheds Fremgang og Forbedring i vore Tider unegtelig.

Hvad ellers angaaer den Danſke Nations Induſtrie, Stræbſomhed og Flid i at foretage ſig noget til ſit ſærdeles, ſaavelſom det almindelige Bedſte, da kand man, paa Grund af en unægtelig Erfaring, ogſaa ſige dette, at, ſkiont man deri ikke endnu haver naaet nogen hoy Grad, ſaa ſtaaer man ikke heller nær ſaa langt tilbage, ſom i forrige Tider, og hvad os endnu fattes, er, ſkiont ikke lidet, dog ikke heller ſlet ſaa meget, ſom viſſe velſindede Patrioter, med idelig og alt for ſtor Klynken, og Klagen, give tilkiende: En Gemyts-Syge, ſom finder Smag i at betage ſig ſelv og andre, Fornoyelſen af allerede opnaaede Fordeele, allene fordi diſſe endnu ere mangelfulde og ufuldkomne, ſkiont viſt nok drevne ſaavidt, ſom Forfædrene aldrig havde foreſtillet ſig. Til Beviis herpaa, henviſes ikkuns til det lidet, ſom om denne Materie er anfort, i Eutropii Philadelphi Oeconomiſke Balance,

(*) Saa hedder det i Pet. Heylings *Cosmograph.* Lib. I. p 271. Firſt each Engliſch houſe maintained one *Dane*, how Living idely, like the drone among the Bees, had the Benefit of all their Labour and was by them called *Lord Dane*. And even now when we ſee an idle fellow, we call him a *Lord Dane*. Saa og udi Fabians *Chronic.* Vol. I. P. VI. cap. 198. The *Danes* by ſtrenght cauſed husbond men to eare and ſow the lande, and do all other wile labour, that belonged to husbonderie, and the *Dane* helde wife at his pleaſure, with daughter and ſervant. And when the Husbond man came home, he ſcould ſcantle hawe of his owne or ſervants had, ſo that the *Dane* had all the commandement and eate and dranke his fylle af the Worſt. And ower that the common people where ſa of theym oppreſſed, that for feare and dreade, they called them in ewery houſe as they had vule af, *Lord Dane*.

lance, cap. XIV. p. 311--316, hvor Induſtriens og de dertil henhorende Borgerlige Tings Fremgang korteligen er foreſtillet. Fra dette indeværende Seculi Begyndelſe, er viſt nok giort en kiendelig Fremgang i Landets Dyrkelſe med meere Vindſkibelighed, Vid og Fliid, da mange tuſinde Tønder Agerland ere tagne under Ploven, efter at de ſtedſe, eller dog fra utænkelige Tider, have lagt udyrkede og til ingen eller ſaare liden Nytte. Dernæſt ere mangfoldige Manufacturer og Fabriqver anlagte og fortſatte, ſkiønt ikke uden ſtore Vanſkeligheder, og endelig er Handelen og Søe-Farten udvidet, ſkiønt ikke til lige ſtor Fordeel for alle ſærdeles Stæder og Perſoner, hvilket ved enhver Forandring er umueligt, ſaa dog viſt nok til det almindelige Bedſte. Herved have vore ſtore Konger, ſaaſom rette Lands-Fædre, forhvervet ſig en udødelig Roes, og paalagt Underſaatterne den allerſtørſte Forpligtelſe, da alle de Ting, ſom ikke ſtoed: i private Folkes Formue at foretage ſig, ere forſt forſøgte, og ſiden ſatte i Verk, ved Udlæg af den Caſſe, ſom ikke allevegne ſtaaer aaben til ſaa got Brug. Allermeeſt kunde man med Sandhed ſige i den Henſeende, til vores nu regerende Allernaadigſte Kong Friderich den Fmte, hans udødelige Ereminde, der ſom det behovedes, og Tingen ikke talede for ſig ſelv. Saa vidt var hverken Hovedernes Vittighed eller Hændernes Hurtighed nogen Tiid tilforn dreven i Dannemark.

Lad være at den luxuriante og overdaadige Leve-Maade, ſom vi nyligen have ſeet at være en gammel National-Syge, blander ſig i alt dette, og tager nye Anledning deraf til Daarlighed: Den ville dog ikke have bleven ude, om vi end idelig havde blevet ved at kiøbe Alting fra Fremmede. Saa vidt have vi dog bragt det, ved Manufactur og

Soefart, at en Deel Fremmede, ſom nyeligen ſolgte til os, nu kiøbe af os adſkillige koſtbare Vahre: folgeligen er Nationens opmuntrede oa merkeligen forbedrede Induſtrie en Sandhed, ſom ey kand modſiges.

Ikke deſtomindre findes fornødent, med ſamme Upartiſthed at tilſtaae en anden Sandhed, ſom ikke aldeles harmonerer hermed, og ikke kand tiene til Nationens Roes, nemlig dette, at den gammeldags Huuslighed og Arbeydſomhed, (om Tarvelighed vil jeg ikke tale) ſom fordum fandtes hos Folk af adelig ſaavelſom Borgerlig Stand, nu omſtunder meget ſoækkes i Hoved-Staden Kiøbenhavn, og maaſkee paa fleere Stæder, hos dem ſom rette ſig derefter. At ſpinde, vinde, væve ꝛc. var viſt nok i fornemme Huuſe meere brugeligt, end nu omſtunder, da deslige Arbeyd med Foragt er henviiſt alleene til dem af Almuen, ſom drives ved en overhengende Trang, men ſaa got ſom ſkammelig, og derſor afſkaffet, blandt næſten alle velhavende, færdeles i Stæderne, hvorimod man ikkuns ponſer paa en Afvexling i Divertiſſements, Viſiter, contra Viſiter, Spille-Partier, Baller, Skue-Spil eller deslige.

Dog allene blandt Almuen.

I ſaa vidt haver den gammeldags Induſtrie viſt nok været ſtørre, og derimod veed jeg ingen anden Troſt, end at det gaaer i den Henſeende, andre Nationer ikke bedre end os. Denne Verdens Alder drives af ſaadan en Forfængeligheds og Letſindigheds Aand, (maaſkee til et Remedium mod ſin Tungſindighed, ſom ogſaa meere klages over) at næſten alle de, ſom komme i Strommen, fare bort med Strommen, foruden vidre Eftertanke.

Angaaende Bonde Almuens Induſtrie og Arbeydſomhed, ſærdeles Daglønneres paa Landet, have nogle Patrioter, men allerbeſt den unævnte Forfatter af det tredie Stykke i Danmarks og Norges

Oeco-

Oeconomiske *Magazins* V. Tome, med god Grund observeret, at denne Flittighed, ligesom Ebbe og Flod tager af eller til, alt efterdi Føde-Vahrene findes eet Aar dyrere, et andet Aar lettere, følgelig synes den at rette sig efter Capitels Kiøbet. Vist nok er det, efter en Forfaring, som jeg ikke kand tage i Tvivl, at Landmanden, som i dyre Aar, finder Daglønnere nok, der tilbyder sig selv, maa i lette Aar, leede efter dem, og formedelst deres Mangel, knap kand faae sin Gierning frem. Af bemeldte heel grundige Tractat p. 72 seqv. vil jeg her uddrage noget, denne vigtige Sag angaaende: "Nogle af de dovne og "efterladne, siger han, skamme sig dog ved at tigge i lette Aaringer, "giøre derfor noget men saare lidet, og finde let Føden i et Land, som "haver Overflodighed der af, og hvor Folk i Almindelighed ere godgiø- "rende. Disse ere i gode Tider lade og kostbare, med hvad de skulle be- "stille, men i dyre Tider ere de hurtige, billige og villige. Deraf sees "Aarsagen, hvorfor Aars-Løn, Uge-Løn og Dag-Løn, ja al Slags "Arbeyds Løn, uden for de sluttede Laug, er høyere, naar Levnets- "Midler ere lette, men lavere naar Levnets-Midler ere dyre: "Nemlig fordi fleere Hænder undrage sig Arbeydet i de gode, "og fleere tage fat der paa i de dyre Aar. Saaledes saae man, "F. E. i Aaret 1758, da en Skieppe Rug kostede 3 Mark 4 Skilling, "Folk løbe ligesom om Kap, med Lerreder, Vadmel, stribet og andet "hiemgiort Tøy, men ikke i Aar 1760, da Ruggen koster kuns 14 Skil- "ling Skieppen, og endda var Tøyet bedre og Kiøbet ligesaa, i det "første Aar. Ligeledes staaer det fast og feiler aldrig hos Træskoe-Ma- "gerne, hvis Haandverk er vidtløftig her i Riget, at, naar Rugen har "været let, saa har Træskoene været dyre, & via versa. Andensteds

Og efter Fornødenhed.

"for-

„forholder det sig ligeledes: F. E. Udi bemeldte Aar 1758, da Kor„net var dyre i Meklenborg, kunde man derfra have et Pund spundet „Uldgarn, netto for det samme, som man her giver til Spindelonnen, „men nu da Korn-Prisen er falden, saa er Prisen paa Garnet opste„gen.„ Efter en udforligere Demonstration af den Skade, som Leve-Midlernes alt for lette Priis tilfoye Flittighed i et Land, der selv avler sin Fode, drager bemældte Autor p. 77. den Slutning deraf, at det er Hollændernes hoyere Priiser paa Fode-Vahre, som giore deres Almue flittig, nedsetter Priisen paa deres Arbeyds-Lon, og gior, at de kunde sælge lettere end andre: men contrarium hos os, drager en anden Virkning efter sig, da de ringere Priiser unddrage mange saadanne Hænder fra Arbeydet som ellers grebe fat derpaa. I hvor om Alting er, hiemstilles denne vigtige Sag til vore Statsmænds videre Eftertanke, og anfores her, fordi den synes at fortiene Overveyelse, og fordi man stræber at giore denne Lands-Beskrivelse, i alle sine Deele saa pragmatisk, som mueligt være kand, ventende, at mange Ting, saavel den almindelige som særdeles Velfærd angaaende, ville i Fremtiden alt meere og meere indsees og saa vidt mueligt, anvendes til Fæderne-Landets Beste, hvilket næst den Allerhoyestes Velsignelse, hviler paa Indbyggernes nærsomme Flid og Vindskibelighed.

Denne sidste formodes ogsaa at staae i nogen Grad af kiendelig Tilvext og Fremgang derved, at man meere end tilforn, haver været betænkt paa **Ungdommens Anforelse til nyttigt Arbeyde, item Betleries og Lediggangs Afskaffelse.** Det sidste var vandskeliger hos os end andensteds, efterdi Levnets-Midlerne særdeles paa Landet og i smaa Stæder, gemeenligen ere got Kiob, ligesom de fleeste Indbyggeres

Betleries Anledning.

Barm-

Barmhiertighed mod Fattige meget stor, og det foruden videre Hensigt, end allene til den nærværende Nød. Jeg troer ogsaa at det Offer, som saaledes haver været giort i Eenfoldighed, ikke savner sin Løn. Imidlertid er det vist, at Barmhiertighed saavel som alt andet got, kand have en ond Virkning, naar Anvendelsen er urigtig, og geraader saavel enkelte Personer til Bestyrkelse i deres Afvey, som andre ligesindede til Opmuntring at efterfølge dem, og derved, lige saavel som de, at komme igiennem Verden.

Ved disse Anledninger haver **Ørkeløshed**, grundet paa Forsikring om **Almisse**, og vrangeligen understyttet ved en **Mistydelse af Barmhiertighed**, saaledes indrodet sig her til Lands, at jeg troer, intet Land trængde høyligere til de Anstalter, som fra dette Seculi Begyndelse af, ere giorte, om ellers allevegne vedligeholdte, til hiin skiændige Tings Afskaffelse, deels ved at udsøge i hver Meenighed de sande Almisse-Lemmer, hvis Underholdning paaligger os lige saa vist, som Øvrighedens eller Præsteskabets Underholdning: deels ogsaa ved at gribe og i adskillige Tugt-Huuse, til Arbeyde hensette saadanne modtvillige Betlere, eller Publici Bedragere, ja Fiender og Fordærvere, som indtil Alderdommen, ikke ville slippe Bettel-Staven af deres friske og sunde Hænder, efter at den engang var bleven varm deri. Dets Afskaffelse.

Af deslige **Tugt- og Arbeyds-Huuse** ere adskillige anlagte her og der i Provinzerne, og deri indrettede Spinderier, Væverier eller anden Slags nyttigt Arbeyde, og den frievillige Gave, som til slige Stæders Underholdning anvendes, torde være den **Allerhøyeste** vel saa behagelig, som den der ved Testament, eller paa anden Maade, gives til et Hospital eller Syge-Huus; Thi udi **Tugt-Huuse**, naar de ellers findes Arbeyds-Huse.

viiselig og Christelig indrettede, cureres Menniskens Sind fra megen Ondskab, ja Landet renses og Nationen cureres i disse Syg-Stuer, fra saadanne anstikkende Sygdomme, som enten ville dræbe Statens Legeme, eller dog giøre det matt og afmægtigt, hvilket andre Folk, særdeles de viise og vindskibelige Hollændere, længe siden have indseet, og rettet sig efter.

Næst disse Arbeyds-Huse til Tvang for modtvillige Tiggere, er ogsaa i vore Tider paa adskillige Stæder, giort Anstalt til at skaffe frivillige Arbeydere en Fordeel, saa og en fornoden Undervisning, særdeles i Spinderie, saasom Grunden til Væverie og adskillige Fabriqver. Særdeles ere i og omkring ved Kiøbenhavn, saavel som andensteds, i de sidste Aaringer, anlagte nogle Sneese Spinde-Stuer, fornemmelig til den Ende, at Ungdommen af begge Kiøn, betimeligen maatte vænnes til at holde Hænderne i Arbeyde: og hvo som hielper til disse Anstalters Understyttelse, giør vist nok meget til almindelig Velfærds Befordring.

Opfostrings-Huse.

End videre have vi, i de sidste tredive Aars Tid, i adskillige Provinzer, seet en god Deel vel forsynte Opfostrings- eller Wayſenhuse, hvor man antager sig fattige forladte Børn, til Christelig Opdragelse og Undervisning, ikke allene i deres Saligheds Sag, men ogsaa i saadant Haand-Arbeyde, som kand sette dem i Stand til at æde med Tiden deres eget Brød, uden at være Staten til Byrde.

Skoler for den studerende Ungdom.

Med offentlige og af Publico underholdte Skoler, for den til Studeringer bestemte Ungdom, haver Dannemark været rigeligen, ja endogsaa til Overflodighed forsynet, fra Reformationens Tid af, da meget Closter- og Kanike-Gods dertil blev henlagt, af den for Guds

Riges

Riges Sag meget omhyggelige Høysal. Kong CHRISTIANO III. Dog haver Virkningen af dette Gode ikke heller altid været efter Øyemærket; thi ved Haab om Underholdning i Ungdommen, og uden anden Hensigt, mindre nogen Prøvelse af Børnenes Beqvemhed til Studeringer, have alt for mange fattige Folk sat deres Børn i latine Skoler, og der ladet dem gaae allene de pane lucrando, indtil det var for sildig, at sette dem til andre Profession. Saaledes ere mange Børn uddragne Publico paa den Side, hvor de kunde have blevet nyttige Borgere, men paa den anden Side, indtrængte i Kirken eller deslige Embeder, som kunde have været bedre forsynte med Folk af en bedre Opdragelse og Formue til at fortsette de i Skolen begyndte Studeringer. Det hører derfor ogsaa til Landets saavel som Kirkens Forbedring, at baade vores nu regerende Allernaadigste Konge, og hans Majestæt Høysalige Hr. Fader, ved igientagne Skole-Forordninger, haver giort den Anstalt at i de mindste Kiøbstæder mange smaa Skolers Indkomster ere henlagte til de større Skolers Forbedring, samt et forsigtigere Val og en nøyere Prøvelse af ingeniis anbefalet, følgeligen de duelige Disciplers mindre Tal, forsynet med tilstrækkeligere Stipendiis, af hvilke nogle kunde følge dem fra Skolerne til Universitæret, og der tiene til Studeringers Fortsettelse; ligesom ogsaa Stipendia Academica, som allerede vare meget anseelige, kunde bedre forslaae og med meere Vished anvendes paa et mindre Tal af gandske trængende Studentere. Meget forbedrede.

Med andre Skoler for den almindelige Ungdom, er Landet ogsaa i vore Tider, frem for tilforn, blevet vel forsynet, og det paa Landsbyerne, ikke mindre end i Kiøbstæderne. Høylovlige og salige Kong FRIDERIC IV. anvendte nogle Tønder Guld paa 240 grundmurede og

En mængde Landsbye Skoler anlagte.

med Skoleholderes Løn forsørgede Skolers Oprettelse, paa sit Jorde-Gods i adskillige Provintzer. Derved opmuntredes andre Eyere af Landgods til at giøre det samme, og hvo som ikke frivilligen giorde det, bleve i Høylovlig Kong CHRISTIANI VI. Tiid, ved en almindelig Forordning, anholdte til offentlige Skolers Indrettelse, saa at nu omstunder neppe er nogen Lands-Egn, i hvilken Almuens Børn jo tilstrækkeligen kunde underviises, saa vel i deres Christendom, som i at skrive og regne, hvilket sidste fordum var noget rart paa Landsbyerne, men nu omstunder mangesteds, særdeles i Jylland og Fyen, er ikke rarere blant Bønder, end det, i forrige Seculo, var blant Borgere.

Nordiske Folkes Ingenia.

I Anledning af det foregaaende, maatte her ogsaa meldes noget om de Danske Ingeniis eller Nationens Dueighed, samt Lyst og Drift til Sinds Øvelse, i de boglige saavelsom mechaniske Konster. Nu er det bekiendt, at Italiæner, Franzoser og andre tilligere polerte Europæer, hidindtil have holdt, end ogsaa deres Naboer Tydskerne, langt meere de Danske, Svenske og Norske, for naturlig taabelige og med saare liden Tænke-Kraft begavede Menniſker, maaskee i Anledning deraf, at deres naturlige Vittighed ikke haver yttret sig i saa mange sindrige Skrifter eller andre Prøver paa Konst og Klygtighed, som hos dem, hvilket er Sandhed, dog intet Bevis paa Nordiske Folkes tilfrosne Forstand, eller mindre naturlig Skarpsindighed, det er, mindre Beqvemhed til Videnskabernes Dyrkelse og Øvelse (*). Denne sidste

(*) I den nordiske Tilskuers lærerige Ugeblade, findes No. 209 eller den 17 Jan. 1763. et par Anmerkninger hidhenhørende, saasom, pag. 34. "Vi ere fødte "til at leve i en kold Luft, og til at have stærk Arbeyd; til at være Jægere, Bøn-

ſidſte er unægteligen kommet ſildigere til Europæ nordlige Lande, end til dem, hvis Forfædre ſtode i nærmere Foreening med Græker og Romere: Men ſee! den ſildigere Sæd kand ogſaa give moedne Frugter, efter ſin Art, naar ikke Naturen ſelv, ikke heller Mangel paa Vædſke og Varme, ſetter ſig derimod. I Hentydelſe paa de nordiſke Folkes Forſtand, kand det ſidſte ikke ſiges. Saa tilig, og ſaa vidt ſom den har fundet Leylighed til Dyrkelſe og Fremvext, viſer den ſig, ligeſaa vel hos Sildigere dyrkede.

dem

„Bønder, Fiſkere, Soldater og Søefolk; I det mindſte er det meget rime„ligt, at Naturen havde dette før i Sinde med os, end at giøre os til Dan„ſemeſtere, Comoediantere, Mode-Narre, Sprade-Baſſer, Metaphyſikker, „Haarkløvere og Riimmagere ꝛc.„ Efter at den ſinderige Forfatter hernæſt haver beſtraffet de Forældres Feyl, ſom ved at opdrage deres Børn paa en alt for kielen Maade, ſynes at have forglemt deres naturlige Beſtemmelſe, farer han pag. 38. ſaaledes fort: "Ingen ſom kiender de nordiſke Folk, enten af de „gamle Tiders Hiſtorie, eller af egen Erfarenhed, kand troe, at de mangle „enten naturlig Skiønſomhed eller Følelſe, for at fatte baade det grundige og „det ſkiønne; men det er og tillige viſt, at intet Folk er mindre ſkabt til at „giøre meget af ſmaae Ting, og til at beſkæftige ſig med Bagateller, enten det „er i Videnſkaberne, eller i Sæderne. Naturen dannede os meere til at virke, „end til at gruble, meere til at føle Skiønheden af et ædelt Foretagende, end af „en gammel Phraſe. Religionen, Lovene og Heltenes Roes, var det, ſom „beſkæftigede vore første Philoſopher og Sangere. Hvilket Folk har i Heden„ſkabet ſelv, tænkt værdigere om GUd og Siælen, end Nordens første Ind„byggere? Hvem har ſkrevet ſkarpſindigere i at opdage Grundene til de menni„ſkelige Forbindelſer, end vore Lovgivere? Hvor er der et Folk, ſom kand roſe „ſig af en finere Følelſe af Æren, og hos hvilket en værdig og fortient Roes „virkede meere, end paa diſſe Helte, ſom i Krigen havde Hiſtorie-Skrivere og „Digtere ved deres Side, og ſom i Freden, fornøyede ſig med at læſe og be„ſynge deres Forfædres Bedrifter?„

Dog ikke uduelige.

dem ſom hos andre, beqvem til Omgang med høyere Ting, og naar den anfores med lige Fliid, giver den andre Nationer intet efter.

Om vore Forfædres Lyſt til Poeſie og ſindrige Tanker, ſaaſom Hoved-Sagen der i, er tilforn meldet noget lidet, ved Anledning af vore ſaa kaldte Skialdrer og deres Digt, ved hvilken vore Landes Hiſtorie i de ældſte Tider, fornemmelig er reddet fra Undergang, efter SAXONIS Tilſtaaelſe. Den Skialdre-Geiſt var vel ikke overalt, men dog undertiden, heel klygtig, og om deres mythologie eller hedenſke Theologie og Philoſophie, befattet i adſkillige Lærerige Fabler, dømmes af THOM. BURNETO in *Archæalogia* meget fordeelagtig, naar han oplofter den frem for det meeſte af ſamme Slags hos Andre. (*) At den danſke Nations naturlige Tilboyelſe gaaer ud paa noget deslige, forſikrer THOM. BARTHOLINUS, ſigende: Digte-Kunſten og Mathematik er det, ſom den Danſke Genie meeſt gaaer ud paa. (**) I de ſidſte trende Seculis eller ſiden Kirkens Reformation, haver giort Luft for alle Slags Videnſkaber, kand Dannemark fremviſe et ſtort Tal af lærde Mænd, om hvilke NIC. SIBBERN *Biblioth. Hiſtorica*, ALB. THURA *Idea Hiſtor. litterar. Danor.* Jo. MÖLLERI *Cimbria litterata* og mine *Annales Eccleſ.*

Lærde Folk i Dannemark.

(*) Prodiit in lucem nuperis annis Mythologia qvædam Septentrionalis *Eddarum* nomine, qvæ præter inanes fabulas non paucas, qvædam continere videtur, multo altioris originis & antiqvæ Theologiæ magis affinia, qvam ulla, qvæ ſuperſunt apud Græcos aut Latinos, de Scytharum vel Septentrionalium litteratura.

(**) Pro ingeniis Danorum, panegyricum non ſcribo, tacere tamen non poſſum, qvanqvam ad ſumma enitantur qvocunqve ſe conferunt, plerumqve ad Matheſin & Poeſin, naturali qvadam propenſione ferri, in qvibus ita eminent, ut nulli cedant. *De Medicina Danor. domeſtica.* p. 37.

Eccleſ. Danic. kunde efterſees. Her vil man ikkuns til en Prove nævne nogle faa, nemlig, ſaadanne, ſom heele Europa længe ſiden haver kiendt og priſet, ſaaſom T. Brahe, N. Hemming, C. Longomontanus, C. Brochmann, O. Worm. J. Pontanus, N. Stenonius, Th. Bartholin, O. Borch, O. Römer, B. Winslöw, J. Gramm, L. Holberg og Fleere. Slet ſaa ſtort er ikke Skribenternes Tal her til Lands, ſom i en Deel andre Lande efter Proportion, og om Bagateller eller ubetydelige Ting, ſkrives her ikke ſaa meget hos os, ſom andenſteds, ſærdeles i Tydſkland: men derfor have vi ikke heller ſlet ſaa mange daarlige og deels forargelige Skrifter, hvilke nu omſtunder, ligeſom en Syndflod, overſvomme de Lande, hvor man henregner til Nationens borgerlige Frihed, den grendſeloſe Frihed for Bogtrykker-Preſſen: Et Middel til Sandheds og Viisdoms, men ogſaa ved Misbrug, et Middel til mange Vildfarelſers og megen Daarligheds Befordring. Denne ſidſte gaaer ſaa vidt, at man undertiden maa lade brænde en Bollinbrocks eller andre Frigeiſters Skrifter, da det uden Tvivl havde været bedre, at forekomme deres Publication, end ved Forbud at ſkaffe dem dobbelt Aftræk, formedelſt den opvakte dobbelte Begierlighed. For Reſten hindrer vor Cenſur end ikke en daarlig Bogs Tryk, al den Stund Daarligheden ikke er oproriſk eller forargelig. Vi finde derfor nu omſtunder, alle Slags Videnſkaber afhandlede i Landets Sprog, enten af Originaler eller Overſettelſer. Derved er bemeldte Sprog, ſærdeles i dette Seculo, ſaa beriget og tillige ſaa renſet, rettet og ſlebet, at endſkiønt endnu meget ſtaaer tilbage paa ſamme Vey, kunde vi dog ſiges at have et vel dyrket og regelmæssigt Sprog. I dette ſaavelſom i det latinſke (hvilket maaſkee længere her end andenſteds

Skribenteres tilborlige Frihed.

ſteds torde holdes vedlige (*),) have vi, ſom før er meldet, den Forraad paa indenlandſke Skrifter, ſom man for hundrede Aar ſiden, ingenlunde ville have foreſtillet ſig, og der ſom Cimbrien fordum havde dem, ſom giorde, da haver det nu, efter Burchardi May Ord, (**) dem, ſom ſkrive udødelige Ting. Hertil hielper ikke lidet, det opmuntrende Signal, ſom gives fra vor dyrebare Kong Friderichs, Throne, end ogſaa til Fremmede, men meeſt til hans egne Lands-Børn: ligeſom Hans Majeſtæts Høylovlige Forfædre, og under dem adſkillige Lærdoms Elſkere, længe ſiden have giort de Stiftelſer, ved hvilke vore Skoler og Academier beholde end ogſaa et Fortrin, frem for de allerfleeſte i andre Lande. (***)

Jeg

(*) At det Latinſke Sprog, her frem for andenſteds, er dyrket og haver vedlige, holdt ſin gamle Majeſtæt, Reenhed og Zirlighed, tilſtaaes af adſkillige Fremmede, ſaaſom Burch Majo in *Programm. edit. Kilonii* 1712. Struvio in *Introduct. ad Notit. Rei litterar.* p 215 og Raupachio in *Orat. de utilitat. Peregrinat. in Dan.* p. 21 hvor han ſiger: Qvod attinet de lingva latina, Danos inter culta, multum loqvi, cum jam dudum propria ipſorum ſit gloria, omnes iſtius lingvæ elegantias ſibi velut proprias vindicare. Saa ſiger og Jo. Möllerus in *Introduct. ad. Hiſt. litterar. cherſon. Cimbr.* Qvando dictionis ac ſtyli elegantia, qva Saxo olim Grammaticus in media enituit barbarie, ita Danis plerisqve eruditis, raro inter gentes Europæas exemplo, hodie eſt familiaris ac propria, ut Romæ, non in ſeptentrione extremo natos credas, ipſosqve Regni hujus Theologos, Ictos, Medicos, Philoſophos legens, in novos te *Arnobios*, *Lactantios*, *Pomponios*, *Cornelios Celſos*, *Senecas* & *Plinios* incidiſſe arbitreres.

(**) Olim Cimbria dedit, qvi facerent, nunc qvi ſcriberent immortalia.

(***) Calent in locis Danorum frigidiſſimis Muſæ, qvæ alibi frigent. Relandus Maresius *Epiſt. Lib.* II. p. 317.

Jeg vil ikke udbrede mine Tanker til nogen vidtloftig Betragtning, men ligeſom overalt, ikkuns kortelig berore Nationens Fremgang under ſamme allermildeſte Konges Scepter, i andre Frie-Konſter og ſinukke Videnſkaber, ſærdeles ved Hielp af det paa Charlottenborg ſtiftede og med mange offentlige Lærere forſynte Skildre-Bildhugger- og Bygnings Academie. Dets aarligen uddeelte Præmia, i Guld- og Solv-Medailler, have opmuntret mange hundrede unge Menniſker af adſkillig Profeſſion, til bemeldte fordeelagtige Videnſkabers Dyrkelſe. (*) Deri have ogſaa nogle giort ſaadan ſærdeles Fremgang, ſom paa deres udenlandſke Reyſer, underſtyttede ved Kongelige Stipendiis, have ſat dem i Anſeelſe hos fremmede Artiſter, og ved Hiemkomſten beviiſt, at den Kongelige Mildhed var vel anvendt, naar man ellers vil anvende noget paa Ting af den Natur, ſaa vel ſom paa mange andre Ting af høyere Fornodenhed, hvilke alle have fundet Monarchens milde Sind ſaa tilbøyeligt og ſtormodigt, at den tilkommende ſaavelſom nærværende Slægt med lige Forundring og Taknemmelighed maa ſkionne derpaa.

Andre Frie-Konſters og Videnſkabers Fremgang.

Det

(*) Dog have vi ogſaa tilforn haft nogle ſaadanne navnkundige Skildrere og Bildhuggere af danſk Nation, ſaaſom en Lorch, Anderſen, Berg, Krock, Müller, Stanlei &c. hvis Arbeyd, ſaa vel paa de Kongelige Slotte, ſom i adſkillige inden- og udenlandſke Cabinetter, af alle Kiendere admireres.

Det Niende Capitel.

Om Folke-Mængdens og Nærings-Midlernes Forhold, i de ældre og nyere Tider.

Spørsmaal om Landets Folkrighed

Næst Nationens Egenskaber, behoves her ogsaa at mælde noget om dens større eller mindre Talrighed, og om dens nærværende Friheds-Stand under et faderligt Regimente. I denne Bogs andet og tredie Cap. er viist, hvor mange og store Udvandringer fordum ere skeete af de trende nordiske Riger, fornemmelig af Jylland og nærliggende Øer. Spørges der: om disse Lande endnu ere i Stand til at give saadan en Folke-Sværm af sig? og altsaa at fortiene det gamle Navn, vagina gentium? da synes dette strax at modsiges af Forfarenhed, som viiser, at vi gemeenligen ikke vel kunde undvære fremmede Soldater, saafremt vor Agerdyrkning, Søefart, Fiskerie og Haandværker skulle blive i tilbørlig Drift. Den Satyriske Autor af det Skrift: Icon animorum, haver længe siden bragt dette Spørsmaal paa Bane, spørgende: hvorfor den Kilde nu omstunder var ligesom udtørret, af hvilken fordum flød en Strøm, der overswømmede Engelland, Frankerig, Italien, Spanien og Lybien, forstaae de Africanske Kyster, med saa mange Tusinde Cimbrer, Teutoner, Gother, Wender og Normanner? Spørsmaalet besvarer Jo. Is. Pontanus *Hist. Dan.* p. 779. alt for kortelig, med at beraabe sig paa andre ældgamle berømte Nationers lige Skiebne, spørgende: Hvor er nu den Mængde af navnkundige gamle Assyrier, Ægypter, Græker og Romere?

Jeg

Jeg meener, man maa først spørge: Om hiine Udvandringer, som ere giorde i adskillige Tider, beviise, at Landet haver beholdt Folk nok tilbage, og altsaa været folkerigere end nu omstunder? Da Cimbrerne gik ud, have vi seet, at det var en Vandflod, som drev dem af de nedrige Egne, fornemmelig af Marsk-Landene paa Jyllands Vester-Kant, hvis største Deel endnu ligger under Vand, og bestaaer af saadanne Sandbanker, som nu kaldes det Jydske Ref, Doggers Banke ꝛc. De høyere Lands-Egne beholdt vel nogle Indbyggere tilbage, efter TACITI Vidnesbyrd, som tilforn er anført (*), men at de vare ikkuns faae, og mærkeligen svækkede ved de fleeste Indbyggeres Udvandring, sluttes først deraf, at de frygtede for en Tugtelse af Kæyser AUGUSTO, og sendte ham til Foræring en Kaaber-Gryde, som de holdt for en Helligdom, samt bade om Fred og Forskaanelse, hvilket Øyemærk ogsaa blev opnaaet. Dernæst sees det samme, nemlig Landets Blottelse for Folk, af den liden Umag, det kort efter kostede hiin Asiatiske Othin eller Vodan, som da kom ind med sin nye gotiske Colonie, kaldte Cimbrien Reidgotland, og satte sin Søn Skiold til Konge derover, men nedlod sig selv paa Fyens Land ved Othinsey, og udspredte sine Asers Colonier over gandske Norden. At ham skulle være skeet ringeste Modstand, finde vi ikke noget Tegn til. De saa Cimbrer og Teutoner, eller med et almindeligt Navn, celtiske Folk, som da beboede disse Lande, vare saaledes svækkede, at de strax lode sig beherske af Aserne, antoge deres Religion, Sæder og Klæde-Dragt, indtil

Som fordum synes at have været større.

(*) Eundem Germaniæ finum Cimbri tenent, parva nunc civitas, sed gloria ingens, veterisqve famæ late vistigia manent, &c.

til deres fordum saa berømmelige Navn og Nations Egenskab, gandske blev opslugt af Landets nye Herrer, som udbrede sig paa det faste Land og paa Øerne.

Imidlertid varede dette ikke længe, forend denne nye sammenblandede Folke-Færd formerede sig og opfyldte Landet. **Othins** Religion, som tilforn kortelig er beskreven, gik ud paa en frie og frek Leve-Maade, saavel som paa Vold og Overmagt at øve efter al given Leylighed, baade til Lands og Vands. Giftermaal holdtes vel ordenlig, men uden store Vanskeligheder; thi Leve-Maaden var let og Sæ..dernes Forskiæl saa got som ingen.

Jagt og Fæ-Drift gav Næring nok, og efter Haanden lagde man sig meere og meere paa Jordens Dyrkelse. Ja at denne sidste omsider blev større end den siden fandtes i de første Christendoms Tider, følgeligen meere forsømmet og efterladt, da Landet anden Gang blev udtommet, formedelst de vendiske og gothiske Udvandringer, saadant foregives af SAXONE GRAMMATICO, som grunder sin Meening derpaa, at Landet i hans Tid var atter bevoxet med Skov paa de Stæder, hvor der i de ældre Tider, havde været Ager-Land, og allevegne vises Fodspor deraf, i de tykkeste Skove, følgeligen ogsaa Fodspor af fleere Agerdyrkere i forrige Tider. (*) Da nu SAXO som levede i det tolvte Seculo, gaaer

Hvilket ogsaa var Saxonis Grammat. Meening.

(*) Interea Danorum tellus, renascente cultorum opera, sulcorumqve vestigiis situ obductis, sylvestrem induit vultum, & qvasi nativi cespitis amoenitate deposita, informi succrescentium nemorum densitate perhorruit. Qvæ enim olim feracia frugum jugera fuerant, eadem nunc arborea stipite conserta visuntur: atqve ubi olim cultores terrarum, altius versantes, vastas dissipavere glebas, illic nunc crassum nemus servantia adhuc veteris cultu-

gaaer mange hundrede Aar tilbage, for at viise en fuldkomnere Agerdyrkning og større Folke-Mængde under Kong Snio, (som han regner blant de danske Konger, men maaskee ikke haver været andet, end en Fyrste i Norre-Jylland) under hvilken skal være indfaldet en stor Hungers-Nod, som drev mange Tusinde Menniſker paa Døren: saa sluttes, at Landet derved saa vel som ved fleere Udvandringer, om hvilke man ikke haver saa noye Beretning i indenlandske Skribenter, Tid efter anden at være meget depeupleret eller blottet for Indbyggere, hvilke efter Biernes Maade, af og til have givet en Sværm af sig, naar Mængden udkrævede det, men derved ogsaa seet sig mærkeligen formindskede, samt udenlands giort alt for stor Opsyn, og givet større Anseelse langt borte, end nær ved efter Reglen:

Minuit præsentia famam.

Agter man i Særdeleshed paa de **Angelboers, Viters og Jyders** Expedition i Samfund med deres Naboer de Holstenske **Sachser**, da havde dette Tog, som foretoges i det femte Seculo, vel store Følger, dog skeede det af Begyndelsen ikkuns med faa Skibe og lidet Mandskab, som bestyrkedes ved de gamle **Britters** indbyrdes Uenighed, og hentede efter Haanden fleere Landsmænd over til sig. Ligeledes gik det et par hundrede Aar derefter, da de adskillige Jydske Fyrster ogsaa kaldte Søe-

Men ikke alt for vel grundet.

turæ vestigium rura, complectitur. --- Unde ex eo, qvod tunc exercendorum liberius arvorum gratia, agrestium labor egerat, prioris ævi populus *posstero numerosior* extitisse perpenditur, qvi brevibus agellis contentus, agrestem operam citra veteris culturæ vestigia cohibet. Saxo Lib. VIII. p. 160.

Søe-Konger, særdeles Kong Regner-Lodbrogs mange Sonner, sværmede omkring i Neder-Landene, Engelland og Frankerig. Deres mange smaa Skibe vare besatte med adskillige Vov-Halse, meest Malcontenter eller saadanne, som agtede sig bedre Lykke værd, end den de kunde giøre i deres Fæderne-Land; og endskiønt de for den største Deel, bestode af Danske, saa droge dog med dem mange Normænd og Svenske, hvorfor de, saasom kommende af Norden, med et almindeligt Navn bleve udenlands kaldte Normanni. Deres idelige Seyervindinger beroede sielden paa et proportionerlig stort Antal, men gemeenligen paa de forefundne slette Anstalter til Modstand, saavel som paa den Desperation, der understyttede deres Tapperhed. Af de franske Skribenteres Ord, sluttes at deres Udvandringer ere skeete i Følge af Fæderne-Landets Love, ikke just allene for Mængdens eller det store Tals Skyld, men fordi den krigerisk sindede og i Orkesloshed opdragne Ungdom, ellers ikke kunde holdes tilbage fra indenlandsk Uroe og Ophør. (*)

At

(*) Saa siger Dudo de S. Qvintin. *Hist. Norman in collect. Qvercetana.* Concretis humana connubii stupriqve copula, plurimis Dacigenarum pubium turmis, illiqve bellorum incendia inter se & in patres & avunculos freqventer suggerentibus, omnes Dacigenæ majores natu & potestate ad Regem convenientes dixerunt; Respublica hostili invasione sæpe opprimitur, filiorumqve & nepotum nostrorum contritione concutitur. Constitutum namqve nostræ antiqvitatis ritum abdicavimus, ideo dacisca gentis populus qvam plurima mala perpessus annullatur. Consule, ergo, Rex! Regno, ritu veterrimo. Pestifera neqvissimorum hostium lue expurgetur Dacia, ut residuo vivere & reqviescere possimus, pace perpetua. Det samme stadfæstes

At den saa kaldte Polygamie eller Mændenes Frihed til at tage fleere Hustruer paa een Gang, skulle have været gængs blant vore hedenske Forfædre, findes vel i nogle faa Exemplarer hos indenlandske Skribentere, men noget meere til Bestyrkelse hos de franske, som fortælle de Danskes Bedrifter og udlede dem derfra, at Polygamien havde opfyldt Landet med en Overflodighed af Indbyggere, hvilke just derfor skulle have været nødte til, Tid efter anden, at uddrive Mængden af deres unge Mandskab. Jeg maa sige: den Sag er endnu problematisk og ikke nokſom udgiort, om bemeldte Polygamie, hvor den tillades, beriiger Landene med Indbyggere; eller om den ikke maaskee gemeenligen kunde have en gandske stridig Virkning, hvilket sidste den grundige Herr PATRIC. DELANY saavelsom Monsr. Premontval paastaaer, og med god Foye beraaber sig paa Erfaringen i de Tyrkiske Lande, hvilke snarere kunde siges, at ligge saa got som øde, end at være folkrige. Ikke destomindre vil jeg anføre her om de Ord, som findes hos den ofte citerte WILHELM. GEMETIC. *Hist. Normann. in Collect. Quercetain.* p. 214. seqv. "Daci kaldes af deres egne Danai eller Dani, "Normænd, fordi de komme fra Norden. I hvor om Alting er, saa "veed man, at de Danske havde deres Oprindelse af Gotherne, hvis "Tilvext var saa stor, at da Derne vare opfyldte med Folk, saa bleve "mange

Foregiven Polygamie.

Beviser ikke meget.

---

fæster WILHELM GEMETICENSIS ibid. Lib. II. om Aarsagen til hine Ud-vandringer, som tillige vare Uddrivelser af den urolige og oprørske Ungdom: Postea emensis plurimorum annorum interstitiis, Francia ab his tumultuum fragoribus paulisper sopita, iterum Danamarcka flamnivomos exterminii jure, titiones spargens, plurimos tyrones à se juvenili flore, priscorum patrum lege à genitali solo eliminandos decernit, &c.

„mange ved en Lov, som Kongen havde giort, tvungne til at flytte fra „deres egne Boliger. Dette Folk mangfoldig giordes, fordi de vare „hengivne til alt for stor Vellyst, og toge sig mange Hustruer. Thi „naar en Fader havde sine Sønner fuldvoxne, da uddrev han dem alle „fra sig, undtagen een, hvilken han efterlod den Ret at arve sig.„ (*)

Dersom denne Setning gives Biefald, skiønt jeg ingenlunde siger god for dens Rigtighed: da sees her af noget til Giensvar paa det ofte frembragte Spørsmaal: Hvorfor Norden i gamle Dage var saa opfyldt med Indbyggere, at deres Naboer maatte lide Vold og Overlast ved de mange og store Udvandringer? Saa meget er vist, at disse sidste toge Ende tillige med Hedenskabet, eller i det ellevte Seculo. Siden bleve de Danske hiemme, saa vel fordi Religionen forbød dem det, de tilforn havde giort sig en Ære og Pligt af, som ogsaa fordi det Borgerlige Levnet blev ordentligere, men tillige Folke-Mængden mindre. Her til haver uden Tvivl dette ogsaa giort noget, at Giftermaal blev Geistligheden forbuden, ikke strax, men Anno 1120, efter det gamle chronodisticon:

M. C. bisqve decem Danorum Clerus abegit
Uxores dulces, non sine clade gravi.

Ægteskabs Indskrænkelse i Pavedommets Tid.

Nogle tusinde Personer af begge Kion, indlukte i Klostere, eller dog ved Kirke-Tieneſter forbundne til eenlig Stand, maatte endelig med Tiden lade Landet savne en Deel ellers ventelige Indbyggere: og endskiont dette kunde tages i Tvivl af dem, der ikke have stor Credit for de Roman-

(*) Qvæ gens idcirco sic multiplicatur, qvoniam nimio dedita luxui mulieribus jungebatur multis. Nam pater adultos filios cunctos à se pellebat, præter unum, qvem hæredem sui juris relinqvebat.

man-catholſke Geiſtliges fuldkomne Afhold, hvilket her til Lands kaldtes Reenlivenhed, saa bliver dog denne Indvending meere ſkiemtſom end alvorlig. I den Betragtning maa man undre over, at Marqvis de Mirabeau, saaſom Autor til det fortreflige Skrift *L' Ami de l' homme ou de la population* tor paatage ſig at nægte Folke-Mængdens Svækkelſe i nogen Grad paa de Stæder, hvor Ægteſkab under Religionens Paaſkud, forbydes saa mange Cloſter-Folk og andre Geiſtlige. Han meener ney, og nægter de proteſtantiſke Landes borgerlige Fordeel ved Reformationen, saa vidt denne haver afſkaffet Ægteſkabs Forbud. Ja for at beſtyrke ſin Meening, tager han juſt Dannemark til et Exempel, ſom ſiden Reformationen ikke ſkal være blevet folkrigere end i Pavedommets Tiid. Ordene ere: "Diſſe fordum saa berømmelige Danſke, „ſom have kommet heele Europa til at ſkielve, ere døde, men ſi„den de for 200 Aar ſiden, have jaget Monkene fra ſig; da var „det Tiid, at ſee denne gamle Plante-Skole paa nye giort folkrig udenlands.„ (*)

Gienſvaret er let at finde, nemlig, ſkiønt de Danſke ikke nu, saaſom for 800 Aar ſiden, fare omkring med Floder og Armeer, uden nogen gyldig Aarſag, saa beviſer dette dog ikke, at Folke-Mængden ved Reformationens Tiid var ligeſaa ſtor ſom den nu er; Thi dette var det egentligen, ſom ſkulle beviiſes efter Øyemærket. At jo den Blanding af

(*) Ces celebres *Danois* d' autreſois, qvi ont fait trembler toute l'Europe, ſont morts. Mais depuis deux cens ans qv'ils ont chaſſé les moines, il ſerait temps de voir cette antiqve peniere ſe repeupler dehors. *Ami de l' homme* T. I. p. 44.

af Pavedom, som tillige med Christendommen, her til Lands blev indført, hindrede Borne-Fødsel, er en Sandhed, som maa falde, enhver i Øynene, og at Kirke-Reformationen, i denne saavelsom mange andre Hensigter, tiener Staten til gode, det beviser den gamle Regel, som siger: Naar en Tings Aarsag bortfalder, da bortfalde tillige dens Virkninger. Om end Heltenes Plante-Skole endnu var ligesaa talriig hos os som i gamle Dage, hvilket jeg lader staae ved sit værd, da fik de dog ikke Forlov at øve deres Forfædres gamle Haandverk udenlands, ligesaa uordentligen som den gang, og i ordentlig Krigs-Tog, saasom Hielpe-Tropper, have de endnu i Mands-Minde, giort mange Helte-Gierninger i Irland, Braband, Tydskland og andensteds, hvilket i foregaaende Capitel er beviist. Betragtes de ikke som Soldater, men som Søe-Folk, og allene efter Folke-Mængden, da er det vist, at aarligen nogle Tusinde gaae ud i Hollandsk og Engelsk Tieneste, foruden nogle Tusinde, som bruges paa Nationens Kopfardie-Skibe, og som i de barbariske Tider ikke nær saa meget anvendtes til det Brug. Af disse mange Kopfardie-Fahrere, hos os selv og andre, komme nogle hiem og leve i Alderdommen vel af deres Ungdoms Fortieneste: men at mange Tusinde af dem sette Livet til, uden for Fæderne-Landet, er alt for vist; Thi det gaaer i saa vidt med Søe-Folk, som med Hof-Folk, tre eller fire tiene for den Lykke, som een skal giøre. Da ogsaa disse ordentlige Søe-Reyser skee aarlig og idelig, saa er det endnu uvist, om den gandske Summa, som i eet Seculo gaaer ud af Dannemark, er mindre eller større, end Summen af dem, som i lige lang Tiid, fore til Frankerig eller Engelland, under Navn af Danske, Normanner, Askmanner og deslige. Hvo veed ogsaa at sige til visse, om Dannemark den

Endnu skeer aarligen store Udvandringer af Dannemark.

Gang

Gang kunde have havt Folk til overs, eller og trængt til Fremmede Hværvinger, ligesom alle andre Nationer nu omstunder giore, i Fald perpetuus miles, eller faste Armeer af 50000 eller fleere, da saasom nu, havde været brugelige: end meere, dersom Luxus og alle de Haandverker, hvilke deraf dependere, havde den Gang holdt alle de Hænder i Arbeyde, hvilke i Mangel deraf, toge fat paa Kaarden, og naar de ikke maatte dræbe deres Landsmænd, droge ud for at overfalde andre Nationer. (*)

I Betragtning af det, som hidindtil er anført om Dannmarks Forraad paa Indbyggere, tilstaaer jeg gierne den Tvivl, som maaskee ikke mange med mig have tilfælles, nemlig, om man med fuldkommen Grund kand sige: **Dannemark haver fordum havt langt fleere Indbyggere, end som i vore Tider.** Skulle man ikke ogsaa her kunde sige:

Omnia post obitum fingit majora vetustas.

I hvor om Alting er, da tor jeg med temmelig Vished sige ney der til, naar de gamle Tiders Maal tages ikkuns fra midt i Pavedommets Tid, eller

I de sidste 400 Aar haver Indbyggernes

(*) Saavidt vil jeg ikke negte Hr. v. Justi mit Bifald, naar han siger, i sine saa kaldte nye Sandheder, T. II. p. 516. Vielleicht ist die Auswanderung der nordischen Völker in den alten Zeiten, eines der stärkesten Zeugnisse ihrer Faulheit. Wenn sie zu arbeiten und ihre Länder zu cultiviren Lust gehabt hatten, so wurden sie überflüßigen Platz vor sich gehabt haben, ohne daß sie auszuwandern nöthig gehabt hätten. Der Norden konte itzo zehnmal (dette er alt for meget) mehr Einwohner haben, als er wirklich hat, und wahrscheinlich ist er in den Zeiten der Wanderung der Völker, nicht viel stärker bevölkert gewesen als itzo.

Tal ikke været større end som nu.

eller Kong **Waldemar Atterdags** Regiering, under hvilken indfaldt den sorte **Død**, eller en pestilentzialsk Sygdom, saa stor og tillige saa almindelig, at ikke alleene i de tre nordiske Kongeriger, men ogsaa over gandske Europa, meere end halv Parten af Menniskene blev lagt i Graven, og det paa tre Aars Tiid, nemlig fra Aar 1348 til 1350 inclusive. I den Tiid meenes adskillige Egne og temmelig store Districter i Jylland, hvor under Lyngen endnu kiendes Ager-Rene og andre menniskelige Foedspoer, at være blevne plat øde og henliggende uden Dyrkelse, indtil vores nu regerende Allermildeste **Lands-Fader**, i de fire sidst afvigte Aar, paa egen Bekostning, haver angrebet den allerglorværdigste Gierning, at lade dem paa nye tage under Dyrkelse, og først dertil modtaget fleere end tusinde Fremmede Colonister fra Pfaltz og andre Egne i Tydskland, saa og dernæst forsørget en god Deel af Landets egne Indbyggere, som dertil fandt Lyst og Leilighed, med de Hielpe-Midler, ved hvilke de, ligesom hine Fremmede, kunde der opslaae deres Boe-Pæl. Et Arbeyd, som i fire hundrede Aar formodentlig ikke var bleven forsømt og efterladt, dersom Landet siden bemeldte sorte Død, havde havt større Overflodighed, endnu omstunder, paa Agerdyrkere, saasom Nationens egentlige Stamme.

Eftertænke vi de Tiders Historie, da gives ikke heller Leylighed til hiin Formodning. Kong **Waldemars** heele Regering var en folkelos Tiid. Baade da og længe derefter, leed Landet megen Ødeleggelse.

I det fordervelige syv Aars interregno, som høybemeldte kloge Konge giorde Ende paa, var Landet plaget af Fremmede Panthavere, som vel rømmede en Deel deraf, efter at den jydske Herremand **Niels Ebbesen** havde nedlagt den **kullede Greve** *Gerhard* i Randers: men hvor

hvor længe varede det ikke endda, forend alle Provintzer bleve frie for Tvedragt og Opror, under hvilke ikke kunde være megen Trivelse eller Tilvext af Indbyggere. Den priisværdige Dronning Margrete giorde vel en stor Gierning ved at indtage Sverrig, og bringe den Calmarske Foreening imellem de tre Nordiske Riger til Veye: Men at denne store Gierning ogsaa for Dannemark var en stor Velgierning, i Henseende til dets Sammenbindelse med Sverrig, kand man ikke sige. Vist nok var dens Virkning ikke at spare det Danske Blod, i hendes Efterkommeres Tiid. Kong Erich af Pommern og Kong Christopher af Bayren fandt indvortes Opror og udvortes Fiendtlighed, som tillod dem ikke at spare Menniskene: og da Kong Christian den første fra Oldenborg blev indkaldet til at bestige den Danske Throne, fandt saa vel han, som hans Søn, Kong Johannes, og Sønne-Søn Kong Christian den Anden, ikke megen Leylighed til at freede og skaane Landets Indbyggere. Mange Gange forvoldt de Svenskes Affald og een Gang de Ditmarskers Uroelighed, megen Blod-Spilde. Endnu større Skade tog Dannemarks Velfærd og fornemmelig Folke-Mængden, ved de tvende Borgerlige Krige, som fulgte efter Christian den Andens Undvigelse og Friderich den Førstes Død. Den Feyde som Grev Christopher af Oldenborg tillige med den fangne Konges Tilhængere, i nogle Aar paaforde Landet, ødelagde baade Kiøbstæder og Bonde-Byer.

Derpaa fulgte Kirkens Reformation, som endelig skilte Nationen kuns ved ørkesløse Kloster-Folk, saa vidt en Deel af dem udvandrede, og da begyndte først Landet at lettes nogenledes ved Fred og god Anstalter, men tilige voxte Adelens Magt og Myndighed over de ringere Stænder, som næsten allene maatte bære alle offentlige Byrder, og

komme i større Tryk end tilforn, ved de Haandfæstninger, som hvært Konge-Skifte udkrævede til Magtens Forøgelse hos dem, som allerede havde meere deraf, end de vel vidste at bruge, til almindelig Velstand: Saa blev og Folkets Formeerelse, i denne Periodo, meget hindret ved de da ofte indfaldende pestilentzialske Sygdomme, som hvær Gang kostede Hoved-Staden nogle tusinde Menniſker. Kong **Friderich** den **Anden** førde en seyrrig men langvarig og bekostelig Krig mod Sverrig, ligesom hans Søn, **Kong Christian** den **Fierde** tvende Krige med Sverrig og een med Keyseren, ingen af dem til Rigets Fordeel, men til meget Blods Udgydelse. Ikke bedre gik det til i Kong FRIDERICI III. Tiid, da først Svenſken, siden Keyserlige, Polske og Brandenborgske Soldater, saa got som giorde reent Bord og ødelagde hver Mands Velfærd, baade i Stæderne og paa Landet, saa at Dannemark i nogle Seculis ikke havde været meere svækket enten paa Indbyggere eller Levnets og Nærings-Midler.

Forsøgelse i det sidst afvigte Aarhundrede.

Imidlertiid vidste den Almægtige, som fremkaldte Lyset af Mørket, ogsaa at bruge denne yderlige Elendighed, saasom nærmeste Anledning til en paafølgende Lykſalighed og almindelig Velfærd, ved en længe ønsket Omskiftelse i Regierings-Formen. Man fik **Enevolds-Konger**, og i dem, rette omhyggelige **Lands-Fædre**. Fra den Tid af kand det siges, at Danmarks almindelige Velfærd, følgeligen ogsaa Folke-Mængden, haver staaet i Tilvext. En Gang nemlig 1711 haver Pesten bortrevet nogle tusinde Menniſker, dog allene i **Kiøbenhavn** og **Helsingøer**; thi videre lod Guds Godhed den Plage ikke strække sig: Tvende Gange haver ogsaa Krigen i denne Periodo, hiemsøgt Dannemark, dog saa at den er ført paa fremmed Grund, og Fienden neppe har berørt vore egne Grendser.

ſer. Derimod haver den Hværving af Fremmede Soldater, giort meget til at ſkaane Landets Egne. Den milde Regering og Religions Tolerantz haver draget adſkillige fremmede Coloniſter af tydſk og franſk Nation til at nedſette ſig iblant os. Ved en forbedret Agerdyrkning og mange Slags Fabriqver, ſaavelſom ved Soe-Fahrtens og Handelens videre Udſtrækning i andre Verdens Deele, ere Nærings-Midlerne forøgede ſaaledes, at derſom ikke den tillige voxende Overdaadighed og koſtbarere Leve-Maade i alle Stænder, der hos giorde Veyen trangere, og fortærede Frugten af hine Fordeele, da maatte Folke-Mængdens Tilvext, ſom ikke kand nægtes, viſt nok være meget ſtørre og kiendeligere nu omſtunder, end i mange foregaaende Tider. Landets Frugtbarhed og naturlige Formue til at nære en Mængde af Indbyggere, ſluttes nokſom af de mange Levnets-Midler, ſom aarligen udſkibes til Fremmede. Saa er og Nationens Diſpoſition til Frugtbarhed og Formeerelſe ſtor nok. Dette tilſtaaes af Monſr. MOLESWORTH i hans *Acount of Denmark* cap. VIII. p. 62 med de Ord: **Danmark ſynes tilbøylig til at have ſærdeles mange Indbyggere,** (hawe a tendency to be extremeliy populous:) Den Grund, ſom han ſiden beraaber ſig paa, nemlig de ſtore Udvandringer i gamle Dage, haver jeg tilforn viiſt at være mindre vigtig end den gemeenligen ſynes. Imidlertiid tilſtaaes altiid dette, at en ſtørre Folke-Mængde var ikke allene ønſkelig, men ogſaa muelig i de fleeſte Provintzer, nemlig der, hvor ikke endnu alle Nærings-Midler, ſærdeles i Agerdyrkning og Fiſkerie, ere noye nok opſøgte og anvendte, ſaa og i de Kiøbſtæder, ſom have en orkeslos Almue, ſkiønt ved Situationen, Landets Producter og andre Omſtændigheder, gives Anledning til meere Manufactur og Soefart. Naar dette ſettes

Dog ikke ſaa ſtor ſom man maatte ønſke.

forud,

forud, da giver jeg vores velfortiente Herr Otto Lütken Bifald i den af ham een og anden Gang forſvarte Erindring, at de ſom idelig drive paa Folke-Mængdens Formeerelſe, maa ikke tage Maalet af Holland, ſom hidindtil haver næret ſig paa alle andre Landes Omkoſtning, men man maa noyes med Indbyggernes Tal, nogenledes proportioneret efter Nærings-Midlerne: anſeet at det meget frugbare China ſelv, er overbebyrdet af en Folke-Mængde, ſom noder Øvrigheden til at ſee igiennem Fingre med Børne-Mord, begaaet af fattige Forældre paa deres egne Børn, ſærdeles naar dyr Tiid indſ alder ved Misvext, da det eene Menniſke meget gaaer det andet i Veyen, ſaa de ſuart maatte udrydde hverandre. See Du Halde *deſcript. de la Chine Tom.* II. p. 185.

Ager-Dyrkningens Fremgang bliver altiid den grundigſte og beſtandigſte Anledning til et Folkes ordentlige Formeerelſe. Denne er det og egentlig, ſom haver giort Siæland, Fyen, Laaland og de mindre Øer ſaa folkrige, ſom de nu ere. Der i ligge ſtore og mindre Kiøbſtæder, Landsbyer, Torper og Herregaarde ſaa tet paa hverandre, at man, efter Anſeelſe, ſkulle meene, diſſe Eylande var folkrige nok, efter deres Storhed. Imidlertiid er det dog viſt, at den Tilladelſe, ſom nogle Proprietarier have erholdet, ſkiønt tvertimod Loven, at afbryde heele Landsbyer, og legge deres Jorder under Hoved-Gaarden, er bleven Folkets Formeerelſe hinderlig. Ligeledes er ogſaa viſt, at her og der findes, end ogſaa i det koſtbare Siæland, nogle ſaa kaldte Overdrev, ſom fleere Landsbyer have tilfælles, hvilke juſt for Fælledſkabets Skyld, ikke kunde anvendes til ſaa fuldkommen Brug og Nytte, ſom hvis de vare adſkilte og ſkiftede imellem Byerne.

Særdeles til Agerdyrkningens Befordring.

Af slige **Overdrev** eller halv ubrugelige Marker, sees dog et større Tal paa det faste Land, nemlig i Nørr- og Sønder-Jylland ellers Slesvig, ja end ogsaa i Holsteen selv. Dersom disse Provintzer skulle siges ligesaa vel peuplerte, som Øerne, da udkrævedes nogle Tusinde Nye-Boere, som særdeles i Hede-Egnene, midt paa den tørre Land-Ryg, der skiller det frugtbare Øster- og Vester-Land fra hverandre, fandt Rum nok til Bygning, Plantning og Agerdyrkning, naar de, ved utrettet Flid, ville overvinde de første Aars Vanskeligheder, og ikke alt for tidlig afskrækkes ved den længe udyrkede Agers Utaknemmelighed indtil den med Tiden kom i bedre Stand. Denne Sags Mueligbed haver man ogsaa allerede begyndt at forsikre sig om, ved de saa vel i det Slesvigske, som fornemmelig i Nørre-Jylland, paa nogle Aars Tid, anlagte Colonier, om hvilke tilforn er meldet, ligesom i Efterfølgende ved anden Leylighed, der om skal gives nogen udforligere Beretning. Her mældes ikkun, at Tallet paa Colonisternes Børn, som ere tillagte i Landet, beløber sig allerede til nogle Hundrede, og ville snart udgiøre ligesaa mange Tusinde. (*)

Paa visse Hedemarker og Overdrev.

Ved de adskillige **Manufacturer** og **Fabriqver**, som paa en Snees Aar ere anlagte, deels i Provinzerne, deels i og omkring Hoved-Staden Kiøbenhavn, leve nu mange Tusinde Menniske, som settes i Stand til at udbrede og formeere sig i samme Proportion, som deres Flid og Strøbsomhed giør Vahrene meere eller mindre afsettelige, hvortil de udenlandske Krigs-Tider ikke lidet contribuere; dog allermeest de mange

(*) De samtlige Colonisters Tal paa Alheden og Randbøl-Heden er i dette Aar 1763 over elleve hundrede.

Ligeledes til Fabriqvers og Manufacturers Drift.

mange Opmuntringer og Underſtøttelſer, ſom af Kongelig Mildhed meddeeles alle dem, der viiſe ſig villige til at arbeyde efter den foreſatte Plan. Paa et tilſtrækkeligt Tal af Spindere, haver man allerlængſt haft Mangel, og denne Hielpes nu derved, at Almuens Børn, i de offentlige Skoler, ogſaa anføres til ſaadant Haand-Arbeyd. Saafremt man kand haabe, at de hidindtil giorte og ideligen fortſatte Anſtalter til Fabrik-Væſnets Fremgang, med Tiden opnaaer det ypperlige Øyemærk, ſom Øvrigheden derved ſigter til, da er intet viſſere, end at mange tuſinde Familier, fleere end tilforn, finde Leve-Brød i Arbeyds-Lønnen af de mange Slags Vahre, ſom tilforn kiøbtes af Fremmede. De contrabande Ting, ſom ved Utroſkab og Underſleb endnu indkomme, ere uden Tvivl alt for mange; og deraf ſluttes, hvor mange fleere Hænder endnu kunde ſettes i Arbeyd, ſamt hvor ſtort de ſamtlige Manufacturiſters Tal med Tiden kunde blive, i Fald vore indenlandſke Vahres Priis naaede Jevn-Vegten med de Fremmede; thi mange Tønder Guld forſloge dog ikke til at kiøbe de adſkillige Fabrik-Vahre, ſom her allerede forarbeydes aarligen, og ſom man for en Snees Aar ſiden, aldeles hentede hos Fremmede.

Nærværende Folkemængde uvis.

At beſtemme Tallet af et Lands Indbyggere, end ogſaa ikkun ſaa loſelig, eller efter Rimelighed, er viſt nok meget vanſkeligt: Dog haver man paa et andet Sted, hvor Øyemærket meere udkrævede det, ſat et Forſøg derpaa, (*) ſaa og nærmere anviiſt de Grunde, efter hvilke kand formodes, at ligeſom Hans Kongelige Majeſtæts ſamtlige Underſaattere i Europa, ſynes at beløbe ſig til halvtredie Million eller

(*) I Eutrophii Philadelphi Oeconomiſke *Balance*.

eller 3500000; saa udgior Tallet af det egentlige Dannemarks Indbyggere ikke den halve Deel deraf men omtrent elleve hundrede Tusinde: og da paa forbemeldte Sted er viist, af Listerne over de aarligen Fødte og Døde, at de førstes Tal gemeenligen i nogle Tusinde overstiger de sidstes; saa kand man i fredelige Tider, og under den Allerhøyestes Velsignelse formode, at dette Overskud vil forøges i samme Proportion, som Næringgs-Midlerne voxe ved Arbeydsomhed hos Almuen, og Tarvelighed hos dem som paa Almuens Omkostning, føre et mageligere Levnet. Til det sidste sees her paa Stædet endnu ikke noget Tegn, men vel det som er tvertimod. Snarere tiltager en grændselos Overdaadighed, som ofte nok bebreydes os, men hidindtil uden Forbedrings-Frugter.

Imidlertid have adskillige retsindede Patrioter, særdeles Forfatteren af visse smaa Skrifter i **Dannemarks og Norges Oeconomiske Magazin**, med god Føye giort den Anmærkning, at ligesom bemældte Overdaadighed, her og andensteds, hindrer Folkets Formeerelse, ved at hindre det vigtigste Arbeyd, naar den hendrager mange Hænder derfra til det mindre vigtige, F. E. fra at pløye eller fiske, til at pudre Perugver eller bære en Porte-Chaise, saa føre og de nyere Tiders almindelige Indretninger meget saadant med sig, som meere og meere hindrer den Hoved-Sag, man ønskede at befordre, nemlig Almuens Tilvext og Forsørgelse blandt Bønder og Haandværks-Folk: thi Middel-Stand og Adel-Stand tør man ikke ved at forøge; efter **disse tærende Classer forøge sig selv paa de nærende Classers Omkostning**, da Haabet om en herligere og mageligere Leve-Maade, dagligen lokker

Dog stor nok i de tvende tærende Stænder.

Bondens Sønner til at adspirere efter Borger-Stand, og Borgernes Sønner til Middel-Stand, ligesom Lemmerne af denne til Adel-Stand.

Ikke i den nærende Almues Stand.

Sporger man, hvad det er som kiendeligst hindrer de ringere Classers Tilvext, da falder strax i Øynene, hos os saa vel som i heele Europa, de store Armeer, som nu omstunder bestandig kræve det udvaldeste og bedste unge Mandskab, i gevorbne saavelsom nationale Regimenter, hvor Ægteskab i mange Aar er den største Deel af dem forbudet, følgelig Formeerelsen afværget. (*) Selv samme skadelige Virkning reyser sig for en god Deel deraf, at en gammel Gaard-Mands Enke paa Landet, og lige saadan en Haandværks-Mands Enke i Kiøb-Stæderne, naar hun er langt over sine Børne-Aar, ikke ved nyt Ægteskab fratræder Gaarden eller Haandværket, for at overlade samme, mod en aarlig Afgift, til sine Børn eller andre unge Folk; ikke heller, naar hun jo vil giftes, tager en anden gammel Mands-Person, men en ung Karl, som ægter hende uden Kiærlighed og allene for Gaard-Fæstets eller Haandværks-Laugets Skyld, lever siden gemeenlig misfornøyet i et absolut ufrugtbar Ægteskab, unddrages fra en yngre Brud, fristes maaskee til syndige Afveye, men i hvor det gaaer, berøver Fædrene-Landet sin Affødning. Hvorledes disse og andre deslige Forhindringer

En Hovet-Aarsag hertil.

(*) Paa hogen Maade kand man sige, at disse Tiders Soldater ere samme Vilkaar undergivne, som Closter-Folkene i Pavedømmet: Disse maa for deres Liv Tiid, men Soldaterne for deres bedste og bequemmeste Tid, indgaae triplex votum, sc. celibatus, paupertatis & obedientiæ. *Sat. Sap.*

ger viiſeligen, og uden Frygt for en Lægedom, værre end Sygdommen ſelv kunde afværges, hiemſtiller man til andre Vedkommendes Omdomme, men berører Sagen ikkuns ſaa kortelig, for at giøre denne Lands-Beſkrivelſe, efter Muelighed, Oeconomiſk, og i Fremtiden til nogen meere Nytte, end den blotte Hiſtoriſke Efterretning. Mange Ting af den Natur, ville i følgende Tider, naar vi kaldes de Gamle, finde meere Attention end paa nærværende Tiid; da den blotte Nyehed ſpilder deres Credit, efterdi enhver ſaa kaldet Projectmager, være ſig hvordan han vil, gemeenlig af Begyndelſen anſees, i det Borgerlige Sælſkab, med ſamme Øyne, ſom en Novator, det er en Kiætter i Kirken.

Det Tiende Capitel.

Om den Danſke Nations nærværende Lykſalighed, og ſande Friheds-Stand, under et faderligt Regimente.

At Dannemarks Indbyggere, i Almindelighed betragtede, paa nærværende Tiid bør agtes for et Folk, ſom frem for mange andre, nyde end ogſaa noget Fortrin i offentlig Lykſalighed, det var de Danſke ſelv ſaa meget ſtørre Utaknemmelighed at negte, ſaaſom den Sandhed tydeligen ſkinner adſkillige Udenlandſke i Øynene.(*) To og fyrretyve Aars Land-Fred, ſom ellers ikke findes i vore ældre Aar-Bøger; og denne Fred anvendt af Faderlig ſindede Konger, paa mangfoldige ſaadanne Anſtalter, Indretninger og Foretagende, ſom først og ſidſt henſigte til Underſaatternes aandelige ſaavelſom legemlige Velgaaende: denne Fred med ſine frugtbare Følger, ſiger jeg, ſetter os Danſke viſt nok i ſtørſte Taknemmeligheds og Lydigheds Gield hos Gud og hans jordiſke Statholder, vores allermildſte Konge.

(*) O Land! nach deſſen geſegneten Höhen, ich aus den Tiefen unſers Jammer-Thals manche patriotiſche Thräne, manch brüderlichen Blick nach Euch, glückſeeliche Menſchen! geſchickt. Der Nahme König Friderichs des **Menſchen-Freundes**, wird in den Geſchichten der Welt, eine unzerſtörliche Salz-Säule, ein Denkmahl biß ans Ende der Tage ſeyn, daß zur Zeit des algemeinen Verderbens auf dem Erdboden, die Däniſche Staaten durch daß dankbare Gebet eines erkenntlichen Volks umb ſeinen Vater, vor dem Schwerdt des Würg-Engels bewahrt geblieben. See Mosers **Beherzigungen**. Frankf. 1761. p. 134.

Konge. Dersom een og anden privat Mand endda er ulyksalig, enten ved egen Forseelse, eller uden den, ved tilfældige Aarsager og Skiebnens Omskiftelse, da er det intet nyt og gior hin anforte Sandhed ingen Afbræk. Men dersom Nationen i Almindelighed skulle befindes, ikke at have anvendt alle Lyksaligheds Anledninger, Opmuntringer og Hielpe-Midler, saa trolig og omhyggelig, som mueligt havde været, og derfor ikke endnu at have giort al ventelig Fremgang paa sin borgerlige Velstands-Vey, da er det vist, at den ikke kand give Skylden paa det Guddommelige Forsyn, og ligesaa lidet paa Regeringens omhyggelige Bemoyelse for almindelig Velfærd at fordre og fremme, med redelige Hensigter til enhver Stand, hver Provintz og hver privat Person i alle Kongens Lande.

I de nærmeste Tider efter en arvelig **Enevolds** eller Souverainetets Indforsel i disse Lande, syntes vi Danske at beklages af nogle saadanne, som vi nu maaskee misundes af. Hundrede Aars unegtelige Erfaring maa endelig være nok, til at overbeviise andre saa vel som os selv, om den Sandhed, at skiont alle mueligе Regiments Indretninger, ligesaa vel som alle andre menniskelige Ting, endeligen, maa have deres Ufuldkommenheder, hvilke over alt adskilles ikkuns ved meere eller mindre: saa kunde dog, for vort Land og Folk, ikke findes nogen Forma Regiminis, af mindre Vanskelighed og meere Bequemhed til at fremme vort borgerlige Selskabs Fred og Velgaaende, end som just den, Himlen haver beskiæret os, og vi saa vel skionne paa, at vi uden at disputere andres Smag paa noget andet, visseligen befinde os allerbest ved vort eget, at den Stund dets Folger blive de samme, som hidindtil, og for

Enevolds Regiment i Dannemark.

for contrarii Mueligbed, lade vi den sørge, hvis Forsorg og Beskiærmelse hine andre, ligesaa lidet som vi, kunde undvære.

Omstændighederne af den store Stats-Revolution, som gik for sig her i Kiobenhavn, Aar 1660, tør jeg ikke ved at igientage paa dette Sted, efter at adskillige saa vel inden- som udenlandske Skribentere, særdeles Baron Ludv. Holberg i Kong Friderici III. Levnets, haver anfort det Væsentlige deraf. (*) Hvad man her vil erindre er allene dette, at de Danske Konger (frem for andre, maaskee med samme Magt og Myndighed, men med mindre Ømhed og faderlig Mildhed de facto regerende Herrer:) kunde ansees for at have deres Fuldmagt given af Himlen selv, siden de til Rigs-Dagen, i bemeldte Aar, affendte Lemmer, som forestillede alle Lands-Stænderne, eenstemmig have givet Afkald paa de gamle Haandfæstninger, og efter lang Forfaring, som den beste Lære-Mester, fundet raadeligst, at betroe deres Fred og Velfærd til eet eeneste upartiisk Hoved.

Er Grund til dets Borgerlige Velfærd.

Siden den Tiid er Regimentet fort saaledes, at jeg, uden Skin af Hyklerie, tør sige: Ingen forstandig og redelig Dannemand paa denne Dag, mistykker den for hundrede Aar tagne Resolution, men takker oprigtig hine gode Forfædre i deres Grav, som ved Regimentets Omskiftelse, omskiftede tillige Dannemarks farlige Omstændigheder og saadanne

(*) Af den Kongelige Archivario Hr. Justitz-Raad Langebeck fand den indforte *Souverainetets-Historie*, alleromstændeligst og bedst documenteret samt med prægtig Kaaber-Stykke ziret, ventes, i det vigtige Arbeyd, som han derom, paa Høy-Kongel. Allernaadigst Befalning, haver under Hænder, og formodentlig ikke er langt fra den Fuldkommenhed, som Publicationen udkræver.

danne slette Vilkaar, som tilforn fandtes end ogsaa under de høystpriiselige Kongers, særdeles Kong CHRISTIAN IV. Regering, hvis mange Vanheld allene havde deres Udspring af Mangel paa den Magt, som Gud havde hans glorværdige Afkom forbeholden, og som siden den Tiid i hundrede samfulde Aar, haver holdt Prove. Hvad en MOLESWORTH eller andre republicanske sindede, kort efter Forandringen, have spaaet om Landets ventelige Ruin og Nationens Undertrykkelse, er ved Erfarenhed selv saa fuldkommeligen igiendrevet og til intet giort, at man, med fuld Tilliid paa en god Sag, tør udeske enhver, som nu omstunder ville synge den samme Vise.

Og sande Frihed.

Just da jeg skriver dette, udgives i Hannover en liden sindrig og i mange Henseender fortreffelig Tractat, under Navn: **Der Sonderling**; der i findes en kort og god Sammenligning imellem adskillige andre Nationers **Indbildning** om større borgerlig Frihed, og de Danskes **sande Fortrin i Lykkalighed**, saasom Frihedens Frugt og beste Beviis. Ordene ere p. 41. seqv. disse: "Worinne kömmt der Däne „und der Pole überein, und worinne sind sie unterschieden? Ein jeder „legte sich aufs Rathen. Der lange Rock konnte es nicht seyn, der „Bären-Tantz auch nicht, der Knebel-Bart noch viel weniger. Sie „bekannten alle ihre Unwissenheit, und baten um Unterricht, welcher „folgender Gestalt lautete: Wenn die Freyheit in den letzen Zügen lieget, „so sind sie Trost-Prediger bey ihrem Sterbe-Bette; darinne kommen „beide überein; hingegen sind sie in der Art des Trostes unterschieden; „Denn der Pole tröstet sich bei seinem Elende mit dem Genuß der Frei„heit, und der Däne, der sie nicht hat, tröstet sich mit seinem blü„henden Wohlstande. Dieser Einfall konnte nicht glücklicher seyn, da

„der Eigenthümer des Land-Hauses, wo wir uns befanden, ein gebohr-
„ner Däne war. Man erinnerte sich dabey, daß seit der für Dänne-
„mark so merkwürdigen, als gesegneten Veränderung, nun eben hun-
„dert Jahr verflossen, da die Stände ihre zu Unrecht, Zwist uns Fre-
„vel gemißbrauchte Gewalt, zu den Füssen eines Königes niedergeleget,
„in dessen Hertzen die Leidenschaften, wie Tropfen eines brausenden Gei-
„stes im stillen Wasser, sich verloren. Huld und Menschen-Liebe sind,
„seit der Zeit, zugleich mit dem Throne erblich gewesen, und der jetzi-
„ge Beherrscher desselben drückt das Siegel darauf. Wenn der spröde
„Engelländer nach seiner Laune lebet, und gegen die, so am Ruder
„sitzen, Stachel-Schriften ausstreuet; Wen der so kecke, als durch
„harte Erfarung schüchterne Schwede den Scepter unter der Zucht
„hält; Wen der erkaufte Pole den Säbel schwingt, und Reichs-Täge
„zerreißt; Wen der nährige Holländer dem sinkende Staate erkargte
„Schätze zollet; Wen der altteutsche Schweizer über das Familien-
„Regiment klaget, und sein Blut an Fremde verkauft; Wenn der
„strenge Genueser sich mit der rebellischen Corsen plaget, und der
„pünctliche Venetianer, bey einer unbeneidenten Mittelmäßigkeit, der
„vorigen Grösse vergißt; so erfruet der Däne sich seiner Könige, die ihn
„glücklich machen. Wo findet man leicht ein mächtiges Königreich,
„das sich rühmen kan, vierzig Jahre lang eines ungestörten Friedens
„genossen zu haben? Dännemark ist unter allen Reichen das unfreieste,
„und hat dennoch die grösten Vorzüge der Freiheit; Denn der Un-
„terthan darf sich vor nichts fürchten, als vor den Gesetzen.„

Endskiønt nu dette lidet kunde være nok sagt om saa stor en Sag, der taler for sig selv hos Forstandige og billig Dommende: saa agtes det

det dog ikke heller overflodigt, i et Skrift af den Natur, at anføre nogle meere bestemte og udførlige **Argumenter**. Disse haver jeg, af et patriotisk Hiertes Drift, allerede forleden Aar publiceret, i Anledning af den da, til Souverainetetens Erindring, holdte Jubel-Fest, under følgende Opskrift: **Patriotiske Betragtninger over Danske og Norske Mænds Borgerlige Frihed, under et arveligt og faderligt Enevolds-Regimente, fremlagt paa Jubel-Festen Anno 1760.** Erindret ved en Jubelfest.

Fallitur egregio qvisqvis sub Principe credit
Servitium. Nunqvam libertas gratior exstat,
Qvam sub Rege pio.

Men efterdi de da udgivne Exemplarier ikke maatte være komne mange Patrioter for Øyne, agtes det tienligt at slutte denne Materie, om Nationen i Almindelighed, med samme faa Blades Igientagelse:

EMANUEL.

I Anledning af dette Aars Jubel-Fest og den store Forandring i vort Fæderne-Lands Regimente, som der ved ihukommes, ønsker jeg at kunde fremsette med nogen Tydelighed, de Tanker som ofte ere mig indfaldne over det Ord **Frihed**, forstaae den **Borgerlige Frihed**, som sættes **vertimod Borgerlig Tvang og Trældom**. Denne Sag synes mig at være megen Mistydelse underkastet, og derfor ofte at tilegnes saadanne Personer, som mindst have Deel deri.

Hiint gamle Ordsprog: **Verden regeres ved Indbildning**, stadfæstes i denne og fleere Henseender, ved daglig Forfaring. Frihed er ædel, ønskelig ja umistelig hos dem, som skulle siges at leve i Lyksalighed. Tabes Frihed, da tabe tillige alle andre Ting deres beste Smag, end ogsaa hos de umælende Dyr, hvor meget meere hos den

Skabning, ſom Gud haver indrømmet Herredomme over Dyrene. Men hvad er den borgerlige Friheds rette Grendſer, ſom her egentlig henſigtes til, og monne diſſe Grendſer nu være ſnevrere for **Dannemarks og Norges Indbyggere**, end ſom for hundrede Aar ſiden, eller monne de være ſnevrere for os, end ſom for viſſe andre europæiſke Nationer, der indbilde ſig at have meget forud, i denne Henſeende?

Ugrundet Indbildning.

Jeg ſiger: **de indbilde ſig det.** Tager man **Indbildningen** bort, ſom nyeligen ſagdes at regere Verden, da ſkulle vi befinde, at det, ſom de beholde tilbage, er ſlet intet meere, ja i viſſe Ting, ikke engang ſaa meget, ſom hvad vi Danſke og Norſke, uden daarlig Selv-Bedragelſe, kunne glæde os ved, og takke Gud for. Hvad meere er, jeg paatager mig, med Sandheds Grund at beviſe, vor Nation nyder i nogle Hoved-Poſter, en ſaadan Frihed, ſom ikke allene ligner, men end ogſaa **overgaaer viſſe andre frie Nationers Frihed og Forſikring.** Denne min Paaſtand torde maaſkee af Begyndelſen ſynes utroelig, dog allene i deres Øyne, ſom ikke grundig kiende og indſee Sammenhængen i vort Lands Regering. Om denne mærkelige Feiltagelſe vil jeg ſtræbe at overbeviſe dem, ved ſaadanne unægtelige Prover, ſom de ellers ikke forſtille ſig, og ſom juſt derfor trænge til at legges for Dagen, helſt i et Seculo ſaa oplyſt, ſom det vi leve i.

Hvad Frihed er.

Den naturlige og abſolute **Friheds Stand**, ſom hvært Menniſke ſynes lige berettiget til, ved lige naturlige Sinds og Legems Kræfter, er tabt, ſaa ſnart vi komme i Verden, trængende hoylig og lang Tiid til Hielp af det borgerlige Sælſkab, ſom vi fødes i, og ſom der ved vinder en Ret til at paalegge os viſſe Forpligtelſer. Naar dette ſettes forud, **da ſporges ikkuns om Brugen af Sælſkabets Magt og Myndighed.**

Skal

Skal denne være uskyldig og retskaffen, da maa den være fornuftig og klerlig, det er, hensigtende først til det gandske Sælskabs, og dernæst til hvært enkelt Medlems sande Velfærd, eller paa den eene Side, til en Frelse og Fritagelse fra det Onde, som ellers ville mode os i Verden, men paa den anden Side, til Deelagtighed i saadanne gode Ting, som vi trænge til, og ellers ikke kunne nyde, være sig paa Sindets eller Legemets Vegne.

Hvor dette skeer, der kand ingen klage over Friheds Mangel, og hvor det skeer allerfuldkommeligst, der findes ogsaa den allerfuldkommenste Frihed. Men efterdom i denne Verden, end ogsaa naar samme kaldes den bedste Verden, slet ingen Ting er gandske og aldeles fuldkommen, (hvilken Ufuldkommenhed i Deelene, udkræves just til Fuldkommenhed i det gandske) see saa reyser sig deraf den Sandhed, at den allerfuldkommenste Regerings-Form maa have nogen Ufuldkommenhed i sig. Følgeligen spørges her ikke om det gandske fuldkomne, men om det mindre ufuldkomne, det er, om saadanne Friheds-Grendser, ved hvilke Sælskabets Lemmer fritages fra det meeste Onde og forhielpes til det meeste Gode.

Staaer dette fast, da bygges atter derpaa den Sandhed, at Lemmerne af dette Sælskab nyde den største Frihed, hvor man finder de viiseste og billigste Love, og hvor disse Love virkelig beholde deres Gyldighed, saa at ingen dømmes eller begegnes anderledes end efter Lovenes Indhold. Her i er det, at en saa kaldet despotisk Regering adskilles fra den ordentlige Enevolds-Magt. Under den første er ingen Frihed, efterdi der er ingen Forsikring, være sig at Lovene ere onde, eller

Hvad en despotisk Regering er.

og at de ikke gielde. En Barbariſk Regering i Øſterlandene eller andensteds, ſetter i tuſinde Tilfælde al Lov og Ret til Side, farer frem efter Egenſindighed, egen Fordeel, eller Hevn og en haſtig Vredes Grumhed. Man ſkikker kuns et Sendebud til at hente den Mands Hoved, eller hans Huſtrue, eller hans Penge. Saa vidt er der ingen paalidelig Lov, altſaa ikke heller nogen Friheds, Freds eller Frelſes Forſikring (*). Derimod, hvor Lovene beholde deres Gyldighed, uden Perſons Anſeelſe, og hvor de ſamme tillige ere viiſeligen indrettede efter Landets Beſkaffenhed, altſaa henſigtende baade til det almindelige og private Gavn, der findes ſand Frihed, fordi der er en ſand Forſikring om at beholde ſit eget ubeſkaaret Skeer dette ikke altid ſaa fuldkommeligen, at jo en Under- eller Over-Dommer tager feyl i Lovenes Hentydelſe paa viſſe ſærdeles Tilfælde, og derved friekiender den Skyldige, men fordommer den Retfærdige, da flyder dette, ſaaſom noget tilfældigt og uſædvanligt, ikke af Regeringen ſelv, men af Menniſkenes Ufuldkommenheder, mod hvilken ingen abſolute Forſikring kand haves i noget Sælſkab, være ſig end ogſaa det mindſt ufuldkomne.

Naar alt dette ſettes forud, ſaaſom uimodſigelig ſandt og viſt, da grundes atter derpaa den ſtore Sandhed, ſom egentlig ſigtes til ved denne Afhandling, nemlig: At den Danſke og Norſke Nations borgerlige Frihed er vel ſaa ſtor, ſaa god og ſaa ſand en Frihed, ſom den noget andet Folk i Europa kand, paa nærværende Tiid, roſe ſig af. Beviiſet kommer an

(*) Dans le gouvernement deſpotiqve, un ſeul ſans loi & ſans regle, entraine tout par ſa volonté & ſes caprices. Montesqvieu *Eſprit des loix*. Liv. II. Chap. I.

an paa den rigtige Tilegnelse, som kand giores af de anforte almindelige Grundsetninger.

Sporger man: Hvad er det egentlig for en Frihed, som Borgerne i hvært Sælskab ere befoyede til at begiere, at vente og kræve? da svares strax: Det kand ikke være en Fritagelse fra at bære de fornodne Byrder, som deres egen og det gandske Samqvems Fred og Nytte udkræver; thi at vegre sig derved, var at bestride sin egen Velfærd. Hollænderen vil jo være meget frie, men hvo betaler fleere Skatter og Paaleg end han, og monne en Indbygger i Hamborg skaanes saa meget, som hans Naboe i Altona. Ikke heller er det en Frihed, til at giore og lade ustraffet, alt hvad man lyster; thi paa den Frihed har man givet Afkald, ved at underkaste sig sit Sælskabs Love, hvis Oyemærk just er at sette Maal og Grendse for det utilladelige, og de Nationer, som tale og skrive allermeest om deres Fortrin i Borgerlig Frihed, sette den ikke heller deri, ellers havde Engellænderne ikke nyeligen ladet een af deres fornemmeste Lords, for sit begangne Mord, henge i en Gallie, hvilken Gierning visseligen geraader Dommer-Embedet til store Ære. (*)

Fra Lovenes Tvang maa ingen Undersaat være frie.

Setter jeg da, at i den allerfrieste Republik, ligesaa vel som under den aller Souveraineste Konge, kand ingen Borger fritages fra borgerlig Skat og Tynge, ikke heller fritages fra personlig Straf, naar han begaaer det strafværdige; da kommer alting an paa Skatternes proportionerlige Ligning, og Justitzens upartiske Ovelse. Dersom disse tvende Ting uddeeles her til Lands, med ligesaa stor Billighed som andensteds, da folger af sig selv, at Dannemarks og Norges Indbyggere

(*) Ideo legum ſervi ſumus, ut liberi eſſe poſſimus. *Cicero.*

gere ere ligeſaa fri, eller ligeſaa langt fra Trældom og Undertrykkelſe, ſom nogen anden Nation. Ja, ſkulle det befindes, at vort Liv og Gods havde end ogſaa nogen meere Sikkerhed her, end i en Deel republicanſke Regeringer, da fulgte dette, at vor Frihed var ſtorre end deres. For at indſee Sagen deſto noyere, maa vi træde den nærmere, og betragte enhver Ting i Stykkevis.

Som Menniſket beſtaaer af Legem og Siel, ſaa er det for enhver af diſſe Hoved-Deele, han begierer al muelig Frihed. Paa Sielens Vegne vil han ſkaanes for det uroelige, det ſorgelige og fortrædelige. Paa Legemets Vegne vil han fritages fra det Voldſomme og Smertelige. Befries han fra diſſe onde Ting ved Øvrighedens Anſtalter, da ſiges han at nyde al den borgerlig Frihed, ſom han kand kræve eller vente af Sælſkabets Hielp.

I Henſeende til vort Legem, vort Liv og Livs Underholdning, eller, ſom man kalder det kortere, vort Liv og Gods, veed jeg ikke, hvorledes noget Folk kand være friere end vi, ſaa længe vi nyde Lov og Ret, men at den ſkulle negtes nogen, være ſig hvo han vil, eller at han ſkulle dommes og ſtraffes anderledes, end efter en almindelig Lands Lov, derpaa vides ikke et eeneſte Exempel. Af det, ſom en Molesworth eller andre, ved ham bedragne, have ſkrevet om den Danſke Nations ufrie Tilſtand, maatte den Uvidende giætte ſig til det, ſom er tvertimod Sandhed. Men jeg tor driſtig beraabe mig paa alle dem, ſom vide vort Lands Hiſtorie, hvilke med mig kunne bevidne dette, at man, end minLov og Ret negtes her til Lands ingen.
dre efter, end ſom for Souverainitæten, kand fremviſe et eeneſte Exempel paa nogen ſaandan Exſecution, ſom er ſkeet allene pro arbitor, eller forUden Lov og Dom. Vel ere vore Konger over Loven, men hidindtil haver

haver Gud været med dem og hans Frygt over deres Hierte, saaledes at hver uskyldig Mands Ære, Liv og Gods er bleven uforkrænket af dem og deres Myndighed, lad være at her, ligesom i al Verden, af og til kand være fældet en uforsvarlig Dom.

End meere, just fordi vore Konger ere over Loven, have de selv desto meere bundet sig til Loven, ja in civilibus selv underkastet sig den, og ved Høyeste Rettes Domme, tiere end eengang, tabt saadanne Sager, som angik deres Gods, deres Fordring eller noget deslige. Hvor langt det var fra den store Kong Friderich IV. Sind, at lade Magten gaae for Retten, sees blant andet deraf, at, da en vel bekiendt Enke i Odense, een og anden Gang, men forgieves, var anmodet om at selge, saa dyre som hun ville, et lidet Stykke Skov, hvilket indskrænkede Synet fra Slots-Haugen, og Majestæten blev ved en vis Person, af samme Kion som Enken, tilskyndet at tage og betale rigeligen; saa svarede Kongen: Dette være langt fra. Han giorde en Skiemt deraf, sigende: Saaledes gaaer det, naar man har med Damerne at giøre: Var det en Mand, da ville jeg vel have kommet til Rette med ham. Et mærkværdigt Exempel.

Saa er det da Lovene, som under Kongerne regiere Landet, og af Kongerne hanthæves uden Persons Ansеelse. Men maaskee disse samme Love ere alt for haarde og umilde? Intet mindre. Det er i Grunden vort Lands ældgamle Love, lidet forandrede og meget forbedrede, efter de sildigere Tiders Trang og Tilstand: Fremmede rose dem, ja end og en fiendsk Molesworth kand ikke negte dem et særdeles Fortin, og Baron de Lohontan siger: De ere saa retsindige, som hvis de vare dicterte af Apostelen St. Povel selv.

Vore Love ere retfærdige men derhos meget milde.

Her betragtes vore Love allene saavidt som de beskytte hver Mands Fred og Frihed paa Liv og Gods. Nu sporger jeg, om den Danskes Frihed er mindre eller maaskee større i visse Henseender, naar han, som jeg har viist, kand være vis paa at dømmes efter Loven. Een af de store Ting, som en Romersk Borger kunde rose sig af og troste sig ved, var Skaansel for Hudstrygelse, men ikke for Pine-Bænken. Danske og Norske Mænd ere, i Henseende til de fleeste Forbrydelser, fritagne for begge Dele. Vor Bonde-Almue er vel ikke frie for at dømmes paa nogle Maaneder, til Fæstnings-Arbeyd: Men i lige saadanne Tilfælde, maa Bonden i Naboernes Land, lave sig paa at miste sin Hud ved Gade-Løb. Baade Bonde og Borger, ja Herremanden selv, er i de allerfleeste Europæiske Lande, ikke forsikret om, at han jo kand komme paa Pine-Bænken, og i visse Lande er man meget færdig med det som kaldes donner la qveſtion. Hos os kand det, efter Lovens Bydende, ikke vederfares nogen Bonde eller Borger, undtagen han bliver ved at nægte det, som ham allerede er overbeviist ved tilstrækkelige Vidner, eller ogsaa at han beskyldes for Forræderie mod Kongen og hans høye Huus, ellers siger jeg, kand ingen Dansk eller Norsk Mand piinligen angribes.

I Engelland, hvor Indbildning om Frihed drives paa det allerhøyeste, er ingen saa sikker som hos os, for at settes uformodentlig i Fængsel; thi dette vederfares ofte den, som sidder i sin Stue eller gaaer paa Gaden, og veed ikke deraf, førend Rettens Betienter viiser ham allene en Seddel til Signal, at han er angiven af en, som stiller Borgen for Arrestens Lovlighed, da den anden maa følge med, uden videre Indvending. Hvorledes man samme Steds aarligen griber om sig

med

med Magt og Vold, naar der skal presses Matroser til Floden, er nok-som bekiendt. Ingen Soevant Mand er da sikker i sit Huus. Hans Hustrue og Børn skrige ynkeligen, men man slæber ham af Sted: den almindelige Sikkerhed gior denne Frie Mands Huus usikkert, ja jeg kiender en Landsmand, som i sine Studenter-Dage, da han foer paa et Skib fra London til Hamborg, var nær ved at presses som Matros, da den tydske Skipper advarede ham om, ikke at tale Engelsk.

Af voldsomme Soldaters Hværvinger vide vi ikke at sige, skiønt vel af tvungen Udskrivning til at recrutere Land-Militien. Denne sidste er nu omstunder indført næsten i alle Europæiske Lande, ja gandske nyeligen endogsaa i Engelland, følgelig haves den fornødne Tvang tilfælds med de allerfrieste Nationer, og Udskrivningen er ikke heller nu omstunder, saasom af Begyndelsen, en stor Tvang for alle Bønder-Karle, men for nogle, særdeles rige Mænds Sønner, som helst ville kiøbe sig frie under Haanden, hvilket ogsaa lykkes de fleeste af dem.

Hvad man snarere kunde henregne til Bondernes Ufrihed, særdeles paa Proprietariernes Gods, er dette, at deres Hoverie-Arbeyd, ikke saasom deres Skat og Landgilde, endnu er taxeret og fastsat, i Proportion af Hart-Kornet, men hiemstillet til Hosbondens Behag. Er denne en viis, og derhos en velholden Mand, da skaaner han vel sine Bønder, saa vidt mueligt, hvis ikke da tilstaaer jeg, deres Vilkaar ere ikke meget bedre, end de saa kaldte Liv-Egnes i Holsteen og en Deel andre Lande, saa vidt Mand-Kiønnet angaaer. Imidlertid erkiender vor Lands Lov slet ingen Liv-Egenskab, siden høylovlig Kong Friderich IV. afskaffede samme her i Siælland, som fordum laae under det Aag. En Fæste-Bonde er intet andet end en Forpagter paa Livs-

Bondestanden hvor vidt mindre fri end de øvrige.

Tid, og kand redde ſig med Lov og Ret, mod en voldſom Hosbondes Undertrykkelſe, hvilket ogſaa undertiden ſkeer. Langt bedre Vilkaar have vore Jordegne Bønder eller Selv-Eyere, ſaa og de Kongelige Amts- eller Ryttер-Diſtricts-Bønder, item de mange ſaa kaldte beneficerte Bønder, hvilke 3 Claſſer udgiøre maaſkee en tredie Deel af vor Bonde-Stand: og hvad den Norſke Bonde angaaer, ſærdeles Odels-Bonden, da vides ikke noget Land, hvor han kand leve friere, ſaa længe han, ved god Huusholdning, forſvarer ſin Odels-Ret. Men for at komme igien til den Deel af vore Danſke Bønder, ſom leve under Adelige eller andre Proprietarier, da dependerer deres Frihed af deres Formue til at ſvare Hosbonden lige og Ret. Den ſom ſtaaer i Gield-Bogen, være ſig Borger eller Bonde, er altid underkaſtet ſin Creditors Diſcretion, ikke for ſin Stands, men for ſin Fattigdoms Skyld. Jeg kiender en Fynſk Herremand, ſom pleyede at ſige: Hans allerbeſte Bønder vare de, ſom efter Talemaaden, gave ham en god Dag. Dette Slags er ikke de fleeſte, dog ſandelig fleere end man foreſtiller ſig. Nogle Proprietarier havde Bønder, af hvilke de i en Haſt kunde faae et Tuſinde Daler eller meere til laans. I hvor om Alting er, kand Bonden her, ligeſaa lidet ſom andenſteds, tilſoyes nogen mærkelig Uret eller Undertrykkelſe, efter Lovens Medfor. Ney, det maaſkee allene via facti, og altſaa underkaſtes ſin tilborlige Straf, hvorpaa ogſaa undertiden haves kiendelige og eclattante Exempler, ved Høyeſte-Rettes Domme over ſaadanne Hosbonders ubillige Medfart (*) Loven veed, ſom ſagt er, ſaa lidet af Bondens, ſom af nogen anden Mands Ufrihed at ſige.

Ville

(*) I Engelland ere ingen andre Bønder end Forpagtere paa viſſe Aar. Vore Bønder ere efter Loven, ikke heller andet end Forpagtere paa Livs-Tiid Fæſte-Brevet

Ville nogen hernæſt meene: vor Frihed var dog mindre end deres, ſom ſelv have Deel i den Magt, der giver Lovene, eller afſkaffer og forandrer dem; da ſvares: at Lemmerne i den allermeeſt democratiſke Regiering kunde, naar Alting gaaer ordentlig og vel til, ikke have anden Deel i en Lovgivende Magt, end denne, at de kunde votere, og ſige deres Meening, ſom ſiden udgiøres ved de fleeſte Stemmer; thi at en Polak formedelſt ſit veto, kand ſtandſe Land-Dagens ja Riigs-Dagens Forretning, og ſaaledes ſkille ſit Land ved en god Lov, det ſigter mere til at undertrykke, end at hielpe den almindelige Frihed. Hvad nu en ordentlig votering angaaer, da maa man mærke, at ved vore Loves Forandring, den Sag ikke heller forſømmes, men de ſamme, ſom ellers kunde mode paa en Rigs-Dag eller i et Parlament, virkelig ſporges til Raads. Saavel under Høylovlig Kong CHRISTIAN V., da Loven blev fornyet og forbedret, ſom nyeligen under vores nu regerende Allernaadigſte Konge, da man er betænkt paa noget deslige, er der indhentet Vota, Betænkninger og Forſlag fra alle ſaavel geiſtlige, ſom civile Embeds-Mænd, i en hver Provinz, ſom anordnet en Kongelig Commiſſion af ſaadanne Lov-kyndige Mænd, ſom med noye Prøvelſe, kunde giennemgaa de indſendte Betænkninger, og af dennem udvælge det allertienligſte og bedſte. Da dette fordum ſkeede ved en Rigs-Dags-Forſamling, var Virkningen ikke nær ſaa onſkelig, ikke heller Fuldbyrdelſen ſaa vis og tilſtrækkelig, men ſnarere var den bedſte Forandring de allerfleeſte Vanſkeligheder og Indvendinger underkaſtet.

Lovenes Forandring ved hvem.

Brevet er en Contract, ſom forpligter Hosbonden ikke mindre end Bonden. Om denne ikke altid vil eller kand forſvare ſin Ret, da ſvækker det ikke Lovens Billighed, eller Bonde-Standens Frihed i og for ſig ſelv betragtet.

Sporges der i Særdeleshed om saadanne Love eller Forordninger,
Skatters Paaleg hvorledes. ved hvilke Folket paalegges nogen usædvanlig Skat eller Tyngde, da kand intet ønskes billigere og bedre end dette, at den Summa, som udkræves af en Stad eller Provinz, lignes og jevnes af den samme Stands Lemmer eller af den øverste Tilsyns-Mand. Bliver her endnu nogen Ufuldkommenhed tilovers, eller ere ikke alle altiid lige vel tilfreds, da haves dette tilfælleds med den gandske Verden, hvor ikke Gud selv, end sige Øvrigheden, kand giøre hver Mand Alting til Maade. Dog tor jeg dristig sige, at i denne Deel, findes her til Lands langt mindre Knur eller Klagemaal, end som i noget andet Land, helst i de, hvor Herr Omnis haver meere at sige. Paa den anden Side, kand man og foruden allermindste Flatterie eller Øyen-Tieneste sige det, som hver Mand veed, nemlig, at vore Konger, just fordi de have Noglen til hver Mands Pung, ikke behandle Undersaatternes Gods saasom noget fremmet, men saa ommeligen, som deres eget, ja at de undertiden holde længere tilbage med Skatters Paaleg, end som deres Undersaatter selv formode. I det øvrige haver hver Borger her til Lands, saa meget som nogensteds i Verden, en frie og uforhindret Dispensation over sit Gods og dets Anvendelse efter sin Lyst. Frie nok, om ikke alt for frie og nær ved Frekhed er vore Borgeres Leve-Maade, særdeles her i Kiøbenhavn. Politien setter dem ikke, saasom i den fri Republik Venedig og en Deel andre Stæder, saadanne snevre Grendser, at de kunde klage over nogen fornuftig Friheds Mangel. Fremmede, som komme her, have med Forundring tilstaaet mig, at de tilforn forestillede sig gandske andet, end den fri Leve-Maade og Omgængelse, hvilken ingensteds kand være friere, undtagen at man der under ville forstaae en Frihed til at laste Gud og Øvrigheden. (*) Er

(*) Vil nogen see denne Sag udførligere afhandlet, da henvises han til vores be-
rømme-

Er nu den Danske og Norske Mands Ære, Liv og Gods i lige saa stor, om ikke i større Sikkerhed, under et Regiment, som, frem for noget andet, paa nærværende Tiid, kand kaldes faderligt, og alt saa meest lignende Patriarchernes eller andre Huus-Fædres Herredom i Verdens ældste Tider? Er dette saa, siger jeg, da spoges atter: Hvor i er vor Frihed mindre end andres, og monne den ikke være saa meget større, som enhver, være sig hvo han vil, kand finde Vey til Thronen, og i Modsfald vente Hanthævelse, end ogsaa mod de mægtigste Overmænd, formedelst en Ret, som dømmer i Kongens Navn, og æres undertiden med Hans Majestæts personlig Nærværelse. Her foreställer jeg mig, at den, som seer alle andre Indvendinger forebygte, vil tage sin Tilflugt til vor Mangel paa en Forsikring, at saadan Lyksalighed altiid ligesom hidindtil, skal have Sted hos os. I har Ret, vil man svare mig, der som I tillige havde Forsikring om, altiid at regieres af saadanne Konger, som kunde kaldes i Sandhed Folkets Fædre og Hyrder. Men hvo forvisser eder om denne vigtige Punct, og monne ikke den blotte Muelighed af det, som er tvertimod, bør sætte eder i Frygt? Hertil svarer jeg for det første saaledes: De som ikke kunde noyes med den nærværende Lyksalighed og takke Guds Forsyn, samt udbede sig den fremdeles, men ville bekymre Sindet ved Gidsninger om alle muelige Tilfælde, i fald dette og det skeede her efter, disse got Folk, siger jeg, ville aldrig fattes Anledning til ufornoden Frygt og Engstelse, i det mindste ligesaa meget andensteds, som her; thi de, som nu kildre sig med

Indvending.

rømmelige Hr. Justitz-Raad og Professor P. Kofod Anchers grundige Afhandling de indole juris Privati, pro Habitu imperii Danico-Norvegici, særdeles §. 54--60.

Beſvaret. med en ſtorre Friheds Indbildning, under en anden Regerings Form, ere heller aldrig forſikrede om, at deres offentlige Ting kunde jo kuldkaſtes og omſtøbes engang i de følgende Tider. Mit andet Svar er dette, at, naar den Allerhøyeſte ſkulle finde for got at ydmyge en Nation, formedelſt et umildt, uretfærdigt og tyranniſk Regimente, ſee da var der vel ikke mindre, ney ſnarere langt meere at frygte for enhver privat Mand, der ſaae ſig omgiven med en democratiſk Almue, eller med et ariſtocratiſk Senat, end ſom naar han levede under een tyranniſk Eenevolds Herre. Livius lærer os i ſin 1 B. 17. Cap. at efter Omſkiftelſen i det Romerſke Kongeriges Regimente, var Borgernes Slaverie langt haardere, under et hundrede Herrer, end ſom tilforn under een eeneſte. Jeg holder mig helſt til de ældre Tiders Exempler, naar de findes beqvemme. Lader os da giøre en Ligning imellem de Athenienſers frie Republik og det Macedoniſke Eenevolds Rige. Det ſidſte ſkal viiſe os ſaare faa Exempler paa Tyrannie, udi Ligning mod dem vi finde i den athenienſiſke Hiſtorie: thi denne frie Republik var hart ad ſtedſe ſat i Allarm ved ſtridige Partier, ſamt ſaaret og ført i farlige Omſtændigheder, formedelſt ſine beſte Borgeres Forfølgelſe og Undertrykkelſe, hvilken ofte var aller utaaleligſt over dem, ſom mindſt havde fortient det; thi naar deres Misundere havde ſat Almuen i Oprør, kunde intet frelſe den, ſom nyligen havde frelſet ſit Fæderne-Land. Af diſſe var ingen ſaa ſikker paa Ære, Liv og Gods, i den athenienſiſke frie Republik, ſom han viſt nok kunde have været, under de Macedoniſke Eenevolds-Herrer.

Det bliver da en ſtor Sandhed, at, naar en Regerings Hoved-Henſigter og Hoved-Fordeele findes meeſt og beſtandigſt foreenede, da haver

haver ogsaa dens særdeles Lemmer største Forsikring om deres private Velfærd, Fred og Hanthævelse mod Vold og Overlast. Just her paa hviler alle Danske og Norske Mænds sande Frihed. De kunne alle forsikre sig om en frie og aaben Adgang til saadan en Konges Throne, som tillige er en Fader, upartiisk mod de Born, der rore ham alle lige nær paa. Enhver kand blive hørt og vente saa megen Understyttelse af Scepteret, som hans Sags Beskaffenhed udkræver, var det end mod den allermægtigste Voldsmand. I det mindste kunde han her, frem for andensteds, giøre sig det vel grundede Haab. Vor Rettergangs Maade, skiønt endnu vidtløftig nok, er dog visselig langt kortere og mindre vanskelig, end i de fleeste europæiske Lande. Og naar det kommer til den Ret, som her paa Jorden kaldes den Høyeste, da torde den ogsaa vel fortiene Navn af den retfærdigste og meest paalidelige. Med Ufeylbarligheds Prædikat ville vi saa lidet smigre for dette venerable Dommer-Sælskab, som for noget enkelt Menniske, være sig Paven selv, enten i eller uden for et Concilio, følgeligen er det ikke umueligt, at Vegtskaalen, een eller anden Gang, kand synke til den urette Side. Men hvad jeg, som Gud skee Lof! aldrig er dømt af den eller nogen anden Ret, dristig tor sige til Rettens Roes og Dannemænds Trøst, er dette, at her saa meget som nogensteds i den ufuldkomne Verden, kand ventes og findes Justitia med aabne Øyne ved Sagernes Undersøgelse, men med tilbundne Øyne ved Dommens Fældelse. Hvad vil det allerfrieste Folk ønske sig meere, til Forsikring om Ære, Liv og Gods?

Høyeste Ret en meget priselig Ret.

Ved denne Anledning vil jeg fortælle en Anecdote, dog af de allernyeste og gandske paalidelige, saa fremt jeg kand troe en troeværdig

Mands Vidnesbyrd, hvilken selv var tilstæde, og altsaa beraaber sig paa sine egne Øren. I Vinteren af Aaret 1758 opholdt sig her en udenlandsk Reysende af god Anseelse. Han sad i et Sælskab, hvor man talede meget om den Krig, som havde begyndt at ødelegge adskillige europæiske Lande. Da nu nogle giorde det sædvanlige Ønske, at Gud ville bevare os fra samme Elendighed, sagde den Fremmede: Ney, denne Gang have I ingen Fare. De andre meente, Faren kunde være stor nok, dersom Gud ikke skaanede os af en særdeles Naade, hvilken vi ikke roseede os at kunde fortiene meere end andre, men maatte sige: Vi have syndet med vore Forfædre, vore Naboer og Gienboer. Her paa forklarede den Fremmede Grunden til sin Formodning saaledes: Særdeles Synder hiemsøger Gud med særdeles Revselser, ogsaa vidt kunde I Danske være i samme Tilfælde som andre. Men de Synder, som kunde tilskrives Publice, og en Mangel af Øvrighedens Pligt, saa vidt den er Øvrighed, pleyer Gud at straffe med saadan offentlig og almindelig Hevn, som trykker store og smaa meere kiendeligen. Jeg har nu giennemreyset mange Lande, og erkyndet mig om deres Tilstand. Denne var i andre Ting adskillig, men i een Ting fandtes liden eller ingen Forskiæl, særdeles i Tydskland, nemlig de Stores Overmod og Dristighed i at undertrykke de smaa, hvilke knap høres, men sielden hielpes og reddes fra Undertrykkelse, Udsuelse og Overvold af de Store. Derimod har jeg her hørt med Fornoyelse, at eders Høyeste-Ret omsider skaffer enhver Ret, uden Persons Anseelse. Dette, saasom noget rart, paa nærværende Tiid, have I Danske forud. Der som eders Store havde frie Haand til at trykke de Smaa, da maatte den Høyestes Haand igien øve Hevn paa de Store, hvilket siden ville strække sig til alle. Saadan sin Meening forsvarede denne Fremmede med endeel Argumenter,

Endogsaa efter Fremmedes Dom.

menter, og mig er siden indfaldet, at han kunde have beraabt sig paa Prophetens Esaiæ Ord, cap. LIX v. 14. 18. Saa og paa Psalm. LXXXII. 1. 2. 5. 8.

Hidindtil har jeg forestillet vor Nations sande Frihed i Henseende til Legemet og de legemlige Ting, eller hvad vi kalde Liv og Gods. Komme vi til den Hovet-Deel af vort Væsen, som kaldes Sielen og Sindet, da kand jeg her være kortere, efterdi Sielen selv er egentlig slet ingen anden underkastet, end som den der kaldes en Dommer over Tankerne, folgelig er den her saa frie som andensteds. Men hvad det angaaer, at man med Ord og Gierning, yttrer sine Tanker, da glæde vi os ved denne Frihed for Sindet. Frihed for Sindet. heds foresatte Grændser, og at det ikke staaer enhver Daare frit for, at aabne sit Hiertes onde Fylde med saadan Frekhed, at hans Naboer tage Skade og Forargelse deraf. Bogtrykker-Pressens Frihed er fornoden i alle de Lande, hvor man ønsker Konsters og Videnskabers Fremgang, samt et noyere Sigte paa Nationens sande Velfærd. I alt dette nyde vi Danske og saa al fornoden Frihed. End meere, vores Dyrebare Kong Friderich V. som i alt andet er idelig betænkt paa sin Nations Hielp og Forbedring, giør ogsaa sit til at opmuntre Skribentere, og til at lette Bogtrykker-Pressen. Man seer i vore Tider saadan en Mængde af alle Slags Skrifter, at end ogsaa den, der ikke forstaaer noget fremmet Sprog, kand ved Hielp af sit eget, samle sig en temmelig Forraad af Videnskaber. En Ting, som man i dette Seculi Begyndelse knap kunde have forestillet sig. Sandt nok, at blant nogle nyttige og gode Boger, indsnige sig ogsaa nogle, som ikke fortiene det Navn. Men for at ikke sette alt for snevre Grendser, maa alt det passere, som ikke er aabenbar ont og stridigt mod den Augsborgske Confession, mod Lan-

dets Lov, og mod gode Sæder. Dersom disse Grendser synes endnu noget snevre i deres Øyne, som ville see Frekhed selv befordret under Friheds Navn, og paa det denne sidste skulle ikke hindres: da synes mig det var at befordre Ondskab, paa det at noget got maatte komme deraf. Dersom Bogtrykker-Pressens meget store Frihed i Engelland og Holland, har havt nogle gode Virkninger; da tænker jeg dog det er beviisligt, at dens onde Virkninger ogsaa have været ansеelige, hvilket tilstaaes af Øvrigheden selv, naar den ikke sielden nødes til at lade visse Bøger brænde ved Bødelens Haand. Vi tilstæde Bogtrykkerne ingen grendselos Frihed, men derfor nødes vi ikke heller til, saasom i Engelland, at sette dem i Pillorie eller Gabe-Stokken. Vore Svenske Naboer nøyes, saavelsom vi, med en limiteret Frihed i den Materie, og jeg troer, de giøre der i meget viiseligen.

Særdeles hvad Religionen angaaer.

Seer vi til Religions-Sager, da kand ingen, som viger af fra Landets almindelige Bekiendelse, klage over nogen Samvittigheds Tvang, saa længe som han ikke forstyrrer sine Medborgere. En Separatist eller anden dissenterende nyder her fuldkommen Borgerlig Fred og Frihed. En Reformert, Catholik eller Jøde kand udvælge een af de adskillige Danske Byer, hvor hans Religions Øvelse tillades. Den Frihed, som de første nyligen have faaet i Sverrig, have de længe siden havt her i Dannemark. I det frie Engelland, er Døren til alle, end ogsaa de mindste offentlige Betieninger tillukt for alle non-Conformister, og allene aaben eller frie for Lemmerne af den saa kaldte Høye-Kirke. Her udelukkes ingen, for sin Religions Skyld, fra nogen Værdigheds eller Myndigheds Grad, uden saa vidt den, der ikke er Lutherſk, ikke kand kalde Lutherske Præster, hvilket Fornødenheden tilsiger. For Resten

findes

findes her ikke engang Skin af nogen Samvittigheds-Tvang eller Forfølgelse; en Sag, som man midt i det fri Holland, ikke altiid kand rose sig af; thi ellers havde Barneveld ikke mistet sit Hoved.

Skaansel Fordeelagtighed i Borgerlig Tvedragt.

Betragte vi Sindets Frihed, i Henseende til andre naturlige og borgerlige Ting, da veed jeg ikke, hvad man i en democratisk, eller anden saa kaldet friere Regering har forud, med mindre det skulle være Fornøyelsen af den indbildte Herlighed, at kunde, naar et nyt Parlament, en Land-Dag eller Riigsdag skal holdes, give sin Stemme til visse Mænds Deputation, og derhos kildre sig med den indbildte Herlighed, at have nogen Indflydelse i de offentlige Anstalter og Forretninger. Men monne ogsaa den Frihed tilforer en privat Mand saadan Frihed, som kand fritage hans Sind fra Uroelighed, Fortræd eller Bekymring, meere end som hvis han ikke havde den mindste Deel deri. Naar er en Borger i de frie Riigs Stæder, eller i de Hollandske Provintzer, meere beknyttet af Tvivl, og naar reyser sig meere Uroelighed og Tvedragt iblant Naboer og Venner, end som ved den Leylighed, at en Deputeret, en Borgemæster eller anden Magistrats Person skal vælges? Jeg er Vidne til, at det her gaaer efter Ordsproget: **Den som haver Val, haver ogsaa Qval.** Her kommer Venskab, Slægtskab, Penges Tilbud, hemmelige Trusler og tusinde Underfundigheder med saa mange deslige Fristelser, at et reedeligt Gemyt ofte ønskede sig fritagen og skaanet for denne paatagne Pligt, hvor i det finder en Byrde og ikke en Lettelse for Sindet. Falder Vallet ikke efter alles Ønske, som nok er vart, da reyser sig nye Fortrydelse hos nogle, maaskee hos de fleeste, som spaae sig intet got. Er Palamentet, Riigsdagen eller Deputertes Forsamling allerede begyndt, og altsaa de hiemme blivende skilte ved den Fri-

hed, ſom hine toge med ſig alleene: ſee da hører Gemytternes Sorg og Bekymring ikke op, men voxer maaſkee hver Poſt-Dag ved de ulige Tidender, ſom komme fra Hoved-Staden.

Den politiſke Kandſtober og alle ſmaa Statsmænd af hans Sælſkab, ſankes ofte for at tage gandſke andre Ting vare, end deres Haandverk eller huuslige Næring, ſom dog kunde give dem nok at tænke paa. Øyenſynlige Vidner have ſagt mig, at i en vis Hoved-Stad, ſees, ved ſaadan Forſamlings Tild, Skrædere og Skoemagere gaaende paa Gaden gandſke penſive eller tankefulde, og at den, ſom taler med dem om andet, finder ſnart, at deres Hiertes Fylde flyder ud, nemlig en kummerfuld Sinds Beknyttelſe over Ufaldet af de og de giorte Forſlag, eller over Haab og Frygt, at det og det Partie maa ſtyrkes og trænge igiennem, men det andet Partie ſvækkes og drives tilbage.

Udi diſſe Herligheder have vi Danſke og Norſke Mænd ingen Deel, men ikke heller i diſſe Beknyttelſer og overflødige Bekymringer. Deus nobis hæc otia fecit. Vi misunde da den Frihed ingen af dem, ſom der i finde meere Smag end vi. Den Gang vore Forældre havde Deel der i, da gik Landets offentlige Ting ikke deſtobedre, men ſom Hiſtorien, ſærdeles de tvende ypperlige **Kongers** CHRISTIAN IV. og FRIDERICI III. Hiſtorie vidner, langt ulykkeligere og værre, end ſom efter Aar 1660, et Aar, ſom vel fortiener at ſignaliſeres ved en Jubel-Feſt, ſaa længe Verden ſtaaer.

Det

Det Ellevte Capitel.

Kort Udtog af alle Danſke Kongers Hiſtorie, i de ældre Tider, eller fra Kong Skiold, indtil den Oldenborgſke Stamme

Endſkiont denne Lands-Beſkrivelſe egentligen ikke udkræver, ikke heller Skriftets Grendſer ville taale, at man indlod ſig i en udforlig Hiſtorie om de mange Konger, ſom med Vished vides at have regeret over diſſe Lande: ſaa ſynes det dog nogenlunde fornodent, at ſammendrage i et kort Udtog, de danſke Kongers Navne, Leve-Tid, Skiebne og fornemmeſte Bedrifter, alt til den Ende, at naar ſiden, i den egentlige Lands-Beſkrivelſe ſelv, ideligen forekommer noget om diſſe Regenteres Foretagende, i viſſe Provinzer og Stæder, man da, til Eftерſyn, kand have ved Haanden ſaa meget af deres Hiſtorie, ſom udkræves til bemeldte Øyemærke.

Hvad nu de allerældſte Kongers Opregnelſe angaaer, da folges der i helſt den bekiendte Jislandſke Hypotheſis; thi ſkiont dens Hoved-Auctor Thormodus Torfæus endnu eſterlader ſig her og der nogen Tvivl, ſærdeles i Henſeende til viſſe Kongers alt for lange Leve-Tid, ikke heller giver ſig ud for, at have fuldkommeligen opklaret alle morke Stæder, ſaa ſynes han dog, i ſin *Serie Dynaſtarum & Regum Daniæ*, at være kommen Sandheden langt nærmere, end nogen af hans Forgængere paa ſamme Vey, folgeligen ikke uden Grund, at have udelukt af de danſke Kongers Regiſter, mange ſaadanne, ſom den almindelige, og

end

end meere den fabelagtige Gullandſke Hypotheſis, havde blandet deri, tagende til Hielp nogle, ſærdeles jydſke Skatte-Kongers, eller Vaſallers Navne. Saadan Blanding ſyntes fornoden, til at opfylde en langt længere Tids-Løb, naar man ville gaae over tuſende Aar for Chriſti Fødſel tilbage, og give Dannemark Konger, ſom ſkulle have regeret tillige med de førſte Konger i Iſrael. Langt ſildigere begyndes hermed, af de Iislandſke Aar-Bogers Forfattere, nemlig: Kort for Chriſti Fødſels-Tid (*). Efter denne Setning, bliver altſaa Dannemarks førſte Konge.

Skiold.

Een af den i Norden meget navnkundige Othins eller Vodans mange Sønner, ſom hen ved 60 Aar for Chriſti Fødſel, af ſin Fader, blev ſat til Konge over Reidgotland. (**) Saxo Gram. ſom, ſetter Dan, Humle

(*) Endda meene nogle, at den Iislandſke Hypotheſis begynder et par hundrede Aar for tidlig, og at den burde ſette Othins Ankomſt i Enden af det andet Seculo. Deres Grunde gives her ikke Rum til at underſøge: Saa meget falder ſtrax i Øynene, at om ſaa var, da kunde Othin ikke være den af Pompejo M. fra Øſterlandene fordrevne, men en anden ſildigere indkommen, med ſamme Navn, nemlig den Othin ſom ſkal have være Olde-Faders-Fader til Heingſt og Horſt, hvorom tilforn er meldet c. III. p. 37.

(**) Saa ſiger Edda Islandica efter Torfæi Overſættelſe in Ser. R. Lib. III. Cap. III. p. 246. Odinus ſuſcepto (*ex Saxonia*) itinere, in aliam migravit Regionem qvam Reidgotalandiam (*hodie Jutiam*) vocarunt, atqve ibi, qvicqvid placuit, ſibi vindicavit. Huic terræ præfecit Filium ſuum *Skioldum*, qvi *Fridleifum* genuit, inde Skioldungorum familia ortum ducit. Hi ſunt Daniæ Reges. Vor ældſte Hiſtorie-Skriver Sveno Aggonis ſetter ogſaa Skiold ſom den førſte Danſke Konge, ſigende ſtrax: Skiold Danis primum didici præfuiſſe.

Humle og Lorer foran, tilſkriver Skiold ſtor Legems Styrke og Ædelmodighed. Hans Dronning ved Navn GEFION, om hvilken meget fabuleres, var fra Sverrig. Efter ſin Død, blev han tilbedet, ſom en Gud, thi blandt de Afguds-Billeder, ſom S. OLAF i Norge lod opbrænde, ved Chriſtendommens Indførelſe, var ogſaa hans; efter TORFÆI Vidnesbyrd.

FRIDLEF I.

Med Tilnavn den ſnare, regerede efter ſin Fader, af hvilken han med ſin gandſke Slægt, blev kaldet **Skiold-Unger**. Om diſſe var en gammel Jislandſk Hiſtorie **Skioldunge-Saga**, ſom længe ſiden paa et lidet Stykke nær, er tabt, ſaa at man om de førſte Konger, veed ſaare lidet mærkværdigt og tillige troeværdigt eller nokſom ſtadfæſtet. A. HVITFELD vil ikke, og jeg endnu mindre, ſige god for: at Kong FRIDLEF, ſkulle have ſtaaet i Forbund med JULIO CÆSARE, da denne bekrigede Engelland. ACHILLES GASSARUS henfører hans Regiment til 37 Aar for Chriſti Tid. Hans Søn var

FRODE I. Den Fredgode.

Omtrent ved **Chriſti** Fødſels Tid, haver uden Modſigelſe, været en meget priisværdig og ſtor Konge, ſaa høyligen elſket af ſine Underſaatter, at de ikke kunde aſſee endogſaa hans døde Legeme, men lode det i 3 Aar, føre omkring, ſom et Liggendefæe, til hver Mands Troſt, da det omſider blev jordet i **Frode-Høy** ved Værebroe, det er paa ſamme Sted, hvor han ſkulle være ihielſtukket af en Koe, eller efter Fablens rette Meening, af en Avinds-Mand, ſom førde ſaadant Navn eller Skioldmerke. Uden Tvivl haver han opvakt ſig nogle Fiender ved at give adſkillige gode Love, ſom tilforn ere anførte, og ſærdeles ſtrængeligen for-

bodet allehaande Vold og Tyverie. Derved bragte han det saavidt, at paa alfare Veye ophængdes Guld-Ringe til et Forsøg, om nogen torde bortstiæle dem. Saaledes fortiente han sit Tilnavn den Fredgode, endskiønt han ellers førde Krig nok i Sverrig, Tydskland og Engelland. Men hvad Saxo skriver om hans Krigs-Tog mod Kongen af Ungarn, forraader sig selv, som en Digt, da det skal have været en Krig til Søes, med mindre Navnet er forfalsket. (*)

Fridlef II.

Skal have ført Krig i Norge og Rusland, samt opholdt sig der, da hans Fader Frode døde, og ved sin Hiemkomst, fundet Thronen besadt med en Poet, ved Navn Hiarne, hvis største Fortieneste var, at han havde giort den bedste Gravskrift over sin Formand, blev altsaa af den hiemkommende Fridlef, saasom rette Arving, slagen i Tvekamp. De Islandske Aarbøger vide intet af Hiarne, og derfor regnes han her ikke blandt Kongerne. Sec. I.

Havar.

Med Tilnavn Handramme, den haandfaste eller stærke. Af han vide vore øvrige Historie-Skrivere ikke at sige, men Torfæus bekræfter, at han var den forriges Søn og Estermand, samt Fader til næst følgende.

Frode II.

Kaldtes den Gavmilde. Efter Anseelse tilhører hannem meget af det, som Saxo fortæller om Frode den første, særdeles hans Krigs-Tog til adskillige Lande. Levede mod Enden af det første og maaskee i Begyndelsen af det andet Seculo.

Ver-

(*) Hunni hos Saxo maa være nogen Russisk Nation, thi heele Sammenhængen viiser, at denne Krig er ført i Øster-Søen mod Russerne ꝛc.

VERMUND.

Kaldtes den Viiſe, og henhører til det andet Aarhundrede. Han ſkal have ført Krig mod de Sachſer og Svenſke, ſamt paa begge Sider indlagt Ære og fortient ſit Tilnavn. Han blev ældgammel og omſider blind. Meenes at have boet i Jelling ved Veyle, ligeſom nogle af hans Formænd.

OLAF I. ellers ogſaa UFFO.

Kaldtes hin Spage, det er ſtille, og af nogle Goddreng. Sec. II. I hans Ungdom holdtes han for meget eenfoldig og ubeqvem til Regeringen, men viiſte ſig ſiden anderledes, indlagde og i Tvekamp ſtor Ære, ved at fælde tvende Modſtandere paa eengang. Hans Søn var

DAN.

Kaldet Mykilati Sec. III., efter SAXONIS Meening, den anden af dette For-Navn, og laſtes af ham, for ſin Ødſelhed og ſlette Huusholdning, grundet paa Stolthed, men TORFÆUS veed ikke af fleere end een *Dan*, og om denne ſiger han, at de Jislandſke Aarboger berette ikke noget laſtværdigt. Tilnavnet Mykilati kunde vel overſettes ved ſtolt eller hoffærdig, men ogſaa ved ſtormodig eller høyſindet. Hertil ſvarer dette, at han lod Landet bære Navn af ſig, og foretog deri mange nye Indretninger og Anſtalter, ſom ikke behagede alle; thi hvilken Reformator haver kundet beholde hvær Mands Yndeſt. Fleere Tings Brug og altſaa Kiøbmandſkab, giorde Fremgang paa den Tiid. Hans Dronning kaldes GRYTE eller Grete. Han ville, efter ſin Død, ikke brændes, ſom Othin havde befalet, men begraves tillige med ſine Vaaben og ſin Heſt i en Høy ved Leyre, hvilket mange fleere giorde efter hans Exempel,

dog varede den ſaa kaldte Bruna-Old, ætas combuſtionis, endnu længe, baade i Dannemark, i Sverrig og Norge. Dans Søn var

Frode III.

Med Tilnavn den ſtille. Henhører til det tredie Seculum, men er ikke bekiendt af noget ſærdeles. Hans Sønner vare

Halfdan I. og tillige Fridlef III.

Halfdan, ſom hos Saxo er Dan III. tvang de frafaldne Sachſer, forſtaae Holſtener, drev den ſvenſke Konge Aun i Landflygtighed, og regerede der i 20 Aar. Men her noget længere Sec. III & IV.

Olaf II. og tillige Frode IV.

Begge Fridlefs Sønner, henføres til det fierde Aarhundrede.

Ingild, Halfdan II. og Frode V.

Trende Brødre, Frodes Sønner, regerede deels tillige, deels efter hinanden, i det fierde og femte Aarhundrede. *Ingild* laſtes ſaaſom alt for blød og qvindagtig, hvortil han lod ſig forføre af ſin Gemahl Syrrite fra Sachſen. Halfdan blev ihielſlagen af ſin Broder Frode, dog forblev Regimentet ved hans tvende Sønner, navnlig

Roar eller Hroar og tillige Helge.

Som begge regerede i det femte Aarhundrede, da den første byggede Roſkild og bekrigede Engelland, men den ſidſte fortſatte Slægten ved Blodſkam med ſin egen Daatter *Yrſa*, ſkiønt uvidende, thi da han kom i Kundſkab derom, undſaae han ſig ved at beſidde Thronen, gik i en Ørk og omſider til Sverrig, hvor han blev tagen af Dage.

Rolf.

Rolf eller Hrolf Krake.

Helges Son af Yrſa, ſom baade var hans Moder og Syſter, regerede med megen Berommelſe i det femte og ſiette Seculo. Han var liden af Perſon, men ſtor af Forſtand og Retſindighed, dog dræbt ved Forræderie af ſin Svoger Hiortvar udi Leyre. Hans Roes for Viisdom og Retfærdighed var ſaa ſtoer, at Hellige Kong Olaf i Norge ønſkede ſig, at kunde opnaae hans Liighed.

Efter Rolfs Død, fulgte et langvarigt Interregnum, da mange Fyrſter eller Høfdinger deelede Magten og Provinzerne imellem ſig, ſaaledes at Ostmer og Hagen herſkede i Skaane, Hunding og Hieidar i Siæland, Hane i Fyen, Hatter i Sønder-Jylland, nu Slesvig, og Rörick i Norre-Jylland. (*) Endelig kom

Ivar Vidfadme.

Som, mod Enden af det ſiette Seculo, beſtigede ſin Fæderne-Throne, og var en af dette Lands allervældigſte Regentere. Han brugte, ligeſom Waldemar III. baade Liſt og Magt, til at fordrive de frem-

(*) At adſkillige Konger, ſom Saxo henfører til denne Tid, bør udlukkes af de egentlige Kongers Hiſtorie, beviſer T. Torfæus *in Serie dynaſtar. & Regum Lib. III.* Cap. 7 & 8. Det ſamme ſtadfæſtes i *Yngling Saga* ſaaledes efter Pebingskiolds Overſettelſe i Heims-Kringla Cap. 34. p. 40. Adii filius *Oſtanus* de hinc Svioniæ imperavit, cujus ſane temporibus, *Rolfius Krake* Ledræ interfectus eſt. Sub idqvoqve tempus, *multi Daniæ Norvegiæqve Reges* Svioniam deprædabantur, nec non plurimi Reges maritimi validis ſuffulti copiis, ac nullo licet peculiari regnorum dominio gaudentes: Proinde is merito Rex maritimus appellabatur, qvi ſub fuliginoſo tigno, ſomnum nunqvam copiebat, nec ante focum ex cornu potare Solitus erat.

fremmede Herrer, og at ſamle Rigets adſkilte Provinzer. Siden drog han vidt om Land, og fik deraf det Tilnavn **Vidfadme**. Northumberland, Sachſen, Sverrig, Liefland og en Deel af Rusland lagde han ved Sværdet under ſit Scepter, men tog en bedrøvet Ende, da han meenes at have druknet ſig ſelv, af en uroelig Samvittigheds Tilſkyndelſe.

Harald Hyldetand.

Den forriges Søſter-Søn. En mægtig Søyer-Herre og ſtor Konge, hvis Regering var ſaa berømmelig, at nogle holder for, den danſke Talemaade **Arilds-Tid**, deraf ſkulle have ſin Oprindelſe. Dog er det knapt troeligt, at han ſkulle have regeret i det gandſke ſyvende Seculo, og opnaaet en Alder af 150 Aar. Omſider blev han kied af at leve længere, og ville dog ikke dø Straae-Død, men paa en ſaa kaldet Ære-Seng, til hvilken Ende han begyndte en Krig med ſin Søſter-Søn Sigur Ring i Sverrig, og i det ſtore Feldt-Slag ved **Brovalle**, naaede ſit Ønſke.

Sigur Ring.

Lod ſin ihelſlagne Morbroders Liig, begrave ved Leyre med uſædvanlig ſtor Pragt, og undervang **Northumberland**, hvor han ſatte en ved Navn Olaf til Statholder. **Ringſted** i Siæland ſkal han have bygget og kaldet efter ſit Navn, maaſkee Ringkiøbing i Jylland ligeſaa, ſkiønt det ſidſte er ikkuns en Gitzning af Navnet.

Regner Lodbrog.

Den forriges Søn, i det ottende Seculo, fik Tilnavn af ſine lodne Buxer. Han var en overmaade tapper men uroelig Herre, ſom under-

underlagde sig ikke allene alle tre nordiske Riger, men ogsaa Sachsen, Venden og alle ved Øster-Soen liggende Lande. I Engelland ville det ikke lykkes ham, hvor han, som en Fange, af Kong Elle blev kastet for Slanger, og af dem levende opædt, da han imidlertid sang en Vise med Spaadom, at det snart skulle hevnes ved hans mange Sønner, som og skeede, særdeles ved Sivard og Biörn, thi disse droge som Søe-Konger, egentlig Søe-Rovere, nesten gandske Europa igiennem, og øvede allevegne megen Vold og Tyrannie, særdeles mod de Christne, som her til Lands begyndte at indfinde sig, skiønt deres Tal endnu var saare lidet.

Sigur Snogöye.

En af Regners Sønner, Sec. IX. Deelde Landene med sin Broder Biörn Jernside, hvilken fik Sverrig, men denne Dannemark, dog saa, at Jylland deeltes blant adskillige Fyrstelige Vasaller.

Horda Knud.

En Søn af den forrige, Sec. IX. Fik Tilnavn af den Provintz Haard-Syssel hvor han var født, hvilket erindres til Forskiel imellem ham og Kong Knud den stores Søn, Haarde-Knud, som døde i Engelland.

Gorm Gamle.

I det niende og tiende Aarhundrede. Hans Tilnavn gamle skal betegne en Alder af 115 Aar. Hvad hans Fader og Formand ikke kunde udrette, det lykkedes ham, nemlig, at undertvinge sig de mange Jydske Fyrster, som kaldtes Skatte-Konger, og med deres Navne confundere de egentlige Kongers Historie. Siden gik han over Elben, giorde de Sachser og Vender Skatskyldige, samt viiste sig at være en stor Fiende

af

af den chriſtelige Religion, men fandt Modſtand af Keyſer HENRICO den Fuglefænger, mod hvilken den lange Vold Danneværk blev bygt paa Sønder-Jyllands og Tydſklands Grendſe. I hans Tid, toge de ideligen udvandrede Normanner Overhaand i Frankerig, og fik under deres Anfører ROLLO, den Provintz Neuſtria, ſom kaldtes efter deres Navn Normandie. Gorms Huſtrue TYRA kaldtes af ſin Mildhed og moderlige Omhue, Danne-Bod, og ligger tillige med ham, begraven i Høyene ved Jelling. I hans Tid blev Evangelii Prædiken her til Lands alt meere og meere bekiendt, efter at den i Maynтz døbte HARALD KLAK, en jydſk Fyrſte eller Skat-Konge, havde bragt nogle Lærere med ſig. Men deres Lærdom ſtod Kong Gorm ikke an, endſkiønt hans Gemahl Thyra meenes at have elſket dem og troet deres Ord.

HARALD BLAATAND.

Gorms Søn, Sec. X. bemægtigede ſig Norge og drog til Frankerig, for at hielpe ſine Landsmænd de Normanner, da han af Begyndelſen var ligeſaa hedenſk ſindet, ſom de, ville ikke heller afſtaae ſin Fæderne Rettighed til de Nordalbingſke Sachſer og Vender. Derover kom han i Krig med Kayſer OTTO den ſtore, og ſiden med hans Søn OTTO II., mod hvilke han een og anden gang vandt Seyer, men dog omſider blev overmandet og overtalt til at lade ſig døbe, med ſin Søn Svend-Otto. Denne faldt ſiden fra og rebellerede mod ſin Fader, ſom af Sønnens Tilhænger Palnetokke, blev ihielſkudt og begraven i den af ham ſelv opbygte Roſkildſke Dom-Kirke. I hans Alderdom holdtes han for en from og chriſtelig ſindet Herre, ja Monkene udraabte ham for en Helgen og Martyr. Den mægtige Handels-Stad *Julin* i Pommern, lod han opbygge og beſætte med en danſk Colonie, kaldet

kaldet Jomsborgere, hvilke ſnart bleve til Søe-Rovere og førde Avindſkiold mod Riget. Om deres ugemene Mod og Bedrifter, fortælles meget i Jomsvikinge-Saga: I de af PHILALETHO nyeligen udgivne Tronhiemſke Samlinger T. I. pag. 21. afmales denne Konge med meget mørke Farver, maaſkee alt for mørke, endogſaa i deres Øyne, ſom ikke med Munkene, ville have Harald canoniceret, men ikke heller holde ham for en afſkyelig Misdæder, Tyran, Rovdyr og Machiavalliſt, lig den første Chriſtne Keyſer *Conſtantinus*. (*)

SVEND

(*) Det værſte, ſom ſammeſteds bebreydes Kong HARALD BLAATAND er, at hans Broder-Søn Prinz GULDHARALD, efter at han i Liimfiorden havde tabt et Søe-Slag, blev hængt, men af hvem ſkeede dette? Saa vidt jeg ſeer, ikke af Kongen eller efter hans Befalning, men af den Norſke Hagen Jarl. Denne ſtraffede Kongen ikke derfor, men lod den Misgierning alt for lettelig udſones; og dette er alt hvad man i den Sag, kand legge Kongen til Laſt. Grunden til denne korte Apologie for Kong *Harald*, tager jeg af et Document, ſom den ellers upartiſke og velfortiente Hr. PHILALETHUS, uden Tvivl lader gielde, nemlig Kong *Olaf* Tryggeſons Saga Cap. 14. hvor det efter PERINGSKIOLDS Overſettelſe i *Hejmskringla*, pag. 207. hedder ſaaledes: Qvem (Haraldum) deinceps patibulo affigi juſſit Haqvinus. Dein Regem Daniæ adiens Haqvinus, eum *non difficulter placavit*, ſuper occiſum a ſe Gulharaldum, conſangvineum ejus. Kæyſer CONSTANTINI Apologie behøves ikke her, da den andenſteds findes udførlig nok, men hvad jeg korteligen vil erindre om Kong HARALD BLAATANDS moraliſke Character er dette, at man med ingen fuld Viſhed, kand beſtemme det, ſom gandſke hykkelſk og tyranniſk, efterdi Hiſtorien haver levnet os alt for faae Facta af det Slags, ſom dertil udkrævedes. Imidlertid er Gud allene Dommer; og Kirken i Dannemark ſkylder denne første Chriſten Konge megen ſtor Ære og Tak.

Svend Tiugskæg.

Tilnavnet forklare nogle om et tygget Skæg, admorſa Barba, andre om et tveget, det er dobbelt eller klyftet Skæg. Det Navn Svend-Otto gaves ham i Daaben af Kæyſer Otto, ſom ſtod Fadder, men hans Daab og Chriſtendom kiendtes i lang Tid ikke, da andre Chriſtne af ham bleve forfulgte. I de vendiſke Krigstog, blev han nogle gange fangen og for Penge ranſoneret. Omſider drog han til Engelland, for at hevne ſine Landsmænds Undertrykkelſe, hvilket ikke gik af, uden ſtoer Grumhed og Tyrannie, ſkiont han den gang paa nye bekiendte ſig til Chriſtendom. Hans Vaaben vare lykkelige, og Landet maatte antage ham for Konge. Kort efter nemlig 1014. gik han alt Kiods gang.

KNUD II. den Store.

Saa kaldet af ſin ſtore Magt og Lykke, da ikke allene Dannemark, Norge og en Deel af Sverrig, men ogſaa omſider gandſke Engelland, efter Ethelredi og Edmundi Død, erkiendte ham for ſin Herre. Her hiemme, ſom i ſit Fæderne-Land, holt han beſtandig Fred, og befordrede den nyeplantede Chriſtne Kirkes Udbredelſe, ſendte Biſper og andre Lærere fra Engelland, og lod, ligeſom hans Fader, ſlaae de første Penge, ſom her vare gangbare. Han roſedes, ſærdeles i ſine ſidſte Dage, af ſtor Retſindighed og Gudsfrygt. Omſider giorde han en Andagts-Reyſe til Rom, og blev 1036. begravet til Winthon i Engelland. (*)

Haarde

(*) Naar Wilhelmus Malmesburiensis *de geſtis Reg. Anglor.* fortæller de gode Stiftelſer, ved hvilke han ſtræbte at oprette de forrige Voldſomheder, ſom af ham og hans Forfædre vare øvede i Engelland, da ſlutter han med diſſe Ord: Ita omnia qvæ ipſe & anteceſſores ſui deliqverant, corrigere ſatagens, prioris injuſtitiæ nævum apud Deum NB. fortasſis, apud homines certe, abſterſit.

Haarde Knud III.

Var, efter Navnet haard, ſtræng og ſtif, ja ligeſaa daarlig og ond, ſom Faderen viis og god, hvorfor han, og tillige med ham, de danſkes Herredomme i Engelland, ſnart fik Ende, da han, ſom meget var hengiven til Drukkenſkab, blev rørt af et Slag og døde 1042. I ham undergik ogſaa de Skioldungers ældgamle Konge-Slægt paa Sværdſiden, ſkiønt den paa Moderne Side, eller ved hans Faſters Afkom, blev forplantet i hans Eftermand.

Svend II. Estridsön.

Tilnavnet ſaavelſom ſin Adgang til den danſke Throne, tog han af ſin Moder, Kong Knuds den ſtores Syſter Estrit, giftet med en Jarl eller Greve af Svenſk Herkomſt, ved Navn Ulf Sprageleg. Han var en vittig og tapper Herre (*), men meget hengiven til Løsagtighed, ſaa og af Begyndelſen ulykkelig mod ſin Rival Kong Magnus af Norge, S. Olai Matyris Søn, hvilken af nogle ogſaa regnes blandt vore Danſke Konger, ſkiønt dennes Død ſnart giorde Ende paa deres Trette. Da Svend blev befæſtet paa Thronen, ville han tage Engelland tilbage, men det ſlog ham feil. Han ſtiftede nogle Bispedomme og efterlod ſig et got Navn, ſamt 13 Sønner hvilke med deres Afkom

odelag-

(*) Ælnotus beſkriver ham *in vita S. Canuti* ſaaledes: Sapiens corde, & fortis robere, gentem ſuam, tam divinitatis auxilio, qvam robore & prudentia, protexit, og Adamus Bremensis, ſom efter hans Mund, haver optegnet en Deel af vor Danſke Hiſtorie, ſiger Hist. Eccl. Lib. IV. Cap. 16. Qvia liberalium non expers erat Studiorum & divinarum non inſcius lectionum, religionis cultum provehere non neglexit.

odelagde ſig ſelv og opfyldte Landet med Borgerlige Uroeligheder. Han døde Anno 1074. og ligger begraven i Roſkild Dom-Kirke.

Harald III. Hein.

Kong Svends ældſte Søn, var from og ſtille, hvorfor Stænderne ville have udvalt hans yngre Broder Knud. Imidlertiid ſtræbte han at forbedre de hedenſke Love, men fandt ikke megen Tiid der til, og døde 1078. Nogle tillegge ham 3 Aars længere Liv. Ligger Begraven i en Kirke, ſom af ham var opbygt i Dalbye i Skaane.

Knud IV. den Hellige.

Kong Svends anden Søn, fik Tilnavn af Hellig og Martyr, ſaavel for ſin ſærdeles Gudsfrygt, ſom fordi han ſtrængeligen holdt over Lovenes Fuldbyrdelſe, og endelig ville have Søeroveriet, ſamt anden Ondſkab ſtraffet, uden Perſons Anſeelſe, men allermeeſt fordi han, ſom ville tvinge Bønderne til at give Tiende, af dem blev jaget fra Jylland til Odenſe, og der dræbt for Alteret i S. Albani Kirke, Anno 1087, ſiden af Paven canoniceret 1100. Om ham haver en engelſk Monk ved Navn Ælnotus, ſkrevet en egen Bog, dediceret til Kong Nicolaum, og deri ſettes hans perſonlige Character ſaaledes: "Han havde en gien„nemtrængende Forſtand, god Anſeelſe, levende Øyne, et tappert Hier„te, og derhos Veltalenhed. Mod Enker og andre elendige beviiſte „han ſig meget Barmhiertig. Nogle Monke ærede han, ſom ſine Her„rer, andre, ſom ſine Brødre. Kirkerne berigede han kongeligen, be„ſøgte dem flittig og tog til Hierte hvad han der hørde. Den Løsag„tighed, ſom mange andre Konger ere hengivne til, vogtede han ſig for. „Regimentet antog han ſig med Flid, forbedrede Lovene, ſkiærpede

„dem

„dem mod Misdædere, og ville ingenlunde tilstæde nogen Persons An„seelse ꝛc.„ Dette stadfæster ogsaa SAXO GRAM. og siger, at han, fornemlig ved det sidste, opvakte sig mange fornemme Herrers Had. Meere om denne Konge kand læses i *Annal. Eccl. Dan.* Tom. I. pag. 121. og om hans Marter-Død pag. 221. (*)

OLAF III. Hunger.

Tilnavnet grunder sig paa den, under ham indfaldende, langvarige Misvæxt og dyre Tid, hvilken tilskreves Guds Hevn og Forbandelse, saavel over de oprørske Undersaatter, som særdeles over Kong Olaf, hvilken var Kong Knuds Broder og mistænktes for at have ophidset Almuen til det Konge-Mord, for at bestige Thronen. Tilforn var Sønder-Jylland allerførst under Navn af et Fyrstendomme, hannem blevet indrømmet, og derved lagt Grund til Dannemarks store Skade og Fordervelse. Han døde Anno 1095.

ERIK I. EYEGOD.

Den fierde af Kong Svend Estridsens Sønner, fortiente sit Tilnavn, og var elsket af Undersaatterne, da han baade pleyede Retten, og tillige med megen Mildhed og Venlighed begegnede hvær Mand. Han var, som Kong Saul, sit Hoved høyere end alt Folket, og af ugemeen Legems Styrke. I Knitling-Saga. Cap. 73. kaldes han derhos lærd, viis, veltalende og kyndig i fleere Tungemaal. De vendi-

(*) Af Hr. Baron LUDV. HOLBERG afmales Kong Knud ikke efter Fortieneste, ja gisres næsten latterlig. Langt bedre og efter Sandhed saavelsom Kiærlighed, foreſtilles hans Person af Hr. PHILALETO, i de Tronhiemske Samlingers første Bind. pag. 103 seqv.

vendiſke Søe-Rovere ſtraffede han eftertrykkeligen, og foretog omſider en Andagts-Reyſe til den hellige Grav, i Selſkab med ſin Dronning Bodild, men kom, efter at han underveys havde beſøgt den grækſke Keyſer Alexium i Conſtantinopel, ikke længere end til **Cypern**, hvor han Anno 1105 faldt i en dødelig Sygdom og blev begraven.

Niels.

Den femte af Kong **Svends** Sønner, var gammel da han kom paa Thronen, og beſad den dog langt længere end nogen af ſine Brødre, men med liden Glæde, helſt ſiden han føyede ſin vanartige Søn Prinds **Magnus**, ſom forræderſkviis, havde dræbt ſin Fetter **Canutum Lavardum** og fundet Guds Hevn i Slaget ved **Fodvig**, hvor han af en anden Fetter, **Erik Harefod**, blev ſlagen. Omſider maatte den gamle Kong **Niels** ſelv udgjelde bemeldte Mord Anno 1135, da nogle Slesvigſke Borgere, ſaaſom Hertug **Knuds** Lags-Brødre, efter deres Gildeſkraa, agtede ſig pligtige til at ſlaae ham ihiel.

Erik II. Emund.

Tilnavnet ſkal, efter nogles Meening, betegne Stortalenhed eller **Pralerie**. Som Prinds kaldtes han ogſaa af ſin Hurtighed og raſke Fødder: **Erik Harefod**. Han var en Søn af forbemeldte Kong **Erik Eyegod**, tapper og lykkelig i Krigen med de Norſke og Vendiſke, men efter Anſeelſe, grum og umild, da han i Jelling lod ombringe ikke alene ſin egen Broder **Harald**, men ogſaa hans Sønner. Dog ville han, i andre Omſtændigheder, ikke tillade nogens Undertrykkelſe, thi Anno 1139. antog han ſig paa Urnehovedts Ting, en Bondes Sag ſaa eftertrykkelig, mod en Herremand ved Navn **Sorte Plog**, at denne, ſom efter de Tiders Sedvane, mødte med ſit Spyd, brugte det

til

til at giennemſtinge Kongen, ſaa han døede paa Stedet og blev begraven i Ribe Dom-Kirke, dog ſaaledes, at hans Grav er ikkuns halv i Kirken og ſkiules med den anden halvdeel i Muren, hvilket meenes at betegne Geiſtlighedens Uvished, om han døede i Band eller ikke, thi denne Stand trykkede han noget og blev af den forklaget i Rom, hvor fra endnu ingen Sententz var kommen tilbage.

Erik III. Lam.

Saa kaldet af ſin Spagfærdighed og ſtille Adfærd, var en Syſter-Søn af den forrige, eller Kong **Erik Eyegods** Daatter-Søn. I Krigen mod de Vender, og mod ſin Fetter **Olaf, Harald Kæiſies** Søn, viiſte han ſig tapper nok, men uforſigtig. Hos Underſaatterne, ja hos ſin egen Dronning, fandt han liden Troeſkab, hvilket krænkede ham ſaa, at han blev keed af Krone og Scepter, gik Anno 1147. i det berømte St. **Knuds** Kloſter i Odenſe, og døede kort efter ſom en Benedictiner Monk.

Knud V. og tillige Svend III. grate (*)

Den første, ſom var en Søn af Prinds **Magnus** og Sønne-Søn af Kong **Niels**, regerede nogen Tid over Norre-Jylland, ligeſom Prinds **Waldemar Knuds** Søn, over Sønder-Jylland, hvorimod Svend, ſom var en Søn af **Erik Emund**, fandt Medhold i Skaane, Siæland og de andre Eilande, thi enhver tog ſom han var ſtærkeſt til, ſaa at en borgerlig Krig fyldte Landet med Blodſkyld paa begge Sider,

og

(*) Han lod ſig ogſaa kalde **Peder** og ſatte dette Navn paa en liden Sølv-Mynt ſom findes i Cabinetterne. Helſt brugde han ſaadant Navn i Tydſkland, da han drog derhen, for at ſøge Kæyſerens Hielp mod Kong **Knud**, men hvad den Politic ville ſige, at han gav ſig et andet Navn, forſtaaes ikke.

og gav tillige de vendiſke Soe-Rovere god Leilighed til at plyndre Kyſterne. Dette ſidſte twang bemeldte Rivaler til at forliges og love hverandre Sikkerhed, hver i ſine Provintzer. Dog **Svend** giorde det ikkuns paa Skromt og havde langt andet i Sinde. Anno 1157. indbød han ſine twende Fættere og Rivaler til et ſtort Giæſtebud i Roſkild, der lod han **Knud** dræbe, og **Waldemar** var det ſamme tiltænkt, men han undflyede til Jylland. Da nu **Svend** ſatte efter ham, kom det paa **Grate-Hede**, ſom han bærer Navn af, til en blodig Trefning, i hvilken en Bonde afhug Svends Hovet med en Øxe. Hans onde Gemyt aabenbaredes i adſkillige ſlette Gierninger, ſom her ikke finde Sted. Derhos var han meget ſtolt, forfængelig, overdaadig og en Elſker af nye Paafund i en vellyſtig Levemaade. Ville hans egen Pung ey taale det, da perſede han Underſaatterne, indtil Blodet, foragtede de gamles Raad, lod ſig ſielden ſee paa Tinget, og for at ikke bryde ſit Hovet med ſtridige Partiers Klagemaal, ville han have de afſkaffede Tvekampe paa nye indførte. Hans drab paa **Grathede** tildrog ſig ſamme Aar ſom Knuds Mord i Roſkild, nemlig 1157.

Waldemar. I.

En Søn af den ſønderjydſke Hertug og Obotritiſke Kong **Knud Lavard**, ſom af Prinds **Magnus** blev myrdet ved Harreſted, følgeligen en Sønne-Søn af Kong **Erik Eyegod** og Arving af dennes Krone, ſaavelſom af hans Dyder. Efter at han, ſom nyeligen er anfort, lykkeligen ſlap med Livet fra Kong **Svends** forræderſke Giæſtebud i Roſkild, og kort efter havde nedlagt denne ſin Fiende i et Feldſlag, ſom tillige med mange fleere vidnede om en ugemeen Tapperhed, antog han ſig

En af Dannemarks allerſtørſte Konger.

ſit

ſit Fæderne Riges Fred og Velſtand, med ald den Flid og Omhue, ſom de Tiders ulykkelige Omſtændigheder udkrævede, og efterlod Landet i langt bedre Omſtændigheder, end han havde fundet det (*). De vendiſke Lande ved Oſterſøen, ſærdeles Pommern og Rygen, hvis hedenſke Indbyggere ideligen befeidede Dannemark, bragte han, ved mange Krigs-Tog, under ſit Herredomme og til den chriſtelige Religions Bekiendelſe. Der i tog han fornemmelig Hiælp af de tvende Brødre Abſalon Hvide og Esbern Snare, af hvilke den første var hans fortroeligſte Ven, Premier-Miniſter og General. Den mægtige Stad Julin ſaaſom Søe-Rovernes Hoved-Sæde, forſtyrrede han, men bygde Dantzig eller Danſkviig, og lagde Land-Rygen, under det Roſkildſke Biſpedom (**). Indenlands befæſtede han ſine Grendſer ved Danneverks Fornyelſe og adſkillige Slotte, ſamt god Diſciplin og den Siælandſke og Skaanſke Lov. Sine gode Love gav han det bedſte Eftertryk ved eget Exempel, thi dette var ſaa fuldt af Viisdom, Dyd og Gudsfrygt, at han, endogſaa blant mange gode Regentere, beholder noget Fortrin, hvorom jeg *in Annal. Eccles.* pag. 272 - - 277. haver handlet lidet udforligere. Ikkuns een Ting vil jeg her anføre til hans Roes, nemlig at Saxo Gram. ſom kiendte ham af Perſon, ſiger: da han beſøgte Kæyſer Frider. Barbarossa paa en Rigs-Dag til Metz, og ſpurde, hvor han ſkulle finde Foder til nogle hundrede Heſte ſom vare i hans Følgeſkab, men fik til Gienſvar: man maatte, ligeſom andre, fouragere eller tage for

(*) Viginti octo prælia in ethnicis terris geſit, gloriam Dei promovere ſemper avidus. *Knitling-Saga. cap.* 28.

(**) Derfra er det ikke adſkilt førend i den Kiøbenhavnſke Fred An. 1660.

Allevegne ærret og elſket.

for ſig ſelv i de omkringliggende Lands-Byer, blev **Waldemar** fortrydelig og ſagde: "Han var en Konge ſom kunde betæle, og ikke en Rover, folgeligen „ville han ikke giore i er fremmet Land, det ſom han ſtraffede i ſit eget.„ De tydſke Fyrſter ſom horde dette, ſagde: **O! hvad maa det være et lyk-ſaligt Land, ſom haver ſaadan en Regent.** Hans Roes for Ret-ſindighed blev ſaa ſtor, at, naar han paa denne Reyſe, drog igiennem en Lands-Bye, bragte Bonderne deres Born frem, og bade ham rore dem, til en Velſignelſe. Hvad under da, at de Danſke ſelv ſatte Priis paa deres Lykſalighed under ſaadan en Konge, og vare utroſtelige over hans Dod. Denne opfyldte det gandſke Land med Graad og Skrig, da Kong **Waldemar** An. 1182. doede paa det, af ham opbygte Vor-dingborgſke Slot, og derfra blev baaret til ſin Grav i Ringſted. Man-ge Miile fra indfandt ſig Bonderne og trængde hverandre for at rore hans Liig-Kiſte, heldſt at bringe deres Skuldre under Liig-Baaren. **Erke-Biſp Abſolon**, hvis Siæl hængde ved Kongens, var nær ved at doe i Ringſted Kirke, hvor han ſkulle troſte andre, men flod hen i Taare, ſaa at Meſſen og Talen blev omſtiftet til Skrig og Hylen. Endnu dette vil jeg erindre, at hans Lyſt til Guds Ord, ſaa og til Fæderne-Landets Hiſtorie og gode Videnſkaber, meget roſes af SAXONE. Det for-ſte lod han, endogſaa paa ſine Krigs-Tog, dagligen læſe for ſig, og for Hiſtoriens Skyld, havde han en Islænder navnlig Arild i ſit Hof, da denne vidſte meget at fortælle og ſiunge om forgangne Ting. Sandelig Hiſtorien, ſaaſom alle Tiders Forfaring, kand være alle Menniſkers Læremeſter, heldſt ſtore Herrers, for hvilke den ſynes at være af aller-ſtorſte Fornodenhed.

KNUD

Knud VI.

Waldemars ældſte Søn, og hans Efterfølger i Dyd og Viisdom (*) fandt i Begyndelſen nogen Modſtand af Skaaningerne, men dæmpede den ſnart, ved Biſkop Abſalons Hielp, hvilken han, ligeſom Faderen, elſkede og betiente ſig af i de vendiſke Krige. Diſſe begyndte nu paa nye ved den Leylighed, at Kæyſeren anmodede Kong Knud, han ſkulle ligeſom hans Fader, tage de vendiſke Lande til Lehn af Riget. Kongen vægrede ſig og Kæyſeren ophidſede Hertug Bugislaum imod ham, ſaa han, ved den Underſtyttelſe, angreb Rygen med 500 ſmaa Skibe, men blev af de Danſke eftertrykkeligen afſlagen, de pommerſke Kyſter ilde medhandlede og Dannemark Skat ſkyldige. Det ſamme ſkeede med Eſtland, hvilket, efter pavelig given Fuldmagt og de Tiders Begreb, mod Enden af det tolvte Seculo, blev indtaget af de Danſke, ſom der bygde Kirker og ſatte Lærere, længe førend Sværd-Brødrene, under ſamme Paaſkud, indtrængde ſig der. Følgeligen var Kong Knud een af dette Lands lykkeligſte og priisværdigſte Regentere, men bragte ſit Levnet ikke høyere end til 40 Aar, da han An. 1202. døede barnløs, og efterlod Riget til ſin yngre Broder, ved Navn

Lykkeligt men kort Regimente.

Waldemar II. Seyer.

Den ſtore Waldemars yngſte Søn, fik Tilnavn af ſine Vaabens lykkelige Fremgang og mange Seyervindinger i Holſteen, Venden,

(*) Sveno Aggonis, ſom tillige med Saxone levede og ſkrev i hans Tid, ſiger i ſin Hiſtories X Cap. Erat Canutus vir religioſus, caſtus, procerus, formoſus, miles eximius, a patria virtute non degenerans.

den, Preussen, Curland, Lief- og Estland, hvor han just opholdt sig, da Kronen tilfaldt ham, og siden ved adskillige Tog, saavel udvidede sit Herredoms, som den Christne Kirkes Grendser. Han skal og i Liefland have stiftet den berømmelige Ridder-Orden af Dannebrog, ved den Leylighed, at Soldaterne troede, deres Banner med et rødt Kors, var nedfalden fra Himlen, til Forsikring om visseste Seyervinding, mod Hedningenes store Mængde. I sit eget Land var han en god Lovgiver og den Jydske Lov, som endnu gielder i Sønder-Jylland, bærer gemeenligen Navn af ham. I en langvarig Regering af 40 Aar, prøvede han Lykkens Ustadighed og tabte i Alderdommen, en Deel af den tilforn indlagde Ære. Thi da Grev Henrich af Schwerin var dragen til den Hellige Grav, og ved sin Hiemkomst holt Kongen fortænkt, saasom den der havde krænket hans Gemahl, besøgte han Kongen i Fyen, anstillede sig gandske venlig, og giorde Selskab paa en Jagt, hvilken endtes med et got Maaltiid og Ruus. Denne Følge havde Greven seet forud, og derefter taget sine Mesurer saaledes, at, da Jagten var paa Lyse, ey langt fra Faaborg, og Kongen der med sine Folk, sov tryggeligen i et Bonde-Huus, komme Grevens Skibs-Folk, som laae under Landet, bandt den sovende Konge, og førde ham til Sverin, hvor han paa Danneberg maatte udholde to Aars Fængsel, indtil han løsede sig med 45000 lødige Mark Sølv, og lovede aldrig at hevne den tilføyede Haanhed. Dette Løfte fortrød ham allermeest, han begierede og fandt snart Afløsning, i det pavelige Canzellie, og ville overfalde Greven. Denne søgte Hielp hos sine Naboer de tydske og vendiske Fyrster, som alle vare jaloux paa Kong Waldemars Magt, og foreenede sig til dens Svækkelse,

Dannebrogs Orden.

Ustadig Lykke.

Farlige Følger af en Ruus.

kelſe, hvilken paafulgte i det ulykkelige Feldſlag ved Bornehovet, hvor Skioldene ſagdes at være toede i Blod (*) og de danſke ſaa fuldkommeligen, ſom ſielden eller aldrig tilforn, bleve ſlagne af Marken. Af hans Vanheld profiterede Lybek, ſom vendte ſig til det tydſke Rige, og blev en frie Riigs-Stad, ſamt nedbrod det danſke Slot inden ſine Mure. Hamborg overlod han til ſin Statholder i Holſteen, Grev Albert af Orlemunde, og denne ſom foregives, ſolgte Staden ſin Frihed for en ringe Summa. At dette ikke betager de Holſteenſke Herrer deres Ret til Staden, viſer HUITFELD p. 195. Endelig dode Kong Waldemar mæt af Dage, Anno 1242. efter at han havde opnaaet 71 Aars Alder. (**)

ERIK IV. PLOGPENNING.

Den forriges ældſte og værdigſte Søn, i ſin Ungdom letſindig, men ſiden meget tapper, gudfrygtig, dydig og overmaade anſeelig af

(*) J. PETRI DE LUDEVIG *Reliqviis Mſc. T. IX.* ſiger Autor til cod. No. VIII. p. 166. Magnis proditionibus intermediis, Alemanni victoriam habuerunt. Tanta fuit ſtrages ibi facta hominum & animalium, qvod miles ſedens erectus in dextrario, clypeum natantem in ſangvine hominum & animalium lavare potuerit. Sammeſteds ſiger Diarium visbyenſe p. 177. at Kong WALDEM. i det Slag miſtede eet af ſine Øyne, og af den Danſke Adel, mange bleve fangne.

(**) MATH. PARISIENSIS, ſom levede paa ſamme Tid, tillegger ham i ſin Chronike p. 373. hundrede Aars Alder, og derhos det Forſæt, at han ville have anfaldet Engelland, ligeſom hans Forfædre, men blev hindret ved ST. EDWARDI Forbøn. WALDEMARUS Rex daciæ, ætate centenarius, cum qvadraginta annos regnaſſet, obiit, qvi auſu temerario comminatus erat, Angliæ fines invadere, ſed ut efficaces ſentiret B EDVARDI preces, qvos pro Anglia fuderat contra Danos & - - - WALDEMARUS autem Rex, omnibus diebus vitæ ſuæ, infideles perſeqvebatur IN *Scythia*, *Friſia*, *Ruſſia*.

Vext og Skabning. (*) Hvorfore nogle af de tydſke Stænder, Anno 1245, ville have haft ham til deres Kaiſer, og Pave INNOCENT. IV. ſom i ſin Ungdom havde ſtuderet med ham i Paris, ville ſelv have ſat den kayſerlige Krone paa hans Hoved, i fald han havde indfundet ſig paa Concilio Lugdunenſi, efter PONTANI Ord H. D. L. 7. pag. 328. Imidlertiid havde han liden Lykke. Landet var ſvækket ved hans tre yngre Brødres Appanage i de bedſte Provintzer, hvilke man ikke engang ville tage til Lehn, og da han, ſom blev indviklet i Krig, paalagde den
Plog-Skat. første Skat, ſom rettede ſig efter Plovenes Matrikel, følgeligen ſyntes billig, saa fik han deraf det Tilnavn **Plog-Penning** ſamt manges Uvillie, hvilket er ſaadanne Herrers viſſeſte Løn for velgiort, naar de ikke kunne være hvær Mand til Maade. For at giøre et Tog til Eſtland, hvor han forſvarede Kirken, overlod Paven ham ogſaa en Deel af Tienderne. Dette, ſaavelſom hans Brødres Misundelſe, opvakte ham nogle Fiender og iblandt dem ſærdeles een, ved Navn Lauge Gudmundſen. Denne geraadede han ulykkeligviis i Hænderne, da han Anno 1250 beſøgte ſin Broder og nyeligen forſonte Fiende, Hertug Abel i **Slesvig.** Ved at leege Bret-Spil tilſammen, komme Brødrene i Trette og paa Tale om forrige Fiendtligheder. Abel tænkte, det var nu Tid at hevne ſig, dog ville han ikke ſelv være Bøddel, men overantvordede ham til bemeldte hans Fiende L. Gudmundſen, ſom paa det Spørsmaal, **hvad han ſkulle giøre med Kongen?** fik til Gienſvar: **alt hvad ham ſelv lyſtede.** Hvad dette var, ſaae man, da han ſatte den

(*) I den af A. MAGNÆO udgivne *Chron. Sialandiæ* hedder det p. 72. ERICUS homo pulcherrimus & mitiſſimus miles, fuit omnibus ſupra modum amabilis & multa ſtrenue fecit.

den bundne Konge paa en Baad, rode ned ad Slie-Strømmen, og ved Møe-Sund, afhug hans Hoved, samt kastede baade det og Kroppen i Vandet. (*) Men skiønt man med Jern-Lænker og Boyer, havde betyngt disse Levninger, saa de ikke skulle flyde op og komme for Dagen, skeede dog dette, og giorde meget til et paafulgt Helligdoms Rygte. Legemet blev først nedsat i Slesvig Dom-Kirke, hvor en Arm og Fod samt Jernlenkerne endnu vises, men det øvrige ligger i Ringsted-Kirke, hos fleere af samme Familie. Om denne Konges Canonisation, som ikke er mig saa gandske vis, item om de efter foregivende, paafulgte Mirakler og Guds Hevn, see lidet meere i *Annal. E. D. T.* I. p. 667. Broder-Mord.

Abel.

Waldemari II. anden Søn var, efter sit Navns Bemerkelse, et forsængeligt Gemyt, som ved bemeldte Broder-Mord, lignede mere Cain end Abel. For at faae den Krone, som han havde undraget sin Broders

(*) Den af Stephanio udgivne *brevis genealogia Reg. Dan.* skreven, som det synes, ved samme Tid, beskriver p. 211. de Poenitenzes Tegn, som Kong Erik lod kiende for den Præst, man paa hans Begiering, hentede, da han ville skrifte, og giøre det man paa den Tid, kaldte Boed for sine Synder. Haaret, siger Autor, som pleyede at være prydet med kongelig Smykke, afskeed han med egne Hænder, det deylige Ansigt sønderrev han med sine Negler (ungvibus crudeliter sulcare) det Bryst, hvori saa tappert et Hierte boede, stødte han, og alle de Lemmer, med hvilke han erindrede sig at have syndet, belagde han, efter Tidens Leylighed, med sømmelig Straf, (poenis condignis) paakalden-de derhos den naadige Gud om Barmhiertighed, endskiønt han kiendte sig dertil uværdig. Præsten gav han sin Kongelig Kiortel med gyldne Hefter og raade ham saa sagte, at skynde sig langt bort, hvilket denne og ikke forsømmede.

Broders Hovet, lod han, efter den Tids Sædvane, ved 24 Adelsmænd, ſværge en falſk Eed, at han ikke var ſkyldig i Kong Eriks Død, ſteeg ſaa paa Thronen, men beſad den ikke længe; thi efter 2 Aars Forløb, ville han med Magt ydmyge nogle oproriſke Friſer, blandt hvilke en Møller, andre ſige en Hiulmand, ved Navn Henner, mødte ham med ſin Øxe, og afhug hans Hovet. Dette tillige med Kroppen, blev forſt begraven An. 1253. i Slesvig Dom-Kirke, men da Kanikerne klagede at Abel, ſom en Gienganger, forſtyrrede dem i deres Vigilier, og Natte-Sange, blev det nedgravet i Poler-Skoug, ſom nu er indſluttet i Dyre-Haugen, og der befæſtet med en Pæl, ſkiønt Almuen endda indbildte ſig, han blev ved at ſpøge. Hans Afkom ſtundede efter Regimentet, men blev, for Faderens Skyld, afvidſt og fik dog, foruden det Slesvigſke Hertugdom, Svenborg i Fyen og Skieiſkør i Siæland, ſom Arve-Gods, hvoraf ogſaa ſiden reyſte ſig megen Uroelighed.

Guddommelig Hevn.

Christopher I.

Waldemari II. tredie Søn, tilforn Hertug i Laaland, holdes for en god, men ingen lykkelig Regent. I den tilforn anførte gamle *Genealogia Regum Dan.* roſes han ſom tapper, medlidende og frem for ſine Brødre kydſk, caſtitate a fratribus plurimum diſcrepans. Samme Steds foreſtilles han ogſaa ſom Gudfrygtig og Religionens Dyrker. Dette viſer at hiin Autor, ſom levede paa ſamme Tid, ikke haver været af Erke-Biſkop Jacob Erlandſens Tilhængere, thi diſſe udraabte ham for en Kiætter, og anklagede ham i Rom, ja ſatte ham endogſaa i Kirkens Bann, efter den Beſlutning ſom Geiſtligheden havde giort i det Kirke-Møde til Veyle 1256. ved hvilket Aar jeg in *Annalibus*

lihus Eccl. Dan. T. I. p. 681. haver anfort meere hid henhørende. Vist nok var Kongen nødt til at ydmyge det stolte Clericie, særdeles dets Formand bemeldte Erke-Biskop, som han lod sette i Fængsel, men derved opvakte sig fleere Fiender, og omsider sin Undergang, da han Anno 1259. døede i Ribe, meget uformodentlig, og umiddelbar efter at han der, af den Aarhusiske Biskop Arnfast, havde annammet det hellige Sacrament, saa at man holt for, han blev henrettet ved en forgiftet Oblat. En Ondskab som man maatte holde for utroelig, hvis ikke nogle fleere Exempler viiste Mueligheden.

En hart ab magelos Ugudelighed.

Erik V. Glipping.

Saa kaldet, fordi hans Ord undertiden glippede, eller slog feyl. Han var en Søn af den forrige, og lige saa ulykkelig. Kom i sin Alders tiende Aar, paa Thronen, og blev snart indviklet i en skadelig Krig med Hertug Erik af Slesvig, Abels Søn, som ved Marsk Peder Findsens Forræderie, vandt det Slag paa Lohede, tog den unge Konge fangen og satte ham i 3 Aar paa Norborg Slot. Dette saae hans Faders Fiender, de Geistlige gierne, ligesom de fortsatte deres Proces ved det Romerske Hof, og lokkede Hertug Jarmer af Land-Rygen, med en Armee over til Siæland, hvor Kiøbenhavn blev indtagen og mange tusende Bønder ved Nested ihielslagne. Siden forde han, mod Kong Magnus Ladelaas i Sverrig, en Krig, som ikke savnede Seyer og Ære, men var dog frugtlos og derhos en Anledning til Kongens ulykkelige Død, samt mange paafølgende Uroeligheder. Den Stund Rigets Feldmarskalk Stygge var fraværende med Armeen i Sverrig, blev hans Hustrue Frue Ingeborg af Kongen

krænket (*). Denne Beſkiæmmelſe opvakte, ſaavel i hendes, ſom i Marſkens vidtloftige Familie, ſaadant Had og Hevngierrighed, at de ſamtlig, paa Landstinget, opſagde Kongen Huldſkab og Troeſkab, paſſede ham op, naar han reed paa Jagt, ſom var denne Herres Hoved-Lyſt, og overfaldt ham, Anno 1286 om Natte-Tide, i Finderup ved Viborg, hvor han ynkeligen af dem blev dræbt med 56 Saar, næſten alle i Hovedet, hvilket i min Ungdom, da det, ved en Forandring i Viborg Dom-Kirkes Chor, blev opgravet, ſaaes fuldt af firekantede Huller, giorte ved Strids-Hamre. Efterſom han i ſin Dods-Stund, ikke fik Sacramentet, lagde man hos ham i Kiſten, en liden Solv-Eſke med en Hoſtia og den Paaſkrift:

Et nyt Konge-Mord.

Panis adeſt veræ donans ſponſalia vitæ.

Erik VI. Mendeved.

Tilnavnet meenes at grunde ſig paa hans ſædvanlige Bekræftelſe, ſom Mænd, eller paa Troe og Love, hvilket hos ham var af Betydning, og ſvarede til det oprigtige og retſkafne Væſen, ſom altid fandtes hos denne Herre, ja giorde ham til een af Dannemarks priſeligſte

(*) At den berygtede Rigens Marſk Stig eller Stygge, ſom ſiden opvakte ſaa megen Jammer og Uroelighed, var en drabelig Helt og velfortient Mand, ſom i Sverrig havde udrettet ſtore Ting, det ſtadfæſter ſærdeles Chronicon Nicol. Johannis Archiep. lundens. in Reliqv. Mſcript. omnis ævi. Edit. P. de Ludovig. T. IX. p. 168. med følgende Ord. An. cIↃCCLXXV. Bellum fuit in orebro in Svecia, inter Svecos & Danos, & fugati ſunt Sveci a Danis, die Beator. Viti & Modeſti. Eodem anno ſtigothus Marſcalcus Daniæ, qvi prius bellum vicerat, captivavit Waldemarum Regem Sveciæ, cum uxore ſua Margareta, & depoſuit eum de ſede, & potenter inſtituit Magnum fratrem Ladelaas, loco ſui, in Regem.

ligſte Konger. Han var ikkuns 12 Aar gammel, da det ynkelige Mord ſkeede paa hans Fader, hvis Hevn ſtrax blev beſluttet, og efter Haanden fuldfort paa nogle af Morderne, men Hovet-Manden Marſk Stygge, med ſit fredloſe Tilhæng, drog til Norge, fandt der Beſkyttelſe og ſaa megen Hielp, at han, ſom ellers boede paa ſit faſte Soe-Slot Hielm, ikke langt fra Samſøe, aldrig faldt i Kongens Hænder, men idelig forde Avind-Skiold mod Riget, plyndrede og afbrændte adſkillige danſke Byer og giorde den unge Konges Regimente meget uſikkert. Da Kong Erik ikke mindre end hans Fader og Farfader, havde nogle af Biſperne mistænkt for Utroeſkab, trykkede han maaſkee ogſaa nogle Uſkyldige, og lod ſærdeles Erke-Biſkop Jens Grand ſette i et hart og langvarigt Fængſel paa Søeborg Slot, hvilket giorde, at han ogſaa, efter forbemeldte vedelſke Conſtitution, ſamt det gandſke Rige med ham, forfaldt i Kirkens Interdict eller Bann, indtil han, ved en alt for underdanig Skrivelſe, ydmygede ſig for Paven, og fik Aflosning. Hans Svoger Hertug Erik i Laaland, og hans Broder Hertug Chriſtopher, conſpirerede hemmelig, dog forgiæves mod ham, og den Jydſke Adel viiſte ſig ſaa uroelig, at han til ſin Sikkerhed, lod bygge adſkillige faſte Slotter der i Landet. Uden Lands fik han ogſaa noget at giore, til ſit Herredoms Befæſtelſe i Wenden, ſærdeles paa Rygen og i Meklenborg, hvor han ved Roſtock lod bygge Slottet Danſkborg. Sin Svoger, den ulykkelige Kong Byrge i Sverrig, maatte han hiælpe efter Evne, og da han af ſit Land blev fordreven, give ham, med ſin Dronning Margrete, Livs-Brød paa Holbecks Slot. Da denne Konges fire Formænd paa Rad, vare ilde tagne af dage, følgeligen deres bedſte Forehavende afbrudte, men mange Misbrug, Uordner og

Avind-Skiold mod Fæderne-Landet.

Urigtigheder havde indſneget ſig i alle Stænder, ſaa maatte han blive en Reformator, og altſaa giennemgaae mange Fortredeligheder. Dette lykkedes ham, ved Hiælp af hans Gudfrygtighed, Viisdom og Lyſt til Retfærdigheds Hanthævelſe. (*) Han var derfor meget betænkt paa Lovenes Forbedring, og man maa høyligen beklage, at den Samling han lod giore af Rigets adſkillige Conſtitutioner, er allene tilovers i ſin Titel: *Congeſta Menvedi.* (**) Da Fæderne-Landet endnu ikke havde noget Univerſitæt, gav han Stipendia til de Danſke, ſom for at ſtudere, reyſte til Paris. Stor Skade var det, at ſaa god en Konge maatte døe uden Livs-Arving; thi af 14 Børn, var, kort for hans Afgang, ikkuns een Søn i Live. Denne tog hans Moder Dronning Ingeborg, faae Uger efter Fødſelen, paa en aaben Vogn med ſig til Abramſtrop, nu Jægerspriis, og lod ham under Veys, ved en Hendelſe, falde af ſit Skiød, ſaa han døede, hvilket gik hende ſaa nær, at hun gav ſig i St. Agnete Cloſter i Roſkild, og døede kort efter, tillige med ſin Herre An. 1319. De ligge begge bag Alteret i Ringſted Kirke.

En ypperlig Regent.

Ulykkelig Hændelſe.

Christopher II.

Den forriges Broder og Statholder i Eſtland, men ham ſaa utroe og af ſaa ſlette Egenſkaber, at Kong Erik, paa ſin Døds-Seng, adva-

(*) Æqvi egregius cultor, qvapropter etiam *pium* appellarunt, ſiger J. J. Pontanus p. 374. og V. Beringius p. 434. Conſenſu melioris ævi, Pii aſſecutus eſt nomen, qvæ in privato homine laudabilis eſt appellatio, in Principe prope divina.

(**) Det Eſt- og Liflandſke Jus feudale, ſom efter, Pontani Vidnesbyrd p. 415. endnu bruges der i Landet, og var givet af Kong Waldemar II. blev af ham forøget og forbedret.

advarede Stænderne, det ville fortryde dem, om de toge ham til Konge. Dog ſkeede dette, da han ved ſin Haandfæſtning, ſom ingen danſk Konge tilforn havde udſtedet, lovede alt hvad man foreſkrev ham, men holt det ikke, og af denne ſaavelſom fleere Aarſager, blev en ulykkelig og foragtet Herre, der tvende gange maatte undvige og igien antages af Stændernes Naade. Med Greve Geert af Holſteen og den ſlesvigſke Hertug Waldemar, ſom var nær ved at giøre ſig ſelv til Konge, laae han idelig i Strid, og ſlap eengang efter den anden, med Tab. Knud Paars, ſom han havde oploftet til fyrſtelig Værdighed og fleere af Adelen, vare ved Penge-Laan, blevne hans Herrer. Dervover beſkattede han de ringere Stænder og Geiſtligheden deſtomeere, holt ikke Ord, havde ikke Myndighed til at hanthæve Retten (*) lod Biſkop Tycho af Børgelund fængsle, forfaldt i Pavens Bann, og førde ſamme med ſig over Underſaatterne. Summa, han holdt ſaa ilde Huus, at baade Ære og Velfærd gik i Løbet, thi til at føre ſin Kongelig Huusholdning, havde han, af alle Rigets Lehn, intet meere forbeholden, end Nyeborg- og Skanderborg-Amter, reſten var forpantet til bemeldte Herrer og til hans Halvbroder Grev Johan af Vagrien, hvis Tienere holt ſaa ilde Huus i Skaane, at den Provintz overgav ſig til Kong Magnus Smeck i Sverrig, ſom afkiøbte Greven med den Capital, han havde laant derpaa. Omſider var han i

En daarlig forarmet og foragtet Konge.

ſit

(*) Nullam Juſtitiam fecit, ſed magis tyrannidem exercuit. Veritatem in verbis non habuit, nimirum lubricus fuit, communitatem graviter taliavit. Saa ſiger en gammel Codex udgiven af Canzler De Ludevig *in Reliquiis* Mſſtor. *omnis ævi Tom. IX.* No. IV. p. 100.

sit eget Land saa lidet agtet, at han for Efterstræbelse, maatte skiule sig i Peder Hvitfelds Huus i Saxkiøbing, hvor tvende laalandske Junkere grebe ham, for at overleveres sin Halvbroder Greve Johann, da han kort derpaa, tog sin Død af Skamfuldhed og Græmmelse, Anno 1333, og blev begraven i Soer Closter.

Waldemar III. Atterdag.

Det Kongeløse Land længe ulykkeligt.

Paa Kong Cristophers Død fulgte et saa kaldet Interregnum eller Kongeløst Regimente i syv Aar, skiønt man kand sige, det var Kongeløst længe forend han døede. Da der nu var ingen Konge, saa fandtes desto fleere som giorde sig selv til Konger og vovede hvad de ville. I det adsplittede Riges Provintzer regerede Panthaverne, særdeles de Holstenske Grever, efter eget Behag, og da de ikke kunde haabe, at det ville vare ret længe, saa forsømmede de desto mindre deres Tid, og udsuede Indbyggerne indtil Blodet, hvor over særdeles den jydske Herremand Niels Ebbesen af Nørre Riis, blev saa opbragt, at han til sit Fæderne-Lands Frelse, vovede en Gierning som i andre Omstændigheder, vist nok var lastværdig, men her blev regnet ad officia boni civis. Nemlig Anno 1340 gav han sig, med lidet Mandskab, om Natte-Tid ind i Randers, og dræbte ret lumsk Greve Gerhard af Holsteen, gemeenligen kaldet den Kuldede Greve (*) endskiønt denne havde 4000 Mand liggende i Byen hos sig, saa at Ebbesen maa have vidst god

Patriotisk Nidkiærhed.

Beskeed,

(*) Tilforn havde Ebbesen været i Grevens Tieneste, men taget sin Afskeed og dernæst, efter den Tids Brug, tilsagt ham Feide, eller advaret at han ville staae ham efter Livet. Han døede siden i en Beleyring for Skanderborg, og blev ikke steilet af Grevens Tilhængere, som den Holsteenske Chronik urettelige foregiver.

Beſkeed, eller og havt nogle med vidende Venner paa Stedet; thi han holt ſig vel mod de faa, ſom i en Haſt grebe til Værge, og kunde ikke forfølge ham længere end til **Randers Broe**, hvilken han kaſtede af, og ſlap lykkelig derfra: Virkningen var, at fleere af hans Landsmænd fik Mod og dreve de fremmede Giæſter af Landet. I Siæland og andre Provintzer forefaldt mange Skiermytzler imellem Adelen og de Holſteenſke Soldater, ſom ſnart gave, og ſnart fik blodige Pander, ſtak Landsbyer og Herregaarde i Brand, og toge for ſig, alt efter ſom de vare ſtærke til. Her ſyntes det let at fiſke i rorte Vande. Hertug **Waldemar** af Slesvig, **Eriks** Søn og Abels Sønne-Sons-Søn, ſøgte at ſtige paa den danſke Throne, regnes ogſaa af nogle, ſkiønt urigtig, blandt vore Konger. Men det gik ham ikke an, efter at **Niels Ebbeſen** havde giort i Randers ſom ſagt er, og Holſteenerne maatte flye af Jylland, var den ſlesvigſke **Waldemars** Haab ude. Ligeſaa lidet ville det Trin lykkes for Printz **Otto, Kong Chriſtophers** ældſte Søn, ſom først havde forſøgt det, og af Grev **Geert** blev ſlagen ved **Viborg** ſamt tagen til fange. Selvgiort Konge.

Om Dannemarks yderlige Elendighed, har en Monk paa den Tid, giort en ſaa kaldet Planctum eller ynkelige Klage-Viſe, ſom læſes vitløftig hos A. Huitfeld. Der tiltales Fædernelandet, med følgende Ord, blandt mange fleere af ſamme Slags:

Flos Regnorum exſtitiſti,
Coronata gloria,
Aliorum invaſiſti
Fines, cum victoria &c. &c.

Jam

Jam receſſit, quæ præceſſit
Tota illa gloria,
Et acceſſit, quæ ſucceſſit
Multiplex miſeria &c. &c.
Sterneris ſperneris
Quateris pateris
Plurima dispendia &c.

Omſider kaldte Rigets betrængte Stænder den yngſte af Kong Chriſtophers Sonner Prinds **Waldemar**, hiem fra Kaiſer LUDOVICI BAVARI Hoff, hvor han opholt ſig ſom en Giæſt, ved ſin Søſter **Margreta**, hvilken var giftet med Kaiſerens Søn. Alle retſkafne Patrioter omfavnede ham med Glæde, og han viiſte ſig ſnart at være den, ſom Guds Forſyn havde udſeet til deres Frelſe af et fremmet og utaaleligt Aag. Tilnavnet **Atterdag**, tog man af hans Statiſtiſke Mundheld: **I Morgen er det atter Dag**, forſtaae, han ville temporiſere, betænke ſig, og viſe at **den ſom vinder Tid, vinder meget.** Faderens Skade havde giort ham klog, og man fandt ham i Nødsfald behiertet, men ellers fuld af Snildhed, ja undertiden heel treedſk og ſnedig, i at indløſe og ſanke Rigets adſpredte Provintzer, være ſig ved Liſt eller Magt. Her over maatte han høre ilde hos nogle, men blev af andre roſet og admireret ſom en Mæſter i Regerings-Konſten. (*) Naar en Panthaver ikke med billige

Kong Waldemars Snildhed.

(*) Hic Waldemarus exſtitit magnificus Regni Danorum liberator & recuperator de tyrannide Allemannorum. Nam virili animo, contra omnem ſpem debellando omnes Allemannos, Holſatos, Svecos & qvoscunqve alios extraneos, de omnibus caſtris, arcibus & munitionibus, a mari baltico,

billige Vilkaar, og Penges Tilbud, kunde overtales til at vige, drev han ham ud, og ligeſom Grev Johan af Wagrien ikke havde Magt, at ſelge til Kong Magnus Smeck de Skaanſke Provintzer, hvilke han ſelv ikke havde ſom Eyendom, ſaa var Waldemar ikke heller ſcrupul us i at tage dem tilbage ved Intriguer. Med de da mægtige Hanſe-Stæder, ſom bode ham Spidſen, havde han meget at giøre og tilfoyede dem, ligeſom de ham, ſtor Skade ved Caperie og Plyndring, ſaavelſom ved aabenbar Feide. I hans Tiid, nemlig fra 1348 til 50, indfalt den ſorte Død, en Peſt ſom dræbte, over heele Europa meere end den halve Deel af Menniſkene. Ikke deſto mindre efterlod han ſig Riget i temmelig Velſtand. Eſt- og Liefland ſom laae ham alt for langt fra Haanden, og kaaſtede meget at forſvare, ſølgte han til Ridderne af Sværd-Ordnen, for 18000 Mark Sølv, og brugte de Penge, ſom til mange fleere Reiſer, ſaa og ſærdeles til en Andagts-Reiſe, da han beſøgte den hellige Grav, og der lod ſig ſlaae til Ridder. Dette ſyntes ſaa meget underligere, ſom han, i Religions-Sager, paſſerede for en Fritæn- Tvivlagtige Religion.

tico, usqve ad terminos Sveciæ, ejecit & NB. primo exhibuit habentibus caſtra pecuniam, ut illa dimitterent & ad propria redicent. Sed cum nollent juſtis conditionibus qviescere, violenta & armata manu ea accepit ac deinceps expulit. *Codex Anon. in Tom. IX. Reliqv. Mss. omni ævi.* p 107. Videre beſkrives ſamme Steds den Strænghed, med hvilken Kong Waldemar drev hver Mand af Sted i ſit Arbeyd, ſaa at baade Soldaten, Borgeren og Bonden knap fik Tid til at æde og ſove. Denne muntre Herre fandt, at meget i lang Tid var blevet forſømt, og altſaa meget at oprette, om det ſkulle gaae vel til. Det bedſte var at han, i ſaadan Stræbſomhed, foregik andre med ſit Exempel.'

Fritænker. Dog vil JOH. GRAMMIUS, ſom in *Act. Societ. Reg. Hafn.* haver givet mange rare Anecdoter til hans Hiſtorie, ikke holde det meget laconiſke Brev, ved hvilket han ſkulle have ſendt Paven ſin Religion tilbage, for at være andet end en Opdigtelſe, hvilket ſtaaer derhen. Endelig døede han af Podagra, Anno 1375. paa ſit Slot Gurre i Kronborg Amt, hvor han ſiges at have ønſket ſig en evig Boelig, frem for i Himlen. Hans Liig blev begravet i Soer. See meere om ham Annal. E. D. T. II. p. 39. ſeqv.

MARGRETA og tillige OLAF III.

Kong Waldemars eeneſte Søn Chriſtopher, Hertug af Laaland, døede for Faderen, følgelig var Margreta næſte Arfving. Hende giftede han meget ung (*) med Kong HAGEN i Norge (**) med hvilken hun levede i fiorten Aar, og havde en Søn ved Navn OLAF, ſom de danſke Stænder 1375, hyldede til Konge, under Moderens Formyndерſkab. Han døede ung, nemlig i ſit ſyttende Aar, og ſaa vel de Norſke ſom Danſke, havde ſeet ſaa ſtore Prøver paa Dronning Margretes Dueligheд til Regimentet, at de bade Hende, ſom Sønnens eeneſte Arfving, fremdeles beholde det Scepter, hvilket hun allerede havde

Moderen arfver ſin Søns Krone.

(*) Efter HVITFELDS Regning, ſkulle hun være giftet An. 1363, altſaa elleve Aar gammel den Gang, hvilket ſynes her til Lands unaturligt. Snarere bifaldes T. TORFÆI Regning, ſom *Hiſt. Norw.* T. IV. p. 495. ſiger, hun holt Bryllup 3 Aar ſildigere nemlig 1366.

(**) Hannem var ellers en anden Brud beſtemmet, nemlig den Holſteenſke Greves HENRICI FERREI Daatter, ſom allerede var under Veys, men af den ſnedige Kong Waldemar blev opholdt i Dannemark, med lutter Høflighed, indtil han underhaanden fik den Sag omgiort, og ſin Daatter Margreta opſendt til Norge i Steden for den anden, ſom af Sorg udvalte Kloſter Levnet.

havde viiſt ſig ſaare beqvem og værdig til at føre. **Margreta** ſom Anno 1386. blev Enke, var vel voxen, veltalende, yndig af Anſigt, mandig af Mod og Hierte, ſamt derhos ſaa beleven og omgængelig, at hun i en ringere Stand, havde fundet mange Beilere. Hendes Fader Kong **Waldemar**, af hvilken hun ſyntes at have arvet allene de gode Egenſkaber, nemlig Forſtand, Frimodighed og utrettelig Flid, beklagede ofte, at hun ikke var af andet Kion, da hun dog i ſit eget, fandt Leilighed til at indlegge langt meere Ære, end maaſkee ellers havde været mueligt, thi baade uden og indenlands, ſaae man paa hende, ſaaſom paa en Raritæt blandt de Kronede Hoveder. (*) Hendes Sind, Smag og Hue ſtod ikke til Tidsfordriv, Goglerie og Lapperier, men til den almindelige Velfærds ſtore Hovet-Sag, nemlig **Nationens Opkomſt, Forſvar og Forbedring** i Brugen af dens Nærings-Midler. Selv viiſte hun ſig ſaa god Huusholderſke, at hun i kort Tid, uden andres Fornærmelſe, ſankede ſtor Riigdom og Forraad. I Landet reiſte hun flittig omkring, for at tale om noget deslige med Underſaatterne, men allermeeſt for at høre deres Klagemaal og at ſee til med Embeds-Mændene, ja at ſee dem med egne Øyne noget nøyere paa Fingerne, end de havde ventet. Ved ſaadan Omgang ſkeede det, at endſkiønt hendes Farfaders Kong **Chriſtophers** ſlette Huusholdning, ſom tilforn er viiſt, havde

Hun var den vel værd.

(*) Af Cranzio kaldes hun: Mulier virago & plus qvam mulier animo & conſilio, af Cypræo: vere nobilis & pretioſa Margarita, qvæ virtutum decore, rerumqve præclare geſtarum gloria, totum hunc arctoum orbem inſigniter decoravit ac illuſtravit, og af Torfæo. Fæmina gravis, induſtria prudens & qvæ facile, qvod ætati filii deerat, tot inſignibus animi dotibus ſupplevit.

havde fordybet Dannemark i yderſte Elendighed, og den ſorte Død ſamt Krig med Hanſe-Stæderne, havde i hendes Faders Tid, lagt mange Velfærds Forhindringer i Veyen, befandt ſig Dannemark dog mod Enden af det fiortende Seculo, i ſaadan florerende Tilſtand, at da hun Anno 1388. af den Svenſke Konge ALBERTO haanligen blev udeſket til en Krig (*) endogſaa paa en vis beſtemt Tiid og Sted, nemlig Falkene-Mark i Veſter Gotland, ſaa lod hun ſig ikke længe trodſe. Kong Albret ruſtede ſig paa det bedſte, og da han ikke havde Tillid nok til ſine egne, ſom og elſkede ham ikkun lidet, ſaa beſtyrkede han ſin Hær med tydſke Hielpe-Tropper, blandt hvilke vare Hertug Bugislaf af Stargard, Grev Otto af Rupin, og Grev Gerhard af Holſteen. Margreta modte med ſine Danſke og Norſke, hvis Anforer var Iver Lycke. Der fandt Overmod ſin Overmand. De Danſke triumpherede ſaa fuldkommeligen, at hverken Kong Albert ſelv, hans Søn Erik, eller nogen af de tydſke Hielpere, kunde undflye, da han ſom en fangen Mand, kom for hendes Øyne, ſpurde hun, om hans Ærende var, maaſkee at ſtaae Fadder til det Barn, hun ſkulle have avlet med Abbeden paa Soer, og efterdi han havde giort Løfte om at ikke ſette ſin Kongelig Hue paa, førend han havde overvundet Margrete, ſaa lod hun hans Hoved

Giendriver Kong Albrets Forhaanelſe.

(*) Aarſagerne vare deels Striid om Grendſerne, deels at Kong Albert førde 3 Kroner i ſit Vaaben, og gav ſig ud for Konge over de tre Nordiſke Riger, deels ogſaa hans haanlige Taler om hendes Perſon, ſom kaldtes Kong Brogeløs i. e. Burerløs, item Margrete Monke-Øye, hvilket Øge-Navn ſigtede til Abbeden paa Soer, hendes Skrifte-Fader, ſom ikke undgik den Mistanke, man ofte, og ikke altid uforſkyldt, kaſter paa ugifte Perſoner af geiſtlig Stand, naar det andet Kiøn fatter ſtor Fortroelighed til dem.

Hovet bedekke med en Vadmels Hue, syv Alne lang. (*) Siden forvarede hun denne store Giæst paa **Lindholm**, og strax efter paa **Kallunborg** Slot, hvor det høye Taarn **Solen**, som kaldtes den høyeste Hest i Dannemark, blev hans Herberg i syv samfulde Aar, efter hvilke hun lod sig overtale af adskillige Fyrster og Hanse-Stædernes Sendebud, samt under deres Caution, at slippe ham los med Løfte, aldrig meere at stunde efter Sverrigs Crone. Derpaa lod hun sin, som Søn og Arfving antagne Fetter **Printz Erik** af Pomern, hylde i Sverrig og fuldførde sit Forsæt om at stifte en stedsevarende **Foreening** imellem de trende Nordiske Riger, af hvilke et hvært skulle have Kongen boende hos sig, tre Maaneder om Aaret, og ellers i alle Ting nyde lige god Ret og Skiel, samt regeres efter sine egne Love og ved Embeds-Mænd, tagne af dets egen Nation. Dette skeede i **Calmar** Anno 1397 og kaldes **den Calmarske Union**. Men saa viselig og vel som det syntes, og efter blot Speculation i Forveyen, maatte synes enhver fredelig sindet Menneske-Ven, saa haver dog de følgende Tiders bestandige Forfaring vist **større Skade end Gavn** deraf, ja hvad **Samdrægtighed** angaaer, saasom Hovet-Sagen, da har man seet en Virkning gandske stridig mod den gode **Margretes** redelige Hensigt, forstaae saa vidt Dannemarks Foreening med **Sverrig** angaaer, hvor discordia Semina rerum ikke have taalt det. Derimod er Foreeningen imellem Danne-

Calmarske Union.

(*) Petrus Minorita som har villet continuere *Saxonem*, giør den 15 Alen lang, og endda et vedhengende Slæb af 19 Alen. Margreta Alberto captivo fecit fieri caputium de Burello, qvindecim ulnarum, cum Liripipio novendecim ulnarum.

Dannemark og Norge, hvilken og var ældre end den Calmarſke Union, befundet baade muelig og gavnlig, tilfelles Beſtyrkelſe og broderlig Hielp i allehaande Tilfælde. Een Hovetfeil begik den kloge Margrete, hvilken de Statskyndige ikke holde hende til gode, nemlig denne, at da de Slesvigſke Fyrſters Stamme, Anno 1386 i Hertug Henrich var uddoet, og dette vigtige Lehn Kronen hiemfaldet, forlehnede hun det atter til de Holſteenſke Grever, og lagde Grund til den ſtore Krig, ſom hendes Eftermand Kong Erik af Pomern ſiden maatte drages med, ligeſom ſamme Strids-Æble, i følgende Tider, haver givet Anledning til mange Ulykker for Dannemark. Endelig gik denne ſtore Dronning alt Kiods Vey, Anno 1412 og det inden Skibs-Borde, paa Reiſen fra Flensborg til Kiøbenhavn. Hendes Liig ligger i Roſkilde Dom-Kirkes Chor.

Stor Forſeelſe.

Erik VII.

Med Tilnavn af Pomern, hvor hans Fader var Hertug Uratislaus VII. giftet med den Meklenborgſke Princeſſe Maria, en Daatter af den Danſke Princeſſe Ingeborg, Waldemar III. Daatter-Daatter. Denne ſin Søſter Daatters Søn, ſom egentlig hedde Henrich, men de Danſke til Behag, kaldte ſig Erik, antog Margreta Anno 1396. for ſin Arfving og Medregente, efter at hendes egen Søn Kong Olaf var doet barnløs, saa at Erik i ſexten næſtfølgende Aar deelede den Kongelige Myndighed med hende, men ogſaa undertiden misbrugte den, mod hendes Villie, ja til hendes Fortred. Dog lempede hun i ſin øvrige Leve-Tid, alting ſaaledes, at hans Feil enten kunde ſkiules eller forbedres. Imidlertid maa ikke heller negtes, at han jo af Begyndelſen tegnede til at blive en god Regent, og lod ſig ſærdeles Dannemarks Velfærd gaae til Hierte, ſamt ſtræbte ligeſom Waldemar

Medregent.

og

og **Margrete**, at afſkaffe mange Misbrug og Forſømmelſer i den almindelige Velfærd, men mødte, ligeſom alle Reformatorer, tuſende Vanſkeligheder, Modſigelſer og Modſtand. De Svenſke kededes ſnart ved ham, fordi han meeſt boede i Dannemark, og heldſt befordrede fremmede i deres Land. Adſkillige gange giorde de, efter adſkillig Forſoning, paa nye Opſtand imod ham, og troede ikke de ſidſte Løfter, da de forrige ſaa ilde opfyldtes. Der i Landet forſaae han ſig allermeeſt med at giøre ſig en vittig og tapper Mand, ved Navn **Engelbret** til Fiende. Dennes maaſkee ikke ugrundede Klagemaal over Udſuelſe ved fremmede Plage-Fogeder, blev afviiſt med de Ord: **gak din Vey.** Den kekke **Engelbret** ſvarede: **jeg vil gaae, men ogſaa komme igien en anden gang.** Manden holt Ord, ſtyrkede den allerede oprorte Almue, fordrev de Danſke Embeds-Mænd og tvang Rigsraadene til at opſige Kong **Erik** den tilſagte Troeſkab.

En liden Fiende er at foragte.

I Dannemark var han, af ſamme Aarſag, ikke heller meget elſket, ſærdeles efter **Margretes** Død, da han i 26 Aar beſad Thronen allene, og ikke altid brugede den Forſtand, ſom han ellers af Naturen var begavet med, men ofte lod den vige for **Viin, Qvinder og heftig Vrede**, endogſaa mod ſin Dronning PHILIPPA af Engelland, en viis og dydig Dame, ſom i hans Fraværelſe, eengang forſvarede Kiøbenhavn, mod Hanſe-Stædernes Flode. Med de Holſteenſke Herrer, laae han baade først og ſidſt i blodige Krige, om det Slesvigſke Lehn, ſom Kayſer **Sigismund** tilkiendte ham, men Hanſe-Stæderne hialp hans Fiender at beholde, endogſaa naar han, ſaaſom Anno 1417 efter HVITFELDS troværdige Beretning, forde **hundrede tuſinde Mand** i Marken, hvilket ellers ingen Danſk Konge haver giort. Naar han havde

Stor Krigsmagt uden Seyer

Folk,

Folk, fattedes ham Anſtalter til deres Underholdning, ſaa de forlobe og Reſten blev ſlagen. Naar han fik Overhaand, foer han grummelig af Sted, ſaaſom paa **Femern**, hvor man knap ſkaanede Barnet i Vuggen. Dette og andet meere ville han, efter den Tids Overtroe, udſone ved en **Andagts-Reiſe** til den hellige Grav, hvor han under veys, ſtod i Fare for at falde i Saraſenernes Hænder. Af Yndeſt for ſine Lands-Mænd, ſkilte han Dannemark ved **Land-Rygen**, hvilket opvekkede noget Knur, og ikke mindre, at den Mont, han lod ſlaae, forderved Kiobmandſkabet. Gierne ville han fare til Soes, endſkiont det vaade Element ofte forde ham i Fare og Skade. Omſider da han ikke kunde faae Stænderne til at udvælge ſom Eftermand, hans Farbroders Søn, Hertug **Bugislaus** af Pomern, var ogſaa bleven gammel og tret af mange Forrædeligheder, ja ligeſaa kied af ſine fleeſte Underſaatter, ſom de af ham, fattede han en Reſolution, ſom dog ſiden fortrod ham, og han gierne ville have kaldet tilbage, nemlig Anno 1437, uden Afſkeed, dog ikke uden at tage alle forefundne Clenodier og Koſtbarheder med ſig, forlod han Thronen og udvalte, ſom en privat Mand, ſin Boelig paa Gulland, hvilket han allene ville have forbeholdet, og man lod det ſkee, for at ſkilles høflig ved ham. Derfra lod han, ligeſom andre ſaa kaldte Vitalianer paa den Tid, drive **Fribytterie** i Oſterſoen. Hermed ſaae man ogſaa nogen Tid igiennem Fingre, under Paaſkud, at det var hans Næring og ſkeede meeſt paa Hanſe-Stædernes Omkoſtning. Men da det dog i Længden ikke kunde taales, og han merkede Uraad, var **Rygenvalde** i Pomern hans ſidſte Tilflugt, hvor han døde 76 Aar gammel Anno 1459.

Høflig Reſolution ſnart fortrydt.

CHRI-

Christopher III.

Til Forskiel kaldet af Bayern, hvor hans Fader Pfaltz Greve Johannes var giftet med Prinzesse Catharina, Kong Eriks Syster, eller en Daatter-Daatters-Datter af Kong Waldemar III. Ham, saasom en Prinz af det ældgamle Konge-Blod, indhentede de Danske, efter Kong Eriks Undvigelse, An. 1438. De Norske og Svenske samtykkede i samme Val og lode ham høytideligen krone, hver hos sig, nemlig i Opsloe, Upsal og Ribe, paa hvilket sidste Sted, en Forsamling af fyrstelige og adelige Herrer giorde saa kostbare Solenniteter, som neppe tilforn vare seete her til Lands. Af Person var Kong Christopher ikkun liden, men af Forstand og Hiertelag vel skikket til sin Værdighed, og giorde i sin korte Levetid, hvad han kunde, til Lovenes Forbedring og Handlens Opkomst. Han gav den Danske Birke-Ret, saa og de fleeste Kiøbstæder de Privilegia, som sigtede til deres Opkomst; og i den Agt at dæmpe Hanse-Stædernes Overmod, som tilegnede sig næsten et Monopolium i Norden, giorde han de Anstalter, som hans Dods-Fald ikke lod komme til nogen Virkning, heldst da han i Landet selv, fik at giøre med de Jydske Bønder, som An. 1441. begyndte et Opror mod Adelen og førde 25000 Mand i Marken mod den Kongelige General Eske Brok, hvilken maatte bukke for dem, skiønt de, efter den første Seyer, tabte det andet Slag og bleve dæmpede. I Sverrig syntes det ikke, at denne Konge vandt Undersaatternes Hierter, thi strax ved Kongens Bryllup, knurrede deres Sende-Bud, da dem syntes, man giorde for lidet af dem, og for meget

Lovenes Forbedring

Oproriske Bønder.

af den indforte Bayerſke Adel (*). Det forrige Klagemaal, at Embederne beſattes med fremmede, fik ingen Ende, og at man ſaae igiennem Fingre med Kong Eriks Caperier paa Gulland, giorde Kiøbmændene misfornøyede. Nogle Svenſke vandt Kongen, ved at vinde Gouverneuren Carl Knudſen, til hvilken han overlod Finland paa Livs-Tid. Dog, da han ikke kunde giøre Mirakler til at afværge Misvæxt og dyr Tid, ſaa den Svenſke Bonde maatte æde Barke-Brød, fik han hos dem det Øge-Navn af en Barke-Konge. Kong Chriſtopher fandt altſaa i kort Tid, at Kronen var af en tung Metal, og at tre ſaadanne vare tungere end een. Dog døde han ikke af Sorrig, men af en Peſtilenzialſk Sygdom i Helſingborg, An. 1448 uden at efterlade ſig nogen Livs-Arving af ſin Gemahl Dronning Dorothea, den Brandenborgſke Chur-Fyrſtes Johannis Alchymiſtæ Daatter, ſom ſiden ægtede hans Eftermand Kong Christian I.

Riget Arvingsløſt.

Imidlertid var Skioldungernes ældgamle Konge-Stamme ikke endnu ſlet uddøet; thi Hedevig, Grev Gerhard af Holſteen hans Daatter, var giftet med Grev Didrich den lykkelige, eller ſom andre kaldte ham, den ſtærke af Oldenborg, og havde med ham Kong Chriſtian den første, ſaaſom det nu høyſtpriſelige Oldenborgſke Huſes Stam-Fader, hvis Navn ligeſom hans Sæd, blive i Velſignelſe, indtil Verdens allerſidſte Dage. Denne ſtore Konges Moder, bemeldte Hedevig, var af Skioldungernes Blod, da hun i lige Linie nedſtammede fra Kong

(*) De med Kong Chriſtopher af Bayern i Dannemark indkomne og ſiden der mægtig udbredte adelige Familier, vare de Bilder (ikke Biller ſom ere ældgamle danſke) Lindenover, Paßberger, Poiſecker, Skrammer, Walkendorfer og Ulfelder.

Kong Erik Glipping, hvis Daatter-Daatter, Sophia af Werle, havde til ægte Greve Gerhard den Store af Holſteen, og altſaa var en Mor-Faders Farmoder til høyſtbemeldte Kong Chriſtian den første (*). Dog begyndes her en nye Periodus i Dannemarks Hiſtorie, ved Kong Chriſtian den første, ligeſom midt i det ellevte Seculo, begyndtes en ſaadan Periodus, ved Kong Svend Eſtridſen. Denne var ogſaa fremmet paa Fæderne Side, men paa Moderne, en Daatter-Søn af Kong Svend Tiugſkiæg, følgeligen af Skioldungernes Byrd og Blod. Om vore høyſtpriſelige Konger af den Oldenborgſke Slegt, kand ſiges det ſamme: Paa Fæderne-Side nedſtamme de fra den ſtore Witekind, de Sachſers Konge; men paa Moderne, ſom ſagt er, ved den Oldenborgſke Grev Didrichs Gemahl Hedevig, og dennes Oldemoders Oldemoder Sophia, fra Kong Erik Glipping, men i hans Perſon fra Kong Svend Eſtridſen, og i denne fra Dannemarks allerførſte Konge, Skiold ſom var Othins Son.

Skioldungernes Stamme haver Samfund med den Oldenborgſke.

Naar dette ſettes forud, da er Følgen denne, at blandt alle nu værende Europæiſke Konge-Slægter, findes ingen, ſom med nogen Kundſkab om ſin Herkomſt, end mindre om en beſtandig Fødſel paa Thronen, kand opſtige ſaa høyt i Alderdommen, nemlig indtil det nittende hundrede Aar.

Ingen ſaa gammel i Europa.

Det

(*) Dette Slægtſkabs-Baand imellem Skioldungerne og den Oldenborgſke Stamme, oplyſes meget udførligen og vel, af vores lærde Hr. Etatz-Raad Carstens i en egen grundig Afhandling, ſom kand læſes i *Actis Societ. Reg. Hafn.* T. VIII. p. 329. ſqq.

Det Tolvte Capitel.

Danſke Konger af den Oldenborgſke Stamme fra Kong CHRISTIAN I. til Kong CHRISTIAN V. Død.

Efter at jeg i foregaaende haver givet et kort og ſammendraget Udtog af vort Lands gamle Hiſtorie, ſærdeles af vore Danſke Kongers perſonlige Character og deres vigtigſte Bedrifter, ſaavidt derom haves nogen paalidelig Efterretning, vil jeg paa ſamme Maade, opregne Landets Regentere i den ſidſte Hoved-Periodo.

CHRISTIANUS I.

Født An. 1425, Greve til Oldenborg, af ovenbemeldte Forældre, og paa ſin Morbroders, den Holſteenſke Greve Adolphs Forſlag, An. 1448, af de Danſke Stænder udvalt til den arfvingsloſe Danſke Krone, ligeſom An. 1450 af de Norſke og An. 1457 af de Svenſke, hvilke først havde udvalt Carl Knudſen, men ved indbyrdes Ueenighed, endelig ſaae ſig nødte til at forlade hans Partie, og efterleve den Calmarſke Union, den de dog ſiden paa nye frafaldt, da dem ſyntes, at Kongen havde ſtørſt Ynde for de Danſke, og forlod ſig meeſt paa deres Troſkab. Nogle af deres Geiſtlige ville han ydmyge. Det gav Carl Knudſen Anledning til at bemægtige ſig den fraſagte Throne paa nye, og det Forſøg Kongen giorde An. 1471. med ſin Flode for Stockholm, faldt ilde ud, da og Kongen ſelv blev bleſſeret i Munden. Af Perſon var Kong Chriſtian meget anſeelig, af Gemyt mild og venlig,

Nyt Konge-Val.

venlig, derhos en mandig og viis Herre, samt en Elsker af gode Videnskaber, hvorfor han An. 1478, stiftede det Kiobenhavnske Universitæt. An. 1459. arvede han, efter sin Morbroder Grev Adolph, baade Slesvig og Holsteen, hvilket sidste i hans Tid blev giort til et Fyrstendomme. Ditmarskerne havde hidindtil, enten villet være deres egne Herrer, eller og staae under Erke-Bispen af Bremen. Nu bragte Kong Christian det derhen, at deres frugtbare Land, saasom en Deel af det samtlige Holsteenske Lehn, ved Kayserlig Myndighed, blev Kongen tilkiendt. Men de Uroeligheder som deels de Svenske, deels hans Broder Grev Gerhard opvakte, tillode ey endnu at bruge Magt mod dem. Staden Hamborg hyldede ham, dog uden Eeds Afleggelse, Anno 1461. Ligesom tre af hans Formænd havde giort Andagts-Reiser til den hellige Grav, ville han og der i ligne dem, men kom Anno 1474. med sit Følgeskab af 150 Heste, ikke længere end til Rom, hvor Pave Sixtus IV. frietog ham for sit Løfte, logerede ham 21 Dage i det vaticanske Palads, og forærede ham nogle Helligdomme, ligesom han giorde Paven en Foræring af Hermelin og Stokfisk. (*) Efter 33 Aars priselige Regering, døede Kong Christian Anno

Holsteen kom til Dannemark.

Andagts-Reyse.

(*) I Rom skal han, ligesom fleere, ikke være bleven opbygget og bestyrket men have fundet Anstød, ved at see saa stor Vanhellighed i det Romerske Hof, da han selv synes at have været af en alvorlig Gudsfrygt. I Canzler De Ludvigs *Reliqv. Mss. omnis ævi T. IX.* p. 46. siger en gammel Codex om ham: Fortitudine, armis & victoria potens, maxima gloria ac magnificentia dives, *fide vero & religione pius.* Saa og J. Cypræus i *Annal. Episc. Slesv.* p. 376. Insignem se esse *christianum*, & nomine & re ipsa, clarissime demonstravit. Ecclesiæ multa benefecit, vitamqve vero christiano dignam, ac tanta Majestate decoram, in his terris transegit.

1481. paa Kiobenhavns Slot, 55 Aar gammel, og blev begraven i det af ham ſelv opbygte Hellige Tre Kongers-Capell ved Roſkild Dom-Kirke, hvor en ſort Marmor Pilere, ſom bærer Hvælvingen, viſer Maal af hans Legems Høyde, hvilken haver været meere end ſedvanlig. Bemeldte Capelle var beſtikket til et Samlings-Sted for det **halvgeiſtlige Broderſkab**, ſom denne Konge der oprettede Anno 1474, og hvor paa han tog Pave SIXTI IV. Confirmation, ſom ſtaaer at læſe *Annal. Eccl. Dan.* T. II. p. 663. da enhver af Selſkabets Lemmer paalegges en ugentlig Faſte ꝛc. dette anſees af nogle for Begyndelſen til den berømmelige **Ridder-Orden af Elephanten**, ſkiont andre holde den for ældre og ſtiftet af Kong CANUTO VI. ja ſøge dens første Oprindelſe i den ſaa kaldte hellige Krig. Af Kong FRIDERICH II. og CHRISTIAN IV. ſamt deres Efterkommere, er denne Orden bragt i ſtørre Anſeelſe, ſaa og Ordenstegnet forandret, hvorom meere kand læſes i BIRKERODII *Breviar. Eqveſt.* Med ſin Formands Kong **Chriſtophers** efterladte Enke-Dronning DORETHEA af Brandenborg, havde Kong CHRISTIAN I. foruden Prinds **Olaf** og **Knud**, ſom døede i deres Barndom, tvende efterlevende Sønner, navnlig Prinds **Johannes** ſom ſtrax fulgte ham paa Thronen, og Prinds **Friderich** ſom først blev Hertug i Slesvig og Holſteen, ſiden ogſaa Konge i Dannemark, efter ſin Broders-Søns Kong **Chriſtian II. Undvigelſe.** Hans eeneſte Daatter **Margreta** blev giftet med Kong JACOB II. i Skotland, hvilken til Pant for hendes Medgift, fik indtil videre, de orcadiſke Øer, fordum Norge, nu Skotland tilhørende, ſkiont man ſiden nogle gange haver tilbødet ſig at indfrie det Pant.

Ridder-Orden af Elephanten

Ægteſkab og Afkom.

JOHAN-

JOHANNES.

Saa kaldet efter ſin Morfader, den Brandenborgſke Churfyrſte JOHANNES ALCHYMISTA, var født Anno 1454, og blev i ſin Ungdom hyldet af alle tre nordiſke Rigers Stænder, ſiden giftet 1478 med Dronning CHRISTINA, den Sachſiſke Churfyrſtes ERNESTI Daatter. Ved ſin Faders Død, tiltraade han Dannemarkes og Norges Regimente, men den Svenſke Krone blev ham, af Gouverneuren **Steno Sture**, giort ſtridig, indtil Anno 1497. Da han med Magt udførde den der til havende Rettighed, efter den **Calmarſke Foreening**. Ved Rodebroe kom det til et deciſiv Feldtſlag ſom var eet af de ſtorſte den Danſke Armee nogen Tiid haver vundet. Ikke mindre end 30000 Svenſke, fornemmelig **Dale Karlene**, ſom deres bedſte Soldater, bleve nedlagte. Siden blev Gouverneuren **Steno Sture** ſlagen for Stokholm, Slottet indtaget og Kong **Johannes** ſat paa Thronen. Dernæſt var man betænkt paa at udføre ſin Ret med ſamme Magt, mod de gienſtridige **Ditmarſker**. Men det ſlog feil. Kongens Broder Hertug FRIDERICH, med hvilken han havde deelet de Slesvigſke og Holſteenſke Lande, tog deel i Krigen, og begge droge Anno 1500 med en vældig, men overmodig og alt forſikker Krigshær, ind i Ditmarſken. Der leed de et Nedlag paa 4000 Mand, blandt hvilke vare 600 af Adel, ſom foragtede hine Bønder. Diſſe forlode ſig paa deres Lands blode Grund, giennemſkaaren med mange Vandgrave, hvor det tunge Ryttерie blev ſiddende og ikke kunde værge ſig. Da tabtes den for en Helligdom anſeete Fane **Dannebroge**, af hvilken Kong WALDEMARS II. havde betient ſig i den Lieflandſke Krig og ſom ſiden gemeenligen fulgte den Danſke Hær.

Stor Seyer over de fraſaldne Svenſke.

Nedlag i Ditmarſken.

I An-

I Anledning af denne ulykkelige Tildragelſe, bleve de jevnligen misfornoyede Svenſke Stænder til Sinds, at unddrage ſig Kong Johannis Regimente. De beleirede Stokholms Slot og toge hans Dronning Christina der til fange: Saa foreenede de ſig og med Lybeckerne, og ſkaffede de Danſke meget at giore, indtil diſſe under den tapre Tyge Krabbes Anforelſe, faldt ind i Sverrig og afſloge den mod dem udſendte General Age Johanſen, hvor efter de fore frem i Landet med megen Haardhed, indtil de Svenſke omſider Anno 1512 i den **Malmøſke Fred**, lovede enten at tage Kongens Søn til deres Konge, eller og at betale en aarlig Skat. Dog denne Tvang hialp lidet til at vedligeholde den Calmarſke Foreening. Den ſatte Gemytterne meget meere i Forbitrelſe, og da Kongens Død indfaldt i næſtfolgende Aar 1513. ſaa holdte ſig de Svenſke til deres Landsmand **Steno Sture**. Hanſe Stæderne under deres Hovet, Lybeck, forſommede ikke at fiſke i de rorte Vande, og at underſtotte det Svenſke Affald fra den Calmarſke Foreening, ſom lovede deres Handel ingen Fordeel, hvis den nogen Tiid havde faaet Beſtandighed, da diſſe foreente Rigers Magt ſyntes ikke at taale nogen Modſtand. I denne **Kiøbmands-Krig** gik det, paa begge Sider, ikke af, uden Vold og Uret. Øster-Søen vrimlede af Capere, ſom opbragt Kiøbmands-Skibe, og Hanſe-Stæderne hevnede ſig med Mord og Brand paa de Danſke Kyſter, hvor de kunde kaſte i Land. Dette gav Kongen Anledneng til at forøge den Danſke **Søe-Magt**, og at lade bygge ſaa ſtore **Orloge-Skibe**, ſom for ikke fandtes i vore Far-Vande. Af Perſon var Kong Johannes ſom hans Herr Fader, en fyldig, ſtor og ſtærk Herre, en Hader af Overdaadighed, og daarlige Moeder i Klædedragt, Mad og Drikke, ſamt troefaſt og Ord holdig,

Krig med Hanſe-Stæderne.

Kongens Caracteer.

hvilket

hvilket endogsaa hans Fiender maatte tilstaae. Hans Gemyt var godhiertigt og intet mindre end haardt, tyrannisk og voldsom, dog noget alt forfærdigt til at fatte Mistanke, som sluttes af den ham ellers ulige Adfærd, mod en riig Ridder navnlig Paul Laxmand, hvilken blev myrdet paa Hoybroe i Kiobenhavn og hans Død uhævnet, samt hans Gods confisqveret, da man, uden Beviis, ansaae ham for at have fort utilladelig Brev-Vexling med Kongens Fiender. Dette blev siden meget fortrødt, og i de melancholske Timer, som undertiden kiendelig betyngede denne Herres Sind, horde man ofte Laxmands Navn med klagende Stemme; Thi sædvanligen var Gudsfrygt og en god Samvittigheds Medhold, hans Hovet-Regel. Til det samme formanede han sin Søn og Eftermand, antog sig troligen sit vigtige Embede, og døde i dets Forretning, da han drog omkring Landet, for at pleye Retten og sees paa Ting-Stæderne, men var bleven vaad og forkolnet i Skierne-Aae, hvilket forvoldte hans Helsot An. 1513 i Aalborg, hvorfra Liget blev bragt til Odense, og nedsat i Graabrodre Kloster-Kirke, for hvilken Munke-Orden han havde haft særdeles Yndest. Helsot.

Christianus II.

En Søn af næstforegaaende, men vanslægtende fra hans Dyd og derover en ulykkelig Regent, da han i en hvær anden Stand, synes at kunde have været bedre. Paa Nyeborg Slot blev han født An. 1481. og opfødt hos en Canik i Kiobenhavn, da hans Hr. Fader fulgte Krigen i Sverrig, og ved sin Hiemkost, fandt Prindsen ilde opdragen, hvilket man alt for sildig og med Strænghed, søgte at forbe- Slet Opdragelse.

dre, (*) Hans legemlige Conſtitution var meget ſtærk og god, hvorfor han ogſaa bragte ſit forrigfulde Levnet indtil 78 Aars Alder. Derhos var han meget hidſig og heftig, ligeſom hans Galde-Blære omſider fandtes fuld af ſmaa røde Steene. Af Melancholie, ſaaſom en Arve-Syge, ſaae man ham ofte plaget. Da han havde naaet en mandig Alder, ſendtes han af ſin Herr Fader, ſaaſom Statholder til Norge, hvor han, ſærdeles i Krigen mod de Svenſke, beviiſte ſtor Tapperhed og indtog nogle af deres Grendſe-Stæder: Siden forelſkede han ſig paa Bergens Torv, i en Hollandſk Pige, ved Navn Dyveke, ſom fulgte ſin Moders Sigbrits Bakkelſe. Dem førte han begge med ſig til Dannemark, ſig ſelv til liden fromme. Efter ſin Hr. Faders Død, ſteeg han 1513 paa Danmarks og Norges Throne. To Aar derefter, fik han til Ægte Isabella eller Elizabeth Kong Philippi af Caſtilien hans Datter og Kæyſer Caroli V. Søſter, (**) et Svogerſkab, ſom vel forøgede

Godt Giftermaal.

(*) I et *Mss. Anonymi* findes herom diſſe Ord: Initio, Conrado Præceptori morem geſſit, ſed poſtea nec patrem, nec Præceptorem reveritus, noctu in plateis urbis indigna perpetravit. Qvod cum pater reſciviſſet, accerſitum ad ſe filium, primum gravi oratione reprehenſum, deinde bene pulſatum, cum emendationem, promiſiſſet, dimiſit. Sed cum *Chriſtiernus* in malo propoſito perſeveraret, gravisſime Patrem offendit, ita ut *filium diris devoverit.*

(**) Denne meget dydige Dronning ſavnede aldrig de Danſkes ſtore Høyagtelſe og Kiærlighed, endogſaa da hun fulgte ſin ulykkelige Herre i Landflygtighed, og man giorde ſig Umag for at overtale hende, med de Kongelige Børn at blive tilbage, hvilket var langt fra hendes Tanke. Den tronhiemſke Erke-Biſkop Erich Walkendorph førde, ſaaſom Kongelige Ambaſſadeur, Prinzeſſen fra Brysſel

gede hans Anſeelſe, men dog ikke formaaede de Svenſke Stænder til at antage ham for deres Konge, endſkiønt de, ikke mindre end de Danſke og Norſke, havde i hans Ungdom hyldet ham, ſom Arving til deres Crone. Sin Fortornelſe herover ſkiulede han nogenledes af Begyndelſen, og krævede allene, at det Gods, ſom var hans Moder forſkrevet til et ſaa kaldet Liv-Gedinge, men ſtedſe holdtes tilbage, ſkulle udleveres. Dette afſlog Gouverneuren Steno Sture. Derover blev han af Paven ſat i Bann. Erke-Biſp Guſtav Trolle, tog Kongens Parthie, men

Bryſſel til Dannemark, ved en beſværlig Søe-Reyſe, og ſaaſnart han var kommen til Helſingør, ſkrev han Kongen det merkelige Brev til, ſom udforligen kand læſes i det Danſke Magazin Tom. II. p. 27 ſeqv. Hvad man her vil anføre, til en liden Prøve paa de Tiders og Sæders Adſkillighed, er ikkuns dette, at da der fra Kiøbenhavn ſkulle giøres Anſtalt til Prindzeſſens Indhentelſe fra Helſingør, ſaa formanes Kongen af den gode Walkendorph, meget trochiærtig til at mage det ſaa, Bruden og hendes burgundiſke Medfølgere kunde ſee Tegn til Kiærlighed og Æres-Beviisning. Hertil udkrævedes blandt andet, at Kongen nu ſtrax maatte lade ſit Skæg afrage, ſaa kunde han glæde ſine Venner, men ſtoppe Munden paa ſine Uvenner ꝛc. Man maatte vide at Hendes Naade havde ſelv med ſig en Vogn efter ſit Lands Brug, item en Rosbaare og 6 eller 8 Jomfrue-Sadle, dertil ſkulle ſkaffes Heſte og beſpærrede Vogne, med 2 og med 4 Heſte, og en Løber eller 2 ved hvær Vogn, item alle de gode Vogne ſom fandtes i Kiøbenh. Borger- og Vognmands-Vogne, vel fandſede med Fiæle, Ageſtole og Hynder ... ſelv maatte Hans Naade møde Hendes Naade ved Rosbecks-Mølle (ey langt fra gammel Vartov) med ſtørſte Stats og Hæderlighed, thi hun var det vel værd, ædel, viis, dydig og deylig, dog ſyntes ham, hendes Klædedragt var ikke efter hans Smag. Han forſikrede hun bar ſtor Kiærlighed til Hans Naade og havde derfor udſtaaet mange Anfegtninger af nogle ved det Burgundiſke Hof ꝛc.

men kom til kort. Kongen underſtyttede hans, ligeſom han Kongens Sag, men Hielp-Tropperne bleve afſlagne, den Danſke Flode udrettede intet for Stokholm og Erke-Biſpen maatte 1517 forlobe Landet.

Seyer over de Svenſke.

Derover fornyede Pave Leo X. ſin Bann mod de Svenſke, ſom baade havde forgrebet ſig mod Enke-Dronningen, og bemeldte Prælat, og Kong Christian blev af den hellige Fader, ſat til at exſeqvere hiin Dom.

Den Leylighed ſyntes onſkelig. Kongen ſendte An. 1520 om Vinteren, ſin General den tapre Otto Krumpen, ind i Sverrig med en vældig Hær. Sten Sture mødte ikke mindre, men blev, i Slaget ved Boge-Sund, dræbt. Hans Hær ſatte ſig ſiden ved Upſal, men blev atter angreben og 10000 deraf nedlagt paa Stedet. Landet var da indtaget; Stokholms Slot holdtes nogen Tid tilbage af Sten Stures Enke. Hun ſaae ingen Hielp, og overgav ſig paa Kongens Løfte, om at glemme alt det forgangne. Dette Løfte holdtes ikke. Kongen lod ſin Krones-Feſt celebrere i tre Dage, men paa tredie Dag, ſom var den 7de Novembris, fremkom Erke-Biſp Trolle med haarde Anklagelſer, og bad om den Pavelige Doms Fuldbyrdelſe. For et Syns Skyld, blev holdet Rettergang, men det ſom længe ſiden var beſluttet, nemlig Dods-Straf over 94 fornemme Perſoner, af Adelig og Geiſtlig Stand, blev offentlig paa Stokholms Torv, ved Skarpretteren fuldfort og de Dodes Legemer, efter at de havde ligget 3 Dage under aaben Himmel, brændte, tillige med Steno Stures opgravede Legeme. Paaſkudet var, næſt Pavens Bann, den Beſkyldning, at man paa Slottet havde hemmeligen henlagt nogle Tonder Krudt, til at ſprænge Kongen og hans Følgeſkab i Luften dermed. Ved Hiemreyſen til Dannemark, ovedes ikke mindre Vold og Mord, paa værgeløſe Monke, ja paa umyndige Born.

Stokholmſke Blodbad.

Dette

Dette Blodbad kunde ikke behage GUD eller got Folk. Saa ſnart Kongen var af Landet, grebe de mishandlede Svenſke Stænder til Værge, den onde Raadgiver Didrich Slagheck, Erke-Biſkop i Lund, var ſat til Statholder, men maatte ſnart pakke ſig. GUSTAV ERICHSEN en Svenſk af Adel, ſom havde practiceret ſig af ſit Fængſel i Dannemark, kom hiem, oprørde Almuen, og da man foragtede denne Fiende, fik han Tid til at møde de Danſke paa Holaved, hvor de 1521 bleve ſlagne, men GUSTAVUS giort til Gouverneur og 1523 hyldet ſom Konge, ſaa og ſiden hans Huus, kaldet Vaſa, givet Arve-Ret til Sverrigs Crone. De Danſke ſlagne.

I Dannemark havde man ingen ſaa ſønderlig Aarſag til at beſvære ſig over Kong CHRISTIAN. Den ſtørſte Voldſomhed var **Torbern Oxes** Henrettelſe, efter en Dom, ſom nogle Bønder bleve tvungne til at affige. Mod Borger og Bonde beviiſte han all Naade, og for Handelens Opkomſt bar han megen Omhue, ſaavelſom for alt det der kunde ſynes Nationens Fordeel. Men ſiden den Stokholmſke Tragœdie, var dog de fleeſtes Hierte fuld af Frygt foruden Kiærlighed. Sin Fortrydelſe over hiin Strænghed, gav han nokſom tilkiende, ved Straf over bemeldte Raadgiver Didrich Slagheck, ſom levende blev brændt. Men Fortroligheden var borte. De Geiſtlige mærkede Kongens Kaaldſindighed mod den Romerſke Kirke, og Tilbøyelighed mod Lutheri Diſciple, ſom juſt i ſamme Dage, begyndte at bringe fra **Wittenberg**, den Evangeliſke Sandheds førſte Lys i diſſe Lande. Mod Biſkop **Carl** i Hammer og **Jens Beldenak** i Odenſee, havde han viiſt nogen Haardhed og Reſten af den Stand ventede intet bedre. Den Jydſke Adel ſom med den Slesvigſke og Holſteenſke var beſlægtet, ønſkede ſig Kongens Farbroder Hertug Fridrich til Konge, og gik, førend nogen anden ven- De Danſke Underſaatters Fortroelighed var tabt.

tede det, saa vidt, at man fra Adelens Forsamling i **Viborg**, sendte ham 1523 et ordentlig Opsigelses Brev, hvilket mødte Kongen i Veile. Han vovede sig ey videre, men vendte om til Fyen og Siæland, troede sig heller ikke der i Sikkerhed, og gik den 20de April fra Kiøbenhavn til Soes med en Flode af 18 Skibe, hvilke vare beladte med alle de Kostbarheder, som der forefandtes, endogsaa en god Deel af Rigets Archiv. Sin Gemahl, Born og bedste Tienere tog han med sig, og den berygtede **Sigbrit**, Dyvekes Moder, blev ikke tilbage. Efter en haard Seilads og nogle Skibes Tab, naaede han sit Maal, som var Nederlandene, gik til **Amtwerpen** og fandt der sin Svoger Kæyser CARL V. vel sindet mod sig, samt villig til Penge-Laan og anden Hielp, dog uden nogen Virkning. I Dannemark havde Stænderne strax hyldet hans Farbroder FRIDERICUM; som beleirede **Kiøbenhavn**, og ved Hunger twang den til at overgive sig den 7 Jan. 1524. Tillige mødte han ved Elben, med en stor Krigsmagt, for at afværge det Indfald som CRISTIANUS ville giøre i Holsteen, med en Armee, hvilken han ved Kæyserens Hielp, i en hast havde sanket, men ligesaa hastig adspredte sig selv, da Underholdningen fattedes. Følgeligen maatte den flygtige Konge noyes med at leve af sin Svogers Pension i **Mecheln**, hvor hans meget dydige og gudelige Dronning **Elisabeth**, ved døden blev ham berøvet. Efter nogle Aars Forløb, ville han atter friste Lykken, og drog 1531 i October til Norge, med en bemandet Flode af 25 Skibe. De 10 forgik, med 15 Landede han endelig ved **Obsloe** og fandt de fleeste Normænd saa vel sindede, at de ginge ham til haande, undtagen Besætningen paa **Agers Huus** og nogle fleere Slotte, hvis Beleiring opsattes indtil Foraaret, da de fik Und-

Kongen forlod Landet i utide.

Forsøgte at komme igien.

Undſætning, opſendt under Commando af Knud Gyldenſtierne Biſkop i Odenſe. Denne betog CHRISTIANO alt Haab om at udrette noget i Norge, men ſluttede med ham den Accord, at han, under ſikker Leide, ſkulle drage med Floden til Dannemark og venligen Handle med ſin Farbroder om de Vilkaar, ſom begge kunde noyes med. Komme de ikke overeens, da ſkulle det ſtaae ham frit for, at tage hvad Vey han ville. Dette Tilbud blev antaget, men Leiden ikke holdet. Kong FRIDERICH ſagde, hans General havde ingen ſaadan Fuldmagt. Kong CHRISTIAN var og blev en fangen Mand, henſat, forſt paa **Sønderborg** Slot, under Opſyn af 400 Ryttere. Hans Fængſel har jeg for 40 Aar, da Slottet ikke var ombygt, ſeet i et rundt Taarn, med en Camin, omkring hvilken fandtes ligeſom en Fodſtie, ſlidt i de rode Steen Fliſer, ved Kongens daglige Spadſere-Gang. Ja i Vindves-Karmene af tykt Eege-Træe, ſaaes udſkaaren en Side-Teigning af Kiøbenhavns Slot, uden tvivl af hans egen Haand efter Imagination og forrige Tiders Hukommelſe. Efter 16 Aars Forløb, blev han herfra fort til **Kallundborg**-Slot, og der holdet langt mildere og bedre af ſin Fætter, Kong CHRISTIANO III. ſom ved Overfarten talede venligen med ham i Aſſens, ſamt ſiden beſøgte ham engang, nemlig 1558 paa Kallundborg, og tog med ham en meget venlig Afſkeed, ved hvilken Taarene ſkulle have ſtaaet dem begge i Øynene, ligeſom de og begge døede i nærſtfølgende Aar, dog CHRISTIANUS II. ſidſt, nemlig den 24 Jan. efter at han havde faaet Tidende om ſin Fætters Død, paa Nye-Aars Dag: og ſagt: **Han ønſkede ey længe at overleve ham.** Noget vart var det, at denne danſke Konge havde ſelv kiendt og oplevet fem Danſke Konger, nemlig ſin Fader, ſig ſelv, og ſine trende Succeſſores, FRIDERICUM I.

Blev fangen henſat paa Sønderborg Slot.

Fort til Kallundb. Slot.

Døede i høy Alder.

CHRI-

Christianum III. og Fridericum II. De sidste 10 Aar vare knap at anse som et Fængsel, da ham holdtes et Forsteligt Tafel og al Opvartning, med Frihed at forlyste sig paa Jagten, saa var ham og tillagt al Indkomsten af Kallundborg- og Sæbyegaards Amter, tillige med Samsøe. I Graabrødre-Closter udi Odensee blev han begravet hos sin Hr. Fader. Om hans Levnet og særdeles hans Religions Principiis, som længe syntes noget tvivlagtige, haver jeg udforligere sagt min Mening paa et andet Sted, saa og hvad der med god Grund kortelig kand siges til noget Forsvar, mod de mange alt for haarde Beskyldninger (*).

Fridericus I.

En Søn af Kong Christian den første, og altsaa sin Formands Farbroder, var født Anno 1471 følgelig 16 Aar yngere end hans Broder, Kong Johannes. Denne sidste havde gierne seet ham forsynet med et Bispedom, for at ikke deele de arvelige Lande, efter den Tids Sædvane. I saadan Hensigt kiøbte han ham et Prælatur i det Fyrstelige Stift til Cøln, og sendte ham 1483 did hen at studere, men deri fandt Printzen ikke megen Smag. Han kom, efter et par Aars

Opdragelse og Bestemmelse.

(*) See *Annal. Eccl. Dan.* T. II. fra pag. 369 til 1380. Naar Mſr. Voltaire i sin *Hiſt. de Charles XII.* kalder Kong Christian, un monſtre compoſé de vices, ſans aucunes vertues, da er det alt for haart. Hans Omhue for Rigets Opkomſt og den liden Samling af hans Love, som Resenius har ladet trykke, synes at give nogen bedre Formodning. Dersom han ikke havde haft en eeneste god Egenskab, da tænker jeg, at han i sin Elendigheds-Tiid, ikke heller havde beholdt en eeneste Ven. Men hvor mange vise og dydige Mænd elskede ham saa, at de gik i Landflygtighed med ham, og døede deri. See *Acta Societ. Reg. Hafn.* T. IV. p. 275.

Aars Forlob, ſin Broder uafvidende, tilbage og fik i det Arfve-Skifte, ſom holdtes 1490, halvparten af Fyrſtendommene Slesvig og Holſteen, optog ogſaa den Titul af **Arfving til Norge**, fordi dette Kongerige, ikke, ſom Dannemark, den Gang, var et Val-Rige, men arfveligt. (*) Som Hertug giftede han ſig tvende Gange, nemlig forſt med den Churbrandenborgſke Printzeſſe ANNA, og da hun Anno 1514. doede, efter 12 Aars Ægteſkab, anden gang med SOPHIA, en Daatter af den Pomerſke Hertug BOGISLAO. Hans Adfærd var forſigtig, fredelig og ſparſommelig, hvorfor Underſaatterne i hans Arfvelande elſkede ham meget og befandt ſig ſaa vel, at den næſtboende jydſke Adel, juſt derved opmuntredes til at onſke ſig ſaadan en Regent paa den Danſke Throne, og derfor Anno 1523, affendte Landsdommeren Mogens Munck forſt at overbringe Kong CHRISTIANO II. deres Opſigelſes Brev, ſom for er meldet, og dernæſt at tilbyde Hertug FRIDERICH Dannemarks Crone. Tilbudet blev antaget i **Huſum**, hvorfra han ſtrax reiſte til Adelens Forſamling, ſom holdtes i **Viborg**. Der forbedrede han bemeldte Stands forrige Privilegia, og da Kong CHRISTIANUS II. ſom allerede er viſt, alt fortidlig tog Flugten med ſin Flode til Nederland, ſaa gik Kong FRIDERICUS I. med en Hær af Jyder og Holſtener, igiennem Fyen og Siæland, hvor **Kallundborg**, ved Commandantens Foye-

Ægteſkab

Kiærlighed hos de Danſke.

(*) I alle følgende Hertuger af Slesvig deres Titel, bruges endnu de Ord **Arfving til Norge**, men at den Paaſtand er ugrundet, og altſaa Titlen ubetydelig, ſaadant viſer Hr. Juſtice-Raad SCHEID i en egen Afhandling, ſom kand læſes i *Actis Societ. Reg. Hafn.* T. II. p. 355 ſeqv.

Foyelighed (*) men Kiøbenhavn og Malmøe ved Beleiring og Mangel paa den tilſagde Undſætning, maatte 1524 gaae ham til Haande. Der paa lod han ſig ſammeſteds Crone den 7de Aug. i bemeldte Aar og forde, i de ni ovrige Levnets Aar, et fredeligt Regimente, undtagen den liden Bevægelſe, ſom hans Rival CHRISTIANUS II. Anno 1531. giorde i Norge og der blev tagen til fange. Saa blev og Almuen i Skaane ved Søfren Norbye, Kong CHRISTIANI Soe-Commandeur, oprørt og nogle Fiendligheder foretagne, men ſnart igien dæmpede. Sin Fordring paa Sverrig, efter den Calmarſke Foreening, lod Kong FRIDERICH fare og holt got Venſkab med ſin Naboe GUSTAV ERICHSEN. Den evangeliſke Religion, ſom han omſider ſelv offentligen bekiendte, havde han gierne ſtrax indført, men fandt endnu ikke raadeligt at gaae videre dermed, end ſom til et Simultaneum, eller en felles Frihed for begge Partier, og dette ſkulle vare, indtil et almindeligt Concilium havde afgiort alle omtviſtede Puncter. Imidlertid ſtod det ogſaa de geiſtlige Perſoner frit for, at gifte ſig om de vilde, men Biſkoperne bleve tilholdte at tage Kongelig Confirmation paa deres Udvælgelſe, og ikke længere at hente deres ſaa kaldte Pallium fra Rom. Ligeſom denne Konge, for ſin Udvælgelſe, længſt havde levet i Slesvig og Holſteen, ſaa reſiderede han gemeenligen paa Gottorf eller Kiel, og kom allene aarlig engang til Kiøbenhavn, eller andenſteds, hvor Herredagene holdtes. Efter ti Aars Regering, døede han paa Skiærtorsdag 1533. i Slesvig, hvor hans Liig i Dom-Kirken blev begravet.

Den Calmarſke Union ſat til Side.

Simultaneum i Kirken.

CHRI-

(*) Han heed Claus Erichſen og kaldtes ſiden Claus Slippe-Skot.

CHRISTIANUS III.

Sin Herr Faders og Formands ældste Søn, født 1504. den 12 Aug. en meget priselig og særdeles gudfrygtig Herre, kom dog ikke uden stor Strid og Modstand; paa sin Fæderne-Throne. Aarsagen var kiendeligen denne, at han allerede i sin Ungdom, havde viist sig som en Hader af det papistiske Mørke, og giort det meeste til at aabne sin Hr. Faders Øyne i Religions-Sager, efter at han selv paa en Reyse i Tydskland, var kommen til den evangeliske Sandheds grundige Erkiendelse, og opmuntrede sin Fader til dens Udbredelse, ja drev selv derpaa, da han i nogle Aar var Statholder i Fyrstendømmene. Af denne Aarsag ventede de Catholske Biskoper allermindst at finde i ham det, som de meest søgte, nemlig en Støtte for deres Kirke-Væsen, som allerede stod paa Fald. Derimod ønskede de sig hans yngere Broder JOHANNEM, en Printz af elleve Aar. Den Ære ville CHRISTIANUS ikke heller misunde ham, og satte det til Rigets-Stænder, som strax efter FRIDERICI død, 1533 vare forsamlede paa en Rigs-Dag i Kiøbenhavn. Her trængde Biskoperne og nogle Papistisk sindede Rigs-Raad vel igiennem med adskillige andre Ting, til den evangeliske Religions-Svækkelse, men at Kong FRIDERICI ældste Søn skulle vige for den yngere, ville ikke lykkes. Rigets Hofmester **Mogens Gise** og mange flere med ham, giorde, at Konge-Vallet blev opsat indtil bedre Leylighed. Denne fandtes i næste Aar 1534, da de Jydske Stænder forsamlede sig ved **Rye** i Aarhuus Stift, og den 4de Julii udvalte CHRISTIANUM, samt tillige med de Fyenske Stænder, hyldede ham kort efter ved **Horsens**. Dette Val stod Lybekerne, saasom Hanse-Stædernes Formænd, ikke an. De ville udelukke **Hollænderne** af Øster-Søen, og haabede, ved at sette den

God Indsigt i Kirkens Trang til en Reformation.

Hindrer i nogen Tid, hans Udvælgelse.

Fremmede ville hielpe den fangne Konge paa Thronen igien.

fangne Konge CHRISTIANUM II. paa Thronen, maatte han frem for nogen anden, blive dem og deres Handel bevaagen, saa vidste de og, han havde endnu sine hemmelige Tilhængere i Landet, særdeles blandt Bønder og Borgere, men hvad de Geistlige angik, skiønt de ikke elskede den fangne Konge, saa var han dem dog langt taaleligere, end den udvalte Kong CHRISTIANUS III. hvilken vist nok ville trænge paa en grundig Kirke-Reformation. Hertil kom fornemmelig Kæyser CAROLI V. og hans Søsters MARIÆ, den Nederlandske Gouvernante, deres Medhold og Opmuntring til Grev CHRISTOPHER af Oldenborg, hvilken de lovede at understytte med god Biestand, i Fald han paatog sig at befrie den fangne Konge, som sin Fætter og deres Svoger. Greven, som en snild og mandig Herre, giorde da eet med Lybekkerne. Disse gave ham endeel Skibe og 4000 Mand, med hvilke han landede ved **Skovshover**, og strax fandt saa mange af Kong CHRISTIANI II. Tilhængere, at han tvang de øvrige, paa **Ringsteds** Lands-Ting, til at hylde sig, i sidst bemeldte Konges Navn. Herpaa indtog han **Stege**, **Køge**, **Kallundborg** og flere Stæder, samt fik ved Løfte om nye Privilegier og Antagelse i Hanse-Stædernes Tal, baade **Malmøe** og **Kiøbenhavn** til at overgive sig. Ligesaa god Fremgang havde dette Parthie i Fyen, hvor Bønder og Borgere faldt Greven bie, og samlede sig paa **Jager-Skoug-Bierge**, men bleve der, af den jydske Adel, under Johann Rantzovs Anførelse, slagne og tvungene til den udvalgte Konges Antagelse. Allene **Svendborg** satte sig derimod, og da Greven, kort efter landede med sine Folk ved **Kiærteminde**, samt overrumplede **Nyeborg** og tog den Kongelige Besætning fangen, bleve de Grævelige atter Mæstre af Fyen. Udi Nørre-Jylland tegnede det sig ogsaa ilde,

Kiøbenh. indtages af Grev Christoffer.

Borgerlig Krig og Oprør i Fyen.

ilde, da een af den fangne Konges Soe-Officerer, kaldet Skipper Clement tog Aalborg ind, og oprørde de vendsyssselske Bønder mod Adelen. Denne samlede sit Ryttерie og den udvalte Konge sendte nogle fleere til Hiælp, men Skipper Clement overfaldt og slog dem med sine Bønder, ved Aalborg. Hvorpaa Viborg og en Deel af Riberstift og saa faldt ham bie. Dog det varede ikke længe, førend Kong CHRISTIANUS III. kom selv for Aalborg, indtog den med stormende Haand, og nedlagde 2000 af de Oprørske, samt fangede Skipper Clement, som siden i Viborg blev henrettet med en blye Crone paa Hovedet, fordi han havde ladet sig hylde i den fangne Konges Navn (*). De Skaanske Stænder vare vel ikke Grevelig sindede, dog maatte de, paa nogen Tid, dreye sig efter Vinden. Men da den udvalte Konge, sidst i Aaret, havde sendt dem nogle Hiælpe-Tropper, hyldede de ham, og sloge ved Helsingborg, Lybekkerne af Marken, samt toge deres commanderende Borgemester Marcus Meyer med fleere Fornemme, til Fange. I Norge var man Nordensfields, for den fangne Konge, da Oluf Engelbretson Erke-Biisp i Tronhiem, ideligen viiste sig nidkiær for ham, men Sondensfields sandtes de fleeste for den udvalte Konges Parthie, og hyldede ham. Hertug ALBERT af Meklenborg, hvis Gemahl var CHRISTIANI II. Søster-Daatter, forsøgte at komme Grev Christopher til Hiælp, men med liden Magt, som udrettede lidet eller intet, thi da det den 11 Juni 1535 kom til en deciſiv Bataille paa Oxenbierg ved Assens i Fyen,

I Jylland.

I Skaane.

Normændene ogsaa Uenige.

(*) Nogle skrive at dette skeede i Kolding, men det var i Viborg, hvor Dom-Kirken bevarede denne Blye-Crone til en Afmindelse, og der smeltede den i Ildebranden 1726.

i Fyen, ſaa triumpherede den Kongelige Armee, og nedlagde mange tydſke Tropper, ſamt fangede 1600 af dem. Kort efter ſlog Peder Skram, en ſærdeles tapper Helt, ſom kaldtes Vove-Hals for Danmark, den Lybekſke Flode under Bornholm, og holdt Kiøbenhavn indſluttet til Vands, ligeſom den til Lands blev bloqveret af en Kongelig Armee, og efter langvarig Hunger-Nod, næſte Aar maatte overgive ſig. Dette giorde en Ende paa den borgerlige Krig, ſom havde hen ved tre Aar, draget megen Ødeleggelſe efter ſig i alle Provinzer. Den fromme og fredſommelige Konge var ſtrax betænkt paa ſine Underſaatters Velfærd, og da de papiſtiſke Biſpers Magt ſatte ſig allermeeſt herimod, ſaa holdtes 1536 en Rigs-Dag, paa hvilken Stænderne ſamtykte i bemeldte Prælaters, tillige med den pavelige Myndigheds og Menniſke-Lærdoms-Afſkaffelſe. Dette blev uopſettelig ſat i Værk paa een Dag, uden Vanſkelighed, da ingen af Biſperne vidſte, hvad den anden vederfores, men de alle bleve Kongens Fanger, indtil de underkaſtede ſig hans Villie, og da bleve, paa Livs Tid, forlehnte med viſſe Indkomſter til fornoden Underholdning. Mange Cloſtere vare allerede forladte, ſærdeles de fattige Ordner ſom levede af Almiſſe. Men nu aabnedes ogſaa Herre-Cloſterne for dem ſom ville udvandre, da de øvrige kunde blive og nyde Livs-Brød. Det efter Haanden ſaaledes ſeculariſerte Geiſtlige Gods giorde ikke lidet til Cronens Beſtyrkelſe, dog gaves en god Deel deraf til Skolers og Hospitalers Indretning. En nye Kirke-Ordinantz blev opſat af den fra Wittenberg hidforſkrevne Doct. Joh. Bugenhagen, ſom 1537 ordinerede Syv Evangeliſke Biſkoper, ja havde den Ære, at forrette den Kongelige Salvelſe. Fremdeles ſørgede denne Chriſtelige Konge, ſaa

Endelig triumpherer K. Chr. III. Partie.

Derved befordres Kirkens Reformation.

ſaa vel for Sandheds Kundſkab ved Biblens Overſettelſe, ſom for andre gode Videnſkabers Opkomſt i diſſe Lande, ved det Kiobenhavnſke Univerſitæts Fornyelſe og Forbedring. Med ſin Naboe den Svenſke Konge Gustav Erichsen, levede han i ſaa fortroelig Venſkab, at han endogſaa drog til Stockholm, for at beſøge ham, thi de vare Svogere og havde begge til Egte Hertug Magnus af Sachſen-Lauenborg, hans Dottre. Christiani Gemahl Dorothea var ikkun femten Aar gammel da han 1525 giftede ſig med hende, ligeſom Gustavus ſiden fik den Ældre, ved Navn Catharina. Som Svogere ſtode de og hveranden bie, baade med Penge-Laan og med Tropper. Gustavus hialp Christiano til at undertvinge Lybekkerne og Grevens Tilhæng i Skaane, men Christianus hialp ſiden ikke mindre med ſine Tropper Gustavo, 1542. da Niels Tacke havde giort Oprør imod ham. En Samdrægtighed, ſom man maatte ønſke, ideligen at ſtadfæſtes imellem diſſe nordiſke Riger, til indbyrdes Beſtyrkelſe. I det øvrige var denne Konge ſærdeles naadig, mild og god mod alle Menniſker, og det ikke allene af ſin Natur, men ogſaa efter Naadens Drift, hvilken kiendelig ſaaes at være hans Hiertes daglige Styrer, thi udi en reen og ſand Gudsfrygt var han viſt nok alle Kongers ſtore Exempel. Hans Nidkiærhed i at reformere det yderlig forfaldne Kirke-Væſen, viiſte ſig ſom en Nidkiærhed efter Gud, den gik af Sandheds Indſigt og fulde Overbeviisning, virkende dagligen ved Kiærligheds Gierninger, mod Allehaande trængende, hvor om ſaa mange rige Stiftelſer endnu bære Vidne hos os, frem for i en Deel andre proteſtantiſke Lande. Ligeledes virkede hans Troe dagligen i Doms-Sager og andre Kongelige Embeds-Gierninger, hvilke han antog ſig med den Flid, at man meget

Svogerſkab og Venſkab med Kong Guſtav i Sverrig.

Alvorlig Gudsfrygt.

get ofte ſaae ham reiſe igiennem Provintzerne, allene i det Erende, at høre Almuens Klage og ſkaffe de fortrængte Ret. Til Guds Ords Læsning havde han ſine viſſe Timer, ſaa og til Bønnens Forretning med bøyede Knæe, og for ſine daglige Hof-Tienere, var han ſaa got ſom en Prædikant, fuld af opbyggelige Ord og Formaninger. Sin Dods-Dag, ſom var Nyt-Aars Dagen, Anno 1559, vidſte han og ſagde forud, efter mange troeværdige Vidnesbyrd, ſom andenſteds ere anførte. (*) Med Glæde ventede han paa denne ſin Forløsnings Dag, ligeſom han til allerſidſt, lod ſynge for ſig den Pſalme; **Min Siæl nu Lover HErren**, ſang ſelv med, og i det ſamme, ſodeligen henſov paa Kolding Huus. Derfra blev Liget ført til Roſkild-Domkirke, og nedſat i det herlige Begravelſe, ſom hans Søn og Eftermand dertil lod indrette, og ſom paa ſit Sted ſkal beſkrives.

Salig Død.

FRIDERIK II.

Den ældſte af Høyſtbemeldte Kong **Chriſtians** trende Sønner. (**) Sin Faders værdige Eftermand, baade lykkelig og priſelig i Regimentets Forelſe. Han kom til Verden paa Haderslø-Huus, Anno 1534, i ſamme Dage, ſom den jydſke Adel havde udvalt hans Her Fader, hvilken med ſtor Omhue lod ham opdrage og tog ſelv, hans Lærmæſter Joh. Svaningium den ældre, i Troeſkabs Eed, ſiden ſattes Printzen i hans

Opdragelſe

(*) See Annales Eccles. Dan. Tom. III. p. 364.

(**) De tvende andre vare MAGNUS Konge i Liſland og Curland, ſom havde ingen Sønner og JOHANNES Junior Stamfader til den Fyrſtelige Slesvig-Holſteen-Sønderborgſke Linie, ſiden deelt i den Sønderborgſke, Norborgſke, Glyksborgſke og Plønſke Linie.

i hans Alders Fiortende Aar, til Statholder over Skaane, paa det han betimeligen maatte vænnes til Regerings-Sager og Arbeidsomhed. Dernæst sendtes han, i sit 23de Aar, til Tydskland, for at kiende Naboerne paa den Side noget nøyere. Ved den Leylighed saae han Keyser Ferdinandi I. Kroning i Frankfurt, og af mange tilstæde værende Rigs-Fyrster, blev holden i stor Agt og Ære, ikke allene for sin Stands, men ogsaa for sine personlige Egenskabers Skyld. Han var vel voxen, vel opdragen og der hos af en jovialsk, lystig og munter Humor, som sees blandt andet deraf, at naar han ville giøre sig en liden Fornøyelse, pleyede han, særdeles om Aftenen efter Maaltidet, at sige til sine Hofsinder: Kongen er ikke hiemme, hvilket var et Signal til meere Frihed og at man uden Undseelse, torde tale, lege og spøge i hans Nærværelse: men naar han syntes, det var nok, sagde han: Kongen er Hiemme. Hvorpaa hver Mand var ærbar og alting i sin forrige Orden. Saa snart han, efter sin Faders Død 1559, havde tiltrædet Regimentet og medens man endnu giorde Anstalter til Kroningens Solennitæter, tog han sig for, at udføre sin Ret mod Ditmarskerne, og det med meere Forsigtighed, end den man havde brugt for 59 Aar siden, under Kong Johannes. Med 50 Faner Fod-Folk og 4000 Ryttere, lod han dem, ved Johan Rantzov, paa adskillige Steder angribe, da den første Trefning skeede i Meldorps Bestormelse, hvor endogsaa Qvinderne stridede som Amazoner, og derfor tillige med det samtlige Mandkion, bleve nedlagte, dernæst ved Heide hvor 3000 Ditmarsker og nogle hundrede Danske, samt Holsteenske omkomme, men mange bleve saarede og Kongen selv kom i yderlig Fare, hvilken ved Bertram Rantzov blev afværget. Følgeligen bleve disse forvoxne Bønder saaledes,

Ditmarskens Undertvingelse.

ydmygede, at de bade om Naade og fik ſamme, tillige med ſaadanne billige Vilkaar, ſom deres Naboer i Vilſter og Cremper Marſk. Herpaa drog Kongen til Kiøbenhavn og lod i Auguſto, ſin Kroningsfæſt Høytideligen holde, i Overværelſe af ſin Svoger den Sachſiſke Churfyrſte AUGUST og flere Fyrſtelige Perſoner. Kroningen forrettede Nicolaus Palladius, Biſkop i Lund, for ſin Broder Pet. Pall. i Kiøbenhavn, ſom den gang var ſyg. Kort efter forefaldt nogle Stridigheder med Hamborgerne, ſom ikke ville erkiende de Holſteenſke Fyrſter for deres Lands-Herrer, og paa Elben tilegnede ſig det ſaa kaldte Jus Reſtringendi, hvor om førtes Proces i Speir. Kong Friderich afgiorde Sagen kortеſt ſaaledes, at da de paa Elben havde opbragt et Kongelig Danſk Fartøy, lod han 30 deslige arreſtere i Øresund, hvilke maatte løſes med 200000 Rdlr. Med den Svenſke Konge ERIK XIV. GUSTAVI I. Søn, men Faderen meget ulig, nødtes Kong FRIDERICH til at udholde en langvarig og begge Rigerne beſværlig Krig, ſom reyſte ſig An. 1563, da de Svenſke begyndte at underrykke Kongens Broder Hertug Mogens i Liefland, (hvor man havde overladt ham ſin Rettighed, til et Æqvivalent for hans Arv i de Holſteenſke Lande,) ſaa og at borttage nogle Danſke Skibe. Om de 3 Kroner, ſom Dannemark havde fort i Vaabnet, ſiden den Calmarſke Union, var og allerede tilforn ført nogen Trette, men da forbemeldte meere væſentlige Beſværinger komme dertil, brød Krigen løs. De Danſke indtoge Elfsborg og deres Flode, ſom anførdes af den tapre Peder Skram, holdt tvende Søe-Slag med Ære, dog uden ſynderlig Nytte, ligeſom i følgende Aar, blev holdt et par Søe-Slag under Admiral Herluf Trolles Anførelſe, da det Svenſke Skib Jutehadere ellers kaldet Makeløs, for

Kroning.

Hamborgſke Stridigheder.

Krig med Sverrig.

Til Lands og Vands.

ſin

sin Storheds og 200 Canoners Skyld, gik i Lobet og Admiralen Jacob Bagge blev fangen. Til Lands giorde de Svenske lykkelige Indfald i Blegind og Halland, men de Danske i Smaaland, og fore paa begge Sider hart med de arme Indbyggere, ligesom denne gandske Krig blev fort med meget Blods Udgydelse, Mord og Brand, uden synderlig Moderation af de forbittrede Gemytter, som i Grumhed gave hverandre ikke meget efter. Nogle tusende tydske Soldater havde Kong Friderich antaget. Disse kunde ikke forliges med de Danske, men giorde een og anden Gang Oprør, hvorfor de tillige med deres General, Greve Gunther af Schwarzborg bleve aftakkede. I næstfolgende Aar 1565 indtoge de Svenske Jempte-Land og Tronheim,, men beholdt det ikke længe, Varberg i Halland faldt ved Storm i deres Hænder, og alt Mandskion blev nedsablet. Strax efter forefaldt i samme Provinz, ved Falkenberg, et Feldt-Slag, som i alle Tiders Historie kand kaldes rart, i Henseende til det ulige Mandskab, nemlig 4000 Danske meest Rytterie, mod 25000 Svenske, af hvilke 5000 omkom paa Stædet og Resten adspredtes ved en fuldkommen Seyer, under General Daniel Rantzov, som der og andensteds, indlagde sig et udødeligt Navn, men Kong Erik lod sine tydske Officerer grueligen pine. I et Soe-Slag ruinerede den Svenske Admiral Claus Horn 6 Danske Orlogs-Skibe, og sloges siden i 3 Dage paa Rad, med den Danske Flode, hvis Admiral Herluf Trolle blev dødelig blesseret og Otte Rud, som fik Commando efter ham, tog 7 Svenske Skibe, men kort efter selv blev fangen og mistede 6 Skibe. Aaret derpaa gik Daniel Rantzov og Frantz Brockenhuus, med den Danske Armee vidt ind i Sverrig; opbrændte Scara, Lecks og mange Slotte, dog maatte de slippe endeel

Fremmede Soldater aftakkede.

En magelos Seyervinding.

Lykken til Soes ustadig.

Indfald i Sverrig.

deres Bytte, i en huul Vey ved Allings-Aas, hvor de af den Svenſke General Carl Mornay, bleve angrebne og drevne tilbage, men kort efter vendte Frantz Brockenhuus ſig og ſlog bemeldte Mornay, en af ſin Lærdom berømt Franzos, ſom der blev fangen og i ſyv Aar henſat paa Kallundborg-Slot. Til Soes forefaldt en haard Trefning under Øeland, hvor ingen af Parterne kunde tilſkrive ſig nogen Fordeel, men ſtrax efter, blev den Danſke Flode under Gulland meget beſkadet ved Uveyr, da Admiralen Hans Lauridſen og 6000 Mand med endeel Skibe, gik til Grunde. I Norge giorde de Svenſke An. 1567 et Indfald, men maatte vige for Agershuus og da opbrændtes de tvende gamle Byer Obsloe og Hammer. Dette hevnede Daniel Rantzov ved ſit Indfald i Smaaland og Øſter-Gotland, hvor han opbrændte Skara, ligeſom de Svenſke ſelv ſatte Ild paa Lindkøping og Syderkøping, ſiden deres General Erik Hendrichſen af Rantzov var ſlagen og fanget, ligeſom og Feldmarſkalken Hogenſkiold Bielke blev tagen paa et Parthie, efter at Rantzovs Undſetning ved Varnemo var dreven tilbage, og han tvungen til at ſøge Skaane igien, ved den øſtre Huul-Vey. Denne Vinter-Campagne i Aaret 1568 blev lettet ved Froſten, ſom giorde Vey, hvor ingen var, men koſtede meget Blod paa begge Sider, og anrettede ſtor Ødeleggelſe i Sverrig. Der blev Kong Erik ſtodt fra Thronen i Fængſel, og hans Broder Johannes ſat i hans Sted, hvilken, ſom en meere ſindig Herre, giorde Stilſtand paa nogle Maaneder, og var nær ved at ſlutte Fred med Dannemark, men da dette kræved, næſt Gulland, Omkoſtningerne af en Krig, ſom Kong Erik havde begyndt, ved aabenbare Fiendtligheder, ſaa blev der intet af. Feldtoget aabnedes 1569 paa nye med Varbergs Erobring, hvil-

I Norge.

Kongeſkifte i Sverrig.

Stilſtand.

hvilken de Danſke kiøbte dyre nok, ved at miſte de tvende ypperlige Generaler **Rantzov** og **Brockenhuus**. Imidlertid bombarderede den danſke Admiral **Peder Munk Reval**, og borttog 30 Skibe af dens Havn. Hertug **Carl** Kong **Johannis** Broder, blev beſikket til at undſette **Varberg**, men da han ikke ſaae ſig i Stand dertil, nøyedes han med at ødelegge Skaane, ſærdeles **Aahuus** og **Yſted**, ſom med meere bleve lagte i Aske. Ikke bedre toge de Danſke affted i Smaaland, hvor **Vexiøe** af dem blev opbrændt og Feldmarſchalken **Pontus** de la gardie, ligeſom hans Formand **Bielke**, paa et Partie toges til Fange. Endelig trettedes man paa begge Sider, ved denne Syv-Aars-Krig, ſom An. 1570 endtes i **Stetin** under Kæyſerlig, Franſoſk, Polſk og Sachſiſk Mellemhandling, ſaaledes, at hvad paa nogen af Siderne var indtaget, ſkulle giengives. Sverrig betale i Krigs-Omkoſtninger 150000 Rdlr., og Diſpyten om Dannemarks Ret til at føre tre Kroner i ſit Vaaben, udſettes til videre Underſøgelſe. Paa Tab og Vinding kunde begge Parter ſnart giøre Overſlag.

Varer kort.

Freds-Slutning i Stetin.

Indtil Kong **Fridrik** fik Ende paa denne Krig, ville han ikke lade ſig overtale til at træde i Ægteſkab, endſkiønt hans Venner og Tienere tit underſtode ſig at bede ham der om, og endelig Anno 1572 bleve bønhørte, da Vallet falt paa den meget dydige Meklenborgſke Printzeſſe SOPHIA, Hertug ULRICHS Daatter af en Danſk Printzeſſe **Eliſabeth**, ſom var FRIDERIC I. Daatter-Daatter, og altſaa Kongens Sødſkende Barn. Om denne Dronnings ſtore Forſtand og ſærdeles Oeconomiſke Fortrin, vidner dette, at hun ſiden i ſit langvarige Enke-Sæde, paa **Nyekiøbing-Slot**, underholt 3 à 400 Daglige Arbeidere i adſkillige Fabriqver, og der ved befandt ſig ſaavel, at efter hendes Død, fore-

Kongen træder i Ægteſkab.

fandtes over 2 Millioner eller 20 Tønder-Guld i rede Penge. Da denne store og Høystpriselige Dronning, i sit Ægteskabs Begyndelse, fødte et par Printzesser, men ingen mandelig Arfving, blev Kongen og hver Mand meget bekymret og destomeere glædet ved CHRISTIANI Fødsel, som fulgte 1577, efter en fabelagtig Spaadom som læses i denne Konges Historie beskreven af P. J. RESENIO, men i dette Udtog ikke finder Sted, ikke heller den Samsøeske Bondes, ved samme Leylighed, aflagte Poenitentz-Prædiken mod Drukkenskab, som i det Seculo, gik temmelig vidt ved Hofferne. Dannemark var paa den Tid i ypperlig Flor og Velstand, uanseet hin langvarige Krigs-Bekostning. Kongen beneficerte rigeligen det Kiøbenhavnske Universitæt, bygde det meget kostbare og faste Slot **Kronborg**, og giorde Begyndelse med det **Fredrichsborgske**, saa lod han og **Fredrichsstad** i Norge anlegge samt sente sin Ven, Kong HENRICH IV. i Frankerig, til den Reformerte Religions **Understøttelse**, nogle Hielpe-Tropper, skiønt samme underveys bleve adspredte. I sine egne Lande hanthævede han Guds Ord med al Flid, foruden at antage den tilsendte Formulam Concordiæ, af hvilken han, efter de Tydskes Forfaring, ventede en stridig Virkning, og derfor kastede den paa en Camin-Ild, da den blev ham tilsendt af hans Svoger den Sachsiske Churfyrste AUGUSTO (*). Selv var han ikke ustuderet, og af Lærde Folk holt han meget, ligesom gode Videnskaber i hans Tid her til Lands begyndte at florere, da en N. HEMMINGIUS, TYCHO BRAHE

Stiftelser og Bygninger.

Nidkiærhed for Religionen.

Og Boglige Konster.

(*) CHRI-

(*) Dette Factum er af nogle taget i Tvivl og den Wittenbergske Professor EISWICH har giort sig Umage for at giendrive det ved en vidtløftig Tractat, men at det er en Sandhed, formoder jeg nokſom at have ſtadfæſtet i *Annal. Eccl. Dan. Tom. III.* p. 477. ad ann. 1580.

(*) Chr. Longomontanus, Joh. Svaningius Senior. Erasm. Lætus, Joh. Francisci Petr. Severini, og fleere rare Mænd fremkomme og efterlode sig berømmelige Disciple. Saa havde han og i sin Tieneste, de største Stats-Mænd og Studeringers Elskere, saasom Henrich Rantzov, Johan Friis, Peder Oxe og Niels Kaas. Dem og deres lige troede han vel, og da en dristig Calumniant, ved Navn Johan Cabinus, Svoger til Philipp. Melanchton, understod sig at paadigte hans Ministerio en Ærerørig Beskyldning, lod Kongen, som en særdeles Hader af Hyklerie, Løgn og Bagtalelse, ham Hals-Hugge. Det samme vederfoer en Skaansk Præst Hr. Jacob Nielsen, der havde paadigtet sin Biskop Nicolao Albino, en Ærerørig Usandhed. I Gudsfrygt og Andægtighed søgte denne Konge at betræde sin Herr Faders Fodspoer, særdeles i Daglig Omgang med Guds Ord. Paa det Kongelige Bibliothek ligger en Bibel, i hvilken han med egen Haand, haver tegnet hver Gang han begyndte eller fuldendte dens Giennemlæsning, med tilføyet Ønske om Opbyggelse og Bestyrkelse deraf. Selv giorde han en Samling af de kraftigste Sprog, i Psalmerne, Ordsprogene og JEsu Syraks Viisdom, trykt Anno 1583, og da hans Hof-Præst M. Knopf giorde en Forklaring over de Sprog af Psalmerne, satte Kongen selv en Fortale der hos, med Formaning til sine Børn. Hans Symbolum var: Mit Haab til Gud allene, og da han der hos, ville give tilkiende, han havde fundet liden Troeskab hos Menniskene, men meere hos

Afskye for Bagtalere.

Lyst til Guds-Ord.

(*) Denne Mand gav han over 100000 Rdlr. til de Astronomiske Videnskabers Befordring, og udenlands særdeles i Sachsen, nød adskillige Lærde aarlige Pensioner af hans Haand, saasom Melanchton, Flacius, Stumius og andre.

hos sin Favorit-Hund kaldet **Wildpret**, saa tillegges ham og det Ordsprog, som findes paa hans Penge: **Treu ist Wildpret.** Langfredag eller Frelserens Dods Dag, var ogsaa hans, nemlig den 4 April Anno 1588, da han paa **Anderskov** Slot, som stedse var ham behageligt, doede af en hectisk Sygdom, i sin Alders 54 og sit Regimentes 30te Aar, efterladende sig et Navn, som bør anteg-nes blandt de allerviseste, tapperste og lyksaligste Regentere i disse nor-diske Lande, ligesom han, i alle sine Dage, var æret og elsket baade inden og udenlands. Det sidste sluttes endogsaa deraf, at Erke Hertug **Mathias**, som siden blev Keyser, for at see og tale med ham, giorde en Besøgelses-Reise til **Skanderborg** i Jylland Anno 1587 eller næste Aar for Kongens Død. Det Kongelige Liig blev biesat i Roskilde Dom-Kirke, ved Siden af hans Herr-Fader, og derover opreist af hans Son CHRISTIANO IV. et Mausoleum, saa prægtigt, at det i alle Nor-diske Lande, ikke finder sin Lige af konstig Architectur og kostelig Marmor.

Død og Eftermæle.

CHRISTIANUS IV.

Blev Anno 1577. den 12 April født paa **Fredrichsborg**, eller som foregives, nær ved Slottet, under aaben Himmel, hvor Fødsels Smerten overfaldt Dronning SOPHIA uformodentligen. Ved hans Herr Faders Afgang, var han ikkun i sit ellevte Aar, men allerede 4 Aar tilforn udvalt og hyldet, hvorfor hans Formynderskab betroedes de fire Riddere **Niels Kaas**, **Peder Munk**, **Christopher Wal-kendorf** og **Jørgen Rosenkrands**, under hvis Opsyn han, den meeste Tid, blev opdragen paa **Skanderborg** Slot, og da Printzen tidlig ytrede den Lyst til Skibsfart og Soemandskab, som siden be-

God Op-dragelse og Underviis-ning.

ständig

ſtandig fulgde ham, lod man til hans Fornøyelſe og Øvelſe, bygge et lidet Krigs-Skib paa næſtliggende ferſke Soe. Hans Lærmæſter **Nickel Vinſtrup** indlagde ſtor Ære ved ſin Information i adſkillige Sprog, ſærdeles det Latinſke, ſom Kongen uden Vanſkelighed talede, tillige med adſkillige andre. I ſaadan Application paa Sprog og Videnſkaber, ſom ſiden diſtingverede denne Printz, blev han ikke lidet opmuntret ved ſin Svoger Kong JACOB VI. af Skotland, da denne til Lærde Sprog og Studeringer ſærdeles hengivne Herre, Anno 1590, efter at han i Norge havde holt Bryllup med Kongens Søſter Printzeſſe **Anna**, indfandt ſig i **Kiøbenhavn** og der ſøgte meeſt Omgang med de Lærde (*). I det man med al Flid dyrkede den Unge Herres Sind, tiltog hans Vext og Legems Styrke ſaa merkeligen, at da hans Kronings-Høytid, med ſtore Solennitæter og i mange Fyrſtelige Perſoners Overværelſe, blev celebreret i Kiøbenhavn Anno 1596, aflagde han i en Carouſſel ſaadan Prøve paa Hurtighed, ſaavelſom Legems-Kræfter, at han deri overgik de fleeſte andre, og ſatte hvær Mand i Forundring. End ſtørre blev ſamme Forundring, ſaaſnart den unge Konge begyndte ſelv at pleye Retten og beklæde ſin Domſtoel; Thi da nogle Adelsmænd, paa en anden Perſon i Viborg, havde øvet ſaadan Vold, ſom fortiente haard Straf, men dog efter de fleeſte Stemmer, var nær ved at ſlippe med ringere, reyſte ſig Kong CHRISTIAN ſom da var 14 Aar gammel og ſagde korteligen: de ſkulle miſte deres Ære og bøde deres 3 Mark, det

Giver ſtrax ſtort Haab.

domme

(*) Særdeles **Tycho Brahe** og **Nic. Hemming**, for hvis Skyld han giorde en Reyſe til **Hveen og Roſkild**. De Kiøbenhavnſke Profeſſorer forærede han til Afmindelſe, et forgyldt Sølv-Begger, ſom endnu ſtaaer paa Conſiſtorio.

domme Vi, og ſaaledes ſkulle de ſtraffes ſom leve og ſtaae for Vor Dom, den ſom død er, maa Gud domme: hvilke Ord ſtrax viiſte enhver, at man i ham maatte vente ſig en uboyelig Dommer. I ſlige Omſtændigheder kiendtes ikke mindre, at Gud havde givet ham efter Salomons Bøn, Viisdom til at domme og man havde adſkillige Exempler, ſom her ikke kunne anføres, til Beviis paa den préſence d'eſprit, med hvilken han i Rettergangs-Sager, vidſte at opdage den ſkiulte Sandhed, og at frelſe den Uſkyldige, ſaavelſom ſkrekke Ondſkaben. Af Perſon var Kong Christian en velvoxen, for og fyldig Mand, med Majeſtætiſk Anſeelſe, en ſkarp og midt paa ophøyet Næſe, ſamt et par funklende Øyne, af hvilke det eene blev bleſſeret i et Søe-Slag, hvorfor de fleeſte af hans Portraiter ere ſkildrede paa Siden eller med et halvt Anſigt. Saa havde han og ved et Skud, miſtet de tvende forreſte Tænder af Munden (*). En ſaa kaldet Marlokke lod han voxe indtil Skuldrene og zirede dens Ende med et taftes Baand. Rytterie og Søefart var hans Inclination. Til Gulland ſeylede han engang, til Engelland for at at beſøge ſin Søſter og Svoger, 2 Gange, men til Norge 9 Gange, da han den ene Gang gik op til Vardehuus paa de Ruſſiſke Grændſer. For at vide Omgangen og Tilſtanden i ſmaa Folkes Huſe, indfandt han ſig her og der ukiendt og holt artige Samtaler, hvilke dog ved det uviſſe Rygte, ere meget forbedrede. Sine troe Tienere lønnede han retſkaffen, og inclinerede meget til at beviiſe Naade, hvor den kunde have Sted, men de Vanartige ſaae han noye paa Fingrene, indfandt ſig i deres Huſe,

Perſon og Caracter.

(*) Derimod vare An. 1620, tvende gandſke nye Kind-Tænder opvoxte i denne Herres Mund, efter at han nyeligen havde overſtaaet en haard og langvarig Sygdom, paa Fridrichsborg Slot.

Huse, naar de mindst ventede det, og gav dem undertiden et Slag, hvis Virkning skal have været den, at ingen saadan kunde trives derefter, skiønt dette, uden Tvivl, haver reyst sig af den paafulgte Sorg og Gemyts-Syge, meer end af det Slag. Haandfast og troefast var han i alle sine Gierninger, derhos meget flittig og Arbeydsom. Med egen Haand og paa et Qvartblad, expederede han ikke sielden det, som ellers kunde kaaste meget Skriverie. Af hans smaae Haandbreve haver jeg seet og deels selv eyet adskillige, som ikke kunde læses uden Forundring over den Laconiske Stiil (*). Sine Haand-Penges daglige Udgifter tegnede han i hvert Aars Calendere, af hvilke jeg har leveret et par Stykker til Høysalig Kong Christianum VI. da deri stod adskilligt, som ikke burde komme enhver for Øyne, men viiste denne Herres Agtsomhed paa store og smaa Ting tillige. Om hans Omsorg for Manufacturers Plantelse og Fremvext, saavelsom for Søefart og Handel med egne Skibe, i og uden for Europa, haver hans Historie mange Vidnesbyrd, saa og om hans lempelige Stræben efter at bringe den mægtige Adelstands Kræfter og Myndighed i nogen bedre Proportion og Jevnvægt, med de øvrige Undersaatters Velfærd, følgeligen at befordre Landets Styrke og Sikkerhed mod fiendtlig Overfald. Da disse gode Anslag ikke altid ville

Laconisk Skrive-Maade.

Omhue for almindelig Velfærd.

(*) Til Exempel vil jeg anføre eet, som besvarer Borgemesteren i Korsør hans Klagemaal over Sogne-Præsten sammesteds, hvilken ved Liigbegængelse tog Rangen fra ham: Det er underligt, du skriver, du veed ikke hvor du skal gaae. Jeg siger du skal gaae med dine Fødder paa Jorden og ikke paa Mester Hanses Hovet, og du skal vide at der er Forskiel paa en Mester for og en Mester bag, ligesom paa en Tønde-Sild og en Sild-Tønde

Christian.

ville lykkes, men ofte forefandt den Modſigelſe, ſom ved ſaa rene og rette Henſigter til almindelig Velfærd, var ham utaalelig, blev han undertiden længe borte fra Kiøbenhavn, opholdende ſig i den ved Elben af ham opbygte Glykſtadt, og naar den bedrovelige Forfaring een og anden gang havde overbeviiſt Rigens Raad om den Sandhed, at de ſom ſvækkede hans Magt til Landets Forſvar, vare allene Skyld i de onde Følger, ſaa efterlod han ikke, i Raads Forſamlingerne at bebreide dem det med den Myndighed, ſom hans høye Embede udkrævede og han af Naturen havde gode Gaver til. Endſkiønt han nu ſaaledes banede Veyen til den under hans Søn paafulgte ſtore Revolution, ſaa frygtede det dog lidet i hans Tid. Dette ſees nokſom af de adſkillige Krigs-Tog, i hvilke Kongen viiſte ſig ſom en aarvaagen og tapper Feldtherre, dog ved andres Forſeelſe eller Utroeſkab, ofte uheldig, ſkiønt ikke i den første Krig, ſom førdes med Ære og paa Fiendens Omkoſtning. Om diſſe adſkillige Krige haver ſaavel Baron Ludvig Holberg, ſom fornemmeligen Conferentz-Raad Niels Slange, i Christiani IV. Hiſtorie, givet tilſtrekkelig Efterretning (*) her udkræves ikkun det allerkorteſte Udtog, ſom beſtaaer i følgende.

Den Calmarſke Krig.

Næſt nogle, ikke meget vigtige Misforſtaaelſer, ſom ſiden den Stetinſke Fred vare blevne tilovers, angaaende de tre Kroner i begge Rigers Vaaben, ſaa og Titelen af Lapland, fandt Kong Christian ſig derved

(*) Den ſidſtes Arbeyde, ſom udgiør tvende Folianter, er af den Kongelige Archivario Etatz-Raad Hans Gram efterſeet og med Tillæg forbedret. End videre er dette ſkeet af Hr. Profeſſor Schlegei, i de ypperlige Anmerkninger ſom han haver føyet til ſin tydſke Overſættelſe af Slanges Arbeyd, hvorved han haver giort ſig høyligen fortient af Hiſtoriens Elſkere.

ved fornærmet, at Kong CARL IX. i Sverrig forbød Handlen paa Liefland, ſom da var Ruſſerne og Polakerne tilhørende. Skibenes Opbringelſe formindſkede Tolden i Øreſund, og Kong SIGISMUNDUS i Polen, ſom de Svenſke for Religionens Skyld, havde udelukt fra ſit Arfve-Rige, giorde i Forveyen noget til at ophidſe de Danſke, ſkiønt han ellers havde ond: Anſlag imod dem. Endelig udbrød det Anno 1611 til en Krig, hvilken vel ikke varede længere end to Aar, men ligeſom den forrige, førdes med Strenghed og haard Adfær mod Underſaatterne paa begge Sider. De Danſke aabnede Feldtoget i bemeldte Aar, med at indtage Staden Calmar ved Storm, og ikke at ſkaane endogſaa det værgeløſe Kiøn. Slottet holdt ſig nogen Tid, men da den Danſke General Lucas Krabbe drev den beſtemte Undſetning tilbage, og ſelv ſatte Livet til, maatte Slottet ogſaa overgive ſig. Ligeledes indtoge de Danſke Øeland med Slottet Borkholm, og ſex Svenſke Skibe bleve opbrændte ved Calmar. Paa den anden Side forſømmede Arfve-Printzen, den ſiden ſaa berømmelige Konge GUSTAV ADOLPH, ikke at hevne ſig ved at indtage og opbrænde Chriſtianopel i Blegind, hvor de Danſke havde deres Magazin. Paa Øeland angreb han dernæſt de Danſke og lod dem, ved Indbyggernes Hielp, maſſacrere. Næſte Aar 1612 tiltraade han, efter Kong CAROLI IX. Død, Regeringen, overfaldt Skaane og foer af Sted med al Strenghed, dog ikke længe, thi Kong CHRISTIAN drev ham lykkeligen tilbage, indtog ſaa Elfsborg, Guldborg, Risbye og Øeland anden gang. Da Breide Rantzov ville gaae dybere ind i Sverrig, leed hans Folk vel noget, men trængde dog igiennem. Siden blev Veſtervig og Syderkøping opbrændt, den Smaalændſke ſamt Oſtergotlandſke Søe-Kyſt plyndret, og den til Bedekkelſe

Seyervinding og haard Medfart.

Betales med lige Mynt.

udſendte Esqvadre ſlagen. Da Kong CHRISTIAN derpaa med ſin Flode ſøgte lige ind i Skiærene for **Stokholm**, ſaae det ilde ud for den unge Konge, heldſt ſiden de Skotſke Hielpe-Tropper, ſom ſkulle giøre en Diverſion i Norge, komme ilde an i en Huulvey i **Romsdalen**, hvor Bønderne toge dem til Fange og efter at de nogle Dage havde holt dem indelukte i deres Lader og Fæe-Huſe, omſider reſolverede ſig til den Grumhed, at ſlagte diſſe Skotter, ligeſom andet Fæe med deres Knive, efterdi de ey kunde transportere dem under en tilſtrekkelig Eſkorte og end mindre ſlippe dem uden deres eget Livs Fare (*). Da Sverrig var bragt i ſaa ſlette Omſtændigheder og de Danſke derimod bleve hiemſøgte med Peſtilentze, ſom giorde deres Armee tyndere, kom det i Begyndelſen af Aaret 1613 til en Fredshandling i **Siøred**, paa de Hallandſke Grendſer. Sverrig maatte fraſige ſig **Gulland** og **Øſel**, ſamt betale Dannemark en Million Rixdaler i Krigs-Omkoſtning og ikke efterdags diſputere Dannemark ſin Ret til at føre de tre Kroner i ſit Vaaben, hvorimod det ſidſte gav dem de øvrige indtagne Steder tilbage: Begge Kongerne bleve Hiertens-Venner, og GUSTAV ADOLPH ſagde: Han agtede ingen Konge Høyere end Kong CHRISTIAN, ville og ikke ſøge nogens Venſkab ſaa meget ſom hans, **derſom de kuns ikke vare næſte Naboer.**

Skotterne ombragte i Norge.

Unſkelig Fred.

Saa lykkelig var Kong CHRISTIAN ikke, da han Anno 1625. ugierne blev indviklet i den langvarige tydſke Religions-Krig. Hans Søſter Daatter ELISABETH, en Kongelig Printzeſſe af Engeland, var giftet med

(*) Denne liden bekiendte Tragoedie har jeg paa Syndmør hørt fortælle af diſſe Bønders Børne-Børn, ſom ſige, at Skotterne vare 1000 Mand, af hvilke den halve Deel blev nedlagt i **Romsdalens** trange Veye, ved Bøndernes Skyde-Gevær og de øvrige tagne til Fange, ſamt kort efter ugierne, dog forunderviis, ombragte.

med Friderich V. Churfyrst af Pfaltz. Denne havde de i Bohmen undertrykte Protestanter, udvalt til deres Konge, men han blev af Kæyser Ferdinando II. slagen, af sine egne Arfvelande fordreven og som en Oprører erklæret i Rigets Act. Kongen antog sig ham længe ved Forbøn og Mellemhandling, men udrettede intet. I Tydskland blev det hvær Dag værre for Protestanterne. Ja ikke allene Religionen, men ogsaa de tydske Stænders Frihed truedes kiendelig, og hvær Mand saae, at det Kæyserlige Huus tragtede efter Enevolds-Magt. Saadant ville nogle Fyrster, særdeles de i den Nedersachsiske Kreds, forekomme. De udvalte den tapre Konge Christian til deres Kreds-Oberst. Han sluttede et Forbund med Engelland, Holland, Frankrig og fleere Allierte, som alle vare rige paa Løfter, men lode de Danske dog sidde i Stikken, da det blev Alvor. Den Bayerske General Tilly holdt ilde Huus i Vestphalen og Neder-Sachsen. Ham ville Kong Christian fordrive, og havde strax det Uheld, at da han i Hamelen visiterede Voldene, styrtede han med sin Hest ned i en Grav af fiorten Alnes Dybhed, hvis Hvelving sank under Hestens Fodder, saa at denne døede paa Stedet, og Konger tillige blev optagen som død. Dette giorte en Hindring som Tilly betiente sig af og indtog nogle af de Fæstninger ved Wesern, som Kongen havde besat, særdeles Nienborg, hvilket lidet Sted dog forsvarede sig saavel, at det kaastede Tilly 4000 Døde. Imidlertid blev den Kæyserlige General Wallenstein sendt den første til Hielp med 20000 friske Tropper. Denne dobbelte Magt saae man sig ikke voxen, tabte og kort efter, i en Trefning ved Hanover, noget Folk. Den stridbare Biskop Christian af Halberstad som var een af Kongens Generaler, giorde Fienden her og der Afbrek og holdt sig vel, men

Indflettelse i den tydske Religions-Krig.

Ulykkeligt Fald i Hamelu.

Tapper Modstand.

Gode Generalers Død.

men doede ſnart, da nogle meenede, han blev forgiven. Saa doede og kort efter, en anden af de bedſte Generaler, nemlig Hertug Johann Ernst af **Weimar**, da han ville giore **Wallenſtein** en Diverſion, og det proteſtantiſke Partie blev daglig ſvækket. **Tilly** indtog **Gøttingen** og **Minden**, hvor endogſaa Barnet i Vuggen blev dræbt. Nordheim havde han beleiret, men blev dreven derfra af Kongen, ſom giorde god Fremgang indtil de Thyringſke Grendſer. **Tilly** havde imidlertid beſtyrket ſig paa nye, hvorimod den Allierte Armee var ſvækket, og der hos misfornøyet, da den ilde blev betalt, thi de af Engelland og Frankrig lovede Subſidier nemlig 22000 Rixdaler Maanetlig, fulgte ikke, dog maatte Kongen den 17 Aug. 1626, ved **Lutter** lade det komme til et Feldtſlag, ſom faldt ilde ud. Rytteriet ſom ikke havde faaet ſin Sold holt tilbage, og Fod-Folket ſom ſtod ſig vel, blev meeſt nedlagt. (*) Kongen havde ingen anden Vey at tage, end til Elben, hvor den triumpherende

Løfte om Hielp ſlaaer feyl.

Nedlag ved Lutter.

(*) Det ſom allermeeſt ſvækkede Kongens Armee, var et uformodentlig Overfald af 4700 Ryttere, med hvilke Hertug Georg af Celle rykkede frem af ſit Baghold i Skoven og ſkildte Kongen ved den Seyer, der ſyntes allerede at være i hans Hænder. Conferentz-Raad N. Slange ſiger herom i **Kongens Levnet** T. I. p. 666. ſaaledes: Tilly vedſtod i ſin Skrivelſe til Kæyſeren, og i Samtale med andre Feldt-Oberſter, Kong **Chriſtian** fattedes intet af det ſom udfordredes hos en ſtor Feldt-Herre, uden Lykken. Udi hans Skrivelſe til Chur-Fyrſten af Bayern, om Slaget ved Lutter, maatte han bekiende, at udi 18 Feldt-Slag, han ſom General udi det tydſke Rige, Frankerig, Italien, Spanien, Bøhmen og Ungern, enten havde bievaanet eller ſelv anført, havde han endnu ikke fundet for ſig en Fiende, ſom med bedre Sindighed havde ſtillet ſin Krigs-Hær i Slagt-Ordning og den ſaaledes, baade med Mod og Sagtmodighed

rende Fiende fulgte ſtrax efter, og bragte Hertugen af **Brunſvig** til et Forlig. Derimod blev den Danſke Armee forſtærket ved 6000 Engellænder, under General **Morgan**, og ſøgte at hindre Fiendens Transport over Elben, men forgieves. **Tilly** indtog ſnart de Holſteenſke Fæſtninger, undtagen **Glykſtadt**. **Flensborg** og **Hadersleb** bleve brændte og i Jylland huſerede de Kæyſerlige ilde, og befæſtede ſig paa adſkillige Steder. General **Wallenſtein** lod i **Vismar** udruſte en Flode, og fik Navn af det Tydſke Riges Admiral over Øſter-Søen. Dog denne Flode ſaavelſom den, Kong SIGISMUND af Polen ſendte til Hielp, blev ſnart ruineret, deels af Storm, deels af den Danſke. Kong CHRISTIAN angreb **Wallenſtein** her og der med Fordeel, ſaa han retirerede ſig til Pommern, for at indtage **Stralſund** ſom en god Havn, men Kongen havde i Forveyen ladet den beſætte med ſine Tropper, ſaa at **Wallenſtein** ſpildte meget Blod derfor, og da Kongen behovede ſine Tropper andenſteds, lod han ſig af de Svenſke overtale til at indromme dem Staden, da de først fik Fod i Tydſkland. Af det beleyrede **Glykſtadt** giorde **Marqv. Rantzov** et lykkeligt Udfald, ſlog 3000 Kæiſerlige og tvang dem til at ophæve Beleiringen. Ditmarſkerne ſloge nogle Kæiſerlige ihiel, i Wilſter-Marſk blev Oberſt **Frenk** med ſit hele Regiment nedlagt og da Kongen fandt **Gottorp** Slot indtaget af de Kæiſerlige, belei-

Kæyſerlige faa Overhaand.

Bleve dog meget ſvækkede.

hed til Fegtning havde anført, eller med ſtørre og ſnarere Forſigtighed, de ſvage Fløye havde undſat, ſaavelſom og de forvirrede Tropper i deres Orden og Linie igien havde ſamlet, endſom Kong **Chriſtian**. Han ſkammede ſig ikke heller, om ſamme Feldt-Slag at ſkrive, at hvis ikke Hertug GEORG af Lyneborg, med ſit Baghold af næſtliggende Skov, havde kommet hannem til Hiælp, da havde han maattet overlade Kongen baade Marken og Seyeren.

beleirede han det og forjagede dem af Angeln. Den Gang det ſaaledes begyndte at ſee noget bedre ud for de Danſke, og Kæiſer FERDINAND havde meget andet uafgiort i Tydſkland, fandtes han villigere til at giore Fred med Dannemark paa taalelige Vilkaar. Det ſkeede i Lybek den 12 May 1629, da Kongen afſtod Kreds-Oberſtes Embede og lovede, ikke videre at befatte ſig med den Tydſke Krig, hvor imod de Kæiſerlige droge ud af Jylland og Holſteen, uden anden Paaſtand. Et Udfald, ſom Dannemark knap kunde have ventet og vel maatte takke Gud for, da de Kæiſerlige, Aaret tilforn havde ſpendt Buen langt høyere.

Ønſkelig Fred.

Næſte Aar, nemlig 1630 blev den af lige Viisdom og Tapperhed berømmelige Svenſke Konge GUSTAVUS ADOLPHUS, CHRISTIANI IV. Eftermand i ſamme Krig, men med bedre Lykke, og ſaa vidt paa den ſidſtes Bekoſtning, ſom hans Skade havde for Alvor aabnet Øynene paa de mod Kæiſeren Allierte, ſærdeles de Tydſke Proteſtanter. Diſſe ſaae nu, det var høy Tid, at ſtaae Kong GUSTAV, ſom deres nye Beſkiermer bedre bi, end hidindtil var ſkeet Kongen af Dannemark, ſaa fremt de ikke ſnart ſelv ville blive til Rov for den Kæiſerlige Over-Magt og den Pavelige Samvittigheds-Tvang. Følgeligen vare Lære-Pengene givne paa de Danſkes Omkoſtning, ja diſſe havde lagt den Broe, ſom Efterfølgerne paa ſamme Vey, med ſtorre Sikkerhed kunde betræde. Af de høybetrængte Tydſke Stænder blev Kong GUSTAV billigen elſket og antaget ſom en ret Nødhielper. Var han kommet tidligere, da veed jeg ikke, om det havde gaaet ham bedre end de Danſke. Imidlertid varede det ikkun et par Aar. Efter hans beklagelige Fald ved Lytzen Anno 1632, fortſattes Krigen ved hans Daatter, den af mange ſtridige Ting navnkundige Dronning CHRISTINA. Hun og hendes Gene-

Svenſke drage Fordeel af de Danſkes Vanlykke.

raler

raler nøyedes ikke med at bruge deres Vaaben til de tydſkes Forſvar, men misbrugte dem og omſider mod fredelige Naboer, ved et ſaa uventet ſom uforſkyldt Indfald i Holſteen og Jylland, hvilket ſkeede mod Enden af Aaret 1643.

Overfalde dog Dannemark uden Krigs-Declaration.

Den ſande Grund og Aarſag var kiendelig nok, de Svenſkes Frygt for at antage Kong CHRISTIAN ſom Mediateur ved den Osnabrykſke foreſtaaende Fredshandling. Længe tilforn og mange Gange, havde han arbeidet paa at ſtifte Fred i Tydſkland, endogſaa efter de Svenſkes ſtore Nedlag ved **Nordlingen**, og da Kæiſeren ſaavelſom Kongen af Polen, ſøgte hans Alliance, med Tilbud af ſtore Fordeele, hvis han hialp dem mod Sverrig, ſaa de hiemme fik andet at tage vare, lod han ſig ikke bevege der til. Dog de Svenſke ſyntes, Kong CHRISTIAN undte dem ey deres Lykke, ſkiønt han, om ſaa havde været, letteligen ved ſin Søe-Magt, kunde have afſkaaret dem al Samfund med Tydſkland, og ſat Armeen i farlige Omſtændigheder. Her til kom dette, at Kongen ikke ville tilſtaae dem Toldfriehed i Sundet, ſaavidt denne udſtraktes til deres Erobringer i Liſland. Videre, han havde intereſſeret ſig for deres flygtige Enke-Dronning MARIA ELEONORA og taget vel mod hende, da hun af Rigs-Raadene blev hadet, fordi hun var Danſk ſindet, og ville gifte ſin Daatter **Chriſtina** med en Danſk Printz. End videre, Kong CHRISTIAN ville have holdet Neutralitæt i den Nederſachſiſke-Kreds, ſom han ſelv var et Lem af, men det blev ogſaa afværget. Da nu Frankerig ville antage Kongens Tilbud og Mediation i **Osnabryk**, ſaa kunde man ikke paa en viſſere Maade afværge det, end ved at erklære ſig fiendtlig mod Dannemark. Dog ſkeede Erklæringen ikke førend en Maanet efter at Overfaldet allerede var øvet i

bemeldte Aar, af Generalen **Leonhard Thorſtenſon**. Med en flyvende Armee overſvømmede han Holſteen og Jylland, saa haſtig, at han i faa Uger bemæſtrede ſig alle faſte Stæder, undtagen allene **Glykſtadt** og **Krempe**. Da den Danſke Rigs-Marſkalk **Anders Bilde** lod ſpørge om Erendet, fik han til Gienſvar, man ville forfriſke Armeen i de gode Holſteenſke Vinter-Quarterer. Diſſe udſtrekkede man, indtil Nørre-Jylland, ſlog 1500 Danſke Ryttere ved **Kolding**, blev i 18 Dage færdig med den halvbefæſtede nye Stad **Fridrichs-Odde**, og fandt ſiden ikke Modſtand paa denne Side, forend ved **Liimfiorden**, hvor de ſærdeles mandige **Vændelboer** ſankedes og opkaſtede nogle Skandſer, ſamt forſvarede ſig mod den udſendte General **Orangel** saa vel, at 700 af dem bleve nedlagte og deres Provintz indtagen. I Skaane blev Jacob Ulefeld angreben, og nogle Slotte indtagne, hvorimod han trængde ind i Sverrig og hevnede ſig, ligeſom **Hanibal** Sehested holdte ſig vel paa Grendſerne af **Norge**. En Flode af 30 Skibe havde Svenſken ſamlet ſig i Holland. Mod den gik Kong CHRISTIAN, ſom da var 67 Aar gammel, i egen Perſon til Søes, med 9 ſtørre Skibe, fandt den ved **Liſterdyb** og jog den tilbage. I Øſter-Søen fremkom ſtrax den rette Svenſke Flode, under Admiral **Klemming**, ſom let blev Mæſter af **Femern** og maſſacrerede hvad forefandtes. Der ſøgte Kongen ham med 24 Skibe, da den anden havde 46. I Slaget miſtede Kongen ſit høyre Øye, faldt paa Skandſen men ſtod ſtrax op og fuldførte ſin Commando ſaavel, at Fienden maatte ſøge Tilflugt i **Kierfiord**, (*) hvor den baade af hans Skibe og af Land-Batterierne, blev

Indtrænge ſig i Holſteen og Jylland.

Slaae Bønderne ved Liimfiorder.

Seyer til Søes.

(*) Paa Roſenborg-Slot viſes endnu den blodige Hue ſom Kongen drog ned for Øyet, da han blev ved at forfølge Fienden. I ſin venſtre Arm havde Kongen ogſaa

blev beskudt, indtil Thorstenson, fra Land-Siden ruinerede bemeldte Batterier, og den Svenske Flode fandt Leylighed til at undkomme, hvilket kaastede Admiral Peder Galt, som ikke bedre havde passet paa den, sit halvfiersindstyve Aar gamle Hovet. Hans Forseelse havde og farlige Følger, thi da bemeldte Flode fra Holland, siden kom tilbage og foreenede sig med den anden, angrebe de begge en Dansk Flode af 16 Skibe og ruinerede de fleeste af dem. Imidlertid leed de fra Thorstensons Armee udsendte mindre Corps Nedlag ved Kolding og Tondern, da paa begge Stæder nogle Regimenter bleve ruinerte af A. Bilde og H. Buchwald. Saa maatte og Thorstenson selv rykke op og romme Landet, da den Kayserlige General Gallas, skiønt alt for langsom og sildig, indfandt sig med 14000 Hielpe-Tropper, hvilke bleve forstærkede med nogle Tusende Danske, men lode dog Thorstenson passere over Elben, hvor de sidste vendte tilbage, og fandt endnu nok at giøre med de øvrige Svenske, som under Orangels Commando, snart forskandsede sig ved Randers, snart rykkede ud mod Holsteen igien, hvor mange smaa Trefninger forefaldt og Krigens Lykke var ustadig. I Skaane og Blegind vare An. 1645 Bønderne i Gevær, mod den Svenske Grev Gustav Leyenhofvit, men bleve afslagne, ligesom Hanibal Seheſted med 9000 Norske, faldt ind i Sverrig, men fandt den Modstand, at han snart vendte tilbage, heldst da man kort efter begyndte at handle om Fred, under Fransk og Hollandsk Mediation. Dette skeede i Bremsebroe ved Christianstad, den 13de August 1645, men til Dan-

Nedlag til Soes.

Seyer til Lands.

Indfald i Sverrig.

ne-

ogsaa faaet et Skud, da han An. 1626 ved Storm indtog Slottet Höya ved Weseren.

Bremsebroiske Fred.

nemarks store Skade, thi da de Hollandske Ministre, midt i Forretningen, declarerede sig gandske parthiisk mod Dannemark, i Anledning af Øresunds Told, saa blev de Svenskes Bytte Gulland, Øsel, Jemteland og Herdalen, samt Halland paa 25 Aar og fuldkommen Told-Frihed i Øresund.

Kongens Sorg over almindelig Velfærds Tab.

Saa slet et Udfald af en uforskyldt Krig, kunde ikke andet end krænke den høybedagede Kong CHRISTIAN, helst da det var aabenbart, at den gandske utilstrekkelige Defension, som Dannemark ved dette Overfald, befandt sig i, havde ingen anden Grund, end Adelstandens Magt til at binde hans Hænder; thi alle Formaninger til at bestyrke Krigs-Magten i Tide, gieldte intet hos en Stand, som tog flere Præcautioner mod deres egen Konges Magt, end mod Landets Fiender, og derfor ikke saae sig om efter Soldater, førend Fienden stod i Landet.

Anden Huus-Sorg.

Til saadan denne store Konges billige Misfornøyelse med offentlige Ting, kom adskillig anden privat Fortred og Sorrig i hans eget Huus, da han saae sin ældste Son og udvalte Thron-Følger Prinds CHRISTIAN, ved Døden bortkaldet i Sachsen, hvorfra han havde sin Gemahl MAGDALENA SIBILLA, Churfyrste JOH. GEORGII Datter. Deres Brylup lod Kongen holde An. 1634 med usædvanlig store og kostbare Solennitæter, men Ægteskabet var ufrugtbart, da Printzen døede før sin Herr Fader An. 1647. En anden og ældre privat Gienvordighed havde Kongen at igiennemgaae, i sit Ægteskab med **Christina Munk**. Efter at hans første Gemahl, Dronning ANNA CATHARINA, den Brandenborgske Churfyrste JOACHIM FRIDRICHS Daatter, tidlig faldt ham fra, nemlig 1612, lod han sig ved den Venstre Haand, vie til

Chri-

Christina Hr. Ludvig Muncks og Frue Ellen Marsvins Daatter. Af denne havde han otte Børn, men ogsaa megen Hierte-Sorg. Hun blev beskyldt for Utroeskab, ja for at ville have forgivet Kongen, som satte hende i en Slags Civil-Arrest, paa hendes Fæderne Gaard Boller i Jylland, hvor af siden reiste sig megen Uenighed imellem hendes Sviger-Sønner og det Kongelige Huus, baade for og særdeles efter Kongens Død. Denne indfalt paa det af ham meget elskte Slot Rosenborg, Anno 1648 den 28 Febr., da han, paa nogle Uger nær, havde fyldt sit Levnets 71 Aar, og siden sin Hr. Faders Død 1588, været Konge i 60 Aar, hvilket i alle Tiders Historie er et rart Exempel, følgeligen maatte Kong Philippus IV. i Spanien vel kalde ham El Padre de los Reyes: **Kongernes Fader.** Desforuden gav hans Viisdom og mange andre ypperlige Egenskaber, om hvilke allerede er sagt noget i det, denne Konge unegteligen et personligt Fortrin, frem for de allerfleste af lige Stand. Det Symbolum: Regna Firmat Pietats, var et udtryk af Hiertets sande Meening. Hans Majestets Helsot var ikke saa meget en smertelig Sygdom, som de naturlige Kræfters Afgang, hvorfor man og knap mærkede noget Dods Arbeid, da Aanden saa sagte forlod Legemets Boelig. I de sidste Dage ville han ikke høre tale om nogen verdslig Ting, men laae i bestandig Andagt og Sinds Opløftelse, hvilken ved afvexlende Sange, Bønner og Forelæsninger, blev understottet særdeles af Hof-Præsten M. Jacob **Lauridsen**, som paa den Erindring om at holde fast ved sin Frelsere, fik til Gienvar: Ne dubites, **tvivl ikke**, thi Latin talede han gierne med studerte Folk og fremmede Gesandter, da det Franske den gang ikke var saa brugeligt. Det Kongelige Liig blev, som sædvanligt, nedsat i Roskild Dom-Kirke. Om

Dødelige Afgang.

Og ypperlige Eftermæle.

det

det ſærdeles Syn, ſom Hans Majeſtet ſkal have haft paa Slottet Rottenborg i Tydſkland, ſtaaer paa Konſt-Kammeret et original Billede verificeret med hans egen haands Underſkrift: Min uforgribelige Meening om den Sag, haver jeg ſagt i den liden Tractat: **Sandheds Kraft mod Vantroen.**

FRIDERICUS III.

Lyſt til Lærdom.

Den ſtore Kong **Chriſtians** anden Søn, af første Egteſkab, blev født paa **Haderslev Huus** den 18 Martii 1609. og med al Flid anfort til Sindets Dyrkelſe, ligeſom hans egen Lyſt faldt dertil, hvorfor han i Sprog og Videnſkaber, ikke allene lignede, men ogſaa overgik ſin Herr Fader og Far-Fader, ſaa han kand holdes for een af de Lærdeſte Konger der nogen Tid haver ſiddet paa Thronen. Denne tilfaldt ham ogſaa uformodentlig, da han af Begyndelſen var Erke-Biſkop i Bremen, hvilket Stift Kong **Chriſtian** i Tide bar Omſorg for at ſee ham forſynet med. Men efter at hans ældre Broder Printz **Chriſtian**, ſom nyelig er meldet, Anno 1647. døede uden Livs-Arfving, var intet naturligere, end at tænke paa hans Udvælgelſe i Faderens levende Live; ſkiønt det ikke kom dertil, førend nogle Uger efter hans Herr Faders Død, da han blev udvaldt og kronet af Biſkop Doct. Caſp. Brochman i Kiøbenhan, og ved det foregaaende Konge-Val, ſaae ſig nødet til, at indgaae ſaa haarde Vilkaar, ſom ingen af hans Forfædre. Thi den, paa Adelens Fordring, dog meeſt efter Rigens Hofmæſters **Corfitz Ulfelds** Tilſkyndelſe (*), af Kongen underſkrevne Capitulation eller Haand-

Først Erke-Biſp.

(*) Denne Mand, ſom havde Kongens halv Søſter *Eleonora Chriſtina* til Egte, giorde ſig ſiden alt for bekiendt og ved de CARL GUSTAV givne Raad og Anſlag,

Haandfæſtning, indeholdt blant andet, at han ikke torde lade nogen Adelsmand, uden foregaaende Proces fængſle, med mindre han havde aabenbarlig:n begaaet Mord eller Opror, ikke tage fremmede Krigs-Tropper i Landet, ikke heller ſelv oprette nogen Armee eller udruſte nogen Flode, ikke ſlutte eller ophæve nogen Alliance, ikke reiſe udaf Riget, ikke udſkrive nogen Skat, uden Rigsraadenes Samtykke, ikke naturaliſere nogen fremmet Adelsmand, ikke tilkiobe ſig eller Kronen noget adeligt Gods, ikke ſkille nogen Adelsmand ved Cronens Forlehninger, ikke antage nogen anden i Rigens Raad eller til anden hoy Betiening, end ſom een af de 3, hvilke de ovrige Riigs-Raad foreſlog. Skeede noget ſaadant, da ſtod det til Rigens Raad, at giore hvad de fandt for got, og dermed ſkulle Kongen lade ſig noye. Alt dette blev tilſtaaet og Buen derved ſpendt ſaa hoyt, at den deſto ſnarere maatte briſte, ved den arfvelige Enevolds-Regerings Indforelſe, paa de ovrige Stænders Begiering, ſom ſiden ſkal erindres.

Udvalt til Thronen med haarde Vilkaar.

Af

ſlag, tilfoyede Fæderne-Landet meere Skade end mange tuſende Svenſke. Ulykkens Hovet-Kilde var Dronningens udſlukkelige Had til ham, og hans lige ſaa ſtort til hende. Denne grumme Sinds-Bevægelſe forledede ham til at blive, hvad han af Begyndelſen ikke var, nemlig, forſt ſit Fæderne-Lands aabenbare Fiende, og ſiden, efter en halv Forſoning, dets Forræddere, hvorom gives Efterretning nok i Friderici III. Levnet, ſom er den Deel af vort Lands-Hiſtorie, for hvilken vi egentligen have Baron *Ludvig Holberg* at takke. Ulfelds rette Caracter var ellers Klogſkab og Tapperhed, blandet med en grenſeløs Ambition, bequem til de priſeligſte Gierninger, men ogſaa til de ſtorſte Miegierninger.

Perſonlige Caracter.

Af Statur var Kong Friderich hart ad ligeſaa høy ſom hans Herr Fader, og vel ſaa corpulent, med majeſtætiſke Miner, og et Aaſyn ſom viiſte en Blanding af Mildhed og Alvorlighed, ſamt dyb Eftertanke, hvilke Egenſkaber ogſaa kiendtes i al hans Adfærd. At han var en behiertet Helt, ſaaes endogſaa i de yngre Aar, da han, ſom ſin Herr Faders General, giorde Tieneſte i den ſidſte Svenſke Krig mod General Wrangel, men ikke kunde foreenes med Rigens Marſkalk Anders Bilde og flere, hvorover lidet blev udrettet. Langt ſtørre, ja alt for ſtor Anledning, gaves ham ſiden, til at øve Mandom i den Kiøbenhavnſke haarde Beleyring, ſaavel ved et Udfald paa Amager, hvor han perſonligen fordrev Kong Carl Gustav, ſom og i Stadens Beſtormelſe, da han iod ſig finde paa de farligſte Steder, opmuntrende med eget Ord og Exempel, ſin Hovet-Stads Indbyggere.

Anledning til en ulykkelig Krig.

Denne ulykkelige Krig, ſom indirecte gav Anledning til de allerlykkeligſte Følger, er noget af det mærkværdigſte i denne Herres Hiſtorie, og den vil jeg her ſammendrage i det allerkorteſte Udtog. De ſærdeles Anledninger til Krigen, vare vel, deels de Svenſkes Uvilligħed til at høre noget, om det paa viſſe Aar, overladte Hallands Tilbagegivelſe, i Følge af forbemeldte Bremſebroiſke Freds-Tractat. Dernæſt den frie Handels Hanthævelſe paa Øſter-Søen, ſærdeles den Polſke Korn-Handel i Dantzig, hvilken Hollænderne ikke mindre end de Danſke frygtede, at den i Polen lykkelige Konge Carl Gustav, maatte blive Mæſter af, naar han forſt fik Staden Dantzig i ſin Magt, ſom det da ſaae ud til. Men i Almindelighed var vel Aarſagen ſelv ſamme Europæiſke Balanceholderie, ſom ſiden er bleven meere navnkundig og har tient til Paaſkud for ſaa mange Krige. Ikke allene Kæyſeren og Repu-

Med Sverrig.

bliqven

bliqven Holland, men ogſaa Churbrandenborg, ſom ellers havde hiulpet Kong Carl, begyndte at blive jaloux paa hans Vaabens Fremgang, og fandt Dannemark beqvemſt til at ſtandſe den, hvorfor en Danſk Eſqvadre af 10 Skibe foreenede ſig 1656 med den Hollandſke, ſom var udſendt til at forſvare Handlen paa Dantzig. Næſte Aar 1657 holdtes i Odenſee en Rigs-Dag, paa hvilken man beſluttede en Krig mod Sverrig. Denne Krigs-Declaration var velkommen hos Kong Carl Gustav, ſom i det ødelagte Polen, hvor hans Lykke begyndte at dale, ønſkede kuns en anſtændig Leylighed til at vende ſig andenſteds hen. Kong Friderich lod ſit Manifeſt publicere, ſamt 20000 Mand og en anſeelig Flode udruſte, med hvilken ſidſte han ſelv gik til Dantzig, men vendte ſnart tilbage, da han hørde, Kong Carl havde allerede brudt op, og marcherede med ſin Armee igiennem Pommern til Holſteen. Der fandt han liden Modſtand; thi den halve danſke Armee var gaaen over Elben til det Bremſke, ſom næſten blev indtaget, men ſtrax maatte forlades, hvorimod den i Holſteen forfriſkede Svenſke Armee, overſvømmede det faſte Land, og overrumplede Fæſtningerne uden Ophold. Fridrichs-Odde blev af Rigens Marſkal Anders Bilde beſat med nogle tuſinde Mand og gik over ved Storm. Paa hiin Side Liimfiorden ſatte ſig de altid modige Vændelboer til Værge, men bleve af General Vrangel ſlagne og 800 af dem nedlagte. Ved Moen ſloges Floderne i 2 Dage og den Svenſke, ſkiønt langt ſtærkere, maatte ſøge Tilflugt i Wismar. I Norge ſlog Iver Krabbe de under Erich Steenbuck indfaldne Svenſke tilbage, og i Skaane ſlog Kong Fridrich, i egen Perſon, et andet Svenſk Partie, men miſtede derved et par Generaler og noget Folk. I Fyen ſankede General Gyldenløve nogle tu-

Kong Carl Guſtav vender ſig mod Dannemark.

Triumpherer i Jylland.

De Danſke i Norge og Skaane.

ſende Mand, ſærdeles Rytterie, af dem ſom i Tide ſatte over Beltet, hvor de meente, man ikke lettelig kunde følge dem. Men GUD lod Naturen giøre Broe, hvor Konſten ingen kunde giøre. I Begyndelſen af Aaret 1658 indfaldt ſaa haard Froſt, at Iſen paa fierde Dag kunde bære imellem Aareſunds-Færge og Bramſøe, ſamt videre til Iversnes, nu Wedelsborg i Fyen. CARL GUSTAV ſatte over med ſin Armee, uden at ſavne meere end 2 Compagnier og ſin Karret. Paa Iſen mødte ham ikke Gyldenløv, ſom en Podagra holt ved Sengen i Odenſe, men Oberſten Jens Hadersleb, ſiden kaldet Løvenklov, hvilken med 3000 Ryttere og et par Tuſende til Fods, meeſt Bønder, holt ſig ſaa vel ſom mueligt, men maatte omſider vige og bleve næſten alle tagne til Fangne. I Odenſe mødte nogle af Rigens Raad, og leverede deres Kaarder fra ſig, ſom Kong CARL gav dem tilbage og ſagde af Skiemt til een af dem, ſom nyeligen havde ſkrevet *Jus feciale armatæ Daniæ*, at hans Kaarde giorde ingen Skade. Nyeborg-Fæſtning forcerede Oxenſtierna med Kaarden i Haanden. Nogle hundrede Danſke ſom undkomme, toge Veyen over det ſtore Belt, og bleve af de Svenſke forfulte indtil Sproe, hvilke ved deres Tilbagekomſt forkyndte Kongen, at han kunde gaae videre, om han ville: dog udvalte han, eſter Corfitz Ulfeldts Raad, den Vey til Grinſted i Laaland, hvor Fæſtningen Naſkov, ogſaa ved Corfitz Ulfelds Foreſtillelſe, ſnart gav ſig. Der fra gik man, uden hinder til Nyekiøbing i Falſter, og den 12 Febr. til Vordingborg i Siæland, hvilket tillige med Hovedſtaden, var ſat i lige ſtor Forundring og Skrek. Da Svenſken, inden faae Dage ſtod en halv Miil fra Kiøbenhavn, ville Kong Fridrich, med alt det han kunde opbringe, give ſig ud og lade det komme an paa en Trefning, heldſt

Haard Vinter giør en Is-Broe over Beltet.

Fyen indtages.

Laaland ogſaa.

Svenſken i Siæland.

heldſt Fienden endnu ikke var ſtærkere end han. Men derpaa ville Rigens Raad ikke lade det ankomme. I det ſamme handlede man om Fred, og denne blev ſaadan, ſom i de Omſtændigheder kunde ventes, ſluttet den 18 Febr. i Thoſtrup og derpaa ratificeret i Roſkild. Skaane Halland, Blegind, Bahuus, Tronhiem og Bornholm, ſaa og 2000 Danſke Ryttere, bleve Seyervinderen tilſtaaet. Begge Konger ſyntes forſonede, og at Kong Friderich var ædelmodigere end hans Giæſt, ſluttes deraf, at han i een Dag og to Nætter, havde Kong Carl hos ſig paa Fridrichsborg, hvor alting gik herlig til, og de talede heele Timer med hverandre allene. Roſkildſke Fred.

Setter man, at Dannemark den Gang i Utide havde ladet ſig overtale til en Krig (*) da var det nu alt for dyre betalt, og ingen kunde formode, at Kong Carl ville have giort, hvad han giorde, hvilket og lykkedes ſaa ilde, at det, efter al Anſeelſe, kaaſtede hans Liv, og Dannemark fik tvende afſtaaede Provintzer tilbage, i den ſiden paafulgte Kiøbenhavnſke Fred. Saa ſnart Dannemark, ved den Roſkildſke Fred, ſyntes ſkilt ved ſine Alliertes Hielp, og ſine egne Kræfter, giordes nye Paaſtand og uendelige Anmodninger, ja, da man endogſaa blev ved at give efter, og Kong Carl, ſom om Sommeren opholdt ſig hos ſin Sviger-Fader, Hertugen af Slesvig, foregav, han ville nu med ſine, paa Floden i Kilerhavn indſkibede Tropper, gaae til Polen igien, og der udføre ſin gamle Sag, ſaa landede han den 17 Aug. til al Verdens Forundring, ved Corſør, foregivende, han var kommen tilbage, for

(*) Qvid ſimulaſſe juvat, ſemel infatuavimus omnes.

for at ſtaae Kongen af Dannemark bi, mod ſine rebelliſke Underſaatter.

Nye fiendtlig Overfald.

Den kloge Hannibal Seheſted, ſom med flere blev fangen paa ſit Gods, anſtillede ſig ſom hans Ven, men gav, ſom Kong Fridrichs Ven, det Raad, man ſkulle ikke angribe Kiøbenhavn, førend Kronborg var indtaget, og Hollænderne derved udelukte fra Stadens Undſetning. Det ſkeede, og Kronborgs Beleiring varede tive Dage, da den deels ved Garniſonens Oprør, deels ved Commandant Beenfelds Uforſigtighed, meget utidig blev opgivet. Imidlertid fik man i Kiobenhavn Rum til at beſinde ſig, og giøre Anſtalter til at tage mod Fienden, hvilket og ſkeede ſaa tilſtrekkelig, at alle hans Anſlag vare forgieves. Mange Udfald giorde man af Staden, og næſten hver gang med ſtor Fordeel, da de Svenſke i ſmaae Partier blev dræbte, og deres Batterier ruinerede. Tillige ankom den Hollandſke Flode med Undſetning, efter at den havde ſlaget ſig igiennem Øresund. I de overrumpelte Provintzer begyndte Tilſtanden ogſaa at forandre ſig. Tronhiem afkaſtede med Magt, det Svenſke Aag, Bornholm ligeſaa, i Holſteen og Jylland ankomme Kæyſerlige, Polnſke og Brandenborgſke Hielpe-Tropper, ſom allevegne fik Overhaand og overbeviiſte Kong Carl, han havde giort et Stykke ſom baade Gud og Menniſkene maatte have en Afſkye for. Ja hans bedſte Venner, de Franſke og Engelſke, bluedes derved. Dog hvad ſom var begyndt, maatte nu udføres, og man vovede Anno 1659 den 11 Febr. at løbe Storm til Kiøbenhavns Volde, hvor Borgere og Studentere udgiorde den bedſte Garniſon og nedlagde i faa Timer, nogle Tuſende Svenſke (*), ſaa at Beleiringen nu af Folke-Mangel ſyntes

Cronborg overgiver ſig.

Kiøbenh. beleyres.

Undſettes.

Afſlaaer de Svenſkes beſtormende Magt.

(*) Ved denne Beſtormelſe, ſaavelſom Kiøbenhavns gandſke Beleyring, opholder man ſig ikke i dette Udtog, ſærdeles da det væſentlige findes anført i *Origin. Hafnienſibus.*

syntes omskiftet til en Blokering, heldst siden Kong Carl fandt fornsdent, at sette sig bedre fast paa de mindre Insuler, Moen, Laaland, Langeland og Als, hvor han allevegne fandt tapper Modstand, og fik intet uden dyre kiøbt. I Fyen indfandt sig tillige den allierte Armee, og angreb de Svenske under Canonerne af Nyeborg, som skulle staae dem bie. Der bleve 2000 Svenske slagne og dobbelt saa mange fangne. De Allierte begierede at oversettes til Siæland, hvor det havde været dem let at tage Kong Carl med Resten af hans bortsmeltede Armee, uden synderlig Modstand, men til den Transport havde den Hollandske Admiral Ruyter, som ellers giorde stor Tieneste, ingen Ordre, og deraf saae man kiendelig, at den Flode allene skulde holde jevnvegt og balancere paa begge Sider, saa at begge Nordiske Croner kunde blive ved Magt, foruden at ødelegge hverandre. Denne Hensigt saaes allerkiendeligst i næste Aar 1660, da det endelig den 27 May kom til en nye Fred. Denne oplevede Kong Carl ikke, men døede den 12 Febr. i Gothenborg af Fortræd og Fortrydelse, efter at han forgieves havde ladet Fridrichshald beleire. Hans Enke-Dronning og Rigens-Raad, som den unge Cron-Printzes Formyndere, beqvemede sig til Fred, dog ikke uden mange Vanskeligheder, og da man længe havde tracteret derom, fik Dannemark, formedelst Mediateurernes, særdeles de Engelskes meget kiendelige Partiskhed, intet meere tilbage, end de tvende Provintzer Tronhiem og Bornholm, som allerede havde befriet sig selv. Det som giorde meest opholt, var Souverainitæten over den Gottorfske Andeel af det Slesvigske Fyrstendomme, hvilken Dannemark endelig ogsaa maatte tilstaae den Svenske Dronning, saasom en Gottorfsk Printzesse.

Svenskes Nedlag i Fyen.

Kong Carl døer.

Freds Forhandling.

Saa

Stort Tab dog oprettet.

Saa ſtort ſom dette Tab var for Dannemark, nemlig Skaanes og Bleginds Afſtaaelſe (thi Halland var allereede tabt i forrige Krig) ſaa haver dog den Allerhoyeſtes uforkortede Haand, i følgende Tider rigeligen oprettet det ſamme, ved at tilvende Dannemark paa en anden Side, ſaa meget og ſaa got Land, ſom ikke allene Veyer op mod bemelte Provintzer, men ogſaa, ved rigtig Regning, torde findes at beholde Overvegt, nemlig Grevſkaberne Oldenborg og Delmenhorſt, den ſtørſte og bedſte Deel af Fyrſtendømmet Slesvig, Fyrſtendømmet Pløn Grevſkabet Ranzov, Herſkabet Pinneberg og Eilandene Als og Arøe. Dernæſt haver den Allerhoyeſtes Forſyn viiſt ſig at kunde udføre Lyſet af Mørket, jeg meener, at den lykſalige Omſkiftelſe i Landets Borgerlige Regering tog ſin egentlige Anledning af hin ulykkelige Krig, og den Tilſtand, ſom Landet derved var geraaden i. Uden for ſaadanne Omſtændigheder, ſyntes det ikke giørligt, at ſette de ringere og talrigere Stænders Velfærd i ſaadan Jevnvægt mod Adelſtandens tilforn umaadelige Fortrin, at man, paa begge Sider, kand noyes og takke Gud for vore Danſke Kongers ret faderlige Regimente. Om hvilket tilforn er handlet udførligere og viiſt, hvor langt det er fra den ſaae kaldte Deſpotismus(*). Saadan Omſkiftelſe ſøgte Kong Fridrich ikke,

Anledning til et Eenevolds Regimente.

(*) Hvor meget den omſkiftede Regierings-Form beſtyrkede Dannemarks Kræfter, ſluttes nokſom deraf, at alle Cronens Forlehninger, ſiden den Tid, indbragte 4 a 5 Gange meere, end ſom den Stund de ſtode under Lehns-Mændenes Forpagtning paa Livs-Tid. Dette ſaaes allerkiendeligſt, da femten Aar dereſter; nemlig 1675, reyſte ſig en nye Krig mod Sverrig, og man ſkulle have formodet, at det nyeligen ſaa udmattede og næſten modløſe Dannemark ikke var i Stand til at forſvare ſig ſelv, førde det dog i Øſter-Søen, i Skaane og Pom-

ikke, og kunde med ſaa meget deſtobedre Samvittighed, tage derimod, da den blev ham tilbudet, forſt af den Geiſtlige og Borgerlige Stand allene, ſom i det forrige **Ariſtocratie**, ſukkede under et utaaleligt Aag, men ſiden af alle tre Stænder i Samfund. Den paa begge Kion arfvelige **Eenevolds-Magt** blev, efter de nokſom bekiendte Tviſtigheder, paa Rigsdagen i Kiobenhavn Anno 1660, overdraget Kongen og hans Huus, ſom den 19 October lode ſig hylde af meerbemeldte tre Stænders Fuldmægtige, ligeſom det ſamme ſkeede den 25 Aug. 1661. af de Norſke, paa **Aggershuus** Slot, i Kronprintz CHRISTIANI Perſon.

Siden bar Hans Majeſtæt Omſorg for at lade forfatte og Anno 1665 publicere Legem Regiam, eller den **Konge-Lov**, ſom forpligter hans Efterkommere til at holde over den uforandrede Augsborgſke Confeſſion, at ſammenholde Rigets Provintzer uden Deeling i Arv eller paa andre Maader, og at beſtige den arfvelige Throne, i ſaadan Orden, ſom der udforligen foreſkrives. Paa at forbedre og efter nærværende Tilſtand, at indrette Landets almindelige Lov, var Kong FRIDRICH, ikke mindre betænkt, og indhentede fra hvært Stift, de Geiſt- og Værdſlige Betienteres Forſlag og Raadforſel, om Forandringens Maade. Han lod ved kyndige og redelige Mænd, flittig arbeide paa den nye Lov-Bog, ſkiont ſamme ikke kunde blive færdig, forend i hans Sons Kong CRISTIANI V. Tid. Poſtvæſenets Indrettelſe i alle Provintzer

Konge-Loven.

Lande-Loven.

Pommern, ved ſine ſtore Floder og talrige Armeer, en meget ſeyerrig Krig, ja tog næſten alt det tabte tilbage, havde ogſaa været i Stand til at beholde det, hvis ikke Frankerig, ſaaſom Sverrigs Allierte, ved Truſel i den fontainebleauiſke Fred, havde aftvunget det paa nye.

vintzer blev under denne Konge sat i Stand, ved Directeuren Paul Klingenberg, og paa en deel flere nyttige Anstalter til almindelig Velfærd, var han som en klog og velbelæst Herre, ideligen betænkt, da Døden efter fire Dages Sygdom, giorde Ende derpaa, Anno 1670. den 9 Febr. i hans Alders 61de Aar. Det Kongelige Lig blev nedsat ved Siden af hans Hr. Faders, i Roskild Domkirke. Paa Sandheden af sit Tænke-Sprog: Dominus Providebit, havde han oplevet mange Prover. Hans efterladte Dronning Sophia Amalia, en behiertet og oeconomisk sindet Dame, den Lyneborgske Hertug Georgii Daatter, tog sit Enke-Sæde, om Sommeren paa Nyekiøbing-Slot, men om Vinteren paa det af hende opbygte Palais Amalienborg i Kiøbenhavn, som An. 1689 blev afbrændt. Hans Majestæts 4 Døttre, Printzesser af ypperlige Sinds og Legems Gaver, bleve som bekiendt, udgiftede til Sverrig, Gottorp, Sachsen og Pfaltz. Deres yngste Broder Printz Georg til Engelland og den ældste bestigede strax sin Fæderne-Throne.

Kongens Død.

Efterladte Enke-Dronning.

Christian V.

Kom An. 1646 den 15 April til Verden, paa Flensborg-Slot, hvor hans Hr. Fader da boede, som Statholder over Fyrstendommene, og hans Farfader den udlevede Kong Christianus IV, som just var tilstæde, holdt ham over Daaben. An. 1655 blev han, efter Stændernes Val, hyldet som Thronfølger, hvilket siden fandtes overflødigt, da han, i Følge af den Kongelige Families Arve-Rettighed, bestigede Thronen, efter at Hans Kongelige Høyhed i de yngere Aar, nemlig An. 1662 og 63, som Cron-Prinds, havde giort en udenlandsk Rey-

Den første Arve-Cron-Printz.

Reyse, igiennem Holland, Engelland, Frankerig og Tydskland. Allevegne blev han admireret for sin deylige Skabning og yndige Omgængelse. Hvad Under, at han hos sine egne, stedse var æret og elsket, for mange gode Egenskaber, men allermeest for sin særdeles milde, fromme og godhiertige Adfærd, hvori hans Hovet-Character bestod. Samme prydede ham saa meget meere, som han, frem for sine Forfædre, fandt Leylighed til at udvise den, i det han stedse herskede med en uomskrænket Magt, men aldrig misbrugte den mod nogen Mand, til Undertrykkelse og uforskyldt Haardhed. Meget meere lod han ofte Barmhiertighed rose sig mod Dommen, belønnede Troeskab og søgte at skaane det ved forrige Krige, udtømmede Lands-Kræfter, langt meere end han fandt Leylighed eller Evne til, heldst i Betragtning af den stærkere Krigs-Rustning, som over heele Europa, i hans Tid, frem for tilforn, blev bragt paa Bane, efter Franzosens Exempel. Selv var denne milde Konge, i rette Tid, martialisk nok sindet, og anforde sin Armee i de haardeste Trefninger. Ved de saa kaldte Carousels, viiste han sig som den største Rytter, og vandt gemeenlig den opsatte Priis. I Henseende til Videnskaberne, var Geographien, Historien og Architectura militaris, det som meest behagede ham. Paa Nyekiøbing-Slot i Falster, celebrerede han An. 1667, sin Bryllups-Høytid med Charlotta Amalia Landgreve Wilhelmi III. af Hessen hans Datter, en meget viis, dydig og deylig Dronning (*). Der opholdt han sig og ofte, indtil

Godt Naturel.

Giftermaal

(*) For at udsee sig denne Gemahl, giorde han kort tilforn, incognito, en Reyse til Cassel, gav sig ud for en Juveel-Handler og handlede saavel, at da han havde fundet Leylighed til at betragte Printzessens Deylighed, den Stund hun betragtede

han, efter ſin Herr Faders dødelige Afgang. An. 1670, beſtigede den arvelige Throne, og lod ſin Salvings-Feſt, ikke ſom ſædvanligen holde i **Kiøbenhavn**, men i **Friderichsborgs** Slots-Kirke An. 1671 den 7 Junii, da Forretningen ſkeede ved Biſkop Doct. Joh. Wandal. Den Begyndelſe, ſom i hans Herr Faders Tid, var giort, med at ſanke et Uddrag af Landets gamle Love, og at indrette ſamme efter nærværende Omſtændigheder, blev i hans Tid fuldfort, og den nyere Danſke og Norſke Lov, ſaavelſom Kirke-Ritualet, Politie-Forordningen, Krigs-Artiklerne, og alt hvad ſom tienligt eragtedes til almindelig Velfærd, Sikkerhed og god Orden, efter Haanden publiceret. Saa fik og høyeſte Ret af ham, tillige med de nye Love, en fornyet Anſeelſe og udvortes Prydelſe. Det ſamme ſkeede med de tvende berømmelige Ridder-Ordner af **Elephanten** og **Dannebrog**, hvis ældgamle Anſeelſe blev fornyet, og med viſſere Statutis forſynet. Den **Grevelige** og **Friherlige Stand** havde fordum ikke været brugelig blandt den Danſke Adel, men indførdes i hans Tid, da efter Haanden adſkillige Grevſkaber og Baronier bleve ſtiftede og med anſeelige Friheder benaadede. Til den Adelige **Ungdoms Øvelſe**, ſtiftede han 1691, et **Ridderligt Academie** i **Kiøbenhavn**, ſkiønt ſamme, af ſine Aarſager, ikke ret længe beſtod paa det Sted; Til andre Skolers og Kirkers Tarv, ſamt Kirke-Tienernes Bedſte, feylede det ikke paa Chriſtelige Forordninger. Saa giordes og i denne Konges Tid, mange gode Anſtalter til indenlandſke Fabriqvers, ſamt Soe-Fartens og Commerciens Opkomſt, ligeſom en Deel **Handels-Compagnier** for Island, Færøe, Veſt-Indien og Guinea, bleve

Gode Love.

Fornyede Ridder-Ordener.

Borgerlige og militariſke Tings Forbedring

tragtede hans Juveler, blev hans Kongelige Høyheds rette Ærende ſnart udrettet.

bleve anlagte, hvilke siden have udkrævet adskillige Forandringer og Forbedringer, som ikke her finde Sted. Til Landmandens Bedste og Matricul-Skattens Ligning, blev foretaget en nye **Landmaalning**, ja det gandske Finantz-Væsen sat paa en langt ordentligere Fod, hvortil toges fornemmeligen Raad af Geheime-Raad **Christian Siegfrid v. Plessen**, som en stor Cameralist. Ved Armeen skeede mange Forandringer, saa vidt at alting blev indrettet efter den andensteds, særdeles i Frankrig, antagne Maade, hvortil man betiende sig af General Comte Roy som deri var forfaren. Men hvad de fleeste ovrige Forandringer angik, hvilke i en omskiftet Regerings-Form, udkrævedes af Fornodenhed, da var deri, Kongens fornemmeste Raadgiver, den af stor Skarpsindighed bekiendte **Peter Schumacher**, en Vinhandlers Søn i Kiøbenhavn, siden kaldet Greve af **Griffenfeld**, hvis hastige Opløftelse og dybe Fald nokſom er bekiendt, og andensteds udførligere beskreven. Her erindres allene dette, at den særdeles naadige Konge, som bedst kiendte denne fortreflige Mands misundelige Efterstræbere, saa og Mandens egentlige Feyl, nemlig Overmod, baade mundtlig og skriftlig, med meget naadige Ord, gav ham de allersundeste Raad og Advarsler, men maatte omsider overlade ham sine egne Raad og Rettens Behandling. Imidlertid strekkede sig **Griffenfelds** Fald til kiendelig Tab og Skade for den almindelige Velfærd, og man savnede ham snart, saavel i den Svenske Krigs Udforelse, som og i dens Slutning ved Freden til Fontainebleau.

Greve Griffenfeld Premier-Minister.

Dette leder os til en kort Betragtning af samme Krig, som fra An. 1675, varede i fem Aar. Oprindelsen var, ligesom i forrige, den **Europæiske Balance**, dog saaledes, at Dannemark denne Gang med

Rigernes Forſvar.

ſtorre Foye, kunde ſiges at være nødt dertil, i følge af hine Balance-Holderiſke Grundſetninger, naar deres Ret og Gyldighed hos Overdommeren ſettes forud. An. 1672 giorde Frankrig et Anfald paa de forenete Nederlande, hvis Undergang, ſom ſyntes nær for haanden, Tydſkland og Norden ikke kunde ſee paa, uden ſelv at befrygte de farligſte følger, heldſt da Frankerig tillige foreſtillede ſig Tydſklands Bevægelſe, og for at holde den tilbage, havde mod ſtore Subſidier, betinget ſig af **Sverrig**, en Armee, ſom i Pommern ſkulle ſtaae færdig og holde de Tydſke hiemme. Diſſe maatte da ogſaa ſee ſig om efter nogen Jevnvegt mod hin Overvegt. Til den Ende ſluttede Kæyſeren, Churbrandenborg, Wolffenbyttel, Celle og Heſſen en anden Alliance, til Felleds Forſvar. Da nu Dannemark, ſaa meget ſom nogen af diſſe, havde Aarſag at foreſtille ſig ſin Skiebne, naar Naboerne vare undertrykte, ſaa ſluttede det med dem et defenſiv Forbund i **Brunsvig**, og ſiden ligeſaa en nyere Alliance i **Cøln**, med Kæyſeren og Holland, af hvilke det havde faaet Hielp i forrige Krig, og nu var Hielp ſkyldig, heldſt da det ſelv paa nye ſtod i Fare. At den Frygt ikke var ugrundet, viiſte ſig ſtrax Anno 1674 da de Svenſke, ſaaſom Frankerigs Allierte, faldt af Pommern ind i de Churbrandenborgſke Lande. Man ſaae ſtrax, at Dannemark maatte opfylde ſit Løfte, hvilket Frankrig ſøgte at afværge ved Tilbud af nogle Tønder Guld aarlige Subſidier, ligeſom Kong Carl XI. i Sverrig paa ſamme Tid, beilede til Kong Christians Søſter, Printzeſſe Ulrica Eleonora (*). Denne blev ham tilſtaaet,

udkræver Alliance.

og

(*) Denne Kongelige Brud antog ſig troeligen de Svenſke Fanger, ſom i Krigens Tid bleve førte til **Kiøbenhavn**, og ville allerede, ſom en tilkommende Landsmoder, viſe alle Prøver paa en ſærdeles Omhue for deres Pleye, Helbredelſe og Forſørgelſe.

og levede som hans forlovede Brud i fem Aar, da hendes Brudgom og Broder forde Krig med hverandre; Thi Kong CHRISTIAN holdt Ord efter sin Alliance, og erklærede den 25 September Anno 1675 Krig mod de Svenske, som tillige bleve declarerte for det Tydske Riges Fiender. Og da Hertug **Christian Albert** af Gottorp, skiønt han havde Kongens Søster til ægte, giorde Forbund med de Svenske, maatte Kongen, til sin Sikkerhed i eget Land, lade ham i Rendsborg anholde, indtil han lovede i Nød, det han siden ikke ville holde, angaaende Souverainitæten, hvilken ogsaa i Nøds-Tid var Dannemark afvungen. Dernæst anvendtes den første Expedition paa at borttage **Wollin, Wolgast** og det stærke **Wismar**, som snart capitulerede, efter at Udenværkene ved Storm vare indtagne. I **Stralsunds** Beleyring foreenede Kong Christian, sig med de Brandenborgske, og i Stift-Bremen med de Lyneborgske og Monsterske, som der indtoge alting, saa nær som **Stade**. I næste Aar 1676, indtog den Danske Admiral **Niels Juul Visbye** Fæstning og gandske Gulland. Imellem Bornholm og Rygen mødte han i May-Maanet, den Svenske Flode, canonerede den i to Dage, og maatte vige da den i Skibenes Tal var ham dobbelt overlegen. Men efter at han havde forstærket sig, mødtes de atter i Junio, under Øeland, da de Danske ikke savnede en Baad, men de Svenske 10 Orlogs Skibe, og blandt dem et kaldet den Svenske Krone, paa 140 Canoner og 1000 Mand. Til Lands giorde den Norske Statholder Gyldenløv et Indfald i Bahuus-Lehn, slog de Svenske ved **Qvistrum-Broe**, og indtog **Oddevald** og **Vennersborg** samt Brandskattede Dalerne, og Vester-Gotland, hvilket dog snart fik Undsetning ved Magn. de la Gardie, saa at **Gyldenløv** drog tilbage. Kong

Og Krig mod Sverrig.

Wismar, Stralsund og Stift Bremen indtages.

Herlig Seyer til Søes.

Indfald i Sverrig.

CHRI-

Skaanske Fæstninger indtagne.

Slag ved Lund.

Tab for Malmøe.

Christian selv indfandt sig i Skaane, hvor Helsingborg og Lands-Krone bleve indtagne, Malmøe og Halmstad belagde, men Christianstad med Storm erobret, ved Hertug Johan Adolph af Plon. Siden gik Christianopel og Carlshavn over ved Accord. Paa den anden Side undsatte Kong Carl det bloqverte Halmstad, hvor General Dunkam blev slagen, og da man ligeledes ville befrie Malmøe kom det den 4 December til et Feldslag, i hvilket begge Konger personligen commanderede. Af Begyndelsen syntes Seyren visseſt paa de Danskes Side, da deres høyre Floy drev Fiendens venstre paa Flugt og borttog dens Artillerie. Men paa det venstre Floy fattedes Hertug Johan Adolph af Pløen, som kort tilforn, havde taget sin Afskeed, i hvis Sted General Arnsstorf maatte vige, og lade sine Canoner blive staaende i Isen, saa og opgive Helsingborg. Dog dette tog General Schack i Begyndelsen af Aaret 1677 tilbage, saa og i Lund endeel Svensk Artillerie. Hvad som meget befordrede de Danskes Fremgang i Skaane, var et Slags Partiegængere kaldte Snap-Haner. Disse opbragte Bønderne, som erindrede sig den forrige milde Regering under Danske Konger, gierne ønskede sig den igien, og derfor i Huul-Veyene skode, ligesom Norske Bønder, med riflede Byssер. Blokeringen for Christianstad, som havde varet et halv Aar, slog Kong Christian selv tilbage, men maatte see, at Carlshavn og Christianopel atter faldt i de Svenskes Hænder. Om Malmøe var det Kongen meest at giøre, og den syntes næsten i hans Hænder, da de til Storm anlagte og med Mandskab opfyldte Stier, ikke vare stærke nok, men brøste i tu, hvorover 1500 Mand satte Livet til. Kort efter, nemlig den 14 Julii forefaldt et blodigt Slag ved Lands-Krone, hvor Seyeren,

ren, ligesom ved Lund, først syntes i de Danskes Haand, skiønt disse omsider vigede Valpladsen, efter at Fienden havde tabt lige saa mange, som de, nemlig et par tusinde Mand paa hvær Side. Paa de Norske Grendser gik det lykkeligere, hvor ey allene Statholder **Gyldenløv** indtog **Malepert** og det for uovervindelig anseete **Marstrand**, samt Slottet **Gustavsborg** og **Carlsteen**, men ogsaa særdeles General Major **Løvenhielm** indlagde med 3 à 4000 Mand en herlig Seyer mod 10000 Svenske under Grev **Oxenstierns** Commando, hvilke hart ad alle bleve nedlagte paa Stedet. Ikke meget bedre gik det en mindre Trop under Grev **Sparre**, som indtrængde sig i Tronhiems Stift, og ville ruinere **Røraas-Verk**, men eftertrykkeligen bleve drevne tilbage. Den tapre Admiral **Juel** var i denne Sommer særdeles lykkelig, da han først under Lange-Land, sloges med 9 Orlogs Skibe og 12 Fregatter, hvilken Esqvadre blev ruinernet og 5 Skibe opbragte til Kiøbenhavn, siden forefaldt den 1 Julii det store Søe-Slag i **Køgebugt**, hvor han med 31 Skibe totaliter slog den Svenske Flode af 36 Skibe, under Admiral **Horns** Commando, de Danske tabte intet Skib, men toge 11 Svenske og opbrændte endeel fleere. Efter Slaget, kom den Hollandske Admiral **Tromp** med 10 Skibe, som foreenede sig med de Danske, skiønt uden Fornodenhed, da den Svenske Søe-Magt nokſom var svækket. Som man nu i de eroberte Svenske Skibe, havde forefundet den Ordre, at naar de fik Magt, skulle de overfalde Siæland med Skiænden og Brænden, saa seylede endeel Danske til Øeland, indtoge Fæstningen, dræbte Garnisonen, plyndrede Landet, og afsloge de fra Calmar tilsendte Hielpe-Tropper. En anden Esqvadre anfaldt Smaaland og afbrændte **Vesterwig**. Den tredie Esqvadre tog Kong CHRI-

Og Landskrone.

Norske falde ind i Sverrig.

Og legge Øre ud.

Stor Seyrevinding i Køgebugt.

STIAN med ſig ſelv til Land-Rygen, hvor han i October-Maanet, for-
Og Pommern. drev Grev Königsmark, ſom kaſtede ſig i Fehr-Schantze. Denne blev beleiret, men fra Stralſund undſat, og de Danſke drevne tilbage. Dog komme de ſnart igien, indtoge den og lettede derved Stralſunds Indtagelſe af Brandenborgerne, ſom tillige fandt megen Hielp ved den Danſke Flode. Da denne Anno 1678 gandſke havde Overmagt i Oſterſoen, var Henſigten, at lande med 8000 Mand ved Stokholm. Dog dette lod ſig ikke giore, og man noyedes med at ſette Ild paa Magazinerne i Yſted og Carlshavn. Da imidlertid baade Stralſund og Grifsvald overgik til Churfyrſten af Brandenborg, ſaa at Svenſken nu gandſke var fordreven af den Tydſke Bund, maatte deres Garniſoner, efter Capitulation, overføres til Sverrig, bleve og forſynte med Kongelig Danſke Soe-Paſſer. Dog diſſe gieldte ikke til Lands, langt mindre mod Guds Veyr og Vind. Denne giorde, at nogle tuſende Svenſke, den 4 December ſtrandede under Bornholm. Der druk-
Svenſk Transport ſtrander paa Bornholm. nede 2200, 1000 begierede Qvarteer og Livs-Ophold, ſom blev dem tilſtaaet, men 400 ſatte ſig til Værge, ſkiont det Lands ſtedſe bevæbnede Bonder ſnart lærde dem at bede om Livet, og ligeſom Reſten, aflegge deres Gevær. Det anſaae Sverrig for en Overtrædelſe af Reiſepaſſet, ſkiont ingen Upartiſk kunde domme ſaa, thi at nogle af dem bleve nedlagde ved Landingen, af de om Paſſet uvidende Bornholmſke Indbyggere, kunde ikke fortænkes diſſe ſidſte, ſom vare vante til at værge deres Land, ikke heller at de ſamtlig bleve desarmerete og holte ſom Fanger, thi ellers havde de giort ſig til Herrer af Landet, og maaſkee ikke ſkaanet Indbyggerne ſaaledes, ſom de af dem bleve ſkaante. I Foraaret 1679 indfandt ſig nogle Svenſke Skibe under Bornholm, hvilke

af

af Commandeur **Barfod** bleve bortjagede. Admiral **Juel** drev den Svenſke Esqvadre under **Hans Wagtmeſter**, indtil **Calmar**, og under Øeland ſlog Vice-Admiral **Span** 6 Skibe i den gandſke Flodes Paaſyn, ſamt fangede Skoutbynacht **Løve**, og lod det ſtørſte Skib kaldet **Rigets Nøgle**, ſpringe i Luften (*). Fleere Fordeele til Søes.

Efter en Krig, ſom var ført med ſaa Seyerrige Vaaben, ſyntes det ikke, at Dannemark maatte have foreſtillet ſig en Fred uden al Fordeel. Dog gik det ſaa. Kong CHRISTIAN fandt ſig meget uventelig forladt af ſine fleſte Allierte, ſom til **Nimwegen** giorde en ſærdeles Fred med Frankerig, ſaaſom Sverrigs Underſtotter. Chur-Fyrſten af Brandenborg blev allene beſtandig, indtil Frankerig, ſom nu havde frie Hænder, ſtod færdig at anfalde de Brandenborgſke Lande i Weſtphalen, da Churfyrſten giorde Fred til S. Germain, og gav Sverrig det meeſte af ſine Erobringer tilbage. Dannemark kunde ikke heller længere beholde Dannemark forlades af ſine fleeſte Allierte.

ſit

(*) Af Kong **Chriſtian den femtes Krigs-Hiſtorie**, haver Hr. Capitaine FRIDENREICH An. 1758, ladet trykke den første Deel in 4to, og det var ønskeligt, at samme blev fortsat, heldst da denne store Konges Historie i Almindelighed, endnu ikke nøyagtig er beskreven. Hos os Danske er det, frem for andensteds, sædvanligt, at Kongernes Historie meget sildig kommer for Lyset, og dette kunde være taaleligt i den Betragtning, at den nærmeste Slægt selv ihukommer det væsentlige deraf. Men den Skade som imidlertid reiser sig af alt for lang Taushed, er Sandhedens Hinder. Fremmede og altsaa mindre kyndige, eller og ildesindede, finde derved Tid og Rum nok til at skrive, paa vor Regning, hvad dem lyster. Naar siden deres Vildfarelser have vundet Borgerskab i andre Landes-Historier og i alle slags Compendiis, da komme vi alt for sildig med vor Modsigelse.

ſit Bytte, ſiden nogle tuſende Franſke allerede marſcherede ind i det Oldenborgſke, og truede ſnart at komme nærmere, derſom man ikke gav deres Allierte Venner tilbage, alt hvad dem i Krigen var frataget. Dette maatte loves til Fontainebleau den 10 Aug. og ſiden ratificeres til Lund den 3 Sept. 1679, ſaa at Sverrig fik Land-Rygen, Gulland, Marſtrand, Helſingborg og fleere fratagne Steder tilbage. Ligeledes blev Hertug Chriſtian Albret af Gottorp paa nye tilſtaaet Souverainitæten over ſin Part i det Slesvigſke, ſkiont ikke det jus armandi, ſom han ſiden deraf ville ſlutte, og til Dannemarks ſtorſte Uſikkerhed, bygge adſkillige ſmaa Fæſtninger, hvilke Kongen lod ſleiſe. (*) Det ſamme ſkeede 1693 med den Fæſtning Ratzeborg, ſom Hertugen af Celle havde anlagt i det Sachſen-Lauenborgſke, alt ſaa paa de Holſteenſke Grændſer, hvilket Kongen fandt ſig fornærmet ved og ryddede af Veyen, heldſt efterſom det Celliſke Hof nyeligen havde blandet ſig i Kongens Stridighed med Staden Hamborg, og med ſine Tropper beſtyrket dem, ſom ſatte

Nodes til at giore Fred uden Fordeel.

Uenighed med Hertugen af Celle.

(*) Til at opbygge, foruden Tønningens Fæſtning, fire mindre Skandſer i det Slesvigſke, lod Hertug Christian Albret engang komme 500 Svenſke fra Stift-Bremen, og en anden Gang 1200 af ſamme Nation fra Pommern. Dette faldt Dannemark utaaleligt og beſtyrkede dets gamle Klagemaal over at ſamle Ild i ſin egen Barm. Naar Sagen betragtes fra denne Syns-Punct, da bortfalder i det mindſte en god Deel af det, ſom ellers kunde kaldes Haard Medfart. Haard var den viſt nok, da Hertugen, i ſin Rendsborgſke Arreſt, maatte overgive Souverainitæten. Men ikke meget bedre var Kong Eridr. III. deran, da han i det beleyrede Kiøbenhavn, maatte indrømme den. Det eene onde drog det andet efter ſig. HErren er den ſom dømmer. Imidlertid toge Menniſkene ſig til rette med Magt mod Magt, og naar det først er kommet dertil, da ſpørges ikke om meere eller mindre.

ſatte ſig mod Kongens Anfordring paa en Stad, der laae i hans Land og under hans Beſkiærmelſe (*) Det Oldenborgſke Grevſkab, ſaaſom Familiens Stammehuus, fik denne Konge Anno 1676 foreenet med ſine Lande, efter at det allerede 1667 ved den ſidſte Greves ANTHON GYNTERS Død, var hiemfalden til det ſamtlige Holſteenſke Huus, men længe havde ſtaaet under Proces, imellem den Kongelige og den Gottorfſke Linie paa den eene Side, og den Fyrſtelig Plonſke Linie paa den anden Side. Det Gottorfſke Huus fortſatte Sagen, men Kong CHRISTIAN forligte ſig i Tide og vel betænkt, med det Plonſke Huus. Dette Sidſte vandt Sagen ved den Kæyſerlige Hof-Ret, i forbemelte Aar, og i følge af det allerede treffede Forliig, blev det Plonſke Huſes Andeel i Oldenborg, Kongen overladt mod et Æqvivalent af det Nordborgſke Fyrſtendom paa Als og endeel Penge. Da Kong WILLIAM i Engelland ſaaſom Kong CHRISTIANS Svoger, ved Parlamentet var indkaldet til den af hans Sviger-Fader Kong JACOB II. forladte Throne, der at beſkytte Landets Religion og Frihed mod det Papiſtiſke Forbund, ſaa ſendtes ham til Skibs fra Liſter-Dyb, Anno 1689 et Corps af 7000 Mand Danſke Hielpe-Tropper, under Printz Ferdinant af Würtenberg hans Commando, hvilke i de tre næſtfølgende Aar, giorde meget til at ſtadfæſte Kong WILLIAM paa Thronen, i de haarde Trefninger

Grevſkaberne Oldenborg og Delmenhorſt blive Kongelige

Hielpetropper ſendte til Engelland.

(*) Denne Stridighed blev An. 1686 afgiort ved en ſubmiſſe Skrivelſe fra den Hamborgſke Magiſtrat, ſom truedes med Bombardering. Derpaa blev ſlagen en Medaille med et atten Gange igientaget P. Betydningen deraf ſkal være følgende: Propter Preces Plurium Principum Propinqvorum, Pius Patriæ Pater Petulantibus, Priſtinæ Pervicaciæ Poenitentibus, Poena Prætermiſſa, Pepercit, Pacem Petentibus Permiſit.

ninger ved **Drogheda**, **Ballymore** og **Achrim**, ligeſom de ſiden, med ſtørſte Tapperheds Roes, tiente i Nederlandene mod Frankerig.

Endelig kom Kong CHRISTIANS Tid til at gaae hen og ſove med ſine Forfædre. Da han hørde, at Ober-Cammer Junker Lewin Knuth, ſaaſom hans gamle Tiener og Gemyts-Ven, var døed, ſpaacde han ſig ſelv intet langt Liv, og opfyldte ſaadan Spaadom den 25 Aug. 1699 i ſin Alders 54 Aar, efterladende, foruden ſin Thronfølger, en Søn ved Navn Printz **Carl** og en Daatter Printzeſſe **Sophie Hedevig**, begge bekiendte af Alleſlags chriſtelig og Kongelige Dyder, og begge henlevende i eenlig Stand. Liget blev bieſat i Roeſkilde Dom-Kirke. Symbolum var. *Pietate et Juſtitia.*

Kongens Død.

Det

Det Trettende Capitel.

Kong FRIDERICI IV. Hiſtories vigtigſte Indhold.

FRIDERICH IV. (*)

Hans Fødſels-Dag ſom indfaldt den 11 October i Aaret 1671 blev dobbelt merkværdig, ved en Fornyelſe af den Eldgamle Danne-brogs-Orden, hvilken hans Her Fader Kong CHRISTIAN, med Solennitæt uddeelede til nitten velfortiente Mænd. I ſin Opvext og ved en omhyggelig Opdragelſe, viiſte den unge Herre ſig vel lærvillig, dog allene i Henſeende til Moderne Sprog. Temperamentet var Sangviniſk, Humeuren munter, og meeſt inclineret til legemlige Øvelſer, i hvilke ogſaa opnaaedes al ønſkelig Fuldkommenhed. Opdragelſe og udenlands Reyſe.

Ao. 1692. antraade han, med ſin Hofmæſter, Geheime-Raad Hans Henrich Ahlefeld, ſom nyeligen havde været Envoyé i Engelland, en kort Udenlands-Reiſe, paa halvandet Aars Tiid, for at beſee det merkværdigſte i Tydſkland, Italien, Frankerig og Nederlandene. Ved ſin Hiemkomſt i følgende Aar, drog han med ſin Hr. Fader, i den Campagne ved Ratzborgs Indtagelſe, og ytrede tidligen ſin Lyſt til Helte-Giernin-ger. To Aar derefter, nemlig 1695, ſom var hans Alders 24de, holdtes

(*) Derſom jeg ved denne Konges Levnet opholder mig lidet længere end ved de forriges, da ſkeer det, deels fordi de nyere Tiders Hiſtorie er os meeſt vedkommende, deels fordi ingen af vore egne hidindtil haver udgivet noget herom. Indtil en AMTHORS eller HOYERS udførlige Beſkrivelſe kommer for Lyſet, kand dette lidet Udkaſt være bædre end ſlet intet, og høyere giver man det ikke ud-

Egteskab. holdtes den 5 December paa Kiøbenhavns Slot, Hans Kongelige Høyheds Bryllups-Fest med Printzesse Louise, en værdig og særdeles gudelig sindet Daatter, af Hertug Gustav Adolph til Meklenborg Gustrau og Magdalena Sibylla, Hertuginde til Holsteen Gottorp. (*)

Regiments Antrædelse

Den Fæderne Throne bestigede Kong **Friderich** ved sin Hr. Faders Død, den 25 Aug. Ao. 1699, og lod i sin paafølgende Regering af 30 Aar, kiendeligen see, at han ikke vanslegtede fra

Person og Caracter.

sine Høyloflige Forfædres Ædelmodighed, Menniske-Kiærlighed og andre Dyder. Ansigtet, særdeles Øynene, distingverede sig ikke lidet fra det almindelige, og Minen var heel Majestætisk, dog blandet med en naturlig Venlighed. En god Deel mindre end hos hans Forfædre, var Legemets Vext, saa og Constitutionen ikke den stærkeste, men paa Mod og Mandighed, Flid og Lyst til sin Gierning, Retsindighed i at domme sit Folk, og Varsomhed i at bruge sin **ubundne Magt**, med idelig Hensigt til den himmelske Over-HErre, var han endogsaa et Model for alle Herrer af sin Stand. Langsom til at tale, og **langsom til Vrede**, ja med sin Sagtmodighed satte han undertiden sine daglige Tienere, som selv have fortalt mig det, i stor Forundring. Da **Forfarenhed, som hans bedste Læremæster**, viiste hvor fornødent det var, at en Konge, saa vidt mueligt, saae til med egne Øyne,

(*) Med adskillige Kongelige Børn blev dette Egteskab af **Gud** velsignet, skiønt ingen af dem naaede nogen mandig Alder, uden Hans **Majestæts** ældste Søn og Thronfølger Høysal. Kong Christian VI. og Hendes Kongel. Høyhed Printzesse Charlotta Amalia, som HErrens Godhed endnu længe ville holde i Live, til et utvivleligt Exempel paa Troens Kraft i gode Gierningers Øvelse.

Øyne, antog han sig Justitz- og Finantz-Væsnet, saavelsom andre Sager, i egen Person, saa alvorligen, at mange Timers Natte-Søvn bleve afbrudte, for at giennemlæse og udgiøre de Ting, hvilke fleere af hans Tienere tillige ikke havde overkommet, og dette opvakte Forsigtighed hos Embeds-Mændene i alle Stænder. Ja heel utrettelig var hans Flid og Troeskab i den store Regenter-Pligt, at komme efter Sandhed, som allermeest vil skiule sig for dem der mindst kunde undvære den, item den Pligt, efter Guds Exempel, at bøye sit Øre til de Elendiges Raab. Som en særdeles Prøve herpaa tiener den høystpriselige Anstalt, hvilken ved et Kongelig Patent af 24 Febr. 1725, blev kundgiort og virkelig fuldbyrdet, nemlig at enhver Undersaat uden Persons Forskiel, særdeles de som enten beklagede sig over Undertrykkelse, Rettens Fornegtelse og Modstand af dem, hvis Embede udkrævede anden Adfærd, eller ogsaa, de som vidste noget nyttigt Forslag at giøre, til almindelig Velfærd, Lovenes nøyere Efterlevelse, Misbrugs og Underslæbs Afskaffelse ꝛc, naar de underskrev Memorialen med egen Haand, kunde de ogsaa med egen Haand overgive den til Kongen Selv, og nyde den Naade, at see hans Ansigt, samt med gandske faa Ord, sige deres Ærende, og det hver Onsdag, fra Klokken 10 til 11. eller umiddelbar førend Kongen gik i Kirke, da Hans Majestæt lod sig finde ved et Bord, paa hvilket stod et lidet Skrin. Der i lagdes de samtlige Memorialer. Naar Timen var til Ende, blev det tillukte Skrin indbaaret i Hans Majestæts Cabinet, Nøglen giemmet i hans egen Lomme, og Papirerne, i de der til udsatte Aften-Timer, med egne Øyne eftersøete, samt naar de fandtes betydelige, tagne i nøyere Overveyelse. Sandelig en Mine, som i denne Herres moralske Billede, synes at glimre af ret Kongelige Hoved-Dyder, nemlig

Arbeydsomhed.

Sandheds Kiærlighed.

Naade, Retfærdighed, Sandheds Kiærlighed og ſtørſte Omhue for dem, ſom mindſt kunde Hielpe ſig ſelv. Imidlertid var mange Aars koſtbare Forfaring, meere end ſpeculative Videnſkaber, det ſom giorde denne Herre til en af hans Tids allerviſeſte og omhygeligſte Konger. Ved Regeringens Tiltrædelſe, ſavnedes de ældre Raadgivere, og i Raadet havde han hidindtil ſelv ikke haft Deel.

Gammel Trette med det Gottorfſke Huus.

Den Stridighed med det Fyrſtelige Gottorfſke Huus, om Ret til at bygge Fæſtninger midt i et Land, omgivet med Kongens Lande, altſaa det vigtige Spørsmaal, de Statu in Statu, var, ſom tilforn kortelig-gen er meldet, ikke grundig afgiort. Hertugen kræved det ſom Danne-marks Sikkerhed ikke tillod, nemlig Jus Armandi. Han ville ikke bindes ved det Løfte, ſom formedelſt Arreſten i Rendsborg var afvunget, nemlig Afkald paa Souverainitæten. De Danſke ſagde: Dens Tilſtaaelſe var førſt Kong Friderico III. afvungen i den Kiøbenhavnſke Fred, da han ligeledes ſyntes arreſteret i ſin beleyrede Reſidentz, følgeligen, de afvungne Løfter paa begge Sider, lige gyldige. Denne Stats-Sygdoms grundige Cuur, ved Sønder-Jyllands, ſom unegtelig et Danſk Lands Reduction til Kronen, var nu vel Kong Friderico IV. forbeholden, men noget tidlig og i de urette Omſtændigheder, ville man ſtrax ſette et Forſøg derpaa, hvilket ikke faldt ud efter Ønſke.

Giver Anledning til en farlig Krig.

I Foraaret 1700 drog den unge Konge med 20000 Mand til det Slesvigſke, lod Skandſerne ved Huſum, Fridrichſtadt, Hollingſtedt og Svabſted indtage, og den ſtærkere Fæſtning Tønningen beleyre. Det bragte ſtrax Sverrig, Holland, Hannover og Celle i Harniſk. De ſendte til Hertugens Undſetning, ogſaa 20000 Mand. Deraf ſaaes, at den rette Tempo ikke var taget, da alle Naboer ſadde i Roelighed.

Dog

Dog blev det ikke heller herved. Den 20 Julii indfandt sig paa Kiøbenhavns Rhede, en foreenet Flode af Engelske, Hollandske og Svenske Skibe, som den 21, 27 og 30te i samme Maanet, begyndte at bombardere denne Hovet-Stad, skiønt uden nogen skadelig Virkning, være sig at det ey endnu var deres fulde Alvor, eller og at de ikke kunde komme nær nok, formedelst nogle med Canoner beplantede Pramme, som vist nok holdt dem tilbage, ja ved en stærk Ild, twang nogle Svenske Skibe til at kappe deres Anker-Tov, for at undgaae. Den 4de Aug. saae det noget farligere ud, da den unge Helt Kong Carl XII, som siden levede og døede i Krigens Lue, saasom sit Element, aabnede her sit allerførste Feldtog, og selv anførde 8000 Mand, hvilke under tilstrækkelig Beskiærmelse af deres Krigs-Skibe, giorde Landgang ved Humlebek, 3 Mile Norden for Kiøbenhavn, og strax efter, bleve forøgede indtil 14000. Den Modstand de fandt af nogle hundrede Bønder og Dragoner, var saa got som slet intet. Kongen var med sin Armee i Holsteen, og Kiøbenhavn eller Helsingør torde man ey blotte for sin Garnison. Nogle Canoner paa den endnu kiendelige Skandse ved Humlebek, bleve fra Skibene af, snart dæmpede. Oberst-Lieutenant Legel søgte paa Strand-Bredden, med et par Esqvadroner, at hindre Land-Gangen: Men det var meere for Anstændighedens end Nyttens Skyld, da at sette sig til Værge. Virkningen blev Fred. Kong Carl marscherede mod Kiøbenhavn, men vendte om, da ham ved Rungsted mødte den Tidende, at de allierte Magters og Kongens Sendebud, allerede den 18 Aug. paa Travendahl, havde afgiort Sagen saaledes: **Alting skulle blive ved det forrige.**

Svenskes Indfald i Siæland.

Travendalske Fred.

Imidlertid vare disse første Lære-Penge ikke gandske forgieves udgivne. Kong Friderich saae, at til Land-Værn, saavelsom andet Brug, behøvedes en ordentlig indrettet og vel øvet Land-Militz, som hidindtil fattedes baade her og i andre Europæiske Riger. Paa dens Oprettelse var han strax betænkt, og siden bleve de fleeste andre Magter hans Efterfølgere deri. An. 1701 den 22 Febr. var man færdig dermed, da 18000 af de dertil beqvemmeste Bønder-Karle, i alle Danske Provintzer, bleve inddeelte i Compagnier og Regimenter, samt med Mondering, Gevær og Officerer forsynte. Til deres Opmuntring blev ogsaa derhos den forrige, saa kaldte **Vornede-Ret** afskaffet i de Provintzer, hvor den af Arilds-Tid havde haft Sted, nemlig i **Sialand**, **Laaland**, **Falster** og **Møen**, skiønt baade der, og i de øvrige Provintzer, Bonde-Karlen, ikke Qvinde-Kiønnet, blev bunden ved sin Fode-Stavn, indtil han ved Indrullering i visse Aar, havde tient sig frie. Saa har og denne Sag, i følgende Tider, haft sine Forandringer, som ikke høre herhid. Af hværvede Tropper til Hest og Fods, overlod hans Majestæt, næste Aar, 6000 Mand, i Kæyserlig Tieneste, hvilke An. 1702 under General-Feldmarschal **Gyldenløve** Commando, marscherede til Italien, og i Slaget ved Luzara indlagde sig stor Ære, samt siden giorde Tieneste i Ungarn, under General-Lieutenant **Harboes** Anførelse. De 7000 Danske, som fra Irland og Engelland vare overførte til Nederlandene, og tagne i Hollandsk Sold, samt forøgede indtil 10000 Mand, bleve ved Hertugen af **Wyrtenberg** An. 1704, i det store Feldt-Slag ved **Hochstedt**, saaledes anførte, at hvær Mand tilskrev dem den anseeligste Deel af en Seyer, som det tydske Riges Frihed syntes at komme an paa, og derfor ved en Medailles Inscription blev kalder

Landmilitiens Oprettelse.

Danske Hielpe-Tropper udenlands.

kaldet Maxima, sed multo Danorum sangvine parta. Ikke mindre signaliserede sig disse Hiælpe-Tropper i næste Aar 1705, ved at forcere den brabandske Linie, og fornemmeligen An. 1706, i Slaget ved **Ramelie**, hvor General **Johan Rantzov**, med det Danske Rytterie, afslog og ruinerede de Kongelig franske Huus-Tropper eller Liv-Garder, som holdte sig for uovervindelige.

Hiemme var Kong FRIDERICH imidlertid betænkt paa almindelig Velfærds Befordring, i Borgerlige og Kirkelige Ting. Udenlandske Fabricantere og Manufacturister bleve, ved anseelige Friheders Tilbud, inviterte, samt Nationens neutrale Skippere opmuntrede til at søge deres Fordeel af den da værende Spanske Successions-Krig. Til Norge giorde Kongen i Foraaret 1704, en Reise og blev allevegne anseet efter Sandhed, som Landets milde og omhyggelige Fader. Ved sin hiemkomst saae han **Fridrichshavns** Citadel-Kirke, ligesom i næste Aar den nye Garnisons, eller **Herre Zebaoths** Kirke indviet. Samme Tid, nemlig i November 1705. afsendtes til Trankebar i Ostindien de første **Missionarier** til Hedningens Omvendelse, navnlig **Bartholom. Ziegenbalg** og **Henrich Plutshov**. Tillige var man, som billigt, betænkt paa tienlige Midler til at rense og forbedre Lære-Standen hiemme hos sig selv. Saadant Øyemerk havde den meget christlige Forordning af 1 Aug. 1707 om Lærernes nøyere Prøvelse og Udvælgelse ꝛc. Skade var det, at de da anordnede Seminaria Candidatorum ikke komne i Stand.

Reyse til Kongeriget Norge.

Ostindisk Mission.

Aaret derpaa, nemlig 1708 i November, blev uformodentlig foretaget en Reise til Italien, da Hans Majestæt i **Venedig** ankom den

29 December og med allerſtørſte Eres Bevisninger af Senatet blev modtagen, hvilket ikke mindre ſkeede af Stor-Hertugen i Florentz.

Reyſe til Italien.

Paven, CLEMENS XI. lod ham ved ſin Nepote Hanibal Albani indbyde til et Beſøg i Rom, hvor allerede giordes ſtore Anſtalter til Modtagelſen. Men da Hans Majeſtæts Reiſe-Preſt Mag. Iver Brink, ved Breve blev advaret, om et gandſke ugrundet Rygte, Religionen angaaende, ville Hans Majeſtæt ſtrax viiſe langt andet, og ſendte derfor et Par af ſine Cavaillerer til Rom, for at lade ſig betakke og undſkylde, eſterſom Tiden tillod ikke at gaae videre (*). Kort efter begav man ſig paa Hiemreiſen, og ankom den 25de May til Dresden, hvor Kong AUGUSTUS, efter ſin ſædvanlige Magnificenſe, anvendte al Flid paa at divertere Kongen og i en gandſke Maanet, ikke ville ſlippe ſaa kiær en Giæſt, men ved daglig afvexlende Paafund, lod holde ſaa mange og ſtore Feſtivitæter, at ſamme i en egen Bog ere beſkrevne. Siden fulgtes begge Kongerne med hverandre til Berlin, hvor Kongen af Preuſſen beholdt dem hos ſig i fiorten Dage, hvilke af diſſe tre Kronede Hoveder bleve anvendte paa viſſe Raadſlag, om den kort efter paafulgte Alliance.

Krig med Sverrig.

Dennes Henſigt ytrede ſig et Fierding-Aar efter Kongens Hiemkomſt, nemlig den 28 October, da Krigen mod Sverrig blev declareret ved et Manifæſt, ſom indeholdt adſkillige Beſværinger af ulige Vigtighed. Den vigtigſte var vel, at de Svenſke, ſom hidindtil ſelv

(*) Sal. Geheime-Raad v. Thienen, ſom ſelv var med i det Ærende, har ſagt mig, at Pavens Gienſvar beſtod i den Theologiſke Compliment: Det er vore Synder, ſom have forvoldt at Kongen ikke kom til os.

ſelv vare frie for at betale Told i Øre-Sund, beviisligen havde ſolgt deres Paſſer til fremmede Nationers Skippere, og derved længe berøvet Kongen ſin Rettighed, ſiden det ikke var vanſkeligt, i Stokholm at faae ſaadanne Søe-Paſſer. Fleere og vigtigere Aarſager, lode ſig let ſlutte, ſærdeles Dannemarks Fornærmelſe ved den Travendalſke og nogle Ældre Freds-Tractater, men ſaadant blev ikke uanført. Med den Ruſſiſke Czar Peter I. og Kong August af Polen, ſaaſom Kong Friderichs Sødſkende-Barn (hvilken Kong Carl nyeligen havde ſtødt fra Thronen og ſat Stanislaum der paa) var ſluttet een De- og Offenſiv Alliance, mod en Naboe, ſom ſyntes dem alle lige farlig. Om denne Krigs Føye og Fornødenhed hørde man til Hove prædikes baade pro og contra af viſſe Geiſtlige. Begge Parter bleve befalede at ikke blande ſig i Stats-Sager. Den 12 November gik Landgangen paa Skaane uden Vanſkelighed for ſig, dog ikkun med 16000 Mand, meeſt Infanterie, ſom i næſtfølgende Foraar ſkulle forſtærkes. Landgang paa Skaane.

Helſingborg og nogle andre ſmaa Fæſtninger kaaſtede ikke meget at indtage, dog forefaldt ved Chriſtianſtad en Trefning, i hvilken de Svenſke bleve drevne paa flugt og 500 tagne til Fange, ſamt Staden erobret den 23 Januarii. Da Foraaret nærmede ſig, og tillige en uventet Svenſk Armee af 23000 Mand, indfaldt ogſaa det Vanheld, at den Commanderende General Greve Reventlau, ſom i Italien havde giort General Feldt-Toymæſters Tieneſte, og af Printz Eugenio, var Kongen ſin Herre ſærdeles recommenderet, fik Feberen og maatte, to Dage forend hans Nærværelſe høyligſt behøvedes, lade ſig paa en Baad overbringe til Kiøbenhavn. Liden Seyer ved Chriſtianſtad.

Bedre var den Svenſke Armee forſynet, da ſamme den 10 Martii anførdes af General Greve

Mag-

Magnus Steenbuck, og ved Herre-Gaarden Pilskiøb, ey langt fra Helsingborg, uformodentlig, saavelsom med langt større Mandskab, angreb de Danske. Over disse tilfaldt det den tapre og velforsøgte General Jørgen Rantzov, i Grev Reventlous Fraværelse, at antage sig Commando, men han fik snart sit Bane-Saar og Armeen savnede saa got som al Anførelse. Nogle Regimenter, særdeles Liv-Garden, giorde paa egen Haand, langt meere end man kunde have ventet, bragte ogsaa midt i deres Confusion, den fiendtlige General Burenskiold og flere Fangne til Kiøbenhavn (*). Dog var de Svenskes Seyer fuldkommen, og Slaget saa Decisiv, at man ved Bedekkelse af de Helsingborgske Skandser, knap fik Tid at overbringe til Helsingør, det Mandskab som ikke var omkommet eller taget til Fange, da man af begge Slags, savnede henved 5000, samt Feldt-Artilleriet og andet meere. Næste Sommer søgte General Admiral Gyldenløve med en usædvanlig stor Flode af 36 Rang Skibe, den Svenske, paa adskillige Steder, men som denne havde ikkun 21 Skibe, ville den ikke holde Fod, og da samme den 4 October blev angreben, ey langt fra Kiøbenhavn, satte den sine tvende største Skibe, af hvilke det eene kaldtes tre Kroner førende hundrede Stykker, paa Grund, og opbrændte dem begge under Dragøe, hvorimod det Danske Skib Dannebrog, af sin egen Ild blev

Langt større Tab ved Helsingborg.

Svenske Skibe jagede paa Grund.

(*) Hr. Nordberg som i Kong Caris Historie Tom. II. p. 52. udførligen beskriver dette Slag, tilstaaer at de Danskes høyre Fløy først holt sig saa brav, at det slog de Svenskes venstre under General Burenskiold tilbage, og at Gustav Løvenhaupt med Reserven, var den, som satte Actionen atter i god Stand. Sammesteds roser han General Rantzovs Tapperhed i høyeste Maade. Vist nok, var her Kiernen af den Danske Armee, men ikkun dens mindste Deel, som daglig ventede Forstærkelse. De Svenske vare 23000, altsaa 7000 stærkere.

blev antændt og under den brave Commandeur Hvitfeldt, endda blev ved at forjage Fienden, indtil det med 800 Mand sprang i Luften.

Et dansk Skib springer i Luften af sin egen Ild.

Aaret 1711 tilførde den Kongelige Residentz-Stad Kiøbenhavn en pestilentialsk Syge, som borttog mange tusende Indbyggere, og nødte den Kongelige Hofstat, at drage til Kolding-Huus, hvor den opholdt sig i Aar og Dag. Eftersom Pesten først ytrede sig i Helsingør, meente nogle, at den ved Skippere var bragt der hen fra Dantzig, som tillige med flere Polske Steder, nyeligen havde været hiemsøgt dermed. I Augusto giorde General Feld-Marschal Baron Løvendal, med 7000 Normænd et Indfald i Bahuus-Lehn, dog ikkun paa kort Tiid, og uden anden Hensigt, end at holde Fienden hiemme, og derved befordre Kongens Anslag paa Vismar. Thi i samme Maanet mønstrede Kongen ved Hamborg sin Armee af 27000 Mand, lod 6000 deraf bloqvere Vismar og de øvrige marscherede til For-Pommern, hvor de indtoge Damgarten og lettede Veyen for de Sachsiske, saasom Allierte, at bemæstre sig Demin, Treptov og Anklam. Baade Stralsunds og Vismars foresatte Beleiring maatte opsettes, efterdi de til Artilleriets Overførelse giorte Anstalter sloge Feil. Dette mærkede Commandant Schütze i Vismar, og vovede den 5de December et Udfald med 3000 Mand og 9 Canoner. General Leegaard, som Commanderede Bloqvaden, tog saaledes imod dem, at 500 bleve nedlagte, over 1900 Fangne, og de øvrige forfulgte indtil Porten. Dette anseelige Tab fortrød General Gouverneuren Grev Velling saa meget, at han strax satte Commandant Schütze af fra sit Embede. Endskiønt den Seyer, som kaastede de Danske ikkun 135. Mand, banede Vey til Stadens Erobring ved Garnisonens Svækkelse, maatte man dog afstaae fra sit

Hiemsøgelse ved Pestilentz.

Vismar bloqveret.

Seyer sammesteds.

Forset, da Artilleriet eller egentlig dets Laveter bleve ude, og Vinteren indfandt sig med Strenghed. Næste Sommer Anno 1712, indlagde den Danske Admiral Christ. Thoms. Seheſted stor Ære under Rygen, paa de Pommerske Kyster, hvor han med saadanne Pramme, som tilforn ikke vare seete paa Øster-Søen, aabnede sig en Vey, hvilken den Svenske Admiral Henk holt utilgængelig, og derfor laae sikker, indtil han af Seheſted blev canoneret og jaget til Stralsund. Efter dette Forsøg, brugte han atter samme Fartøy paa en anden Expedition, ved den Øster-Side af Oderflodens Aabning, og der trængde Fienden saaledes, at han maatte retirere sig til Lands. Czar Peter, som ikke lidet piqverede sig af sit Søemandskab, kom samme Tid med sin Flode under Rygen, og admirerede meget Seheſteds Snildhed og Mandom. Kort efter saae man Virkningen, nemlig, at henved 100 Svenske Kofardie-Skibe, bleve imellem Tornebusken og Jasmund, deels opbragte deels jagede paa Stranden og opbrændte. Imidlertid havde denne Transport-Flode allerede fundet Leilighed til at losse sin fornemmeste Ladning, bestaaende i 13000 Svenske under General Steenbucks Anførelse. Kong Friderich var, med 16000 Mand, den 1 Aug. gaaen over Elben og havde beleiret Stade, samt ladet denne Hovet-Fæstning i sin Overværelse saaledes Bombardere, at samme den 7 September blev tvungen til Overgivelse. Da Kongen der var færdig, fik han snart at hore, hvor stor Forstærkning den Svenske Armee i Pommern havde faaet, besluttede derfor at gaae tilbage over Elben, saa snart som Sist-Bremen var taget i Besiddelse. Dette skeede, man forfriskede sig nogen Tid ved Hamborg, og marscherede mod Aarets Ende, ind i det Meklenborgske, for at opsøge General Steenbuck og i Samsund med de

Saa og til Søes under Pommern.

Stade tvinges ved Bombardering.

de Allierte, Ruſſer og Sachſer, giøre Ende paa hans Magt i Pommern. Nu, Steenbuck lod ſig finde, ſiørend nogen havde ventet ham. Af Beſetningerne i Stralſund og Vismar, trekkede han til ſin Armee, alt hvad ſom kunde miſtes, men allermeeſt forlod han ſig paa en Fordeel, ſom han vidſte at være ſine Modſtandere endnu ubekiendt, eller i det mindſte endnu ikke brugelig, nemlig det Paafund af ſaa geſvinde Skud, at een af hans Canoner, i ſamme Tid, giorde Tieneſte for tre eller 4 (*). Kongens Hovet-Qvarteer var i Gadebuſk, fire Mile fra Vismar. Der ſaae man i Morgenſtunden den 20 December de Svenſke i Anmarſch over en Moſe, paa hvis ſmale Vey, nogle raadede at Canonere dem, andre, ſom ſyntes, derved vandtes ikke Ære nok, ville unde dem faſt Fod, og atter andre raadede til at giøre i en haſt Ulve-Grave for den Danſke Armees Linie, indtil Ruſſerne, ſom vare i Anmarſch, kunde komme, til at foreene ſig (**). General Lieutenant Devitz, ſom førde det Danſke Rytterie, ville ſtrax ſlaae og meenede, at Feldmarſchal Flemming, med ſine 7000 Sachſer ville giøre det ſamme. Denne tænkte anderledes, og biede ikke efter Udfaldet, men marſcherede ſtrax tilbage, foruden at løsne noget Gevær (***). Steenbuck indlagde her, ligeſom

Feldt-Slag ved Gadebuſk.

(*) Paafinderen af diſſe haſtige Canon-Skud angives af de Svenſke at have været deres Oberſt-Lieutenant Cronſtedt.

(**) Dette Raad, ſom var General Scholtens, grundede ſig, blandt andet, paa Fiendens Overmagt i Mandſkab, endogſaa efter Hr. Nordbergs Tilſtaaelſe, naar han i Kong Carl XII. Hiſtorie Tom. II. p. 261. ſetter Liſten, ſaaledes: Svenſke 19 Bataillioner og 58 Eſqvadroner. Danſke 18 Bataillioner og 47 Eſqvadroner.

(***) Ikke allene ingen Hiælp, mens endogſaa ſtor Hinder og Forvirrelſe revſte ſig af Sachſernes Nærværelſe, da de uventelig brøde Linien og gik bort, før Slaget

i Skaane, ſtor Ære. De Danſkes venſtre Floy blev ſtrax bragt i Uorden, ſatte ſig dog igien og nedlagde et heelt Regiment Dalekarle, men det varede ikke længe, forend heele Linien var brudt og blandet meeſt ved Fiendens Canoner. Kong Friderich, ſom ſelv holt Valpladſen længere end de fleſte andre, brugte mange Opmuntrings- og Overtalelſes Ord, men alle omſider forgieves. Den Viborgſke Land-Militz, commanderet af Major Meiſner, var den, ſom troeligſt adlyde ſin Konge. Den formerede Bataillon Guarrée, blev ſtaaende uryggelig paa Valpladſen, gav Ild af alle fire Kanter, og opofrede ſig ſaaledes, at gandſke faa bleve til overs. Hvor meget dette kaaſtede Fienden er ikke ret bekiendt, da han, ſom Mæſter af Valpladſen, ikke kundgiorde ſine Dodes Tal. Men af vore faldt vel over 2 til 3000 og blandt dem ſærdeles en Hoy fortient Mand, General Gregers Daae, den ſidſte af ſin Ældgamle og berømmelige Stamme. At Hans Kongelige Majeſtæt den gang ikke ſelv faldt i Fiendens Haand, men ved Omveye,

Ulykkeligt for de Danſke.

get begyndtes, ſaa det var uden Grund, at Svenſken tilſkrev ſig en Seyer over Sachſerne, formedelſt Opſkriften paa en Medaille, med de Ord: Dani & Saxones, Deo ultore, a Stenbockio ad Gadebuſch, ſub Solſtit. brum: 1712 victi. Velbemeldte Hr. Nordberg foreſtiller loco cit. Denne Fegtning ſom meget haard og roſer, med en priſelig Upartiſkhed, de Danſkes ikke mindre end ſine Lands-Mænds Tapperhed. Hans egne Ord ere diſſe. Det Danſka Infanteriet fäctade ſom braf Folk. När begga Partierne komma til hopa med Werjorna, blef der ett Stimande, ſom intet ſtår til at beſkrifwa. Man ſåg röda och blå Rockar ſå blandada innam hwar andra, at när Swenſka Cavalleriet bröt in, gik den ena hopen med den andra öfwer Enda. Ja, man ſå Swenſka och Danſka Officerare, ſom under Trefningen gått i Enwigs Kamp, til des begge hade med Werjorna i Liſwet tillicka ſtupat.

Omveye, og i den mørke Nat, undkom til Oldsloe i Holsteen, var vist nok Guds særdeles Forsyn at tilskrive. Den Svenske Armee gik nu frem ad til Vismar, og afsatte der 500 Danske Fanger, dernæst over Traven i det Holsteenske, hvor Landet blev sat i Brandskat, og Staden Altona, den 7 Jan. 1713 næsten gandske afbrændt, meest efter Overtalelse af Grev Velling, forrige Gouverneur i Stift-Bremen. Imidlertid samledes den adspredte Danske Armee, foreenede sig med de Allierte Russer og Sachser, og satte efter Steenbuck, som over den tilfrosne Eider-Flod, gik af Ditmarschen ind i Eiderstadt, og besatte Fridrichstadt, hvor Russerne kort efter dreve ham ud med stormer Haand. Siden søgte han sin Tilflugt under Canonerne af den Fyrstelig Gottorpske Fæstning Tønningen, i hvilken han den 14 Febr. blev indtagen efter Hertug Carl Fridrichs skriftlige Ordre til Commandanten Wulf, dateret Carlsberg den 23 Julii 1712, og bekræftet ved Administrators Hertug Christian Augusts Skrivelse af 19 Jan. 1713. gandske tvertimod den, samme Aar med dennem sluttede Neutralitæts-Tractat, hvorfor hine Ordrer til Commandanten holdtes hemmelige, saa blev og, i samme Maanet, af Grev Steenbuck sluttet en defensiv Tractat med det Fyrstelige Gottorpske Huus, hvilket alt af de forefundne Originaler siden ved Trykken er publiceret, og viser, hvad Grund og Foye det høyligen fornærmede Dannemark havde, ved denne givne Anledning, at uddrage af sin Fod, den Torn, som længe havde siddet deri, og ofte opvakt de smerteligste Følelser. Følgen var da en Sequestration af det Fiendtlige Gottorpske Huses Andeel. Czar Peter den store, som vidste, hvor mange Forsikringer den Fyrstelige Administrator havde givet om en fuldkommen Neutralitæt, faldt paa haarde Anslag mod denne

Altona afbrændt.

General Steenbuk søges af de Allirte, og tager Tilflugt i Tønningen.

Derover indtages de Fyrstelige Lande.

denne Herres egen Person, og lod sig, ved Kong Friderichs Forbon, knap formilde (*). I Tønningen begyndte Tiden at falde Grev Steenbuck lang, og tillige Haabet om Undsætning langt borte. Byen var stærk blokeret, Levnets-Midlerne gik med, og forsloge ikke til hans Armee, endskiønt den samme Dagligen bortsmeltede, følgeligen saaes alt for sildig,

(*) Siden Sønder-Jylland, under Navn af det Slesvigske Fyrstendom, blev forlehnet til adskillige appanagerte Prinzer, haver det i mange hundrede Aar, fortient Navn af et Striids-Æble, ja af en aaben Blods-Kilde for Dannemark. Merkeligt er det, og tiener til Vidnesbyrd, om al menneskelig Viisdoms Ufuldkommenhed, at de samme fire Danske Regentere, som have begaaet denne vigtige Stats-Feil, vare just nogle af de priseligste Personer, som have besiddet den Danske Throne, nemlig Waldemarus Victoriosus, Magreta, Christianus I. og Christianus III. Mod den sidstes Arfve-Skifte protesterede den myndige Statholder H. Rantzow og spaaede tydeligen om de ulykkelige Følger, som ved det da næsten allevegne indførte Jus Primogenituræ, kunde have været forekomne. Dog syntes disse Følger endnu taalelige, indtil Anno 1658. da den Roskildske-Fred tvang Kong Friderich III. til at indrømme det Gottorpske Huus Souveranitæten i sin Andeel af bemeldte Land. Fra den Tiid af, følede Dannemark fuldkommeligen, at det bar Ild i sin Barm og husede den allerfarligste Fiende, som ideligen foreenede sig med Sverrig, og satte Dannemark i Knibe, særdeles ved at bygge Fæstninger inden dets Grendse. Naar saadant settes forud, da sluttes, at Kong Friderich IV. maatte anse det for den største Tienеste, at det Fyrstelige Gottorpske Huus, aabnede sine Fæstnings-Porte for den flygtige Svenske Armee i Tønningen, altsaa brød sin ved Tractater tilsagte Neutralitæt, og følgeligen viiste god Grund til de Danskes gamle Klagemaal over en utaalelig Fare. Dermed gav man Kongen selv Sværdet i Haanden, og underkastede sig alt hvad som blandt Menniskene paa alle Sider, bæres med Navn af Jure Belli. Udførligere Beretning læses her om i de Breitenauske og Amtorfske Staats-Skrifter, hvor alle det Gottorpske Huses Indvendinger finde deres Besværelse.

dig, at hans Raad om at ravagere Synder- og Nørre-Jylland, samt derfra at lade sig overføre til **Gottenborg**, gik ikke an, om han end i Tide havde forsøgt det, thi 5000 Norske Soldater og en Snees Tusende armerte Jydske Bønder, ville have modet ham for til, og af de Allierte faaet Hielp nok bag ved. Han maatte altsaa den 17 May bide i et surt Eble, marschere ud med sine overblevne 11000 Svenske Soldater, og nedlegge Kaarden for Kong FRIDERICHS Fødder, da den Fyrstelige Commandant fik Frihed, at holde sig med sin egen Garnison, saa længe han kunde, hvilket varede indtil næstfølgende Vinter, da 800 Mand og 140 Canoner ligeledes bleve overgivne og Fæstningen sleifet, saa blev og det af Naturen befæstede Helgeland, noget tilforn, indtaget ved General Major **Wilster**. Imidlertid marscherede de Allierte til Pommern, og indtoge adskillige Fæstninger, særdeles **Stetin**, som faldt i Russernes Hænder, og kort efter mod 400000 Rdlr. blev afstaaet til Kongen af **Preussen**, der endelig ogsaa traade til de Alliertes Partie.

11000 Svenske fanges.

Tønningen sleifes.

Til Soes forefaldt i Aaret 1715 adskillige Trefninger, som meget lettede Operationerne paa det tørre. Den 24 April fandt Skoutbynacht **Gabel** den Svenske Grev **Vachtmæster** med 6 Krigs-Skibe imellem Als og Femern, og da hans Esqvadre var 2 Skibe stærkere, slog han dem saa, at intet undgik, men af 3000 Mand, over 1800 toges til Fange og resten omkom, skiønt det ikke kaastede Gabel 100 Mand og et Par hundrede Blesserte. For at undsætte Pommern, havde de Svenske samlet næsten all deres Soe-Magt i 21 Orlogs-Skibe, under Admiral **Sparre**, hvilken lod det, den 8de August, komme an paa et Soe-Slag under Rygen, ved **Jasmund**. Den Danske Admiral **Just Juel**, hvis Flode var den anden voxen, blev midt i Slaget dræbt af

En Svensk Esqvadre slagen af Gabel.

af et Canonskud paa sit Skib Justitia, ligesom de Svenske mistede Lilie og Henk, samt meget Folk og maatte tage Flugten til Carlscrone, hvor hen de af Admiral Rabe, efter 7 Timers Modstand, bleve drevne, indtil Natten skildte dem ad. De Danskes Tab var 611 Mand, men Vindingen en Seyer, som spildte Fiendens Anslag paa Rygen, og tillige giorde Luft for Sehesteds Flotille, som understyttede de Alliertes Foretagende til Lands. Uden hans Hiælp, havde det været umueligt at giøre Landgang paa Rygen, og ved dets Overgivelse, at vinde Stralsund. Den Svenske Flotille, bestaaende af 9 Skibe, giorde hvad den kunde, for at holde Sehested ude af det smalle Dyb, imellem flakke Grunde; men efter at han den 24 September, havde udholdt baade Skibenes og Land-Batteriernes Ild, trængde han den 25 lykkeligen igiennem, og saa snart han kom ind, ruinerede i en Hast, alle Svenske Skibe, saa at intet undgik. Begge Kongerne af Dannemark og Preussen, som stode paa Lander og saae til, vare glade ved at see deres Hensigt nu næsten opnaaet, thi til at overføre paa Land-Rygen 18000 Mand Danske, Preusiske og Sachsiske, samlede man i en Maanets Tiid, 500 af alle Slags smaa Skibe og Fartøyer. Til Lands var Stralsund allerede indsluttet og et Forværk borttaget, men saa længe Rygen stod aaben, var det langt fra, at Kong Carl XII., som da i egen Person var ankommen fra Tyrkiet, ville vige den Tydske Bund. Landgangen skeede den 16 November 1715 ved Streßau. Næste Dags Morgen ankom Kong Carl med 4000 Mand, meest Rytterie. Han gav de Danske under General Devitzes Commando, den Ære, at giøre sit Hoved-Anfald iust paa dem, og det med en Furieus Heftighed. Men de Jydske og Fyenske Regimenter holdt ham, med Bajonetten paa Flinten, to Gange

Den Svenske Flode slagen af Rabe.

Sehsted slaaer en Flottille under Rygen.

Derved befordres de Alliertes Landgang.

Gange tilbage og jagede, den tredie Gang, hans gandske Magt saaledes paa Flugt, at da Kongen selv mistede sin Hæst, saa og nogle hans bedste Generaler, særdeles Printzen af Hessen Darmstad, Dalborf og Bassewitz vare fældede ved hans Side, retirerede han sig endelig til Stralsund, efterladende i Fehr-Schantze, Resten under General Marschalls Commando, med Ordre, ikke at overgive sig, men slaae indtil sidste Mand, thi hvem som undkom, ville han lade ophænge. Dog disse vare saa kloge at udvælge Fængslet i Steden for Gallien, og overgave sig to Dage derefter, da paa deres Side savnedes Tusende og hos de Danske ikke 100, blant hvilke var Oberst Moltke og Major Manteuffel.

Svenske slagne paa Rygen.

Endelig saae Kong Carl, det var Høytid at følge sine Venners Raad. Den 21 December begav han sig, paa et lidet Fartøy, ved Natte-Tid, og i hart Veyr, fra Stralsund over Øster-Søen, til Ystad i Skaane. Et par Dage derefter, overgav sig det længe beængstede og halv ruinerte Stralsund, til de Danske, dog saa, at Fangerne af Tydsk Nation, bleve deelte imellem de Allierte, men 1000 indfødte Svenske bleve overforte til deres Fæderne-Land. Visмar, som endnu var tilbage, blev indtil en bequemmere Aarsens-Tid, bloqveret. Om Nye-Aars Tid, 1716 begyndte en haard Frost, som holt ved i nogle Uger og allerede havde lagt Broe imellem Siælland og Skaane. I denne Provintz havde Kong Carl samlet al sin overblevne Magt, og giorde Mine til at vove det samme, som hans Far-Fader Kong Carl Gustav 1658. Dog det indfaldende Tøe-Veyr giorde Isen og det derpaa bygte Anslag til Vand, følgeligen maatte noget forsøges andensteds, nemlig i Kongeriget Norge.

Kong Carl XII. forlader Stralsund.

Som overgives til de Danske.

Kong Carl giør Indfald i Norge.

Der aabnedes Veyen den 9 Martii, med 600 Ryttere, som paa Høeland gik over Grendserne, og ved en Broe, fandt langt større Modstand end de havde ventet af Posteringen, bestaaende i et Par hundrede Dragoner. Med disse drev Oberste Kruse Svensken to Gange tilbage, og saarede med egen Haand Arve-Prindsen af Hessen, ligesom General Poniatovski blev skudt i Halsen. Kong Carl kom i egen Person sin Svoger til Hielp, trængde endelig igiennem, tog Kruse fangen, og da denne fandtes meget hart saaret, var Kongen saa Ædelmodig, at lade ham ved sin egen Liv-Chirurgum, forbinde, besøgte ham ogsaa næste Dagen paa hans Seng i et Bonde-Huus, spørgende: Om Jyten havde flere saadanne brave Karle som han. Svaret var: Naar Eders Majestæt behager at rykke længere frem, skal de finde langt flere saa brave som jeg. Dette viiste sig i Sandhed, thi da den commanderende General-Lieutenant Bartholt Lytzov havde besat sine nærmeste Fæstninger, og med 3000 Mand retrancheret sig ved Gillebek, for at afskiære Passen til Kongsbergs Solv-Verk, samt ved Vand siden at kunde forene sig med de fra Dannemark forventede Hielpe-Tropper, saa marscherede den Svenske Armee, uden Ophold, indtil Christiania, men efter Landets Leylighed, alt i maadelige Partier. Disse tabte under Veys idelig meget Folk, snart ved Skud fra Siderne, snart ved at forcere de Forhugninger, som Field-Bonden havde giort i trange Veye, saasom paa Bak-Bior- og Gielder-Aasen, snart ved at fouragere og søge Forfriskning, hvor de holt sig sikre, men vidste ikke deraf, forend de saae sig omringede og overmandede. Allervoveligst var det, at de lode Fridrichshald og Fridrichstad ligge bag Ryggen. Dem ville de og siden beleire, men saadant giordes umueligt derved, at den

Finder god Modstand.

af

af mange Mandoms Prøver bekiendte Commandeur Tordenskiold, ved en Action i Dynekilen, bemægtigede sig deres Artillerie og Ammunition, som strax skal meldes. Fra disse paa Ryggen liggende Fæstninger giordes nogle lykkelige Udfald, som opsnappede de fra Sverrig komne Breve og giorde Correspondencen gandske usikker. Ved saadan Leylighed blev særdeles den 15 Martii, Oberst-Lieutenant Weinholtz og Major Thesmar, tillige med nogle hundrede Mand og deres Chefs, paa Moss slagne og fangne af den Fridrichstadske Garnison. Den 13 Martii naaede Svenskén Christiania, en aaben Bye med adskillige Forstæder; dog forsynet med det faste Citadelle Aggershuus, fra hvis dobbelte Mure, mange af Stadens Gader kunde beskydes, og da disse ere anlagte i lige Linie, saa torde ingen Svensk vise sig i Tvær-Gaderne, thi saa snart man fra Fæstningen saae en blaae Kiortel, kom en Canon-Kugle rullende efter den, hvor over Staden stod i Fare for at blive afbrændt, hvilket dog ikke var Kongens Agt, ligesom han overalt lod holde god Krigs-Disciplin, og vel inddrive store Skatter (særdeles af Borgerskabet i Christiania, hvor nogle hensatte i hemmelig Forvaring hvad kostbart var, og begave sig selv til General Lyzows Postering) men ellers behandledes Normanden indtil videre, saa mildeligen, at man vel merkede Kongens Hensigt. End ogsaa nogle faa Snaphaner, som falt i hans Hænder, beskænkede han med Ducater og formanede dem at blive hiemme herefter. For at tvinge Fæstningen, bleve Vand-Renderne afskaarne og Besetningens 2000 Mand, begyndte at lide Vand-Mangel, undtagen paa Salt-Vand fra Fiorden, og det Snee- eller Jis-Vand, som kunde smæltes. Men strax derpaa opvældede en tilforn ubekiendt Kilde i Commandantens, General Kleinaus Hauge

Svenske slagne paa Moss.

God Krigs-Disciplin.

Aggershuus Fæstning indsluttes.

paa Fæstningens underste Deel, kaldet Hovet-Tangen. Denne gav Vand nok, saa længe det behovedes og forsvandt siden. Dette er en Sandhed. Jeg har selv seet Stædet og hørt denne saavelsom flere underlige Tildragelser, kort efter fortælle af mange troeværdige Vidner, endogsaa af General Lyzaus egen Mund. Medens Kong Carl opholdt sig her, streifede hans udsendte Partier mange steds omkring, men hart ad allevegne til deres store Skade. Oberst Løven blev med sit heele Regiment Ryttere, den 27 Martii overfalden paa Nordre Houg og ved Oberst Ørkens Dragoner-Regiment, i en hast indsluttet saaledes, at ikkuns hundrede undkomme, men Resten deels nedlagt, deels tagen til Fange. Præste-Konen modtog Officererne meget vel med Mad og Drikke, saa de lystede at blive der Natten over. Imidlertid havde denne snilde Kone sendt Bud og Efterretning til Oberst Ørken, som stod ey langt derfra, og overfaldt dem samme Nat, da Præste-Gaarden blev en Slagterbænk. Den 8 April bleve to Svenske Compagnier til Fods og et til Hest slagne af et Norsk Compagnie, samt nogle frivillige Borgere i Fridrichshald og Bønderne i Tistedalen, hvis Anførere var en Degn, navnlig Ole Barcke. Han døede i denne fremmede Forretning, som ikke var den første af det Slags. Paa Krogskougen ville Major Throth med 400 Mand, trænge igiennem en forhuggen huul Vey, men blev af 100 Soldater og ligesaa mange Telle-Bønder fangen, tillige med et par hundrede Mand, samt 130 dræbte. I Harestue Skoven commanderte Oberste Schøler en Postering af Bønder fra Hedemarken, som giorde Fienden stor Afbræk ved Nitsund og andensteds. Ved at indtage en Postering paa Gieller-Aasens trange og steile Veye, spildte Fienden, mod Enden af Martio, meget Folk. Kongen commanderede

Guds Forsyn.

Svenske slagne paa Norder-houg.

Og flere Stæder.

der

der ſelv og agtede ingen Vanſkelighed eller Tab paa Mandſkab, naar han ikkun kunde trænge igiennem. Paa Mos leed Fienden ikke allene, ſom for er meldet, i Martio, men ogſaa den 23 April et ſtort Nedlag, ſærdeles da Oberſt Falkenberg, med ſine underhavende 800 Mand, ſidſte Gang havde oprettet Magazin der i Byen, og af Brigadier Budde med lige Mandſkab, blev angreben, men lod Gaderne indſlutte med Spanſke Ryttere, og ſatte Soldater i Huſene til at give Salve af Vinduer og Dørre. Falkenberg tillige med 450 Mand bleve paa Stædet, 350 Fangne og et got Magazin erobret. Nyt Nedlag paa Mos.

Kort efter, nemlig den 29 April, havde Kong Carl tabt alt Haab om at indtage Norge paa den Maade, da han dagligen fik ſlette Tidender fra ſine Folk, havde ingen faſt Fod, og ventede ey heller at blive Mæſter af det til Lands bloqverte Aggershuus, ſaalænge ſom Soe-Siden var aaben. Hertil kom dette ſærdeles, at han et par Dage tilforn, horde uſædvanlig mange Skud fra bemeldte Fæſtning, hvilket holdtes for et Signal, at de fra Dannemark forventede Hiælpe-Tropper nu vare ankomne, ſkiønt det ſkede i anden Henſigt, nemlig man ſkiød Victorie over den Tidende, ſom Admiral Gabel, Dagen tilforn havde bragt med ſig, om Vismars Overgivelſe, efter en langvarig Beleiring, i hvilken man af Nød maatte æde Hæſte-Kiød og andet uſædvanligt. I Betragtning af ſaadan de Danſkes formeente Ankomſt, ved en længe ventet Transport, holdt Kong Carl det ikke raadeligt, at fortſætte denne allereede koſtbare Campagne, og ſtaae i Fare for at blive couperet. Han brød da op, gik tilbage og det med langt ſtørre Haſtighed end han var indkommen, ſaa at Vejen laae beſtrøet med mange Døde Kroppe, baade Menniſkers og Hæſtes, hvis Aadſler opvakte en ulidelig Stank for de Reiſende. Imel- Vismars Overgivelſe. Kong Carl gaaer tilbage.

lem Fridrichſtad og Fridrichshald opholdt Kongen ſig i May-Maanet paa Torpum, og ſatte General Delvig med noget Cavallerie ved Skeberg. De Norſke fulgte efter og havde ved Svine-Sund, ſom er et Færge-Stæd over Glommen, giort ſig et Retrenchement. Det ville Kongen angribe, hans Heſt blev ſkudt, og i Faldet blev Kongens Fod vreden af Leed, ſaa han i nogle Dage udſtod ſtor Smærte og alting ſtandſede, undtagen at den liden Skandſe Spaanevig, blev indtagen og noget Mandſkab fanget. Over Svine-Sund lod Kongen bygge en Broe, for at have Samfund med ſit Land, og tænkte ſaa at indtage Grændſe-Fæſtningen Fridrichshald, hvilken til den Ende, med nogle tuſend Mand under General Delvig, i May og Junii Maanet, blev indſluttet, dog af Begyndelſen ikkun langt fra. Fæſtningen var imidlertid bleven forſynet, og den der underliggende Byes Borgerſkab, udgiorde tillige med næſtboende Tiſtedals Bønder, et lidet Corps af Frivillige og paalidelige Folk. Diſſe Fuſkere i Krigs-Konſten giorde, ligeſom deres Landsmænd andenſtæds, nogle ſaadanne Mæſter-Stykker, ſom Kong Carl maatte roſe, og det ſyntes, at han, ſom en Elſker af all Kiækhed, holt af dem derfor. Den 4de Julii gandſke tidlig, tænkte Kongen at overrumple de tvende yderſte Fæſtninger Fridrichſteen og Borger-Skandſen. Selv vaadede han med ſit Mandſkab over det Vand Skaanvigsfoſſen, lod Trommen ikke rore, og ventede at finde Garniſonen ſovende. Men da han var nær nok, gav man fra Fæſtningerne ſaa ſtærke Salver, at mange, baade Officerer og Gemeene, bleve liggende paa Stedet, og blandt dem ſærdeles General Schlippenbach.

Spaanevig Skandſe indtages.

Friderichshald indſluttes.

Da

Da dette ikke ville lykkes, gik Kongen med 3000 Mand paa en anden Side, i den aabne Bye, hvor Borgerskabet under Oberst-Lieutenant Steens Anførelse, først giorde Modstand efter Mueligheed, og dræbte Capitain Calnein med mange fleere, ligesom Kongen selv sagdes at have faaet et lidet Saar. Disse Frievillige maatte endelig vige Overmagten, og begive sig op under Fæstningens Canoner, derfor tænkte Fienden at være sikker nok, i en forladt Bye, som Borgerne formodentlig ville have skaanet. Men det slog feyl, saavel fra Hovet-Fæstningen Fridrichshald, som fra en i Havnen liggende Pram, beplantet med Canoner, blev ideligen skudt saa stærk, at de Svenske faldt, saa snart de lode sig see paa Gaderne, hvilket ogsaa vederfoer General Delvig, i det han gik ved Kongens Side, saa og andensteds en Deel høye Officerer, hvis Tab meget blev beklaget. I Cammer-Raad Valcks Huus, hvor Kongen opholdt sig, blev kastet en Bombe, som med en losreven Splind, lidet saarede hans Ansigt under Øyet. Ved Knallet falt hans Majestæt og fleere i Afmagt omkuld, men Kongen var den første, som reyste sig, og gik ud paa Gaden. Der giorde han ofte noget, som kunde kaldes en fremmet Gierning, nemlig Anstalt til at dæmpe den Ildebrand, hvilken Indbyggerne selv med al Magt søgte at optænde, og det saavel ved Skud fra Fæstningen, som ved hemmelig anlagt Ild, da Fienden ikke vissere kunde fordrives af Staden. Endelig lykkedes denne Ulykke, efter Borgernes eget Ønske. De tvende Brødre Kolbiørnsen, som ofte viiste sig, at være behiertede Patrioter, giorde hemmelig Anstalt i deres Gaarde, til en heftig Ildebrand. Denne tog saa stærk overhaand, at heele Byen, inden faa Timer, stod i lyes Lue. Da maatte Svenſken vige, men med stort Tab. Thi for

Kongen kommer i yderlig Fare.

Borgerne sætte selv Ild paa deres Stad.

at

at være i Byen sikker mod Overfald, havde han ladet Broens Planker afkaste. Disse udkrævede Tid at legge paa igien, men Tiden var knap. Fra Fæstningen canonerede man paa de Flygtige af al Magt, og giorde dertil, ved Oberst-Lieutenant Steen, et Udfald, som midt i den Confusion kom bag paa Svensken, og giorde tillige saa stort Nedlag, at af 3000 komme ikkun 1000 derfra, helst mange, som ville undflye Ilden, falt i Vandet, og af de Norske selv omkomne tillige nogle, ved Skud fra Fæstningen, nemlig de som af Nidkiærhed trængde alt for nær ind paa den flygtige Fiende, og altsaa ikke kunde adskilles. I den heftige Ild af saa mange store Træe-Huuse, omkomme ogsaa tillige med Fienden, en Deel af Indbyggerne, deels syge, deels saadanne, som i de der brugelige hvælvede Kiældere, havde skiult sig og det Gods de haabede at redde. Men disse brandfrie Kieldre fandtes ikke røgfrie (*). Af Røg og Qvalm bleve mange qvalte og Skaden var visselig stor, men ansaaes enda af de troe og tapre Indbyggere, for en langt større Vinding, end ved Fiendens Ophold i deres Huuse, at see Fæstningen saa nær indskrænket og dens Indtagelse lettet. Sporger man, af hvad Aarsag Kong Carl ikke allerede havde foretaget Fridrichhalds ordentlige Beleyring, og til hvad Ende han, uden nogen Forretning opholdt sig der, da svares: Han ventede hvær Dag og Time, ved en Transport fra

Mange Svenske nedlagte.

De Svenske ventede efter en Transport med Ammunition.

(*) Om denne Fridrichshalds forehafte Beleiring, Byens Brand og Borgernes ugemeene Troeskab og Tapperhed, haver Professor J. Schröder, som kort efter var Rector Scholæ paa Stedet, og nøye udspurde alting, paa Vers skrevet en egen udførlig Tractat in 4to., og der i optegnet mange Merkværdigheder, som ellers ere lidet bekiendte, men ikke heller kunne finde Rum i dette Udtog.

fra Strømſtad, at faa alt det ſom fattedes til at udføre ſit Anſlag, nemlig allehaande Ammunition. Denne laae gandſke færdig i Dynekilden ved Strømſtad, og var fra Gothenborg udſendt med en Flotille, beſtaaende af 7 ſtore og 3 ſmaa Galleyer, fem armerte Skibe, een Pram, og 8 tilladte Kopfardie-Skibe. Denne vigtige Transport ruinerede den berømmelige Tordenſkiold og tillige med den, de Svenſkes gandſke Campagne i det Aar; Thi den 7 Julii, ſom var 3 Dage efter Kongens Ankomſt til Fridrichshald, fandt han den liggende Seylfærdig i Dynekilden: Nu ſaae Tordenſkiold vel, at Fienden var ham meer end dobbelt voxen i Skibe og Folk, thi hvad han havde, var Fregatten Hvide-Ørn, de 2 Pramme Hiælperen og Noæ Ark, ſamt 2 Galleyer. Men denne Soe-Helt maalede ſædvanligen ſit Mod, og ikke ſine Kræfter med Fiendens, rettende ſig efter en Regel, ſom ellers haver mange Undtagelſer, nemlig:

Audaces fortuna juvat.

Derfor greb han Fienden friſk an, fandt ſtor Modſtand, og ſloges i 12 gandſke Timer, førend han blev Meſter. Da Svenſken ſaae ſig overvunden, og de tvende ſtørſte Galleyer ſkudte i Siunk, ville han have opbrændt alle Ammunitions-Skibene, men det forbod Tordenſkiold med ſine Canoner, og bemægtigede ſig alting ſaa fuldkommeligen, at intet undgik. Da ſaadant rygtedes til Fridrichshald, og var efter Seyer-Vinderens Navn, ligeſom et Torden-Slag hos dem, der længe havde ventet paa Transporten, ſaa blev Svenſken glad ved at ſlippe de Norſke Grendſer, hvor nogle brave Officerer og mange tuſende Gemeene, forgieves havde ſat Livet til. Herr Nodberg maa, i ſin Konges Hiſtorie, Tom. II. p. 577.

Denne blev Underveys optagen af Tordenſkiold.

Ikke uden en haard Fægtning.

Fienden nødet til at forlade Norge.

tilstaae; at saa længe de Danske vare Mæstere af Søe-Kysten, kunde man i Norge, hvor ey er nogen slet og viid Mark til stort Feldslag, have ruineret en Armee ti Gange større og enda inted udrettet.

Dernæst recruterede Kong Carl sin Armee, drog den til Skaane og besatte dermed den Provintzes Soe-Kyster, da han, efter et ikke ugrundet Rygte, og aabenbare Anstalter, nu maatte lave sig paa et Besøg af den til saadan Ende foreente Danske og Russiske Armee, hvilken udgiorde 72000 Mand. Den 17 Julii ankom til Kiøbenhavn hans Czariske Majestæt fra Meklenborg, med de første 8000 Russer, fordeelte paa 48 Galleyer, efter hvilke siden fulgte 38000, som alle camperede uden for Øster-Port, indtil gammel Vartoug. Den Russiske Monark logerede i Herr Edingers Huus, og blev modtagen med al optænkelig Høygtelse, skiønt han var ikke meget for Ceremonie. Derfor giordes end meere af hans Gemahl, Czarinde Catharina, som siden efter, kom til Lands, og den 23 Julii, holt med Pragt, sit offentlige Indtog, da Kong Friderich selv reiste hende i Møde, en Miil uden for Staden. Imidlertid, gik Anslaget om en concerteret Landgang paa Skaane, snart over Styr. Aarsagerne ville man giette, men med Uvished. Nok at Russerne den 17 September fik Ordre at bryde op igien og gaae samme Vey tilbage, som og efter Haanden skeede. Czaren selv besaae alle Mærkværdigheder i Kiøbenhavn, og gik den 27 October derfra igiennem Fyen og Holsteen til Hamborg.

Czar Peter I. ankommer med sin Armee til Kiøbenh.

Men gaaer snart tilbage igien.

I næste Foraar Ao. 1717 gik Tordenskiold med en halvsnees Galleyer og tvende Pramme, den 14 May, ind i Hafnen for Gottenborg, med Forsætt at opbrænde den der liggende Svenske Esqvadre.

Dette

Dette Anslag rygtedes i Tide, og der giordes saa gode Anstalter, at Expeditionens Hovet-Hensigt slog Feyl, dog ruinerede han en Deel mindre Skibe, samt Reberbanen og nogle Batterier, hvis Canoner han gav sig Tid at fornagle, endskiønt det syntes, han knap kunde forsvare sig selv, da han allevegne fandt stor Modstand, og ved at passere nye og gamle Elfsborgs Casteller, tabte tvende af sine Galleyer og en Deel Mandskab, tillige med Commandeur Capitain Sivers. Kort efter, nemlig den 4 Julii, ville han med nogle Skibe og Galleyer bemestre sig Strømstad. Men det lykkedes ikke, thi, General Hierta opkastede i en Hast 3 Batterier mod Vand-Kanten, og tog saavel imod ham, at han med nogle hundrede Mands Tab og 3 Blesshyrer paa sig selv, maatte søge til Fridrichstad.

Tordenskiolds nye Expedition mod Gottenborg og Stromstad ville ikke lykkes.

Videre skeede i dette Aar intet af Vigtighed, Krigen angaaende, uden at Wismars berømte Fæstning, ved stort Arbeid blev sleifet, og til 12 Regimenter Rytterie, giort Anslag paa 12 samlede Districter, nemlig 6 i Sieland, 1 i Falster, 1 i Laaland, 1 i Fyen og 3 i Jylland. En kostbar men nyttig Indretning, hvor i dog er skeet nogen Forandring. Ligesom den Lutherske Kirke i andre Lande, den 31 Octbr. holt en Jubel- eller Taksigelses-Fest, til Erindring om den for 200 Aar, af Doctor Morten Luther i Wittenberg, lykkeligen giorde Begyndelse med at hanthæve Evangelii ældgamle Lys, mod Pavedommets mange Formørkelser, saa ville Kong Friderich viise, at han, efter Konge-Loven, var en oprigtig Tilhængere af den Augsborgske Bekiendelse. Hans Majestæt anordnede derfor en Fest af 8 Dages Helligholdelse i sine Riger og Lande. Lod dertil indbyde mange Adelige, Grævelige og Fyrstelige Personer, hvilke paa bemeldte Dag, i en meget herlig Processíon,

Ryttere-Districters Indretning

Jubel-Fæst

som jeg selv haver seet, fulgte det Kongelige Huus til vor Frue Kirke, at aflegge en offentlig Taksigelse, hvorpaa ved Universitætet og andensteds, de øvrige Dage fulgte fleere Solennitæter, som i egne Skrifter, særdeles i D. Salom.. Cypriani Hilariis Evangelicis, udførligen findes beskrevne.

Marschlandenes Oversvømmelse.

Ligesom Øst-Friesland, Oldenborg, Stift-Bremen, og fleere Marskflande ved Vester-Søen, overgik en stor Vands-Vaade ved Digernes Giennembrydelse, saa traf samme ogsaa alle Danske Marskflande i Holsteen og Slesvig, den 25 December eller første Jule-Dag, da Menniſker og Qvæg, i tusende Tal, druknede, Husene bortsvømmede og en Skade paa mange Tonder Guld Værdie, rammede Kongens Undersaatter og Hans Majestæt selv, som giorde det bedste til at vinde det kostbare Marskland igien. Ja nogle Formuende have siden den Tid, med utroelig Omkostning, vundet meere Land tilbage, og med deres Inddigning gaaet videre ud, end tilforn, om det ellers efter Haab og Ønske, maa bestaae i følgende Tider, ved den Almægtiges Beskiærmelse.

Kong Carls nye Indfald i Norge.

Midt om Sommeren i Aaret 1718, begyndte Kong Carl XII. at giøre Anstalt til et nyt Forsøg paa Fridrichshalds Beleyring. Til den Ende lod han med stor Besværing, og deels over Land, bringe nogle Galleyer til Svine-Sund. De Norske forsømmede ikke at komme ham her tilforn, og ruinerede med deres Skud, saavel denne Flotille, som de til dens Beskiærmelse opkastede Batterier, i Kongens Aasyn, da noget Mandskab, og ved hans Side en Officeer blev dræbt, ja efter Rygte han selv fik et hart Slag paa Armen, af et Stykke Steen, som den beskudte Klippe kastede fra sig. Men mod denne og flere smaa Forvarsler

af

af det snart foreſtaaende, var denne Helt saa ubevegelig som Klippen selv. Da det nu eller aldrig, skulle gielde Norge, ville han selv med 20000 Mand bryde ind Sondenfields, men Nordenfields lod han i Auguſto 10000 under General Adlerfels Commando, marschere mod Tronhiem, tagende deres Vey igiennem Verdalen, hvor en usedvanlig varm og tor Sommer havde giort Broe over de ellers alt for blode Kiær og Moser. Der bleve de snart Mæstre af Steen-Skantze 12 Mile fra Tronhiem, og kort efter af Skognes-Skandse 5 Mile derfra. Paa begge Stæder fandt de i Magazinerne lidet til Forfriskning, som og vel behovedes, efter en meget moysommelig Marsch over høye Field, dybe Dale, styrtende Elve, samt saa steile og smalle Veye paa Fieldkanten, at ikkuns Mand for Mand kunde marschere. Skiønt de enda selv maatte slæbe baade deres Canoner og Magaziner af Sted (*). Det lidde nu ud paa Høsten og Efteraaret. Mandskabet kom sielden i Huus eller Seng. Bonder-Gaardene fandtes forladte. Hvor Kornet endnu

Med 30000 Mand.

Steen- og Skognes-Skandser indtages Nordenfields.

(*) Hr. Nordberg siger L. C. p. 669, at de i en ferſk Søe, kaldet Alsen, fandt klart Vand og skion Græs-Vært, men begge Deele, saa forgiftige, at nogle af deres Heste creperede deraf. Aarsagen til en saa fremmet naturlig Egenskab, skulle efter Indbyggernes Sigende, være noget, som i det mindste er mig og mange andre ubekiendt, hiemstilles altsaa til de meere kyndiges Omdomme, „nemlig: naar Skyerne stryge paa Fieldtoppen i den Egn, skulle de efterlade „sig noget selsomt (Lemna efter sig en Uhyra) hvilket Indvaanerne kalde Field-„Mos, eller Lomlar: de ere af Vært som en knyttet Næve, lodne som Mar-„svin og forgiftige. Deraf skeer, at naar efter sterk Regn eller tyk Luft, kom-„mer et Storm-Væyr og styrter Vandet ned af Fieldene, da blive nestliggende Sumper, snart meere, snart mindre forgiftige. Saa vidt Hr. Nordberg.

endnu stod paa Marken, maatte Fienden selv høste og handle det, thi saadant havde General **Budde** i **Trondhiem** forbødet Bonden at giøre, paa det Svenſken ingen Forraad skulle finde. Saa var og alt ungt Mandskab draget til Fields eller paa Udøerne, efterladende sig allene gamle Mænd, Qvinder og Børn. Imidlertid hialp man sig nogenledes igiennem, undtagen 150 Mand, som paa **Løvanger** bleve overfaldne og slagne, samt Capitainen tagen til Fange. Saa og en anden Trop, som paa **Klebbo** blev af de Norske nedlagt, og deres Anfører Capitain **Langstrøm** ihielskut. Efter **Trondhiems** Indtagelse tragtede man med al Magt, men ved den langsomme Marsch, havde General **Budde** vundet Tid nok til at sætte dens Fæstning i fuld Stand, paa den eeneste tilgængelige Land-Side, da Søen og Elven indslutter de 3 Sider. Der laae Commandeur **Vessel**, med nogle armerte Skibe og de 2 Citadeller **Munkholm** og **Christians-Steen**, kunde med deres Skud bedekke Byen. Saa giorde og **Budde** Udfald og mistede nogle, men nedlagde flere af Fienden. General **Adlerfeld**, eller som nogle kalde ham **Armfeld**, fik ved Expresser, en unaadig Hilsen fra sin Konge, skiønt han ikke fortiente den, thi ingen kunde forestille sig, hvad han udstod, med et udmattet, forhungret og af Snaphaner, samt smaae Partier, dagligen formindsket Mandskab. General la Barre fandt paa **Røraas** en Deel got Kaaber, men derfor kunde intet faaes til Kiøbs, og om end fra deres Hiem havde været noget at faae, ville Aarsens Tid ey tillade Overførselen. Sidst i December opsnappede Svenſken en Danſk Postillion, som skulle bringe Tidende om Kong Carls Død for **Fridrichshald**. Det holdt han for en Fabel, eller og en Finte, optænkt til at bedrage ham. Men inden Aarets Ende, fik han Stadfæstelse

Fienden slaaes ved Hunger, da Landet var blottet.

Trondhiem i Stand til at tage mod Fienden.

Men angribes ikke.

stelse nok, og var siden betænkt paa at trekke sig over Fieldet tilbage. Dette skeede i Januar 1716, under Vei-Viisning af Bønderne i Tydals-Sogn, som det sidste paa den Kant, men da de naaede Høyden, indfaldt saa stor Tykning og Snee-Fog, at Folket gandske blev forvildet og adspredt, item tillige en saa haard og bidende Kuld, at de, som ikke druknede i Sneen, frøse stive som Træer, og fandtes om Foraaret i den Positur, de havde staaet og gaaet, nogle ogsaa paa Knæe med sammen foldede Hænder (*). I Begyndelsen brændte de alt hvad brændeligt var, for at varme sig. Endogsaa det lidet Træe paa Skaftet af deres Bøsser, blev ey sparet, men da Vejen var 7 Mile, mange tilforn syge og udhungrede, og alle nu angrebne af en uovervindelig Fiende, saa slap, af en halv Snees Tusende, som siges at være indkomne i Norge, ikkun 500 tilbage med Livet, skiønt neppe nogen af disse med Livs-Helbred (**).

Nogle tusende Svenske omkomme ynkeligen paa Tydalsfield.

Efter at jeg, for Sammenhengens Skyld, først haver givet kort Beretning om denne Norden-fieldske Expedition, maa jeg atter vende mig til den Sønden-fieldske, hvor Kong Carl selv var Anforer for Hovet-Armeen, bestaaende i 20000 Mand, paa hvis Frembringelse, Udrustning og Underhold at bestride, efter saa mange Aars Krig, alle Rigets Kræfter

(*) O! at de som raade for Fred og Krig, i tide betænkte, at den Jammer som Krigen forud kand sees at ville medføre, er ikkuns den mindste Deel af det, som siden virkelig følger, tvært imod deres Meening og Ønske.

(**) Ved A. Bussæus, i et Mss. indeholdende Kong Friderich IV. Dag-Register, meldes om usedvanlig mange Rov-Dyr, formodentlig Ulfve, Vielfraase, eller Jerver, Gouper ꝛc. som, denne Vinter og Foraar, indfandt sig til at fortære den Mængde af Menniskers og Hestes døde Legemer, saa at Skytterne fik god Jagt ved den Leylighed.

Kræfter indtil det yderſte, vare anvendte. I November forefaldt paa Idefiorden, nogle ſmaa Actioner, ſom kaaſtede Folk paa begge Sider.

De Danſke og Norſke poſteres mod Grendſerne Sondenfields.

Den Danſke Armee, ſom ſtørſte Deels ſtod paa Poſteringer imellem Friderichſtadt og Fridrichshald, havde foruden Generalerne Lytzov og Grev Sponek, Hertug Philip Ernst af Glyksborg til Chef, men agerede alleene Forſvars Viis, ventende flere Tropper ved en Transport fra Dannemark. Saa blev og det Aar, den Norſke Vinter meget længe ude, og beſtod næſten alleene i Regn og Slud, ſom tillige med de dybe Veye, giorde Ophold i Anſlagenes Udforelſe.

Fridrichshalds Beleiring.

Endelig giordes den 20 November, en Begyndelſe med Beleiringen af Fridrichshald eller egentlig og allerforſt, et lidet Udenværk kaldet Gylden-Løve. Samme blev indſluttet ved 800 Mand og i ſyv Dage beſkut fra 3 Batterier med 18 Canoner og 6 Morſere, men forſvarede ſig ſaa vel, at i Løb-Gravene omkomme 22 Mand og 1 Officer. Da man var kommen Muren paa 66 Alne nær, ſamt havde ſkudt Breche og ruineret Taarnet, ſaa det var jevnt med Murene, ville Kongen at man ſkulle ſette Stormſtier til, og tage den liden Fæſtning med Kaarden i Haanden, ſom og ſkeede.

Udenværket Gylden-Løv indtages.

I egen Perſon gav Hans Majeſtæt ſig paa een af Stigerne, hvor han var den næſt overſte og havde ingen for ſig, uden Oberſt Bousqvet. Den liden Beſetning, maatte efter en Salve, retirere ſig til det inderſte Taarn og giorde af dets Huller, endnu nogle Skud, men det varede ikke længe forend den ſaae ſig nødet til at bede om Qvarteer.

Hovetfæſtningen angreben.

Nu ſkulle det gielde Hovet-Fæſtningen ſelv, hvor man hver Nat, arbeydede med nogle hundrede Mand i Løbe-Gravene, men ikke uden ſtor Beſværlighed og Folke-Spilde, deels fordi Jorden var ey dyb, havende allevegne Steen i Grunden, deels ogſaa fordi Natten ey kunde

ſkiule

ſkule Arbeiderne, da Commandanten Oberſt Landsberg, ved at udhænge Beeg-Krandſe fra de høye Mure, og derhos uafladeligen at give Ild paa Arbeyderne, med allerſtørſte Flid ſøgte at ruinere deres Værk, ſaavel ſom dem ſelv. Hen imod 500 Alne havde man den 29 November, allerede udſtrakt ſine Linier, og ſaavel Ingenieuren Migret ſom General-Adjutanten Sikkert, gave Haab om, at Fæſtningen, efter 8 Dages Forløb, ſkulle være i deres Hænder. Dog et Tilfælde forvolt, at det Løfte ikke opfyldtes. Den 30 Novembr., ſom var første Advents Søndag, havde Hans Majeſtæt, efter fuldendte Guds-Tieneſte, givet Ordre til viſſe Officerer, og derpaa om Aftenen forladt ſit Hovet-Quarteer i Tiſtedalen. Man meente at han, ligeſom nogle Gange tilforn, havde taget Natteroe i en Hytte af Bretter, ſom var bygt ikke langt fra Trancheen, hvilket maaſkee ogſaa var Forſætted, men da hans Iver i alt Foretagende, nok kiendes at have været lige ſaa utrettelig, ſom hans Mod uboyeligt, ville han ende ſin Dags-Gierning med at beſøge Arbeyderne og ſee deres Fremgang i Løbe-Graven. Det ſkeede, og ved ſaadant Paaſiun, lukkedes til allerſidſt hans Øyne. Klokken hen ved 9 Slet om Aftenen, ſtod Kongen i Løbe-Graven ſaa dybt, at han paa Over-Kanten lagde ſine Arme. Nogle Officerer vare i deres Forretning ikke langt derfra, og ønſkede uden Tvivl, at Kongen ikke havde været deelagtig i deres Fare, thi Commandanten lod ſærdeles den Nat, ſkyde ſaa heftig og uophørlig paa Arbeyderne, at Natten hos dem var næſten ſaa Lys ſom Dagen ſelv. Da de nu ſaae Kongen helde Hovedet paa begge Armene, meentes først, at Hans Majeſtæt maatte være falden i en Blund, thi hans ſædvanlige Sove-Tid var Klokken 9, og Klokken 2 om Morgenen var han oppe igien. Men da dem ſyntes, den Blund varede

Kongen gaaer ſelv i Løbegravene.

usædvanlig længe, gik General-Adjutanten Sikkert hen, at see til. Nu det han saae, var ikke meere Kong Carl, men hans ringeste Deel, nemlig et blodigt Legeme. En Kugle var gaaet ind ad Kongens høyre Tinding og ud igien, lidet neden for den Venstre. For at ikke giøre
Udbæres død derfra. strax alt for stor Opsigt, indsvøbtes Liget i en Kappe, og blev under Navn af en Officeers Liig, baaret til Hovet-Quarteret, men derfra, efter nogle Dages Forløb, til Uddeval. Næste Dagen saae Commandant Landsberg, med stor Forundring, Belejrernes Arbeyd at ophøre, men blev dog ved, med sine Skud at ruinere det begyndte, indtil nogle Overløbere strax indfandt sig med en Tidende af det Slags, som endelig maatte røre alle Hierter, og sette dem i en særdeles Blanding af saadanne Gemyts-Bevægelser, som ellers ikke altid passe sig sammen, nemlig Sorrig, Glæde, Høyagtelse, Ynksomhed, Forundring, ja først og sidst Forundring over Forsynets vise og hellige Øye, i at opholde just til den Tid og det Sted, men ikke længere, et Liv, som fra mange Aar af, ideligen havde braveret sin egen og mange tusende andres Død.

Med denne vigtige Tidende, vovede sig Tordenskiold strax, paa en Baad, til Kiøbenhavn. Der sørgede Hoffet over en Fætters, men ikke over en Fiendes Død. Nu haabedes frem for tilforn, den længe forønskte Fred. Dog fandt samme af Begyndelsen Forhindring nok i begge Parters Paastand, om Fredens Vilkaar. Ved en langvarig Krig var Dannemark vel temmelig svækket, men Sverrig saa godt som
Russerne anfalde de Svenske Kyster. gandske udtømmet, særdeles siden Baron Gørtz fik Haand i Finantserne. Hans Forslag til Freds-Handling med Czar Peter, ville ved den Alandske Congres ikke lykkes. De Russiske Galleyer satte i næste

For-

Foraar 1719, Folk i Land paa adskillige Svenske Kyster, hvor man skiendte og brændte, ødelagde Biergværks-Brugene, og forøgede Landets Jammer til det Høyeste, for at naae den Krones endelige Afkald paa de tabte Provintzer **Ingermanland**, **Estland** og **Liland**. Dannemark søgte Fred med saadanne Vilkaar, som endelig paafulgte. Men disse ville i Begyndelsen ikke tilstaaes af Sverrigs Stænder, hvilke efter Kong CARLS Død, havde sat hans Søster Ulrica Eleonora, den Hessiske Land-Græves Gemahl, paa Thronen, dog med en indskrænket Magt, og efter den da indførte nye Regerings-Form. Følgeligen fandt sig Kong FRIDERICH nødet til Krigens Fortsettelse. I saadan Hensigt reyste Hans **Majestæt** den 22 Junii 1719 til Norge, i Følgeskab med sin Herr Søn Kron-Printz CHRISTIAN.

Kong **Friderich** gaaer til Norge.

Ved **Christiania** sankedes saavel den Norske Armee, som en Deel Danske Regimenter. Disse vare i forrige Vinter bestemte til at forsvare Grendserne mod Svenskens Indfald. Nu brugtes de til at falde ind i Sverrig. Derhen fulgte Hans Majestæt selv med 15000 Mand, ligesom General **Budde**, med nogle Regimenter Nordenfieldske, faldt ind i Jemte-Land. Den 10 Julii kundgiordes ved et nyt Manifest, at Kong FRIDERICH, formedelst Krigens Fortsettelse mod Sverrig, sigtede allene til at befordre den Fred, som begge Nationer ønskede sig. Fire Dage derefter blev holdet en almindelig Bede-Dag, og den 19 brød Armeen op og uden Hinder, gik ind i Bahuus-Lehn, med strængeste Ordre, at skaane Landets Indbyggere, saa vidt de ikke fandtes under Vaaben, for al Fiendlig Vold og Overlast. Deri Landet fandtes et Corps af 8000 Svenske, som ved Kongens Ankomst trekkede sig tilbage mod **Uddeval**. For at erkynde sig nøyere om disse, blev General

Og med sin Armee til **Bahus**-Lehn.

Greve Tramp udsendt med 1500 Mand, meest Rytterie. De toge Veyen over Qvistrumbroe og recognoscerede den Egn, men komme tilbage med den Beskeed, at Fienden ikke meere lod sig see. Strømstads nye anlagte liden Befæstning og et par Soe-Batterier, bleve saasom frivillig forladte, tagne i Besiddelse, men strax demolerte. Et Par Galleyer og 17 andre Skibe havde man, ved de Danskes Ankomst, selv sat Ild paa. I denne Bye, som ligger 3 Miile fra Fridrichshald, havde Kong Carl haft sin Vaaben-Plads, og sædvanligen beboet det Huus, hvor Kong Friderich nu tog sit Logement. Til Byens Fattige lod Hans Majestæt uddeele den liden Forraad, som endnu fandtes i Magazinet, særdeles af Korn-Vare og Salt, da hans egne Magaziner vare nokſom forsynte, og de mange store Bager-Ovne giorde god Tieneste.

Strømstads Verker demoleres.

Commandeur Tordenskiold foretog sig strax den 20 Julii, en Expedition, som nogle meente, ville kaaste alt for meget, nemlig den for næsten uovervindelig udraabte Fæstnings Marstrands Erobring. Samme var 42 Aar tilforn, indtagen af General Ulrich Fridrich Gyldenløve, men ved haard Beleyring og Bestormelse af 4000 Mand, som for en god Deel, satte Livet til derved. Nu havde Tordenskiold ikkun 400 Soldater, og nogle flere Matroser paa faae Skibe, og en Bombardere-Pram kaldet lange Maren. Et par hundrede Mand satte han strax paa det Eyland Koe-Øe, hvor Svensken havde et Soe-Batterie og lidet Mandskab, som uden Modstand søgte bedre Sikkerhed, hvorfor han, paa Øens anden Side, lod opkaste et nyt Batterie. Efter et par Dage fik han endnu een Bombarder-Galliot og 3 andre Pramme, samt deres Besætning til Hielp. Ved disse saavelsom ved Koe-

Tordenskiold angriber Marstrand.

Roe-Øens Batterie, lod han baade Fæſtningen og den nær liggende fiendlige Flotille heftig beſkyde, ſamt med Haand-Granater, den Sidſte ilde tilrede. Saa ſatte han og noget Mandſkab i den aabne Bye Marſtrand, hvor efter Svenſken deels opbrændte, deels forlod ſine Skibe, beſtaaende i 1 Galeaſſe, 2 Galleyer, 1 Fregat, 1 armeret Fartøy og 4 andre Skibe. Saa ſnart Tordenſkiold ſatte i Land, gav Fienden ſin ſidſte Salve af Søe-Batterierne ved Byen, og trekkede ſig op i Fæſtningen. Det i Byen forefundne Magazin med adſkillig Ammunition, bemæſtrede man ſig den 24 Julii, og giorde nu Anſtalt til Citadellets Beſkydelſe, baade fra Land- og Vand-Siden, hvilket begyndtes næſte Dag, og Natten igiennem vedvarede med ſaadan Virkning, at eet af Krudtaarnene ſprang i Luften og gav Anledning til Oprør iblant Garniſonen. Denne beſtod kun i 300 Mand, af hvilke de 200 vare Sachſer, ſom paa nogen Maade twang Commandanten Oberſt Danckvart, ved Signal at begiere Stilſtand og at komme til Accord. Her vovede Tordenſkiold ſig uden Fornødenhed, yderligere end i alt det forrige, thi i Steden for at ſende en Officerer til Commandanten, gik han ſelvanden op til den gode Danckvart, og giorde ham, med ſine Truſler, Helvede ſaa heedt, at han tog tilbage i ſin Lomme den underſkrevne Accord om Overgivelſe, med Vilkaar: Garniſonen ſkulle ved ſin Udvandring ikke fattes Muſik. Saadant ſkeede næſte Dagen den 26 Julii og kaaſtede kort efter, Commandanten ſit Hovet, ſom i Gothenborg med en Øxe blev afhugget.

En forvoven Gierning.

Lykkes dog vel.

I den Danſke Leyr ved Strømſtadt, opvakte denne Tidende ſtor Glæde, og da der, ved et Feſtin i Hovet-Quarteret, blev ſkudt Victoria, ſaae man Kong Friderich i ſaa god Humeur, at de der længſt fiendte

ham, ikke erindrede ſig at have ſeet ham gladere. Commandeur Tordenſkiold avancerede til Vice-Admiral, da denne ſidſte Seyer viſt nok var af ſtorſte Vigtighed, i Henſeende til Fredens Befordring. Sverrig, ſom tillige paa den anden Side blev ængſtet af Ruſſerne, ſtod nu i ſtor Tryk og Klemme. Engelland og Frankerig kunde ikke ſee dets yderligere Ruin, og maatte altſaa giore ſig dobbelt Umage for at overtale begge Parterne til Fred, fandt ogſaa ved deres Foreſtillelſer, nogen meere Indgang end tilforn. Allermeeſt antog ſig Kong GEORG I. af Engelland den Sag, og lod ſig merke, mod ſin Ven Kong FRIDERICH, det var ham ikke lige gyldigt, om de Danſkes Vaaben giorde videre Fremgang eller ikke. Her var det let at overtale Kongen til det, ſom han ſtedſe havde ønſket. Øresunds Told, uden Nations Undtagelſe', ſaa og det længe misbrugte Slesvigſke Lehns-Reduction til Kronen, var Hovet-Sagen, og denne Krigs egentlige Anledning. Derom forſikrede Engelland ved ſin Miniſter Milord Carteret, ſaa og ſiden Frankerig ved Mons. Campredon, følgeligen tænktes nu forſt paa et halvt Aars Stilſtand, til Tractaternes fuldbyrdelſe.

Folger af Marſtrands Indtagelſe.

Imidlertid havde Tordenſkiold, ſom ikke juſt omgikkes med Freds-Tanker, i Auguſto foretaget ſig, at ruinere Reſten af de Svenſkes Søe-Magt i Nord-Søen, nemlig den ved Gothenborg liggende Esqvadre. Men Caſtellet Nye Elfsborg var ikke ſaa let overrumplet ſom Marſtrand. Det blev ham i Canonering intet ſkyldig, ruinerede og det Batterie, ſom han paa en liden Øe, havde ladet opkaſte og med Mandſkab beſætte. En Hielp af nogle tuſende Mand, ſom ſkulle ſtøde til ham, og han ikke havde oppebiet, blev ved Mod-Vind holdt tilbage. Kajyten paa hans eget Skib blev ſønderſkudt, Prammen lange

Tordenſkiolds nye Anſlag.

Slog ham feyl forſte Gang.

lange Maren, Galleyen Printz Carl og nogle mindre Skibe, bleve ham fratagne, og han maatte, med Tab af noget Mandſkab, ſaavelſom de paa bemeldte Øe plantede Canoner, ſøge Søen igien. Dette Skaar i ſine Seyervindinger ville han udſlibe, gik derfor den 8 October atter ind i Gothenborgs Hafn, og fuldførde ſit Anſlag med de Svenſke Skibes Opbrændelſe, ſaa nær ſom 5 Galleyer. Førend dette kunde ſkee, maatte han, ikke alleene udholde Ilden af Nye Elfsborgs Canoner, men ogſaa ved Landgang bemæſtre ſig 2 Batterier, hvis 24 Canoner bleve tilnaglede, ſamt den Commanderende Officerer og hans Mandſkab fangen. Siden ſatte han Ild paa de i Hafnen liggende Skibe, af hvilke nogle ſprang i Luften, og den tilforn tabte Galley Printz Carl, førde han med ſig tilbage. Anden Gang ikke.

Faa Dage derefter, nemlig den 30 October, var man med fredelige Forſlag kommen ſaa vidt, at en Stillſtand paa 6 Maaneder blev ſluttet og i begge Riger kundgiort. Samme var ikke lang nok til at borttage alle de Vanſkeligheder ſom mødte i Stokholm, maatte altſaa forlænges indtil den 3 Junii næſtfølgende Aar 1720, da det Svenſke Senat endelig beqvemede ſig til de af den Danſke Miniſter General-Major Paul Løvenørn, ideligen urgerte Freds Vilkaar, hvis Hoved-Indhold var denne. Dannemark ſkulle give Sverrig tilbage alle de i Hænde havende indtagne Provintzer, Stæder og Fæſtninger, dog Vismar med det Vilkaar, at ſamme herefter ikke maatte befæſtes. Derimod ſkulle Sverrig afſtaae den hidindtil havde Told-Friehed i Øre-Sund og Belt, betalende ligeſom andre Nationer, saa og i Krigs-Omkoſtning, give 600000 Rixdaler. Item hvad Fyrſtendømmet Slesvig angik, da forpligtede ſig Sverrigs Crone, udi følgende Tider, ikke Stillſtand. Fred med ovſkelige Vilkaar.

at

at befatte ſig med dets Sager, men i alt Tilfælde, forholde ſig neutral. Fremdeles blev, ved de tilſtædeværende Franſke og Engelſke Miniſtre, paa deres Høye Principalers Vegne, givet Kongen af Dannemark en fuldkommen og uryggelig **Guarantie** over bemeldte Slesvigſke Fyrſtendoms halve Deel, ſom fordum var det Fyrſtlig Gottorpſke Huus tilhørende, altſaa blev tillige den fornærmelige Travendalſke Freds-Tractat gandſke ophævet og til intet giort. Til denne for begge Riger lykſalige og nu i 43 Aar, HErren være lovet, beſtandig vedvarende Fred, bleve i Guld og Sølv, ſlagne tvende Skue-Penge, den første med Opſkrift:

Een Troe, Eet Blod, Eet Navn
Blev Nordens Fred og Gavn

Den anden ligeledes med følgende Ord:

Dannmark Sundets Told bekom,
Med heele Slesvigs Fyrſtendom.

Taksigelſes-Feſt. Saa blev og den 14 November anordnet en Taksigelſes Feſt, for denne ønſkelige Freds-Slutning, og i følgende Foraar, det Fyrſtelig Huſes Deel af Holſteen, ſaaſom det tydſke Riges Lehn, efter 8 Aars Sequeſtration, tilbage givet, men ſamme Huſes forrige Deel af Slesvig, eller Sønder-Jylland, Kronen paa nye indlemmet, og til dets Betegnelſe, det **Slesvigſke Vaaben**, nemlig 2 Løver udtagen af det Danſke Vaabens mellemſte Skildt, og forſat i Rigets ſtore Vaaben, ſaaſom paa ſit rette Sted.

Det Slesvigſke Fyrſtendom reduceret til Kronen.

Dronning Louiſe døer. Paa denne Tid, nemlig den 15 Mart. 1721 behagede det Gud, ved Døden at forflytte Hendes Majeſtæt Høyſalig Dronning LOUISE, ſom i nogle foregaaende Aar, havde været hiemſøgt med jevnlige Sygdomme,

domme, og under denne, ſaavelſom anden Gienvordighed, viiſt de alleropbyggeligſte Prover paa Chriſtelig Taalmodighed. Hendes Alders-Aar var 55 og det høye Ægteſkabs, 26. Alle de der ſatte Priis paa en uforfalſket Gudsfrygt, ſaaſom dobbelt herlig naar den findes hos de Høye i Verden, kunde ikke andet, end være dobbelt ſelelige ved ſaa ſtort Tab. Et par Uger derefter, nemlig den 28 Mart. lod Hans Kongelige Majeſtæt publicere ſit gudelige Forſæt om en Stiftelſe, hvilken i alle Tider og alle Lande, kand agtes ligeſaa rar og ſtor, ſom for Efterkommerne gavnlig i Høyeſte Grad, nemlig 240 Lands-Bye-Skolers Opbyggelſe af Grund-Muur, med tillagte Skolemæſtres aarlige Løn, alt i de nyeligen indrettede 12 Rytter-Diſtricter, af hvilke et hvært fik 20 ſaadanne Skoler. Over Indgangen paa hvært Skole-Huus, læſes følgende Ord, paa en indmuret Qvaderſteens Tavle:

Mange Skolers Stiftelſe.

FRIDERICUS IV.

Hanc Scholam, hujusqve adinſtar, ducentas qvadraginta, in circulis ad perpetuò alendas duodecim cohortes eqveſtres, a me inſtitutis, fundavi. An. MDCCXXI.

Halvtredſindstive Aar, GUD, har du mig opholdt
At Sygdom, Krig og Peſt mig intet Ondt har voldt
Thi yder jeg min Tak, og breder ud dit Navn
Og bygger Skoler op, de Fattige til Gavn.
GUD, lad i dette Værk, din Naades Fylde kiende,
Lad denne min Fundatz beſtaae til Verdens Ende,
Lad altid paa min Stoel, een findes af min Ætt,
Som meener dig, min GUD, og diſſe Skoler ret.

Nu mødte i denne ſtore Konges Levnet, en Forandring, ſom efter ulige Henſigt, med ulige Øyne blev anſeet, og adſkillig udtolket. En Skiebne ſom høye Herrer, ikke mindre end ſmaa Folk, ja vel frem for dem, ere underkaſte. De ſom ſaae allene paa en vis Formalitæt i Landets almindelige Lov, ſtødte ſig noget derved, at Anna Sophia født Grevinde af **Reventlov**, men længe ſiden declareret Fyrſtinde til **Slesvig**, nu blev Hans Kongelige **Majeſtæts** Egte-Gemahl, ved ordentlig Vielſe den 4 April, ſaa og ſiden den 30 May, ved Kongens egen høye Haand, æret med **Kronens Paaſettelſe**. Andre derimod, ſaae Sagen an fra en fordeelagtigere Side, meenende, at hos en Perſon, opløftet over de blot menniſkelige, og allene bunden ved de guddommelige Love, burde det, ſom nu ſkeede, anſees for en Slags Erſtattelſe, og ſaa vidt mueligt, en priſelig Godgiørelſe af det Foregaaende. Efter egen Forfaring kiendte **Salamon** den Vey, paa hvilken Kongerne ſnareſt forderve ſig, fordi de i ſtørre Frihed, finder ſtørre Friſtelſe end andre. At undtage Kong Friderich derfra, var at kalde Natten Dag. Men til Guds kraftige Naades Priis, til Næſtens Opbyggelſe, ſamt Kongens eget Ære-Minde, bør ogſaa, om Sinds-Forandring aflegges et ſaadant Vidnesbyrd, ſom jeg, tillige med mange andre Ting, haver hørt af de Perſoners Mund, hvis Troeværdighed jeg ikke haver Aarſag at tage i Tvivl. (*)

Kongen træder i et nyt Egteſkab.

Et fierding Aar derefter, begav ſig Hans Kongelige Høyhed Cron-Printzen Christian, i ſin Alders 23vende Aar, paa en Reyſe til Sachſen, for at indhente ſin Gemahl, Hendes Kongelige Høyhed Prinzeſſe

(*) Med denne ſin anden Dronning havde Hans Kongl. Majeſtæt adſkillige Børn af begge Kiøn, men ingen af dem naaede nogen fuldkommen Alder.

zesse Sophia Magdalena, født Mark-Grevinde til Brandenborg-Culmbach ꝛc. Vores nu værende Allernaadigste Enke-Dronning. Med Hende holt han den 7 August Bielager paa Slottet Pretschendorf, hos Hendes Majestæt, Dronningen af Polen. Udi dette velsignede Ægteskab, haver man siden seet en kiendelig Opfyldelse af det Ønske, som Kong Friderich giorde over sin Hr. Søn og Thron-Følger, da de ved Bortreysen, toge Afskeed: nemlig:

Cron-Prins Christians Giftermaal

Abraham Isaacs og Jacobs Gud være med Eder, paa denne Reyse, han beskiere Eder en saadan Gemahl, at I ikke tør ved, at see Eder om efter andre.

I alle følgende Aar, var Kong Friderich idelig betænkt paa Lovenes, Lærestandens, Kiøbmandskabets, Land- og Søe-Magtens Forbedring, eller at sette mange saadanne Ting i Værk og Drift, som man længe siden havde ønsket, men i den langvarige Krig, ikke fundet Leylighed til. Herom vidne mange i hans Regerings sidste 10 Aar, udgivne priselige Forordninger. En Hændelse af det Slags, som her til Lands, Gud skee Lof, er rar, tildrog sig i Aaret 1723 med Povel Juel, Amtmand over Lister og Mandals Lehn i Norge, en Mand af meere end almindelige Natur-Gaver, men ogsaa i den Anledning, stolt og dristig nok, til at foretage sig de allerfarligste Anslag. Misfornøyet med Regieringen, saa vidt den ikke, i visse Embeds-Sager, ville følge hans Forestillelser, tænkte han paa Hevn, om den end skulle sette hans Hals i Fare. Til den Ende begyndte han en hemmelig Underhandling med det Kæyserlig Russiske Ministerio, forestillende sig, jeg skal ey sige med hvad Grund og Foye, at hans Forræderske Anslag ville der blive begierligen antagne, helst man i de Aar, mærkede noget

Omhue for det almindelige Bedste.

En Lands-Forræder straffet efter Fortienneste.

meere end Koldsindighed imellem disse Hoffer, siden den Holsteenske Prinz havde faaet en Keyserlig Russisk Prindsesse til Egte, og Garantien for Fyrstendommet Slesvig udkrævede, at i nogle Aar, en Engelsk Esqvadre foreenede sig med den Danske, til at holde Fred i Oster-Soen. Imidlertid begyndte der at gaae Ord af P. Juels (*) mistænkelige Brev-Vexling, samt idelige Omgang med visse Fremmede. Post-Directeuren Etatz-Raad Erlund fik noget, men ikke nok at holde ved, og for at skaffe sig meere, anstillede han, efter Kongelig Ordre, en uformodet Randsagelse i den Skyldiges Papirer. Derefter blev han kiendt skyldig til et pinligt Forhør, og omsider at have begaaet crimen læsæ Majestatis, følgeligen blev han, den 8 Martii halshuggen, parteret og lagt paa 4 Steyler.

Som Alderen tiltog, begyndte Hans Majestæts Kræfter kiendeligen at svækkes og aftage. Endskiønt Leve-Maaden var meget ordentlig i alle andre henseender, kunde Kongen dog ikke overtales til at tage den fornødne Natte-Roe, saa utrettelig var hans Flid i at giennemlæse med egne Øyne, de Daglig indkomne Forestillelser. Lægerne, som her af befrygtede farlige Følger, overtalede derfor Hans Majestæt, at foretage en Sundheds Reyse til Badet i Achen. Saadant skeede i Foraaret 1724 med et lidet Følgeskab, og var ikke uden ønskelig Virkning for nogen Tid.

Med

(*) For at afværge en Mistydelse, som kunde tages af Navnet, erindres, at denne Mand ikke var af de Juelers Adelige Slægt, men af Borgerlig Herkomst og havde tilforn været Advocat i Bergen, saa og udgivet adskillige gode Skrifter, hvis Sammenligning med hans øvrige Forhold, synes nogenlunde at bestyrke Plauti Ord: Omne magnum ingenium habet aliqvid dementiæ.

Med Staden Hamborg forefaldt i Aaret 1726. en betydelig Stridighed, ved Anledning af den alt for ringe Priis, til hvilken man der ville modtage den Danske Mønt, endogsaa da den, efter Nedsettelse, befandtes 2 pro Cent bedre end Monten af den Hamborgske Courant-Banke. Dette gav Anledning til, at al Handel og Kiøbmandskab med bemeldte Stad, blev den 10 December, alle Hans Majestæts Undersaatter forbuden. Saadant havde man paa den anden Side ikke tænkt at være mueligt, men befandt det snart til sin store Skade og Nærings Afgang; Thi fra den Tid af, saae sig alle Danske Kiøbmænd nødte til at besøge de Tydske Messer, samt Holland og Engelland, eller dog ved anden og fordeelagtigere Correspondentz, end den Hamborgske, at lade deres Udenlandske Vahre forskrive. Tillige blev i Kiøbenhavn giort Begyndelse med at oprette et Assurance-Compagnie, som siden er forsøget, og haver viist sin store Fordeel ved at holde Præmierne inden Landet. Saa tienede det og til Handlens Befordring, at de autoriserte Penge-Sedler, som i forrige Krigs-Tid, havde giort god Tieneste, nu efter Haanden, mod klingende Mont, bleve indløste og opbrændte, saa at deres Brug og Gangbarhed efter den 12 October 1728 aldeles ophørde, og ingen kunde klage, at han derved var kommen til kort, skiønt mange forud befrygtede det.

Uenighed med Staden Hamborg.

Assurance-Compagnie oprettet.

Faa Dage derefter, nemlig den 20 October i bemelte Aar, vederfoer Hans Majestæts Residentz-Stadt Kiøbenhavn det alt for bekiendte Vanheld af en usædvanlig stor Ildebrand, som varede næsten i tre Dage og Nætter, følgeligen fortærede det gamle Kiøbenhavns største Deel, med mange Kirker, offentlige Bygninger og 61 Gader, hvor om andensteds gives nøyere Efterretning. Hvad her erindres er dette,

Kiøbenhavnske store Ildebrand.

at Hans Majeſtæſt, i egen Høye Perſon, lang Tid lod ſig finde til Heſt, i de af Ilden beſpendt Gader, for at føye deſto eftertrykkeligere Anſtalter til Ildens Dæmpelſe. Saa kiendtes og den Landsfaderlige Omhue ſtrax efter, i at komme de nødlidende Indbyggere til Hielp, paa alle optænkelige Maader; Thi omhiertet og bekymret for alle elendiges Hielp, var denne Herre i en meget høy Grad, og da han ellers holt ſin Caſſa vel til Raade, ſaa at andre Oeconomi kunde lære af ham, gik dog hans Sparſommelighed ikke ud paa at holde det tilbage, ſom Næſtens Nød i adſkillige Tilfælde udkrævede, ſærdeles i viſſe Kiøbſtæders Afbrændelſe og Marſklandenes Overſvømmelſe, den Oſtindiſke og Grønlandſke Miſſions, det koſtbare Vayſenhuuſes, de omtalte 240 Skolers og nogle Hoſpitalers Stiftelſe. Hvor langt det var fra Hans Majeſtæts Sind, at misbruge ſin **Enevolds-Magt** til nogens Undertrykkelſe og Fornærmelſe, kiendtes bedſt deraf, at naar nogen **civil Trette** reyſte ſig over hans Jordegodſes Grendſe eller anden Rettighed, ville han ingenlunde ſee ſine Sager undtagne fra **Høyeſte-Rets Domme**, hvilke og underti den gik ham imod. Et Par gange ſagdes viſſe anſeelige Folk at have udbedet ſig deres ſlette Sagers Afgiørelſe, ved en **Cabinets Reſolution**, men bleve i Unaade afviiſte med Erindring, at **Gud var Overdommer**.

Faderlig Omhue.

God Oeconomie.

Retfærdighed.

Omſider ytrede ſig den tilforn erindrede ſlette Helbreds-Stand efter Haanden, jo meere og meere, forøgedes ogſaa kiendeligen i næſte følgende Aar, ved en paa Giet-Huſet forefalden ſkrekſom Hændelſe, da den lil Canon-Støbning ſmeltede Metal, tog en uret Vey, og ſatte alle tilſtæde værende i ſaa haſtig Vending og Bevægelſe, at Kongens Høye Perſon ikke nøye nok adſkiltes, men kom i temmelig Tryk og Klemme. Fra den Tid af, mærkede Hans Majeſtæts daglige Tienere, paa een Side meere Svag-

Farligt Tilfæld.

Svaghed, og paa den anden Side, meere Omgang med Dods-Tanker og Sindets Afdragelſe fra det timelige. Den 19 Julii Anno 1730. antraade Hans Majeſtæt, i Sælſkab med Dronning ANNA SOPHIA, en Reyſe til Gottorp, og lod der til ſig hente fra Berlin, den Kongelige Preusſiſke Liif-Medicum Doct. Stahl, ſom meentes at være særdeles lykkelig i den Slags Svaghed, hvilken nu efterhaanden ytrede ſig kiendeligere hos Kong FRIDERICH, nemlig Vandſot. Denne vidtberømte Mand tilſtod, at de Danſke Læger allerede havde giort deres Pligt. Dog forſøgte han endnu noget meere, og da man deraf ikke fandt ſynderlig Forbedring, udbad han ſig, at ſkaanes for en Kiøbenhavnſk Reyſe. Her af ſluttede Kongen ſtrax, at Doct. Stahl holt Sygdommen for uhelbredelig, begav ſig ſaa paa Hiemreiſen, men kom ikke længere end til Odenſe, hvor man holt raadeligſt, at oppebie een eller anden Omſkiftelſe. Imidlertid bleve de to Danſke Hof-Præſter Confeſſionarius LINTRUP og M. HERSLEB befalte, at indfinde ſig i Odenſe, hvor de, ſom i tre Dage ſkiftedes til at opbygge og opmuntre denne døende Konge, af hans Ord og Omgang fandt ſig ſelv ikke lidet opbygte, særdeles af Hans Majeſtæts Chriſtelige Taalmodighed i Sygdommens ſmærtelige Anfald, og den fuldkomne Hengivenhed i Guds Villie, ligeſom det Vers: Hvad min Gud vil det ſkee altid ꝛc. meget ofte hørdes igientaget. Paa den anden Side optoges ogſaa med al Sagtmodighed, det Formanings-Ord, ſom brugtes til, at befordre en grundig Selvprøvelſe efter alle Guds Bud, allermeeſt i henſeende til en Konges ſtore Pligter og høyeſte Anſvar. Paa Hans Majeſtæts Fødſels-Dag den 11 October, ſom ogſaa blev hans ſidſte Dag, holt M. HERSLEB, for Kongens Seng, den ſidſte Prædiken over Kong Salomons Ord, Prædik.

Helſot.

Sidſte Leye i Odenſe.

Hengivenhed i Guds Villie.

Oplosning ved en salig Død.

C. 7. v. 2. Dødsens Dag er bedre end Fødsels-Dag. Derved fandt han sig saa vel opbygget, at samme Prædikens Indhold kort efter, endnu maatte igentages. Natten derpaa, lidet over Midnats Tid, skeede Oplosningen ved en Død af det Slags, som man pleyer at kalde sagte og salig. Kort tilforn havde Hans Majestæt taget Afskeed med de Kongelige Børn, og bedet dem gaae til Hvile, ligesom han ventede nogle Timers Sovn. Strax derpaa mærkede man, at Aandedrættet blev lidt tungere, og da man saa noye til, var Kongen Død, just da han havde fuldendet sit Levnets 59 Aar, og et Par Maaneder over det 30te, beklædet sin Kongelige Throne med megen Naade og Ære, skiønt ikke uden mange haarde Hiemsøgelser, fra den Allerhøyestes Haand. Paa det Kongelige Palais i Odense, blev Liget staaende indtil den 12 December og da bortfort til sit Fæderne Gravsted i Roskild, hvor det den 16, med sædvanlig Ceremonie, blev nedsat, i Overværelse af hans Hr. Søn og Thronfølger Kong Christian VI. hvis Christelige Levnet og høystpriselige Regiment overlades de følgende Tiders Skribentere at forestille med samme Upartiskhed, som jeg meener overalt at have brugt, i dette korte og ufuldkomne Udtog.

Ende paa den Forste Bog.

Den

Den Anden Bog.

Indeholdende

En Summarisk Efterretning

Om alt det som paa nogen Maade henhører til Landets Natur-Historie.

Den Anden Bogs.

Første Capitel.

Om Dannemarks Grendse, Lægde, Luft, Lys, Varme, Kulde, Sundhed og Sygdomme, saa vidt samme kunne tilskrives enten Luften, eller Leve-Maaden.

Siden de trende Provinzer, Skaane, Halland og Blegind, Aar 1658, ved den Roskildske Fred, ere afstaaede til Sverrigs Crone, da omgrendses Dannemark mod Osten, Vesten og Norden, formedelst Havets Vande, og ved deres Beskrivelse opholder man sig ikke Dannemarks Grendser.

paa dette Stæd, efterdi derom ſkal ſiden handles udførligere. Men mod den Søndre Side, er een af Dannemarks Provinzer, nemlig, Sønder-Jylland eller Fyrſtendommet Slesvig, landfaſt med den nordligſte Deel af Tydſkland, forſtaa Fyrſtendommet Holſteen i Neder-Sachſen. Derfra adſkilles den cimberſke Halv-Ø, mod Øſten ved Levens Aae, og mod Veſten, ved Eider-Floden. Denne deeler Rendsborgs gamle og nye Stad, men tillige Dannemark og Tydſkland fra hverandre: hvilket erindres ved de faa Ord, ſom læſes paa en Steen, over bemældte Stads-Port, ſaa lydende:

Eidora Romani Terminus imperii.

I de ældre Tider, ſynes Dannemarks Grendſe ikke at have gaaet ſlet ſaa vidt paa den Side, men ikkun til Slie-Strømmen ved Slesvig, hvorfra, tvers igiennem Landet, endnu ſees nogle Levninger af den gamle Vold Dannevert, ſom man havde bygget til en Formuur mod Tydſkland, og derom bliver ved denne Egns-Beſkrivelſe, at give nogen meere Efterretning. Her erindres ikkuns dette, at Grendſe-Skiellets videre Udſettelſe paa 3 Mile mod Sønden, eller fra Slien til Eyderen, er ſkeet i det niende Seculi Begyndelſe, ved den Fred, ſom Kæyſer Carl den Store indgik med Kong Gøtrik, eller egentlig med hans Eftermand Hemming, en Skat-Konge eller Cronens Vaſal i Jylland, med hvilken Kæyſeren, ſaaſom gammel og keed af Krigen, giorde Fred paa den Maade, at Eyderen ſkulle være hans Riges Grendſe (*).

Danne-

(*) Tandem, exſtincto cœlitus Gotofredo, Hemmingus Patruelis ejus ſucceſſit, qvi mox pacem cum Imperatore faciens, *Eidoram* fluvium regni ſui terminum accepit. Adam. Bremens. *Hiſt. Eccles. Cap.* XIII.

Dannemarks Lægde eller Situation paa Jord-Kloden falder noget nordligere, end midt i Zona temperata, ɔ: den Deel, der ikke regnes enten til de allervarmeste eller allerkoldeste Landskaber. Efter Jord-Klodens Længde, ligger Dannemark imellem den 23 Grad, 55 Min. 2 Sec., at regne, fra Torskminde, paa Jyllands vester Kant, og den 28 Gr. 43 Min. som findes paa Saltholmens oster Kant, saa at det, mod Linien holder lige Strækning med Lyneborg, Franken, Schwaben, Schweitz, Sardinien og Tunis i Africa, folgeligen haver man i **Genua, Constantz, Ulm, Wyrtzborg, Lybeck** og **Odense**, saa got som i eet Minut Middag. Efter Jord-Klodens **Bredde**, eller fra Nord-Polen til Linien at regne, ligger Landet imellem den 54 Gr. 15 Min., som findes ved Hoendorp paa Eyderens yderste Bugt mod Holsteen, og den 57 Gr. 42. Min. ved Skagen, paa Norre-Jyllands Spidse i Cattegat, saa at den længste Dag er, paa forst bemeldte Sted, 16 Timer, 58 Minuter, men paa det sidste Sted omtrent 17 Timer 48½ Minute: folgeligen ligger det, mod Osten i lige Strækning med Skaane, Preussen, Curland og Moskov, men paa den vestlige Side, haver det Engellands Nordre og Skotlands sondre Provintzer, saavelsom Irland, og i America Terra Nova, folgeligen med disse Lande, lige lang Dag og Nat. Dets Lægde.

Kiøbenhavns Meridian og Poli Høyde, vides at være 55 Grader, 40 Minuter, 56 Secunder. Solens Op- og Nedgang, endogsaa hver Uge, kand sees af Calenderne, hvorfor man her noyes med at anføre Solens Op- og Ned-Gang, ikkuns een Dag i hver Maanet, som kand være nok til Prove paa den Proportion, i hvilken Dags-Lyset tager til eller af, paa bemældte Stads Horizont: Solens Op- og Nedgang.

Solens Op- og Nedgang.

Januarius.	Februarius.
Den 13de Op Kl. 8 T. 15 M. Ned Kl. 3 T. 45 M.	Den 17de Op Kl. 7 T. 7 M. Ned Kl. 4 T. 54 M.
Martius.	Aprilis.
Den 17de Op Kl. 6 T. 4 M. Ned Kl. 5 T. 57 M.	Den 14de Op Kl. 4 T. 59 M. Ned Kl. 7 T. 2 M.
Majus.	Junius.
Den 19de Op Kl. 3 T. 47 M. Ned Kl. 8 T. 14 M.	Den 16de Op Kl. 3 T. 16 M. Ned Kl. 8 T. 44 M.
Julius.	Auguſtus.
Den 14de Op Kl. 3 T. 31 M. Ned Kl. 8 T. 28 M.	Den 18de Op Kl. 4 T. 35 M. Ned Kl. 7 T. 24 M.
September.	October.
Den 15de Op Kl. 5 T. 38 M. Ned Kl. 6 T. 21 M.	Den 13de Op Kl. 6 T. 43 M. Ned Kl. 5 T. 16 M.
November.	December.
Den 17de Op Kl. 7 T. 56 M. Ned Kl. 4 T. 3 M.	Den 15de Op Kl. 8 T. 30 M. Ned Kl. 3 T. 30 M.

Luftens Egenſkaber

Det haver ſin ſtore Nytte, men ogſaa ikke mindre Vanſkelighed, at beſtemme nogenledes Egenſkaberne af vort Lands Luft, nemlig dens Tyngde og Lethed, dens Kuld og Varme, dens meere eller mindre ſædvanlige Winde. Een af de første, ſom i Europa begyndte at anſtille de hertil henhørende meteorologiſke Obſervationer, var vor berømmelige THOM. BARTHOLINUS den Ældre, ſom ſees af hans udgivne *Actis Medicis & Phyſicis Hafnienſ.* Tom. I. p. 224. hvor de af ham giorte Anmærkninger over Væyrliget i den Kiobenhavnſke Horizont, Aar 1671, kunne læſes. I vore Tider have nogle gode Mænd (*), her og der i Provintzerne, begyndt at giøre det ſamme, ſaaſom Velærværdige Herr J. A. DYSSEL i Laaland, Herr KIRKERUP paa Veſterlands Fohr, og

(*) Deres Obſervationer findes indførte i Act. Societ. R. T. V. p. 387. og i Dannmarks og Norges Oeconomiſke Magazin: Tom. II. p. 9 ſeqv. Tom. IV. p. 17. Tom. V. p. 183 og p. 203. Tom. VII. p.

og Monsr. THESTRUP paa Ahl-Heeden i Jylland, (*) men hvær paa sine adskillige Tider og uden Aftale med andre lige fandede, hvilket havde været tienligst til Øyemærket at opnaae, og torde vel i Fremtiden skee af dem eller andre Naturkyndige Landsmænd. Imidlertid noyes jeg med at kunne anfore her om saa meget, som er nok, til at fælde en almindelig og ongefærlig Dom, over den Danske Luft, betragtet paa Kiøbenhavns Horizont, ikke af mig selv, som dertil hverken haver fundet Tiid eller Leylighed, men af vores høymmelige Herr Profesor Astronomiæ, Justice-Raad CHRISTIAN HORREBOW, og da denne min Ven og Naboe haver havt den Godhed, af elleve Aars Anmærkninger (hvis Tal beløber sig til meere end 12000) at giøre et kort Summarisk Udtog, saa settes dette her, med hans egne Ord, saaledes som følger:

For nogenledes at kunde skionne om Luftens Tilstand i Dannemark, sendes hermed Observationer, giorte i de sidste elleve Aar, nemlig fra Aar 1751 til 1761 inclus. med Barometro, Thermometro og ligeledes Observationer af Vindene.

BAROMETRUM.

Aar.	Dato.	Høyest.		Dato.	Lavest.	
1751.	Den 2 Novbr.	28 Tom.	5 Lin.	Den 11 Septbr.	27 Tom.	$1\frac{3}{4}$ Lin.
1752.	Den 18 Novbr.	28 Tom.	$4\frac{3}{4}$ Lin.	Den 25 Decebr.	26 Tom.	$11\frac{3}{4}$ Lin.
1753.	Den 28 Febru.	28 Tom.	$7\frac{1}{4}$ Lin.	Den 26 Decebr.	27 Tom.	$0\frac{1}{2}$ Lin.
1754.	Den 28 & 23 Decbr.	28 Tom.	6 Lin.	Den 24 Januar.	27 Tom.	$0\frac{1}{2}$ Lin.
1755.	Den 23 Januar.	28 Tom.	$6\frac{1}{4}$ Lin.	Den 31 Julii.	27 Tom.	$1\frac{5}{8}$ Lin.
1756.	Den 30 Januar.	28 Tom.	$4\frac{1}{3}$ Lin.	Den 21 Januar.	27 Tom.	$1\frac{1}{4}$ Lin.
1757.	Den 20 Julii					
1758.	Den 16 Octobr.	28 Tom.	6 Lin.	Den 11 Decebr.	26 Tom.	8 Lin.
1759.	Den 14 Febr.	28 Tom.	7 Lin.	Den 3 Januar.	27 Tom.	
1760.	Den 12 Janua.	28 Tom.	$7\frac{1}{3}$ Lin.	Den 25 Januar.	26 Tom.	9 Lin.
1761.	Den 28 & 29 Janua.	28 Tom.	$7\frac{1}{3}$ Lin.	Den 17 Octobr.	27 Tom.	$0\frac{5}{8}$ Lin.

(*) Om Hr. Capitaine Teilmans siden indløbne Observationer, skal strax meldes lidet meere.

Dens Tyngde og Lethed.

Barometrum er inddeelt i Franske Tommer og Linier, og Observationerne giorte i en Høyde af omtrent 60 Alne over Havets Horizont; hvorfore, naar man ville søge Barometri Høyde ved Havets Vaterpas, omtrent $1\frac{1}{2}$ Linie maatte legges til de anførte Høyder. Man seer af de anførte Observationer, at Forandringen imellem Luftens største og mindste Tyngde i Dannemark, ikke bedrager sig til tvende Tommer; thi den største observerede Høyde i disse Aaringer er 28 Tom. $7\frac{1}{2}$ Linie, og den mindste 26 Tom. 8 Linier.

THERMOMETRUM.

Kuld og Varme.

Aar.	Høyest.	Varme.	Lavest.	Kulde.
1751.	Den 15 August.	17 Grad. cal.	Den 9 Febr.	13 Grad. Frig.
1752.	Den 3 August.	$19\frac{1}{2}$ Grad.	Den 31 Janua.	6 Grader
1753.	Den 3 Junii	$17\frac{3}{5}$ Grad.	Den 29 Decbr.	$4\frac{3}{4}$ Grad.
1754.	Den 27 Julii	$15\frac{3}{4}$ Grad.	Den 7 Febr.	7 Grader
1755.	Den 20 Junii	$17\frac{1}{2}$ Grad.	Den 8 Febr.	10 Gr. i frie Luft.
1756.	Den 17 Julii	$20\frac{1}{4}$ Grad.	Den 24 Mart.	$1\frac{3}{4}$ Grader
1757.				
1758.	Den 23 August.	$16\frac{3}{4}$ Grad.	Den 19 Januar.	$11\frac{3}{4}$ Gr.
1759.	Den 11 & 16 Julii	$18\frac{1}{4}$ Grad.	Den 15 Decbr.	3 Grader
1760.	Den 5 Julii	$18\frac{1}{2}$ Grad.	Den 8 Januar.	6 Grader
1761.	Den 2 Julii	$18\frac{3}{4}$ Grad.	Den 18 Januar.	3 Grader

Thermometrum er inddeelt efter Mons. Beaumürs Maade. Observationerne ere giorte paa det runde Taarn, hvor Luften ikke er saa varm, som neden i Byen imellem Huusene. Thermometrum hænger paa en Væg i Observatorio imod Norden, saa at Soelen ikke kand skinne der paa, men naar det har været meget kaalt, har man hængt det ud i den frie Luft, saasom den 8 Februar 1755 efterdi kulden er større uden for, end inden i Observatorio. Den strænge Vinter Aaar 1740 sank

sank Thermometrum til 18¾ Gr. frigoris. Den 3, 4 og 5 Febr. og den strænge Vinter Aar 1709, sank det til 15½ frig. den 7. Jan. og 23 Febr. Af Observationerne sees, at naar man gaaer Middel-Veyen, kand Varmen i Dannemark, om Sommeren regnes for ongefær til 18 Grader paa Reaumurs Thermometro, dog steeg det Ao. 1756 i Enden af Julio til 25½ Gr. og den ordinær strængeste Kuld, regnes for 11 Grader frig., endskiønt Kulden, de fleeste Vintere, ikke bliver nær saa stærk.

Vinden angaaende.

Vinden er observeret saa mange Gange, som sees i understaaende Fortegnelse. Jeg haver anfort allene de fire Hovet plagas, og naar Vinden er, F. E., bleven observeret Nordost, er den henfort til Norden og Osten, Sydost, til Sonden og Osten, o. s. f. Nord-Nordost regnes allene til Norden, Syd-Sydost allene til Sonden, og saa videre. Vindenes Afvexling.

Vinden.

Aar.	Til Norden.	Til Osten.	Til Sønden.	Til Vesten.
1751.	334 Gange	261 Gange	453 Gange	463 Gange
1752.	346 G.	253 G.	353 G.	563 G.
1753.	331 G.	291 G.	390 G.	521 G.
1754.	381 G.	217 G.	366 G.	609 G.
1755.	364 G.	292 G.	355 G.	501 G.
1756.	372 G.	324 G.	366 G.	503 G.
1757.	321 G.	298 G.	385 G.	437 G.
1758.	377 G.	354 G.	393 G.	382 G.
1759.	335 G.	273 G.	379 G.	556 G.
1760.	344 G.	267 G.	377 G.	537 G.
1761.	209 G.	351 G.	399 G.	497 G.

Heraf sees, at Vesten-Vind er den som almindeligst Blæser i Dannemark, og at Osten af dem alle, er meest sielden. Norden og Son-

Sonden holde Middel-Veyen, dog blæſer hos os ſonden Vind oftere end Norden, i de fleeſte Aaringer, ſkiont i de Aar, 1754, 55, 56, er ſkeet Undtagelſe fra denne Regel. Vil man i overſtaaende Aar-Beregning, gaae Middel-Veyen, da kand det findes, at naar Vinden Blæſer 37 Gange fra Norden, da Blæſer den 32 Gange fra Øſten, 42 Gange fra Sonden og 56 Gange fra Veſten.

I Almindelighed kand ſiges, at Luften i Kiøbenhavn er vindig, maaſkee fordi den ligger Søen ſaa nær: men paa den anden Side er ogſaa viſt, at vi ſielden have meget ſtærk Storm. Orkaner og deslige Uveyr er hos ſaa got ſom ubekiendt.

Hvad Fugtighed og tykt Veyr angaaer, da er det for Søens Nærhed, i Kiøbenhavn ſedvanligere, end klart og rent Veyr, hvilket ſidſte ofte findes nogle Miile ind i Landet, naar Obſervations-Protocollen viſer, at her ude mod Søen, har været tyk Luft: Saa vidt Velbemeldte Herr Prof. Christ. Horrebows egne Ord. Fra Skads Herret, paa Nørre-Jyllands Veſterkant, haver jeg, juſt da diſſe Blade gives under Preſſen, faaet trende Aars gandſke udforlige og paalidelige Meteorologiſke Optegnelſer, giort ved Herr Capitain T. R. Teilman, Herre til Endrupholm, og forbeholder mig at meddeele dem, naar jeg kommer til den Provintzes Beſkrivelſe, ligeſom adſkillige andre Ting, vort Lands Natur-Hiſtorie angaaende, fra Hans Velbaarenheds Haand, paa mange Steder blive at berette, heldſt da denne gode Mands rare Indſigt og Accurateſſe, nokſom ſkionnes af adſkillige Prover. Imidlertid vil jeg denne Gang, da Tiden ey tillader meere, ikkuns give det korteſte Udtog af en Sammenligning, imellem Herr Horrebows og Herr Teilmans Obſervationer, hver paa ſin yderſt Land-Kant, mod Øſten og Veſten.

Meteorol. Obſervat. fra Jylland.

Veſten. Deraf kand ſees ſaa meget, at endſkiont forſkiellen imellem diſſe tvende Horizonter, paa ſamme Tid, er kiendelig, i Henſeende til Veyrliget, Vindene og Barometrum, ſaa er dog Uligheden mindre end man havde foreſtillet ſig; Thi udi de trende Aar 1756, 57, 58, ſom indeholdes paa Herr TEILMANS 12 Tabeller over Aarenes 12 Maaneder, findes Afvigelſen fra de Horrebovſke Obſervationer, ikke oftere end ſom

Anno 1756 i Veyrliget 98, i Vindene 88, paa Baromet. 53.

1757	57	33	19
1758	129	56	21

gange, i Ligning med vores Kiobenhavnſke Horizont, da de i det ovrige, have været gandſke overeensſtemmende. Om Vindenes Uſtadighed og den haſtige Forandring paa en tungere og lettere Luft, her til Lands, kand efterſees Profeſſor ERNST GOTTH. ZIEGENBALGS Meteorologiſke Anmerkninger over Veyrliget, fra Aar 1745, til 48, *Act. Societ. Reg. Hafn. T. V.* p. 376. ſeqv.

Vinterens Kuld ikke ſtræng.

Af alle Obſervationer, ſees i Almindelighed ſaa meget, at vor Luft baade Sommer og Vinter, er tempereret, ja hvad Kulden angaaer, langt mildere, end man, efter Poli Hoyde, ſkulle meene. Hverken Kuld eller Varme falder hinderlig for Jordens Vexter, Dyr eller Menniſker. Naar den lignes mod en Deel andre Landes Luft, ſom dog ligge Linien nærmere, men længere fra Havet, da er den langt mildere end Fremmede foreſtille ſig. Midt i Tydſkland og Polen falder Vinteren ikke ſielden ſaa ſtreng, at endogſaa Menniſker høres at være frosne ihiel, hvilket her til Lands er ſaa got, ſom gandſke uhørligt. Dog ville dette ſkee langt oftere hos os, derſom Dannemark var allevegne Landfaſt, og

ikke beſtaaende af lutter Øer og Halv-Øer, adſkilte ved Havets Giennemløb i Kattegat, Belt og Øre-Sund. Dette Vand tildekkes ſielden ved en Jis-Broe, maaſkee 3 à 4 Gange i hvert Seculo, og, naar det ſkeer, ſaaſom i Aarene 1709 og 1740, da holdes Havets Uddampninger tilbage, ſom ellers mærkeligen formilde vor Vinter-Luft, og give langt oftere og beſtandigere Toe-Veyr end Froſt. Denne ſidſte, ſaaſom behageligere, varer gemeenligen ikke over et par Ugers Tid tillige. Derfor ſkeer det ofte, at de af vore Landsmænd, ſom finde Behag i den nyemodiſke og uden Tvivl uſunde Sædvane, at æde eller drikke à la glace, beſvære ſig over, at de i nogle Vintere, ikke engang finde Leylighed til at fylde deres Jis-Kiældere med den behøvende Forraad. Efter Hr. J. A. Dyssels Obſervation, i det Oeconomiſke Magazin T. II. p. 18. er vor Vinter ofte ſaa mild, at man, ſaaſom Aar 1756, aldrig kand gaae paa Iiſen, hvorfor man den Gang, ſidſt i Februario, havde Foraars-Veyr, og ſaae adſkillige Blomſter opkomme af Jorden, ſaaſom Primula veris, crocus, Hepatica nobilis, Leucoia Bulboſa. Dog dette er uſedvanligt, og kand i de fleeſte Aar, ikke ventes, førend mod Enden af Martio, da man ofte ſeer adſkillige Træers Blomſter at ville frembryde, ſamt Svalen, Viben og fleere Foraars-Fugle at indfinde ſig, men ſnarere paa de danſke Øer, end midt i Jylland, hvor Vinter-Kulden holder noget længere ved.

Eildig Sommer.

Over Sommerens vedvarende og heftige Varme haver man, paa den anden Side, ikke heller meget at beſvære ſig her til Lands, i det mindſte ikke paa lang Tid. Vel endes Vinteren, ſom ſagt er, ſedvanligen med Martio, men førend midt i May Maaned, ſom ofte er kold nok, kiendes ſielden nogen ſynderlig Varme, hvilken derefter foroges, indtil

indtil midt i Auguſto, da Høſten er giort, og den kølende Vind ventes tillige med Aarets Opgivelſe. For den Tid, særdeles ſidſt i Julio, kand Varmen vel være saa ſtor, at vore Skippere forſikre, de ikke have fundet den større i Middel-Havet, paa ſamme Tid. Aarſagen hertil er uden Tvivl blandt andet denne, at Sommer-Natten hos os er kortere, hvorfor Luft-Kredſen ikke saa fuldkommelig kand kølnes, ſom i de Lande, hvor Solen i fleere Timer bliver tilbage. Monſr. VERNON fandt Sommer-Natten her saa kort, at han ſiger i ſin *Voyage en Dannemarc.* p. 348. Il ny a presqve point de nuit. Der er hart ad ingen Nat. September Maaned er her til Lands, de fleeſte Aar, baade behageligere og varmere end May, ſom andenſteds bærer Priſen. Auguſtus er, til Hinder for Høſt-Folkene, ſielden saa tør ſom September, og ſkiønt Varmen oftest da er mindre; saa ſkeer det dog, efter andres ſaavel ſom min egen Obſervation, at henimod Michels-Dag, med østlige Vinde, tilføres os nogle Flagger af en Varme, ligeſaa følelig ſom midt i Hunde-Dagene, hvilken Varme ikke holdes for ſund. Den første halve Deel af October Maaned giver endnu nogen Fornøyelſe under aaben Himmel, men November tilfører os saa meget vaadt og vindigt Veyr, at Haven og Marken maa forlades, ſamt, om man er kuldſkiær, omſkiftes med en varm Stue, hvilken behøves i December, da gierne nogen Froſt og Vinter-Kuld indfinder ſig, ſkiønt ikke med Beſtandighed, men allene ſaaſom et kort Forſpil af Vinteren. Dog varm nok.

Denne ſidſte ventes for Alvor i Aarets tvende første Maaneder, dog ſielden vedvarende længere end i 2 à 3 Uger, og mangen Gang ikke saa længe: Ja hvor liden Beſtandighed her er i Vinter-Kulden, ſluttes deraf, at Kane-Føre er en Raritæt, og Bonden i nogle Aar ikke engang Liden Snee.

kommer til at bruge ſin Slæde; da den Snee, ſom falder jevnlig nok, og undertiden meget høy, ikke længe bliver liggende, men ſnart bortſmelter ved Froſtens jevnlige Omverpling til Tøe-Veyr. Martii Maaned forer i det mindſte Natte-Froſt med ſig, og tvinger ofte Vinter-Sæden ved ſaadan Omverpling, ſom ſetter den ſpæde Roed imellem dobbelt Jis, baade neden og oven til. Derſom denne Maaned er tør, og næſtfølgende April vaad, men May Maaned koldagtig, ſaa at Orme og Indſecter betimeligen dræbes, da ſpaaer Bonden ſig deſto bedre Høſt. Foraarets Vædſke, ſom lader al Slags Sæd ſpire og udbrede ſig, ſaa den ſiden kand udholde en paakommende Tørke i Junio, er vore Landmænd høyligen magtpaaliggende, og i den Henſeende tilføyes os en anden vigtig Fordeel, af den tilforn omtalte Situation midt imellem Havets Vande, fra hvilke opſtige ſærdeles i Foraaret ſtærke Uddampninger, og altſaa Materie til mange Regn-Skyer. Diſſe ſaa lidet ſom Havet ſelv, true os med nogen Overſvømmelſe, enten ved Skye-Brud, ſom her er næſten ubekiendt, eller ved Aaers og Bekkes haſtige Tilvæxt i ſaadan Grad, at de kunde ſtige meget høyere op, end i næſtliggende Enge. Her ſkeer det vel, ſkiønt ſielden, at de i Høſtens Tid kunde bortſkylle nogle Læs Høe: Men at de ſkulle forderve Bondens Agre, ſaaledes ſom i biergagtige Lande, høres ikke ofte.

Foraars Vædſke.

I de Lande, ſom ligge langt fra Havet, frygter Bonden allermeeſt et tørt Foraar. Det ſamme kand og undertiden have Sted hos os, hvorfor den gamle Regel vil, at man meeſt maa bede om Regn for St. Hans Dag: Dog alligevel er det viſt, at af den tilforn anførte Aarſag, nemlig, det nærliggende Havs Uddampninger, vandes vore Agre baade tilig og ſildig, frem for mange andre, ſærdeles de mellemſte

Pro-

Provintzer i Tydſkland, Frankerig og Spanien, hvor mange Aars Misvæxt og dyr Tid reyſer ſig af Mangel paa det, ſom Naturens HEre gemeenligen ikke lader os mangle. (*)

Men derſom Luftens Fugtighed ſaaledes tilfører os paa denne Side nogle Fordeele: da kunde ſamme derimod ogſaa ſnart blive os til ſtørſte Skade og Fare formedelſt den Uſundhed, ſom en fugtigere Luft maatte foraarſage baade Menniſker og andre Creaturer, naar den i lang Tid blev ſtaaende ſtille, og fik Tid til at gaae i Forraadnelſe. Saadant at afværge haver Guds gode og viiſe Forſyn giort den Indretning, at Foraars- ſaa vel ſom Efteraars-Vindene ſielden feyle i at giøre deres Virkning, da de tiene ſaaſom en Feye-Koſt til at fette Luften i Bevægelſe og at fordeele de uſunde Vædſker. Naar dette ikke ſkeer, ſaaſom i ſidſt afvigte Vinter 1763, da vi ſielden have fornummet nogen Vind men uſedvanlig megen Taage og tyk Luft, er ogſaa de ſyges og døendes Tal langt ſtørre end ſedvanligt. Vinden renſer den fugtige Luft.

Den Vind, ſom her til Lands ſedvanligſt herſker, og derfor meeſt kiendes paa Træernes Toppe, ſom gierne boye ſig mod Øſten, er veſten og ſyd-veſt Vind. Denne tillige med ſønden Vind, ſom giver Regn og Varme, blæſer vel oftеſt, dog er den jevn og ſtadig, frem for Øſten og Nordoſt, ſom falder haardeſt men kortеſt. Øſten-Vind, naar den varer længe ved, holde vi for uſundeſt. (**) Norden-Vind giver os om

(*) Nogle meene at Fuld-Maane oftеſt fører Regn, Taage og tyk Luft med ſig, dog er dette ikke nogen faſt Regel.

(**) I Engelland ligeſaa, hvor man haver det Ordſprog: The wind af eaſt is never god for man or Beaſt. I afvigte Aar 1762, ſaa og i dette Aars Begyndel-

Sommeren det klareste og behageligste Veyr, ligesom om Vinteren den reeneste Frost.

Hvirvel-Vind er rar.

Af heftige Kast-Vinde veed man her ikke saa meget, som i biergagtige Lande, hvor de haardeste Stod komme fra Field-Toppene, og til de egentligen saa kaldte Orkaner, hvilke gierne have Sammenhæng med Jordskiælv, fornemmer man saare lidet.

Her til Lands have Vindene sielden den Virkning, at de nedstode en Skye mod Jorden eller Havet, og ved at vrie den hastig omkring, giøre en suende **Vand-Tap** eller Tragt deraf. Et Phoenomenon, som af Franzoserne kaldes en **Haf-Trompette**, hvilken undertiden falder paa Soen og rammer et Skib, settende det i yderste Fare: Men paa Landet haver jeg her ikke hort noget saadant, forend i sidst afvigte August Maanet 1761, da een af vore Feld-Præster i det Slesvigske, indsendte derom den Beretning, som lidet udforligere læses i **Adresse Contoirets Efterretninger** No. 68. for bemældte Aar, p. 539 saaledes: „Under Maaltidet Kl. 1 og 2, blev det paa eengang gandske morkt, samt „tornede og brusede græsselig i Luften, dog tænkte vi, det var ikkun „ordinair Torden-Veyr: Men da vi horde, Folk løbe med Raab „og Skrig, som Verden skulle forgaae, og jeg kom ud paa frie Mark, „saae jeg ikke allene en forskrækkelig Lynild i Sonden og Vesten, men „end og lige over **Bargum**, en stor sort tyk Skye, fra hvilken benævnte Vandtap nedhængte til Jorden, og i samme bevægedes Luften „fra overst til nederst, ligesom en Maale-Strom. Efter en halv Times „Forløb forsvandt den vel, men havde efterladt sig mange haarde Virk-

„nin-

gyndelse have vi haft mest østlige Vinde og tillige megen Sygdom blandt Mennesker og Qvæg.

„ninger, i det den blandt andet paa Bargums Mark, havde borttaget „og ſplittet Rugen, ſom ſtod opbunden paa fire Agre, ſamt oploftet og „med ſig bortført tvende Drenge, et langt Stykke Vey, dog ſluppet „dem uſkadte ned igien. Ved Bargum faldt imidlertid en temmelig „Regn med ſtore Vand-Draaber, men paa andre Steder, ſaaſom i „Breklum-Sogn, er nedfaldet ſtærkere Regn, og hiſt og her ſtore Styk- „ker Jis (*). Denne Vand-Tap er ſeet overalt i Landſkabet Bredſted, „og foruden den, ſaaes endda 2 eller 3 ſmaa langt borte.„ Saavidt ovenbemeldte Relation.

Da det med Rette kand ſiges: Veſcimur aura, vi æde Luften og leve af den, ſaavelſom af Mad og Drikke, ſaa giør Luften ikke lidet til en Forſkiel paa Menniſkenes Helbred, og en længere eller kortere Leve-Tid. I den Henſeende findes nu nogen Forſkiel paa Luften i vore Danſke Provintzer. **Siæland**, **Fyen** og de øvrige Øer, undtagen allene **Laaland**, hvor om ſiden ſkal meldes, have en temmelig høy, tør og faſt Grund, følgeligen, til jevnshold, en ſund og god Luft, vel ved Soe-Kanten noget fugtig og tung, men formedelſt Vind og Varme ſaaledes temperæret, at hvo ſom ved maadelig Bevægelſe, holder en ordentlig Diæt, kand her ſaavelſom andenſteds, i god Helbred, naae den høyeſte Alderdom, hvilken ogſaa ikke ſielden ſtrækker ſig til 80 Aar, ja hos nogle indtil 90, eller 100 Aar og derover, ſkiønt Exempler paa ſidſte Slags her, ligeſom andenſteds, ere rare (**). Den

Luftens Sundhed adſkillig.

(*) Diſſe Jis-Stykker have egentlig været ſtore Hagel-Steene, hvilke dog ſaare ſielden her til Lands falde ſtørre end de mindſte Fugle-Erter, følgeligen ikke giøre nogen Skade.

(**) Et af de mærkeligſte Exempler, ſom haves her til Lands, paa en uſedvanlig høy Alder, er det man læſer in *Nov. Litter. Maris Balt. ad Ann.* 1698. *Menſe Auguſto*

Den Kiøbenhavnske Luft haver Thom. Bartholinus, i en særdeles Academisk Afhandling undersøgt, og meent at den ikke kunde lastes som usund; maaskee han ogsaa for hundrede Aar siden, da Indbyggernes Tal, som forøger Dampene, knap var halv saa stort, som nu omstunder, fandt meere Grund for den Meening: og skiønt jeg ikke just meener det samme, saa veed jeg dog, at bemeldte Stads usundere eller ikke saa sunde Luft, reyser sig af andre saadanne tilfældige Aarsager, som findes ligeledes i de fleeste, om ikke i alle store og Folkrige Stæder, nemlig Canalernes og Cloakernes Uddampning, særdeles i de varme Sommer-Dage, hvorfor ogsaa mange Familier der, ligesom i London, gierne søge sig sundere Sommer-Boeliger i Skov-Egnen, eller og i de nærstliggende Landsbyer. I et halv hundrede Aar, haver Guds Godhed nu skaanet denne Stad fra Pestilentz, som fordum, ved langt mindre Folke-Mængde, hiemsøgte den vel fire eller fem Gange i hvert Seculo, maaskee fordi de Tiders slettere Politie bar mindre Omsorg for Reenlighed (*). I Al-

Den Kiøbenhavnske.

Auguſto p. 142 om en Pige, som da døede i sin Alders hundrede fierde og tivende Aar. Hendes Navn var Lieuve. I sin Ungdom havde hun tient Tycho Brahe, og blev, da han drog af Landet, hos hans Søster, af hvilken hun lærde saa meget i Medicinen, at hun tiente mange Patienter, og recommenderede sig særdeles, ved at forfærdige det saa kaldte Mirakel-plaster. I hendes Alders hundrede og syttende Aar, blev hun blind og dertil Sengeliggende, men levede dog 7 Aar i den Tilstand. Endnu større er det Exempel, vi have i den navnkundige Søe-Mand, Christen Dragenberg, som efter fremviiste Attester, er født i Norge Aar 1626, følgeligen nu 137 Aar gammel, og lever endnu i Aarhuus. Hands Portrait haves i nogle hundrede Copier, og er længe siden anseet for en Raritæt.

Høy Alder.

(*) Noſtra memoria, qvinqvies in Dania peſtilentia graſſata eſt, ſc. Ao. 1619, 1625, 1629, 1637, 1654, ſemperqve aliunde transportata. Saa siger Thom. Bartholinus in *Medicina Danor. domeſtica*, p. 141.

I Almindelighed at tale, er den Siælandſke og Fyenſke Luft ſund, og god, ſærdeles naar man undtager Soe-Kanterne, ſom have meere Taage og ſaltagtige Udampninger af Havet. Det ſamme kand ſiges om Sønder- og Nørre-Jylland fornemmelig i Aarhuus- og Viborg-Stift, hvor Luften er allerreeneſt og klareſt, ſaa og Vinter-Kulden ſtrængeſt: Men paa Jyllands Veſter-Kant, i Bouling-Lundenes- og Riber-Huus-Amter, ſom have Soen nærmere og Grunden nedrig, ligeſom en halv Marſch, falder den atter uſundere eller i det mindſte ubehageligere for dem, ſom ikke der i ere opfødte, og ved Vanen, ſaaſom en anden Natur, nogenledes hærdede (*). Der falder ofte den ſaa kaldte Hav-Suus, en Slags Taage, ſom med ſin Skarphed, end ogſaa forhindrer Træerne i deres Vext, uden ſaa vidt man med høye Diger ſkaffer dem Lye og Læ, da de ellers visne i Toppen. Selv ſamme Beſkaffen-

Jviſſe Provintzer.

(*) Af nogle Summariſke Decennal-Liſter, over Indbyggernes Alder i Skads-Herret ved Varde, hvilke tillige med fleere Merkværdigheder, ere mig meddeelte af Hr. Capitaine T. R. Teilmann, ſees tydeligen, at diſſe Veſterboer, ikke ſielden opnaae en temmelig høy Alder, af 80, 90 ja 100 Aar. Han holder for, at den der faldende frie, ſkiønt ſtrænge Luft, er ſundere end den ſom falder længere ind mod Øſten i Skov-Egnene, hvor Luften mindre beveges. Samme gode Mand erindrer tillige at den Sygdom, ſom denne Egns Almue meſt hiemſøges med, er Febris chatarrhalis, hvilken de kalde Betændelſe, og ved at bruge Brænde-Viin og Peber, ofte blive langt værre, da det kand være got mod den almindelige Kaalde-Syge, ſom graſſerer meere Sønder paa i det Slesvigſke. Blant Almuens Qvinde-Kiøn, komme de fleeſte Svagheder af Suppresſione Menſium, og denne igien der af, at de om Sommeren gaae gierne barfødede, ſærdeles ved Høe-Bieringen i de vaade Marſk Enge. Deres Raad er Suppoſitoria af Salvie, Hylde- og Camele-Blomſter.

Luft i Marsch-Landene.

skaffenhed haver det ogsaa længer ud i de Slesvigske Marschlande, ved Tønderen, Husum og i Landskabet Eidersted, hvor vester Havets skarpe Uddampning ikke taaler noget høystammet Træe. Hertil komme disse Egnes feede men nedrige og sumpige Grunde, giennemskaarne med saa mange Canaler, at naar Vandet i tørre Somre udtøres af dem, og efterlader sig ikkuns lidet tykt og moradsigt Bundfald, da opstiger deraf en Damp, som foraarsager, om ikke allene, dog for den største Deel, den bekiendte Marsch-Feber, ved hvilken undertiden henrykkes mange Mennisker: en Sygdom, der ikke herster saa meget i vaade Sommere, da Gravene holde en Mængde klart Vand, som i de tørre, da de have lidet andet end en feed Sliim (*).

Og i Laaland.

Noget nær paa samme Maade forholder det sig med den Laalandske Luft, og den der ligeledes om Høstens Tid, særdeles i tørre Somre, grasserende Efteraars Feber. Den Laalandske Grunds Overeensstemmelse med Marschen skal siden erindres. Her meldes ikkuns dette, at

(*) Her om handler den in Oeconomicis høyligen erfarne og velfortiente Fyrstl. Glyksborgske Hoff-Præst og Provst Hr. P. E. Lüders i sin nyligen udgivne Abhandlung von der Marsch Krankheit, die unter dem Nahmen der Stoppel-Fiebern bekandt ist. Hans Ord ere p. 4. blandt andre disse: Eine feuchte Witterung ist Ursache, daß sich, das Wasser in denen Graben halten mag: sobald aber eine anhaltende trockne Witterung einfällt, so verlieret sich dasselbe. Dieser Verlust giebt Gelegenheit, daß aus dem nachgeblibenen Schlam, schwere Dünste hervor steigen müssen. Es ist bekannt, daß ungleich mehr Unreinigkeiten in einem schweren und fetten, als in einem leichten Boden stecken: Der Kern selbst, den das Land hergiebt, ist da von Zenge. Diese Vereinigung der Land- mit denen See-Dünsten, muß zur Ansteckung der Luft, und zu der Vermehrung des Uebels, nothwendig Gelegenheit geben.

at Luften der ogſaa formodentlig trækker nogen Uſundhed til ſig, af de mange nedrige og ſumpige Vandſtæder, ſom deels af Naturen, deels ved Graver til Vandets Afledning, ere giorte paa Markerne. Endnu en anden Aarſag til den uſundere Luft, ſom ſærdeles findes i Efteraaret, baade der og i Marſch-Landene, ja undertiden ogſaa her i Siæland, ſaa vidt den om Høſten graſſerende Feber angaaer, er uden Tvivl ogſaa der i beſtaaende, at den feede og frugtbare Grund, ſom nyeligen yttrede ſin Kraft i Korn og Straae, ſtrax efter Høſten ſender ſine Exhalationer ud i den frie Luft, og opfylder den med ſaadanne Deele, ſom tiente Vexterne til Trivelſe, men Menniſkene ikke umiddelbarviis, og i ſaa ſtor Mængde, ſom den der da ſvæver i Luften. Saaledes gaaer det da med viſſe Landes nær ſammenhængende Fordeel og Skade, efter Ordſproget: De feede Stykker have deſto fleere Kiertler. Hertil kommer maaſkee ogſaa, at Høſte-Folkene, ſom i de feedeſte og frugtbareſte Lands-Egne, have det ſtrængeſte Arbeyd, ville have den beſte Pleye, men holde derhos ikke altid den ordentligſte Diæt i Mad og Drikke.

Fremdeles, at den Høſt-Feber, ſom begynder med en tertiana eller ordentlig Kolde-Syge, omſkiftes undertiden til en Qvartan-Feber, det tilſkriver Duct. Olaus Borrichius en ſtørre Varme, ſom yttrer ſig i viſſe Aar frem for andre, og drager den indvortes Varme alt for meget til de udvortes Legems-Deele, ſaa at de indvortes blive ſlappe, og kunde ikke fordøye Vædſkerne, hvilke derover blive ſure og uſunde: om ſaa er, forſtaaer jeg ikke at domme, men beraaber mig paa den anførte ſtore Læges Ord, hvilke nyere kunde eftersees in *Actis Medicis et*

Phyſicis Hafnienſ. Tom. V. p. 144, hvor han randſager efter Aarſagen til de mange Qvartan-Febrer, ſom graſſerede i Aaret 1678 (*).

Sædvanligſte Sygdomme.

I Anledning af den Danſke Luft, ſom her egentlig handles om, vil jeg endnu anføre THOM. BARTHOLINI Meening, om de Sygdomme, ſom han i ſin Tiid meente, at være Landet egentlig tilhørende frem for andre, nemlig i den Tractat *de Medicina Danorum demeſtica*, p. 71 ſiger han, at, da de Nordiſke Folkes Sygdomme ikke komme af Galden, men gemeenlig af Svede-Hullernes Forſtoppelſe ved Skiorbugs Vædſker, ſaa cureres de ikke ſaa vel ved det, der aabner og renſer Maven, ſom ved det der aabner Svede-Hullerne og driver Urinen (**). Fremdeles retter Hr. BARTHOLIN i bemeldte Skrift p. 97 det Regiſter, ſom af OLAO MAGNO Lib. XVI. Cap. 51 anføres paa de Nordiſke Landes ſædvanlige Sygdomme, undſtyldende ham dermed, at han ikke havde ſtuderet Læge-Konſten, (***) og forſikrende, at de anførte Sygdomme ikke

(*) Cur tertianæ hoc anno freqventisſime in qvartanas exeant, - - cauſam hanc puto: Extremum æſtatis, præter morem modumqve, apud nos invaluit, unde inteſtinus corporum calor ab externo evocatus eſt foras, qvo facto, aliqvi humores tanqvam in vappam ſubacidam deſciverunt, promptam qvartanæ genetricem. Explicatius loqvar, videntur humores corporum id paſſi, qvod cerevicia in cellis, tonante cœlo, acesſit, paulo poſt mucet & corrumpitur, qvod vividiores ejus partes fulmineum illud ſulphur omnia pervadens, ſecum in Aera tranſtulerit, aut, ſi mavis, confuderit & in aliud ſchema perverterit.

(**) Morbi boreales, qvia bilioſi non ſunt, - - - non tam elective purgantia reqvirunt, qvam ſudorifera vel urinam cientia.

(***) Neqve iſti morbi aqvilonaribus peculiares ſunt, ſed aliis communes, ſi ſcorbutum exceperis. Imo lues venerea peregrinus eſt illis regionibus affectus,

ikke ere vort Norden, men ſnarere andre Lande tilhørende. De Sygdomme, ſom diſſe Nationer beſværes med, henfører Hr. BARTHOLIN til tvende Claſſer, nemlig Skiørbug og Feber: den første ſaaſom noget, der ret haver hiemme her til Lands; den anden, ſom vi have i Samfund med andre Folke-Færd.

Om denne vor ſtore BARTHOLINS Sætning, haver jeg, i Mistroe til min egen alt for liden Indſigt, raadført mig med een af denne Stads berømmeligſte Læger, ſom jeg ikke haver Forlov til at nævne, men viſt nok fortiener at troes, ſaaſom vedkommende Dommer i denne Sag. Han ſiger nu omtrent ſaaledes: Herr BARTHOLIN kand have havt meere Grund og Aarſag til at domme ſaa i ſin Tid, end vi i vore Tider, ved en meget forandret Leve-Maade, ſærdeles i Kiøbſtæderne, paa Herre-Gaardene og blant bemidlede Folk, fornemmelig hvad Skiørbug angaaer, ſom ſkulle være den egentlige Sygdoms-Kilde. Bemeldte Læge haver megen Praxin Medicam, dog forſikrer han, at Skiørbug er den Svaghed, ſom her i Staden allermindſt forefalder at curere, undtagen naar nogle Skibs-Folk hiemkomme fra lange Reyſer, da der gierne blant dem findes nogle, ſom føre et med Skiørbugs-Vædſker opfyldt Legeme tilbage, i Anledning af haard Spiſe og liden Bevægelſe, ellers ikke. Jeg blev glad ved at høre denne Forſikring, men tabte ſnart igien min Glæde, da

Anden Meening herom.

Efter en forandret Leve-Maade.

ctus, magisqve Romæ notus, ubi hiſtoriam ſuam conſcripſit, qvam Upſaliæ, ubi Archiepiscopi titulo florebat. - - - - Morbos igitur, qvibus in ſeptentrione affligimur, ad duo genera refero, *ſcorbutum* & *febrem*. Scorbutus endemius eſt, febris ſporadica vel epidemica, eaqve peſte nonnunqvam ſociata. Scorbutus maris baltici accolis fere inqvilinus, febris nobis cum aliis communis.

da han ſagde mig videre, at jeg deraf ikke maatte giøre Slutning til vor Nations ſtørre Induſtrie og Lemmernes Bevægelſe, men vel til en anden Leve-Maade i Mad og Drikke. Fordum, ſagde han, gik man i gode Huusholdninger, ingen Dag til Bords, foruden at ſee, næſt andre Retter, et **Saltmads-Fad** ſaa ſtort, at det om Søndagen knap kunde frembæres med tvende Arme. Dette kom hvær Dag igien og holdt ud den gandſke Uge, under et andet Navn, **Gammelmads-Fad**, hvor af den, ſom endnu havde nogen Appetit til overs, tog hvær gang noget, (*) men forud havde man tillige ſpiiſt, maaſkee enten Stok-Fiſk, ſaltede og tørrede Sild, Flynder eller deslige. Oven paa ſatte man en Drik temmelig got Øll, og holdt ſig derved Dagen igiennem: følgeligen var intet venteligere, end at deraf kunde ſankes, endogſaa under maadelig Bevægelſe, et tykt og ſkorbutiſk Blod. Derimod er nu omſtunder, blant Folk af maadelig Velſtand, Leve-Maaden meget anderledes. Man ſpiſer og drikker det, ſom efter Anſeelſe kand være ſundere, nemlig meere ferſk Kiød og Fiſk, men i mange Slags forvendte ſmaa Retters Sammenblandelſe; man drikker meere Viin, Thee, Caffee; man klæder ſig à la françoiſe; man kiører i tillukte Vogne; man opdrager Børnene paa en meere delicat Maade, ſaa de knap vænnes til at fordrage deres Lands Luft; man **indkniber deres Underliv ved Snørliv og ſnevre Klæder** ꝛc. ſiden den Tiid haver Skiorbug blant os, for den ſtørſte Deel, taget Afſkeed: men i dens Sted indfinder ſig en anden Typus morborum, ſaa foranderlig og forunderlig, at den ſtore BARTHO-

Særdeles i Mad og Drikke.

LIN

(*) Om forfædrenes Saltmads-Fad og dets bedre Overeenſtemmelſe med deres Natur, end Spaniolens Olla putrida, ſee THOM. BARTHOLINI Medic. Danor. domeſt. p. 247.

LIN og fleere velforfarne Læger, om de nu kom frem igien, knap skulle vide at finde sig i den forandrede Tilstand, men maatte spørge: hvor deres Tids Menniſker vare blevne af. I Steden for Skiørbug, ville de finde, hvad de tilforn fielden fandt, nemlig den gylden Aare, Hypochonderie, Frisler af adskillig Art, og mange Slags Febriliske saavelsom andre tilforn lidet bekiendte Sygdomme (*). Saa vidt velbemeldte Kiøbenhavnske Medici Tanker, om vort Lands forandrede Sygdomme, efter en forandret Leve-Maade, særdeles blant Folk af Middelstand, ja endogsaa blant Adelige og Høyere, som i gamle Dage, vel ikke aad og drak mindre end nu omstunder, men med mindre Adskillighed, mindre Delicatesse og meere Legems Hærdelse ved Arbeyd, Krigs-Tieneste og andet, dog ikke saaledes, at jo den berygtede Stærk-Odder havde kiendt i sin Tid, endnu en simplere Leve-Maade, som gav Legemerne. Den Athletiske Styrke, der nu kand kaldes langt rarere (**).

Efter-

(*) Næst Feber, er Bryst-Syge her til Lands meget sædvanlig, som sees blandt andet, af de ugentlige Optegnelser af Kiøbenhavnske Patienter. At den Danske Luft i Almindelighed giver et tungere Blod, og meere underkaster os end Franzosen, visse deraf flydende Sygdomme, det bevidner Mons. Chevillon, Huus-Læge hos deres Excellence, den Kongel. Franske Ambassadeur Herr Dr Ogier, med følgende Ord, som haves af hans egen Mund. Saa snart han i Aaret 1753 her var ankommen, foretog han en Aareladen med alle sin Herres Huusfolk, 50 i Tallet, og fandt deres Blod ligesom sædvanligt. Det samme skeede i næstfølgende Aar, og da var Blodet hos alle disse Personer, kiendeligen tykkere og tungere. Den Forskiel kunde han ikke tilskrive en forandret Diæt; Thi Mad og Drikke var af samme Slags som i Frankerig, følgeligen sluttede at en tykkere og tungere Luft var den eneste rette Aarsag.

(**) - - - Stomachoqve placentia fugi
Fortia complectens animo, namqve arma professus Aſcæ-

Efterat dette var ſkrevet, haver en tilfældig Hændelſe, nemlig de mod Enden af Aaret 1762, fra den Meklenborgſke Campagne tilbage komne Norſke Soldaters heftige Sygdom, og haſtige Dodsfald, opvækket nogen meere Eftertanke, om Aarſagen til deres ſlettere Helbreds-Stand i Dannemark, frem for i deres eget Fæderne-Land. En ſaare vigtig Sag, ſom vel fortiener at randſages og ſkiønnes paa, for tilkommende Tiders og lige Omſtændigheders Skyld. Sagen ſelv er alt for vel bekiendt og høyligen beklaget, nemlig at mange hundrede af diſſe troe og tapre Normænd, deels i Meklenborg og Holſteen, deels og fornemmelig, i deres Kiobenhavnſke Qvarterer, ved en heftig graſſerende Sygdom, ere henrykte, ja juſt de af denne Nation, frem for de Danſke eller Tydſke, i ſamme Stand. Forſkiellens Grund og Aarſag bør ikke ſøges i en fugtigere Luft; thi i Bergens Stift, og paa Norges gandſke Veſter-Kyſt, falder Lufren vel ſaa tyk og fugtig ſom i Dannemark, ja end meere fugtig. Aarſagen haver derfor længe ſyntes tvivlagtig eller Problematiſk og, jeg tor ikke ſige meget med eller imod dem, ſom ville giette ſnart et, ſnart andet. En Virkning haver undertiden mange og meget adſkillige Aarſager, af hvilke nogle giøre meere, andre mindre dertil: Men hvad jeg paa Grund af forrige Tiders Forfaring, ſaa og til følgende Tiders nyttige Efterretning, meener at kunde ſtadfæſte, ſaaſom noget egentligent hidhenhørende, er dette, at de ſædelige Aarſager viſt nok have mindre Deel deri, end ſom de naturlige: Kort ſagt: Naar

Aſpera Veſtis erat, cultusqve parabilis olim,
Rara qvies, ſomniqve breves, labor otia longe
Protulit, & parco fluxerunt tempora ſumptu.
Sax. Gramm. Lib. VI.

Naar de Norske Bonder-Karle, frem for vore Danske, i Marken eller i Garnisonen, henfalde ved dødelige Sygdomme, og mindre end Resten, kunne hielpes til Rette, da bliver uden Tvivl, Forskiellens Hoved-Grund og Aarsag, det syrede Camis-Brød, som hertil Lands er deres daglige og allermeeste Spise, da dog de fleeste af dem, ere gandske uvandte derved, ja mange af dem aldrig tilforn have smaget eller fordøyet samme, men i dets Sted, ideligen ædet usyret Brød, af Havre-Meel, kaldet Lefse eller Flad-Brød, af sin flade og tynde Skikkelse, hvorimod andet Brød af dem kaldes Stump eller Stumpe-Brød. Saavidt begge Deele ere af Meel, kunde Dannelsen være lige gyldig. Men Surdeyen som særdeles pleyer at være meget tilstrekkelig i Camis-Brødet, falder vist nok den Norske Bonde-Almues Mage, som i Hast maa vænnes dertil, langt meere ufordøyeligt, kølende og svækkende, særdeles naar det ikke er vel giennembaget eller rettere, saasom en Kavring (Bisqvit i. e. Biscoctum) anden Gang baget, indtil Vanen, som en anden Natur, omsider tager dette Anstød af Veyen. Dersom nu til denne egentlige Hoved-Aarsag, komme nogle fleere uegentlige og tilfældige, saasom megen suur Melk, suure Hauge-Frugter ꝛc. saa er det gandske venteligt, at naar alting ellers er lige, maa Normandens Mage lide meere end nogen andens, og da Magen er Magazinet, som uddeeler Safterne i Legemet, saa maa dens Svækkelse endelig hos de allerfleeste, drage deels Blodgang, deels heftige Febrer efter sig. Saa vidt venter jeg at min Sætning finder Medicorum Bifald i Almindelighed, og ved deres Jagttagelser langt bedre kand oplyses. Men nu vil jeg, som Historicus, foye hertil et Beviis, som jeg ønsker ikke maatte glemmes i følgende Tider, da det allerede burde være i færsk Minde, men synes dog at være

glemt. Hiſtoria oculus temporis. Dens ſtørre Nytte er at giøre Efterkommerne klogere end Forfæderne. An. 1713 bleve 5000 Norſke Soldater commanderte til Dannemark. Efter Tonningens Opgivelſe, brugtes de et par Aars Tid i de Pomerſke Campagner og lagde Ære ind, men i kort Tid, bortſmeltede de fleſte af dem, ved Straa-Død, og jeg ſom da var ung, mindes grant, at have hørt domme om Normandens Død, ſaaledes: Det Suure Camis-Brød ſlog dem ihiel. Havde de, ved hvært Regiment, haft en halv Snees Norſke Qvinder, ſom kunde baget dem Flad-Brød, da var det bedre. End meere, i de ſildigere Aaringer veed man, at da Friderichſtads nye anlagte Fæſtnings-Værk haver udkrævet aarlig en ſtærk Commando af Norſk Land-Militz og denne haver ædet ſuur Camis-Brød, haver Sygdom og Død ligeledes taget overhaand.

Det

Det Andet Capitel.

Om Dannemarks Grund i Ager, Eng, Torve-Moser og Skove.

Næst Luften og det som dertil henhører, er Landets Grund, Jord- og Steen Arter, samt Mineralier og deslige, det andet Element, som ved Dannemarks Natur-Historie, tages i Betragtning.

Jordens Overdeel meest jevn og lige.

Paa de allerfleeste Stæder er Jordens Overdeel meere flad og jevn, end ophøyet i Bierge og Banker, eller og nedtrykt i dybe Dale. Saa jevn og flad er den ikke her, som i Nederlandene, særdeles i Flanderen, Holland og Friisland, hvor Landets Overdeel findes ligesaa slet og jevn, som Soen i stille Veyr. Lige saadan Anseelse have nogle Danske Provintzer, særdeles paa Amager og i Eydersted, Husum-Tønder- og en Deel af Riber-Huus-Amt, som er Marsch-Land, ja ogsaa længere ned igiennem Norre-Jyllands vestre Side, indtil Harsyssel, er halv Marschland, mod Havet indgrændset ved Sand-Bierge, men inden for dem, et Landskab saa jevnt, som et udbredet Klæde. Laalands Grund er paa de fleeste Stæder af samme Anseelse. Men i de allerfleeste Provintzer forestille de danske Landskaber en maadelig Omskiftelse af Convexer og Concaver, som langt fra lidet mærkes, endskiønt de ere dog nær ved kiendelig nok adskilte i høyere Ager- eller Skov-Grund og nedrige Moser eller Enge, ideligen giennemskaarne af Aaers og Bekkes rindende Vande. (*) Frugtbar Ager og Eng, grønne Skove, samt her og

(*) Udi C. Linnæi *Amoenitatibus Academ.* Vol. V. staaer p 30. et Forsøg til en nye *Flora Danica*, giort af D. G. T. Holm. een af bemeldte store Botanici beste

der, særdeles i Jylland, Slesvig og paa Bornholm, nogle Pletter Lyng-Heede, beklæde gemeenligen de Danske Landskaber, hvilke paa de fleeste Stæder, ere af en yndig og meget behagelig Anseelse. De store og smaa Øer, som adskilles ved Beltets Udløb fra Øster-Søen i Cattegat, bære vist nok baade Skionheds og Frugtbarheds Priis, frem for det faste Land, og fortiene i meere end een Henseende, at kaldes Insulæ Fortunatæ. Dog fattes det faste Land ingen af Deelene, hvilket efter haanden forekommer i Stykkeviis at beskrive, da her ikkuns mældes noget lidet i Almindelighed.

Størhedens Udmaalning efter Qvadrat-Mile.

Landstrækningens Maal i Længde og Bredde, er meget ulige og ikke let at bestemme med fuldkommen Vished, efterdi Dannemark ey, allene paa det faste Land, haver mange Fiorder og Indvige, men ogsaa mange Sund eller Havets Giennemløb, imellem store og smaa Øer. Disse, som i Tallet ere over hundrede, giøre enten aflange eller runde Omkreds-Linier, hvis Samling og Udmaalning i ordentlige Qvadrater ey uden stor Umag kand foretages. Ikke desto mindre, da Sagen synes væsenlig i en Lands-Beskrivelse, haver jeg ved Monsr. Didrich Fester, saasom den Geometra, man betienede sig af, i Land-Kortenes Forfærdigelse, ogsaa ladet giøre bemeldte Opmaalning, saa noye som muligt

bedste Discipler, og deri en almindelig Afridsning paa Dannemarks Overflade, saaledes forestillet: Dania hæc, qvum collibus elatis, monticulis cretaceis, pratis depressis, campis apricis, sylvis & saltibus frondosis, nemoribus & lucis umbrosis, agris cultisque fertilibus, arvis reqvietis, pascuis atqve ruderatis incultis, paludibus cespitosis ac uliginosis, amnibus rivulisqve intercurrentibus, stagnis qvietis, fontibus scaturientibus, maribus alluentibus, multumqve ad cœli clementiam ac soli fertilitatem facientibus, littoribus arenosis instructa, &c.

mueligt kunde være, og da befundet, efter Or[illegible]aal (eller hver Miil beſtaaende af 12000 Siælandſke det er [illegible] Alne (*) baade paa paa langs og tværs) at de trende Stifter, ſom begribe Dannemarks allerfleeſte Oer og Holme, nemlig Siælands, Laalands og Fyens Stift, indeholde 240. Nørre-Jyllands fire Stifter tillige med næſtliggende ſmaa Oer, 474. Sønder-Jylland eller Fyrſtendømmet Slesvig haver man ikke ſelv opmaalet, men holdet ſikkert nok, at antage for ſandt, hvad Hr. C. DANKWERT i ſin Lands-Beſkrivelſe pag. 53 anſetter det til, nemlig 144 Qvadrat-Mile. Følgeligen bliver Dannemarks gandſke Indhold i faſt Land, 858 firekantede Mile, efter den planimetriſke Maaleſtok. Men da her ſpørges om Landenes gandſke Overflade, tienlig til Afgrøde og Beboelſe, hvilken Overflade eller Superficies, ikke er aldeles jevn, men bøyer ſig op og ned, hvor efter Landmaalnings-Martiklen retter ſig ved Afvigelſe fra det planimetriſke Maal paa Papiret, ſaa bør i det allermindſte en tiende Deel legges til det ſidſte Tal, og i den Betragtning, bliver det faſte Lands egentlige fulde Maal, Ni hundrede fire og fyrretive Qvadrate-Mile, Danſk og Rhinlandſk Maal, men efter det Hamborgſke eller almindelige Tydſke Maal, omtrent eet Tuſende ſaadanne Mile. Derſom denne Jords Frugtbarhed var omtrent lige ſtor allevegne, da fandt man lettelig, hvor mange hundrede Agerdyrkere, der kunde nære ſig paa hvær Qvadrat-Miil, følgeligen et Gienſvar paa det Spørsmaal: om vore Bønders Tal er ſtort nok, eller ikke.

Af

(*) Det Danſke Længde- og Hule-Maal er nu omſtunder, overeensſtemmende med det Rhinlandſke, hvilket maa agtes fordi Fremmede, ſom ſkrive om vore Ting, ofte tage feyl i den Poſt. Ti danſke Alne gjøre i Hamborg altid ellevе Alne.

Nogle faa Bierge og høye Banker.

Af Bierge findes her til Lands ikke mange saadanne, som egentligen fortiene dette Navn, undtagen det Jydske Himmel-Bierg i Skanderborgs Amt og Rye Sogn, hvis Overdeel meenes at være nogle hundrede Faune opløftet over de omkring liggende Egne, og dertil paa Siderne saa steil, at man ikke uden Besværing, kand komme der op, hvorfor ogsaa Hiortene, som ville undgaae Jægernes Efterstræbelse, der tage deres Tilflugt, og aflegge mange Takker, som af Bønderne paa visse Aarsens Tider opsøges. I klart Veyr kand man derfra tælle 20 Kirker, ja efter nogles sigende see Samsøe, som dog ligger i det mindste otte Miile bort mod Osten. Dernæst er Boubierg i Har-Syssel vel det høyeste, skiønt knap saa høyt, som det af J. Ranzovio paa J. Colding Credit, forestilles in *Descript. Cimbriæ* hos *Westphal.* in *monum. Ined.* T. I. p. 74, da det skulle strekke sig heel igiennem Luftens første Region: cujus jugum primam æeris regionem adæqvare videtur. For Søefarende er Boubierg et kiendeligt Mærke, da det sees mange Miile i Vester-Havet, og tiener til Advarsel mod de farlige Sand-Revler, som bedekke Vester-Jylland. Ask-Høy, et Bierg i Thye, holdes næsten ligesaa høyt, som Boubierg. Herr Oberst-Lieutenant Mollerup, paa Vesterviig, som er ey langt derfra, beretter mig, at Aske-Høy, efter hans Gietning, kand være 4 à 500 Alne over Horizonten. Biergelide i Aarhuus Stift, som tiener de Seylende til bestik, og hvoraf Bierge-Sogn og Herred har Navn, er vel der i Egnen af en anseelig Høyde, mod det platte Land, dog der hos saa flad ned ad, at det næsten allevegne kand ployes paa Siderne. Ligeledes har det sig her til Lands med alle mindre Bierge, eller egentligen saa kaldte Banker og Brinker, hvilke ikkuns paa een eller anden Side, falde af med en steyl

Høyde

Høyde mod Dalen eller Søen, men oven til ſtryge næſten lige ud med det øvrige Land. Diſſe Bankers høye Side kand vel være af en temmelig ſtor Strækning, ſaaſom ved Veyle i Riber-Stift, hvor Huul-Veyen, hen ved en Fierding Miil, gaaer idelig op ad igiennem Skoven, men efterſom Grunden er Jord, og ingen Steen-Klippe, ſaa ere diſſe Bierg-Sider aldrig ufrugtbare eller ubrugelige. Hvor de ikke kunde ployes, der bære de Skov eller Græs. I det Slesvigſke er paa nogle Stæder, ſærdeles ved Aabenraae og i Amtet Hytten, ligeledes i Fyen ved Koborg og Svendborg, Grunden noget biergagtig, men ikke ubrugelig, endogſaa til Ager-Jord, hvilken vel ikke længe holder ved ſin Giødning, ſom ſynker og nedſkylles af Regnen, dog ikke ſaa haſtig ſom man ſkulle meene, naar Bonden ellers legger ſine Furer ikke op og ned, men paa langs, ſaa at Vædſken holdes tilbage. Imidlertid trænger den bratte Bankes Overdeel meeſt til nye Gødning. Her i Siæland er Grunden ved Ringſted og Faxe, med de høyeſte eller til Siderne meeſt affaldende, hvorfor Udſigten ſtrækker ſig derfra meget vidt: Men blandt de Stæder, ſom bære Navn af Bierge, er Brenge-Bierg i Grævſkabet Holſtenborg og Meenſtrup-Bierg, ikke langt derfra, ſaa høye, at de ſees temmelig langt ude i Havet, og tiene de Søefarende til Land-Kiending, ligeſom Grumperups-Klint, ved Karbeks-Minde, og Stevens-Klint ved Kiøge-Siden, giøre dem ſamme Tieneſte. Ved Dragsholm, paa Landets norder Side, er Veyer-Høyen anſeelig, og der pleyer man, i Krigs-Tider, at ſette Bauen eller ved Ild at give Signal for Indbyggerne. Dog gives i Siæland ingen ſaadan Høyde eller ſaa vid Udſigt, ſom paa Mangle-Bierget i Hirſchholms Amt, et lidet lyſtigt og med ung Skov bevoxet Bierg, hvis Under-Deel har knap

Dog ikke ufrugtbare.

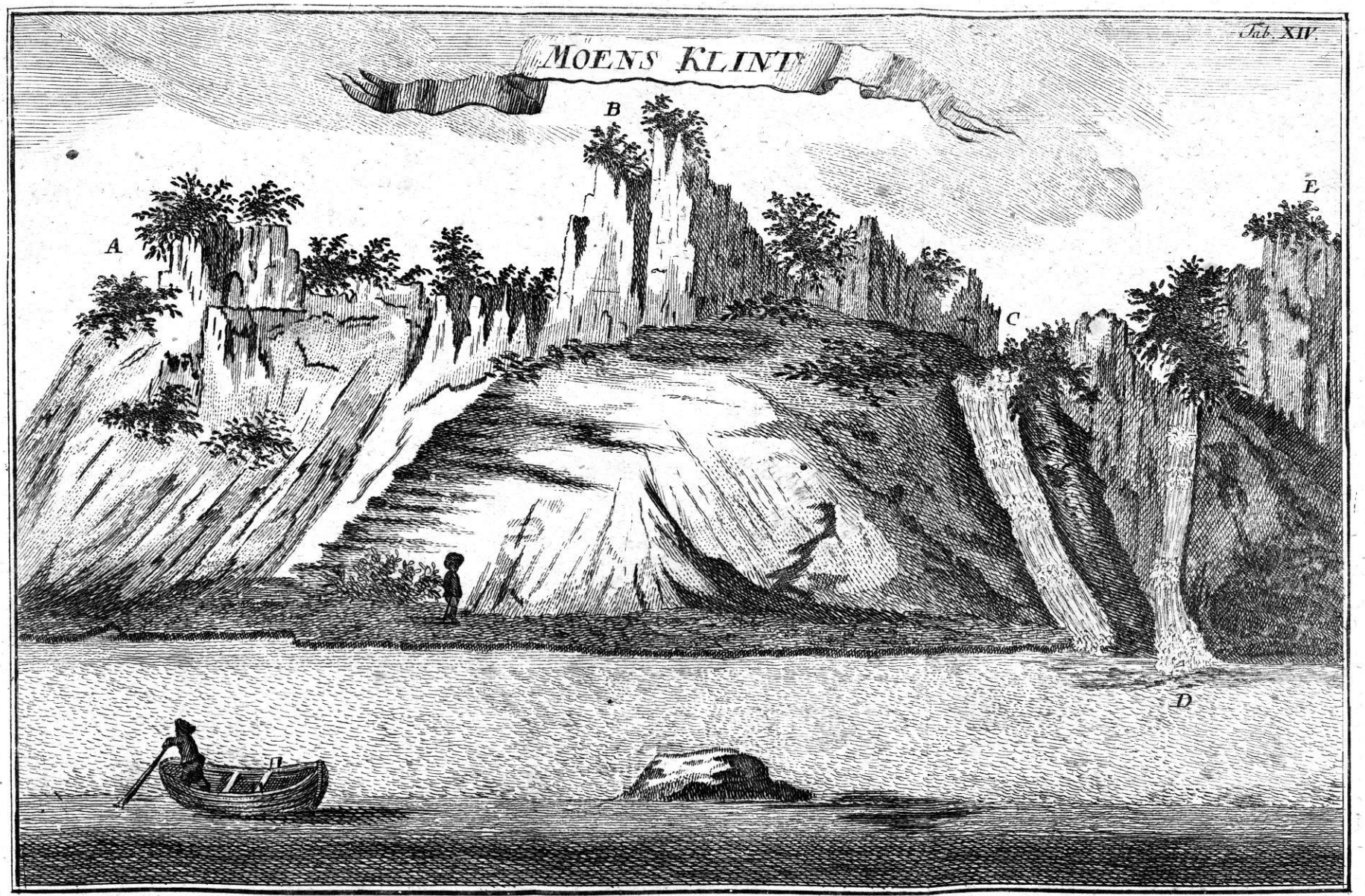
en

en Fierding Vey i Omkreds, men reyser sig dog saa høyt fra alle Sider, at det giver paa Toppen en Udsigt af fem Miile, og derfor undertiden er besøgt af de Kongelige Herskaber, som med Flid have ladet giøre en Vey der op. Mod Østen seer man derfra, langt op i Skaane; mod Vesten, Spirene af Roeskilde Dom-Kirke; mod Norden, Kattegat, og mod Sonden, langt hen over Kiøbenhavn; ja om Synet er got og Luften klar, hen ud over Amager og Kioge-Bugt.

Møens-Klint.

Paa det lystige og frugtbare Eyland **Møen**, falder under Navn af **Møens-Klint**, som de Forbi-Seylende pleye at hilse, een af de høyeste og meest biergagtige Egne her til Lands: hen ved en Miils Vey, omgiver Klinten Landets øster Kant. Der om findes Mag. J. A. Dyssels udførlige Beskrivelse i det *Oeconomiske Magazins Tom. I.* p. 139. seqv., hvoraf jeg vil uddrage det, som egentligen hidhenhører. Næst **Reyers Vagt-Huus**, en Kant af Bierget, beskriver han en lang Strækning, kaldet **Taleren**, fordi der falder et meget stærk Echo eller Gienlyd. De tvende forreste Klipper, bestaaende ligesom Resten, af Krit-Steen, kalde Bønderne **Templer**: de hænge ud over Havet. Han maalte dem med sit Astrolabio, og fandt den eene af 168, den anden af 135 Alnes Høyde. Oven paa sees Tegn til Volde og Graver, ligesom der siges fordum at have staaet et Slot, **Klinte-Kongen**, formodentlig en Soe-Hane, tilhørende. Han kalder det Bellevue, efterdi man derfra skal kunde see, ikke allene **Kiøbenhavn** i Nordøst, men ogsaa **Rygen** paa de Pomerske Kyster i Sydøst. Det høyeste Sted paa Klinten kaldes **Sommer-Spiret**, til hvis Top man kand kiøre og ride, inden fra, men mod Udkanten er det en steil Kride-Klippe, hvoraf en Deel er løsreven fra det øvrige, og staaer i frie Luft, som en opreyst

Pyra-

A. Vidskud. B. Sommer Spür. C. Græderen. D. Mjlefald. E. Dronning Stolen. IHaas. fe.

Pyramide. Her, ligeſom ved Taleren, er en Nedgang i Klippen, paa en ſmal Fodſtie, ſom falder beſværlig. Høyden fandt Mag. Dyssel at være allerſtørſt, nemlig 228½ Alen. Videre ſiger han: „Endſkiønt denne „Høyde ikke er overmaade, kand man dog ikke uden en Slags Frygt „gaae under diſſe Klipper, da de paa ſine Stæder henge ud med ſtore „Hvelvinger over Vandet: men tillige kand man ikke uden Fornøyelſe og „Forundring betragte Naturens Arbeyde, deraf ſaa u-ordentlig en „Klump, har frembragt ſaa behagelige Proſpecter. Hvor man ven-„der Øyne, ſees lutter Forandring, nu en Dal med Bocage og en rin-„dende Bæk i Midten, nu et Kride-Bierg foruden anden Zirat, end dets „Høyde og Hvidhed, nu en udhængende Klippe, med den deyligſte „Skov paa, ſom ret kand foreſtille de Ægyptiſke Hortos penſiles; Nu hø-„res her Havets Bruſen, nu et Ecchо, der farer op imellem Biergene med „mangfoldige Gienſvar. Derſom jeg ikke vidſte, at det Sted, ſom Ovidius „beſkriver *(Epiſt. X. Heroid)* var den Ø Naxus, kunde jeg have tænkt, „at det var her paa Møens-Klint, han ſetter Ariadne til at raabe, efter „Theſeum, naar han tillige giør en nøt Beſkrivelſe over ſaadant et Sted:

- - - - - - - - - - Theſeu!
Reddebant nomen concava ſaxa tuum,
Et qvoties ego Te, toties locus ipſe vocabat,
Ipſe locus miſeræ ferre volebat opem.
Mons fuit, apparent frutices in vertice rari,
Nunc ſcopulus raucis pendet adeſus aqvis.

„I det Ariadne her ſiger: Mons fuit, - - - nunc ſcopulus, ſaa „paſſer det ſig og noye paa Klinten; thi det, ſom nu er Klipper, har „tilforn gandſke viſt været heele Bierge med Jord og Skov paa: men

„da Vandet beſtandig, helſt om Vinteren, ſlippes paa Klintens Fod, „har det efter haanden ſkaaren det underſte bort, og det overſte da er „faldet ud.„ Saa vidt Hr. Dyssel.

Paa Eylandet Bornholm ere mange biergagtige Stæder, deels temmelig høye Steen-Klipper, ſærdeles paa Hammeren, hvor det gamle faſte Bergſlot, Hammer-Huus haver ſtaaet, og dets Rudera endnu langt fra kunde kiendes mod den ſteile Soe-Kant, hvorom ved Landets Beſkrivelſe falder noget meere at mælde, ligeſom om Ringe-Bakken i Rutſkiær Sogn, ſom har heele Klipper af fiine og haarde Steen-Arter.

Naar diſſe faae biergagtige Egne undtages, er Dannemark, ſom ſagt, et jevnt og meſten deels plat Land. Den danſke Grund, ſom ſkiules under ſaadan Overflade er, for den ſtørſte Deel, en god og frugtbar Jord, anvendt til Korn-Avling, Hoe-Biering, Creaturernes Græsning og Skov- eller Have-Vext. Den beſtaaer i en Blanding af ſort og graae Muld, Leer, Kalk, Kride, Mærgel, Sand, Torv eller anden Mudder og Moſe-Jord, ſaa og af adſkillige løſe Steene, men ingen faſte eller ſammenhængende Klipper og Steenbierge, undtagen allene paa nogle faae Stæder, ſaaſom Saltholmen, Stevns- og Møens-Klint, Bornholm, ſamt nogle Stæder i Jylland, nemlig Fuer, Dagbierg og ved Mariagers Fiord, om hvis Steen-Arter og deres Anvendelſe ſiden forefalder noget meere, ſaavelſom om Mineralier og ſærdeles Jord-Arter.

Det ſom her og andenſteds udgiør Ager-Jordens Indhold, er enten Muld, Leer eller Sand. Af deres adſkillige Blanding, reyſe ſig adſkillige andre Claſſers Navne, alt efterſom eet eller andet Slags

haver

haver ſtørre eller mindre Deel deri. Men fleere Grund-Væſener henhøre ikke til den egentlige Ager-Jord, og deres proportionerlige Blanding er det, ſom giør en god Sæde-Jord. Den ſorte Muld, ſom af nogle kaldes **Moder-Jord**, for ſin Frugtbarheds Skyld (*) findes her til Lands ſielden dybere end et Qvarteer, eller en halv Alen, dog dette ſnarere i Dalene, end paa høyere Steder, hvorfra Fedmen ved Snee og Regn nedſkylles. Det næſte Stratum eller Jordlag er enten Leer eller Sand, Gruus (gravier) Flindt og anden ſmaa Steen paa nogle Alnes Dybhed, og ſkiønt diſſe Lag gemeenlig omvexles med hverandre i mange Faunes Strekning, ſaa er dog Leeret de fleeſte Stæder langt mægtigere end Sandet. Her betragtes de begge ikkuns ſaa vidt, ſom man finder dem i Agerens Overdeel, blandede med lidet eller meget af den ſorte Muld, ſaa vel ſom med ſig ſelv indbyrdes, hvilken Blanding er ſaa fornøden, at intet af bemeldte trende Grund-Væsner, fuldkommelig kand undvære det andet eller tredie, fonuden at tabe ſin Frugtbarhed. Endogſaa den feede og frugtbare Muld, hvis den ikke havde i ſig, en liden Blanding af Sand eller Leer, var alt for løs og ſvampagtig til at holde faſt paa Roden af de Vexter, hvis Top drives aldrig ſaa lidet af Vinden, at Roden jo maatte udrives, derſom den ſtod i lutter løs Muld. End mindre kunde lutter Leer, være ſig blaae, guul eller rødagtig, uden Blanding af Sand og Muld, due til Ager-

Jord-Arterne og deres Blanding.

(*) Med lige ſaa ſtor Ret, kunde den ſorte Muld kaldes **Daatter-** ſom **Moder-Jord**; thi den er en fiin og feed Product af Vexternes og Dyrenes Rige, ſom Tiid efter anden haver ſamlet ſig til en tynd Overklædning paa den Ager, der ellers ſtrax fremviiſte lutter Leer eller Sand. Dens Fortrin i Frugtbarhed kommer an paa meere Salt og Olie.

Jord; thi det feede eller faſtſammenholdende ſamt tillige jernagtige Væſen, ſom findes i Leeret, loed ingen ſpæd Roed udbrede ſig, ikke heller Spiren frembryde, helſt ved nogen Soelſkins Varme, hvilken ville give Ageren ſamme Anſeelſe, ſom en haard klinet Leer-Væg, hvis ikke en Blanding af Sand giorde nogen Losning og Aabning. Ey mindre ufrugtbar blev den Ager, ſom beſtoed af lutter Sand, være ſig af det lyſe eller morke, men ſærdeles af det rode Slags, hvilken, ligeſom det rode Leer, haver meeſt jernholdende Deele i ſig, og er ſaa got ſom gandſke uduelig. Hvert Sands-Korn er en liden Steen, maaſkee egentligſt en liden Glas-Kugle, altſaa uden mindſte Nærings-Kraft eller Fode for Planterne, og naar Regn-Vandet vil give Næring, da bliver det ikke længe ſtaaende ved Roden, men ſynker ſtrax igiennem de mange Mellem-Rum af ſaadanne haarde Glas-Kugler. Følgeligen trænger denne Grund til et Sammenbindelſes-Middel, ved Muld eller Leer, ligeſom Leeret til et Aabnings-Middel, ved Sand, thi Leeret dæmper den alt for ſtore Heede, ſom hine opvarmede ſmaa Sands-Korn allerlængſt holde i ſig.

Frugtbarhed.

Diſſe almindelige Grundſetninger, ſom viſe Aarſagen til Jordens ſtørre eller mindre Frugtbarhed, berøres her ſaa loſeligen, i det jeg handler om den danſke Grund. Denne kand, i et almindeligt Overſlag, udgives for at være frugtbar, efterdi den paa de fleeſte Steder, enten allerede er vel blandet, eller og beqvemmelig kand tage mod ſaadan Blanding, ſaa fremt Eyermanden haver Eftertanke, Eyne, Lyſt og Leylighed til at dyrke, det er flittig at omvelte og blande den, ſnart med Giødning, om den allerede er i middelmaadig Stand, ſnart med Sand, om den er alt for leeragtig, og da er den graa grove Sand

bedre

bedre end den fine; ſmart med Leer, om den er alt for ſandagtig, og da er den lyſeſte Leer den bedſte, men paa det at Leeret kand ſkilles ad, maa ſamme ligge jo længere jo bedre, efter at den er gravet og ſtukket i ſmaa Stykker, ſaa at Vinter-Froſten og Sommer-Varmen kand betage den noget af ſit glutineuſe og ſammenholdende Væſen, da det ſiden ved Nedpløyning og Harven fordeeles (*).

Adſkillig efter hver Provintzes Jord-Art.

I Siælland og Laaland haver Jordens Element, næſt ſin ſorte Muld, meere Leer og Kalk end Sand, paa de allerfleeſte Steder, og er derfor beqvemeſt til Byg, Hvede, Erter, Vikker, Bønner og deslige. Sandagtige Egne findes vel ogſaa, ſærdeles i Cronborg og Veſter Deelen af Friderichsborgs Amter, men det er en Undtagelſe fra det almindelige, nemlig tung og feed Jord. I Jylland, ſærdeles midt i Landet, falder Grunden meere ſandagtig og bruges derfor meere til Rug, Havre og Boghvede: men langs ad Øſter Kanten er ingen ſynderlig Forſkiel paa den Jydſke og Siælandſke Grund. Mod Veſter Havet er halv Marſchland, dog meere brugelig til feed Græsgang end Agerjord. Langs med Liim-Fiorden og ſærdeles i Salling-Syſſel, er Grunden med de frugtbareſte og bedſte i Dannemark. Udi Fyen findes Jord-Arterne maaſkee allermeeſt blandede, eller Forſkiellen allermindſt kiendelig, hvorfor all ſlags Sæd voxer der, ſkiønt ikke allevegne ligevel. Det ſamme kand ſiges om Ager-Jorden paa Langeland og Falſter. Om Laaland har jeg allerede ſagt, at Leeret der er kiendeligſt,

(*) Dette ſees paa Løvningerne af et nedbrudt Leer-Huus eller en Bagerovn, hvilket gamle Leer er, paa en ſandagtig Ager, den allerypperligſte Gisdning. Nogle brænde Leeret til ſaadan Brug, men da maa det ikke brændes ret meget, i hvilket Fald Engen ogſaa gisdes vel derved.

men frem for i Siæland feed og fiin, samt med meere Salpeter blandet Leer, hvorfor Hvede og Erter er der den beste Sæd. Midt i Landet falder dog nogen meere Blanding af anden Jord, som giver god Rug af sig.

Fyrstendommet Slesvig, som er en Continuation af Nørre-Jylland, haver noget forud, i Henseende til Vester-Kanten, hvis Grund er lutter Marschland, eller en særdeles feedagtig Slim, kaldet Schlick, fordi Jorden slikker den til sig af Havet, der ligger saa høyt uden for, at det ofte gaaer op, og afsetter sin saltagtige Fedme (**), hvis Frugtbarhed er saa stor, at et hundrede qvadrat Alne

(*) Egentligen bestaaer Marschlandenes Grund i den underste grovere Leer, kaldet Kley, og den der oven paa, ved Floden tilførte finere Leer eller Sliim, kaldet Schlick. Denne Forskiel forestiller vores berømmelige D. Jo. Christ. Fabricius, i sin Efterretning om det frisiske Kioken Salt, saaledes. Schlik er den tynde Kley, eller den subtile Liim, som Søe-Vandet har i sig, og sætter sig accurat i det Øyeblik, da Floden forandrer sig til Ebbe, og det stigende Vand staaer stille, for at ville falde ud igien. Af dette bliver Kley, som er en grov Liim, hvor af Grund og Bund i alle vore Marschlande bestaaer, og det er forunderligt, hvorledes en saa subtil og tynd Materie, der end og i Vandet er usynlig, ved Tidens Længde kand blive saa tyk, at den paa nogle Miile kand giøre Jorden nogle Alne høyere, efterdi, hvor der tilforn har været Søe, ere nu de frugtbareste Lande, som blive omgivne med et Dige, paa det de om Vinteren, ikke skulle oversvømmes af Søens Kaste-Bølger. Saadant et indiget Stykke Land kalder man her en Koeg, saasom *Christian Albrechts* Koeg, Kleyseer-Koeg, Friderichs-Koeg ꝛc. Det Land, som ligger uden Diget, kaldes Forlandet, hvilket ved den Schlik af Søen, stedse bliver høyere. Her kunde gives et Problema Physicum, hvor Søen faaer denne subtile Liim fra, som bliver til saadan frugtbar Marsch-Jord, og forøger og udvider vort Land? om

Alne deraf, kand veye op mod tuſinde paa den næſtliggende Geeſt eller det almindelige Land, hvilket ſidſte dog ogſaa er gandſke got i den Provintz, ſærdeles paa den oſter Side, ſaaſom i Sundevit, Angeln, Swantzen ꝛc. Men midt igiennem Ryggen af Sønder- og Nørre-Jylland, ja lige fra Liim-Fiorden af, indtil Elven, og ſiden ind i det Lyneborgſke indtil Hartz, løber en tor, mager og ſtorſte Deels ufrugtbar, eller dog langt mindre frugtbar Landſtrekning, beſtaaende allermeeſt af Sand, Gruus og Steene, ſamt bevoxen med megen Lyng og lidet ſkarpt Græs, ſaa og paa nogle Stæder Moſe-Græs i Kiær og Torve-Moſer, hvilket alt nøyere ſkal oplyſes ved enhver Provintzes ſærdeles Beſkrivelſe (*)

Hedemarkernes Dyrkelſe.

Diſſe Jydſke og Slesvigſke Hedemarker er det, ſom vores mildeſte Lands-Fader, paa egen Omkoſtning, haver foretaget ſig at lade fore til bedre Brug og Nytte, for den tilkommende Tiid, og til den Ende modtaget nogle hundrede ſaadanne Familier, ſom enten for Religionens Skyld, eller og i Anledning af den Tydſke Kriig, have forladt deres Fæ-

om den tager det fra andre Stæder, eller fører det op fra Dybet og Hav-Bunden? Det ſidſte kand ikke vel være, efterdi de uden for liggende Øer, hvoraf meget bliver borſkyllet, beſtaaer fornemmelig af Sand og hvid Leer. *Acta Societatis Scientiar. Hafnienſ. Tom.* VIII p. 174.

(*) Ikkun dette vil man endnu her erindre, at i de Søndre- og Nørre-Jydſke Hedemarker, ligger under et Qvarteer eller noget meere graa og ſort Ager-Muld, et ſærdeles og andenſteds ubekiendt Stratum eller Jordlag, kaldet Abl, Det er 1 à 2 Qvarteer tykt, og beſtaaer af ugemeen hart pakket fiin Sand, ſtundum af ſmaa Steen og Gruus blandt Sandet, og ſtundum af ſort, eller ſortrød jern-holdende Jordart. Denne Abl er ſaa haard ſom en Hvælving. Intet Vand trænger derigiennem og vilde Dyr ſærdeles Ræve og Brokke, giøre ſig derunder en ſikker Bolig.

Fæderneland ved Rhiin-Strømmen, for at nedsette sig her og nyde Fredens Frugter, under et Faderligt Regimente. Disse have i den saa kaldte Al-Hede, Knudstrup-Hede, Randbøl-Hede og paa adskillige fleere Pletter i Norre- og Sønder-Jylland, nedsat sig, og ved Kongelig Understøttelse, begyndt at dyrke Jorden, brænde Teglsteen, bygge Byer og grave Brønde, samt fundet saa meget got Vand, som man nyeligen meente, ikke var at finde, ligesom dets foregivne Mangel var een af de Hoved-Forhindringer, hvilke saa længe havde sat sig imod dette priselige Foretagende. Saa findes og den Jord, man holdt for gandske uduelig, dog at være af saadan Art, at den tager mod Dyrkelse, og giver saa megen Frugt af sig, som man i Begyndelsen kand vente. Derom gaves ogsaa, forend Begyndelsen blev giort, god Forhaabning af Hr. Berg-Raad v. Justi, hvilken, efter disse Grundes nøyere Randsagelse, fandt dem bequemere til Frugtbarhed, end de Brandenborgske Hede-Marker. Boghvede, Rug og hvad som trives i sandagtig Grund, kommer her gemeenligen vel frem, og da bemeldte tydske Colonister, af Begyndelsen legge sig allermeest efter Have-Vexter, saa avle de der, i Særdeleshed den Mængde af Jord-Pærer eller Potater, item af saa store Roer og Rodder, at man her til Lands ikke haver seet dem større eller bedre. Tobak- og Hør-Avling synes ogsaa at ville slaae an.

Efter denne summariske Beskrivelse over Jord-Artens Beskaffenhed i de Danske Provintzer, skiønnes nokſom, at Landet er i Stand til at nære, ikke allene sine egne Indbyggere, men end ogsaa en god Deel fleere, til hvilke Landets Korn og feede Vahre aarligen udskikkes i anseelige Qvantitæter. Følgeligen sees, hvad Grund den gode Arndt

Berndt-

Berndtsen haver haft til at udgive Aar 1656, et Skrift under den Titel: **Dannemarks frugtbare Herlighed.** Nu er, siden hans Tiid, vist nok skeet en meget stor og kiendelig Forbedring med mange tusinde Tonders Sæde-Land og Engbond, som ved Rydning og anden Dyrkelse, ere førte til bedre Brug. Ja i nogle Provintzer, saasom Fyen, Laaland, Als og andensteds, er Jorden saa nær og noye medtagen, at der maaskee ikke findes megen Fremgang at giøre paa den Vey. Men om alle Lands-Orter og Egne, kand det ikke siges, saa længe vi end ogsaa her i dette frugtbare Siæland, seer store Overdrev, som for 3, 4 eller fleere Landsbyer ere til felleds Fædrift, og slet ingen anden Nytte, da de dog langt meere end hine jydske Heedemarker, fortiente og lønnede en bedre Dyrkelse, ja nye Beboelse, hvis Bondens fornødne Hoverie-Arbeyde ved Herregaardene og andre Omstændigheder, efter Haanden kunde give Leylighed dertil, i hvilket Fald man var vis paa, Nærings Midlerne, samt Landets rette Styrke og Riigdom, nemlig Folke-Mængden, som derpaa allene grunder sig, kiendeligen maatte tiltage.

Overdrev at optage.

Ville man i deslige nyttige Ting, snarere end i de daarlige og forfængelige; være fremmede Nationers Efterfølgere, da kunde Engellændernes opmuntrede Flid til at dyrke Jorden, særdeles i dette Seculo, ved Rydning, Hegning, Deelning, samt Overdrifters og Hedemarkers bedre Brug, give os det allerstørste Exempel. Siden Aar 1698, da man ved en Parlaments-Act, tilstod en Gratification af Told-Cassen, for dem, som førde deres Korn-Vahre af Landet, har Korn-Avlingen tiltaget saaledes, at der nu sælges af dem, som tilforn kiøbte disse fornødne Vahre. Tilforn solgte Franzosen sit Korn i Engelland for saa

I Engelland ere de optagne til Dyrkelse.

got Kiøb, at Ridderen Thomas Colopeper, Aar 1621 klagede, man kunde ikke paa sit eget Torv, holde Priis med disse Fremmede, som dog havde betalt Fragt deraf. Nu er Sagen gandske omskiftet. Fransmanden har i de mange Kriger, omskiftet sine Plov-Jern til Sverd og sine Bønder til Soldater, men Engelsmanden har omskiftet sine Sværd til Plov-Jern, og derved taget Overvægten fra sin Naboe. Man tør ikkuns læse herom JOHN NICOLS, eller egentlig Monsr. DANGEULS nyligen i vort Sprog udgivne **Anmærkninger over Frankerigs og Engellands Fordeele og Mangler** ꝛc. Til Tieneste for dem, som ikke har bemældte Bog ved Haanden, vil jeg anføre noget lidet hidhenhørende, saasom:

Pag. 69 hedder det: "Engelland har derved faaet en anden Anseel-„se. **Almindinger**, der enten laae udyrkede, eller ikkun lidet drevne, „**Udmarker**, der vare tørre eller gandske øde, ere formedelst Giærder, „hvormed man har indelukt eller fraskilt dem, blevne til grødefulde Agre „og frugtbare Enge. Den Gave af 5 Skilling for Fierdingen, har „Bonden brugt til at oprydde og forbedre sin Jord. Det er denne „Gave, der virkelig har lært Engelland den Konst at dyrke Jorden. „De Gamle, der have skrevet om denne Materie, vidste ikke saa meget „deraf, som vi nu omstunder, siden de ikke havde seet de Prøver, som „denne Opmuntring har kommet Folk til at giøre. Dog have de ind-„seet de Fordeele, der kunde komme af Oprydninger, Indhegninger og „en Deel andre Slags Paafund, ꝛc.„ Siden farer denne Autor fort med at beskrive, hvorledes den forøgede Agerdyrkning tillige har forøget Tallet paa Creaturer og Mennisker, paa Skibe til Udførsel, og paa alt det, som kunde kaldes almindelig Velfærd. Omsider slutter han p. 73 med

Med stor Fordeel.

73 med følgende Ord: "Altsaa har Engelland i vore Tider, uden Moye „og uden skadelig Bekostning, opdaget oven paa sin Jord, en nye „Guld-Mine, der er langt dyrebarere at eye, og en virkeligere Rig„dom, end Guld-Minerne i Vestindien. Engelland er det viise Folk, „der har udvalgt den beste Deel. Spanierne derimod med all deres „Skat og Liggendefæe, synes aldeles at ligne den Konge i Fabelen, som „Bacchus var saa artig at unde den Gave, at kunde forandre til Guld, „alt hvad han rørde ved.„

Om det samme skeer hos os.

Spørge vi, om denne store Forandring i det engelske Land-Brug, item de gamle Vedtægters Afskaffelse og en nye Land-Oeconomies Indretning, kunde hos os lade sig giøre eller gaae af, uden stor Modsigelse og Modstand af ulige Sindede? da svares: ney, vist ikke. Det forstaaer sig selv, at alt nyt maa kiæmpe sig igiennem tusinde Vanskeligheder, lad være at det end var aldrig saa got, og det gamle aldrig saa daarligt. Her skeede en Indvending, som syntes saare betydelig, nemlig denne, at de Engelske store Schæferier, saasom de uldne Manufacturers Grund, ville tabe derved, og ingenlunde tillade hine store Overdrifters Indtagelse, Afdeeling og Dyrkelse, hvilket man i Dannemark maaskee ligeledes ville sige, nemlig at Bondens Creatur ikke taale den Forandring. Dette var sandt, naar man satte forud, at Grunden ved Dyrkelse ikke blev sat i Stand til at give langt meere af sig: Men just dette fandt man i Engelland, og dermed nedslog alle Modsigelser, som vi kunde see hos bemældte Skribent. Een Dags Pløyland, som i forrige Felledskabs Tilstand, gav skiepper Korn, bar siden Tønder og et lige Stykke, som brugtes til Fædrift, da det blev vel oparbeydet, har givet dobbelt saa mange Faar deres Føde, som forhen. Item, de

Provintzer, der vare meeſt begvemme til at holde Faar og andet Qvæg, have villet ſkaffe ſig denne Fordeel, ſom dem af Naturen var negtet, derfor har man giort Græs-Gange af de ſandige og tørre Marker, ved at beſaae dem med Klover og Vikker. I Steden for Græs, har man brugt Roer i de Vintre, naar der var lidet Høe. Man har ladet Faarene afæde Roerne, paa de Agre, ſom man ved deres Hielp ville have opvarmede og giødede ꝛc.

Engellænderne's Forfaring.

Til vor Landmands Opmuntring, vil jeg, om denne i Engelland giorte ſtore Forandring og Forbedring, anføre endnu noget lidet af den grundige Fortale, ſom Hr. J. S. Haller har ſat for ved ſin Tydſke Overſættelſe af Monſr. Herberts Korn-Politie, nemlig p. 7. følgende: „Engellands Skikkelſe har meget forandret ſig ved denne An„ordning. Agerdyrkningen har mærkelig tiltaget. De udyrke„de Land-Strækninger, ſom adſkillige Meenigheder havde i „Felledſkab; de tørre Overdrifter, de øde Marker ere omſkifte„de til frugtbare Agre. p. 8. Dette var ingen ringe Sag; thi man „regner, at af de 40 Milioner Agre, ſom Engelland begriber i „ſig, var en tredie Deel beſtaaende af ſaadanne Overdrifter eller „øde Marker. ꝛc.

Nu jeg kand ikke treffe det proportionerlige Forhold, imellem dyrkede og udyrkede, dog til Dyrkelſen begvemme Grunde i Dannemark, ikke heller troer jeg, at ſamme, ſaaſom i Engelland, ſkulle udgiøre en tredie Deel; thi paa mange Stæder er ſlet intet deſlige at finde, ja ikke ſaa meget ſom man kunde vende en Vogn paa. Dog alligevel holder jeg for, at i Jylland ligge mange Tuſinde og i Siælland nogle Tuſinde Tønder Hart-Korns Sædeland indtil denne Dag øde, eller ſaa got ſom

øde/

ode, overgroet med Lyng, med Mos, eller med lidet tort og ukraftigt Græs, da det dog, ved Dyrkelse og Jordens Aabning, samt Udsettelse for Solen og Luftens Effluviis, kunde blive til Deels 3 Gange saa grødefuldt og gavnligt for sin Eyermand.

Engbundens Forbedring.

Det samme kand siges om en muelig og saare gavnlig Omskiftelse, værd at foretage i mange sure **Moser** og ode **Kiær**, som ved Aabning og Aflobs-Render, kunde give baade Græs, Høe og Torv i stor Overflodighed, da de nu give saare lidet. Paa sine Steder, findes under Navn af **Vildmoser**, eller andet, nogle Miiles Landstrekning, som vel giver de tilgrendsende Eyere nogen Nytte, men ikke nær saa megen, som mueligt var, i Fald man giorde Omkostning paa at aflede det staaende Vand, afdeele Moserne, saasom i **Marschen**, og besaae dem med Hollandsk eller Engelsk Klover-Frøe. Saadant Forsøg er nyeligen giort paa Baroniet **Lindenborg**, ikke uden Omkostning, men ikke heller uden saa lykkeligt Udfald, at da det under Vildmosen staaende Vand har faaet Fald til Havet, er Grunden, som tilforn flød paa Vand og bevegede sig under Foden, nu grundfæstet og omskiftet til Marschland, saa got og saa meget, at det kand validere for et par hundrede Tonder Hart-Korn: thi denne Lindenborgske Vildmose, nu Hr. Baron von Schimmelmann tilhørende, strækker sig, fra Sonden mod Norden, syv fierding Veys, i Breden en halv Miil og bliver nu ved mindre Mellem-Graver indrettet ligesom de saa kaldte **Fenner** i Marschen. Da dette skrives, hører man endnu et større Foretagende af samme Slags i Sønder-Jylland, Hohner-Herred og Gottorfs-Amt. Der har, fra utænkelige Tider, ligget en meget stor og suur Mose, kaldet Hohner-Mohr, hvis Vande, saa vel under som over Mosen, have giort den

Vildmoser.

næsten ubrugelig, da ikke engang Creaturet, uden Livs-Fare, kunde gaae derpaa, for at søge sin Føde. Denne Vildmose haver Hans Kongel. Majestæt, i næst afvigte Sommer 1761, med 22000 Rdlrs. Omkostning, ved 600 Daglønnere, under Doct. Erichsens Opsyn, ladet ligesom tappe for Vandsot, og ved mange store og smaa Afløbs-Render, sette i den Stand, at den befæstede Grund er nu uddeelt til 196 Colonister, indenlandske saa vel som Pfaltzer, af hvilke enhver bekommer saa meget Land, som kand besaaes med 41 Heide-Scheffel; saa er og til deres Boeliger giort Anstalt, ved trende Teyl-Brænderiers Oprettelse. Deslige Vildmoser, som man i Jylland kalder Gunger, fordi det neden under staaende Vand gior dem bevegelige, kaldes ogsaa, for deres Ubrugelighedes Skyld, i den Tilstand, suure Moser, et ret betydeligt Navn, vel overeensstemmende med deres Natur; thi Aarsagen til deres Udueligheed, er ikke allene det staaende Vands Mængde, men ogsaa paa mange Stæder, dets Suurhed og Forraadnelse, grundet paa dets Stilhed eller Afløbs-Mangel. I den store ligesom i den liden Verden, er Bevegelsen af de flydende Deele en saa fornoden Sag, at dens Mangel endelig maa føde Forraadnelse, og Forraadnelsen største Hindring for Frugtbarheden. Man kand see det paa saadant Vand, som om Vinters-Tid settes for vore Vinduer i Glas med Violer i, til at giøre en liden Vinter-Have. De Løg, man legger i saadant Vand, vegetere eller skyde og bryde daglig ud, saa længe man giver dem frisk Vand, men maa de i nogen Tid noyes med det gamle stillestaaende Vand, da raadne de og deres Blomster visne.

At tappe Vandet fra.

Som ellers gior stor Skade.

Paa visse Stæder tilføres de Danske Enge ikke liden Skade, ved Vand-Møllernes Magt til at hindre Vandets Fald med deres Stieboer,

og

og Sommeren igiennem, at lade alt for megen Vædske blive staaende paa Engene. Man veed Exempel, at en saadan Molles Afskaffelse mod billigt Vederlag, haver forskaffet de tilgrendsende Proprietarier aarligen et par Tusinde Læs Høe, da alle deres vidtloftige Eng-Marker bleve befriede for Sommer-Vandet, hvis Oversvømmelse tilforn gjorde dem saa got som ubrugelige. Paa Jyllands vester Side, særdeles i **Lundeneß- og Bouling-Amter**, falder i de jevne Landstrekninger, en meget kaastelig Høe-Bund, hvilken ved lange Sand-Banker, saasom naturlige Diger og Dæmninger, adskilles fra Havet og beskiærmes mod dets Indbrud. Imidlertid skeer det dog ofte, at dennem tilsoyes stor Skade, enten ved det indenlandske ferske Vand, som den store Skiern-Aae og andre lobende Vande, i vaade Aaringer fore med sig, eller og ved høye Vand-Floder uden fra, som stoppe Vandets Udlob, og dertil skylle over Sand-Bankerne, følgeligen opstige i Engene, efterladende sig en Hob Sand og Gruus paa de bedste Enge, ja ofte udhule den høyere Jord, og æde sig alt for vidt ind i den, til Formindskelse paa en Deel Steder. Naar det salte Vand, om Vinters Tid, stiger høyt op af Fiordene, eller og indskylles over Sand-Biergene, saa det længe bliver staaende paa Engen, da tabes meget i det Aars Høe-Vext, med mindre at om Foraaret falder betimelig saa megen Regn, som kand være nok til at afskylle det tilbage blevne Salt fra Græs-Roden, da dette saa kaldte Mærsk-Høe, avles i stor Mængde, og er meget kraftigt til Hestes og Oxnes Trivelse, ligesom samme i den Egn falde meget store. Da Engen er Agerens Moder, saa var det ønskeligt, at Landmanden, som gior sig saa megen Umage med den sidstes Dyrkelse, ogsaa strabte at forbedre og forøge den første, hvilket paa mange Stæder kunde skee til stør-

Hindring ved Vand-Moller.

Ved det opstigende fremmede Vand.

ste

ſte Fordeel i Længden, men hellere vender Bonden al ſin Flid paa at rydde og bryde en tor Ager-Jord. Her i gaaer det ham, ligeſom i Almindelighed, de fleeſte Menniſker, hvilke allene indtages af den allernærmeſte liden Belønning, ey agtende den ſildigere, ſkiønt langt ſtørre og beſtandigere.

Viſſe Moſer og Enge ſees her til Lands kiendeligen at foroges ved det færſke Vands Aftagelſe. Mangfoldige ferſke Søer og ſtore Damme, ſom endogſaa i Mands-Minde, vides at have været aabne Vande, ſees nu næſten gandſke tilgroede, og derfor anvendte til Torve-Jord, ſkiønt ſamme er kuns løs og let, følgeligen udrøy; thi det er Naturens Regel, at hvad ſom ſnart kommer, maa ſnart igien forſvinde. Angaaende de ældgamle Torve-Moſer, ſom have havt Tid nok til at groe ſammen, ſætte ſig og hærdes: da findes deraf over alt temmelig Forraad, og paa nogle Stæder ſaadan Overflødighed, at de ikke letteligen kunde fattes, ſaafremt man ellers behandler dem paa rette Maade. Om denne Materie findes udførlig Beretning nok i det **Danſke og Norſke Oeconomiſke Magazins** Tom. VI. Saa længe Skovenes Overflødighed gav Brændſel nok, blev Torven lidet brugt i Stederne. (*) Nu nødes mange dertil, her ligeſom i Holland, hvor ingen anden Brændſel bruges. De gamle og faſte Moſers Tørv er og ligeſaa god ſom den Hollandſke, og jo dybere den findes, jo bedre, ſærdeles naar den er af det Slags, ſom ikke haver nogen kiendelig Blanding af Svovel, hvilket giør Lugten ubehagelig

Torve-Moſer.

(*) I Lands-Byerne haver man meget længe brændt Tørv; thi om Torve-Graver meldes i alle gamle Documenter. Paa de under Skotland liggende Orkenoer, ſom fattes Skov, lærde Indbyggerne at brænde Tørv, hvori en Norſk Herre var deres Lære-Mæſter, og han fik deraf det Tilnavn **Torv Eynar.**

hagelig og usund. Det er ikke ubekiendt, at her, ligesom andensteds, sees i disse Torve-Moser en Mængde af Træe, ja heele Stammer, særdeles af Fur, Birk og Eeg, som ved Giennemskiærelse findes saa fort og glat, at det ligner Ibenholt. Fure-Skove vides ikke at have været her til Lands, dog findes deraf det allermeeste i Moserne. At saadanne gamle Moser fordum have været aabne Vande, kand ingen tage i Tvivl, men om alt det, som findes i dem, hører hiemme paa Stædet, eller ved en stor Oversvømmelse er der henskyllet, lader sig ikke letteligen udgiøre. Den almindelige Syndflod kand det ikke vel tilskrives, men nok nogle sildigere særdeles Oversvømmelser, om hvilke ingen Kundskab haves, skiønt deres Levninger i eet og andet nokſom vidne derom. Var Syndfloden den eeneste Aarsag hertil, da maatte sluttes, at de Alderdoms Elskere, særdeles i Sverrig, som give Norden Indbyggere endogsaa for Noæh Tiid, havde nogen Grund at staae paa. En Bonde-Mand af Jærup i Vensyssel, hos hvilken jeg tog Natte-Leye paa min Giennem-Reyse fra Norge Aar 1754, viiste mig, som spurde om adskilligt, en Raritæt, der overgik alle antiqvariske Raritæter, i fald det var sandt, at Syndfloden allene havde giort bemeldte Virkning; nemlig, han viiste mig i sin Lade, nogle saadanne Los-Holter og andre Bygnings-Stykker af meget brunt, men fast og got Eege-Træe, som han i sin Torve-Mose havde opgravet, NB. allerede tomret, tilhugget og giennemboret, i samme Stand, som det i bemeldte Bygning var blandet med nyere Stykker. At dette skulle være Bygnings Materialier fra den første Verdens Tiid af, vil neppe fortiene Bifald. Videre findes i Torve-Moserne, undertiden paa nogle Alnes Dybhed, Nødder, Kirsebær-Steene, Horn af adskillige Dyr

Hvor gamle.

Hvad der i findes af fremmede Ting.

og særdeles Hiorte-Takker. I et MSS. om Fyenske Sager, fra Hr. Geheime-Raad og Amtmand Adelers Haand, berettes, at en Bonde i Lundebye, som ville grave sig et Mogdyng-Sted, fandt paa nogle Alnes Dybhed, en saadan Eege-Stamme, hvis Greene vare omgivne, ikke allene med Musling-Skaller, men ogsaa med en Hob Tang eller Haf-Græs, skiønt bemældte Bye ligger halvanden Miil fra Haf-Kanten, hvilket viser, at end ogsaa svage Ting kunde i Jorden blive saa got som uforgængelige, naar al Luft fuldkommeligen udelukkes derfra.

Om Moserne vore op igien.

Det Spørsmaal: Om Mosen voxer op igien? lader sig da vist nok bekræfte af daglig Forfaring, men ikke at den duer til at skiære anden Gang saa hastig, som det synes, fordi de gamle Torve-Graver sees næsten lige saa høye og torre, som det øvrige ved Siderne; thi naar man prøver dem, findes deres Indhold alt for blød og svampagtig *). Saadanne nye Hullers Tilvext sees kiendelig at skee, ikke allene i Skovene, ved hielp af Blade og anden tilfældig Fylde, men ogsaa egentlig og fornemmelig derved, at i stille staaende smaa Vande, sankes hvert Foraar en fra Bunden opskydende og ved Luften forøget grønagtig Grøde, kaldet Ande-Mad, fordi Enderne nære sig deraf i Dammene, men ellers kalde Physici den en conserv. Samme kand blive temmelig tyk og tung, hvorfor den svømmer ikke længere oven paa, end til Julii Maaneds Begyndelse, da den gierne synker, sætter sig paa Gravens Bund, og gior der aarligen eet Stratum eller Lag over det andet, hvilke Lags aarlige Tilvext ogsaa kand kiendes og adskilles paa det slags

(*) Ved Gaarden Ebberød findes nogle saaledes nyeligen opgravne Torve-Graver, om hvilke Naboerne bevidne, at de ere skaarne samme Aar, som Kiøbenhavn brændte, nemlig Aar 1728.

ſlags Torv. I den Henſeende er det ikke urettelig handlet, at man gior hver Torve-Grav ikke alt for ſtor, paa det Vandet ikke bliver alt for aabent, for Vinden udſat og mindre bequem til at ſanke ſin aarlige conſerv, naar man ikke vil noyes med det ſlags lette Torv for Eftertiden. Men hvad de rette gamle Moſer angaaer, da er deres Indhold en langt faſtere og tungere Materie, derhos bitumineus, eller giennemdrukket med en feedagtig Saft. Diſſe Torv falde ey ſielden ſaa compacte og kraftige, at man kand brænde Smidde-Kul af dem. Allerbeſt er den Torv, ſom efter Hollændernes Maade, beſtaaer af Torve-Smul, eller den loſe Mudder, man ellers lader blive i Graven; thi naar den med Menniſkers eller Hæſtes Fodder trædes og æltes, ſaa at dens inderſte Deele aabnes og paa nye ſammenſettes, ſamt henlegges ſom en Dey at torres af Solens Varme, og derpaa, naar den er halv tor, med Spaden adſkilles, eller og, ſaaſom den ſparſommelige Hollænder gior, trykkes igiennem en Form, ligeſom Muurſteen, da bliver det en Torv af dobbelt Drøyelſe, og giver den Varme, at Smiddene antage den i ſteden for **Steen-Kul**. Nogle gaae endnu videre i at raffinere denne Materie, da de udi hiin blødagtige Torve-Dey, blande en fierde Deel tilgiort feed Leer, og finde at Torve-Jordens Faſthed og Varighed der ved endnu langt meere forøges, ſaa de agte den ſaa god, ſom Træe at brænde i Ovnen, naar den først vel er antændt.

Fordeelagtig Omgang med Torve-Moſer.

En gandſke anden ſlags Brændſel, ſom dog ogſaa bærer Navn af Torv, egentligen **Martørv** (*) findes ved **Skagen**, paa Vendſyſſels yderſte

Martørv i Vendſyſſel.

(*) Navnet vil vel ſige det ſamme, ſom **Haf-Torv**, fordi den findes ved Hav-Siden, ligeſom **Margræs** betegner den Vext, ſom groer paa Sand-Bankerne mod

yderſte Ende mod Havet. Da jeg for nogle Aars Tiid, fik Efterretning om den Materies Drøyhed ſamt Adſkillighed fra Torve-Jorden, loed jeg ved en Ven forſkrive Prøver deraf, i Haab at det kunde give Spoer eller Anviisning til Steen-Kul, naar man kom dybere ned i Grunden, et Haab, ſom ikke blev beſtyrket ved første Anſeelſe, hvorfor jeg ikke videre har tænkt derpaa. Imidlertid ſeer jeg, at ſamme Tanker ere ſiden indfaldne en anden oeconomiſk ſindet og af Videnſkaberne velfortient Patriot, nemlig Monſr. SÖREN ABILDGAARD, Kongelig Archiv-Tegnmæſter. I den femte Tome af **Dannemarks Oeconomiſke Magazin**, ſtaaer Num. XVIII. hans **Beſkrivelſe** over **Kiøbſtæden Skagen**, og i den Anledning, en Beretning om **Mar-Tørvens** meget mærkværdige og ſaa vidt jeg veed, andenſteds ubekiendte Art og Egenſkab, hvilken dog vel var værd, at de ſom fandt Leylighed dertil, toge den i nøyere Betragtning. Ordene ere diſſe: „Eſter Løfte vil jeg her give en kort Beſkrivelſe over **Mar-Tørven**: Samme er en tæt, temmelig tung, nogenledes ſprød og ſort eller ſortebrun „feed og brændbar Materie, aldeles frie for Blanding af Sand eller „Leer-Jord, ſom giver gode Gloder, har ingen ſlem Lugt, og efter„lader ikkun lidet Aſke. Materien ſynes, i nogen Maade efter udvortes Anſeende, at nærme ſig til Steenkuls Art; den findes adſkillige „Steder under Sanden, fornemmelig ſees ſaadanne Aarer og Lag „gandſke aabenbarlig ved den nordlige Strand, hvor Land-Kanten i et „par Miiles Strækning eller længere, er nogle Steder, formedelſt det „uroelige

Afſærdeles Art.

mod Havet, og tiener dem til Faſthed mod Vinden. Man maatte ſpørge, hvorledes Havets Latinſke Navn har vundet Borgerſkab i Jylland, fra lang Tiid af, og i Sammenſettelſe med Danſke Ord.

„uroelige Hav, afskyllet og blottet saaledes, at Mar-Torvens Lag viser „sig i den steile afbrudte Land-Kant, som er 2 til 3, ja vel nogle Ste- „der fire Faune høy; her sees fra øverst af, udi den hvidagtige løse og „magre Sand, adskillige horizontale Lag af bemeldte Torv-Art, af „hvilke nogle Lag ere en halv Alen tykke eller tyndere, andre ere der- „imod meget tykke og mægtige, saasom af to til tre Alnes Tykkelse og „derover. Jeg fik Leylighed til at betragte disse Strata, da jeg fra Ska- „gen paa denne Vey, langs den Nordre Strand, giorde en Reyse „Vester hen i Landet. Denne Strand-Vey er dog ikke ret sikker at „fare; thi saasom man, i visse Strækninger, paa en halv eller heel „Miils Længde, ikke kand fra Stranden, formedelst den bradte Land- „Kant, kiøre ind paa Landet, men maa holde ud indtil man kommer „til et saadant Sted, hvor der er Opkiørsel, saa kand man lettelig kom- „me i Livs-Fare; thi endskiønt her er ikke megen ordentlig Ebbe og Flod, „saa kand dog Havet undertiden voxe eller reyse sig, imedens man kiø- „rer paa saadanne Steder, hvor man ikke kand redde sig ved at be- „give sig ind paa det høyere Land i hast. Adskillige Stæder her neder „ved Stranden, saae jeg store Stykker Mar-Tørv i Mængde ned- „faldne, de vare alle giennemtrukne med Vand, og i nogle saae „Stykker saaes smaa Rust-Plætter af forvittret Kies; Vandet „i de Vand-Pytter, hvor der laae Martorv, havde en lys brun- „agtig Farve, som en tynd Saft af Soed. Disse Omstændigheder „gave mig Anledning, til at slutte, at det er denne allevegne i Grunden „liggende Torv-Art, som giver det meeste Brønd-Vand i Skagen „den brun-gulagtige Farve, og at den dybe Grunds Kies-artede Be- „skaffenhed, foraarsager den røde Rust i de med Flyve-Sand opfyldte

„Søer. Det er altsaa formodentligt, at heele Landets Grund, de „fleeste Stæder, er opfyldt med saadan Mar-Torv, hvilken maaskee „strækker sig med sine Strata langt ind i Landet, derfor burde der søges „adskillige Stæder endogsaa paa høyt Land, med gode og lange Jord-
At føres til bedre Nytte. „borer. Thi om man var saa lykkelig, at denne Mar-Torv fandtes i „stor Overflodighed, ikke for langt fra de Stæder, hvor der kunde skee „beqvem Udskibning, da vare vi her i Landene næsten ligesaa vel tient „dermed, som med de beste Steenkuls Gruber. Ja vi ville da uden „Tvivl bedre benytte os af saadan naturlig Fordeel, end Tyrkerne af „deres Steenkuls Gruber, nær ved **Constantinopel**; Thi Hr. Ed-„ward Carlson har i en til det Kongl. **Svenske Academie** indsendt Un-„derretning, blant andre Mærkværdigheder, tillige meldet, hvad han „selv har seet, nemlig, at der to svenske Miil fra **Constantinopel**, ik-„ke langt fra Landsbyen **Belgrad**, antreffes i en Sand-Høy, ad-„skillige sorte Aarer, ligesom af Kul-Stov, og at der er en Steen-„kuls Grube der i Nærværelsen, lige ved det sorte Hav, saa der mange „Steder ved Søe-Kanten, hvor Søen har afskyllet Biergene, sees ad-„skillige Lag reen Steenkul oven Jorden. Men Tyrkerne bekymre „sig ikke om, at benytte sig af saadan Fordeel, omendskiønt Brænde-„ved er dyre nok i **Constantinopel**. See **K. S. Videnskr. Acad.** „**Handling** IX. **Bind** 2det **Qvartal**, i **Uddraget af Videnskr. Aca-**„**demies Dag-Bog**. Disse Steenkuls Aarer vise sig altsaa ved det „sorte Hav, næsten paa ligesaadan Maade, som **Mar-Torvens** Strata „vise sig ved Skagens nordlige Strand.„ Saa vidt Monsr. ABILD-GAARD.

I Sand-

I Sandhed var det høy Tiid, at enhver vittig Patriot, som dertil fandt nogen Anledning af Stand eller Leveſted, giorde ſit til at forøge Brændſels Materie, ſom ſærdeles paa nogle Aar, er opſtegen til en umaadelig høy Priis. Een af de faae Ting, ſom Rob. Molesworth fandt værd at roſe i Dannemark, var vor Brændſel af ſkiært Træe, hvorpaa vore Skibe havde Forraad nok, ligeſom han og ſiger, at en fierde Deel af Siæland da var beklædet med Skov. (*). Viſſe Provintzer vide ikke af at brænde Træe, men hielpe ſig anderledes. Marſklandene legge deres Creaturers Møg i Stak, ſkiære den ud, og naar den er tørret, brænde den ſom Tørv. Det gaaer an, ſkiønt ikke uden ubehagelig Lugt for uvante Næſer. Deres Jord er ſaa feed, at den behøver ikke Møgen til Giødning, ſaaſom andenſteds, hvor man opſanker og tørrer, hvad ſom af den ſlags, findes paa Marken efter Creaturet.

Anden ſlags Brændſel.

Paa Arøe og nogle mindre Øer, hvis gode Grund kand taale den Afgang, brænder man ſit Halm-Foer. Heede-Boerne i Veſter-Jylland komme bedre til rette med deres Lyng og Skue-Tørv eller Heede-Grundens Overflade, ſom afſtikkes og giør god Tieneſte, ſkiønt den var bedre værd, og en god Huusholdning i et vel peupleret Land, ikke tilloed ſaaledes at ſlaae og mishandle Jordens Klædning (**). I Skov-

(*) About one fourt part of it is foreſt. *Account of Denm.* p. 6.

(**) Foruden Skue-Tørv, brændes og i Veſter-Jylland, et feedere og faſtere ſlags kaldet Klyne, tagen i temmelig dybe Moſer, men denne adſkilles fra anden Muſe-Tørv, ſærdeles der ved, at den har en Blanding af en anden hvidere og ſedere Materie, hvilken man gietter ſig til at være forraadnet Træe. Den er ſaa feed, at naar den legges paa Ilden, behøver Bonden ikke at tænde Lys

Skov-Egnene haver man endnu bedre Forraad paa Træe til Brændsel, men om samme kand vare ved for Efterkommerne, ligesom for alle ældre Slægter, det bliver et andet Spørsmaal?

Skoven fordum overflødigere.

Her ved veyledes jeg naturlig-viis, til at røre den Materie om vor danske Grund, saa vidt den er en **Skov-Grund**. I de ældste Tider synes heele Landet, her ligesom i Tydskland, at have været bevoxet med Skove. **Siælands** ældste Navn er **Sise-Lund**, en Lund eller Skov, omgiven med Søen: nu er den største Deel Ager eller Eng, og maaskee en siette Deel Skov. Med god Forsynlighed kand denne give Land-Manden det fornødne, men ikke i Længden lade meget føre til Kiøbstæderne, med mindre Omgangen blev anderledes, som jeg siden vil erindre. De Egne, hvor den stærkeste og bedste Skov findes i Siæland, ere Cronborg-, Friderichsborg- og Hirschholms-Amter, samt dernæst Vordingborg-, Soer-, Anderskov og Ringsted-Amter, allermeest Hans Kongelig Majestæt tilhørende. Paa Falster er og den Kongelige Skov een af de bedste i Dannemark. I Fyen haver Nyborg- og Rugaards Amter temmelig Forraad, dog meest paa Rytter-Districterne. Proprietairernes Skove ere vel der, ligesom i Siæland, mange, men smaa; thi Jorden er kostbar, og siden Matriklens Forandring, ved nye Land-Maaling, tages Grunden meere med, ryddes og føres under Ploven.

Hvor den bedste nu findes.

Paa Als falder temmelig god Skov, ja allerrareſt her til Lands i den Henseende, at meget deraf er plantet i lutter Alleer, hvilke sees til alle Sider, hvorhen man vender sig. Hertug **August** af Nordborg giorde, mod Enden af forrige Seculo, den Anstalt, som endnu vedvarer,

Lys i sin Stue, ja man skiærer den i lange Stykker ligesom Tælle-Lys, og setter den paa en Stage til god Lysning.

varer, nemlig, at hver Brudgom maa for ſig og ſin Brud, plante et viſt Tal af unge Skov-Træer. I Laaland er Grunden meget koſtbar, dog findes ved Herregaardene, en god Deel vel fredede Skove, til Landets Fornødenhed, men ikke til Udførſel. I Jylland falde gode Skove paa Øſter-Siden, ſaaſom ved Dronning-Lund, Mariager, Friſenborg, Skanderborg, Veyle og Kolding. Men længere hen mod Veſten, findes lidet deraf, undtagen ved Silkeborg, Palſtrup og Ørslov-Kloſter. Her og der opelſke Proprietarierne noget ved deres Herre-Gaarde, dog endnu meere til Forlyſtelſe end til Brug. Denne Landets Veſter-Deel haver formodentlig i gamle Dage havt ligeſaa overflødige Skove, ſom de andre Egne, undtagen gandſke nær ved Veſter-Havet, hvor den tilforn omtalte Haf-Suus eller ſaltagtige Uddampning, æder Toppen af alle Træer: Men midt i Landet, ligeſom endnu paa Øſter-Kanten, var det fuldt af Skove, i det ellevte Seculo, hvilket ſluttes af Adami Bremensis Ord, naar han ſiger, at Jylland allene, frem for de tydſke Provintzer, var forſkrækkeligt ved ſine Skove. (*) Blant de Anledninger, ſom her kunne have ødelagt Skovene, regner man med nogen Rimelighed, de Mas-Ovne, hvoraf endnu findes Rudera eller Levninger i Hede-Markerne, og diſſe ſiges at have været brugte til at ſmælte det Moſe-Jern, eller ſom det i Norge kaldes, Myre-Jern, hvilket i den Egn ofte

Hvad fordum haver ødelagt den.

(*) Cum omnes tractus Germaniæ profundis horreant ſaltibus, ſola eſt *Jutland* cæteris horridior. Adam Brem. *de ſitu Daniæ. edit. Lindenbrog.* p. 56. Blandt fleere Kiende-Tegn til forrige Tiders Skov-Vext, regnes dette, at man i Skads-Herret ved Varde, og andre Skovløſe Egne, ſeer jevnligen de Planter, ſom ellers allene voxe i Skovene, ſaaſom Anemone nemoroſa, Trientalis, convallaria bifolia, Petris aqvilina &c.

ofte forekommer, og hvoraf jeg selv haver Prove, dog derom skal siden mældes lidet meere.

Selv samme Beskaffenhed haver det med Skovene i Sønder-Jylland, eller det Slesvigske Fyrstendom: Paa Vester-Kanten er lutter Marsch-Land, midt i Landet Lyng paa Sand-Grund og Torve-Moser, men paa Oster-Kanten ere gode Skove, meest Kongen tilhørende; thi Herregaarde findes der ikke mange. De beste Skov-Egne ere i Haderslev-Aabenraae-Gottorfs- og Huttens-Amter. Paa de mellemste Heede-Egne falder vel nogen smaa Skov, særdeles Eege-Krat, men kommer ikke ret hoyt, maaskee af Mangel paa Fredning, da det der ikke oppasses, ligesom paa de Jydske Lyng-Heeder hugges af saadant Krat mange Stammer af unge Riis-Eege, og tilføres Bodkerne i Viborg, som betale Sneesen med nogle Skillinger. Viist nok en uforsvarlig Omgang, dog skeer noget deslige i alle Provintzer, hvor Bonder-Drenge ikke betænke sig paa at afskiære saadanne spæde Riis-Eege, for deres Seyheds-Skyld, til Pleyle, Svøbe-Skafter og deslige. (*)

Hvad endnu gior stor Skade paa Ege-Skov.

I de Jydske Heede-Marker have de der nyligen boesatte Colonister fra Pfaltz, begyndt at saae Fyrre- og Gran-Skov, ligesom den Kongelig Mildhed til disse og fleere Forsøg, havde skaffet dem Sæd, baade fra Norge og Tydskland, særdeles fra Hartz. Det sidste Slags slog an og staaer i Fremvæxt, men det første Slags ville her ikke lykkes.

Lige-

(*) Til denne meget skadelige Misbrugs Afskaffelse blandt Bonde-Almuen, som i det Sted kunde nøyes med Pleyle-Slag af andet seyt Træe, saasom Torn, Esk, Hessel ꝛc. udkrævedes i Begyndelsen, ikke allene Lovens Skiærpelse, men ogsaa en aarlig og uventet Huus-Visitation, da en hvær Karl og Dreng maatte fremviise sin Pleyl.

Ligesom Guds gandske Huusholdning med denne Verden bestaaer i lutter Omvexlinger, og Grunden til en nye Fødsel legges ved en foregaaende Fordervelse, efter Reglen: Ex corruptione nova generatio, saa meene nogle, at de beste Skove, som nu ere tilovers i vore Provintzer, ere komne af en meget kostbar Anledning, og ville længe siden have været savnte, dersom ikke det forrige Seculi adskillige, og for Dannemark meget uhældige Krige, allermeest den sidste, ved mange Slags fiendtlige Invasioner, havde befordret Skov-Vexten just ved Herremandens og Bondens Ødeleggelse, hvilken særdeles i Jylland og Fyen, gik saa vidt, at man tilsidst hværken fandt Faar, Hest, Koe eller Faar paa Marken, følgelig ingen Fare for, at det unge Skud kunde blive afbidt, indtil det ved sin Vext, friede sig selv og siden gik igiennem. Af den farlige Qvæg-Syge, som for en Snees Aar grasserede her og i andre Lande, ja nu paa nye udbreder sig i alle Lands-Egne, spaaede man sig det samme i nogen Grad, og hvo kunde fortænke Landmanden, at han hentede Trosten langt fra, naar den ikke fandtes nærmere. Om det Haab hos nogen er bleven opfyldt, skal jeg ikke sige, men vel veed jeg og har med stor Forlystelse været Vidne til, at nu omstunder opfredes her og der, særdeles ved visse Herregaarde, en god Deel ung Skov, hvilken Bemøyelse er saa meget desto priseligere, saasom den er mindre interesseret for sig selv, end for Efterkommerne. Det er og vist, at naar alle ville giøre det samme, da kunde man dristig fælde en større Mængde af saadanne udvoxne og Under-Skoven til Hinder staaende gamle Træer, af hvilke nogle, Aar for Aar, blive slettere.

Nærværende Skoves Opkomst.

Jeg vorde tilsorn i et par Ord, Nytten af en vis Omgang med Skovene, saa vidt samme kunde forskaffe os bedre Kiøb paa det Slags

Træe, der behøves til daglig Brændsel, helst i et Land, hvor den fornødne Malt-Giøren udkræver meget deraf i alle Kiøb-Stæder, at jeg ikke skal tale om Kiøbenhavns store Brug. (*) Herved meenes nu allene en anden Omgang med Elle-Moserne, i hvilket Fald, det synes saare rimeligt, at Landets Overflødighed paa Brænde-Ved, skulle være kiendelig stor, og det inden faa Aar gik til Ende. Slet saa drøyt er Elle-Træe vel ikke som Bøg, dog visselig drøyt nok, efter sin Priis, naar det faaer Tid at tørres til Gavns, og hvo som haver nok deraf, behøver intet andet Brændeved. Nu er Elle-Træe just det, som frem for alt andet, voxer allervilligst, visseſt og hastigst, særdeles i nedrige og fugtige Grunde. Disse Moser findes her til Lands allevegne nok af, saa og deri den Mængde af Elle-Buskér, at man mange Steds maa modstaae deres Udbredelse for Engens Skyld. Den Deel deraf, som skaanes, bestemmer man hart ad allene til Giærsel, og den Giærsels aarlige Hugst er egentlig den rette Grund til Mangel paa det Brænde-Ved, der kunde haves i Overflødighed, saafremt enhver Elle-Mose, i Steden for 5 til 6, fik 20 til 24 Aars Fred, dog ikkuns saa vidt, at paa enhver Elle-Rod, bleve staaende 2 à 3 unge Stammer, saa høye at de selv kunde fredde deres Top. Men dette, siger man, tillader ikke Giærdernes Trang, og disse Giærder er det, som giør os en ubodelig Skade ved den aarlige Udviisning, for hvis Skyld Elle-Busken knap kand blive saa stor, at deri findes en Stavr af Arms Tykhed, førend den

Elle-Mosen kunde give Brænde-ved nok.

Ved anden Omgang.

(*) Til at tørre Malt, ikke i aabne Kiøller, men ved Kakkelovns-Varme, bruges i Engelland Steen-Kull, og her kunde god Tørv formodentlig ogsaa bruges til det samme, da meget Træe blev spared. Kakkelovns-Malt torde og vel være smukkere end det røgede.

den maa afhugges; følgeligen aldrig komme til fuld Vext, allene for Giærdernes Skyld, ja saadanne Giærder, som hvært Aar maa settes, efterdi de ikke ere af Torn eller andet, som varer nogle Aar, men af smaa Elle-Pinde, som strax bortsmulne.

Hvor mange tusinde Læs heraf aarligen udvises i Sieland allene, kand ikke letteligen beregnes, dog veed jeg, der er den Herregaard, som ikke slipper med Tusinde Læs til sine egne Fang, og maaskee lige saa meget til Bonde-Byernes Hegning. Ja jeg kiender en liden Selv-Eyer-Gaard, som bruger hvært Foraar, i det allermindste 100, undertiden 150 Læs Elle-Busk til sine Giærder, endskiønt samme haver halvandet tusende Faune Steen-Muur, i hvis Mangel, den behovede vel 300 Læs. Kunde jeg derfra giøre Slutning til heele Landets Brug, da maatte Summen blive utroelig stor, og belobe sig til nogle Millioner Læs Giærsel, meest Elle-Træe: Men for Sikkerheds Skyld, vil jeg ikkuns sette een Million eller 1000000 Læs Elle-Busk, som aarligen udkræves her i Sieland allene. Naar disse bleve staaende ved Roden en Snees Aar, da gave de vist nok tive Gange saa mange, eller 20 Millioner Læs grovt og klovet Elle-Brænde, det er for hvært Aar een Million, eller tusinde Gange tusinde Læs. Ved deres Brug, synes det haardere Skov-Træe mærkeligen at kunde spares og Brændets Priis i Almindelighed nedsettes. Heraf seer man da, hvor vigtigt det maatte være for vort Land, ved Steen-Giærder, levende Giærder og Pile-Plantning, at afskaffe efter Haanden, den aarlige og ubestandige Hægning med Elle-Pinde, som koster Bonden saa megen **Tiids- og Arbeyds-Spilde**, ja dertil skiller os aarligen ved mange hundrede tusinde Faune Elle-Brænde. Lige saa stor Fordeel kunde ventes af, at efterfølge den brabandske og flanderske

Særdeles med giærdsel.

Pile-Plantning.

Oeconomie, hvor hvær god Bonde mager det saa, at han aarligen kand stive nogle hundrede Pile-Toppe. Dem binder han om Vinteren i Fagots eller maadelige Bundter, af hvilke enhver haver et par tykke Greene inden i, og de mindste Spirer uden om, sammenbundne med en Green af samme Slags. Sommeren igiennem ligge de og torres: Om Efterhosten stables de hoyt op, ligesom Hoe-Læs, paa Vogne, og kiores til Stæderne at sælges, saa at mangen Bonde tager deraf allene, sin gandske Udgift. De følgende Tider ville viise os baade Nytten og Mueligheden af meget saadant, som nu ikke agtes paa. Mangen suur og siid Jord-Plet, som nytter Bonden næsten intet, kunde, naar den til saadan Pile-Plantning noye var medtaget, indbringe den Danske, særdeles den Sielandske Bonde, aarligen fleere Penge, end en temmelig god Ager.

Det

Det Tredie Capitel.

Om adſkillige Steen-Arter i den danſke Grund, ſaa og viſſe Petrefacta eller forſteente Ting.

Jordens Element i Dannemark er hidindtil betragtet, ſaa vidt den beſtaaer i Ager og Eng, Tørve-Moſer og Skov-Grund: De ſærdeles Væxter, ſom aarligen fremkomme deraf, ere ogſaa ikkuns i Almindelighed berørte, da deres adſkillige Arter ſiden ſkulle opregnes, naar Ordenen forer os til Regnum Vegetabile eller Væxternes Rige.

Nu forefalder en anden Betragtning over den danſke Grunds Indhold, ſaa vidt ſamme haver noget af det, der hører til Regnum Minerale, eller adſkillige ſærdeles Slags Jord- Leer- Sand- Steen- Metal- og Mineral-Arter. Hvad Steenen angaaer, da ſees denne her til Lands næſten allene i nogle ſmaa afbrudte og løſe Stykker eller ſaa kaldte Findlinger, liggende adſpredte i eller over Jorden, men ikke i heele ſammenhængende Klipper eller Steen-Bierge, ſaaſom i Norge, Sverrig og viſſe tydſke Provintzer, hvor den dybeſte Grund beſtaaer af en faſt ſammenhængende Steen, hvis Spitze her og der ſtikker frem af det Jord-Dekke, der ellers beklæder den, og fylder de jevne Dale imellem Klipperne. Dette er anderledes her til Lands, hvor Grunden har ingen faſt Steen: Dog undtages fra denne Regel nogle faa Stæder, hvor den dybeſte Grund, ſaa vidt man veed, beſtaaer enten af Kalk- og Marmor-Steen allene, ſaaſom paa Saltholm og ved Faxe her i Siæland, ſamt ved Mariagers Fiord og Dagbierg i Jylland, eller af

Faa Steen-Bierge her til Lands.

af Kalk og Kride midt imellem hæle Lag af sammenhængende Flint-Steens Plader, saasom i Stevns-Herred; eller af Sand-Steen, saasom paa Bornholm, eller og af Skiævers-Steen, af Sand-Steen og endelig graa og rødagtig Kampsteen, saasom paa Bornholm, Christians-Øe og Fuer-Land i Liim-Fiorden, samt Helgeland ved Eyderens Udløb. Om disse Steen-Bierges Art og Indhold bør Læseren vente nogen Efterretning paa dette Sted, og jeg vil give den, saa vidt mig mueligt er, skiønt ikke saa tilstrækkelig, som jeg ønskede.

Kalk-Steen ved Faxe.

Den store og temmelig navnkundige Lands-Bye Faxe, et par Miile fra Ringsted i Syd-Ost, ligger paa et Kalk-Bierg, og haver ved Siderne mange Kalk-Steens Grave, som efterhaanden udhules til alle Sider, da Steenene bortføres til Kalk-Ovnene, og en Deel fattige Folk fortiene deres Brød derved. Nogle af disse Grave, som endnu ikke ere dybe, har jeg besøgt og seet mig omkring i dem; efterdi jeg hørde, at der fandtes, midt i den haarde Kalk-Steen, mangfoldige petrefacta: Den Umag fortrød mig ikke, og da jeg anden Gang drog derhen, i samme Ærende, fandt jeg tillige med Kalk-Steenen, eller paa Siderne af dens Lag, en anden feedagtig og ligesom i sit Flod hærdet Materie, hvilken jeg holder for at være Gips, da den ligner de Engelske Prøver af samme Slags, skiønt deres Farve er rødagtig, og denne, Couleur de Paille. Af ovenbemældte petrefactis eller forsteente Ting, tog jeg mange Prøver med mig, meest Søe-Væxter og Søe-Dyr, som viise, at Havet engang har været her, eller og at Faxe-Grund, ved en underjordisk Ild og Jord-Skiælv, er opløftet og fremskudt over Horizonten, saa denne Afgrund er bleven til et Bierg. Adskillige Slags Krabber, Østers, Skiæl-Fisk og Snegle, endogsaa de, som aldrig findes i vore

Forsteente Ting.

Vande,

Vande, ſærdeles nautili eller conua Ammonis, Pyramidales &c. ſees her i Overflødighed, dernæſt mange ſlags Søe-Planter og ſubtile Væxter, men fornemmelig det orientalſke Hafgræs Sargaſſo og Corall-Træer i tykke ſammenhængende Klumper, hvis Greene, ſaa tykke ſom Pibe-Stilke, ſidde gandſke tet tilſammen, ligeſom Orgelværks Piber. Deslige heterogenea marina opfylde den heele Grund, og udgiøre det meeſte af den Steen, ſom brændes til Kalk, ja ogſaa bruges ſom Sandſteen i Bygninger.

Mange og meget adſkillige ere de Lærdes Meeninger, om den bequemmeſte Maade til at opløſe det Spørsmaal: Hvorfra komme de mangfoldige forſteente Haf-Væxter, Haf-Dyr og andre tydelige Kiendetegn af en Haf-Bund, ſom ſynes engang at maatte have været, paa en Deel ſaadanne Steder, hvor nu er tørt Land, ja høyt og biergagtigt Land, end ogſaa meget langt fra Havet? Jeg meener, at, endſkiønt mange enkelte Ting ſynes hvad de ikke ere, ſaa ſeer man dog her i denne ſamtlige Skare af overeensſtemmende Vidner, ikke Feyl, naar man efter Syn og ſund Sands, dømmer: Der har eengang, Gud veed naar, været en Haf-Bund paa alle de Stæder og ſtore Landſtrækninger, hvor Havet haver efterladt ſig bemældte Vidnesbyrd. Dette kand ikke have Sted, uden at tilkiende det nu værende Haf en proportionerlig Mængde af ſaadanne Strækninger, ſom fordum have været tørt Land, og nu er en Haf-Bund: En Omſkiftelſe langt ſtørre og almindeligere end den, der i de ſildigere Tider er ſkeet ved maadelige Overſvømmelſer, hvilke, hvad de høye og ſærdeles biergagtige Lande angaaer, ikke kand have Sted ſaaledes, ſom i en Strimmel af nedrige Marſchlande. En ſaadan almindelig Forvirrelſe, ſom den der nu kiendes paa Jord-

Tvivls-maal.

klodens Overflade, ſetter forud, at Jordkloden eengang, ved underjordiſk Ild, eller nogen anden os ubekiendt Aarſag, har i ſine Indvolde følt ſaadant et Stød, ſom forrykkede dens centrum gravitatis, følgeligen dens første Jevn-Vægt, og der ved giorde dens lige Gang, til ſaadan en ſkeev Gang, ſom den nu virkelig har i ſin daglige Omdreyelſe, ja den og Saturnus holdes af nogle for, at være blant alle Planeter, de eeneſte, ſom har den, da de øvrige i vort ſyſtemate planetario menes at gaae deres jevne ordentlige Gang, bærende begge Axes lige høyt. Dette lader os formode, at Jorden af ſin Begyndelſe har giort ligeſaa: Settes det, ſaaſom ikke urimeligt, da kand den Forandring tillige antages for en rimelig Grund og Aarſag til det Underlige ſom her ſpørges om, nemlig da Jordkloden begyndte at declinere fra den lige til den ſkeeve Gang, ſaa var det en naturlig Følge, at de forrige Hafs-Vande maatte, paa den eene Side ſlumpe over og udſtyrtes paa meget ſaadant Land, ſom tilforn var tørt, men paa den anden Side, ogſaa dette, at Vandene forlode meget af deres forrige Haf-Bund, og efterlode ſig ſamme i ſaadan Skikkelſe, ſom vi nu finde den, nemlig tør, dog ſaadan, at den ſees, eengang at have været en Hav-Bund. Reſten af Doct. Thom. Burnets Syſtema, om den første Verdens Skikkelſe og Syndflodens Virkning, er mig ikke antagelig, fordi det ſaa lidet beſtaaer med den Hellige Skrift, ſom med anden Forfaring. Men i hans Meening om Syndflodens Følger, i Henſeende til Globi ſkieve Gang, ved ſin daglige Omdreyelſe, ſeer jeg, paa den eene Side, intet enten urimeligt eller Skriftſtridigt, og paa den anden Side, baner det Vey til at finde Grund og Aarſag i den underlige dog øyenſynlige Sag, ſom her henſigtes til. Hvo ſom ſøger meere til Op-

Formodning.

lys-

lysning herom, henviſes til det Hamborgſke Magazins *Tom.* XIV. pag. 227, hvor Hr. Sam. Christ. Holmann torde give ham meere Satisfaction, end alle forrige Jord-Theoriſter, ved ſin Abhandlung von dem Urſprunge der See- und anderer fremden Cörper, die ſich nun auf dem Erdboden befinden. Uden Tvivl er denne gode Mand, ved ovenanførte Setning, grundet igien paa en Deel af Burnets Syſtema, kommet Sandheden noget nærmere end alle Forgængere paa ſamme Vey, og Faxe Kalk-Bierg, ſom haver givet Anledning til denne Digreſſion, gior mig den Meening i det mindſte allerrimeligſt, eller dog mindre urimelig end en Deel andre.

Marmor og Kalkſteen paa Saltholm.

Den liden Oe Saltholm i Øre-Sund, en Miil Øſten for Kiøbenhavn, har under ſit tynde Jord-Dekke, en Grund af Kalkſteen, og derunder igien en Marmorſteen, ſom tager vel mod Polering og bruges undertiden til Bordblade, af hvilke jeg har ſeet nogle Stykker. Dens Farve er lyſeguul og graae, med mørkagtige Aarer. Fine Flintſteene findes og i den Grund, og da de tillige med Reſten, føres til Kalk-Brænderiet uden for Stadens Øſter-Port, ſaavelſom paa Raſtrups-Værk, haver jeg deraf faaet nogle Snee-hvide Fluſſer, til Anſeende ſom den fineſte Porcellaine, ſkiønt alt for glasartige og ſkiøre til det Brug. Det rareſte, ſom fra Saltholmen er kommet mig for Øyne, og af en god Ven foræret, er en Echinit, hvis convexe Side findes gandſke bedekket med de allerfineſte Cryſtaller, et Stykke, ſom jeg agter meget høyt. Paa at bryde den Saltholmſke Kalkſteen, arbeydes om Sommeren af nogle hundrede Menniſker, ſom derved, og ved at føre den til Kalkovnene, vinde deres Brød, og have ſparet Kioben-

havn, ved dens Opbyggelſe efter Ildebranden, mange Tønder Guld Udgift (*).

Kalkſteen ved Dagberg og Mønſted.

Videre brydes Kalkſteen ved **Dagbierg** og **Mønſted** i Viborg-Stift, hvilken haver der ligeſaadan Søgning, ſom Sægeberg i Holſteen, og hentes langt fra til Vogns, med temmelig Bekoſtning, ſærdeles ſiden Kalk-Brænderierne ved **Mariagers-Fiord** nu ikke meere bruges ſaa flittig ſom tilforn, efterdi Skovens Eyere finder den Omgang alt for koſtbar (**). Ellers ere de Mariagerſke Kalk-Gruber baade mange og meget dybe, da deres hule Gange gaae i vidtløftige Strækninger hen under Jorden.

I **Stevns-Herred** ſkiuler Jordens Overflade deels **Kalk-Steene**, blandet med ſmaa Coral-Greene, deels **Kriide**, deels heele flade Ski-

ver

(*) Man maa undre over, at Roden ikke før haver lært denne ſtore Stad, at benytte ſig af en Fordeel, ſom havdes ſaa nær ved Haanden, da dog ſamme ikke har været ubekiendt i ældre Tider, hvilket ſees af Biſkop Stigoti Brev, ſom tillader Kiøbenhavns Borgere at bryde Kalkſteen paa Saltholmen, og lyder ſaaledes: Univerſis litteras præſentes audituris, Stigotus Dei gratia Epiſcopus Roſchildenſis, ſalutem in Domino ſempiternam! Notum vobis facimus, qvod nos dilectos nobis in Chriſto cives Hafnienſes, prærogativa ſpecialis gratiæ honorare volentes, eis tenore præſentium duximus indulgendum, ut qvandocumqve & qvotiescumqve ipſos vel eorum aliqvem in inſula noſtra **Saltholm** lapides ad calcem exſecare contigerit, nullum propter hoc, telonium aut ſatisfactionem aliam exhibere aut impendere teneantur. Ut autem prædicta perpetuum robur accipiant, ſigillum noſtrum præſenti ſcripto apponendum duximus, in teſtimonium & certitudinem pleniorem. Datum Hafniæ anno Domini MCCLXXX. in craſtino beati Matthiæ Apoſtoli.

(**) I Thye findes og Kalkſteen, men for Mangel paa Ildebrand kand ikke brændes uden ſtor Bekoſtning.

ver af Flinſteen, hvilke adſkillige Strata eller afvexlende Lag, ere bedſt ſynlige mod Haf-Kanten, hvor det navnkundige Forbierg Stevns-Klint, i en ſteil Nedſynkning af 50 til 60 Alnes Dybhed mod Strand-Bredden, er blottet ved Vind og Vand, da det ſidſte efter haanden udriver ſaa meget der af, at man ikke uden Forundring, ſeer bemeldte adſkillige Lags Afvexling, ſom tillige indeholde en Deel Petra-Facta, om hvilke ſaa vel ſom Flintſteenens forunderlige Sammenhæng, ſiden ſkal meldes noget meere. Ved Stevens Klint.

Møens Klint beſtaaer, for den ſtorſte Deel, af Kridbierge, meget høyere end Stevns Klint, mod Hav-Bredden, og der hos ved Veyret ſaa vel ſom det oven fra ſkyllende Regn-Vand, ſamt undertiden neden fra opſtigende Hav-Vand, ſaaledes udhulet, at viſſe Stykker af Kridſteenen findes adſkilte fra Bierget, ligeſom frie ſtaaende høye Columner og tituleres med ſærdeles Navne, ſom ved anden Leylighed anføres. Svovelagtige Kiis-Bøller Pyrites, Elle-Kongens Kugler, Belemniter Elle-Kongens Lys eller Vette-Lys, Echinter, Ætiter og deslige findes her endnu fleere end ved Stevns Klint. Kride-Stenen, ſom er Klintens Hoved-Væſen, falder ſærdeles paa nogle Steder, fuldkommen fiin og hviid, ſaa at den her fra hentes til Uden- ſaavelſom Indenlandſke Stæder (*). Kridbierg paa Møen.

(*) Om de Møenſke Krid-Bierge, hvis lige ikkuns findes ſaae Stæder i Europa, haver G. Agricola allerede i ſin Tiid været underrettet, ſkiønt han tog meget Feil i den Meening, at Landet var øde, enten da eller nu: Habent pleræqve Regiones cretæ colles, ut Gallia, Britannia, Muna, deſerta maris baltici inſula, qva è Pomerania navigatur ad Coppenhagam Daniæ. At ſaxum, qvo durius, eò difficilius ex ſe lineas producit. Conſtantiæ murus

Paa Bornholm. Udi den **Bornholmske Grund**, som ved sin Afvexling, forestiller snart det jevne Dannemark, snart det Klippe fulde Norge, findes adskillige rare og til Deels meget nyttige Steen-Arter, saasom i

Cement-Steen. **Linens Gaden** i Aakiær Sogn, **Cementsteen** kaldet Trosſel eller Tarras saa ædel og god, at Muurmesternes Atteſt bevidner, den er 10 pro Cent bedre end den Hollandske. Sammesteds falder en dunkel-graae,

Marmor. deels ogsaa brunagtig **Marmor**, blandet med Svovel-Kiis, som i Polering giør den anseelig. Den føres til Kalkbrænderierne.

Soe-Steen. Til samme Brug anvendes ogsaa Lapis Suillus **Soe-Steen**, som og kaldes **Stink-Steen**, fordi den, ved at gnies, giver en svovelagtig Stank fra sig, ligesom dens Væsen er en med Svovel stærk impregneret Crystal, skiønt mørk og ugiennemsigtig. Af den Sort findes i Aaker Sogn heele Klipper, og giver den allerbedste Cement. Af den nyelig anførte mørkagtige Marmor, ere de fleeste Kirker paa Bornholm bygte, særdeles den store Kirke i Aa-Kirke-Bye, med alle sine Pillere og Hvælvninger, skiønt man haver overstroget Stenen med Kalk, og betaget den sin bedste Anseelse.

Sandsteen. Ved **Nexøe** brydes den **Sandsteen**, bedre end den Nederlandske **Caret**. Af Begyndelsen vare dens Lag alt for tynde, men da man ved Udskibning til Kiøbenhavn, har arbeydet sig dybere ned, findes Lagene tilstrækkelig tykke og meget haarde. Denne Steen sælges hver Cubik-Faun for 15 Rdlr.

Anden Sort. En Dito ved Hasle, falder meere los i Gruset, ongefær som den franske **Caret**. I begge slags Sandsteen sees undertiden Tegn til det man

murus magna ex parte, ex id genus saxo constat. *De Natur. Fossilium*, P. 202. edit. 1546.

man kalder **Dendriter**, eller en Forsteenelse af Vexternes Rige. Dog meener jeg, det er kuns en mineralsk, meest guulagtig Saft, som har trængt sig ind i Steen-Lagene, og der udbredet sig meere eller mindre, ligesom den har fundet Vey for sig, og dette ligner en Ramification af Tang eller deslige Vexter.

Ved **Snogebek** og Nexøe, falde mange slags stribede og massede **Fluſſer**, af røde-brune og graa Couleur, hvis Aarer løbe ligesom de i Valnødde-Træe, saa at de ved Polering faae en herlig Anseelse.

Mølle-Steenen findes paa adskillige Stæder, meest Sønder paa Landet. Qværnsteen.

Skiver-Steen af bruun Farve, med Allun imellem sine Plader, viser sig ved **Boren** i Aakiær Sogn, under og omkring Krut-Huuset, i stor Mængde. I Glassuren giør denne Steen samme Virkning som Magnesia eller den egentlige Bruunsteen. Skiversteen.

Glacies Mariæ eller **Rus-Glas** findes i Rotskiær Sogn i **Ringe-Bakken** ved Soen. Rus Glas.

Næst ved i **Ringe-Dalen**, sees heele Klipper af rød og hvid **Feldt-Spath**, og heele Gange af graa-agtig **Agat**, meget haard og transparant, saa og en Ametyst Flus i Crystal-qvartz, ved Gudhiem i Baabe-Aaen. Agat.

Steen-Kul paa adskillige Stæder, imellem Kiøbstæderne **Rønne** og **Hasle**. Deres Miner har man paa nogle Aars Tiid, forsøgt at aabne og føre til almindelig Nytte, men ikke endnu fundet dem vel brugelige, formedelst det meget Svovel, som de have i sig. Dog haaber man, de skulle blive bedre, naar man kommer dybere ned i Grunden, hvor med nu atter giøres Forsøg. Steenkul.

De

De ſaa kaldte **Bornholmſke Diamanter** ere ikke ubekiendte.

Cryſtaller. Egentlig ere diſſe ikkuns ſmaa Cryſtaller, omgivne med en Skorp af ſaadan haard Steen, der kiendelig ſees at have været en leer-agtig Materie, ſom Vandet paa Strand-Bredden, hvor de findes, haver arbeydet i runde Kloder, ſaa ſtore ſom Hollandſke Oſt, hvilke de og ligne efter udvortes Anſeelſe. Naar de ſonderſlaaes, finder man i Middel-Puncten en Hule, hvis Diameter kand være 6 à 7 Tomer, og dens Sider ere beſatte med en Mængde ſmaa **Cryſtaller**, meſtendeels umoedne, dog nogle undertiden ſaa fuldkommen klare og ſkionne, at de, ligeſaa vel ſom de Bohmſke Steene, kunde bære Navn af **Diamanter**. Ligeſaadanne forſteente Leer-Klumper har jeg fra Italien, dog mindre end de Bornholmſke, og af lyſere Skorpe, men indvortes med ſamme ſlags Huulhed og cryſtallinſke Partikler, ſaa det ſynes Naturens ſædvanlige Vey, at concentrere de til Cryſtalliſation beqveme Deele midt i Steenen, ſamt der at ſkaffe dem Rum, ved en ſaadan Cavitæt, ſom reyſer ſig af Skorpens Sammendragelſe efterhaanden, ligeſom Steenen hærdes (*).

Vel-

(*) I nogle **Agater**, ja ogſaa i **Flintſteene**, findes her og andenſteds, lige ſaadanne med Cryſtal opfyldte Huler: om dem taler Ol. Borrichius *in Actis Medicis & Phyſic. Hafn.* Tom. V. p. 199, ſaaſom om noget forunderligt, der lader os giætte, enten det har været lidet Salpeter, ſom tillige med Vædſken, er indelukt i Steenen, og der har dannet diſſe Cryſtallers Kanter, eller og det er Vandets Egenſkab, at dannes ſaaledes, naar det først er renſet fra alle vedhengende fremmede Deele. Utrum angulos illos formarit exiguiſſima præſentis nitri portio, an proprium ſit aqvæ, cum ſibi qvietiſſime, nullo prorſus heterogeneo mixto, relinqvitur, ita terminari, in medio hic relinqvo, ad ultimam tamen ſententiam pronior, qvod cryſtalli eodem modo

Columnæ Naturæ tales, ad littus Röe, Bornholm.

IHaas. sc.

Velædle Hr. Byeſkriver Birck, ſaaſom født paa Bornholm, forſikrer at der i viſſe dybe og fæle Berg-Klyfter, hvor Klippen har givet ſig fra hverandre, findes anſeelige Stykker Berg-Cryſtal, hengende i lange Tapper, og at han, af Begiærlighed efter at faae ſaadant Stykke, begav ſig i en Fare, ſom nær havde koſtet hans Liv. Denne naturkyndige og i fleere Henſeender velfortiente Patriot, ſaaſom forhen værende Kongel. Mineral-Inſpecteur, har i det ſom hidhenhører, opdaget mange Ting her til Lands, ſamt forſynet mig med nogle Sneſe Prover af mineralſke Jord- og Farve-Arter, hvilke ſaa vel ſom flere ſiden ſkulle anfores, naar jeg forſt har nævnet endnu et par Steen-Bierge, med deres Indhold her til Lands, ſamt andet Steen-Arterne i Særdeleshed angaaende.

Blandt andre Mærkværdigheder paa de Bornholmſke Steen-Klipper, er af meerbemældte Hr. A. Birk foreſtillet i hosfølgende Tegning, det ſom ſees ved Stranden i Roe-Sogn, nemlig forſt et par temmelig høye og i Vandet frieſtaaende Steen-Stytter. Den eene af diſſe haver intet ſærdeles, uden dette, at Overdeelen beſtaaer i et heelt og næſten firekantet Stykke, hvis uordentlige Piedeſtal er høyere end Columnen ſelv. Men den anden ſom er lidet høyere, maaſkee en ſnees Alne, foreſtiller overſt nogenledes, Liigheden af et Menniſkes Forhøvet, med Pande, Næſe og Hage, ſærdeles naar den ſees fra Vand-Siden, Naturlige Steen-Stytter.

og

do angulos ſuos colligant, nec tamen nitroſum vehant ſalem. Siden ſiger ſamme ſtore Phyſicus, han finder ingen anden Forſkiæl paa Cryſtaller og Diamanter, end deres Reenheds Grad. Ellers bør de Bornholmſke Diamanters egentlige Navn uden tvivl være: Qvartzum Montanum in Spato criſtalliſato irregulari.

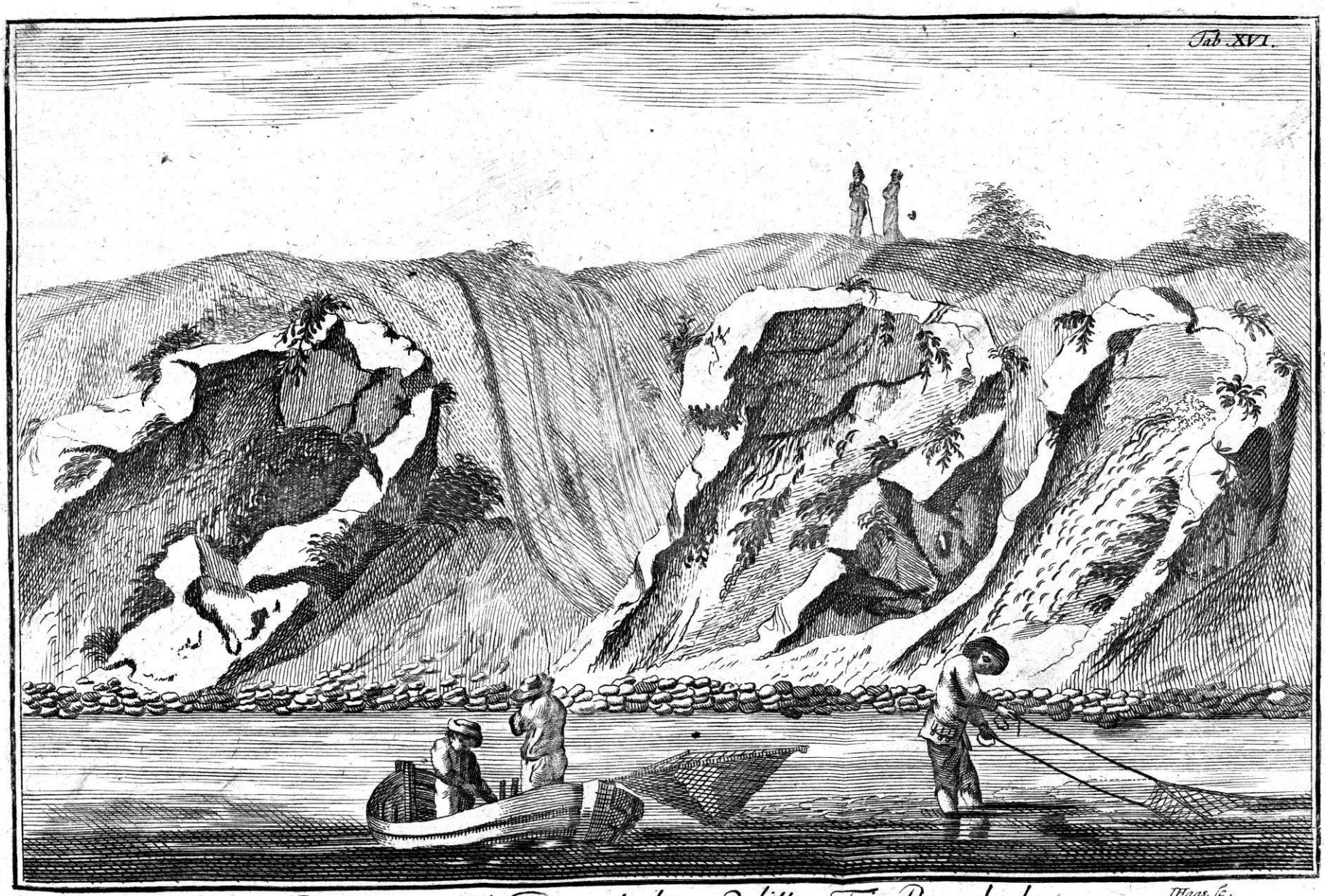
og da Overdeelen just er begroet med noget lidet Buskværk, saa giver dette Anseelse af et Hovet-Haar, som er en ret artig lusus naturæ. Næst ved i Fieldet, falder Aabningen af en mørk og fæl Hule, hvis Dybhed ikke vides, da Referenten allene havde prøvet at gaae nogle Favne frem ad.

Hule i Klippen.

En anden Slags Aabning sees lidet derfra i samme Field-Side, og den bestaaer i trende fra øverst til nederst paralel-løbende store Sprekker eller Klyfter, med Kanterne paa begge Sider saa jevne og glatte, som hvis de havde været skaarne med en Kniv, i Steden for, at et andet revnet Field, viser mange ujevne Kanter. Herhos er dette mærkværdigt, at bemældte Sprekker gaaer vidre ind i Landet, efter samme Direction af Linierne. Thi skiønt de paa nogle Steder skiules under Jorden, fremkommer dog deres Strækning paa nye igien, og giver hos eftertænksomme Folk, den Formodning; at Klippe-Grunden saaſom det gandske Eylands Underdeel, engang maa være brusten og revnet, ved Jordskielv eller underjordisk Ild. Til denne sidste sees paa Bornholm fleere Tegn i Steen- og Jord-Arter, ja i saadanne Træe-Kul, eller forbrændte Træe-Stammer, som ved Tidens Længde og Grundens Svovelagtighed, ere halv metalliserte, eller egentlig blandede med og deels indsluttede i en kaaberagtig-vitriol- og Svovel-Kies. Det kunde kaldes Lignum carbonarium pyrite imprægnatum, ſubaqvoſum.

Paa en anden Strand-Kant ved Navn Teyen, sees, ikke uden Forundring, trende krumme og temmelig store Indhulinger i Klippen. De kaldes Salt-Ovne, fordi deres Underdeel nogenledes ligner runde Bager-Ovne, endskiønt de oven til ere aabne. De ere ikke murede eller opsatte med Kunst, men naturligviis i Steen-Klippen. Oprindel-

sen

Caverna Natura tales, ad littus Tejn Bornholm.

IHaas. sc.

sen til det Navn Salt-Ovne, vides ikke, thi at man i Øster-Soen hvor Vandet holder saare lidet Salt, skulle have brugt Ovne eller Gruer til Salt-Syderie, er ikke rimeligt.

Skiver- og Sand-steen paa Fuerland.

Fuerland, en liden Insul i Liim-Fiorden, bestaaende af et Kirke-Sogn, adskiller sig, ligesom Bornholm, fra den almindelige danske Grund, ved et Steen-Bierg kaldet **Rødsteenen**, en Klippe, som efter Anseelse, i Dybheden strækker sig over Landets søndre og vestre Side, hvilken derfor ikke heller er saa frugtbar som det øvrige, helst Jorden derover er meget mineralsk og særdeles Jernholdende. Klippen stryger hen under et høyt Bierg, ned ad Fiord-Siden, hvor den saasom blottet, viser sig i sine adskillige Lag. Disse holde først **Sand-Steen** og derunder en haardere Steen af rødagtig Farve, hvilken naar den er brændt, trækkes dens Deele af Magneten, og sluttes altsaa at have Jern i sig, ligesom nær derved findes en svartagtig vitriolisk Jord. Sammesteds sees et Bierg af **Skiver-Steen**, staaende paa Kanten. Det er ikkuns hundrede Faune fra bemældte **Røde Klippe**, og om de i Grunden rore hverandre, vides ikke. Ellers er og i dette Bierg en dyb Hule, som haver givet Anledning til Almuens Fabler om en Skat, der skulle bevares af en Drage ꝛc. Een siges at have været dristig nok til at lade sig der nedhidse ved et Reeb, hvilket blev afbrændt, og lod Menniſket blive tilbage: dog denne og fleere deslige Legender ey fortiene megen Biefald.

Steenart paa Helge-land.

Endnu henhører til samme Classe, den Øe **Helgeland** i Vester-Havet, ved Eyderens Udløb, og altsaa sorterende under Hertugdømmet Slesvig. Fordum haver den havt mange Kirke-Sogner, (ja som man meener den Frisiske Konges **Radebods** Residentz) men nu ikkuns eet Sogn, og samme bortskylles efter Haanden ved Stromme og Bølger

ſaa kiendelig, at lidet meere er tilbage, end den høye Side, ſom er en Steen-Klippe, deels rød, deels hvid af Couleur. (*) Derhos er den blandet med Qvartzagtige Aarer, hvilke man fordum har anſeet for at være Berg-Cryſtal, hvorfor nogle Italiæner bleve ſendte derhen, ſom fandt Steenen beqvem til at brænde Gips af, ſaa og til Zirater i Grotterne. Paa den ſøndre og veſtre Side af Klippen, findes nogle dybe indhulede Stæder, ſom bære Navn af Nubbengatt, Gunggatt, Pipersgatt. Om det ſidſte ſiger et Mſcript. citeret af Hr. Juſtice-Raad Langebeck i *Actis Societ. Scient. Hafn.* Tom. VII. p. 442. ſaaledes: Als eine zierliche Fabel wird erzählet, es ſey ein Eingang in der See, und führe einen Communion-Gang biß Segeberg, alwo ebenmäßiger Ausgang ſeyn ſoll. Gewiß aber iſt es, daß dieſes Loch ſehr tief unter dem Lande, unterwertz hinabgehet, und im Eingang ſo glat, daß daran zu zweifeln, ob die See es ſolcher Geſtalt ausgearbeitet. Man wird auch gewahr, daß unten Waßer und eine ſtarke Luft - - - weilen aber augenſcheinlich, daß Menſchen-Hände daran gearbeitet, als muß man glauben, daß es zu der Zeit ein vornehmes Grab, oder es haben auch die Alten ein Berg-Werk daraus haben wollen, und ſind alſo ſchachtweiſe in die Erde gegangen, Ertz zu ſuchen, weil der Eingang einem Stollen gantz nicht ungleich. Den

(*) J. J. Pontanus ſiger derom i ſin *Chorograph. Dan.* p. 739 ſeqv. Tota inſula binis ſeparatis rupibus conſtat, una rubet, altera candet. Prior munimentum, arx & præſidium inſulæ, una tantum via conſcendi poteſt, & inſtar muri rubentis, recta ex mari emergit, haud aliter atqve Segeberga Holſatiæ, ad altitudinem ſex & qvadraginta ulnarum, ſuperne pingvi ſolo & fertili ubiqve contecta. Altera inſulæ rupes, qvam eſſe candentem dixi, fabuloſa eſt, ubi ſvaviſſimi fontes paſſim eructant. Cuniculi in ea dominium habent.

Den Anledning, ſom gives velbemeldte Hr. Juſtice-Raad LANGEBECK, til at anføre dette fragmentium Mſcript., er de Norſke Bergverkers Hiſtorie, hvormed han fra p. 235 til 526 haver giort ſaa god Begyndelſe, at det Følgende begierligen ventes af Natural-Hiſtoriens Elſkere. Og endſkiønt de Norſke Bergverker ere hans egentlige Øyemærk, haver han dog, i dette første Stykke, medtaget ikke allene den Danſke, men ogſaa den Svenſke Mineral-Hiſtorie ſaaledes, at begge Nationer derved ikke lidet ere ham forpligtede. Til dette Skrift i bemældte *Act. Societ. Hafnienſ.* Tom. VII. henviſes Læſeren, ſom ſøger noget udforligt i den Materie om Danſke Metaller. Jeg vil deraf, ſaa vel ſom af nogle faa andre Patrioters indhentede Beretninger, ſaa korteligen melde det, ſom mit egentlige Øyemærk udkræver, naar jeg først har ſluttet den Artikel om Sten-Arterne i Dannemark, ſom give Anledning hertil.

Jeg meener her, næſt efter de faa anførte Klipper eller egentlige Steen-Bierge, adſkillige Løſe Steen-Arter, ſaa vidt de fortiene at tages i nogen Betragtning, da Metaller, Mineralier, Farver og andre ſærdeles Jord-Arter ſkulle ſiden opregnes.

Af Marmor-Steene findes her, foruden de omtalte faſte Lag, paa Bornholm og Saltholm, mange og meget adſkillige Sorter, naar man vil noyes med dem i maadelige ſmaa Stykker af et Par Cubik-Fod eller dobbelt ſaa ſtore, ſkiønt det Arbeyd, ſom paa dem ſkulle anvendes, mindre ville lønne ſig, end naar det foretoges paa ſtore Bloke. Følgeligen ſigtes her ikke til Nytten, men allene til Tingenes Natur, og da forſikrer jeg, at ſaa vel vore Marke og Skove, ſom ſærdeles vore Strand-Bredder, følgeligen ogſaa Stadens broelagte Gader,

Løſe Steene allevegne paa Marken.

ere beſtroede med en ſtor Mængde af ægte Marmorſteens Stykker, midt iblant Kampſteenene, ſaa at i deres raae og ubehovlede Tilſtand, ſkiules den Skionhed og Fiinhed, ſom fremkommer, ſaa ſnart man lader dem polere, da baade deres Aarer, Glands og Farve er meget ſkion, og i nogle Stykker ſaa ſkion, at de ſtrax maa kiendes for ægte Porphyr, Granit, Petroſilex eller Jaspis Art. Jeg ſiger dette ikke efter Formodning, men af Erfarenhed, og kand ſelv fremviſe 35 Sorter af deslige daglig forekommende Danſke Marmor-Steene. Ofte findes ogſaa blant vore almindelige Mark-Steene, en maadelig Klump af det ſaa kaldte Krage-Sølv eller glimmer, mica, og deri en ſtærk Blanding af ſmaa ægte Granater, ſom uden ſtor Vanſkelighed, løſes og adſkilles fra den øvrige Maſſa.

Deri-blandt Marmor-Arter.

Hvorledes diſſe, tillige med ſaa utallig mange almindelige Graa-Steen, efter Haanden ere opfyldte fra Hav-Bunden til Strand-Bredden, ſynes ikke ſaa underligt, ſom dette, at alle Marke og Skove, enten endnu ere, eller og nyligen have været, ligeſom overſtroede med en utallig Mængde af andre løſe Steene, ſærdeles den graae Kamp, hvilken ikke kand holdes for andet end Kandter af ſonderſlagne Klipper, ſom i en ſtor Overſvømmelſe, være ſig Synd-Floden eller nogen anden, ere ved Vandbølgerne henrullede paa de Steder, hvor de ſiden have lagt, og med Tiden ere nedſiunkne, eller og med den tilflyttede Jord, ſaa dybt bedekte, at nogle af dem ligge een eller fleere Alne under og tre til fire Alne over Jorden (*). At diſſe Kampſteene ſkulle have en ſlags vege-

(*) Derſom man antager den nyeligen anførte Meening, at en ſtor Deel af Jord-Kloden, ſom nu er tørt Land, haver tilforn været en Hav-Bund, da bliver det

vegeterende Kraft i sig og efterhaanden voxe til, er Almuens Tanke, men uden mindste Grund, hvilket allerkorteſt kand beviſes af vore mange ældgamle **Runeſteene**, med uforandrede Bogſtaver og af samme Størrelſe, som O. WORMIUS haver fundet dem for meere end hundrede Aar siden. Af ſtore Kamp-Steene findes maaſkee den allerſtorſte her til Lands, ved **Heſſelager** i Fyen, og foreſtilles i et MSS. fra Hr. Geheime-Raad ADELERS Haand, at være 54 Alne i Omkreds, men i Længden 22 og i Breden 15 Alne. Meget mindre dog uſædvanlig ſtor, er den saa kaldte **Svane-Steen** paa Moen, hvilken Hr. DYSSEL efter ſin Beretning i det **Oeconomiſke Magazin** Tom. I. p. 248, haver fundet at holde 22 Alne i Omkreds. Af denne Kamp ere i de ſidſte Aaringer, særdeles i Kiøbenhavns Egn, mange tuſinde Qvadrat Alne ophugne og henforte til Bygninger, ligeſom i de ældſte Chriſtendoms Tider, nogle hundrede Kirkers Mure, og efter haanden de fleſte Herregaarders Fundamenter, deraf ere bygte. Saa begynde og nogle Bønder at kløve Kamp-Steen til Ledeſtykker i Huſene. Skade er det, at man ikke ogſaa paa fleere Steder, haver giort det samme, ſom nyligen ved **Ledreborg** og **Herlufsholm** er ſkeet, hvor nogle ſkionne faſte hvælvede Broer der af ere bygte, hvilken Brug, naar den blev almindelig, særdeles paa Lande-Veyene, kunde tiene meget til at spare Skovenes koſtbare Ege-Tømmer. Siden det Aar 1695 alvorligen blev befalet, at lukke Markene med Steen-Giærder, ere mange Agre blevne befriede fra denne unyttige og Frugtbarheden hinderlige Byrde. I dette Arbeyd ſtaaer endnu meget tilbage paa mange Stæder: dog kiender

Uſedvanlig ſtore Kamp-Steene.

Steen-Broer.

Steen-Giærder.

det mindre vanſkeligt at forklare, hvorledes diſſe utallige ſtore og ſmaa Kamp-Steene ere komne til at ligge paa vore Marker.

kiender jeg de Egne, ſærdeles paa Den Als, hvor en maadelig Kamp-Steen, ſom er meget rar, kiøbes med 2 Mk. Een af mine bekiendte Venner, ſom anvendte ſtore Penge paa at ſette ſaadant Steen-Giærde, lod paa den allerſidſte, udhugge diſſe Ord, ſom for imitationens Skyld, fortiene at igientages:

- - - - - - *proœrunt hæc ſaxa futuris,*
Quæ modò muta tacent, ſed poſt mea fata loqventur
Me ſucceſſuris conſuluiſſe bene.

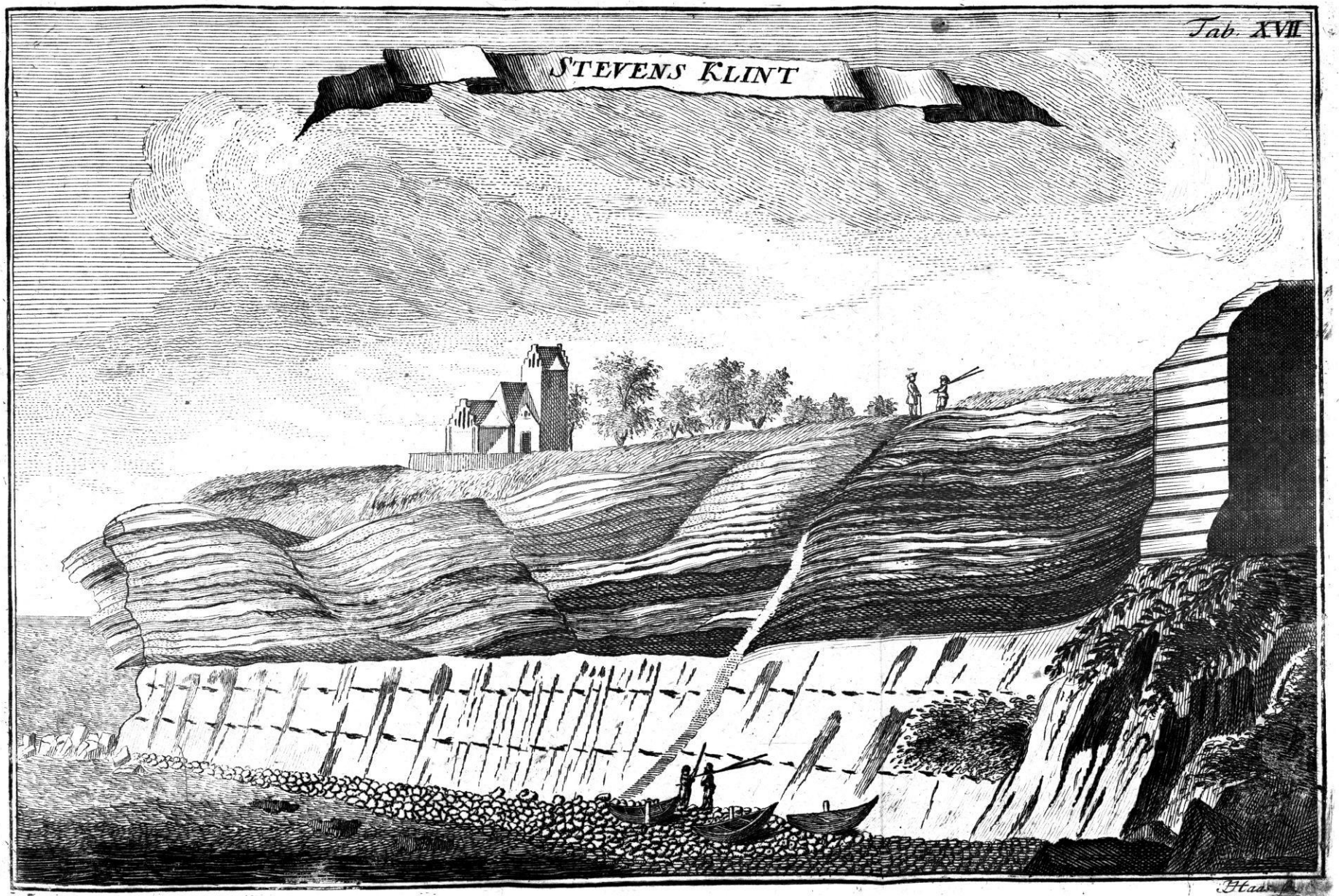
Om den forunderlige Flint-Steen, ſom i viſſe Lande er meget rar, men her til Lands almindelig, agter jeg det værd at anføre nogle Specialia, til Tieneſte for dem, ſom eftertænke alle Natur-Lærens Deele, med meere end ſædvanlig Opmærkſomhed. Af denne Slags Steen ſees et ſærdeles rart og, ſaa vidt jeg veed, et næſten mageløſt Syn, paa den tilforn omtalte Stevns-Klint, eller et temmelig høyt Forbierg af Stevns-Herred, hvor Landets Grund beſtaaer, næſt Jord-Skorpens Overflade, af lutter Kalk- og Kride-Steen, men der imellem lutter Flint-Steene, ikke afbrudte eller i ſmaa Stykker, ſaaſom andenſteds, men i ſin heele ſammenhængende Maſſa eller Dey, ſom afvexler med Kalk-Steenens Lag, og det ikke een men mange Gange, ſaa at det giver et ſærdeles forunderligt Syn mod Søe-Kanten, hvor Vind og Vand har blottet diſſe adſkillige Strata, af 2 til 3 Qvarteers Tykhed, liggende deels gandſke horizontale, deels i en krum Boyelſe eller Bolgeviis, ſærdeles ved et Sted, kaldet Mande-Hovedet, da Klinten ellers er over een Miil i Strækning, og dens lige opſtigende Høyde 100 til 120 Fod, viſende, ſaa et Lag Kalk, ſaa et Lag Flint-Plader lige indtil Haf-Bredden: I de nederſte Lag møder Kride i Steden for Kalk, og i Steden for

Flint-Steens ſammenhængende Lag.

Paa Stevns Klint.

Tab. XVII

STEVENS KLINT

for den jevne Flint-Plade, følger en meere knudret og ujevn Flint. Et Exempel, ſom afviger fra Hr. Wallerii Meening, i hans **Svenſke Mineralogie** p. 78--91. da han ikke ſtatuerer nogen faſt Flint-Kloſt. Om dette og andet, Klinten vedkommende haver den Kongelig Archiv-Tegner Sören Abildgaard, Aar 1759 udgivet en læsværdig Afhandling. Efter at han deri har beſkrevet, ſaa og ved Tegninger foreſtillet ſaavel Stevns-Klint ſelv i Proſpect, ſom og de adſkillige Fremmede, og deels af Dyrenes, deels af Mineralernes Rige oprindelige Ting, ſaaſom Pyrites eller **Kiisboller**, **Cryſtaller**, petreficerte **Sneyle**, **Muslinger**, **Søe-Pindſviin** og fleere Ting; da forſøger han at oploſe det Spørsmaal, om **Oprindelſen til Stevns-Klint, betragtet i ſin nærværende tilfældige Dannelſe, følgelig Flint-Steenens** Generation. Hans egne Ord fortiene her at læſes, ſaaledes ſom de ſtaae pag. 24 ſeqv. "Da jeg, ſiger han, har viiſt, hvorledes Naturen her "fremviſer de ommældte Skabninger ſnart i Krit-Steen eller Kride og "ſnart i Flint paa eet og ſelvſamme Sted; ſaa tænker jeg, det er ikke "af Veyen, at jeg endnu opholder mig lidet ved at uddrage de Slut"ninger om Flintenes Frembringelſe, (generation) ſom Naturen ſelv "gandſke eenfoldig ſynes at veylede os til: og da meener jeg, at det alt"ſammen giver en fuldkommen grundig Anledning, til at troe, at "Flinte-Steene genereres af Krit; thi hvorledes ſkulde ellers ſaa mange "organiſke Legemer af de beſkrevne Echiniter og deres Pinde, ſaavelſom "adſkillige Conchæ, **Skaller og Søe-Vexter**, være komne ind i Flin"ten, og Søe-Dyrenes tillukte Skalle indvendig være bleven opfyldt "med Flint. Vil man nu ſpørge, af hvad Grund Jord-Flinten, og "de i ſamme, ſkiønt ſparſom forefundne og forhen beſkrevne, haarde

Meening om Flint-Steenens Generation.

„Cryſtaller, Qvarz-artede Druſer, Kiiſel eller Qvarts-Steen, ſaa og „Agath, fornemmelig i Stevns-Klint, har ſin Oprindelſe? Da, efter- „di ſelv ſamme teſtacea marina og andre petrificata findes i Flinten, ſom „i Kride eller Krit-Steen, ja da der ogſaa i mange overbrudte Flinte- „Steene, findes endnu Spoer af den coralliniſke Sammenſettelſe, og „desuden mange ſmaa Soe-Pindſvins-Naale, af hvilke den forhen „beſkrevne Krit-Steen i Stevns-Klint næſten aldeles beſtaaer; ſaa kand „man ikke andet, end fornuftig overtales til at troe og ſvare, at Flin- „ten har muelig ſin Oprindelſe og Grund-Jord af Krit-Steen og Kri- „de. Dog her ved vil det maaſkee være mig ligeſaa vanſkeligt, at viiſe, „hvad det er, der forvandler Krit eller ſvampig alcaliſk Jord, til Flint, „ſom det har været Hr. Hof-Raad NEUMANN ugiorligt, at komme ef- „ter, hvad det ſkulle være for en Vædſke, der, efter hans Meening, cor- „roderer eller oploſer Flinten og forvandler den til Krit (a).

„Men kunde ikke ſaadan Flinte-Generation have ſin Oprindelſe af „en i Kride eller Kritſteen forſtopped og ſtilleſtaaende (ſtagnerende) „Vædſke eller Fugtighed, ſom ſettes i indvortes Bevægelſe ved en Art „af Forraadnelſe eller Mugenhed, hvorved, allerhelſt i en meget lang „Tiid, de jordiſke Deele meere og meere oploſes og foreenes, formedelſt „den liden Vædſke, ſom er der udi, tillige med det her ſaavelſom næ- „ſten allevegne ſig indfindende og forunderlig virkende fine Phlogiſton „eller brændelige Væſen? Dette har jeg ſaa meget meere Aarſag til at „ſlutte, ſom jeg nogle Gange i den møre Kritſteen, hvor der var ſkeet „en Begyndelſe til Flinte-Generation, har tillige funden en grønagtig „eller

(a) See Hr. Hof-Raad NEUMANNS Mediciniſche Chymie, zweite Auflage, Züllichau 1756. zweiter Band, das 16 Cap. von der Kreide, pag. 660.

„eller blaalig Sliim og Mugenhed. Paa denne og næſten ingen anden „Maade, anſeer jeg det mueligt at forklare, hvorledes de tætte ſam„menlukte Echinet-Skalle, ſaavelſom Conchæ og Muſkel-Skalle, kand „blive fyldt med den haarde Flint, endogſaa naar de ligge i et Krit„Lag, gandſke omgivne med Kride eller Kritſteen, og deres tætte fine „Skall, dog ved alt dette, ofteſt beholder ſin alcaliſke Natur, allene „den findes gemeenlig forandret til en ſpat-arted Sammenſettelſe. Naar „nu en vis Deel Krit-Jord ſaaledes bliver giennemtrukket med en ſtille„ſtaaende og forfulende Vædſke, da ſkeer uden Tvivl adſkillig Forvandling „og Mineraliſation, enten til grov eller fiin Kiiſel-arted Steen, ſaaſom Flint, „Qvartz eller Cryſtal, eller og alkaliſk Spat og Spat-Cryſtaller, eller en „Forvandling til Kiis eller anden Ertz, alt ligeſom der er meere eller mindre „Vædſke, tillige med meere eller mindre, grovere eller finere, loſelig eller in„derligſt indblandet og med de torre jordiſke Deele foreenet brændeligt Væ„ſen for Haanden, og tillige, ligeſom Styrkningen (Coagulationen) og „Udtorrelſen (Exſiccationen) langſommere eller betimeligere bliver fuld„fort. Desuden foraarſager vel ogſaa den alcaliſke Jords Fiinhed og „Tæthed, ſaavelſom og en betimeligere eller ſildigere Indmængelſe og „nye Generation af et eller andet mineraliſk Salt-Væſen, en Forſkiæl„lighed i de Kiiſel-artede Steenes, Spat-Arters, og Ertſers Frembrin„gelſe. Diſſe mine Tanker ſynes at bekræftes af det, ſom den berømme„lige Ole Borch anfører i Actis Hafnienſibus (a) om indſluttede Vand„Draaber, baade i lukt tæt Agath og midt udi Cryſtal-Steen; ligele„des ogſaa af det, ſom Henkel fortæller (b), at der, i det Ilmenoniſke

(a) Vid. Acta Hafnienſia, Vol. V. p. 200.

(b) See Hrnkels Pyritologie pag. 331. det nye Oplag 1754.

„Skiver-Bergværk, findes ſvovelagtige og runde Skiver-Nyrer, af „hvilke nogle, naar de klyves eller ſønderſlaaes, viiſe Huulheder, ſom „rundt om indvendig er beklæd med Cryſtaller, og ofte findes tillige klart „Vand derudi.

„Videre beſtyrkes ſaadan Meening om Steenenes Generation, af „de i Flint og andre ſaavelſom dunkle Steenes Huulheder, ofte fore„fundne blanke Cryſtaller; thi her har den filtrerede og derefter indeluk„kede Fugtighed meere Rum til Circulation og Fortyndelſe, hvorved de „jordiſke Deele forvandles til klare Salt-lignende haarde Cryſtaller. „Til Beviis paa de cryſtalliniſke Steenes Generation, fremfører Hen„kel et Forſøg, anſtillet med Urin, ſom i en uafſprængt, halv fuld og „med Blære tilbunden Kolbe, blev gelinde digereret 3 à 4 Aar, og „havde da anſkudt ſteenhaarde Cryſtaller, ſom vare uopløſelige i hede„ſte Vand, og uden all Smag (a). Paa Vandets beſynderlige mine„raliſerende Kraft, i Henſeende til den derudi opløſte allerfineſte Jord, „ſynes endnu i Særdeleshed det mærkværdige Exempel at kunde tiene „til Oplysning, ſom bemældte Henkel anfører i ſin Pyritologie (b), „nemlig: at der kand af en uſynlig Damp i Luften, frembringes et fiint „reent Vand, og af dette Vand en grøn Sliim, af dette grønne en „hvid og derefter en rød Jord, ja igien af dette et levende Metal eller „Qvæg-Sølv.„

Efter at Hr. Abildgaard ſiden ſaa korteligen har berørt de Vanſkeligheder, der reyſe ſig af adſkillige Jord-Theoriſters Meeninger, i Henſeende til den Slutning, man maatte drage af hine omvexlende

Flint

(a) See forbemældte Henkels Pyritologie, pag. 328.
(b) Henkels Pyritolog. p. 249.

Flint og Kalk-Lag i Stevns Klint, ſamt bifaldet dem, der tilſkrive vor Jord-Klodes nærværende Blanding, adſkillige ældre Tiders os ubekiendte Jordſkiælv og underjordſk Ilds Frembrydelſe: ſaa ſlutter han, at hine ordentlig liggende Flint- og Kalk-Lag allerede have havt deres Dannelſe, og lagt i ſamme Orden paa Havſens Bund, førend de, ved en underjordiſk frembrydende Ild, bleve ſaa høyt oploftede og henlagte ſaaledes, ſom man nu ſeer dem: En Meening, ſom ſynes at give nye Vanſkeligheder, naar man tillige maatte ſette forud, det han ikke gierne tilſtaaer, nemlig at hine mange fremmede Ting, ſærdeles de af Mineral-Riget, ſaaſom Pyrites Kiisboller ꝛc. ogſaa maatte tilforn have været indſluttede i ſamme Maſſa, den Stund de laae under Vandet: Imidlertid fortiene den gode Mands Ord ogſaa herom at anføres: p. 48 ſeq. „Saaledes kand da Stevns og Moens Klinte, ſiger han, være bleven „oploftet af Havets Grund. Men om de i bemældte Klinte nu være„de ſammenhængende Flinte-Lag og Aarer ere genererede den Tid, da „Klintens Krit-artede Grund-Jord laae dybt nede under Havet, eller „de ere ſiden frembragte, vil blive vanſkeligt med nogen Vished at kun„de afgiøre; Dog forekommer det mig ikke troeligt, at de i Krit og „Flinte-Steen, end ogſaa øverſt i Klinten, forekommende blanke Kiis„Nyrer eller Boller, ſkulle være genererede i den løſe Krit-Steen, ime„dens den laae paa Havets-Bund; thi de let forvittrende Kiiſes Oplø„ſelighed til Ruſt i ſalt Vand, ſynes at ſtride imod deres Generation „paa Havets Bund, allerhelſt ſaa nær under Vandet. Derſom nu „Kiiſen ikke er genereret i Krit-Steenen eller Krit-Jorden, imedens „ſamme laae neden under Havet, ſaa er det ſlutteligt, at ikke heller de

Vanſkelighed.

„Flinte i det mindſte da ere blevne til, ſom ere enten indſprængte med „blank Kiis, eller har Aarer i ſig af denne Erts.

„Det Leer-Lag tillige med Sand, Gruus, ſmaa Steen og afbrud„te Flinte, ſaa vel ſom og de temmelig mange og ſtore Graa-Steene, „ſom forekomme, ſærdeles paa de høyeſte Klint-Kanter og høye Stæder „ind ad Landet, ſynes at kunde være kommen paa bemældte Stæder, „den Tid, da deres Grund-Jord endnu laae paa Hav-Bunden; thi „Steen og Gruus kand være didhenkaſtet og nedſiunket, da Afgrun„dens Kilder bleve ſønderbrudte eller aabnede i Synd-Flodens Tid, „hvilket formodentlig kand være virket ved underjordiſk Ild, hvorved „Klipper og Bierge kand være adſplittede, og deels nedſenkte i Afgrun„den, deels ligeſom Bomber langt henkaſtede enten paa andet faſt Land, „eller og tillige med anden Stov, Sand og Jord nedſiunket paa Hav„Grunden. Derefter, da GUD ved Synd-Floden havde udført ſin retfær„dige Dom, og det Veyr foer over Jorden, hvorved Syndflodens Vande „faldt, kand efter Guds almægtige Villie og Styrelſe, Havets Grund paa „eet og andet Sted være opbrudt og opløftet ved underjordiſk Veyr, hvor„ved der er bleven nogle nye Huulheder i Jordens Indvolde, til at tage imod „det overflødige Vand, og de vidtloftig adſprede og forhen nedſiunkede „Steene eller ſprængte Klipper, ſaa vel ſom andet Gruus og Jord, er „ſaaledes igien opkommen af Havet tilbage med det øvrige nye Land; „ſaaledes ſynes det at kunde forklares, ſom ellers vil blive vanſkeligt, „nemlig, hvorledes en Mængde af ſtore Graaſteene ja afbrudte løſe „Klipper ere komne der at ligge, hvor ingen Klipper eller Bierge af „ſamme eller anden Steen-Art, forekommer paa mange Miiles Vey „rundt omkring, allerhelſt naar ſaadanne uſædvanlige ſtore Steene fin-

„des

„des oven paa de høyeſte Steder, hvor man ikke vel kand tænke, de „ſkulle være tabte, genererede, opfyllede af Syndfloden, eller ved „menniſkelig Magt og Konſt henbragte.„ Saa vidt Hr. ABILDGAARD.

Rar Hendelſe med en Flint-Steen.

En rar Hændelſe, Flint-Steenen angaaende, og tienlig til Beviis paa, at dens Materie forſt, ja ikke ret længe ſiden, maa have været en blod Vædſke, men ſiden hærdet, vil jeg hernæſt anfore af *Novis litterar. maris Baltici ad Ann.* 1700, *menſ. April. p.* 119, ſaaledes lydende:„ Ved Gringe i Norre Jylland laae paa Marken en Flintſteen af maadelig Storrelſe, ſom en Bonde brugte, til at banke ſin Tydre-Hæl i Jorden med, men da han mærkede, der i var noget loſt, ſom gav Lyd fra ſig, ſlog han den i Stykker, og fandt ikke mindre end 126 Stykker ſmaa Solv-Penge med Opſkrift: Edward. R. Angl. Dns. Hyb. og paa Averſen: Civitas London. Flinteſteenen havde været gandſke heel, og altſaa ſporges af bemældte Journaliſter, ſom havde faaet 2de Stykker af Pengene at ſee: Hvorledes de vare komne derind? Dette Problema ſogte vor berommelige Antiqvarius D. OTTO SPERLING ſamme Aar, menſe Auguſt. at oploſe, da hans Meening, ſom læſes p. 243. gaaer derhen, at Pengene maatte have været ſankede i en Pung, og Pungen tabt eller henkaſtet paa et ſaadant Sted, hvor Flinte-Steenens da blode Materie havde omgivet den, ſiden hærdet ſig og ſaaledes indelukt denne liden Skat. Jeg vidſte ikke heller at finde nogen anden Oplosning paa dette Spørsmaal. Ellers er det ikke ubekiendt, at Flinte-Steen ofte have andre ſmaa runde Steene i ſig, ſaa de deraf kaldes Rangel-Steene, af hvilke mange findes paa Moen og henregnes til de ſaa kaldte Ætites eller Ørne-Steen, ſom Bønderne indbilde ſig, at Ørnen tager i ſit Reede, til at kiolne ſit Bryſt paa, naar

Rangelſteene.

naar den er alt for hidſig, ſkiønt dette vel er en Fabel, ligeſom meget andet af Almuens Foregivende.

Særdeles Art af Flintſteen paa Anholt.

Paa Strand-Bredden af den liden Ø Anholt i Kattegat, finder man et ſærdeles ſlags Flinteſteene, ſom O. Borrichius haver beſkrevet og lagt Mærke til, ſigende i *Actis Medicis & Philoſophicis Hafnienſ.* Tom. III. p. 117. at naar man ſøger i Sandet paa bemældte Strand-Bredde, da findes en uendelig Mængde af Flinte-Steene, ſorte, hvide og af blandet Farve, noget længere end en Haands Bredde, men een Finger brede, og derhos alle trekantede, ſamt ſaaledes ſkiærpede paa diſſe Kanter, ligeſom det kunde være giort ved en Konſtners Haand, hvorfor de, ſom ſønderſlaae dem til at ſette paa deres Skyde-Gevær, have deſto mindre Umage (*).

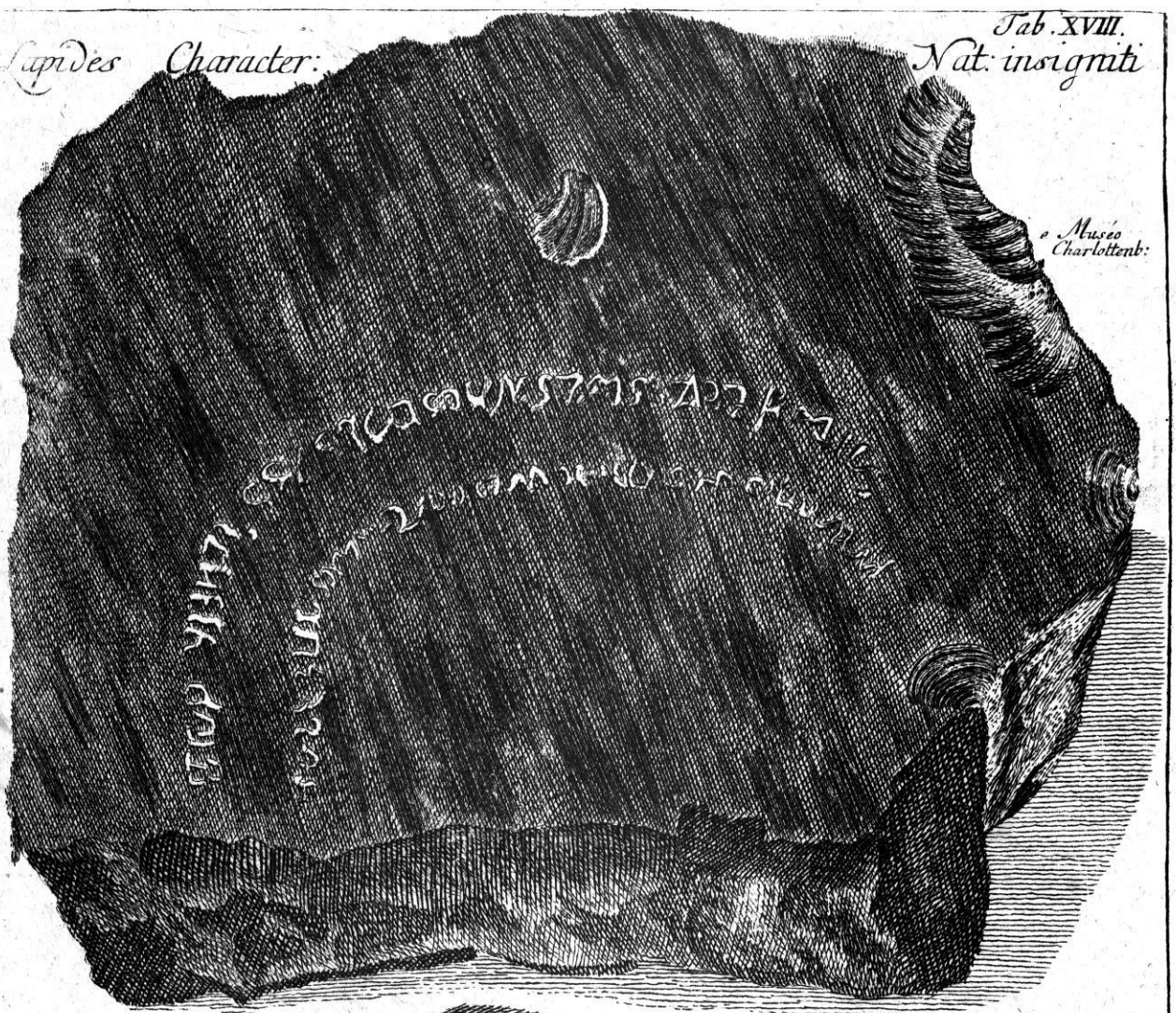
Rød Flintſteen i Jylland.

Endnu et andet ſlags rare Flintſteene findes paa de høye Leer-Bakker i Thøring Sogn ved Lemviig. Deres Farve er rødagtig, og deraf tager Monſr. Thaarup i ſin Reyſe-Journal, Anledning til at kalde dem Cambaja-Steene, ſom ellers henføres til Carnioler. Sammeſteds, ſiger han, findes ogſaa Steene af en Jaspis Art, item mange petrefacta. Om det ſidſte Slags, ſom ey ſielden findes her til Lands, er allerede meldet noget tilfældig-viis, ved at beſkrive de Stæder, ſom have meeſt deraf. Men for at viſe Læſeren deſto tydeligere, een og anden Prøve af rare, danſke Foſſilier, figurerte Steene, forſteente Soe-Dyr

(*) Infinitos reperias ſilices nigros, albos, varios in ſabulo hinc inde ſepultos, ad ſex transverſos digitos in longitudinem protenſos, latos digitum unum, omnes triqvetros, ac ſi manu artificis fuiſſent acuminati, & lateribus In illam aciem excitati, ut Joſvæ ſervire potuerint, cultris ſaxeis filiorum Iſraelis circumciſionem imperanti. Nunc ferreo hoc ſeculo in alios vocantur uſus: malleo enim in fruſta convenientia diviſi ſclopetorum rotulis ignem prompte miniſtrant.

Tab. XVIII.

Lapides Character: Nat: insignati

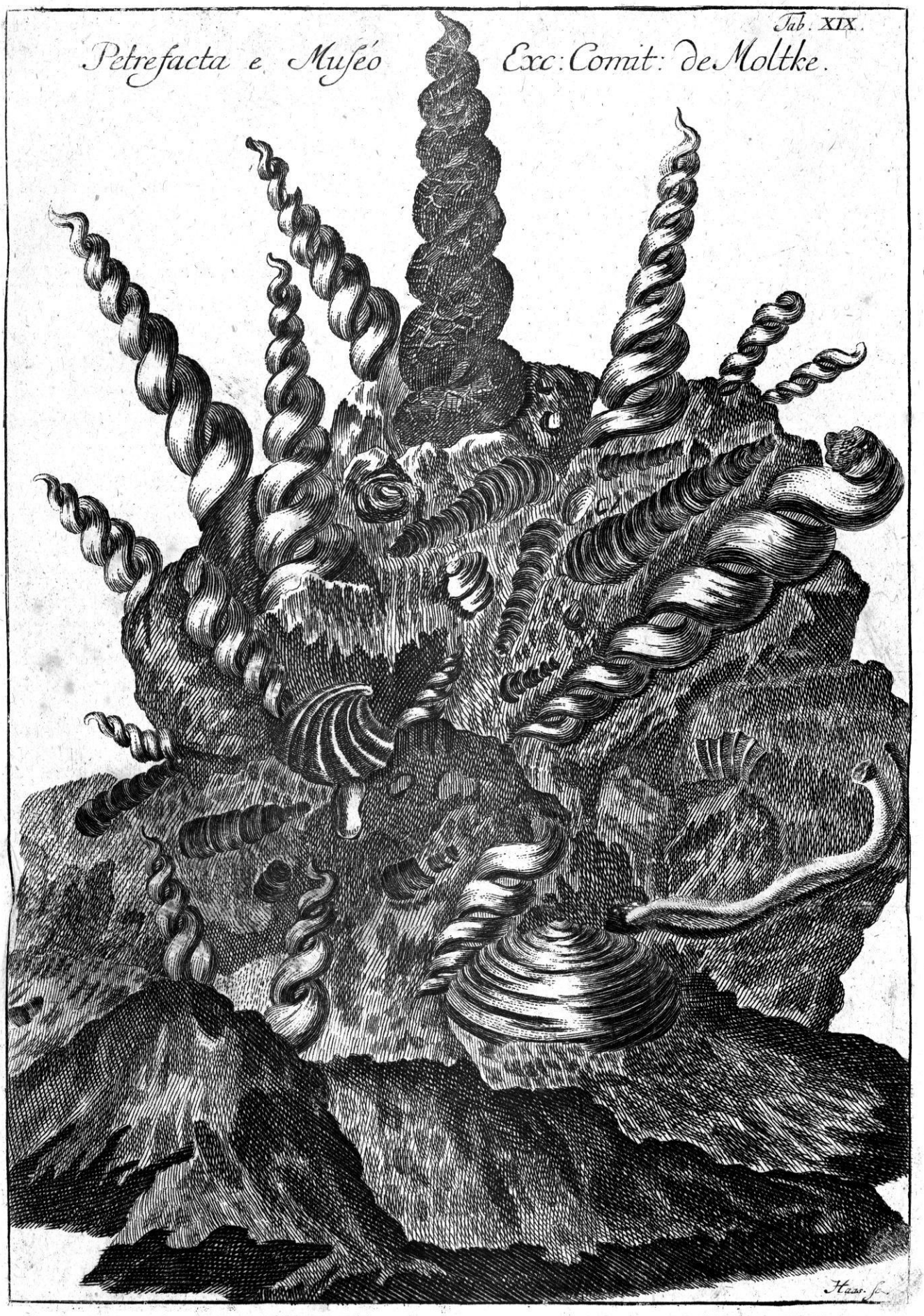
e Muséo Charlottenb:

e Muséo Auctoris

Haas sc

Petrefacta e Museo Exc: Comit: de Moltke.

Haas. sc.

Dyr og Væxter, Coraller, Crystaller og deslige, da soyes til dette Capitel, nogle Kaaberstykker, alle tegnede efter indenlandske Originaler.

Først forestilles en Bornholmsk Steen af mørk brun Farve, giemt i det Charlottenborgske Mineral-Cabinet, i lige Storhed med Copien. Paa den sees i tvende krumboyede, men parallel løbende Linier, mange meget underlige og temmelig dybt indtrykte fremmede Figurer, hvilke Hr. Byeskriver A. Birck haver givet sig den Umage at aftegne. Ville man anse dem for Bogstaver, da kunde nogle henføres til det Latinske, andre til det Hebræiske Alphabet, helst naar den frugtbare Indbildning kommer til hielp. Er det en saa kaldet Lusus Naturæ, da kand den regnes for een af de rareste. Men skulle det være Spoer af virkelige Bogstaver, da maatte Indtrykket være skeet, den Stund Steenens Materie endnu var blød, formedelst ligesaadanne Convexe eller forhøyede Bogstaver, skaarne paa et andet stykke Steen eller Træe.

Den anden Steen paa samme Blad, er nyeligen funden paa Fuerland og tilhører mig selv. Materien er en sort og fiin Marmor-Art, med uordentlige Kanter, men paa dem alle, i lige omløbende Liner, besat med nogle smaa kridhvide Figurer. Disse bestaae af en fra Steenen selv kiendelig adskildt, og som det synes, qvartzagtig Materie, saa den desto bedre fremskinner af sin sorte Grund, i hvilken Figurerne synes at være indtrykte, førend Steenen naaede sin Haardhed, da denne sortagtige Leer-Klump kand være væltet hen over en Rad af saadanne smaa Stykker, som nu sees der i. Men da disse forestille deels heele deels halve Cirkler, deels Stræger og andre uordentlige Figurer, ikke uliige visse orientalske Bogstaver, saa giætter jeg, det er ikkuns Løvningerne af gandske smaa runde og langagtige Sneglhuse, hvilke

oste findes opfyldte med en Materie der ligner enten Quartz eller Spath.

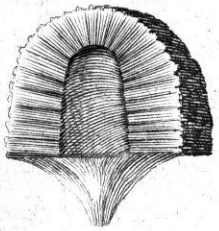
Det Grevelige Moltkiske Palais her i Staden, haver et Natural-Cabinet, som blandt mange andre Raritæter, lader see en god Deel baade danske og udenlandske rare Fossilier. Af dem forestilles paa næste Blad, en Massa fundet ikke langt fra Kiøbenhavns Vester-Port, ikke heller meget dybt i Jorden. Den er af samme Storrelse som her forestilles og bestaaer i en Samling af Petrefactis Marinis, allermeest saadanne Bucciniter, som ikke vides at være vort Land eller Vand tilhørende, men ved en stor Oversvømmelse, eller nogen anden os ubekiendt Tildragelse paa Jordkloden, maa være forflyttede her hen.

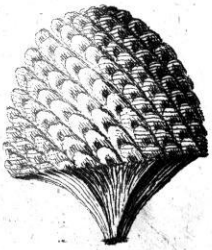
Det samme kand siges om adskillige andre fremmede Ting, som findes i Saxe Kalkbierg. Af det slags forestilles videre ved Kaaberstik, nogle rare Stykker, efter de i Høybemeldte Herres Cabinet fundne Originaler, saasom, en skion petrificert Nautilus med 10 Coneamerationer, og derhos en Pyramidal Snegl, begge 5 à 6 gange større end deres Copie. Videre en forsteenet ubekiendt Vext, eller noget som tydeligen synes at tilhøre Regno Vegetabili, saa og et Stykke af en Hiorte-Tak, bleven til Steen.

Det fierde Blad, i denne Orden, ligeledes tagen af det Grevelige Moltkiske Cabinet, viser nogle Raritæter, fundne paa Bornholm, saasom en anseelig Dendrit i Sandsteen. En rundagtig Flintsteen, paa Kors igiennemstukken af tvende Pinde, som ikke anderledes, end ved Materiens Blodhed, kunne være komne der ind. Et Stykke petrificert og tillige metallisert Træe, i hvis Aarer ytrer sig Vitriol og Svovel, en Klump af Crystall Vexter.

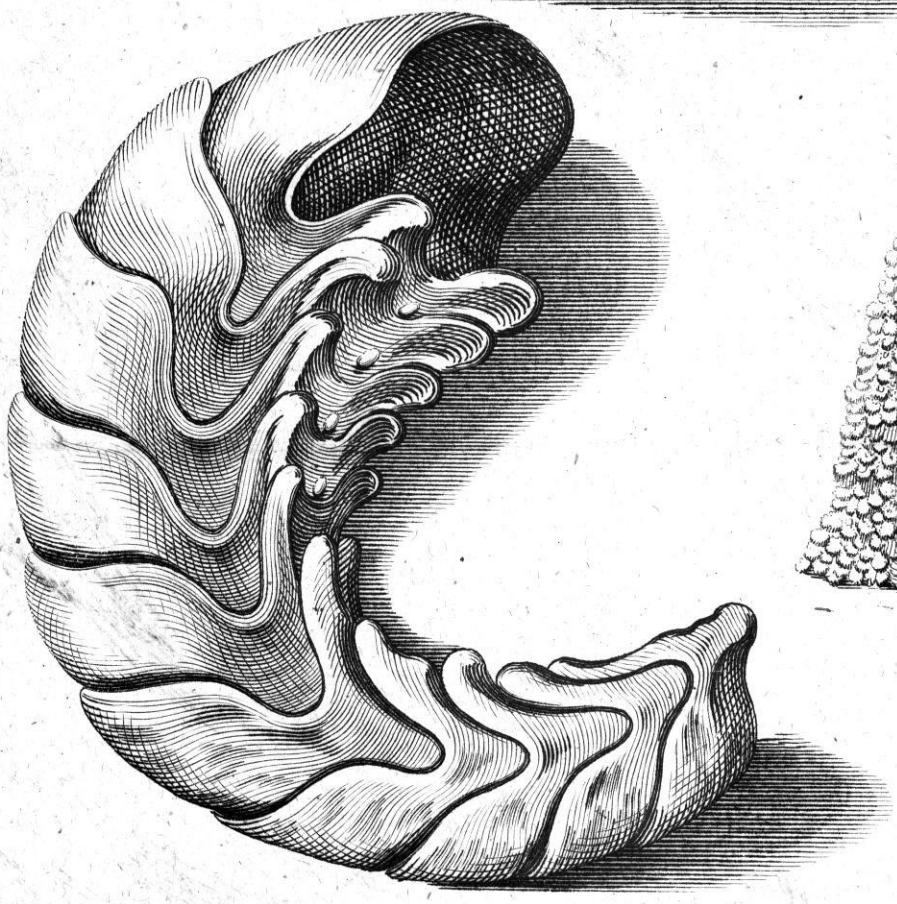
Min

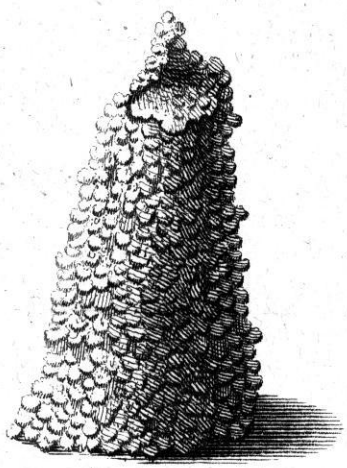
Petref: e Muſéo Excell: Com: de Moltke. Tab. XX.

Min egen liden Samling haver ogſaa en Deel af dette Lands Foſſilier, Steen-Arter og forſteente Ting. Af dem vil jeg paa de ovrige tvende Blade, foreſtille nogle faae Stykker, dog ikke i naturlig Storhed, men for Rummets ſkyld, gandſke ſmaa, ſaaſom en Klump med Dendriter, og en anden med Coraller, fra Kalkſteens Brudet ved Faxe. Dernæſt adſkillige enkelte og dobbelte *Echiniter* eller Søe-Æble, ſom ellers kaldes Søe-Pindſviin, med der tilhørende Tubulis eller ſmaa Piber, ſom gemeenlig kaldes Jøde-Steene, fra Stevens og Moens Klint, hvilken har god Forraad deraf. Videre nogle *Ammons*-Horn, eller forſteente Nautili, af hvilke ellers kand viſes mange fleere gandſke adſkillige Sorter, ſkiont ikke alle Danſke. Item forſteente eller med Qvartz opfyldte mindre Snegle, Øſters, Muslinger, Krabber ꝛc. Nederſt ſees en liden Lapis Ichtymorphos, eller forſteenet Fiſk fra Fuer-Land, ſom er den eeneſte af det ſlags, jeg veed at være fundet hos os.

Paa det ſidſte Blad ſees, overſt Moderſteenen til de Bornholmſke Diamanter eller ſmaa Cryſtaller, foreſtillet baade uden og inden til. Siden nogle andre Cryſtaller, Rangelſteene, Vette-Lyes og deslige, ſom Tegneren ikke haver rangeret ordentlig nok, men Kiendere dog ikke kunne tage feyl af.

Det Fierde Capitel.

Om nogle særdeles Jord- Leer- og Farve-Arter, samt Alun, Vitriol, Salt, Svovel og deslige Mineralier, saa vidt noget deraf hidindtil hos os er opdaget.

Det Danske Mineral-Riges Historie udkræver fremdeles at røre noget ved det Spørsmaal, om indenlandske Metaller, Halv-Metaller, eller egentlig saa kaldte Mineralier, saa og adskillige Farve-Arter, Leer-Arter og deslige, saa vidt man hid til Dags haver havt Leylighed, der om at komme i nogen, skiønt gandske liden og utilstrækkelig Forfaring. Denne havde endda været langt ufuldkommere, dersom ikke den Kongelig Mineral-Inspecteur, og siden Kiøbenhavnske Byeskriver Sal. ANDREAS BIRK, i Anledning af Bornholms, saasom sit Fædernelands Undersøgelse, var kommet paa Spoer efter noget meere, i de øvrige Danske Provintzer, og ved sit priiselige Exempel, havde opvakt fleere med sig, til samme slags nøyere Eftertanke og Randsagelse. Denne gode Mand, saa vel som en Deel Correspondenter i Provintzerne, tilskrives den Samling af adskillige Mineral-Prøver, som findes i mit Giemme, hvilken dog ikke er at ligne ved de langt større Samlinger, i det Kongl. Mineral-Cabinet paa Charlottenborg, saa og i det Grævelige Moltkiske Palais. De fleeste hidhenhørende Ting, vil jeg sette i en kort Fortegnelse, og allerførst visse Jord- eller Leer-Arter, saasom:

Smectis

Smectis Candida, en meget god og fiin **Valk-Jord**, som mee- Valk-
nes at ligne den Engelſke, hvilken under hoy Straf er forbunden at føre Jord.
der af Landet. Den findes i Norre-Jylland, ved en Landsbye kaldet Skejbye, en halv Miil fra Aarhuus, saa og ved Marſelisborg, item paa **Fuer-Land**, en Øe i Liim-Fiorden, som har mange andre rare Jord- og Steen-Arter, efter den Anmældelſe, ſom derom nyeligen er giort af den paa mineralſke Efterforſkninger udſendte Monſr. TAARUP.

Bolus tienlig til adſkilligt Brug og af adſkillig Farve, findes rød Bolus.
ved **Fridericia** i Jylland, saa og lige over for, paa den anden Side af det lille Belt, ved Herregaarden **Billeshauge** i Fyen. Uden Tvivl er det en anden Sort, ſom O. WORMIUS i ſit *Muſeo* p. 8. kalder Bolus Fionicus, Cinereus, eller Aſke-graa Fyenſk Bolus, og tillegger den inſignem vim adſtringendi, en ypperlig Kraft til at binde. Den røde, ſom ligner en Armeniſk **Bolus**, findes ogſaa paa **Bornholm**, ved Soe-Kanten i Aaker Sogn, og overflødigſt paa **Riſegaards** og **Tornegaards** Grunden. Den føres uden Lands, særdeles til Stokholm. Ved Boerne i bemældte Aaker Sogn, tages endnu en finere rød Art; Om den Terra Sileſiaca, ſom THOMAS BARTHOLINUS beretter at være i hans Tiid fundet ved **Viborg**, og brugt af Apothekerne, bør holdes for en ſlags Bolus, veed jeg ikke, (*) ikke heller haves nu nogen Efterretning om en ſlags guulagtig Jord, ſom efter ſamme berømmelige

(*) Monuit me amiciſſimus Collega OSTENFELDIUS, in agro Viburgenſi extra Urbem, prope cœmiterium Divi Michaelis, ante aliqvot annos inventam eſſe terram, Sileſiacæ per omnia ſimilem, qva etiam uſi ſunt Pharmacopœi & Chirurgi, conſentientibus Medicis. TH. BARTHOLIN. de *Medicina Danorum domeſtica*. p. 524.

Medici Ord, skulle fremskydes i en Vælde-Kilde ved Sonerup-Gaard her i Sieland, og af ham selv være befunden af en adstringerende Kraft, som lignede den, der findes i Terra Sigillata (*).

O. Wormius I. melder i sit Museo p. 10. om en Aske-graae Jord ved S. Helenæ Kilde her i Sieland, sigende, at den haver stor Liighed med Terra sigillata. Det samme meener han p. 16. om en Jord, tagen af Biornshoved i Horsens Egn, og er tvende Slags, noget som Aske, og noget som Leer (**).

Ægte Porcellain-Jord paa Bornholm.

Af sine ogtillige Jldfaste Leer-Arter, findes endnu adskillige Sorter her og der, særdeles den rare ægte Porcelain-Jord paa Bornholm, og Strandbye-Gaards Grund, i Nye Kirke-Sogn. Med den har man nu endelig bragt det saa vidt, paa Kongelig Omkostning, at en Fransos, navnlig Fournier, der af haver leveret et heel Tafel-Servise, god og giennemsigtig dog ikke glasagtig Porcellaine; sammesteds findes god Coblentzer-Leer, tienlig til Kruse og deslige Arbeyd.

Andre fine Leer-Arter.

Ligeledes i Odds-Herred under Draxholms Amt, hvorfra, saavelsom fra Slie-Strømmen og Bierge-Herred i Jylland, tages baade Pibe-Leer og andre Sorter til Fayance eller det saa kaldet Delfts-Gods, hvilket ellers bærer Navn af u-ægte Porcellaine.

En brandguul Bolus som holder Alun, og af Bønderne bruges til at farve Linnet med, findes ved Boerne i Aakers Sogn paa Bornholm, saa og sammesteds paa Risegaards Grund, en meget fort og fiin

(*) Ebuillit ex fonte in prædio Sonnerup flava terra, qvam in trochiscos compactam & siccatam, adstringendi æmula cum terra sigillata virtute præditam, deprehendi. *Idem ibid.* p. 236.

(**) Qvæ ad naturam terræ sigillatæ proximè accedere videntur.

fiin dito, som ved ſtærk Ild, brændes lyſeguul. Udi **Limens Gade** paa ſamme Eiland, falder i ſtor Mængde, en kaaſtelig Bolus af rod Farve, ſaa god ſom den armeniſke, ſærdeles i **Baabbe Aaen** ved Gudhiem, deraf er, forend Forbud ſkeede, ført en god Deel til Stokholm. I bemeldte Baabbeaaen tages ogſaa en grønagtig fiin Leer. Ved Seyers-Gaarden i **Knudſkers** Sogn, falder en hviid og gandſke feed Leer-Art af hvilken en Doct. Medicinæ i Lybek, navnlig *Meinig* Ao. 1746. og nogle følgende Aar, lod hente god Forraad, renſede og beredde den til medicinſk Brug, og gav den Navn af Terra Sigillata, ſtemplet med Elephantens Mærke.

Paa Baroniet **Lindenborg** i Jylland falder en hvid Jord af det ſlags, ſom ved Tilſetning ſmæltes og bliver flydende, hvorfor den ſynes at kunde være tienlig til Glaſſering. Ved **Ebeltoft** i ſamme Provintz, falder en Jord-Art ſaa fiin og tillige ſaa fort, at de næſtboende bruge den i ſteden for Kynrog. En graae Ildfaſt Leer-Art, gandſke tienlig til at giøre Smelt-Digler af, tages ogſaa i Jylland ved **Gram, Fruerring** og **Stilling**, ikke langt fra Skanderborg. Fra Ahlheden haver Monſr. Theſtrup nyeligen tilſendt mig en fiin og mørkbrun temmelig haard Leer-Art, ved hvilken findes dette ſingulare, at alle Leerets Deele ere blandede med nogle ſmaa guule og vel glimrende Partikler, formodentlig Pyrites eller Svovel-Kies; jeg ſiger formodentlig, thi den deraf overſendte Quantitæt er ſaa liden, at man endnu ikke vel haver kundet giøre nogen Prøve der med.

Mærgel eller Jord-Marv, ſom i ſin rette Brug, befordrer Jordens Frugtbarhed, men ved Misbrug, kand ſkade den, findes her paa mange Stæder i alle Provintzer, naar man ellers kiender og opſøger den. Mærgel eller Jord-Marv.

den. I Norre Jylland er den længe siden brugt, men ogsaa misbrugt, til den Virkning, som Ordsproget giver tilkiende, nemlig at den gior en riig Fader, og en fattig Søn, fordi dens alt for store Quantitæt paa den urette Ager, og dens alt for ofte Igientagelse udmærgler eller udmagrer Ageren saaledes, at samme taber mere end den vinder derved. I saadan Henseende, vil jeg, som ønsker at skrive til den oeconomiske Nyttes, saa vel som til Kundskabens Befordring, ved denne Leylighed erindre det, der kand være nok til Indsigt i Sagens Natur, for at bestemme der efter dens nyttige Brug og forekomme al Skade.

Dens egentlige Art og Egenskab.

De tage feyl, som tænke, at Mærgel er i sig selv, en Giødning for Jorden, og at dens Overflodighed kand gavne. Mærgel er egentlig en tor huul og los Leer-Art af adskillig Farve, saasom hvid, guul og graa, derhos deels blød, deels haard og steenagtig eller i smaa Klumper. Dens mærkelige Forskiæl fra anden Leer, kiendes derpaa, at naar den kastes i Skede-Vand, ja ikkuns i Edike, da begynder den strax at bruse, kaage og fermentere: jo mere dette skeer, desto bedre Tegn til dens dilaterende eller udstrækkende, saavelsom til dens absorberende eller indsuende Kraft. I disse 2 Ting bestaaer dens egentlige Nytte for Land-Manden. En maadelig Blanding af Mærgel gior samme Virkning i Jorden, som Kræbs-Øyne eller andre absorberende Ting i Menniskets Mave, nemlig den trekker Syrligheden til sig, eller indsuer Frugtbarhedens Forhindring, særdeles i en siid suuragtig Ager eller Eng, som taaler meest deraf. Dernæst dilaterer eller udvider den Jordens mindste Deele til alle Sider, saa den alt for tætte og seye Ager bliver usigelig skiør og aaben, altsaa bequem for Luftens Indtrængelse, og de fine Sæde-Rodders Udstrækning. Dette sees, naar man end-

ogsaa

ogsaa kaster Mærgel ikkuns i Vand. Skeer dette med andet Leer, da bliver Klumpen liggende og sammenholdende deri: Men Mærgel oploses strax, bliver udstrakt til alle Sider, og i eet Minut eller tvende, falder den gandske fra hverandre, saa at man seer intet uden en tynd Sliim. Naar denne ved idelig og overflodig Giødning sankes i Jorden, heldst i en los og sandagtig Jord, da ligger den der, som et caput mortuum, til Hinder og Skade, har ingen Formue til at give Vext, men vel til at sette en død Overklædning paa den Ager, som ikke i lang Tiid kand komme til rette, uden ved en dybt opploved Blanding af det underste Jord-Lag. Naar man nu foreſtiller sig Mærgel at være allene et Middel til at sue Jordens Suurhed i sig, at svolne op deraf, briste og udbrede sig til alle Sider, saa at Jorden ogsaa maa aabnes derved, da skionner en fornuftig Landmand strax, dens Brug er ikke at legges Læsseviis tyk og tet, men allene at strøes i maadelig Mængde, hen over en nye ploved Ager, og derpaa nedharve den saa loselig, eller om man vil strøe den, for Jorden ploves første Gang, da maa det være med en tynd og let Fuure, saa ytrer den sin suende og udspendende Kraft til Frugtbarhedens mærkelige Befordring. De som ville være endnu forsigtigere, blande den imellem Giødning eller og under gammel Jord, saa den kommer jevnt, og gior allerbedst i'nogle paafølgende Aar, samt uden Skade for Fremtiden. Har man en Mærgel af det haardere Slags, da er den ikke desto ringere, fordi den strøes i Klumper, ligesom smaa Steene paa Ageren; thi man kand være forsikkret om, at den ved første Regn, ja ved Jordens egen Fugtighed, strax oploses og falder i Smul.

Rette Brug.

Hvor den falder her til Lands.

Jeg har allerede sagt, at denne Mærgel falder i alle vore Provintzer, og hvor man kand have den, for at kiøre nogle Miiles Vey derefter, er den det vel værd: thi i Tydskland henter man den langt fra, og betaler endda Læsset temmelig dyre. De mig bekiendte Stæder, hvor den findes hos os, er i Colding-Huus Amt, ved Dams-Mølle, i Riber-Huus-Amt ved Nørholm og Endrupholm, i Skanderborg-Amt paa adskillige Stæder, i Houlbierg-Herred, ved Endslev og Vellev, i Hamrum-Herred ved Sindinggaard, i Hierum-Herred ved Holstbroe, og længere Nord i Nissum-Sogn, ved Lemviig ja langs med Liim-Fiorden, som har sit Navn deraf; thi den kaldes i de Egne Liim. (*) Udi Fyen findes den ved Steensgaard i Salling-Herred, og formodentlig fleere Steds, naar den først kiendes. Her i Siæland findes god Mærgel paa adskillige Stæder, dog bruges den ikke til Ageren, saa vidt jeg har kundet fornemme, men vel til at hvitte eller kalke Huusene med, naar det er den lyse Kride-Mærgel. Udi Corsøers og Antvortskovs-Amter er dette meget brugeligt, maaskee ogsaa paa fleere Stæder: der kalder man Mærgelen Mønt-Leer. Andensteds, saasom ved Steenløse i Friderichsborgs Amt, bærer den Navn af Svamme-Leer, derfra saavelsom særdeles fra Hiortlunde i samme Amt, har jeg Prøver af en ypperlig Mærgel, særdeles fra sidste Sted, og beklager Bonden, som ikke kiender den Skat, han daglig træder med Fødder. Paa Møen kalker man ogsaa Husene med en saa kaldet Maa-Jord kand skee samme Slags, dog veed jeg dette ey

(*) See her om Monsr. Thestrups Beretning i det Oeconomiske Magazin Tom. IV. p. 65, hvor tillige forekommer een og anden Erindring, den Sag angaaende.

ey til visse, men var vel værd at forsøge paa ovenanforte Maade ved Fermentation i Edike.

Om Kride haver jeg allerede tilforn erindret, at bemældte Møens Land har heele Forbierge bestaaende deraf. Den samme er meget fiin og hvid, naar de reeneste Aarer opsøges, som skeer af dem, der fore den til Lybek og siden vidre. Paa Stevns Klint, hvor de overste Lag ere Kalk og Flint, bestaae de nederste af Kride, men ikke saa fiint, som paa Møens Klint. Ved Lykstør i Liim-Fiorden, falder ogsaa nogle navnkundigt Kride-Brud, og disse have saa vidt man veed, i Europa ikke deres Lige, undtagen i Engelland allene, hvorfor det Navn Danica terra alba er Materialisterne bekiendt. Udi alle disse Kride-Brud findes mangfoldige petreficerte eller forsteente Soe-Dyr, figurerte Steene og deslige fremmede Ting. Kride her frem for anden Steds.

Af Sand findes foruden det almindelige, ogsaa nogle særdeles Sorter hos os, saasom Arena farinæ eller Meel-Sand, hvis Smeltning giver en fortreflig Glasur for dem, som arbeyde i Leer, og findes paa Bornholm ved Ronne, i Castel-Bakken, samt i Fiorden ved denne Bye. Af Navnet skulle man slutte, det var den samme Art, som graves paa visse Steder i Sachsen, og har kommet nogle til at forsøge, om den ikke, i dyre Tider, kunde tiene til at bage Brod af, hvilket dog synes urimeligt; thi al Sand bestaaer af smaa Glas-Partikler, som ikke give nogen Næring, ikke engang i Vexternes Rige, uden saa vidt de blandes med anden Jord, end sige i Dyrenes Legemer. (*) Sort Sand adskillig Slags.

(*) Dette Slags Sand kaldes ellers Arena qvartzosa. Nu kaldes det af nogle *Tout est* Bon-Sand af følgende Anledning. Da den franske Porcellaine-Mager

Sand findes paa adskillige Stæder, særdeles i Jylland, og holdes for at have nogen Vitriol hos sig. Guul og glimrende Sand, hvilken ligesom den sorte, bruges af Skriverne, finder man her og der, fornemmelig i en Strand-Banke ved Middelfart i Fyen, saa og ved Nyborg paa Raskenberg-Gods. Denne Sort bedrager de Uvidende, som meene, at det alt er Guld, der glimrer, da det dog er ikkuns en Art af Svovel-Kiis. (*) Den meget hvide og reene Strøe-Sand, som findes her paa Siællands øster Kant, og er tienlig ved Glas-Pusterierne, fores til Lybek og andensteds, dog ikkuns som Ballast.

Paa nogle Stæder, særdeles ved Vester-Havet i Jylland, saa og paa Friderichsborgs-Amt her i Sieland mod Jise-Fiorden, skeer det undertiden, at Landet tilføyes ikke liden Skade, formedelst Sand-Flugt, da det saa kaldte Flyve-Sand, ved Vinden settes i den Bevægelse, at det bedekker Eng og Ager, stopper rindende Vande, og flytter sig i maadelige Dynger, fra et Sted til det andet, saa at offentlige Anstalter maa giores til dets Dæmpelse, naar ikke Loven efterleves, som under stor Straf, forbyder, at ødelegge det Mareholm eller Strand-

Sandflugt.

Mager Fournier, for nogle Aar siden, var sendt til Bornholm at søge sig brugelige Materialier, fandt han blandt andet, bemeldte Sand tienlig ved Smeltning til glassur. En Borger, som forundrede sig derover, spurde hvad han ville giøre dermed, men fik af ham intet andet Svar end, tout est bon, hvilket siden blev Sandets Navn.

(*) Da bemældte Herregaards Eyere, ikke længe siden, solgte den til en anden, havde han i Kiøbe-Conditionerne forbeholdt sig, at dersom dette glimrende Sand med Tiden befandtes at have en Blanding af Guld, skulle en Deel deraf komme ham til gode. See Justitz-Raad Langebeks Historie om Norske Biergværker in Actis Societ. Hafn. Tom. VII. p. 456.

Strand-Havre, som Naturen selv bruger til sin Befæstelse, da det gierne groer paa Sand-Bankerne imod Havet. Ved Aresøe her i Siæland, haver Flyve-Sandets Dæmpelse koſtet mange Penge og meget Arbeyd, til hvis Ihukommelse der er opreyſt en anſeelig tre-ſidet Steen-Stytte med latinſk, danſk og tydſk Paaſkrift, ſom kand læſes i *Marm. Dan. Lib. I.* p. 199. ſeqv.

Tripels eller Terra Tripolitana, ſom af Metal-Arbeyderne bruges baade til at ſtøbe i, og at polere med, findes paa Møen, Mors, Fuerland og paa Grævſkabet Friſenborg, ved Boſtrup-Molle, hvilken ſidſte Tripels i Fiinhed og Skarphed, ligner den venetianſke. Tripels.

Af Oker, Umbra, Engelſk-Jord og deslige fine farvende Arter, til Malerie, findes her adſkillige, ſom man allerforſt i diſſe ſidſte Aaringer, haver begyndt at fore ſig til noget Brug og Nytte, endſkiont O. Wormius i ſin 759 Epiſtel, ſkriver til Doct. Madſen Biſkop i Aarhuus, det ſom viſer, at han havde hørt noget Rygte derom, bedende, at man ville ſende ham Prover af den Røde-Jord ved Skanderborg. Der er det og, at vores nu regerende Allernaadigſte Konge, paa egen Omkoſtning, har Aar 1750 ladet giøre Anſtalt og Indretning til bemeldte farvende Jord-Arters Renſelſe, men ſiden overladt det til private Folk der i Egnen, ſom ſælge Farverne baade uden og indenlands, ligeſom ogſaa her i Kiøbenhavn holdes til den Ende et Magazin. De Farve-Acter, ſom enten der eller andenſteds findes, ere følgende: Farvende Jord-Arter

Oker, Ochra, en feed og fiin Jord, blandet og farvet med minera martis eller en Jern-Geiſt, findes baade lyſere og mørkere guul, ved Skaarup, en halv Miil fra Skanderborg, ſaa og i Nørre-Hald Herred, 3 Miile fra Randers, paa Fuer og Mors i Liim-Fiorden og Oker.

fleere Steder i Jylland. Ligeledes ved **Møens Klint**, ved **Cronborg**, ved **Fredensborg**, **Jægerspriis** og i **Odds-Herred**. Paa Bornholm i Aaker-Sogn graves den meget lys og skion, ligesom den Franske. Af den først bemældte Art ved Skanderborg, brændes en meget skion rød Farve, som sælges under Navn af **Dansk-rød**. **Blaae Oker**, Terra venereo-martialis, eller participerende baade i Jern og Kaaber, findes ved den Bonde-Bye **Skulleløv** i Jægerspriis-Amt. Paa Fuerland haver Monsr. THAARUP fundet en **blaae Leer**, som i Luften forbedres, saa at den i Farve ligner den beste Schmaltz-Blaae. Samme Art findes ved **Tidemandsholm** i Vendsyssel.

Dansk-rød.

Umbra. **Umbra** eller en skion bruun Farve haves mange Steds, men allerbest ved **Bostrups-Mølle** paa Grevskabet **Frisenborg**, hvor den kommer overeens med Engellændernes Paat-eller Twing-Marle.

Salt-Kilde ved Kolding. Blandt de **Mineralier**, som man længe har ønsket, men hidindtil ikke fundet her til Lands, er **Salt**, saasom en høyfornøden Ting i det menniskelige Liv. Udi Kong HANSES Tid var man paa Spoer efter en **Salt-Kilde** ved **Kolding**, da en Tydsker, ved Navn Lambert Hermelin, søgte og fik Tilladelse der at anlegge et Salt-Værk: men der blev intet af, endskiønt man paa det Sted kand have haft samme Haab, som ved **Segeberg** i Holsteen, hvis Salt-Kilde i vore Tider haver tegnet til stor Fordeel, dog kort efter er udtørret. I Kong CHRISTIANI III. Tid forsøgte man paa nye at aabne Salt-Kilden ved **Kolding**, men det tilflydende vilde Vand giorde, at man maatte holde op igien efter A. HVITFELDS Vidnesbyrd, som TH. BARTHOLIN ogsaa beraaber sig

ſig paa i ſin Tractat *de Medicina Danor. domeſt.* p. 438. (*) Deraf ſees blant andet, at mislingende Forſøg, ſamt beſkiæmmede Project-Magere, ere her ſom andensteds, intet nyt. Paa adſkillige Steder findes en alcaliniſk Jord, ſom tillige holder Kioken-Salt, ſærdeles ſees det paa Møen, i en Bakke næſt ved Søen, i den ſaa kaldte Kalve-Hauge. At den Laalandſke Grund ſkulle holde en god Deel Salt i ſig, formeener Mag. J. H. Dyssel i ſin Afhandling om Laalands Luft, Oeconom. Magaz. T. II. p. 38 ſeqv.

Salt-Syderier.

Nogle af vore Bønder, ſom boe nær ved Søe-Kanten, ſærdeles i Vendſyſſel, paa Læsøe og adſkillige andre Stæder, ja endogſaa paa Siælands Nordrer Side, ſøge at oprette deres Salt-Mangel, ved Salt-Syderie, af den til Aſke forbrændte Tang eller Søe-Græs, ſom til den Ende ſankes, jo friſkere jo bedre, tørres paa Strand-Bredden, og naar den er lagt i ſtore Dynger, antændes, da den efterladte Aſke udludes og kaages, indtil den giver et Salt, ſom vel ikke er det hvideſte, ikke heller frie for nogen Grad af Beſkhed, og derfor ikke juſt duer til Brug for finere Munde, men vel for Almuens Folk, ſom vil ſpare ſine Penge. Paa Den Læsøe i Kattegat, har denne Kaagning af Tang-Aſke, ſaavelſom af Søe-Vandet ſelv, i lang Tid været meeſt brugelig, og givet de Viborgſke Kaniker, ſom Landet endnu tilhører pro officio, nogen aarlig Indkomſt. Saxo Grammaticus fortæller Lib. VI.

I Nørre-Jylland.

(*) Autor eſt Hvitfeldius in Vita Joh. R D. *Lamberto Hermelino*, Regio indultu, conceſſum fuiſſe jus effodiendi extra Coldingam, putei ſalini, qvem ſuo tempore qvoqve, ſed fruſtra repetitum, qvia peregrina aqva propoſitum interturbavit: illud autem ſal Lüneburgenſi perſimile fuiſſe, niſi qvod ad ruborem nonnihil deficeret.

VI. om Kong HIARNE, som for sin maadelige Grav-Skrift over Kong FRODE, blev Konge, at da han kort efter maatte vige for Kong FRIDLEV, saa tog han fat paa sit gamle Haandverk, hvilket havde været Salt-Syderie, hvoraf sluttes dets Ælde her til Lands. (*). Kongen saavelsom Biskopperne havde fordum i Jylland deres Salt-Kedeler, og Bønderne i visse Herreder, saasom paa Mols, i Synder-Herred og andensteds ved Strand-Kanten, gave Salt i Land-Gilde til deres Herskaber. Cancellie-Raad TESTRUP i sin Danske og Norske Krigs-Armatur p. 261. taler om et Slags Steen-Salt, som beredes ved den østre Strand i Jylland.

Omgang dermed.

Den egentlige Omgangs-Maade med Salt-Syderiet i Nørre-Jylland, findes kortelig beskreven i det Danske og Norske Oeconomiske Magazin Tom. III. p. 196. Deraf vil jeg, foruden det, som oven er mældet, endnu erindre noget lidet, nemlig, at af 18 Bønder-Læs-Tang, kand brændes otte Tønder Aske, og af disse igien bekommes een Tønde Salt, hvilket Bønderne ved Strand-Kanten forhandle til deres Naboer, for ni Mark Tønden, eller atten Skilling Skieppen. Dette Salt falder ikke saa lættelig, som det fremmede, i Lage. Til Kiød og andre feede Vahre, Smør allene undtagen, er det gandske got. Den efter Udludningen tilbage blivende Aske, kaster man strax i Ha-

(*) Siqvidem decoqvendi salis opificem professus, inter sordidioris ministerii famulos, ignobilia exseqvebatur officia. Over disse Ord: commenterer STEPHANUS *in Notis ad Saxon.* p. 132 saaledes: freqventes in Dania tunc temporis salinas fuisse, haud temere crediderim, nisi qvis forte contendat, moris fuisse, ut ex aqva marina salem decoxerint, & ardore solis congelatum in usus suos adhibuerint.

i Havet; thi hvor den legges paa Jorden, groer hverken Græs eller Korn.

Det meeste og beste af saadant Landets eget Salt, er det som kaages i Sønder-Jylland, særdeles i **Tonder-Amt**, og ligeledes føres op i Landet under Navn af **fresisk Salt**, da Bønderne undertiden betale det temmelig dyre, men ellers gemeenligen give en Tønde Rug, for en Tønde Salt. I Sønder-Jylland. Om dets Behandling have HEIMREICH, DANCKWERT, EWALD og Andre givet nogen Efterretning, men intet saa grundigt og udførligt, som vores berømmelige Doct. JOH. CHRIST. FABRICIUS, hvis ypperlige **Afhandling om det fresiske Kiøken-Salt**, findes i *Act. Societ. Reg. Hafn.* Tom. VIII. p. 171. seqv. Deraf vil jeg anføre noget, som egentligen henhører til dette Sted, nemlig om den **Materie**, Saltet brændes af, og den **Maade** paa hvilken det skeer. Hans Ord ere disse: "Om den Jord, hvoraf det fresiske Salt bliver tillavet: 1) „Den er ikke andet end ordentlig **Tørve-Jord**, som dog paa de fleeste „Stæder er temmelig blandet med Søe-Græs og andre mestendeels „forraadnede Søe-Gevæxter, dog finder man og deri Stængler og „Rødder af Lyng (erica) og andre vegetabilibus, som voxe i Moradser, „og er Beviis paa, at det i forrige Tider, førend det blev overswømmet af Søen, virkelig har været Tørve-Mose. 2) Denne Jord bræn„der noget slettere og langsommere end den ordentlige Tørv, og giver „ikke saa god Lue, men vel saa megen Hede, som grov Tørv, dog „tillige en ubehagelig og fast qvovelagtig Rog, snart som Rogen af „Koe-Mog, naar det bliver brændt. 3) Naar man brænder 1 Pund „(nemlig 32 Lod) af denne Tørve-Jord i frie Luft, saa bliver deraf 8 „Lod Aske, hvilke ved Udludning og Uddampning, indtil det er tørt,

„giver 3½ Lod got tørt Salt. Men dersom man ikke lader den Moder-
„luud vel dryppe af det, saa trækker det nogen Fugtighed til sig igien af
„Luften. 4) Dersom man udluder Salt-Jorden, uden først at for-
„brænde den, og lader Lagen uddampe, saa faaer man et guulrødt
„Salt, som smager ligesom Kiøken-Salt, men tillige noget ekkel:
„Naar det bliver varmt, giver det en svovelagtig Lugt, og meget hastig
„drager Fugtighed til sig af Luften. Vil man solvere dette med Potasse-
„Luud, bliver det tykt, og setter en Magnesiam paa Bunden.

Omgang dermed.

„Det Fresiske Kiøkken-Salt tillaves paa følgende Maade: 1)
„Naar der er Flod, farer 2 Mands Personer i en saa kaldet Skøyte
„eller lidet Fahrtøy hen til det Sted, hvor de veed, at der er en saltag-
„tig Jord, som er bequem til at brænde Salt af; der legge de sig med
„deres Fahrtøy for Anker, til det bliver Ebbe og Søe-Vandet er ud-
„løben, da tage de med Skuffer den øverste (Schlik) Skorpe af og
„kaste bort, herpaa grave de med en Spade den Kley oven af, som ligger
„1 eller 1½ Alen høyt over Salt-Jorden, indtil de komme til den rette. Der-
„paa kaste de vexelviis denne tørvagtige Salt-Jord med stor Møye i Fahr-
„tøyet, til de faae det fuldt og sette en Stage paa det Sted, at de kand finde
„det igien, og seyler, saa snart Floden kommer, med deres beladte
„Fahrtøy til Lands. Salt-Jorden bliver da lossет af Fahrtøyet i en Karre,
„som een Hest trækker, og kaster i Salt-Kogen, hvor det gandske tyndt
„udsprædes, og bliver traadt jevnt med Fødderne, dernæst vendes, indtil det
„bliver tørt, hvilket kand skee i 24 Timer, naar det er got Veyr og Soelskin.

„Herimod, naar det paa de Tider ofte regner, bliver det Aar et
„slet Salt-Aar. Naar Salt-Jorden er tørret, skydes den sammen i smaa
„Hobe, og naar man stikker Ild derpaa, ryger og ulmer det i frie
„Luft,

„Luft, til det er bleven gandske til Aske, saa man med Vinden kand „lugte det over en Miils Vey. Hvorpaa disse smaa Aske-Hobe skydes „sammen i en stor Hob, at Regnen ikke let skal skade dem. Dette Ar„beyde begyndes i May, og continuerer til Jacobi. Derpaa bliver „Asken, paa ovenmældte Karre, ført til Salt-Boen eller Kothen, og „giort lidet fugtig med Salt Vand, hvoraf det bliver en fast Massa, „og sadt i en stor sort Hob uden for Huset.

„Om Vinteren bliver Saltet kogt paa følgende Maade: Alt det „saltagtige bliver udludet af Asken i 2 store Kar, (ongefehr som Salpe„ter-Syderne udlutre Salpeteret) med Soe-Vand, som ogsaa har „noget Salt i sig, indtil intet Salt er tilbage i Asken, saadan Luud, „naar den er brav salt, bliver igiennem en Træe-Tragt eller Rør, bragt „af den sidste Koppe i en Jern-Kiedel eller Pande, hvor 1 eller 1½ Ton„de Salt kand koges. Kiedelen hænger midt paa Ild-Stædet, i fire „Jern-Hager, ongefehr Halv-Parten ned i en Grube, som paa den eene „Side har et Hul, at man kand kaste Torven der igiennem, der skal „brænde i Hulen under Kiedelen. Luen og Rogen gaaer ud ved Si„derne af Kiedelen, og da der er ingen Skorsteen der i, saa foraarsa„ger Ilden og den kogende Luud en hæftig Heede, Rog og Qvalm.

„Naar da Vandet er bortdampet; saa granulerer sig et skiønt „hvidt Salt, uden at sette noget til det, som med en Skumskee bliver „udsamlet, og kastes i et ved Haanden havende stort Kar, som der „maa være en liden Aabning paa, igiennem hvilken Moder-Luuden „drypper da fra det friske Salt, i temmelig stor Qvantitæt, saa at „nogle Kanner af denne bittre Moder-Luud, kand dryppe af en Tonde

„Salt, hvilken Salt-Syderne slaaer paa Salt-Aſken igien, og meene „at faae Kiokken-Salt deraf igien.

Kraft og Brug.

„Om det Freſiſke Kiokken-Salt ſelv. Dette er hvidt, tort, got, „granuleret og kraftigt Salt, har alle de Egenſkaber, og holder alle de „Prover, ſom et fuldkommen Kiokken Salt bor. Det conſerverer „Fiſk, Kiod, Fleſk og deslige, ligeſaa godt og bedre end det Engelſke og Ly„neborger Salt. Det har kuns den eeneſte Feyl, at det har en liden „Bitterhed, ſom man kand ſmage i det Smor, ſom dermed bliver „ſaltet, og kommer af den paa Salt-Aſken igien udgydede bittre Mo„der-Luud, og forringer Priſen noget paa dette Salt, i det man des „Aarſag heller bruger Lyneborger Salt til Smor.„ l. c. p. 173. ſeqv.

I det følgende gives af ſamme Autore nogle Anſlag til Forbedring i dette Slags Salt-Syderie, hvilke, for deres oeconomiſke Nyttes Skyld, ſom her allevegne ſigtes til, ogſaa fortiene deres Sted: „For„ſlag til en fordeelagtig Forbedring i det Freſiſke Salt-Væſen. „Det moyſommelige Arbeyde, der er ved dette Salt, med at opkaſte „Salt-Jorden, torre og brænde den, ſamle Aſken og bringe den til „Salt-Syderierne, men fornemmelig den koſtbare Ildebrand, i det den „fornødne Torv til Syderiet koſter en tredie Deel af hvad Saltet, naar „det er præpareret, kand loſe, og endelig den Mis-Priis, dette Salt „er kommen i, fordi det ikke vel kand bruges til Smor, foraarſager, „at Salt-Syderne neppe har det torre Brod for deres ſuure Arbeyde, „hvorfore og de fleeſte Salt-Syderier ere gaaen over styr, og nu neppe „bliver tillavet en tredie Deel Freſiſk Salt, imod hvad der i forrige Ti„der er bleven præpareret. Hvor over diſſe ſaa betydelige og for Lan„det ſaa nyttige Fabriqver med Tiden gandſke maatte ophore, da de

„forri-

„forrige dog herimod, naar de fornuftig blev indrettet, ikke allene med „stor Fordeel kunde drives, men end og, efterdi der paa adskillige Ste- „der findes tilstrækkelig Salt Jord nok, fleere kunde anlægges, saa at „den gandske Egn let kunde undvære det fremmede Salt.

„Til saadan fordeelagtig Indretning i Salt-Syderierne, er forne- „den 1) at Salt-Jorden eller Torven ikke bliver brændt i frie Luft, men „at den, naar den er tør, som anden Torv, bliver bragt under Tag, „saa at man just skal bruge denne Torv i steden for det ordinaire til at „koge Saltet ved. Efterdi der udfordres over 2300 Pund Torv-Jord til „en Tonde Salt paa 280 Pund, saa kand det, naar Ovnen er got „indrettet, være fuldkommen tilstrækkelig at koge Saltet ved, i det der „bliver intet meere Søe-Vand gydet paa Asken, end der just er forno- „den til at opløse Saltet i, følgeligen er Luden meget riig paa Salt. Forbedring her i.

„De Indvendinger, som herimod kand giøres, ere: a) At denne „Torv lugter ilde, naar den brændes; b) at den brænder noget dumt, „og ikke vil flamme, følgelig kand den, ved den Indretning, som er i „Salt-Syderierne, da Kiedelen staaer midt paa Fyrstedet, og ingen „Skorsteen er der, opfylde det gandske Huus med Damp og Rog, „og da ingen Træk er for neden, kand den ikke bruges; men dette kand „let blive hiulpet, naar man indmurer Kiedelen i en Skorsten og giør „et Træk-Hul derpaa, da Jorden stærk nok brænder, og Rogen kand „trække igiennem Skorsteenen, ongefæhr ligesom de Halliske Salt-Ver- „ker og andre Salt-Syderier, som drives med Steen-Kul, der giver „lige saa ilde Lugt og liden Lue. I det ringeste er det vist, at denne „Jord giver meer Heede fra sig, end det tørrede Koe-Mog, med hvil- „ket dog de Ægyptier giøre saa skrækkelig en Ild, at de kalde den Hel-

„vedes Ild, saa at de end ogsaa kand smelte Glas derved, vid. *Hasselquist* Nachrichten in der Schwedischen Academie Abhandlungen 13 Band pag. 270. 271. Ved denne slet ikke kostbare Indret„ning, blev i det ringeste 1 Rdlr. sparet paa hver Tonde Salt.

„Den anden Forbedring var, at den bittre saa kaldte Mod„derluud ikke blev slaaet paa Salt-Aasken igien; thi da blev det Fresiske „Salt frie fra al Bitterhed, og følgelig lige saa got, som det her bru„gelige Engelske og Lyneborger Salt, om ikke bedre, og i det mindste „kunde hver Tonde selges 1 Rdlr. dyrere end hidindtil. Begge disse „Forbedringer vinder altsaa over halvdeelen af Værdien paa Saltet, „nemlig 4 Mark Lybsk, da Tonden nu bliver solgt for 5 Mark Lybsk. „Hertil vil jeg endnu legge nogle Forbedringer, der saa vel som den „anden ved alle Salt-Værker, hvor den bittre Moder-Luud forefindes, „følgelig og ved de Norske, er applicabel.

„Den tredie Forbedring. Af Moder-Luud kunde aarlig for„skaffes nogle hundrede Pund Laxeer-Salt, (som jeg tilforn har mældet) „og en endnu større Quantitæt Magnesia Alba; ydermeere kand man af „denne Luud faae efter Magnesiam, et brugeligt Tartarus vitriolatus, og „det forommældte lixivium ultimum, til at præparere andre Medicamen„ter med, som ovenmældt, og til den Ende kunde benævnte Moderluud „sælges til Apothekerne, og indbringe en god Summa Penge.

„Den Fierde Forbedring kunde skee, naar man om Vinteren, „da Saltet sydes, loed i det mindste halv Deelen af det Soe-Vand, „hvormed man udluder Salt-Aasken, indfryse, hvorved Saltet ovensyn„lig skulle formeeres. Endelig for det femte, skulde end videre Under„søgning endnu foretages, om ikke Soden, som samler sig i Skor„stee-

„steenen af den Salt-Jord, som man koger Saltet ved, (hvor om til-
„forn er talt) kunde give en Salmiak: I det mindste synes denne
„Jords Væsen, som fornemmelig bestaaer af forraadnede saltagtige
„Urter, og den Rog, der, naar det brændes, ligner Lugten af Koe-
„Mog, at give temmelig Formodning dertil.„ Saavit Hr. D. FABRICIUS.

Hvorledes, ved samme Leylighed, kunde forskaffes et indenlandsk Sal Amoniacum forestilles videre med saadanne Grunde, som de saa Læsere, der maatte udstrække deres Curiositæt saa vidt, selv kunde efterse paa bemældte Sted.

Salpeter (som for sin Brug, særdeles i Krigs-Tider, er høyere fornødent nu omstunder, end man maatte ønske) avles her som andensteds; nok af i de Danske Grunde (*) Med at sanke den dertil bequemme Jord under Tag, saaledes at den kand komme til at florere og blive bequem til Kaagning, blev vel i høylovlig Kong CHRISTIANI IV. Tiid, giort Begyndelse i begge Rigerne, som sees af adskillige derom udgivne Kongelige Befalninger. Men det gik da ligesom siden, med en Deel af deslige nye Foretagende, nemlig at Udfaldet ikke ville svare til Forsættet. Et nyt Forsøg paa samme Sag er i disse sidste Aaringer giort af et Interessentskab, som med en Snees Tusinde Rdlrs. Indskud, haver anlagt et vidtløftigt Salpeter-Værk i Hillerød ved Friderichsborg, lige ud for Slottet. Dertil ere bygte mange Plant-Lader, hver 100 Alne lang og 8 breed, efter den Aar 1746 i Sverrig vedtagne Plante-Maade. Endnu er Massa ikke saa moden, at man med Kaagningen haver Salpeter.

(*) Særdeles meener Mag. DYSSEL, at den Laalandske Grund skulde holde meget der af. See *Acta Societat. Hafn.* Tom. II.

haver giort Begyndelse for Alvor. Men af de til Forsøg giorte Prøver, har jeg seet nogle saadanne, som lade haabe det beste. Paa Christianshavn haver en Particulier ved Navn Lange, nogle Aar tilligere, begyndt det samme, og af hans Salpeter-Værk, sælges aarligen en temmelig Qvantitæt. Dog tilføres os allermeest af det Slags, ved det Asiatiske Compagnies Skibe, som under deres Retour-Ladning, tage Salpeter til Ballast.

Vitriol.

Andre, til Saltenes Classe henhørende **Mineralier**, særdeles **Alun** og **Vitriol** indeholder Landets Grund paa adskillige Stæder, og til disse nyttige Tings Anvendelse, er vel giort Forslag af een og anden, dog ikke endnu, saa vidt jeg veed, for Alvor lagt Haand derpaa, med mindre det nyeligen er skeet ved **Fridericia** i Jylland, efter den Anmeldelse, som giøres om dette Forset, i *Act. Societat. Hafn.* Tom. VII. p. 455. Saa vel der, som ved **Biørns-Knude** og ved **Rosenvold** i

Alum.

Bierge-Herred udi Nørre-Jylland, findes en feed og fort **Alun-** og **Vitriol-Jord**, af hvilke 6 Skiepper har giver 13 Pund. Paa Fuer-Land, anvises af Monsr. THAARUP ogsaa en god Vitriol-Jord. Ligeledes findes denne sidste her i Landet ved **Jægers-Priis** saa god, at Hr. Apotheker CAPPEL, som har forsøgt den, siger, eet Pund Jord holder 6 Lod god crystalliseret Jern-Vitriol. Af det Vand, som udflyder fra Møens-Klint, slutter Mag. DYSSEL, i sin Relation, som læses i det **Oeconomiske Magazin** Tom. I. p. 244, at ogsaa den Grund haver noget deslige i sig. Ved Boerne i Aakers Sogn paa Bornholm findes megen Alun i Skiever-Steen.

Svovel.

Om **Svovel** meenes det samme, der og andensteds: dog har man ikke fundet af dette Slags andet, end de saa kaldte **Riis-Boller**, som

ikke

ikke sielden forekomme paa adskillige Steder i Strand-Bankerne, allermeest ved **Stevns** og **Møens-Klint**, gemeenlig ikke større end et Æble, dog har jeg een saa stor som et lidet Barne-Hoved: Naar det kastes paa Ilden, roger det meeste bort i en svovelagtig Damp. Mange Kiær og Torve-Moser forraade deres stærke Blanding af **Svovel**, deels ved opstigende Dampe, som antændes i Luften og af Almuen kaldes **Lygte-Mænd**, deels ved den ubehagelige og for Brystet skadelige Lugt, som følger de Torv, der graves paa saadanne Stæder.

Med **Svovel** er adskillig anden slags **Jord-Beg** eller jordagtig Fedme beslægtet, saasom det man kalder Asphalt, Naphta Petroleum, dog mærkes her til Lands ikke meget af det Slags. Ved **Boerne** i Aakær Sogn paa **Bornholm**, findes en Art af **Bolus** saa feed, at Hr. Byeskriver BIRCK holder den for et slags **Jord-Beg**, og Monsr. THAARUP beretter i sin Journal at have sundet, paa **Fuerland**, Jord-Beg indsluttet i mørkbrun Leer. Det samme sees ved **Kollekolle** paa Kiøbenhavns Amt, i lige saadant Leer, som er mig tilsendt fra Hr. Regiments-Skriver DAHL, dog er Fedmen der i saa liden, at den knap kiendes, førend Leeret legges i Ilden, og det flyder frem i nogle smaa Draaber. Hvor **Steenkul** findes hos os, saasom paa **Bornholm**, og efter Monsr. THAARUPS Meening, paa **Fuer**, der maa i den tillige være noget af bemældte Fedme. Jordbeeg.

Denne Materie leder mig uformærket til at melde, ved dette Capitels Slutning, noget lidet om **Rav** eller **Bernsteen**, som findes i temmelig Mængde, paa vore Danske, særdeles de Jydske Strand-Bredder, og uden Tvivl haver sin Oprindelse af en slags underjordisk Fed- Rav eller Bernsteen.

me, eller nogle bituminoſe Kilder paa Hav-Bunden, hvis udflydende Olie hærdes ved det ſalte Vand (*). Hvad ſom kunde ſiges herimod, er dette, at, ſkiønt Rav egentlig og allermeeſt findes paa Strandbredden, ſaa har dog denne Regel ſin Undtagelſe; thi da man, i forrige Seculi Begyndelſe udvidede Kiøbenhavns Fæſtning, fandtes Rav 3 Alne dybt i Jorden. Saa er det og funden meget langt fra Havet, efter Wormii Tilſtaaelſe, nemlig ved Greiffenſtein i Schleſien og Eisleben i Sachſen. Men der kand i ældre Tider have været Salt-Kilder, ſom have hærdet det, efter bemældte Autors Meening, ſom ſiger: Skiønt der ogſaa kunde findes bituminoſe Kilder, ſom have deres Udflod i ferſke Søer, ſaa faaer Rav dog der i ikke ſin Faſthed, fordi der fattes Salt, ſom ſkulle have hærdet det (**). Setter jeg nu, at paa bemeldte indenlandſke Steder, tilforn har været Salt-Kilder, da kand Jord-Fedmen derved ogſaa være kommen til Conſiſtence. Var det mueligt, at borttage denne Haardhed eller giøre Rav til en flydende Materie, ſom kunde ſtøbes, da fik de mangfoldige ſmaa Stykker, ſom findes ved vore Kyſter, langt ſtørre Priis, ſkiønt de desforuden ſælges efter Vægt temmelig dyre, meeſt til Hollænderne, ſom der af udrage

(*) Denne er vor ſtore Phyſici O. Wormii Meening, i hans *Muſeo* p. 31. de generatione variæ ſententiæ. . . Probabilior illa, qvæ ſtatuit ex bitumine liqvido ortum trahere, qvod cavernis ſuis effluens, maris ſalſugine coaleſcit, tenuiqve portione excluſa, induratur. Reperitur apud nos copioſe ad Cimbriæ littus occidentale, ut qvæſtum inde jam faciant multi.

(**) Licet abſurdum non ſit, in lacubus & aqvis dulcibus ſcaturire poſſe fontes bitumino, hos, qvi ſuccino materiale ſuppeditare poſſint, formale tamen, qvod concretionem largitur, ſal nempe, deeſt.

drage Oleum ſuccini, eller Rav-Olie, hvilken nogle kalde den Europæiſke Balſam (*). Hos de gamle Græker og Romere var Rav i ſaa ſtor Priis, at PLINIUS beretter, et lidet Menniſke-Billede eller Efterligning i Rav, koſte-de ligeſaa meget, ſom et levende Menniſke. I den Betragtning er det, ſom Hr. Etatz-Raad SUHM ſiger i ſin Afhandling om de Danſkes og Norſkes Handel og Seylats *Act. Societ. Hafn. Tom. VIII.* p. 29, at Rav har været eet af de fornemmeſte Midler, ſom have beveget de nordiſke Folk til Handel, da de ſydlige ſatte ſtor Priis derpaa, og be-talede det med anſeelige Vahre. Nu omſtunder er Preuſſen det Land, hvor Rav fornemmelig findes, og i ſtørſte Mængde udføres: men da ſaa vel den heele veſter-jydſke Soe-Kyſt, ſom den vendſyſſelſke paa begge Sider, og ſærdeles Leſſøe, giver god Forraad deraf; ſaa maatte man ſpørge: hvad det egentlig var for en Øe, ſom PLINIUS Lib. IV. cap. 27. kalder Raunonia, hvor, efter Timæi Beretning, Rav ſkulle findes. Det Navn kand nu være gandſke glemt og gaaen af Brug, men fordum have betegnet et Land, hvorfra man hentede den Ting, ſom der kaldtes Rav, og gav Landet der af det Navn Raunonia. La-tinerne kaldte Rav ikke allene ſuccinum, men ogſaa gleſſum. Derfra udlede nogle Navnet af forbemældte Øe, Leſſøe, ſom ſkulle være gles-

(*) Fra Lemvig og Ringkiøbing ſendes aarlig en god deel Rav til Amſterdam, meeſt det ſom findes paa Strandbredden ved Harboe-Ør og i den Egn. Ved ſiderne af Graadyb og Langlie, tages megen Rav. Naar en Storm haver opkaſtet den friſke Tang, da gaae Bønderne i Ebbens Tiid, ud paa Grunden og med egne Inſtrumenter adſkille den friſke Tang ſamt riſte den ſaa ſmaaligen, at Ravet adſkilles og nedfalder, undertiden i heele ſtore og rare Stykker, men gemeenligen mindre og ikkuns til Apothekernes Brug.

laria. Dette vil jeg ikke juſt bekræfte, men dog ſige ſaa meget, at enten denne eller nogen anden af vore Danſke Øer, hvor man har hentet Rav, kand formedelſt det Danſke Navns Overeensſtemmelſe, beſt ſvare til bemældte Plinii Raunonia. I deslige Ting, bør man vel ikke bygge nogen Setning paa blotte Navne og Bogſtaver, men naar Tingenes Natur tillige ſtemmer overeens dermed, da kand der reyſe ſig en Formodning, i det mindſte ligeſaa rimelig, ſom naar Hr. Bayer i ſin Lærde Afhandling om denne Materie in *Actis Societat. Berolinenſ.* henfører Raunonia til den Flod Eridanus, eller andre til noget andet.

Det

Det Femte Capitel.

Om adſkillige Metaller, ædle og u-ædle, til hvilke man har fundet nogle ufuldkomne Spoer i diſſe Lande.

Næſt Mineralier eller umoedne og halve Metaller, maatte her ogſaa ſpørges: Om den Danſke Grund indeholder noget ſlags af de egentlige Metaller, ædle eller u-ædle? Spørsmaalet kunde forteligen beſvares med Ney: naar det ſigter til Metaller, betragtede i ſaadan Mængde, at man paa nærværende Tiid førde dem til virkelig Brug og Nytte. I Dannemark er ikke noget Bergverk. Alle Metaller hente vi fra Norge eller andre Lande, hvor baade Malmen og Skoven til at ſmelte dem med, er overflødigere.

I den Betragtning maatte det ſynes underligt, efter første Anſeelſe, at J. J. PONTANUS, ſaaſom en indfødt Danſk Mand, i ſin *Chorograph. Daniæ. deſcript.* p. 692. kunde tillegge Danmark adſkillige Metallers u-opøſelige Aarer (*). OTTO SPERLING ønſker i ſin Boreas ejusqve laudes p. 347. at hiin ſtore Skribent havde udladt ſig noget nøyere herom (**). Dog ſee, det er en blot Mistydelſe af den gode Tvivlsmaal om Danſke Metaller.

(*) Inexhauſtas diverſi generis metalli venas.

(**) Sed qvum de inexhauſtis diverſi generis metalli venis in Dania, PONTANUS in Chorographia ſua loqvatur, vellem hæc explicaſſet doctiſſimus Scriptor. Noſtris enim temporibus, neqve ferri neqve æris, multo minus argenti vel auri mineræ ſunt apertæ in Dania, qvæ fodiantur. Samme Forundring igientages af Hr. Baron L. HOLBERG i Danmarks og Norges Beſkrivelſe. 1729. p. 40.

PONTANI Ord, hvilke nokſom ſtadfæſtes og forklares ved ſig ſelv, naar de læſes i deres fulde Sammenhæng, da de egentligen angaae Skaane, Halland og Blegind, ſaaſom de Provintzer, der vel i PONTANI, men ikke i SPERLINGII Tid, tilhørde Dannemark. Saaledes oplyſes dette Tvivlsmaal tilſtrækkeligen af den Kongelige Archivario Herr Juſtitz-Raad J. LANGEBECK i *Actis Societat. Hafn. Tom.* VII. p. 450. hvor Slutningen bliver denne: „Ja, om han (Pontanus) end og „havde anfort de ſamme, hvor han beſkriver Dannemark i Almin„delighed, havde han dog ikke haft Uret, efter ſom Skaane til „hans Tid, var ligeſaa vel en Part af Riget, ſom enten Jylland, „Siæland, eller noget af de ovrige Landſkaber: og kunde derfor, ſaa „længe Skaane var danſk, vel med Sandhed ſiges, at Dannemark hav„de ſine egne Metaller, i det mindſte bekiendte Jern-Værker. Men „naar man og undtager Skaane, har dog forberomte D. SPERLING i „et ældre Skrift om det ovrige Dannemark, berettet, at man ofte har for„ſogt at grave efter Metaller, og om endſkiont man har fundet Aarer, „har de hidindtil ikke lonnet Moden (*). Jeg har ingen Aarſag til at „mistænke den gode SPERLING, men beklager allene at jeg ingen nyere „Efterretning haver om diſſe af ham omtalte ofte giorte Forſog til Me„tallers Opfindelſe i Dannemark.„ Saa vidt Hr. J. LANGEBECK.

Denne i vort Lands ældre og nyere Hiſtorie, meget kyndige Autor haver giort ſig al muelig Flid for at oplede alt det der havde nogen Hensigt til Oplysning om Metallernes Hiſtorie, i alle trende nordiſke Konge-

riger:

(*) Daniæ qvoqvæ viſcera ſæpius tentarunt in metallis, ſed hactenus non reſponderunt venæ, licet inventæ, laboribus. O. SPERLING *de nummis non cuſis.* p. 254.

riger: Og skiønt Opskriften paa hans Arbeyd *in Actis Societat. Hafn. Tom. VII.* p. 235 seqv. lover allene **Anledning til en Historie om de Norske Bergverkers Oprindelse og Fremvext**: saa meener jeg dog, vore Naboer i Sverrig ville skionne paa den Tieneste, dennem tillige er skeet, ved de antiqvariske Efterretninger, som formedelst hans Flid ere deels opdagede, deels satte i et fuldkomnere Lys.

Denne Materie om danske Metaller, eller det, som indtil vore Tider, kand siges om dem, er saa lidet, at jeg allerkorteſt kunde henvise Læseren til bemældte udforlige og documenterte Skrift. Men efterſom dette findes allene i bemældte vidtloftige Actis Societatis, folgeligen ikke i ret mange Hænder, vil jeg deraf, saavel som af nogle faa andre private Efterretninger, de danske Metaller angaaende, samle det Væsentligſte, saavidt samme ikke bor savnes i Landets **Natur-Historie**.

Til **Guld**, som den allerædelste Metal, meenes at paa **Bornholm**, tvende Steder skulle findes Tegn, nemlig forst i **Øster-Larskiær**, eller St. Laurentii Kirke-Sogn, hvorom Hr. General-Major L. de THURA, i sin **Bornholmske Beskrivelse**, p. 66, 83. 272. er at læse, da der efter den Beretning, i forrige Tider, er funden en **Guld-Mine**, men ey af den Vigtighed og Afgift, at Producten kunde erstatte Omkostningen. Dernæst, efter samme Autors Ord: p. 58, 83. i St. Mariæ Sogn, ved et Sted, kaldet **Hakkeleth**, hvor Aar 1639. nogle Gravere have fundet en Slags **Guld-Aare** eller **Guld-Materie**, men af saa liden Betydenhed, at Udarbeydningen ikke fandtes at være Bekostningen værd. Guld paa Bornholm.

Om **Øen Helgeland**, liggende under Hertugdommet Slesvig, beretter J. J. PONTANUS in *Chorograph. Dan.* p. 739 seqv. af et Brev, som Og Helgeland.

ſom Land-Fogeden Georg Bruik har ſkrevet til den Kongelig Stathol-der Henr. Rantzow, at det ſaa kaldte hvide Berg der paa Landet, ha-ver givet baade Guld- og Sølv-Ertz af ſig. Den første førde man til Hertugen af Gottorp, ſom da han lod den behandle og ſkille, fik deraf det beſte Guld, og tillige ſaa meget Svovel, ſom allene kunde betale Umagen. (*) Om ſamme Helgelandſke Guld-Aare melder ogſaa D. O. Sperling i ſin *Boreas* p. 250. og Joh. Laurentz in *Muſeo Regio* P. I. Sect. VII. No. 5. dog allene efter Pontani, ligeſom denne efter be-meldte Landfogets Relation. Derimod melde de nyere Beſkrivel-ſer om Hertugdømmet Slesvig, ſaaſom Danckwerts, Heimreichs, Peter-sens, Büschings og Fleeres, vel om adſkillige andre ſærdeles Ting, Helgeland angaaende, men aldeles ikke om bemældte Guld-Aare, maa-ſkee fordi den Klippe, i hvilken ſamme fandtes efter Haanden ved Ha-vets Magt, er losnet og bortſkyllet, ligeſom det øvrige trues med ſam-me Undergang. Det ſidſte Stykke af meerbemældte Guldholdende hvi-de Klippe, kaldet dat witte Kliff, forſvandt aldeles den 1 Novem-ber 1711. efter den Beretning, ſom Hr. J. Lass giver derom i ſin Nach-richt

(*) Hic ad Boream & ſubſolanum, admiranda naturæ miracula ex montium viſceribus eruuntur, metallum colore & nitore aurum perfectum referens, argentum rude rubrum *Goldertz*, incolæ *mummergoldt* vocant. Metallica aurea eſt, qvam ad ducem Holſatiæ emittunt, qvæ tuſa, lota, toſta & ſe-parata aurum perfectum reddit, & tantam ſulphuris qvantitatem, ut hinc ſumptus, qvi in ſeparationem impenduntur, colligi poſſint. Inveniuntur & in iisdem venis nuces avellanæ & candelæ in lapidem induratæ, magna copia, & converſæ in metallicum aurum limaces, conchæ, gleſſum etiam Bernſtein nuncupant. Ita minores arborum rami metallici, tanta ſubtili-tate, qvanta nullus argentarius faber, licet artificioſiſſimus. ex auro con-ficere poſſet.

richt von Heiligenland, Flensb. 1753. p. 39. Slutningen bliver da, at Tidens Tand, ſom fortærer alting, ogſaa har fortæret det ſidſte Stykke af en Guldholdende Klippe her paa Landet.

Andenſteds i ſamme Fyrſtendom, ſærdeles i Flensborger-Amt, har det i vore Tider ladet ſig anſee, ligeſom man ſkulle være kommet paa Spoer efter nogle Kiendetegn til Metall-Gange i Jorden; dog har det Haab allene grundet ſig paa nogle ſaa kaldte Haand-Steene, eller enkelte afbrudte Stykker, ſom her og der paa Marken ere fundne, og i Smæltning befundne ſaa rige, at hvis man nogen Tid opdagede deres Moder-Aare, ſyntes ſamme fuldkommelig værd at optage. I hvorom Alting er, vil jeg anfore, for Eftertidens Skyld, det Brev, ſom den Kongelige Cabinets-Secreterer Hr. Etatz-Raad H. C. de Esmarch derom haver tilſkrevet Velbem. Hr. Archivario J. Langebeck, lydende ſaaledes: (*) Uviſſe Anviisninger.

"Paa Deres Forlangende af 18 hujus har jeg den Ære at tilkien-
"degive, hvad mig, angaaende de nær og omkring Flensborg opdagede
"Guld- Sølv- Blye- og Kaaber-Haltige Ertſer er bekiendt.

"1) Den første Opdagning af Blye-Erts giorde, for nogle Aar
"siden, en Flensborgſk Hyrde, ſom ved Hans Majeſtæts ſidſte Gien-
"nemreyſe levede endnu, og den Tid tiente en af mine Søſtre, Raad-
"mand Strickers Enke, hvis Søn havde lagt ſig efter Metallurgien, og
"tegnede med Tiden til at præſtere noget retſkaffent deri, men han døde
"i ſine beſte Aar, og med ham det første Skin af denne Opdagning.
"Steenen, ſom Hyrden bragte til denne Afdøde, var en ſom man grand-
"give- Af nogle Haandſtene

(*) See *Acta Societat. Hafn. Tom. VII.* p. 447 ſeqv.

„givelig kunde ſee, med en Plov gandſke plat og flad afpløyet Spidſe „af en Klippe, af ſkion hvid Spaet med Blye-Glands igiennem mele„ret, ſom denne Hyrde havde anſeet for Sølv, og derfor bragte til be„mældte min afdøde Neveu. Efter hans Død havde min Broder, „Lic. Medicinæ i Flensborg, taget denne Steen til ſig, ſom viiſte og „forærede mig dette Stykke, ſaa vidt deraf endnu var i Behold, og „Hr. Apotheqver Cappel her i Kiøbenhavn, ved der over anſtilte Pro„ver fandt, at i et Centner var 25 Pund Blye. Stedet, hvor dette „Stykke var fundet, var paa S. Nicolai Mark, ey langt fra en ſtor „derved liggende Søe.

„2) Derefter, og da min Broder ſagde mig, at en endnu uden „Tvivl levende Guldſmed i Flensborg, efter Rygte, havde i lige Maa„de fundet Guld- og Sølv Haand-Steene, fik jeg allernaadigſt Be„faling at udforſke, om Sagen var ſandfærdig eller ikke? Jeg talede „da Guldſmeden til derom, under hans Troſkabs-Eed og Pligt, og „han tilſtod, 1) at han nær ved St. Johannis Sogn, ſtrax uden „for den ſaa kaldet Holweg, paa Marken, havde fundet et temmeligt „Stykke Blye-Ertz, hvor af han gav mig det endnu til overs havde „Stykke, ſom var ſaa rigt, at, efter adſkillige derpaa ſatte Prøver, et „Centner holdte 90 Pund Blye, og af en tydſk Bergmand for„ſikret, at han dets Righaltighed aldrig endnu havde ſeet eller „hørt. 2) Hvad de fundne Sølv-Haand-Stene var angaaende, ſaa „fortalte han, at han om Efterhøſtens og Slagter-Tiid, ey langt fra „et ſaa kaldet Skæfer-Huus, da han der vilde kiøbe et par Stude til „Vinter-Proviſion, gik paa Veyen par curioſité efter en Plov langs „Ageren, og da Ploven omveltede et par glimrende Steene, tog han

„dem

„dem til ſig, proberede dem hiemme, fandt dem rige af 3 til 4 Lod „Solv, og ſin Umag vel betalt. Som og adſkillige andre Gange var „ſkeet, og havde han faaet ſin Umage ſnart betalt, ſnart ikke.

„3) Hvad den Steen, hvori der var Guld, angik, ſaa havde „en Mand fra Jørgensbye, ſom Staden er incorporeret, bragt ham „en Haand-Steen, ſaa ſtor ſom en Haand, og bedet til en Prove, „at afſlaae og probere ſaa meget ſom et par Lod, hvilket han havde „giort, og leveret ham det deri forefundne Guld og Sølv, ſom „meget righaltig, men Manden vilde ey have ſmeltet Reſten, ſom han „havde taget, og beholdt hos ſig ſelv hiemme. Guldſmeden havde „trængt ſtærk i ham, at ſige ham, hvor denne Steen var funden, og „endelig havde han forklaret, at han paa Brarup Mark (ligger 3 „Miile fra Flensborg i Angeln) havde par hazard fundet den, da en „Heſt med ſin Bagſkoe ſkulle have kaſtet den op, og han, ſom gik efter „og ſaae det glimrende paa Steenen, havde puttet den hos ſig.

„4) Diſſe forſte Anledninger animerede, til at give Ordre til „Guldſmeden og en anden Liebhaber, paa Kongelig Bekoſtning, at „giore en liden Tour omkring Flensborg, for at udſpore, om der fand- „tes fleere Stæder Tegn til Solv, Blye og andre Metaller, og endſkiont „begge ey ere mindre end Bergmænd, fandt de ved adſkillige Lands- „Byer, Jannebye, Bilſkov, Raaber-Møllen, Gryn-Vand- „Møllen, Jarlund ꝛc. Solv-Raaber og andre ædle Metal-haltige „Ertſer. Hvoraf jeg endnu har 4 à 5 Prover tilbage, hvis reene „Indhold Hr. Doctor Holm D. V. ſkal tilkiendegive.

„5) Endelig horde jeg og meget tale om et Slags ægte Sølv- „Sand, ſom gangviis, dog i temmelig Dybde, ſkulde findes ey langt

„fra Overſee ved Flensborg. Toe Ryttere havde vüſt Bønderne der „omkring ſaa mange Prover, at endelig en heel Bye ſlog ſig ſammen, „og grov et temmelig dybt Hul, men da de ey vare Berg-Folk, og der „kom en ſtor Plads-Regn, ſkiod, til Lykke paa en Søndag, heele „Hullet til, og Rytterne echaperede, ſom nogle Uger af Bønderne vare „defrayerede.

„Imidlertid fortalte min Broder mig dog, at en tydſk igiennem-„reyſende Bergmand havde ſtatueret Mueligheden, ſamt underſøgt „Overſee-Søe, og forſikret at der var Klipper i den, og at de ſtrøg „bort under en ey langt fra Popholt liggende Bye, Smedebye kaldet, „ſom man indtil nærmere Underſøgning da maa udſette ꝛc. Dette maa „jeg og med Vished, ſom en Curioſitet ſige, 1) At Slien, ſom gaaer „til Slesvig, udkaſter, ſom jeg ved Ulnis i Angelen har ſeet, den Tid „jeg for nogle Aar beſøgte min der boende Broder, og engang ſpadſerede „ved Strandbredden, en mængde af rød Kride. 2) At og jeg, ved et „par Timers Tid, jeg var i Staden Aabenraa, obſerverede, at dens høye „Bierge i det ringeſte indeholder en Hoben Jern, og, Gud veed hvor „mange fleere Ertſer. 3) Saa og, at om D. V. vil viide, hvad for Slags „Metaller, der egentlig er ved Aabenraae, Lygom-Kloſter, Tønderen, „og til deels i det Haderslebſke, ſaa ſkal Hr. Licent. Medicinæ Fabricius „i Tønderen have deraf et anſeeligt Forraad, ſom en ſtor Liebhaber af „Metallurgien.„ Jeg er

Kiøbenhavn d. 25 Martii 1758.

H. C. Esmarch.

Af

Af den Vitriol-Jord, som tilforn er viist at findes adskillige Steder, have nogle forsøgt at uddrage Kaaber, og atter af dette Kaaber lidet Solv. Saa har man og, efter en Vens Beretning, i Hads-Herret, fundet maadelige Haand-Steene, som holdte en liden Portion Solv.

Jern er uden Tvivl den Metal, som her og andensteds snareſt findes, i sær det saa kaldet Myre-Jern, som Bønderne i Norge og Sverrig, grave af deres Moser, og smelte i smaa Parthier, dog med temmelig god Fordeel. Det samme har den Jydske Bonde giort fordum, da Skoven var overflødigere; Ja ikke allene der, men ogsaa her i Siæland, vidner visse Slags Torv, ved den udbrændte Aske, om et rigt Indhold af Jern, og jeg har giemt en Torve-Aske, som er intet andet end crocus martis: Den drages af Magneten, og kand tiene til rød Farve: Mosen hvor denne meget jernagtige Torv graves, skal være ved Lands-Byen Herløv paa Fridrichsborgs Amt. Fra Stadel-Aae i Riber-Stift, har en Ven sendt mig temmelig store Kloder af coagulered, men ureen Myre-Jern, som der findes baade i Vandene og paa Marken liggende adspredte, ligesom store sorte Steene: de ere til Anseende noget nær som de Jernsinner, Smedden udrenser af sin Esse, dog ikke saa gandske poreuse. Der i Egnen bruges de i Steden for Kampe-Steen, ikke heller due de til andet i en Provintz, hvor Brændsel er alt for dyre til Smæltning. Denne skal midt i Jylland have fordervet de beste Skove, hvilket bevidnes ikke allene ved Sandsagn, men ogsaa ved Levningerne af hine gamle Mas-Ovne (*). Jern.

Fordum smæltet her til Lands.

(*) Til nogle jydske Skoves Ruin, have ogsaa Glas-Pusterier i fordum Tid hiulpet meget. F. Ex. Udi Tem Sogn under Silkeborg Amt, staae endnu gamle Mure

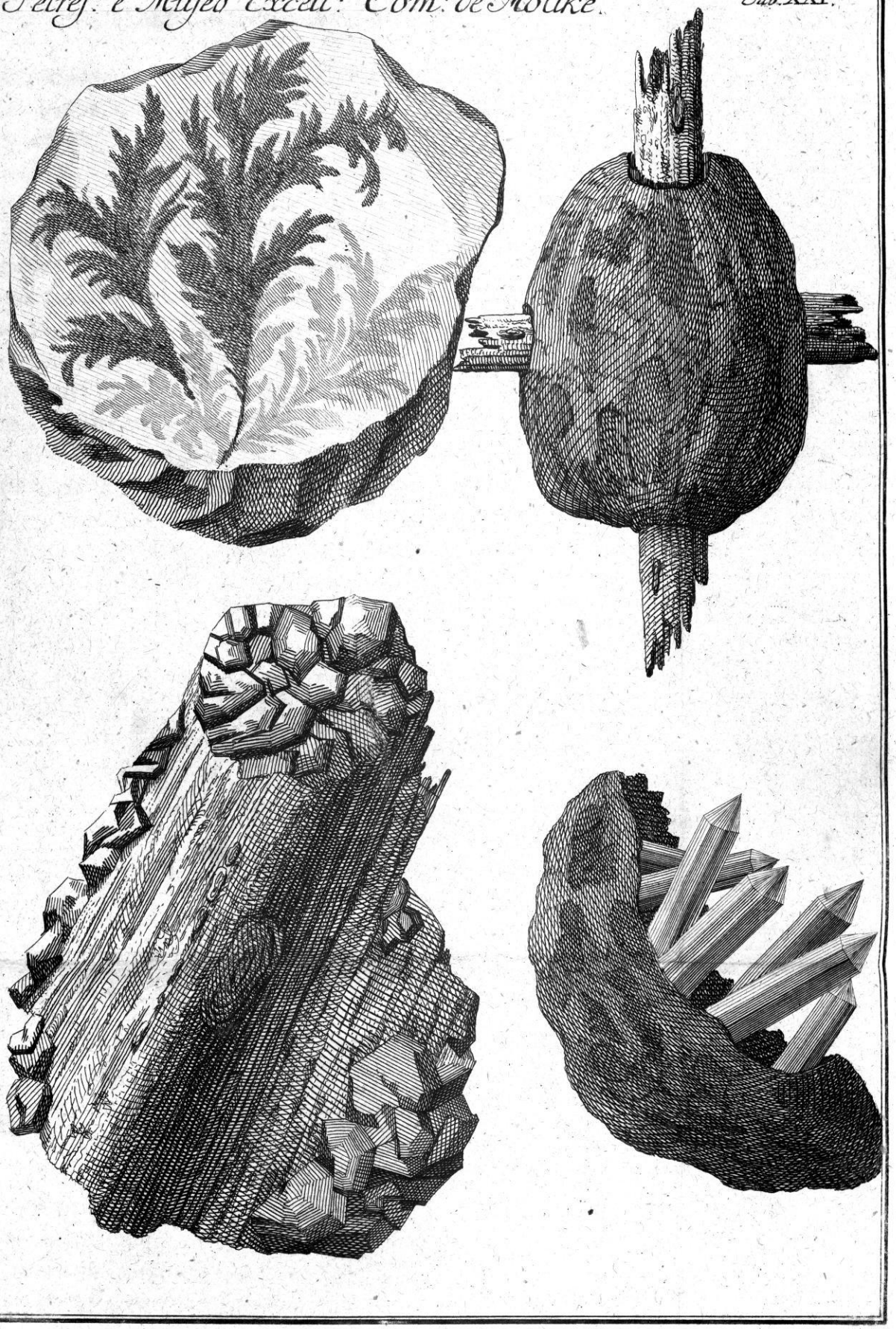
Jeg vil ſlutte dette Capitel med den Efterretning, ſom Hr. J. Langebeck i ofte anførte Anledning til de Norſke Bergverkers Hiſtorie. *Act. Societat. Hafn. Tom. VII. p. 454.* ſeqv. haver indhentet fra Hr. Apotheker Steuben, ſaa og ſamme Hr. Archivarii Hiſtoriſke Anmærkninger over en Deel af de jydſke Bonders Land-Gilde, given i Jern-Kloder: Ordene ere følgende: "Efter Løfte giver jeg mig den Ære, at tilſende dem den Efterretning, angaaende de mig bekiendte Mineraliſke Ting, ſom iblant andre findes i Jylland. I **Bierre-Herred** ved Søe-Kanten paa **Biørns-Knude** er en ſtor Deel **Vitriol-** og **Alun-Ertz**, ſom beſtaaer i en ſort feed leeragtig Jord, af hvilken jeg Anno 1752. fik ungefær en 6 Skiepper at underſøge, og bekom af ſamme Qvantum hen ved 13 Pund Vitriol. Solutionen blev forrettet i et Træ-Kar, men Indkaagningen ſkeede i et ſtort Jern-Kar, hvor der da paa Bunden præcipiterede ſig en 5½ Lod fint **Kaaber**. Jeg har ſiden ikke havt Leylighed videre at underſøge ſamme. Saa findes videre i ſamme Herred ved **Roſenvold**, paa begge Sider af Veyle-Fiord, af bemældte Ertz, og ved **Fridericia** iligemaade, hvor der og nu bliver anlagt et **Vitriol-** og **Alun-Verk**. Paa alle diſſe Stæder findes en ſtor Deel **Svovel-Kies**, og Jorden er beblandet med **Glimmer** eller **Marien-Glas**. **Af Jern-Ertz findes og næſten overalt en ſtor Deel.** Herr Cancellie-Raad Hofman og jeg blev i næſtafvigte Aar beordret at eftersee og underſøge de øde Heeder der i Landet, og kom paa ſamme Tour til Vrods Sogn, og i **Vrods-Bye**, ſom ligger i Heede-Egnen, hvor vi holdte os lidet op, blev jeg ved et Bonde-Huus et ſtort Stykke Jern-

Alun og Vitriol med Kaaber.

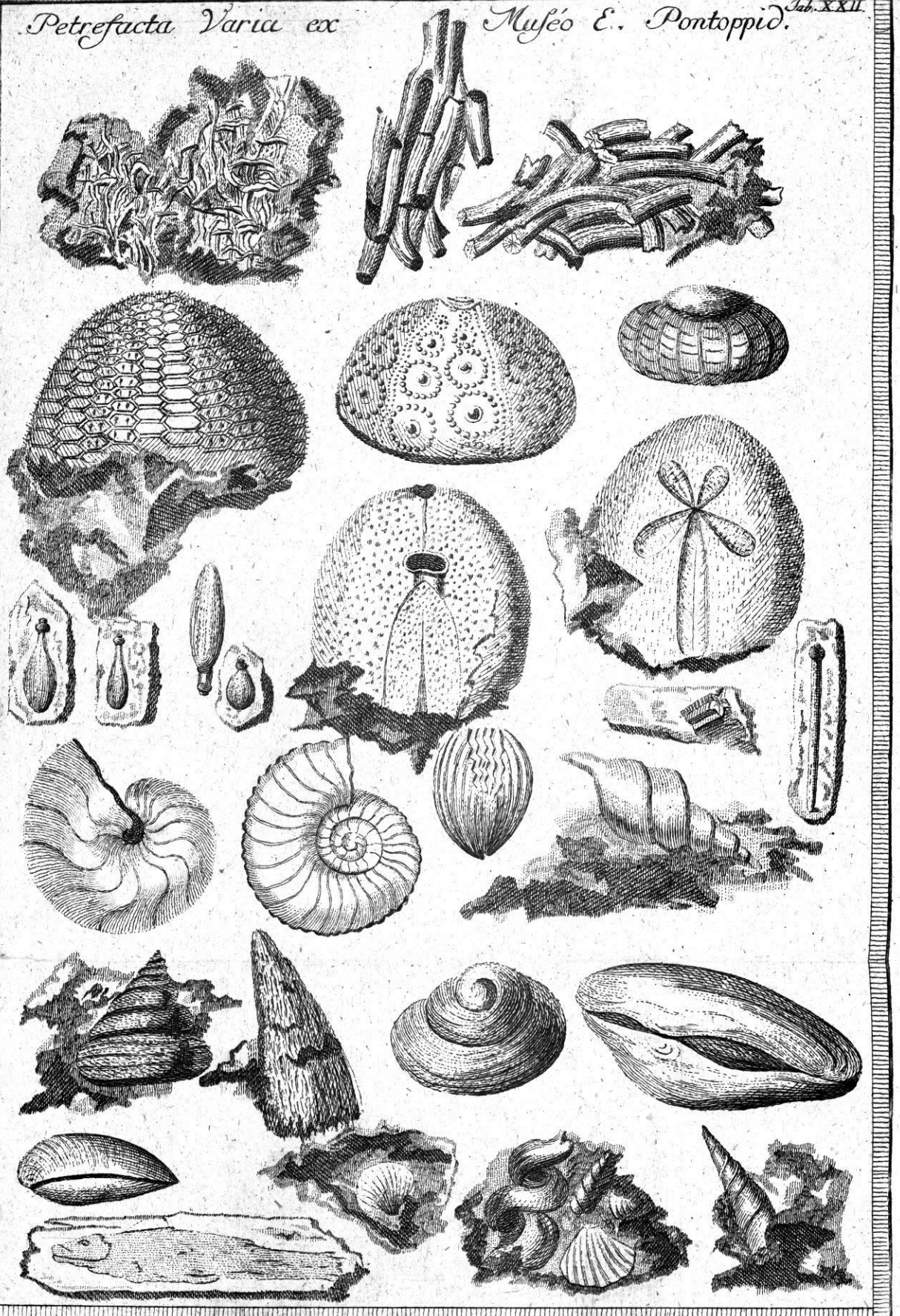
Mure og Ild-Stæder, ſom Bønderne kalde **Glas-Ovnen**, og i de derhos liggende Aske-Dynger, findes mange Glas-Klumper.

Petref: e Museo Excell: Com: de Moltke.

Tab. XXI.

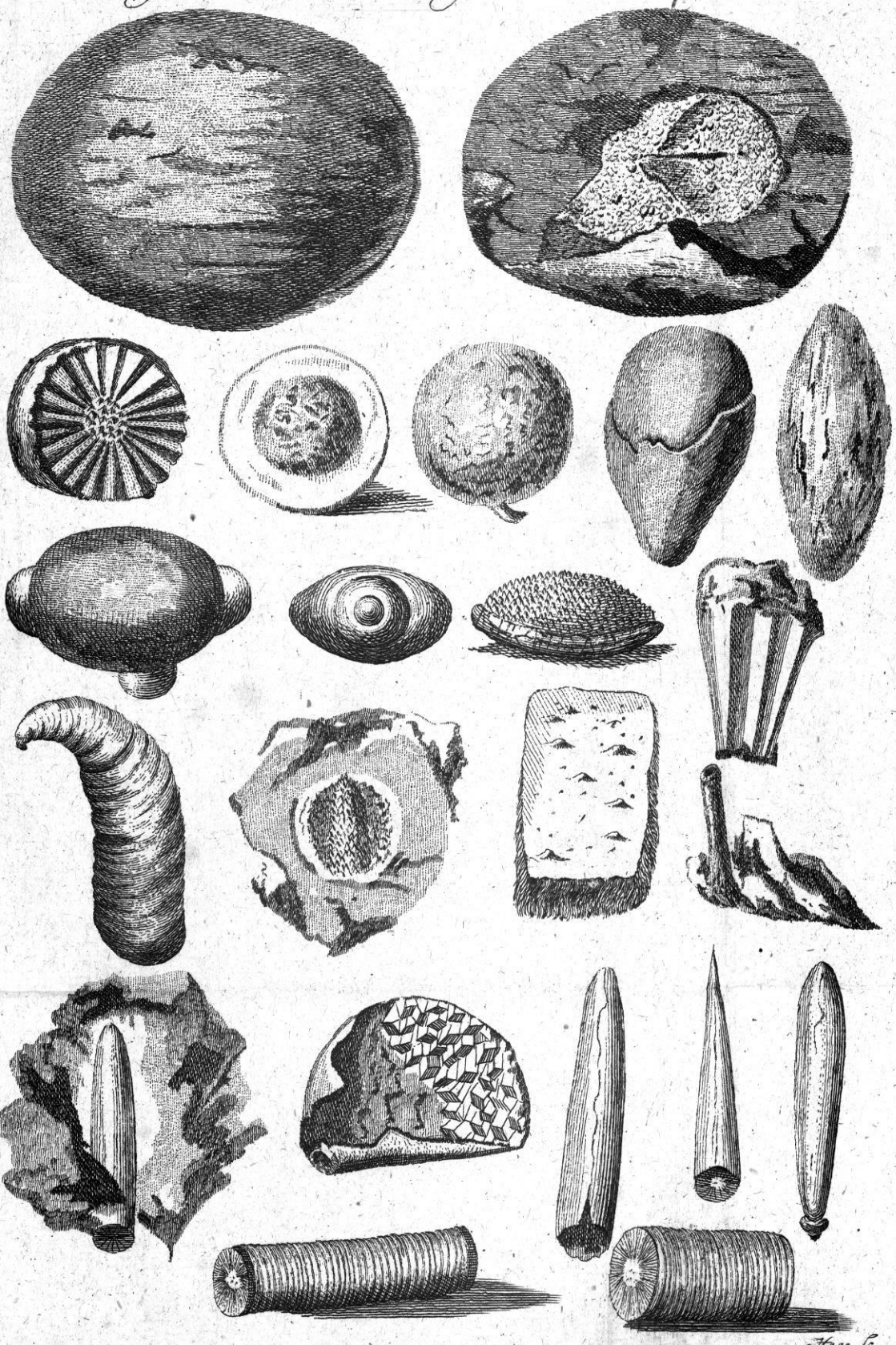

Petrefacta Varia ex Museo E. Pontoppid. Tab. XXII.

Haas. sc

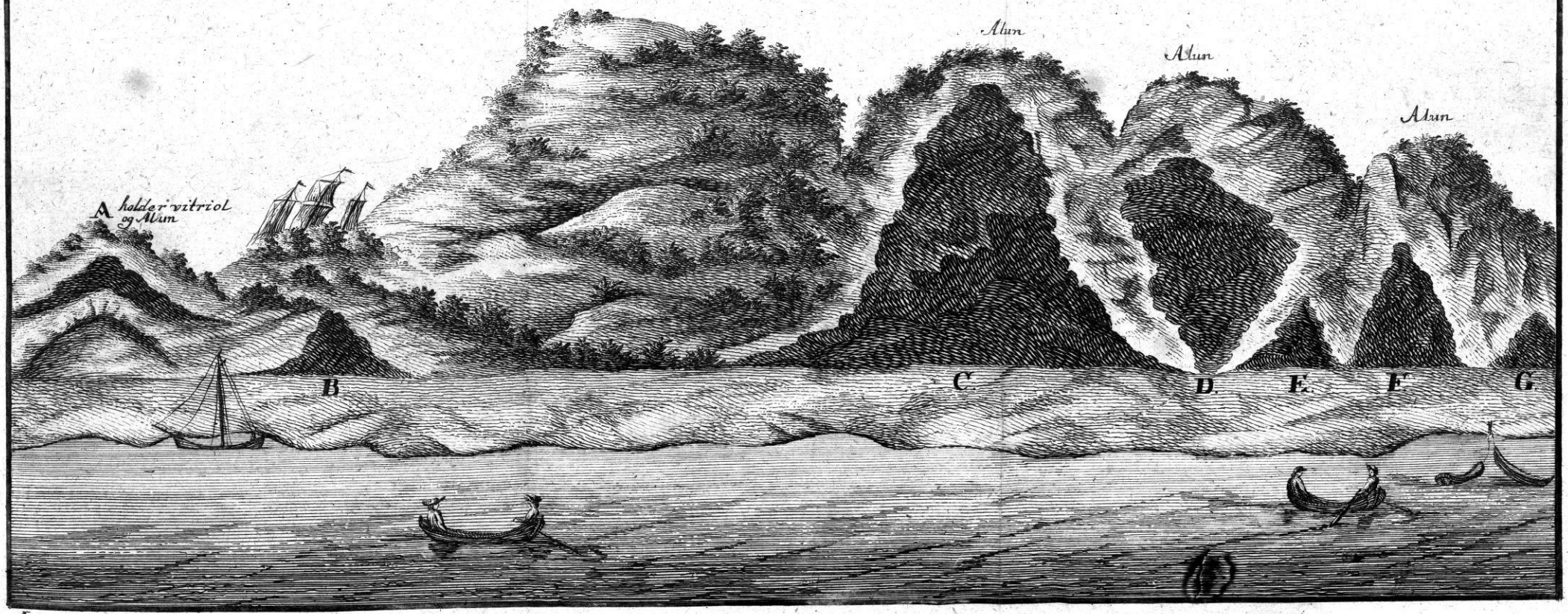
Petrefacta Varia ex Museo E. Pontoppid: Tab. XXIII.

Haas. sc.

Situation og Prospect af BIÖRNS KNUDE

De Littererde Steder viser den udi Backerne befindende Alun og vitriol Jord nemlig
Lit: A 2 alen höy B 3 alen höy C 12 alen höy
D 10 alen höy E 3 alen höy F 6 alen höy
G 2 alen höy

Æ

Jern-Ertz vaer, ſom kunde ongefær veye 10 Liſpund; det ſaae ud ſom en Slakke paa den eene Side, men paa den anden jevnt og compact. Vi ſpurte Bønderne, hvor det var kommet fra, blev os af dem fortalt, at der paa deres Mark, hen imod en Soe, laae en ſtor Mængde af ſaadanne Slakker, ſmaa og ſtore, hvor og dette Stykke var kommet fra, og deres Gamle havde fortalt, at der i forrige Tider ſkal have været en Smelte-Ovn, og de endnu kand ſee Stedet, hvor den har ſtaaet. Den jernagtige Materie, hvoraf de i den Tid har betient ſig, findes der overalt nok af, den ligger ongefær 1 à 2 Alen, ſomme Steder meere og mindre dybt i Jorden, ligeſom en Skorpe, 1 Qvarter til ½ Alen tyk (*). Af denne Materie fandt vi adſkillige Stæder, hvor vi kom (**). Hvad de Farve-Jorder af Ocher og Brunrødt angaaer, ſom og har ſin Oprindelſe af Jern-Materien, har Hr. Inſpecteur Birck vel givet den Efterretning om, hvor det er anlagt.

I Fyen ved Bildeshauge, findes der ligeledes en Mængde Svovel-Kieſe. Iligemaade er paa Raſkenbergs Grund tet ved Nyborg imod Soen, et Sted, hvor der findes en ſtor Deel Sand, ſom ſkal holde Sølv og noget Guld i ſig. Der findes Kiendetegn, at der tilforn er arbeydet der paa Stedet, med Smeltning og andet. Hvorfor

(*) Denne Jernholdende Materie, hvor den findes i Jorden, kalde Bønderne âl, og, naar den er til Hinder i deres Ployning, bruge de den Tale-Maade, at de ikke kand komme i Jorden for âl.

(**) Paa denne Reyſe i Hende-Egnen, blev Hr. Steuben vaer en Dam, ſom laae høyt, men dog holdte Vandet vel, og det i den hedeſte Sommer-Tid. Da han vilde vide og efterſøge Aarſagen dertil, fandt han, Bunden i Damen at beſtaae af denne haarde Jernbundne Jord.

for og den forrige Eyer af Raſkenbierg, Sal. Hr. Juſtice-Raad von der MAASE, har reſerveret ſig og ſine Arvinger Rettigheden til denne Guld- eller Solv-Sand, i Fald at nogen engang vilde indfinde ſig og optage dette Verk med Fordeel.„

Dette er alt, hvad jeg for denne Gang kand tilmælde herom, ſkulle herefter noget mere opdages, og mig forekomme, ſom kunde være dem behageligt at ville vide, ſkal jeg viſe, at jeg ſtedſe er

Vayſenhuſet d. 27 Febr. 1758.

V. STEUBEN.

Jern-Kloder gaves i Landgilde.

At man ogſaa fordum paa ſine Stæder i Jylland haver havt et Slags **Jern-Avling**, ſynes at kunde nogenledes viſt ſluttes af gamle Mageſkifter, Skiøde- og Fæſte-Breve, hvorudi, iblant de Species, ſom Bonden ſkulde give til Land-Gilde, undertiden findes nævnede ſaa og ſaa mange **Jern-Kloder**. Jeg vil her til Exempel anføre følgende Udtog (*). **Chriſtiern Stygge** til Randrup fik Mage-Skifte af Kong **Chriſtian** den tredie, og Eyendom paa noget Gods, først en Gaard i Middelſom Herred udi Vinkel-Sogn udi Randrup, ſom Chriſten **Stygge** nu ſelv iboer. En Gaard i Liusgaard-Herred i Ring-Sogn og Bye. Derimod fik Kongelig Majeſtæt, først en Gaard i Henge-Sogn og Bye, Bertel Perſen iboer, giver XX. **Kloder-Jern**, 2 Mark Gieſterie. En Gaard ibidem giver halſt ſaa meget. Datum Odenſe, Løverdagen poſt Bartholomæi, Anno 1544. Ligeledes har **Chriſtoffer Gøye** til Afvensberg, Væbner, giort Mage-Skifte med Høy-

(*) Af en Regiſtrant i det Danſke Cancellies Archiv.

Høymældte Kong CHRISTIAN III. hvorved han af Hands Majeſtæt fik trende Gaarde i Liusgaards Herred, den eene i Elsborg, den anden i Dosſinge, den tredie i Siorſlof, og derforuden et Kronens Bol udi Siorſlof, ſom Lauritz Perſſon paaboer, ſkyller aarligen X. Kloder Jern, et Brendſvin, 12 Skilling Gieſterie; og Kongen derimod bekom en hans Gaard udi Helſtrup ꝛc. Dat. Nyeborg d. 15 Junii 1558. (*) Men paa det ingen ſkal tænke, at denne Jern-Afgift allene har været brugelig i CHRISTIANI III. Tid, og ikke tilforn, kand jeg endnu med et meget ældre Document af 1503 godtgiøre, at man ogſaa i Kong Hanſes Tid, paa ſine Steder i Jylland har ydet Jern-Kloder i Land-Gilde. Samme, ſom er en Forſkrivning af Biſkop Niels Friis i Viborg, og ikkun gandſke kort, vil jeg her heelt indrykke:

Wii Niels Friis med Gwtz Naade Biſcop vdi Wiburg, Giøre allæ witherligt, mett thette wort opnæ Breff, och wedherkendher oſſ oc wore Efterkommer Biſcop, aff witherligt Gieldh ſkyldege at wære thenne Breffviſſere Niels Clementſſon, eller hands Arffningæ VII. Leſther Ruff, two Leſther Malt, XII. Skippund Fleſk, ſom gott er og fwltt giør, ſom Thames Jenſſon wdi Kaas haffde lantt aff forſcreffne Niels Clementſſon, och ther till fire oc ſexſintyffvæ Ørter Korn, Ruff, Byg oc Hawre, ſom Thomas Jenſſon war Niels Clementſſon plictege for

(*) Originalen giemmes i det Kongelige Archiv.

for Affgift og Landgilde af Gotz i Lyssgordherrit, som Niels Clementsson hassde wdi Pantt af Thames Jenssøn, nittan oc tywe Setting Skipper Smør, og firetyssve Klodher Jern, hwilkæ forskressnæ Ruff, Maltt, Flesk, Korn, Smør, og Jern, wi beplictther og tilbindher oss eller wore Efterkomer Biscop at betale og fornyge forskressne Niels Clementsson eller hans Arssinge innen Jwel nw næstkommendes wthen, allæ Gensegelssæ, Hindher, eller Helperedhe wdi noghen Made. Oc skal wii eller wore Efterkommer Biscop holde forscressnæ Niels Clementsson eller hands Arssinge thet wthen allæ Skade. Till Windissbyrt trwcke wi wore Intzegell nedhen paa thette Breff. Datum Anno Domini M. D. III. paa Pintzsondag udi Wiburgh.

Foruden alt dette, er mig endnu i Archivet forekommen en Optegnelse, som ikke er meget yngere, og i det hoyeste af Kong Christian den andens eller Friderik den forstes Tid, paa en Hob adskillige Vahrer, som Hald-Slot fordum haver havt af underliggende Bonder-Gods, eller som Lænsmanden aarligen skulle udgiore af sit Læn til Kongens Tieneste: Samme opregner alle de Species, som skulde ydes in natura, og hvor meget af hvert Slag, Rug, Malt, Havre, Smør, Honning, Svin, Faar og Lam, Gæs, Høns, Skatte-Kioer, Skov-Vogne, nye Vogne, Hiul, Gæsterie-Hæste, Landgilde-Penge, Gæstnings-Penge, Sagefald, Gaard-Fæstning, Oldengield, Tieneste med Heste, og, foruden alle disse Sorter, Jern LXXXV Kloder. Saa vidt af bemældte Sted. Hvad jeg vil legge hertil, er dette, at Velærværdige Hr. David Schytte saasom en Kiender af Erter

og

og andet til Chymien henhørende, ſiger at de Prøver af danſk Myre-Jern ſom findes hos ham, ere rigere af Indhold end alt hvad han deraf har ſeet i ſit Fæderne-Land Norge.

Paa Bornholms Nordre Side, ſærdeles ved Hammers-Huus, Blye-Ertz. kiendes nogen Anviisning til Blye-Ertz, men ikkun oven i Jorden og Myreviis, ligeſom angeflogen, efter Berg-Folkenes Sprog. Herr Byefkriver BIRCH beretter, at efter de giorte ſmaa Prøver, holder denne Blye-Malm 30 p. Cent.

Det Siette Capitel.

Om Havet eller det ſalte Vand, ſom i Øſter- og Veſter-Soen, omgiver de Danſke Provintzer; ſaa og om adſkillige Danſke Soe-Havne, Fiorde og Vige.

Næſt Dannemarks Luft og Grund i Almindelighed betragtet, følger det tredie Element, nemlig de **Danſke Vande**, ſaa vidt ſamme kunde fortiene nogen nøyere Eftertanke. Diſſe Vande ere nu enten det ſalte **Hav-Vand** uden omkring Landene, eller de **indenlandſke ferſke Vande**, i ſtaaende Soer, Aaer, Bekke og Kilder. Hvert Slags for ſig vil man berøre, efter Evne og Fornødenhed.

Mange Øer i Dannemark.

Land-Kortet viſer, at Dannemark, allene ved Enden af Sønder-Jylland, er Landfaſt med Tydſkland, følgeligen beſtaaer det, næſt den Cimberſke Halv-Øe, ſom har Vand paa tre Sider, af nogle ſtore og en Mængde ſmaa Øer eller Eylande, ſom Havet allevegne omgiver, og ved mangfoldige mellemløbende Sund, adſkiller. Ja ſaa mange ere de mindre Øer og Holme, at man hidindtil ikke i nogen Lands-Beſkrivelſe, mindre paa noget Land-Kort, haver fundet deres fulde Tal og Navne. Ikke heller er man endnu gandſke viſt forſikret om, at ſlet ingen Holm eller liden Øe ſkulle være udeladt, endſkiønt man haver giort ſig al Umage for at finde og nævne dem alle, baade paa Kortene, og i det nærmeſte faſte Lands-Beſkrivelſe.

Imid-

Imidlertiid er det ſalte Vand, ſom adſkiller og allevegne giennemſkiærer Dannemark, ikke eet men trende Slags af Navn, ſaa vel ſom af viſſe Egenſkaber, nemlig Øſter- og Veſter-Søen, ſamt midt imellem dem begge, Kattegat. (*) Øſter-Søen ſaa kaldet af ſin Lægde mod Øſten, er næſt Middel-Havet, den ſtørſte Sinus eller Havbugt i heele Verden. Fra Veſter-Søen af, boyer den ſig igiennem Kattegat, forſt fra Norden mod Sonden, ſaa at den ved Øreſund ſamt det ſtørre og mindre Belt, giennemſkiærer alle danſke Eylande, ſiden boyer den ſig fra Veſten mod Øſten paa et par hundrede Miile ſaaledes, at den mod Norden adſkiller baade Danmark og Sverrig fra Tydſkland, Preuſſen, Curland og Liſland, ſtrækkende ſig, ved den Finniſke Havbugt, op i Øſter-Søen.

(*) Kattegat er ligeſom en Forſtue til Øſter-Søen. Det ſtrækker ſig fra Skagen til Øreſund, midt imellem de Jydſke og Svenſke Kyſter. Navnets Oprindelſe er nogen Tvivl underkaſtet, ikke for den ſidſte Stavelſes Skyld, ſom ſynes at være givet af plat Tydſke eller Hollandſke Søe-Folk, hvs hvilke Gat betyder Bagdelen, ligeſom de Ord Fergat og Fregat betyder Skibenes adſkillige Bygning, ſærdeles i Bagſtavnen. Men hvor af den førſte Stavelſe i Kattegats Navn ſkal udledes, er ikke let at ſige med Viſhed, helſt da Praunii Derivation fra det gamle tydſke Folk Katti, ſom han overalt vil finde, fortiener ikke mindſte Bifald, i Mangel af Hiſtoriſke Grunde. Noget rimeligere ſynes Speneri Meening in *Nat. German.* Libr. IV. cap. I. §. 2. om en Oprindelſe, tagen af det Navn *Cartris*, ſom fordum betegnede Jylland, eller i det mindſte Vendſyſſel og Skagen. Anledningen giver Plinius in *Hiſt. Nat.* Lib. IV. cap. XIII. Promontorium Cimbrorum excurrens in maria longe, peninſulam efficit, qvæ Cartris appellatur. De Cimbrers Forbierg løber langt ud i Havet, og gior en Halv-Øe, ſom kaldes *Cartris*. Vel mueligt, at dets ældre Navn haver været Cartregat, og at, en Bortkaſtelſe af det dobbelte R, ſom ikke er uſædvanlig, haver giort det til Kattegat.

Rusland, og ved den Botniſke Havbugt, imellem Sverrig og Finnland, op til det Svenſke Lapland.

De Romere og Græker, ſom et par hundrede Aar, om ikke længere, for Chriſti Fødſel, havde nogen liden Kundſkab om Øſter-Søen, og handlede her hen for at finde Rav, hvilket de agtede meget dyrebart, kaldte dette Vand ſnart Sinum codanum, ſnart ſvevicum, ſnart Balticum, ſnart uden Tilnavn, refertum inſulis eller fuld af Øer; thi heele Scandinavia ſyntes dem enten een Ø, eller en Samling af Øer. Blant diſſe var den navnkundigſte hos Latinerne Balthia, hvor af Grækerne, efter deres Maade, giorde ſig Baſilia, hvilken af vore Antiqvariis holdes for at være Siæland. I hvor om Alting er, giver det Navn Balthia, ſaa vel ſom Øens Lægde tilkiende, at Øſter-Søens gamle Navn var Belt, ligeſom det endnu af Franſoſerne kaldes La Baltiqve, endſkiønt Beltet nu omſtunder forſtaaes allene om Øſter-Søens Udløb igiennem de danſke Eylande til Kattegat og Veſter-Have. Pomponius Mela er blandt de Gamle, den ſom tydeligſt beſkriver Beltets Løb igiennem Øerne, paa hvilke de Cimbrer og Teutoner boede (*): Dog nævner han ikke Belt eller Balthia, ſaaſom Plinius gior, hvilken

De Romere bekiendt.

Beltet eller Mare Balticum.

(*) Super Albim codanus ingens ſinus, magnis parvisqve inſulis refertus. Hac re mare, qvod gremio litorum accipitur, nusqvam late patet, nec usqvam mari ſimile, verum aqvis paſſim interfluentibus ac ſæpe transgreſſis, vagum atqve diffuſum facie amnium ſpargitur, qva litora attingit: ripis contentum inſularum non longe diſtantibus, & ubiqve pene tantundem, ut anguſtum & par freto, curvansqve ſubinde ſe longo ſupercilio, inflexum eſt. In eo ſunt *Cimbri* & *Teutoni*, ultra ultimi Germaniæ *Hermiones*. Pompon. Mela *de Situ orbis* Lib. III. cap. III. p. 251.

ken taler om mange Øer uden Navn, men een ſtor ved Navn Balthia paa hin Side Scytien, hvor Timæus berettede, at der ſkulle findes Rav. Denne ſkulle kuns ligge een, men efter Xenophontis Lampaſceni Ord, tre Dages Seylads fra Scytien, og være meget ſtor, dog en anden ved Navn Scandinavia, allernavnkundigſt og ſtorſt (*).

Baltia, Balticum mare og Belt er altſaa et ældgammelt Navn, men at det, efter ZEILERI, CLUVERII og andre nyeres Meening, ſkulle betyde et Belte eller Kilte-Baand (cingulum Baltheum) fordi det indſlutter og omgiorder de mange Øer, er en i de nyere Tider ſelvgiort Gitzning, ſkiønt endda ikke ſlet ſaa tvungen, ſom naar J. C. BECHMANN udſøger Navnet af det tydſke Ord Gevält, meenende det betyder de Mægtiges Hav (**). Den almindelige Meening, ſom og A. HVITFELD Tom. 1. p. 8. antager, er denne, at Belt eller Bælt er kaldet af den navnkundige Helt Balder, ſom tillige med ſin Broder Boe, ſiges at have været Othins Søn og begraven i den tvekloftede Balders-Høy, ved Lande-Veyen imellem Kiøbenhavn og Roeskild, ligeſom Balders-Brønd, ikke langt derfra og Landsbyen Balderup, hvor han maaſkee har haft ſin

Navnets Oprindelſe.

(*) Inſulæ complures ſine nominibus, eo ſitu traduntur, ex qvibus ante Scytiam, qvæ apellatur Baltia, abeſſe à Scytia Diei curſu, in qvam veris tempore, fluctibus electrum ejiciatur, Timæus prodit. - - *Xenophon Lampaſcenus*, à litore ſcytarum NB. tridui navigatione, inſulam eſſe immenſæ magnitudinis, Baltiam tradit. Eandem Pytheas *Baſiliam* nominat. . . Mons immenſus, nec Riphæis jugis minor, immanem ad *Cimbrorum* promontorium usqve, efficit ſinum, qvi codanus vocatur, refertus inſulis, qvarum clariſſima Scandinavie. PLIN. Lib. IV. c. XIII.

(**) Nomen habet à veteri titulo germanico, qvo Proceres *Balthos* vocarunt, die Gewaltigen, unde mare Balthicum, das Meer der Gewaltigen: *Hiſtor. orbis Terrar. Cap. III.* §. VIII. p. 29.

ſin Hofdings Borg, efter ham ſkal være kaldet, ey at tale om den gammeldags Borne-Leeg, i hvilken man ſang eller raabte: Balder Rune, diſſe Rune &c.

Om Oſter-Soen er lige ſaa gammel ſom Verden, om den efter Thom. Burnets *Theorie*, haver taget ſin Begyndelſe ved Syndfloden's Overſkyllelſe, eller om en endnu ſildigere Flod, være ſig Ogygis, Deucalions, eller den navnkundige Cimbriſke Overſvømmelſe, ſom ikke længe for Chriſti Fodſel, udjog Dannemarks ældſte Indbyggere, under de Cimbrers og Teutoners Navn til Italien, haver giort denne Indhuling i det faſte Land; ligeſom de Græſke Skribentere, efter nogle Ægyptiſke Præſters Sandſagn, foregive at Archipelagus og det Middellandſke Hav, ja den heele Atlantiſke Soe, ſkulle have ſin Oprindelſe af ſaadan en ſærdeles Overſvømmelſe, hvilken havde efterladt Vand paa det tørre, men giort meget tort Land til en Hav-Bund, det er ſaadanne Gisninger, hvis Stadfæſtelſe ſaa lidet ſom deres Modſigelſe, kand kaldes nokſom grundet. De ſom ere af den Meening, hvad Oſter-Soen angaaer, kunde imidlertiid til noget, ſkiønt ikkuns lidet Medhold, beraabe ſig derpaa, at Grundene i Oſter-Soen ligge langt høyere, end uden for i det ſtore Hav, hvor en Dybhed af 80 til 100 Faune er ikke rarere, end her en Dybhed paa 15 til 20 Faune, og paa mange Steder findes ikke halv ſaa meget Vand.

Grunden ikke ret dyb i Oſterſøen.

Af denne Aarſag reyſer ſig vel ogſaa en anden kiendelig Forſkiel imellem Oſter- og Veſter-Soens Vande, nemlig denne, at da i den ſidſte ſees Vand-Bølger ſaa hule og høye, ſom maadelige Bierge, fordi Vandet der drives i ſtørre Mængde og opvæltes af en dybere Grund, ſaa

Bølgerne mindre.

saa falde Øster-Søens Bølger langt mindre og med en kortere Søegang, skiønt de paa en høyere Grund, baade bruse og støde stærk nok.

Ebbe og Flod ikke i Øster-Søen.

Den tredie Forskiel imellem disse tvende Slags Søe-Vande, er **Ebbe og Flod**, som paa Jyllands vester Side stiger og falder gemeenligen 6 til 7 Fod, men i Øster-Søen aldeles ikke fornemmes, saa snart man har passeret **Belt** eller **Øresund**. Paa Jyllands øster Side i Kattegat, er endnu noget skiønt, lidet Spoer eller Levning der af, særdeles i fuld Maane og nye Maane, eller naar Maanen er lige over, eller lige under os: Men ved Siælands og Fyens søndre Side, fornemmes ingen Ebbe eller Flod. Aarsagen til denne Forskiel er uden Tvivl, at den Strøm, som ved Maanens foranderlige Tryk paa vor Luft-Kreds, og atter ved den sidstes Tryk paa Vandets Overflade, sættes i Bevægelse, kiendeligen kommer fra det vide Atlantiske Hav, og tager sit Løb igiennem **Canalen**, hvor det snevre Sund opløfter den allerhøyest. Siden bliver den mindre kiendelig, efter Proportion af det videre Rum, som findes imellem Jylland og Engelland, indtil den omsider taber sig efter Haanden gandske i Nord-Søen. Men forend Strømmen naaer Jyllands Spidse, og begynder at bøye sig meere mod Østen, (hvilket mærkes ved det Forbierg **Holme** i Thye, 4 Miile Nordenfor Vesterviig) da er dens største Kraft allerede brudt og svækket saaledes, at det paa høyre Haand liggende Kattegat, saare lidet føler til den forbifarende Strøms Tryk, og da dette lidet skal trykke tilbage fra Norden mod Sønden; saa hører Kraften gandske op, førend den naaer Øster-Søens Vande (*). Endnu

(*) Noget underligt angaaende **Ebbe og Flod**, paa Sønder-Jyllands vester Side, beretter PETRUS SAXIUS, efter eget Øyesyn og Erfaring, nemlig

Vandet mindre Salt.

Endnu den fierde naturlige Forſkiel, ſom adſkiller Øſter- og Veſter-Søens Vand, beſtaaer deri, at da dette ſidſte paa Jyllands veſter Kyſte er temmelig ſalt, ſaa at atten Tønder Tang-Aſke kunde holde en Tønde temmelig got Salt; ſaa er derimod Øſter-Soens Vand, ſaa got ſom ſødt, eller dog ſom Brak-Vand at regne, ſærdeles naar Vind og Strøm i nogle Dage have faldet ud ad til Kattegat, da de ferſke Floders og Aaers indflydende Vande beholde mere Overhaand, og betage dette Vand ſaa meget af ſin Salthed, at man, i Nods Fald, kand bruge det til Mad, ja, efter Nogles Meening, end ogſaa til Drikke, endſkiønt den Bituminenſe Beeſkhed, ſom følger alt Soe-Vand, dog ſynes at ville giøre den Drik lige ſaa ubehagelig for Munden,

En forunderlig Ting paa Nordſtrand.

dette, at ved Amſing paa Nordſtrand, følger Ebbe og Flod hinanden Vexel-viis ſaaledes: Naar paa den eene Side er Ebbe eller faldende Vand, da er lige over for paa den anden Side, Flod eller ſtigende Vand, en Ting, ſom ellers ikke vides Mage til. Ordene ere diſſe: Prope *Amſing* inſignis eſt repugnantia acceſſus & receſſus maris; ſuccedit enim vice perpetua, hic fluxus, ibi refluxui, & ibi refluxus hic fluxui, argumento non obſcuro, qvod terra hic olim cohæſerit continenti, & qvamvis jam mare in unum coaluit, & totum hunc tractum circumfluit, antiqvum tamen & naturalem in ipſa creatione à Deo ipſi inditum curſum non mutat, cujus rei ipſemet teſtis ſum, qvi anno abhinc vigeſimo, hujus maris iras expertus fuerim: Haud ſcio an in oceano, qvi totam hanc mundi machinam ambit, ejusmodi exemplum reperiatur. Pet. Saxius *de Rebus Friſiorum ſeptentrional apud* Westphal. *in monument. Cimbror ineditis.* Tom. I. p. 1370. Den Sag fortiente nøyere at underſøges; thi da Vandets Tyngde idelig holder det i allernøyeſte Jevnvegt, ſees ey, hvorledes den omtalte curſus naturalis à Deo in creatione indi[illegible], her kand tages til Grund, uden at ſtatuere et vedvarende Mirakel.

den, ſom uſund for Maven. Doct. J. C. Lange, ſom ved ſin Aar 1756 udgivne Underſøgelſe af vore Danſke Vande, ſærdeles i Kiøbenhavns Egn, haver giort ſig vel fortient af Dannemarks Natur-Hiſtorie, ſtadfæſter p. 97. Den mindre Salthed af Øſter-Søens Vand, med diſſe Ord: „Strand-Vandet, ſaaledes ſom det er blevet taget i Sep„tember Maanet, af Stranden uden for den Kongelig Toldbod, inde„holder noget nær den hundrede Deel fremmet Materie i ſig, det er, „fire Pund af ſamme Vand, lader, efter at Fugtigheden er afdunſtet, „fem Qvintin efter medicinſk Vegt, af vel torret Salt blive tilbage, „hvilket ſeer noget graae-agtig ud, men naar det igien bliver opløſt i „reent Vand, bliver der noget lidet af den graaeagtige Sliim tilbage, „og man bekommer, ſamme Vegt, nemlig ſyv Gran temmelig hvidt „ſtorkornet Salt igien. (Sal marin. med. cubis) Siden ſiger han p. 119. „Naar der er 10 Gran Salt i et Pund Vand, ſaa kand det vel drik„kes, og man kand neppe ſmage det: men det ſtiller dog ikke alt for vel „Torſten„ (*).

Veſter-Søen fortærer noget af Landet.

Ved at giøre Forſkiæl paa Øſter- og Veſter-Søens Vande, er allerede ſagt det mærkværdigſte, ſom vides om begge Slags: dog maa jeg endnu melde noget om begges Adſkillighed, i henſeende til deres Virkning paa næſtliggende Landſtrækninger og Strand-Bredder. Her er det unægteligt, at Veſter-Havet æder om ſig og formindſker Landet, ſærdeles hvor Strand-Bredden er allerſteyleſt, og har de høyeſte Banker,

(*) Det ſynes rimeligt, at en langt mindre Salthed i Øſterſøens Vand, maa komme Skibene til at ſynke en deel dybere ned, følgeligen foraarſage nogen Forſkiel i Seyladſen, hvilket overlades vore Søefarendes nøyere Underſøgelſe ved Forſarenhed.

som efter haanden undermineres og udfalde; men derimod setter Øster-Søen og Kattegat ideligen noget til, og forøger Strand-Bredden, hvor Landet er flad og nedrig, ved at skylle idelig meere og meere Sand til Landet, som med Tiden sanker en grøn Overklædning, men er i Grunden en Strand-Bredde.

Om denne Sag haver jeg allerede ytret mine Tanker paa et andet Sted, nemlig i den Afhandling om **Verdens Nyehed** cap. 5. p. 98. saaledes: „Hos os selv sees Exempel paa det samme. Mod Vester-„Havet taber Jylland formodentlig efter haanden, noget lidet af sin „gamle Strand-Bredde paa de Stæder, hvor det ikke, ligesom Hol-„land, beskiermes af sine Sand-Dyner eller Klitter. Særdeles er dette „kiendeligt i Baroniet Ryssensteen, hvor det navnkundige **Bovbiærg**, „som synes at have tabt sin eene halve Deel, endnu ofte taber meget, „naar Vandet staaer høyt op, løsner Jorden, og bereder den til at „falde ud. Derimod giør Havet paa Jyllands Øster-Side, rigelig „Vederlag og forøger Landet med en bredere Strand-Bredde, hvilken „omsider sanker Grønsvær og omskiftes til frugtbart Land, men saadant „Land, som paa sine i nogle Miles Længde, gandske parallel-løbende „Revler, saa vel som paa de deri fundne mangfoldige Østers-Skaller, „Rav-Stykker og andre Ting, kiendelig nok sees, at have fordum væ-„ret Havets Bund, men findes nu en halv Miil eller længere derfra, „længe siden besatte med Bønder-Gaarde, dog eeneste Gaarde, og „sielden samlede Landsbyer, efterdi Tilbygningen er skeet efter Haan-„den. Saaledes har jeg befunden den Strækning af nogle Miile i „Længden, og en halv Miil til tre Fierding Vey i Breden, imellem Skagen „og Fladstrand, en Bye, som bærer Navn af den flade og forladte „Strand.

Østerøen forøger det paa nogle Steder.

„Strand. Om dette flade og jevne Land, vil jeg anføre Hr. Th. Tod-
„berg, Præst i Ellinge, hans Ord til mig i et Brev af 12 Septembr.
„1754.

„Af Sand-Revlerne, siger han, som nu udgiøre vore bedste og frugt-
„bareste Marker; af Margræsset, som der groer og feder Creaturene
„meget vel; af Rav, Østers-Skaller og andre Havet tilhørende Ting,
„som her findes, er det Sole-klart, at paa vort Sted, i fordum Tid
„har været det aabne Hav, hvilket siges at have gaaet Øster paa mod
„Møgelbierg-Havn, en Mose, i hvilken man ogsaa har fundet
„Skibs-Ankere. Ja hvad meere er, her i Sognet findes mange Mænd,
„som paa mit Spørsmaal om den Sag, forsikre, at i deres Leve-
„Tid, har Havet viget over 30 eller 40 Faune tilbage, saa at, inden
„for den saa kaldte Brede-Steen, hvilken man nu kand gaae tørskoet
„omkring, har man endogsaa for en halv Snees Aar siden, pleyet at
„drage mange Læs Fisk, med Heste-Vaad.„ Saa vidt Herr Tod-
berg.

Just dette, at Øster-Soens Vand forhøyer Sand-Grundene paa de allerfleeste Stæder, helst hvor Strand-Bredden ikke er høy og steyl, (thi der er Vandet uden for ogsaa dybere og Strømmen skierer skarpere:) men hvor den er flad og nedrig, dette, siger jeg, har ingen god Virkning i Henseende til Havne og Fiorder, som stoppes der ved, og i mange danske Byer, maa kaaste anseelige Penge, naar de ved Mud-der-Pramme, skulle settes i Stand eller naae deres fornødne Dybhed, i hvis Mangel, Skibene maa blive liggende længere uden for, og Vah-rene prammes ind. Her over høres hart ad allevegne mange betydeli-ge Klagemaal. Dernæst hindres ogsaa herved Fiskeriet paa en Deel Stæ- Fiskeriet til Hinder.

Stæder, i det at viſſe Fiſk, ſærdeles Sild og Torſk, ſom ville have dybere Vand end Flynder, Aal og deslige, ikke komme Landet nu ſaa nær, ſom tilforn, efter gamle Bonders Sigende, hvor over de maa ſøges længere ud til Havs, og det er ikke altiid Bondens Leylighed, ſaa han derover mindre driver den Næring, end ellers ſkeede. Paa nogle Stæder, ſaaſom ved Gedſøer under Falſter, voxe Sand-Revlerne ſaa høye, at adſkillig Fiſk, ſom tilforn gik ind i Fiorde og Viger, hvor den var let at fange, forbydes nu Indgangen. Med Laxen ſkeer det ſamme.

Et Kirke-Sogn borttaget af Veſter-Havet.

Angaaende Veſter Havets ſtridige Virkning paa Jyllands veſter Kant, da har jeg allerede ſagt, at den paa nogle Steder er meget kiendelig, ſærdeles giælder dette om Agers-Sogn, under Oeſterviig-Stamhuus, hvor den tilforn dyrkede Mark ſaaledes er bortſkyllet og overſvommet, at Bønderne ikke meere drive den Næring, men leve allene af Fiſkerie, ſom der falder i Overflodighed. Den Formodning, at de flakke Grunde, ſom ligge næſt uden for, og ſtrække ſig vidt ud, i ældgamle Tider have været tort Land, og havt ſtore Eege-Skove, ſtadfæſtes derved, at endnu undertiden opſkylles de ſtørſte Eege-Stammer og Rodder, ſom bemeldte Gaards Eyer, Hr. Oberſt-Lieutnant Mollerup har ſagt mig, med Tillæg, at Smiddene fandt dem friſke og gode nok til at fæſte deres Anbolter paa (*).

Trende

(*) Endnu ſtørre Tegn til, at Jylland i de ældſte Tider, maaſkee for den Cimberſke Vand-Flod, haver tabt en ſtor Landſtrækning, ſom nu ſkiules med Vand, anfører Hr. Juſtice Raad Anchersen, i ſin *Vallis Herthæ Dea & Orig. Dan*, p. 232. ſaaledes: Magnæ inundationis olim factæ, terræqve ingentis, fluctibus hauſtæ, maximum documentum hoc habeo: Qvod

Trende Hoved-Revler eller langs Landet løbende Sand-Banker, befæſte Jyllands veſter Side, ſaa at den er ſikker og utilgængelig nok for al fiendlig Overfald. Den nærmeſte Revle ligger et par hundrede Alne fra Landet: den anden lidt længere ud, og den tredie en god fierding Veys. Paa diſſe er undertiden flet intet Vand, men gemeenlig 5 à 6 Fod. Midt imellem dem, kand findes 40 à 60 Fod Vand, naar Bølgerne, ved en Veſt, Nordveſt eller Sydveſtlig Vind, med Magt drives derind, og kommer af den aabne Søe fra de Britanniſke Kyſter, rullende hen over diſſe Revler. Da ſtyrtes de ved den foreſundne Modſtand, med ſaadan heftig Fart ned i Revlernes mellemløbende Huler, og reyſe ſig ved ſamme Tryk op igien deraf, med ſaadanne ſkummende Brændinger eller bruſende Bølger, at hvilket Skib, ſom drives derind, ſtaaer høyeſte Fare for at ſønderſlaaes. Dog ſkeer det undertiden, at

Sand-Revlerne paa Jyllands Veſtre Side.

Qvod in brevibus majoribus, nobis **det ſtore jydſke Riv**, à *Bouberga* ad *Hanklint* late ultra XX. milliarium germanicorum longitudinem, in mare germanicum procurrentibus, inde in arctum, ſemitæ inſtar, *de kimmen* Nautis, ſupra Scotiam, ad ſcopulum usqve infamen *Rokoll*, coëuntibus, radices arborum lapideæ, vel ut dicimus, petrofactæ, Anchorariis & retibus, hodieqve fundo extrahantur, teſtes ſoli merſi certiſſimæ. **Velbemældte Autor meener ogſaa paa et andet Sted, nemlig** p. 208. **at Indbyggerne af den Egn formodentlig have været de navnkundige** Chauci, **hvilke** Ptolomæus **regner blant Jyllands Bebyere: item, at det Binavn** *Haugaſſer*, **ſom endnu tillegges Fiſkerne i Harſyſſel, kunde have ſin Oprindelſe her af:** Conjectura probabili & audienda certe, ſi non auſcultanda: robuſtos & induratos ſole, frigore atqve labore, maris germanici accolas, ſupra iſthmum **Harboe-Øer** dictum, noſtris **Havgaſſer**, ſolas hodie chaucici nominis in Cherſoneſo noſtra reliqvias, qvaſi **Hav**. *Chaucer* appellatos auguror.

at et Skib ſettes over den forſte Revle, og om Skipperen er vel kyndig, kand ſlippe ſtrax ud igien ved Drag-Suen, eller den tilbagedrivende Soe-Gang: Men kommer det ind over den anden Revle, da er ingen Redning. End ogſaa de ſtorſte Cachelotter eller andre Hvalfiſk, maa der lade Livet, og blive Strand-Sidderne til Bytte. Skiont nu diſſe mægtige Styrtninger ofte flytte Sandet i Revlerne, og ſette det nærmere ind mod Landet, ſaa forøges dette dog ey derved; thi den ſaa kaldete Dragſue, eller det tilbagefaldende Vand, trekker i ſit Fald, vel ſaa meget med ſig, eengang, ſom det en anden Gang kand have indført.

Ikke deſto mindre lider denne Regel ogſaa ſin Undtagelſe, ſærdeles paa de flade og jevne Marſchlandes vidt udlobende Forgrunde, ſom kaldes Halliger, det er aabne eller endnu ikke inddigede Eylande, hvilke, fra Aar til Aar, kiendeligen forhoyes og i Kanterne udvides, allene ved den ſaa kaldte Schlik, ſom i Ebbens Tid ſynker og ſetter ſig til Bonds. Naar ſaadanne Halliger omſider ſankes og kunde rekke tilſammen, ſaa og i nogle Aar have henlagt, ligeſom for at modnes, da omgives de med Marſch-Diger, føyes til det faſte Land, og kaldes Koge, ſaaſom Kleyſeer-Kog, Chriſtian Albrechts-Kog, Nien-Kog og fleere deslige, hvis yderſte Dæmninger, ſaaſom Formure, tiene de indenlandſke gamle Dæmninger til ſtorre Sikkerhed. De falde meget koſtbare, men betale ſig rigeligen, formedelſt den nye meget fede Grunds overflodige Afgrode.

Nyt Land inddiges fra Havet.

Imidlertid er det forunderligt, og tiener til Beviis paa, at denne Veſterlandſke Strand-Bredde, fra utænkelige Tider af, maa have været mange os ubekiendte Revolutioner underkaſtet, dette, ſiger jeg, be-

viſes

viſes deraf, at naar man graver i bemældte Schlik, 2 à 3 Alne dybt, da findes en ordentlig Torv- eller Moſe-Grund, fuld af Salt-Partikler, om hvis Brug til Salt-Syderie, er meldet noget i Foregaaende. Atter under denne Torv-Grund, findes den ordentlige Strand-Bredde med hvid Sand og ſmaa Steene, ſom ſædvanligt. Her ſporges billigen, hvor denne Torv-Grund er kommen fra, naar man ellers agter paa Torvens ſædvanlige Avling i ſtilleſtaaende ferſke Vande. Mig ſynes, det vidner om Landets forrige Høyde, helſt i Betragtning af det, ſom den nyeligen citerte PETR. SAXE in *Rebus Friſiorum ſeptentr.* beretter om Lyng-Moſer, ſom findes omkring Nordſtrand, halv over Vandet, ſaa at deri end ogſaa findes det reeneſte Vand og gode Fiſk, eſterdi Hav-Vandet aldrig tilfulde overſtiger diſſe Lyng-Moſer (*). At det

Lyng-Moſer i Havet.

(*) Ibidem (paa Nordſtrand) ericetum qvoddam paluſtre, fungoſum ſalum & terra viſcoſa, ex qva glebæ effodiuntur, qvæ ad ſolem deſicatæ, uſum lignorum, ad ignis fomentum, incolis ſuppeditant, & ita editum eſt, ut nunqvam in totum, oceano fuerit obnoxium. In ſummitate habet ſeptem flumina, qvorum aliqvot puriſſima aqva abundant, & varia genera prægrandium piſcium producunt. Haud falſum eſt, ſi dixeris ejusmodi loca in generali diluvio fuiſſe excavata. Effectum igitur & vim diluvii iſta loca nobis declarant, indigenæ vocant hæc loca *Döbel* Unde verò terrea illa moles ſit deportata, juxta cum ignariſſimis, ſcio. CORNELIUS à KRMPIS illam ex Norwegia, MATTH. BOETHIUS illam ex Iislandia, tempore diluvii adductam, ſive poſtea ex congeſtis arborum truncis virgultorumqve ramentis, ulva & alga generatam credit. - - - Obſervandum, qvod omnes

det gamle Nord-Friesland nu omſtunder knap ſeer ſig ſelv liigt, vil jeg paa dette Sted ikkuns kortelig erindre, og henviſe Læſeren til Ant. Heimreichs **Chronike**, ſærdeles angaaende den ſtore Vandflod 1354, ellers kaldet den ſtore *Mandrænke*, da 28 Lands-Byer og Staden Venningſtede, tillige med nogle tuſinde Menniſker og utallige Creaturer, omkomme ved Veſter-Havets Indbrud, hvilken ikke fandt Modſtand, da Landet ikke var inddiget, om man ellers kand troe. Iven Knutsens *Korte vertegniſe* &c. hos Hr. Westphal Tom. II. p. 1250, hvor det hedder: De wile to de Tidt keine Diken vornehmlich in diiſe Gegenden geweſen, ſin alle Huſer, de up den slichten Feld geſtahn, weggedrewen.

Stor Vandflod.

De ſaa kaldte Maale-Stromme, eller vortices, af hvilke findes under Færoe adſkillige, og i Trondhiems Stifte en ſærdeles ſtor og vidt bekiendt, under Navn af Moſkoe-Strommen, vides ikke at falde i de Danſke Far-Vande, undtagen den ſaa kaldte **Maltqværn** ved Nexøe, paa Bornholms Øſter-Kant. Der ſees noget deslige, ikke daglig ved Ebbe og Flod, ſom ey fornemmes i Øſter-Søen, men allene ved ſtærke nordlige Vinde, ſom inddrive Vandet paa de i en Circel ſtaaende Klipper og Skiær, imellem hvilke det med Suſen og Bruſen tager ſin Fart og løber haſtig omkring i den Hvirvel, hvilken Indbyggerne kalde Maltqværnen, fordi den ligner Mølle-Stenens haſtige Omløb, og anden

Maale-ſtrøm.

nes inſulæ parvæ, qvæ circumjacent Nordſtrandiæ, & ſunt qvàm plurimæ, ſingulis momentis creſcant & decreſcant, ita ut hic etiam cernere liceat, qvod non ſolum urbium & ædificiorum, ſed & regionum & omnium rerum, ſit viciſſitudo. Westphal. *Monument. Cimbr. inedita.* Tom. I. cap. III. p. 1370.

anden Beſkaffenhed haver det ikke heller med de forbemeldte ſtore Maale-Stromme. Magis vel minus non variat ſpeciem.

Udi Veſter-Havet haver den danſke Soe-Kyſte ikke mange trygge og tilſtrækkelig dybe Skibs-Havne. Liſter-Dyb i Tonder-Amt er den beſte, men bruges ikke ſynderlig uden til Vinterleye, dog har den Danſke Orlogs-Flode undertiden opholdt ſig der paa nogen Tid: Huſum haver en Havn for maadelige Skibe, ligeſom Tønningen og Friderichs-Stad ved Eyderen, og Ribe ved Nips-Aaens Udlob, hvilken i forrige Seculo tog mod de ſtorſte Spanie-Fahrer, men nu er meget forſtoppet, ſaa Skibne maa ligge uden for, og deres Ladning opfores med Pramme. Længere mod Nord findes paa den Side, ingen anden Havn end ved Hietting, hvor det ſaa kaldte Graadyb giver god Indſegling til Udlobet af Varde-Aae, og beſkiermes ved Fanoe ſom ligger uden for. Dernæſt ved Ringkiobing, fra hvilke Stæder er nogen Skibs-Fart til Hamborg, Holland og Norge, men dog befindes den Ringkiobingſke Havn farlig, formedelſt ſit lange og ſmale Indlob, fra Nyemandsgab, tvers igiennem forbemeldte Sand-Revler, ſom ſtrække ſig langs med Jyllands Veſter-Kyſte. Norden for Ringkiobing indtil Skagen eller Jyllands Ende, er ſlet ingen Havn, og i dens Mangel, maa de nærmeſte Borgere ſaavelſom Landboer i Thye, Hanherred og Venſyſſel, betiene ſig af ſaadanne fladbundede Sandſkuder eller Jagter, ſom de om Vinters-Tid, ved et Spil, kunde opvinde eller optrekke paa Strand-Bredden, og om Foraaret igien udſette over Revlerne.

Skibs-Havne i Veſter-Soen.

I Kattegat.

Paa Norre- og Sønder-Jyllands Øſter-Side ere en god Deel Havne, dog ikke alle ſaa gode ſom man ønſkede dem. Ved **Gladſtrand** falder, imellem Hirtzholm og det faſte Land, en temmelig god Havn, hvor de Skibe, ſom enten bie efter Vind, eller i Krigs-Tid efter Convoye, opholde ſig i ſtor Mængde, ligeſom Havnen ogſaa beſkyttes ved et Søe-Caſtel: men for oſtlige Vinde er den ikke ſaa ſikker, ſom behøvedes. Længer ned mod Sønden, møder først **Sæbye-Havn**, ſom vel ved Omkoſtning kunde blive god, men er det ikke, uden for de mindſte Fartøyer. Den ſtore **Liimfiords** Indløb, ſom bedekkes ved Hals-Skanze, er i ſin Aabning noget vanſkelig, formedelſt adſkillige Sand-Banker, imellem hvilke viſes Vey ved flydende Tønder. Naar man kommer inden for, er Fiorden dyb nok forbi Staden **Aalborg** og **Nibe**, indtil **Løxtør**, hvor en Grund af Liim og Kalk-Steen gior Seyladſen beſværlig, end ogſaa for ſmaa Fartøyer, ſom der maa loſſe og lade igien, naar Grundene ere paſſerte. Fra Liim-Fiorden, hvis Længde ſtrækker ſig 16½ Miil tvers igiennem Landet indtil Harboe-Øer, løbe adſkillige ſmaa Arme ind i Viborg- og Ribe-Stift, men ere ikke navigable uden for ſmaa Jagter, ſaaſom **Salling-Sund**, **Virk Sund**, **Hvalp-Sund**, **Vill-Sund**, **Næs-Sund**, **Fæge-Sund** og det, af Keyſer **Ottes** Spyd, navnkundige **Otte-Sund**, forbi **Skive** til **Hiarbek**, **Lemviig** og **Struer**. At Liim-Fiorden i det ellevte Seculo var aaben mod Veſter-Havet, ſaa man derfra havde Udſeigling til Engelland, bevidner Saxo Libr. XI. i Kong Canuti Sancti Hiſtorie (*).

Maria-

(*) Imperata claſſe, Lymivici maris oris advehitur, à qvo brevisſimus in oceanum tranſitus patet, qvondam navigiis pervius, nunc verò, interjecta arenarum mole præcluſus.

Mariager-Fiord, som gaaer forbi Byen af samme Navn, og til en anden liden Kiøbsted, kaldet Hobroe, er temmelig dyb og sikker. Randers Fiord, som følger dernæst, haver fordum været langt bedre end nu, da store Skibe ikke kunde komme op til Byen, formedelst den megen Mudder, som idelig neddrives ved Guden, hvilken Flod haver Vand nok til at give Communication langt længere op i Landet, men ved bemældte Mudder, saavelsom ved det uden fra indsatte Sand, kiendeligen tilstoppes. Fra Randers Fiord, haver fordum en mindre Fiord boyet sig ind til Clausholm, hvor Vandet nu er omskiftet til en Eng-Mose, og deri fundet Skibs-Ankere. Det samme er skeet ved Liisbierg, en Miil Norden for Aarhuus, og paa fleere Stæder.

Ved den liden Kiøbstæd Grinaae, meenes at være naturlig Anledning til en meget god Havn, formedelst det indenlandske dybe Vands Udløb ved en maadelig Canal, og paa den sidstes Oprenselse haver man ofte været betænkt, men ikke endnu fundet Leylighed til at fuldføre sit Forehavende. Ved Ebeltoft falder en temmelig god Havn, og endnu bedre strax ved, i Kalløe-Fiord, hvor Aarhuus-Borgere søge Vinterleye for deres største Skibe; thi ved Staden selv er kuns en aaben Rhed, og i den Aae, som flyder igiennem Byen, ikke Rum for mange Skibe tillige. Ved Hielm, Samsøe og Endelave ere nogle maadelige Havne, som dog ikke meget besøges. Horsens Fiord falder alt for breed og aaben, dertil ikke synderlig dyb. Derimod er i Veyle-Fiord, en dyb og sikker Havn. I Colding- og Haderslev-Fiorde ligesaa, skiønt ikke saa dybt Vand for store Skibe, som ved Aabenraae, hvor Havnen dog ogsaa efter Navnets Lydelse, er noget I Beltet.

aaben, særdeles for østlige Vinde. Tre Miile derfra, er een af de allerbedste Havne i heele Dannemark, nemlig det smalle og krumme Sund imellem Als og Sundevit, hvor de største Skibe finde god Sikkerhed ved Staden Sønderborg, og kunde have frit Udløb til begge Sider, saa de af ingen Vind indelukkes.

I Sønder-Jylland.

Flensborg-Fiord er en meget god Havn og paa Siden af dens Indløb, ved Holnæs-Færge, ligger Nybel-Nord, som lidet bruges, men er dyb og omgivet med høyt Land paa alle Sider. Slie-Strømmen er, næst Limfiorden, den Arm, som gaaer allerlængst ind i Landet, og haver fordum givet den, ved Enden liggende Stad Slesviig, Leylighed til stor Søefart. Men i nogle Seculis haver Sliemynde været tilstoppet ved store Steene, saa at ikkuns smaa Fartøyer kunde passere igiennem (*). Derimod er Ekkenførder-Havn meget god, dyb og sikker.

I Fyen.

I Fyen er det smalle Sund, som adskiller Taasing fra Svendborg, og giver frit Udløb til begge Sider, een af de bedste Havne: dernæst Middelfart-Sund og Stege-Strand, som ved sin dybe Indbøyelse, giver Odensee nogen Leylighed til Soe-Fart. Sliebs-Havnen ved Nyborg beskyttes af det Forbierg Knuds-Høved, og er en god Havn. Ved Foborg, Assens og Kierteminde ere maadelige Havne. Den sidste var Lade-Plads for Odensee-Borgere, indtil de for hundrede Aars Tid siden, lærde at benytte sig bedre af Stege-Strand, og at spare den store Vognleye for deres Vahres Udskibelse.

I Siæ-

(*) At denne Forstoppelse, ikke efter nogles Forgivende, er skeet af de Danske selv under Dronning Margrete, men af Hamborgerne, see Däniſche Biblioth. Tom. VI. p. 462.

I Siæland ere Havnene ved **Præstøe**, **Kallundborg** og **Korsøer** blandt de bedste, dernæst de ved **Kiøge**, **Holbek** og **Friderichssund** i **Jise-Fiorden**, hvis trende Arme boye sig temmelig dybt ind i Landet, og fordum vare dybere, særdeles den østlige Arm, som gav Roeskild en florerende Søefart, ja gik vel en Miil længere op til den gamle Konge-Boelig Leyre, hvilket sluttes blandt andet af SAX. GRAMM. Beretning om adskillige fiendtlige Floder, som der ere ankomne. Men frem for alle i Dannemark, og frem for de allerfleeste i Øster-Søen, vides, at den **Kiøbenhavnske** bærer Priisen: ligesom Navnets Oprindelse og Stadens største Næring i de ældre Tider, derpaa er grundet. I Siæland.

Guldborg-Sund imellem Laaland og Falster giver god Indseiling og Sikkerhed for **Nyekiøbings** Skibe. Ligeledes **Grøn-Sund** imellem Falster og Møen, hvor den danske Flode fordum havde sin Sammel-Plads, særdeles i de Tider, da man giorde saa got som aarligen, Krigs-Tog paa Venden, men Skibene vare den Gang ikke saa store og dybt stikkende som nu. Dog meenes Gronne-Sund endnu at kunde tage mod store Skibe. **Nakskov-Havn** er temmelig god, dog ikke saa dyb, som fordum, skiønt dens Vedligeholdelse haver koſtet mange Penge. I Fiorden ved **Bandholm** er ogsaa en Havn og Lade-Plads for dette Land. I Laaland og Falster.

Bornholm haver saa got som ingen Havn, hvorfor Skibene, som der ville søge Lye og Læe under Landet, maa rette sig efter Vinden, og tillige vel vogte sig for de Sand- og Steen-Revler, som paa de allerfleeste Steder omgive denne Øe, og tiene den til en naturlig Befæst-

Paa Chriſtians-Øe.

fæſtning. Næſt ved ligger **Chriſtians-Øe**, en liden men dyb og ſikker Havn, beſtaaende af nogle med Søe-Batterier befæſtede Klipper, midt i den aabne Søe. Egentligen er den anlagt til Tieneſte for de Kongelige Orlogs-Skibe, i uformodentlige Tilfælde. Hvad videre kunde være at mærke ved enhver af diſſe eller fleere Havne, forekommer ſiden ved Stædernes ſærdeles Beſkrivelſe. I Almindelighed og paa de fleeſte Steder, hores ovenbemeldte Klagemaal over Havnenes merkelige Opfyldelſe eller Tilſtoppelſe med Sand og Mudder, heldſt der, hvor en ſtor Aae eller Elv haver ſit Udløb. Paa ſaadanne Steder forhindres ogſaa i ſær Laxe-Fangſten, da denne Fiſk knap kand komme over Grundene, ſom tilforn blev erindret.

Det

Det Syvende Capitel.

Om Dannemarks ferſke Vande i Kilder, Bronde, Bekke, Aaer og Floder.

Om de ferſke Vande, ſom næſt de ſalte, komme i Betragtning, vides her ikke mange ſingularia eller ſærdeles rare og ubekiendte Ting at anføre, helſt da man indtil denne Tiid, ikke haver opdaget noget ſaadant mineralſk Vand, ſom kunde henregnes til Sundheds Brønde. En Sag, ſom vel var at ønſke, helſt i Betragtning af Nationens nærværende Smag paa Seltzer- Pyrmonter- og fleere ſlags medicinalſke Vande, for hvilke aarligen udſendes anſeelige Penge-Summer til Tydſkland. Da vi ogſaa i det foregaaende have ſeet, at den Danſke Grund, paa adſkillige Stæder, ikke er uden nogen Blanding af Vitriol, Alun, Svovel, Crocus Martis eller deslige Mineralier(*): Saa kand Guds Forſyn vel have den følgende Alder forbeholden, at finde her til Lands, een eller anden ſaadan Sundheds-Brond, ligeſom det i vore Tider har hendet ſig, at Gienboerne ved Helſingborg, have fundet en Brønd af det ſlags, ſom ogſaa af dennem flittig beſøges, maaſkee med lige ſaa god Virkning, ſom hvis de reyſte udenlands derefter. Sundheds-Kilder.

Derſom det var Spørsmaal om ſaadanne Bronde, ſom længe ſiden i Almuens Indbildning, have haft en ſlags Høyagtelſe frem for andre,

(*) Ved Jægerspriis i Særdeleshed findes Vand, ſom er fuldt af Vitriol og Svovel. See Doct. J. C. Lange, hans Lære om de naturlige Vande, i Fortalen p. 4.

Mange mens uviſſe.

andre, og derover paa viſſe Aarſens Tider, ſærdeles St. Hans Aften, beſoges af heele Flokke i Hundrede Tal, deels allene til Forlyſtelſe eller for Sælſkabs Skyld og efter gammel Sædvane, men deels ogſaa af adſkillige Patienter, ſom ofte foregive, der ved at være blevne hiulpne fra een eller anden legemlig Svaghed, da kunde af det ſlags Sundheds Brønde, eller ſaa kaldte hellige Kilder, opregnes meere end eet hundrede Stykker, hvis Navne og undertiden lidt af deres Hiſtorie anføres i adſkillige fra Provintzerne indhentede Beretninger. Men ſandt at ſige, da forekomme mig, om ikke alle, ſaa dog de allerfleeſte, at have deres Rygte og Berømmelſe for Sundheds Kraft, af den fra Pavedømmet nedſtigende Overtroe, ſom Munkene i de Dage benyttede ſig af, til at hendrage de Eenfoldige efter deres Sind, jeg meener, at tilſkrive viſſe Helgens Dage, Stæder og Omſtændigheder, en mirakelagtig eller dog uſædvanlig og af Naturens Eyne uventelig Kraft. Særdeles havde dette Sted, naar man ville ſtadfæſte et foregivet Mirakel, en Helgens uſkyldige Død, en vis Kirkes eller Kloſters Fortrin og deslige, da der ſtrax opvældede en hellig Kilde, for Exempel, ved Harreſted her i Siæland, hvor Hertug Knud blev ſlagen af Prinds Magnus, eller ved Tiisvelde, hvor den i Sverrig martyriſerte St. Helenæ Legem flød til Lands og blev begravet. Imidlertiid er vel venteligt, at Munkene, ſom paa den Tiid vare blandt de Klogeſte i Landet, have hertil udſøgt nogle ſaadanne Kilder, ſom virkeligen havde det reeneſte og ſundeſte, maaſkee ogſaa en liden Blanding af mineralſk Vand. Ikke heller vil jeg paatage mig at negte alle de Helbredelſer, ſom endnu foregives at ſkee, ſkiønt ravere, ved Brugen af deſlige Kilde-Vand, være ſig at Reiſen, Indbildningen eller Haabet og Fortrolighed, haver

giort

giort lidet eller meget til deslige Patienters Helbredelſe, foruden den Lægedom, ſom reent og godt, end ſige mineralſk Vand, virkelig maa have i viſſe Sygdomme. Om denne Materie, ſom dog er af nogen Vigtighed, veed jeg ikke at ſige noget bedre, end det ſom allerede er ſagt, af vores velfortiente Doct. J. C. Lange, i hans nogle gange citerte **Lære om de naturlige Vande**, og til en Prøve, vil jeg anføre hans Ord pag. 51. ſeqv. om den her i Egnen navnkundige **St. Helenæ Kilde**, ſaaledes lydende:

St. Helenæ Kilde, f. Ex.

„Denne Kilde ligger en Fierding Vey i Nord-Veſt fra en Landsbye, kaldet Tisville, ved Siden af Bierget hen mod Soen. Den har alt fra gammel Tiid, forhvervet ſit Navn af **Sundheds Brønd**, og er endnu i godt Rygte. Fra benævnte Landsbye løber der en Vey til Kilden, og naar man kommer halv Veyen, findes der en opkaſtet Høy, omtrent en Alen i Høyden, ſex Alen breed og ſyv Alen lang. Midt i Høyen ſiges den Hellige **Helene** at være begraven, over hvis Grav ligge tvende ſtore Kampeſteene, og er ellers omringet med nogle Kors, ſom ere behængte med Klude og Lapper, ligeſom og en Deel Krykker og Stave ligge ved denne Sted, til Kiendetegn, at mange Kryblinge ved Vandets lægende Kraft, her igien have fundet deres Helbred. Man regner denne Kildes Elde fra omtalte Helenes Begravelſes Tiid. Fortællingen er: At Helene fortes forbi Steden, hvor nu Kilden er, og hvor da en Deel af Bierget revnede, og da Liiget var nedſat i ſit tillavede Hvile-Sted, ſaa opvældede denne Kilde.

„Her troes, at dette Kilde-Vand paa **St. Hans Dag** har en ſærdeles Kraft, ſaa at de fleeſte Syge, der vil benytte ſig af dette Vand, indfinde ſig ved denne Tiid, og med ſaa ſtor Begierlighed øſe deraf, at

„det ikke ret haſtig kand ſamle ſig igien i Kiſten, der er bygt over Kilden.
„Vandet bruge de ſaaledes: De drikke ſaa meget deraf, ſom dem ſy-
„nes tienligt, eller og at de toe de Steder og Lemmode paa Legemet, ſom
„have nogen Mangel, og haſte derpaa af al Magt til Helenes Begra-
„velſes-Sted, ſom ligger en god ſpadſere Gang derfra, hvor de legge
„ſig at ſove, enten oven paa, eller ved Siden, og der forvente den Hel-
„bred, de ønſke ſig. Slaaer det Feyl, igientages Curen nogle Dage
„efter hinanden. Det ſkeede i September-Maaned, at jeg beſøgte Kil-
„den, og forefandt nogle Fiſkere, af hvilke een paaſtoed, at kunde lug-
„te Helenes balſamerede Legeme, og ſpurte, om jeg ikke kunde lugte
„det ſamme, men maatte tilſtaae, jeg havde ikke ſaa ſtærk eller lykke-
„lig en Lugt. Jeg kiender Borgere her i Kiøbenhavn, ſom forſikre,
„at have befundet ſig meget vel efter dette Vand, og deri at have fun-
„det Raad mod Lamhed, gamle Skader i Lemmodene, riven og gichti-
„ſke Tilfælde, Blods-Forſtoppelſer ꝛc. ſom var lykket dem, uden at ha-
„ve ſovet par Helenes Grav, da de fra Kilden lige have ſøgt Lands-
„Byen; hvilken Bevægelſe hialp til Sæde og Sveed, ſaa at de be-
„fandt ſig meget vel derefter. Andre kiender jeg, ſom med ſamme
„Svagheder ere komne tilbage, med hvilke de begave ſig til Kilden,
„uagtet, de have giort Helene Sælſkab, i at hvile ved hendes Sove-
„Kammer; Blandt diſſe ſidſte veed jeg en Pige paa 15 Aar, ſom i den
„eene Side var hentagen, og en anden, ſom havde Hævelſe i Beenene.

„Det er nokſom bekiendt, ligeſom og mange Skrifter vidne om,
„hvor tienligt et godt Vand er, og hvad det kand formaae, naar det
„bruges i rette Tiid og efter befundne Omſtændigheder, ſaa og at en
„rigtig Maade derved i Agt tages, hvortil ikke lidet gior, at man har

„en

„en reen og friſk Luft, bevæger ſig, og er af et roeligt Sind; ved hvil„ke Deele og Vandets Brug adſkillige, end og langvarige Svagheder „og Legems Feyl kand bedres og hæves. Fremdeles vorder og Van„dets lægende Kraft der ved foroget i ſine Virkninger, naar den frem„mede Materie, ſom et, til en ordentlig Brug tienligt Vand, forer „med ſig, befindes i en ſtorre, men dog med den onſkede Virkning „meere overeensſtemmende Mængde. Hvor om med noget meere, vi „agte at handle i den tredie Afdeeling. Naar vi nu af dette Helene „Vands Erfaringer, hvilke ere os blevne bekiendte ved de anſtillede „Prøver, ſtrax ſkal faae at ſee, at ſaa vel Egenſkaberne, ſom Mæng„den af den Materie, der findes i Vandet, har den Beſkaffenhed, hvor„ved Vandets lægende Virkninger kand foroges; ſaa kand man ſaa „meget mindre forundre ſig over, eller tvivle paa, at jo ſamme Vand „baade har fortient og endnu fortiener ſin billige Roes i mange beſvær„lige Tilfælde. Der findes ellers paa ommældte Sted, egentlig tren„de Kilder, ſom ligge ſtrax hos hinanden og i en Rekke; enhver af dem „er for ſig ſelv indfattet i en Kiiſte af Eege-Træe, og med en Fald„Dor forſynet, hvilke alle tre, under det Navn Helene Kilde, indbe„fattes. De tvende af diſſe benævnte Kiſter ligge kun en halv Alen fra „hinanden, men den tredie ligger nok to Skrit fra den mellemſte, og „er bygt over den ſamme et lidet Skuur, hvor under der er ſaa ſtort et „Rum, at tvende Perſoner kand ſidde magelig ved Kilden. Kilden er „ligeledes neden til beklædt med Eege-Bræder, hvor igiennem Huller „ere borede, paa det at Vandet kand komme der igiennem ind i Kiſten. „Vandet har, ſaa vidt man kand ſee, intet Afløb, og ſtaaer halvan„den Alen høyt i Kiſterne, dog mærker man ved den eene opbygte Kiſte,

„at Vandet trænger ſig ud igiennem det eene Hiorne der af, og baner „ſig en Vey under Steen-Broen hen til Søen. Denne Kilde er blandt „diſſe trende den fornemmeſte og allermeeſt bruges. Dens Vand er og „det klareſte og det reeneſte, bliver ogſaa holdt net og reenlig. I det „øvrige ere de alle tre af et ſlags Beſkaffenhed og Tyngſel.

Vandets Egenſkab.

„Vandet af denne indplankede Kilde er 1. af Anſeelſe klart; 2. Af „Lugt og Smag reent; 3. Bliver temmelig tykt af hviid Viinſteen-„Olie; 4. Giører ved Sølv-Oplosningen et gienneмſkinnende blaat Præ-„cipitat; (Color. Floris Napell. Cærul.) 5. Dets Tyngſel imod dets deſtil-„lerede Vand, forholder ſig, ſom $1_{19\frac{1}{20}} = 1$. Lader man fire Pund „uddunſte, ſaa bliver der tilbage et Cryſtalliſkt Reſiduum paa Bonden, „ſom veyer $13\frac{1}{2}$ Gran; Naar dette Reſiduum igien i Vandet er blevet „opløſt, ſaa finder man, at det indeholder α) 7 Gran ſeedagtigt „Strand-Salt, (Salis Communis Sulphurei) β) 6 Gran hvidagtig al-„kaliſk Jord, og omtrent γ) $\frac{1}{4}$ Gran Selenites. Saltet der udi er i „Almindelighed af den Egenſkab, at det ey gierne vil blive tort; men en „Deel der af er dog Cryſtalliſk. Det er ellers ikke ſaa ſkarpt, ſom det „gemeene Salt, og bliver gandſke tynd flydende, naar det kommer i „Luften, uden enten ved ſuure Geiſter, eller ved Sølv-Oplosningen at „give mindſte Tegn til at have noget alcaliſkt Væſen hos ſig. Jorden „derimod er alcaliſk, bruſer op med alle ſuure Geiſter, og lader ſig der-„med opløſe.

„**Anmærkning**: Ville man domme af ſaadan udvortes Anſeelſe, „ved det nemlig at Bundfaldet eller Reſiduum, bliver fugtigt og flyden-„de, naar Luften kommer dertil, og bruſer op med ſuure Geiſter, at

„i Van-

„i Vandet maatte være et alcaliſkt Salt; den ville gaae for vidt med ſin „Dom; thi derved tillagdes Saltet en Egenſkab, ſom allene tilkom„mer Jorden. Denne Erindring har jeg holdt nodig at giore, eſterdi „den alcaliſke Jord vel i viſſe Poſter, har en tilfælles Virkning med det „alcaliſke Salt, men i andre Poſter findes der en ſtor Forſkiel imellem „dem„. Hidindtil D. LANGE.

I hvor om Alting er, da veed man, at lige ſom fornemmelig Rippinge-Kilde i Falſter, ſaa og i enhver Provintz adſkillige andre deslige, indrente Stædernes Fattige en aarlig, undertiden anſeelig Almiſſe af det Offer, ved hvilket de curerte Patienter ville bevidne deres Taknemmelighed mod Gud; et Offer ſom ikke kand være Gud ubehageligt, naar det frembæres i eenfoldig Taknemmelighed.

Foruden diſſe ſaa kaldte hellige Kilder, haves her til Landsnæſten allevegne, meget gode Vælde-Kilder eller ſpringende Brønde, ſnart paa jevn Grund, ſnart paa Siden af hoye Banker, helſt hvor deres Vand filtreres igiennem ſaadanne Lag af reent Sand, ſom holder dets jordagtige Deele meeſt tilbage, foruden at dæmpe det flygtige Væſen. Saadanne ſunde Vandes Forraad, ja Overflodighed er en Guds Velgierning af det ſlags, der ikke nokſom ſkatteres, undtagen paa de Steder, hvor de meere ſaunes, ja hvor dette Element, ſom ingen kand undvære, endogſaa bringer Sygdom med ſig, efter OVIDII Ord *Lib. XV. Metamorph. V.*

Qvodqve magis mirum eſt, ſunt, qvi non corpora tantum,
Verum animos etiam poſſunt mutare, liqvores.
Cui non audita eſt obſcœnæ Salmacis unda
Æthiopisqve lacus? qvos ſi qvis faucibus hauſit,

Aut

Aut furit, aut patitur mirum gravitate ſoporem.
Clitorio qvicunqve ſitim de fonte levarit,
Vina fugit gaudetqve meris abſtemius undis.

Usundt Vand.

Af Krid-Biergene paa **Møens Klint**, udvælder en Kilde, ſom ſeer og ſmager vel, men bekommer ilde, da den giver Hoved-Pine efter almindelig Sigende, og ſærdeles Mag J. H. Dyssels Erfaring, hvis Ord herom ere diſſe i **Oeconomiſke Magazin** Tom. I. pag. 254. "Ikke "langt herfra (forſtaae fra **Græderen**, ſom er et mindre Kilde-Spring "ſammeſteds) er et andet Krideberg, fra hvis overſte Top nedfalder en "Vand-Strom hen ved 2 Alen breed, og gior det behageligſte Vandfald "i Verden. Paa den høye Klippe en Cryſtal-Flod, ſom med en be-"hagelig Bruſen, kaſter ſig i Havet. Saadant et Syn har Hora-"tius foreſtillet ſig paa de lykſalige Eilande, ſom han taler om: *Epod.* "*ode* XVI. v. 47.

\- - - - *Montibus altis*
Levis crepante lympha deſilit pede.

"Dette Vand holdes for at være meget mineralſk. Jeg havde "ikke Leylighed at prove det efter den Maade, ſom Doct. Lange i ſin "nys udgivne Bog **om de naturlige Vande**, foreſkriver, men dette "har jeg ſeet, at en Bouteille deraf, ſom havde ſtaaet over Aar og Dag, "var ſaa friſkt og klart, ſom det nys var taget. Mange ſom har druk-"ket deraf, har klaget over Hoved-Pine, og jeg ſelv, til min Fortred, "har følet ſlet Virkning deraf. Dog vil jeg ikke umiddelbar tillegge "Vandet det, men ſnarere min Uforſigtighed; thi da jeg nu ved at be-"ſee Klinten, havde udmattet mig og var overmaade torſtig, kunde jeg "ikke bare mig, ved at ſee denne Cryſtal-klare Strom, og drak deraf ſaa "meget

„meget ſom en halv Pæl. Men jeg var neppe gaaet ti Skrit, forend „jeg fik hiertelig ondt med Hoved-Pine og Kulde, ſaa at jeg, med me„gen Møye, klatrede op ad Klinten igien. Mærkeligt at en Bonde, ſom „førde mig og et par gode Venner, drak tillige og fandt ſamme Virk„ning. Han fordrev ſit Onde med et got Glas Brændeviin, men jeg, „ſaaſnart jeg kom til Stege, faldt i en hidſig Sygdom, der holdt mig „i otte Uger. Saa vidt Hr. Dyssel.„ Dersom denne var de fleeſte Vandes ſædvanlige Virkning, da ville de ſunde Vande, ſom nu lidet agtes, ſnart faae en høyere Priis.

Det Roeſkildſke Kilde-Vand.

Af det ſidſte eller ſunde ſaa og velſmagende Slags, ere vore danſke Vande i Almindelighed, ſkiønt ikke alle i en lige høy Grad. Det Roeskildſke Kilde-Vand, ſom i denne Provintz holdes for det bedſte, og derfor ideligen hentes til Hoffets Brug, haver velbemældte Hr. Lange prøvet i de adſkillige Kilder, ſom ſamme tages af. Om Konge-Brønden mælder han ſærdeles, pag. 47. ſeqv. at dens Vand er meget klart og reenſmagende, ſamt af en friſk Lugt. Det gior, ved Sølv-Opløsningen, et klart gienemſkinnende Præcipitat af Hyacinth-Farve. Med ſmeltet Viinſteen Salt, eller hvid Viinſteen Olie og Salmiak-Geiſt, faaer det en temmelig melkagtig Farve. Det ſamme beviſer, at det indeholder ſtrand-ſaltagtige og jordagtige Deele. Den første Underſøgning var, at, da han havde ladet fire Pund af dette Vand, ved en ſagte Ild uddunſte af en Glas-Kolbe, lod ſig et cryſtalagtigt Reſiduum, ſom var ligeſom tærnet, paa Bunden tilſyne, hvilket veyede 7 Gran. Dets første Lag eller Stratum ſaae ud, ſom igiennemſigtige tynde ſmaa Blade, hvilke lode ſig afblæſe, ved at aande derpaa: I det andet Lag viiſte ſig et glindſende tettere Væſen. Det tredie Lag be-

stod af en hvid graaeagtig Jord. Det første Lag afsondrede og rensede han fra de øvrige, hvor det da mestendeels vog et Gran. Resten udludede han med et reent distilleret Vand, saa at Jorden blev tilbage, da den var bleven tør, veyede den $3\frac{3}{4}$ Gran, hvoriblant Saltet i Luden kunde regnes for $2\frac{1}{2}$ Gran og lidet derover. Samme Undersøgning igientog han med otte Pund Vand.

Den anden Undersøgning med samme Vand var følgende: Han tog paa trende adskillige Gange, hver Gang fire Pund af samme Vand, destillerede det sagte af, indtil paa $\frac{1}{16}$ Deel. Dette afdestillerte Vand undersøgte han mange Gange med Viol-Saft. Tilsidst drev han det af, indtil det blev gandske tørt, og holdt saa længe ved med Ilden, indtil den tilbage blevne Materie var noget brændt. Den sidste Deel af dette destillerede Vand, som han havde optaget for sig selv allene, undersøgte han hver paa sin Maade; nemlig, det af første Indleg med Viol-Saft, det af andet dito med Fiil-Spaan (limat. Martis) og det af tredie Indleg med Salmiak-Geist, giort af Salmiak og Vinsteen Salt.

Hands Erfaring af første Forsøg var denne: Det første Stratum eller Lag løser sig ikke op i Vandet, men svømmer oven paa; det giver ey nogen Smag fra sig; det forbrændes i Ilden til et fint hvidt Pulver, hvilket ikke ved suurt bruser op, ey heller bliver hedt ved Vand, som ellers skeer med Kalk.

Det andet Lag lader sig opløse i Vand; naar det er opløst i Vand, gior det et Præcipitat, som rødagtig Violet; det kaster Gnister og smelter ved Ilden. Det tredie Lag bruser stærkt med suure Geister; $3\frac{3}{4}$ Gran deraf dæmper Suurheden af $\frac{1}{2}$ qvintin Victriol-Geist. Naar det er brændt i Ilden, giver det en Lugt fra sig, som raadne

Eg,

Eg, og bliver graat. Udi Vitriol-Spiritu lader det ſig gandſke opløſe, indtil en liden ſort Materie.

Hans Erfaring af det andet Forſøg var denne: Det i Begyndelſen overgaaende Vand har nogle feedagtige Deele med ſig, ſom ſvomme oven paa. Det forandrer ikke Viol-Saften. Det ſidſte af Deſtillation giør Viol-Saften noget bleeg. Naar Fern legges deri udi 24 Timer, og det imidlertid ſtaaer ved Ilden, da faaer det en liden ſødagtig Smag, og ſeer næſten grønt ud. Naar det har uddunſtet, da blive ved Salmiak-Spiritus nogle fine Cryſtaller tilbage, ligeſom Salmiak-Cryſtaller. Det brændte Reſiduum trækker Luftens Fugtighed ſtærkt til ſig og er alkaliſk, formedelſt den hosværende Jord.

Det bedſte Kilde-Vand ved Farum.

Samme Slags Chymiſke Prøver haver D. Lange giort med adſkillige fleere navnkundige Kilder i denne Egn, og fundet dem alle i nogen Grad ſunde og gode: men dog ingen ſaa friſk, reen og god, ſom Haſſel-Kilden ved Farum, hvilken han roſer frem for alle dem, han endnu haver prøvet; thi med hvid Viinſteen-Olie bliver det Vand kuns ſaare lidet Melkagtigt. Med Sølv-Oplosning giør det et lyſeblaae Præcipitat, ſom man neppe kan ſee igiennem. Dets Tyngde forholder ſig mod dets deſtillerte Vand, ligeſom 153, 60, 153, 59. Fire Pund af dette Vand lader fire Gran Materie blive tilbage i Cryſtaller af en gandſke ſtiernagtig Skikkelſe, hvilke hefte ſig løſeligen til Bunden af Glaſſet og beſtaaer af 2 Gran alcaliſk Jord, ſom falder noget guulagtig, dernæſt meeſtendeel 2 Gran Steen-Salt, eller Salt af et tørt og tet Væſen, og endelig noget lidet af Selenites. Dets deſtillerte Vand er overmaade reent og har aldeles ingen Lugt.

Brinkmands Kilde.

Om den ſaa kaldet Brinkmands-Kilde, paa et lyſtigt Sted i Dyre-Haugen, ikke langt fra Bellevue, forſikrer D. Lange p. 63, at dens Vand, i alle Maader ſtemmer overeens med Roeskilde Vand, efter de af ham der med anſtilte Forſøg. Dens forſte og anden Iſtandſettelſe gives tilkiende ved følgende Paaſkrift:

Det Kilde-Vand, ſom her ſit Udløb haver taget,
Er af *Kirſtine Piil* førſt fundet og opdaget
Anno 1583.
Men nu til Manges Lyſt og Nytte ſat i Stand
Ved Græv af *Reventlow*, ſom Stifts Befalings-Mand.
Anno 1750.

Brønd-Vand.

I Mangel af Kilde-Vand, er Brønd-Vand det ſædvanligſte til Huusbrug, og dette adſkilles fra forrige Slags, ikke væſentlig, men allene derved, at Aarerne ikke ligge ſaa nær ved Jordens Overflade, følgeligen ikke ſelv fremføre deres Fylde, men lade ſig ſøge paa nogle Alnes eller Favnes Dybhed, i hvilket Fald man ikke maa vente reent og ſundt Vand, ſaa længe Jord-Lagene beſtaae af Muld, Leer, Kalk, Moſe-Grund eller deslige; men naar Aaren rammes paa et Lag af Stride-Sand og ſmaa Steene, da ventes førſt got vælderde Vand. Samme findes her allevegne, end ogſaa nær ved Strand-Bredden, ligeſaa ferſkt og got, ſom midt oppe i Landet; thi ſkiønt det i Dybet kand have en Samling med det ſalte Vand, ſaa luttres det dog fra ſine ſalte Partikler, ved at ſies igiennem Jord-Lagene, formedelſt en Aare, ſom ikke gaaer lige til, i hvilket Fald, det er kuns Brak-Vand, men ved mange Omſvøb, ſom gior Filtreringen deſto fuldkomnere.

I de

I de jydſke Hedemarker har man længe foregivet, det var umueligt, der at finde tilſtrækkelige Vand-Bronde, og af den Mangel, ſaa vel ſom andet Paaſkud, haver Egennyttighed hos Naboerne, ideligen betient ſig til at afværge de Egnes Beboelſe. Endelig har Forfarenhed, ſaaſom den allermyndigſte Læremeſter, overbeviiſt os om det, ſom er tvertimod, og at den gamle Regel er Sandhed:

Labor improbus omnia vincit.

En Faderlig-ſindet Konges utrettelige Lyſt til at ſette Forſøg paa alle Hielpe-Midler (lad være vanſkelige, dog ikke Fornuftſtridige) haver overvundet den ældgamle Vildfarelſe og viiſt Muelighed i det, ſom udraabtes for umueligt. Paa de allertorreſte Stæder i Ahl-Heden, Knudſtrup-Heden, Randbøl-Heden ꝛc. haver man fundet tilſtrækkelig Forraad af reent og ſundt Vand, vel noget dybt paa viſſe Stæder, nemlig i en Dybhed af 30 til 32 Alne, men paa fleere Steder ikkuns halv ſaa dybt, og til hvær af de anlagte nye Coloniers Behov, ladet diſſe Bronde, for Beſtandigheds Skyld, opmure med ſaadanne Teylſteen, ſom til den Brug bleve brændte i Form af Kiler, ſaa at de der, ligeſom i en Hvælving trykke hverandre, og giøre diſſe runde Bronde uforgængelige. Til denne Sags muelige Foretagelſe have adſkillige Patrioter opmuntret ved de indſendte Forſlag, ſærdeles Monſr. Sören Theſtrup, nu Kongelig Caſſerer ved Colonierne, i den Afhandling, ſom læſes i det Oeconomiſke Magazin Tom. III. p. 90 ſeqv. Sammeſteds viſer han, at foruden Vand-Bronde, findes ogſaa omkring ved Ahl-Heden, rindende og ſtaaende Vand, ſaaſom i Areſtrups-Vad paa Heedens øſter Side, Aarings-Vad, hvis Bekke opſpringe endogſaa i Heden mod Syd-Oſt. Karups-Aae paa

Alheden ikke uden Vand.

den veſter Side, item i Kløygaards-Dal, Siørup, Dollerups Molle og fleere næſtliggende Stæder.

Middel til at finde en Vandaare.

Angaande Maaden at finde Vand paa, eller egentligen at udſøge de Grunde, i hvilke Aaren ligger overligſt og Vandet ſnareſt kand naaes, beretter denne Skribent pag. 105, at om Sommer-Aftener, naar Dagen haver været meget varm, pleye de ſom ville grave Bronde, at legge ſig plat ned paa Jorden, for at ſee langs ud med Jord-Skorpens Flade, om de kunde mærke, at nogenſteds opſtiger en Damp eller Taage: der vide de ſtrax, at Vandet er ikke langt borte. Et andet Raad erindrer jeg mig at have læſt, til Veyviisning for dem, ſom ſøge Brønd-Aarer, og vil fremſette det til Andres Forſøg. Man tager en Tin-Skaal, ſetter lidet Beeg paa Bunden, og fæſter i Beeget en Totte Uld, graver ſaa, hvor man ønſker ſig en Brønd, 2 à 3 Alne dybt, og ſetter Skaalen deri, ikke paa ſin Bund, men paa Over-Kanten hvælvet, ſaa at det nederſte vender op, og det overſte ned ad, hvor efter man kaſter Hullet til igien og lader Skaalen ſtaae der i et par Dags Tiid. Siden optager man den, og ſeer til, om Uld-Totten er bleven vel vaad, og om nogle Vand-Taare have ſat ſig paa Siderne af Tin-Skaalen. I dette Fald kand formodes, at man paa det Sted ikke tør grave ret dybt, førend man finder Vand. En anden endnu langt konſtigere Maade til at finde Vand i Nods-Tiid, vil jeg anføre, ikke juſt for Efterfølgelſens Skyld, ſkiønt ſamme ogſaa kunde have Sted, men allene til en Prøve paa de Gamles Klygtighed i det, ſom henhører til Natur-Læren. Snorro Sturlesen, og efter ham Thom. Bartholin fortæller i ſin *Medicina Danor. Domeſtica.* pag. 492. at da den Norſke Konge Harald Sivardsen, Aar 1060 var indfalden i

Jyl-

Jylland, og havde indtaget en øde Insul næst ved Limfiorden, leed han der Mangel paa Vand, og for at finde det, lod han gribe en Orm, kaldet **Lyng-Orm**. Denne holdt han nær ved Ild-Stædet, indtil den blev vel tørstig. Derpaa lod han den løbe, men gav vel Agt paa, hvor den udvalte sit Sted til at grave sig ned i Jorden: Just der lod man Jorden opkaste, og fandt Vand nok.

Kildernes Afløb i mindre og større ferske Vande, nemlig **Bekke**, **Aaer**, og **Søer**, ere ikke faa i alle Provintzer: dog nu omstunder af de sidste ikke nær saa mange, som i gamle Dage, førend de ved Tilvæxt, ere blevne omskiftede til Eng- eller Torve-Moser. **Bekke** kaldes de mindste Afløb, enten fra Kilder eller Moser, og disse have saa lidet Vand, at de om Sommeren næsten gandske udtørres, men om Vinteren saa meget, at de drive smaa Molle-Hiul, og i deres Mangel maa man mangesteds behielpe sig med Vejr-Møller. (*)

Aaer, **Elve** eller **Floder**, saasom Samlinger af mange Bekke, ere her nogle, men ikke ret store eller navigable, efterdi de maa vige ved Længden af deres Løb, hvilket sielden kand være meget over en halv Snees Miile i et Land, som bestaaer af lutter Øer og Halv-Øer, hvor de snart naae Havet og falde deri, saa at de smalle Sund imellem Øerne og de mange Fiorde som bøye sig ind i Landet, maa her giøre samme, og end bedre Nytte for Kiøbmands-Handel og Vahrenes Omsettelse, som skibrige Floder i de fleeste andre Lande. Floder og Aaer.

Imid-

(*) Maadelige Bekke eller Aaer af det mindre Slags, giøre paa nogle Stæder god Tieneste for Fabriqverne, saasom **Lyngbye Aae**, hvis Vand efter Haanden, dog paa en kort Vey, driver 9 Valk- Kaaber- Jern- og Papiir-Møller.

Imidlertid ere her ogſaa nogle ſtore, flydende og ferſke Vande, af hvilke jeg paa dette Sted, vil nævne nogle af de bekiendteſte, da de øvrige ſiden forekomme hver paa ſit Sted.

I Nørre-Jylland.

Udi Nørre-Jylland er Guden, den ſtørſte og navnkundigſte Aae. PONTANUS kalder den gutalus og gudenus (*). Den kommer fra Torrild-Herred, ved Grændſerne af Riber-Stift, løber i Skanderborg Søe, derfra til Reſten-Broe ved Silkeborg, boyer ſiden i Nordoſt forbi Randers, og falder et par Miile derfra i Kattegat. Af Høyſalig Kong Chriſtian VI. var engang fattet det Forſæt, at giøre denne Aae navigable indtil Skanderborg, ſaa at Jyllands mellemſte Deele derved deſto lettere kunde udføre ſine Vahre til Havet. Men den Afgang og Forandring, ſom adſkillige Møller derved maatte lide, giorde Hinder i et Forſæt, hvis Udførelſe ellers kunde have været ønſkelig, og merkeligen letter Bøndernes Kiørſel. Det Fortrin, ſom Randers-Hand-

ſter

(*) Den ſynes at have været Romerne bekiendt, naar man ellers derpaa kand hentyde PLINII Ord: *Hiſt. Nat.* Lib. IV. Cap. 13. Qvinta pars Peucini Baſternæ, ſupradictis contermini Dacis. Amnes clari in oceanum defluunt, Gutalus, Viſtulus, Albis, Viſurgus, Amiſius. Adſkillige Skribentere meene, at ligeſom nogle Lande bære Navn af deres Floder, ſaaſom Iberia af Ibero, India af Indo; ſaa ſkulle og Jylland, efter gammel Skrive-Maade, egentlig Godland, eller Gudland, være kaldet af Guden. I den Meening tages Navnet af *Hug. Grotio* i Fortalen til Procopium: Ad ſcriptorum teſtimonia rerum documenta accedunt, nam q:i nunc *Jutæ* vocantur, *Gioti* ſunt, mediæ ætatis Scriptoribus, ut Elvardo Anglo à Gothis deducta ut origine ſic et voce, nam poſterioribus *Danis* id eſt uſitatum, G. litteram in I conſanam inflectere, unde & illam Scanziæ *Gothicam Jylland* ipſi vocant; et partes ejus øſter Jytland, weſter Jytland, et *Amnis in Jutia eſt guden Aa, ideſt, Gothorum flumen.*

ſker have i deres behagelige Lugt, hvilken andensteds ikke fuldkommeligen kand naaes, tilſkriver man i Almindelighed Vandet af denne Aae, hvilket da maatte have en beſynderlig Egenſkab af Naturen: Om saa er, kand jeg ikke ſige til viſſe, men viſt er det, at naar Handſkmagerne i andre Kiøbſteder ville udſende ſtore Partier af deres Arbeyd, da kiøbe de i Randers nogle Duſin Handſker, allene for at blande dem med deres egne, og der ved giøre dem deelagtige i ſamme Lugt. Gudens Vand er ogſaa fiſkrigt, ſærdeles fanges der den feede Randers Lax, ſom holdes for den beſte her til Lands.

Paa Nørre-Jyllands veſter Side ere de ſtørſte Aaer, **Holſtbroe-Aae**, **Skiærn-Aae**, **Skodberg-Aae** og **Nips-Aae**, alle temmelig ſtore og med deres Udlob i Veſter-Soen ſaadanne, at de bære Pramme og Baade, give ogſaa ligeſom **Guden**, Lax og anden Fiſk i god Forraad. De have derhos den Vanſkelighed, at, efterſom Skoven er rar i den Egn, fattes de Broer ved Landveyen, og deres Vadſtæder falde mangen Gang ſaa dybe, at en Reyſende knap kand komme derover uden Fare, hvorfor end ogſaa Kong **Johannes** hentede ſin Helſot i Skiærn-Aae, da han, kort for ſin Død, drog fra **Ribe** til **Aalborg**, og med Vognen maatte ſvømme igiennem Vadſtædet.

Længer ud mod Sønden, i Fyrſtendømmet Slesvig, er **Hevren** ved Huſum ſamt **Eideren**, og den der i faldende Aae, **Treen**, de ſtørſte flydende Vande, fornemmelig **Eideren**, ſom tiener til Grændſe-Skiel imellem Dannemark og Tydſkland. Den har ſin ſtørſte Tilvext i Hohner-Mohr, og gaaer midt igiennem Rendsborg, ſaa at den gamle og nye Stad derved adſkilles, ſiden forbi Tønning og Friderichs-

I Sønder-Jylland.

Stad, indtil den naaer Havet, og imidlertiid tiener diſſe Byer til deres Vahres Udforſel, ſærdeles Friderichs-Stad, ſom ved Eidernes Udlob, haver temmelig Skibsfart til Holland. Dens Navn Eider eller Eidor forklares af Eccardo og flere Antiqvariis, ſaaſom Hegedor eller en Dor for det Giærde eller Hege Dannevark, en Formuur mod Tydſkland, men om den Gidzning er grundet eller ikke, lader man ſtaae derhen (*). Endnu et andet ældre Navn tillegges Eideren af ſamme Skribent, (**) ſom tillige med Hr. Leibnitz in *Miſcellan Berolinenſ.* P. I. p. 14. foregiver, at denne Flod fordum kaldtes Dine eller Döhne, og ſkulle have givet ikke allene den Stad Tonningen, men ogſaa heele Dannemark ſit Navn. Dog den Grund, ſom ſaadant bygges paa, ſynes alt for ſlibrig; thi Chorographus Ravennas, ſom denne ſtore Mand beraaber ſig paa, kalder det Vand, hos hvilket de Danſke boede, ikke Dina mindre Döhne, men Lina, ſaa det ſnarere kunde betegne Liimfiorden end Eideren.

Det

(*) Jo Georg. Eccard ſiger *in Originib. German.* p. 55. ſeqv. her om ſaaledes: Egidora, ævo carolino, vallo et ſepe, Vetrum more, à Danis contra Saxones munitus, ab alterius lateris accolis nomen accepit à *porta*, perqvam Mercatores ultro citroqve commeabant, *Hegedor* ideſt, *porta ſepis* vel munimenti vocata.

(**) Vetuſtioribus temporibus, *Denam* vel *Dinam* dictam fuiſſe, ex Geographo Ravennate, et *Tönninga* à fluvio præterlabente nominata, eidemqve Geographo jam memorata, concludimus. Dena autem fluvium per depreſſiorem humum ſeu vallem currentem deſignat, ab Anglo-Sax. Daene, vallis. unde populi ad hunc fluvium habitantes, Dani et Daeni, et regio ad eundem fluvium Danemarca ſive terminus Danorum dicta, qvod nomen inſulis, deinde Codani ſinus commune factum, qvia à Danis regnatæ. *Idem ibidem.*

Det mindre Vand **Treen**, ſom dog bærer temmelige Baade, og giver Friderichs-Stad, hvor det falder i Eideren, en magelig Tilførſel fra den nordre Land-Side, vil velbemældte Hr. ECCARD p. 56, hvad Navnet angaaer, derivere fra det danſke Ord Træe, eller ſom han kalder det Tree (*).

I Fyen er **Odenſe-Aae**, ſom gaaer langs med Byen, og en halv Miil derfra, ved den Landsbye **Seden**, falder i **Steege-Strand**, den eeneſte af nogen Vigtighed. Den haver ſin Oprindelſe ved Salling, og tager af Arreſkov Soe, ſamt en god Deel mindre Aaer og Bekke, ſaa meget Vand til ſig, at dens Broer ved Hagerup, Hillerslev og Nørre Brobye, ere hver 35 Alne lange. Ved maadelig Omkoſtning meenes den at kunde føre ſtore Pramme til Odenſe, hvilket ogſaa nogle gange haver været i Forſlag, men hidindtil ikke fuldført. I Fyen.

I Siæland ere allevegne mange ſmaae og nogle temmelig ſtore løbende Vande, blant hvilke det ſtørſte er den Aae, ſom fordum kaldtes **Sus-Aae**, men nu **Nesbye-Aae**, kommende Norden fra, forbi Ringſted, Soer, Næsbyeholm, Bavelſe og Neſtved, indtil den neden ved Karbeks Minde, løber i Havet. Denne **Sus-Aae**, hvis gamle Navn endnu er tilovers ved **Suſerup-Mølle**, haver ligeſom andre fleere, i fordum Tiid været en ſkibrig Flod, langt dybere og bredere end nu omſtunder ſkulle ſluttes, ja den deelede Siæland ved en Gienem- I Siæland.

(*) *Trenam* Egidoræ ſe jungentem, ab arboribus deduco; per regionem enim arboribus conſitam fluit, et Anglo-Sax. *Treo*, æqve ac Danis *Tree*, lignu met arborem denotat.

nemſkiærelſe, lige fra Kallundborg til Neſtved, og giorde fra begge Sider, Indſeigling til Ringſted, eller egentlig til Sigerſted der i Egnen, hvor nogle Konger havde deres Høvdingsborg. Da denne Sag, ſom ikke lidet oplyſer Landets gamle Geographie, nu kommer os underlig for, vil jeg derom anføre SAXONIS GRAMMATICI Ord, i Kong SIGARS Levnet: Lib. VII. p. 132. *ſeqv. edit. Stephan.* ſaa lydende:

„Hagen (en Norſk Konge, ſom ville hevne ſin Broders Hag„bards Død) foer fort i ſit Forſæt og lagde ind med ſin Flode i en Havn, „ſom kaldes paa Danſk Hærvig. Der ſatte han Armeen i Land og „Fod-Folket i Slagt-Orden paa det Sted, hvor Esbern Snare ſiden „opbygde en Kiøbſted (Kallundborg) ſom han, for at hindre Fiendens „Indfald, befæſtede og giorde til Landværn. Hagen deelte ſin Armee „i tre Deele, og lod de tvende Deele, efter at han havde beſkikket nogle „deraf til at roe, gaae forud med Skibene omkring ad Suſe-Aaen, „igiennem hvis Bugter de ſkulle ſeigle, for at komme i Nods-Fald, Fod„Folket til Undſetning. (*) Han ſelv gik med den øvrige Deel til Lands, „og tog Marſen igiennem de Stæder, ſom med Skov vare begroede, „paa det man ikke ſkulle blive ham vaer; thi det Strøg (imellem Kal„lundborg og Ringſted) var fordum over alt fuldt med Skove, men „nu omſtunder er det til Ploye-Land indrettet, undtagen at der endnu hiſt „og her findes lidt Buſke-Skov. ⁂ Efter at SAXO videre har beſkre„ven Hagens Tyrannie, endogſaa mod Værgeløſe Folk, ſamt Qvinde-Kiøn-

(*) Deinde ſparſis trifariam copiis, geminam navium partem, paucis remigio deſtinatis, ad *Suſam amnem* præmittit, qvæ per obliqvos alvei flexus ancipiti navigatione progrediens, peditibus, ſi res poſceret, ſubſidium miniſtraret.

Kionnets derved opvakte Vrede og Tapperhed, i at fægte tillige med Mændene, fortſetter han Fortællelſen om det ſom her ſigtes til, ſaaledes:

„Dagen dereſter kom Hagen og Sivald (den ihielſlagne Kong Sigars Broder) i Feldt-Slag tilſammen, og ſloges i tvende ſamfulde Dage ſaa grummelig, at Anførerne faldt paa begge Sider: men de overblevne Danſke beholdt endelig Seyer. Følgende Nat ankom den fiendtlige Flode, efter at den med Møye havde buxeret ſig igiennem Suſe-Aaen, til den beſtemte Havn. Bemældte Aae kunde i fordum Tid beſeyles af Skibe, men nu omſtunder (i det tolvte Seculo) er den med faſt Materie ſaaledes tilgroet og dens Dyb tilſtoppet, at Skibene knap kunde komme derudi. (*)„ Saavidt Saxo.

Heraf ſees, efter min forrige Erindring, det man, uden ſaadant Vidnesbyrd, ingenlunde ſkulle foreſtille ſig. Saxo ſom var født i Siæland, og nøye nok kiendte Landet, bevidner ved de Ord: rarus puppium ingreſſus, at man i hans Tid ſaae, ſkiønt ikkun ſielden, ſaa dog undertiden, Fartøyerne ſeyle paa Sus-Aaen midt op i Landet. En Sag, ſom jeg deſto hellere har villet ſtadfæſte noget udforligen, efterdi den lader os giøre deſto viſſere Slutning om det vi finde Tegn nok til, paa adſkillige andre indenlandſke Stæder, hvor Skibs-Ankere og deslige opgraves

Indenlandſke Vand-Steder voxe til, og blive tørt Land.

(*) Nocte vero prælium inſecuta, ad conſtituti portus receptaculum claſſis Suſam rimata pervenit, cujus alveum *quondam remigiis pervium*, nunc ſolidioribus elementis concretum anguſtiæ limitant, vetante conſtrictionis inertia, rarus puppium admittatur ingreſſus.

graves i saadanne Enge og Moser, hvilke fordum have været Aaer, færske Soer og Fiorde, men efterhaanden ere deels stoppede af Sand og Mudder, som det lobende Vand haver fort med sig, deels tilvoxne ved den Moseagtige Overklædning, som setter sig paa Soer og stille Vande, saa at de i Begyndelsen blive en saa kaldet Gunge, eller flydende Øe, men omsider en fast Mose.

Ligesom nu dette sees af Foregaaende, saavidt Vandets Indlob angaaer, fra Kallundborg eller den Nordvest Ende, til Ringsted, saa kand og videre bevises, at fra sidstbemældte Bye, gav samme Sus-Aae Indseiling til Anderskov og Soer Closter, hvis mange smaa ferske Soer ere Levninger af den Fiord, igiennem hvilken Norske Skibe med Tømmer og Jydske Skibe med Fisk-Vahre, fordum seylede op til bemældte Klostre. Ja at saadant endnu havde Sted, kort efter Reformationen, i Kong Frideric II. Tid, bevises ved hans Majestæts Brev af Aar 1564, som findes i een af Cancelliets *Archiv*-Registranter, med Opskrift: Alle Lande No. 8. fol. 323. b, og er værd at meddeeles:

Et stort Bevis herpaa.

Vi Frederich then Anden ꝛc. ꝛc. giør alle vitterligt, at Os elskelig Hr. Oluf Abt udi Sora Kloster hafwer berett for oss, hvorledes at ther skal ligge en Haffnn ther uthi Eignen, kallis Nesbye Aa, hvilken vore Undersatte af Jütland pleigde at besøge mett Torsk och anden saltt Fisk, og Norebagger mett smaa Thømmer, uthi hvilken Haffnn vor Closter Soer, Andvorskouff og Ringsted, aarligen kunde til kiøbs bekomme, hvis

salt

ſalt Fiſk the til Cloſterne behøffvede och wore Underſaatte Bønderne finge der til kiøbs Thømmer till theres Husbygningh: Men nogen Tiid ſiden forleden, haffver nogen vore Kiøbſted Mendh forhandlet det ſaa, at ſamme Haffnn er bleffuit forbudett, och hues nu ſkal kiøbes uthi Kiøbeſterne til Cloſternes Underhallingh, ſaa och Bønderne till theres Husbygningh, thet ſkulle the betale dubbelt, och end offte ther af intet kunde fange fall: Tha efter ſaadan Leyligheed, haffue Vi undt og tillaadt, at forne vore Underſaatte Jøder og Norbagger egien mue beſøge forne Haffnn Nesbye Aa, och ther ſelge og afhende till vore Cloſter, Fiſk og andre Vare, ſom thennom tien, och til vore Underſaatte, huis the till theris Husbygningh og Huſes Uphold behoff haffuer, till ſaa lenge Vi anderledes ther om tilſigendis vorder. Dog ſkal vor Lensmandh paa vort Slot Korſør haffue flittig Opſeende mett, at ther met ret handles, och at ingen forbudne Vahre ther udſkibes. *cum inhibitione ſolita. dat.* Frederichsborg then x. x. Februaarii, Aar M. D. L. x. iiij.

Endſkiønt paa forbemældte Maade, mange ferſke Søer, ſaavel ſom Aaer ere omſkiftede til Eng- og Torve-Moſer, ſaa er dog ingen Mangel paa maadelige Søer og Fiſker-Damme, ſærdeles ved Herre-Gaardene, ſom deraf benytte ſig, deels til eget Huus-Behov, deels til at forhandle Fiſken, naar de ligge folkrige Stæder ſaa nær, at dette kand ſkee med nogen Fordeel, at jeg ey ſkal tale om de Kongelige Fiſkerier ved Slottene, ſærdeles paa Friderichsborgs-Cronborgs- og Hirſchholms-Amter, hvor Egnen falder allerbehageligſt

ved

ved den idelig Afvexling og Blanding af Skove og ferſke Søer, ſaaſom Fure-Søe, Sel-Søe, Æsrom-Søe, Arre-Søe ꝛc. Hr. v. JUSTI foregiver, at Søerne i Siæland havde intet Afløb, hvorfore deres indelukte Vande ſkulle give en uſund Luft, da dog de fleeſte mig bekiendte Søer have deres Afløb, i Bekke og Molle-Damme, undtagen Sel-Søe, hvis Afløb er alt for lidet, dog noget ved Nebbe-Gaard og Lands-Byen Iſterød.

Det

Det Ottende Capitel.

Om alle Slags Korn-Sæd, Urter, Planter, Træer, Torne, og deslige Væxter i Dannemark.

Fra den almindelige Betragtning over Dannemarks Luft, Grunde og Vande, gaaer man nu videre til at opregne Landets Frugt og Affødning i **Væxternes og Dyrenes Rige.**

Ager-Dyrkningen haver man vel ikke endnu hos os bragt saa nær til ſin Fuldkommenhed, ſom mueligt var, i Fald dens adſkillige Forhindringer, bleve ryddede af Veyen. En Bekiendelſe, ſom andre Nationer, end ogſaa Engellænderne ſelv maa aflegge, endſkiønt de, ved et anſeeligt Fortrin, ere blevne vore Lære-Meſtere, ſærdeles i dette Seculo, da man allevegne frem for tilforn, har begyndt at eftertænke denne vigtige Artikel, ſamt ſkrive der om, ligeſom om andre Videnſkaber, ſaa og at øve nogle koſtbare Forſøg til Videnſkabens virkelige Øvelſe. (*) Imidlertiid torde vi vel ikke heller allevegne ſtaae ſlet ſaa langt tilbage i den Sag, ſom mangen uforfaren indbilder ſig, efter blot Speculation om det mueligе, hvilket altiid vil overſtige det virkelige. Allevegne er i vor Tiid

Agerdyrkningens Fremgang.

(*) Ved den Fyrſtelige: Glyckſborgſke Provſt og Hof-Prædikant Hr. P. E. Lyders, er forleden Aar, i Angeln begyndt et **Agerdyrknings-Academie**, maaſkee i Anledning af ligeſaadan Stiftelſe til Nantes i Bretagne. Gud give dertil Lykke, ſaa ſandt ſom denne Videnſkab langt overgaaer mange brødløſe Konſter, og vel fortienner at behandles ſcientifice.

Tiid, megen udyrket Jord optagen til Frugtbarheds Befordring, særdeles i de jydske Heede-Marker, hvor adskillige Coloniſter eller Nyeboere have nedladt sig, og giort en temmelig god Begyndelse. Denne synes dog at kunne have været langt bedre, og deres Fremgang kiendeligere, hvis alle de dertil antagne Coloniſter vare det de gave sig ud for, nemlig forſtandige og velovede Agerdyrkere.

Paa dette Sted udkræver Øyemærket, først at opregne den Afgrøde, som aarligen høstes af Dannemarks Grund, hvis Beskaffenhed tilforn er forestillet i et eget Capitel, saasom adskillig, i adskillige Provintzer og Lands-Egne, dog paa de fleeste Steder, saasom frugtbar og bequem til nyttig Afgrøde, særdeles til Korn- og Høe-Avling, saa velsom til adskillig Skovvæxt og medicinske Urter. Om et hvert Slags vil jeg melde noget lidet.

Rug. Rug, som giver Indbyggerne deres meeste Brød-Korn, avles allevegne, dog mindre paa Øerne, end paa det faste Land, meest i Aarhuus og Viborg Stifter. Rinds Herreds Rug, og den der falder i Kalloe-Amt, er reeneſt, Meelrigeſt og paa Skallen tyndere, men i Kiernen ligesaa kraftig, som den Polske (*) Vaar-Rug eller den, som saaes om Foraaret, er her til Lands lidet brugelig, og i de fleeste Egne gandske ubekiendt. Vinter-Rugen saaes gemeenligen ved Mortens-Dags Tiid, og ofte indtil Juule-Aften, naar Bonden ikke før har kundet blive færdig der med, men gode Huusholdere bie ikke ret længe efter St. Michels Dag,

(*) I Salling falder Rug som siges at være en god deel tungere i Vegten end den Polske eller saa kaldte Dantziger Rug, men slet saa hvidt er Meelet ikke. Her i Siæland giver Cronborg Amt den bedste Rug, dog ikke saa god som den Jydske eller Fyenske.

Dag, vel vidende, at den Roed, som i Tide haver sanket Kraft, udbredet og befæstet sig, er ogsaa om Foraaret meest Grødefuld. Den saa kaldte **Egyptiske-Rug** begynder man her at saae, og den geraader meget vel, ja giver saa rigeligen sin Frugt, at man maatte ønske, den var overalt i Brug. Dog er Meelet noget tørt i Brød, og ikke frie for en liden Bitterhed, men Vexten overflodigere end nogen anden, naar Grunden er god.

Hvede, meest Vinter-Hvede, saaes vel allevegne noget af, men i de fleeste Provintzer ikkuns lidet. Andensteds særdeles i Lolland og paa Femeren, legges allermeest Vind paa Hvede-Sæd, saasom den feede Grund dertil er bequemmest, hvorfor derfra udskibes mange tusende Tønder. I Falster saaes og en god Deel Hvede, dog meere Rug. Ved Fridericia i Jylland har man paa 30 Aars Tiid, begyndt at bruge de fleeste og beste Agre dertil, og det i Anledning af Tobaks-Plantningen, som udkræver en vel giødet Jord, men af og til ogsaa Jordens Omskiftelse. Ikke mindre bruge Marsk-Bønderne deres **Fenner** eller inddigede Agre til Hvede-Sæd og selge meget deraf. Hvede.

Byg er den almindelige Sæd, dog allermeest i Siæland, hvor den haver samme Fortrin, som Rugen i Jylland. Saa holdes og det Sixlandske Malt, som derfra i Mængde udskibes, for det allerbeste. (*) Det Slags Byg, som ellers kaldes **Himmel-Korn**, eller Thore- Byg.

(*) Byget er vel af de ældste slags Sædevarer her i Riget, siden Øl, som deraf laves, har været af de gamle Danskes beste Drik, hvoraf de og gave deres Giestebuder Navn, **Arvøl**, **Gravøl**, **Barnsøl** ꝛc. Dog findes ogsaa Exempel i den gamle Historie, at man har ført Malt ind fra Engelland i Jylland, ligesom det i seenere Tider, blev almindeligt at indføre og fortære stor Mængde af Tydsk og andre Sorter fremmed Øl.

byg og holdes for at give rigere Høst, end det almindelige, har man paa nogen Tiid, begyndt at saae her og der, men ikke i stor Mængde. Det vil og have feed Jord. Marsk-Grunden tager mod Vinter-Byg, som frem for det almindelige, giver de beste Gryn og Banke-Byg. Den Sæd er der saa fordeelagtig, at tive Tønder efter een, ikke regnes for usædvanlig, hvorimod ofte falde 30, ja undertiden 40 Tønder.

Havre. Havre, som regnes for den ringeste Sæd, er villigst til at voxe endogsaa i en slet Grund. Imidlertiid kand man ikke undvære den til Heste og Sviin. Den Engelske Havre, som er større paa Straae og Top, begynder man nu at indføre paa adskillige Stæder, saasom tienligere til Gryn, for det større Korns Skyld: men til Foder-Havre holder man den Danske, saa vel den graae som hvide, for at være ligesaa god. Spansk Havre, som formodentlig er den hvide, findes for halvandet hundrede Aar siden at være brugt til Sæd paa visse Steder i Jylland.

Bog-Hvede. Bog-Hvede saaes hvor Vildbanen tillader det, thi da den Sæd staaer sildigst paa Marken, naar andet Korn er indhøstet, saa lider den meest af Dyrene. Ingen Provintz giver meere der af end Fyen og Vester-Jylland. Den Siberiske Boghvede som saaes ikkuns eengang have nogle begyndt at forsøge, dog saa vidt jeg veed: hidindtil ikkuns i Haverne og af Nysgierrighed. I Henseende til Tiden, som disse Sæde-Arter, i vort Climat udkræve, haver en god Landmand observeret, at naar efter adskillige Aar, tages et Middeltal, da modnes, fra Sæde-Tiden at regne, Rugen i 316, Bygen i 102, Havren i 119 og Boghveden i 115 Dage, det er meget langsommere end i Norge eller Sverrig, hvor Naturen retter sig efter den kortere Sommer, og Varmen virker desto meere kiendelig.

Ærter

Erter elskes allevegne, baade for deres egen Skyld, og fordi de rense saavelsom losne Jorden. I Lolland, Fyen og Samsøe, falde de beste og fleeste, men i Lolland desforuden et andet Slags store og brune Erter, bekiendte under det Navn af **Lollandske Rosiner**. Endnu falde i samme Land et mindre Slags grønagtige, som nogle finde meest Smag i. Erter.

Bønner, forstaae Heste-Bønner, saaes af Bønderne paa nogle Steder, særdeles i Lolland og i Marsken, men dog ikke i nogen stor Mængde. Bønner.

Lintzer ere her ikke saa meget brugelige, som i Tydskland, dog efter haanden noget meere end tilforn; særdeles have vore Marokanske Skibe indført en Art Lintzer, som holdes noget bedre end de almindelige. Lintzer.

Rapsaat eller **Roe-Frøe** saaes meget i Eiderstedt og andre Marsk-Egne, hvis feede Grund der til er bequemest. Ved Fridericia haver man anlagt en Olie-Mølle, og til dens Drift begyndt at saae noget af samme Sæd, med hvad Fordeel er mig ubekiendt, men Marsk-Folkene, som sælge deres meeste Rapsaat til Holland, løse gode Penge deraf. Rapsaat.

Dansk Kommen, som saa kaldes til Forskiel fra den Tydske, hvilken her bærer Navn af **Spiis-Kommen**, avles mangesteds i temmelig Mængde, meest i Fyen og paa Arøe, til Brug for Brændeviins Destillerere. Dansk Kommen.

Sennop, den som voxer paa Samsø, holdes meget god. Paa nogle Steder saaer man den endogsaa for Biernes skyld, efterdi de af dens Blomster drage stor Næring, eller Sødhed af Bitterhed. Til Holland sendes fra Eidersted en temmelig Mængde der af. Sennop.

Disse ere egentligen de Sorter af Korn-Vahre og anden Sæd, som den Danske Land-Mand avler i Marker eller Tofte, til egen og andres Fornødenhed. Det samtlige Qvantum, som Aar for Aar, og i

Almindelighed at regne, indhøstes deraf, belsber sig til otte Millioner tre hundrede og tresindstive tusinde Tønder (*). Følgeligen sees deraf, at de Danske maa takke GUD, for et med Frugtbarhed paa fornødne Levnets Midler, rigeligen velsignet Fode-Land.

Hør og Hamp. Af Hør og Hamp avles her vel en god Deel i alle Provintzer, dog ikke nær saa meget, som Indbyggerne kunde behove, hvorfor de tvende Poster aarligen koste anseelige Summer at hente fra Liſland.

Det samme kand siges om Humle. Den avles næsten overalt, dog ingensteds meere end i Fyen, hvorfra den end ogsaa forsendes til andre Provintzer, men Kiøbsted-Manden som er vant ved den Tydske Humle, udsender derfor mange Penge.

Tobak. Tobak til Almuens Brug, plantes paa adskillige Steder her i Siæland og Falster, særdeles ved Stubbekiøbing, men i Jylland allermeest ved Fridericia, af den der boesatte franske Colonie, som haver viist Vey for andre Landets Indbyggere. Saa have og de Pfalziske Coloniſter i Ahl-Heeden, med god Fremgang, begyndt det samme.

Adskillige Græs-Arter. Adskillige fremmede Græs-Arter, saasom Spansk, Engelsk og Hollandsk Klever, Lucerne og Esparcette have nogle oeconomisk sindede Land-Mænd, i de sidste Aaringer, forsøgt at indføre hos sig, dog ikke alle med lige Held og Fremgang, maaskee fordi enten den dertil udsøgte Grund, eller og deres Omgangs Maade, ikke haver været lige bequem.

Med

(*) For at finde Grunden til denne Beregning, saa vidt mueligt være kand, efter al rimelig Formodning, henvises Læseren til at eftersee det fierde og femte Capitel i Eutropii Philadelphii Oeconomiſte Balance.

Med mangfoldige, ja næsten alle de slags Mad-Urter og Kiøkenet tilhørende smaa Væxter, som taale den europæiske Luft, og findes i Tydskland, Frankerig eller Engelland, ere vore Danske Hauger, nu omstunder forsynte, saasom alle slags **Kaal**, **Salade**, **Ertskokker**, **Asparges**, **Jordæble**, **Augurker**, **Meloner**, **Græskar**, **Ananas**, **Rødder**, **Roer**, **Løg** og andre af høyere Smag, hvilke her ikke behøve at opregnes, men allene dette erindres, at en god Deel af dem i disse Lande, ligesom i de næstliggende tydske Provintzer, ikke ere Landet selv tilhørende, saasom gamle Indbyggere, men ikkuns saasom Colonister eller Nyeboere, indførte ved fremmede Urtegaards-Mænd, i de Riges Hauger, og efter haanden udbrede sig til alle Sider, ligesom de mere og mere komme i Kundskab og Brug blant Folk af Middelstand. Bonde-Standen nøyes allene med **Kaal** og **gule Rødder**: Ønskeligt var det, om nogle fleere Hauge-Væxter komme i meere Brug blant Almuens Folk, her ligesom i Sachsen eller Holland, hvor Climatet næsten er det samme, da derved ikke allene kunde spares en Deel af den kostbarere Suul, saasom Kiød, Flesk, Fisk ꝛc. men ogsaa sankes et lettere og sundere Blod. Mad-Urter og Væxter.

Hvad ellers i Almindelighed angaaer Landets egne Urter og andre Væxter, som paa dette Sted ikke bør forbigaaes, da havde jeg først foresat mig at anføre dem af Petri Kyllingii, Botanici Regii *Viridario*, men som de der staae efter Alphabetet, og ikke i deres systematiske Orden, saa udvælges hellere Doct. Georg Tycho Holm, hans Flora Danica, udgiven Aar 1757. til **Upsal**, hvor Autor i nogle Aar havde opholdet sig i den berømmelige Ridders Caroli Linnæi Huus, og af ham ansaaes saasom een af hans allerypperligste Discipler, saa at hans

hans kort efter paafulgte Død, af Natur-Historiens Elskere, høyligen maa beklages. Førend jeg indrykker bemældte korteste og hidindtil fuldstændigste Udtog af velbemældte G. T. Holmii *Flora Danica*, maa til Læserens Underretning, erindres noget, angaaende de Tal og Tegn, som findes hos Vexterne, nemlig Tallet anviser den Orden, i hvilken de her anderledes sorteerte Urter og Vexter, findes hos P. Kylling. De som ikke have noget Tal hos sig, betegne dem, som af Kylling forbigaaes, men ere tillagte, een Deel af Cl. Burserii Herbario sicco, hos hvilke staaer B, een Deel ogsaa af Sal. Doct. Holms egen Observation, tegnede med N. Hvor man finder * en Stierne, betyder den saadanne Urter, som Apothekerne pleye at bruge, og et Kors † anviser de Species, som ikke frivilligen voxe i Sverrig, men letteligen kunde hentes fra Dannemark, saasom et Naboe-Land. (*)

Flora Danica G. T. Holmii.

I. Mo-

(*) Efter at dette var skrevet, og med det første Binds Tryk allerede giort en Begyndelse, fik jeg fra Velbaarne Hr. Capitaine Teilmand, Herre til Endrupsholm i Skads Herret ved Varde, en i sin Deel meget efterrettelig, ja ypperlig Floram & Faunam Cimbricam, samlet ved hans egne Jagttagelser og indrettet efter Ridderens Hr. Linnæi, nu brugelige systematiske Orden. Ved saadan Hr. Teilmands heel patriotiske, og paa ugemeene Indsigter i Natur-Læren, grundede Omhyggelighed, haver man seet sig i Stand til, at giøre denne Catalogum desto fuldstændigere, men da de Danske Navne af hannem sielden, og af Doct. T. Hoim aldrig, settes hos de latinske, saa haver jeg af Hr. Peder Kylling og andre Herbarister, omhyggeligen ladet samme opsøge, og hver paa sit Sted tilføye, brugende der i een af vore vindskibeligste og kyndigste Candidatis Medicinæ, navnlig Jens Bang, Alumnus Collegii Elerſiani; thi den Regel: Unicuique in sua arte credendum, haver i dette og andet, syntes mig fornødent at følge, da min egen Kundskab om Vexterne, sielden strekker sig til differentiam specificam.

Fra

I. MONANDRIA.

Monogynia.

Salicornia * europæa herb. 538. Salt-Urt, Glas-Urt.

Hippuris vulgaris. 276. Heſte-Rumpe, ſom voxer i Vand med lange Børſter.

Digynia.

Callitriche verna N.

Autumnalis N.

Blitum capitatum 96. †. Skov-Meld, ſom faaer Bær.

II. DIANDRIA.

Monogynia.

Circæa lutetiana 210. Det ſtore ſlags St. Stephens Urt.

Alpina 211. Det lille ſlags St. Stephens Urt.

Veronica maritima 1055. Vand Aerenpriis, med ſmale Blade.

Spicata 1056. liden Aerenpriis.

*Officinalis 1054. Aeren Pris, Aern og Priis.

Veronica ſerpyllifolia 1057. Liden Aeren-Priis med vild Timians-Blade.

*Beccabunga 57-59. Lemmike, Veed-Arfve med rundagtige Blade.

Anagallis aqvatica 61. Lemmike, Vand-Arfve med langagtige Blade.

ſcutellata 62. 1058. Lemmike, Vand-Arfve med ſmaa Blade.

*Cha-

Fra Velærværdige Hr. NIELS SEERUP i Horne ved Foborg ſaaſom en god Botanicus, er mig og nyeligen indløben en god Fortegnelſe, dog der i ingen uſedvanlige Værter, naar man undtager de fremmede og med Fkid indførte Coloniſter, om hvilke her ikke egentligen ſporges.

*Chamædrys 1001. Vild-Teucrium.

agreſtis 34. Arfve med Slag-Urts Blade.

arvenſis 31. Arfve med Aerenpriis-Blade.

hederæfolia 30. Arfve med vedbende Blade.

triphyllos 32. Blaae Arfve med trekloftede Blade.

peregrina N.

Pingvicula vulgaris 798. Vibe-Fit, Haar-Vext

Utricularia vulgaris 670. Vand-Rollike med guule Blomſter.

Verbena * officinalis 1053. Jern-Urt, Hofved-Urt.

Lycopus europæus 642. Vand-Marru.

Digynia.

Anthoxanthum odoratum 429. Græs med guule Ax.

III. Triandria

Monogynia

Valeriana dioica 1041. Liden Baldrian.

*officinalis 1040. Vild Baldrian, Valerian, Dyne-Roed, vild Nardus.

Locuſta 545. Fette-Kaas.

Iris * Germanica 526 †. Blaae Lilier, Sverd-Lilier.

*Pſeud-Acorus 15. Guule flæer Lilier, Sverd-Lilier, Harſe-Bonner.

Schenus mucronatus 455. Cyper-Græs.

Scirpus paluſtris 531. Stor Siv med Heſte-Rumpes Knoppe. Bruges til Matter og Heſte-Puder.

acicularis N.

fluitans 532. Liden Siv med Heſterumpes Knoppe.

Iacu

lacuſtris 529. Stor Siſ.
maritimus N.
ſylvaticus 250. 458. Cyper-Græs.
Eriophorum vaginatum 437. Det lille ſlags Ager-Ull.
polyſtacyon 436. Ager-Ull.
Nardus ſtricta 439. Sene-Græs, Sive-Græs.
Digynia.
Phalaris phleoides 431. Det ſtore Donhammers Græs.
arundinacea picta 423 †. Spanſk ſtribet Græs.
Panicum glaucum 471 †. Hirtz-Græs med blode Ax.
Crus galli 470. Hirtz-Græs med mange Ax.
Phleum pratenſe N.
arenarium 433. Det lille Strandon Hammers-Græs.
nodoſum 432 †. Det lille Donhammers-Græs.
Alopecurus pratenſis 434. Refrumpes-Græs.
geniculatus 427. Hvit Suppe-Græs.
Agroſtis ſpica venti 419. 422. Hvine-Græs. † Græs, ſom voxer med en Koſt iblant Kornet.
rubra N.
canica N.
Aira-coerulea 435. Græs med blaaeagtig Tox. Hr. Teilman kalder den et viſt Tegn paa gode Enge.
aqvatica N.
cæſpitoſa 422. Græs, ſom voxer med en Koſt iblant Kornet.
caneſcens 441. Hvas Sive-Græs.
præcox N.

Melica ciliata 476. Laadet Hafre-Græs.
nutans 477. Hafre-Græs med faae Korn.
Poa aqvatica 425. Stor Vand-Græs med brede Blade.
trivialis N.
pratenſis 421. Gemeen-Græs.
annua N.
compreſſa N.
Brixa media 418. Det lille Bever-Græs, Kiærligheds-Græs.
Dactylis glomerata 430. Græs med hvaſſe Blade.
Cynoſurus criſtatus 428. Hane-Kams-Græs.
paniceus 472. Hirtz-Græs med ſkarpe Ax.
Feſtuca ovina 440. Lidet Sive-Græs.
decumbens 475. Liggendes Heyre-Græs.
elatior N.
fluitans 426. Suppe-Græs, Manna-Græs.
Bromus ſecalinus 594. 596. Heyre. † Vild-Heyre.
ſterilis 307. † Heyre, ſom voxer iblant Hafre.
tectorum 308 Laaden-Heyre, ſom voxer iblant Hafre.
giganteus N.
Avena fatua 101. Flu-Hafre, Vild-Hafre.
pratenſis N.
Arundo phragmites 82. Gemeen-Ror, ſom voxer udi Moratzer, giver det bedſte Tag.
arenaria 415. Sene-Græs, Klitte-Tag, Hielme
epigejos 424. Græs med Ror-Top.
Lolium perenne N.

temu-

temulentum 595. 474. Svingel, Dude. † Heyre-Græs med lange Ax.

Elymus arenarius 448. 479. Spis Strand-Græs. † Blaalig Hvede-Græs.

Hordeum murinum 473. Stor Biug-Græs. Fandens-Ax.

Triticum * repens 416. Hunde-Græs, Knoppe-Græs, Knæ-Græs.

Trigynia.

Montia fontana 42. Den mindſte Arfve.

IV. TETRANDRIA

Monogynia

Dipſacus fullonum 256. † Stor vild Karde-Tidſel.

piloſus 257. † Liden Karde-Tidſel.

Scabioſa * Succiſa 673-678. Dievels-Bid.

arvenſis 942. 944. 947. Skabios. † Skaburt.

columbaria 943. Skaburt med kloftede Blade, og blaae Blomſter.

Sherardia arvenſis 916. Liden Farber-Rode, med blaae Blomſter.

Aſperula * odorata 86. Skovmærke, Bokar, Myſike.

Galium paluſtre 381. Klammer-Urt, ſom voxer i Moratzer

uliginoſum 382. Liden Klammer-Urt med hvide Blomſter.

ſaxatile 379. Liden guul Klammer-Urt.

*Verum 378. Klammer-Urt med guule Blomſter.

Mollugo 380. 917. 672. (Klammer-Urt med hvide Blomſter. † (Glat vild rode, Bierg hvide Klammer-Urt med ſmale Blade.

boreale 918. Glat Enge-Rode.

Aparine 71. 72. Beyler, Snerrer, ſmaae Burrer. † Snerrer med glat Froe.

Plantago * major 799. 800. (Stor Vegbreed, Faare-Tunge med glatte Blade.

(Vegbreed med mange Spidſe paa en Stilk.

media 801. Laadne Vegbred med brede Blade.

lanceolata 803. Stor ſmale Vegbred, ſpitz Vegbred.

dubia (Linn. Fl. Sv. 132) 805. Liden Vegbred med ſmale Blade, Trolde-Hoved.

maritima 239. 240. Strand Krage-Tæer, Rafne-Foed. † Spettede Krage-Tæer.

Coronopus 238. 809. (Vild laaden Krage-Tæer, Rafne-Foed, Strand Vegbred.

uniflora B.

Cornus ſangvinea 237. Vild Corneolin-Træe.

ſvecica 781. 782. Honſe-Bær. † Honſe-Bær med et Blomſter i et andet.

Alchemilla * vulgaris 19. Love-Foed, Synav.

Digynia

Aphanes arvenſis 949. Frue Veneris liden Kam, Jomfrue-Kam.

Cuſcuta europæa 243. Stor Hor-Silke.

* - - epithymum 244. Det ſmaae ſlags Hor-Silke.

Tetragynia

Ilex Aqvifolium 16. †. Heſſel-Torn, Chriſt-Torn, Mare-Torn, Skov-Tigel.

Potamogeton natans 831. Stor flydende Vegbred, med runde Blade.

perfoliatum 836. Igiennemvoxende flydende Vegbred.

lucens 835. Flydende Vegbred med ſmale glinſende Blade.

criſpum

crispum 837. 844. (Flydende Veybred med kruſede Blade, Froe Lactuk. (Flydende Veybred med langagtige kruſede Blade.

compreſſum 839. Flydende Veybred med Hunde-Græſſes Blade.

pectinatum 838. Græsagtig flydende Veybred.

marinum N.

puſillum 842. Haaragtig flydende Veybred.

Ruppia maritima N.

Sagina procumbens 49. Arfve med ſmale Blade.

V. PENTANDRIA

Monogynia.

Myoſotis ſcorpioides 266-272. Skorpions-Urt.

Lappula 249. Hunde-Tunge med ſmaae blaae Blomſter.

Lithoſpermum * officinale 591. 592. (Steen-Bikke, Steen-Brakke, Steen-Hirz. (Steen-Bræk med brogede Blade.

arvenſe 593. Steen-Bræke med ſort Froe, Sper-Klinte, Steen-Klinte.

Anchuſa * officinalis 123. 124. (Oxe-Tunge med blaae Blomſter. (Oxe-Tunge med hvide Blomſter.

anguſtifolia B. †.

Cynogloſſum * officinale 247. 248. (Hunde-Tunge, Uld-Borrer. (Uld-Borrer med hvide Blomſter.

Pulmonaria * officinalis 854. 855. (Lunge-Urt med ſpettede Blade. (Lunge-Urt med brede Blade.

anguſtifolia 856. Lunge-Urt med ſmale Blade.

Sym-

Symphytum * officinale 225. 226. (Stor Conſolida, Kulſukker-Brod.
(Kongſalve-Roed.
(Stor Kongſalve-Roed med hvide
(Blomſter.

Aſperugo procumbens 127. Liggendes vild Oxe-Tunge.

Lycopſis arvenſis 125. 126. (Liden Oxe-Tunge med blaae Blomſter.
(Liden Oxe-Tunge med purpur Blomſter.

Echium vulgare 263-265. Vild Oxe-Tunge.

Primula veris * officinalis 1046. 1049. (Koe-Drifver, Koe-Drofvel, Hane
(Laag, hvid Betonie.
(Koe-Drofvel med hvide Blomſter.

---elatior 1047. 1050. (Vilde Koe-Drifver uden Lugt.
(Koe-Drofvel med et Blomſter i et andet.

---acaulis 1048. †. Vilde Koe-Drifver med et Blomſter paa hver Stilk.

farinoſa 1051. 1052. (Enge-Stierne, blaae May.
(Enge-Stierne, blaae May med runde Blade.

Menyanthes * trifoliata 1013. Bukke-Blade, beeſke Klefver.

Hottonia paluſtris 663. 664. (Vand-Rollike, hvide Vand-Fioler.
(Vand-Rolliker med rødagtige Blomſter.

Lyſimachia vulgaris 620. Fredlos, Baſt-Art, Due-Urt med guule Blomſter.

thyrſiſtora 621. Due-Urt med guule Knoppe.

nemorum 56. † Guul Gaaſe-Heel, guul Arfve.

*nummularia 727. Peng-Urt, Penge-Blad med guule Blomſter.

Anagallis * arvenſis 55. Gaaſe-Heel, Rod-Arfve, grine ved Dag, grine ved Middag.

Con-

Convolvolus arvenſis 234. 235. (Snerle, Rofve-Log, vor Frues Serk, ſmaae Snerrer. (Snerle med rode Blomſter.

ſepium 232. 233. (Vor Frues-Særk, Stor-Snerle, Snerrer. (Stor-Snerle med Purpur-Blomſter.

Campania rotundifolia 136-138. Smaae Klokker.

patula 907. Liden vild Rapunzel.

Rapunculus 902. †. Gemeen Rapunzel.

perſicifolia 906. Vild Rapunzel med ſtore blaae Blomſter.

Trachelium 139. Store vilde Klokker, Hals-Urt.

glomerata 140. Liden Hals-Urt, vilde Klokker.

cervicaria 141. Hals-Urt med langagtige Blade.

thyrſoides 142 †. Hals-Urt med Echii Blade.

Phyteuma ſpicata 903 †. Refrumpes Rapunzel.

Samolus valenandi 60. Lemmike med ſmaae runde Blade.

Lonicera * Periclymenum 780. Gede-Blod, Skov-Lillie, Loberoſe.

alpigena 186. †. Smaa vilde Kirſebær.

Verbaſcum * Thapſus 1042. Konge-Lius med laadne Blade og hvide Blomſter.

Lychnitis 1043. Konge-Lius med laadne Blade og hvide Blomſter.

*nigrum 1044. 1045. (Konge-Lius, Lyſe-Brand. (Konge-Lius med hvide Blomſter.

Blattaria 114. †. Mol-Urt med hvide Blomſter.

Datura * Stramonium N.

Hyoſchyamus * niger 509. Bulme So-Bonne, Honſe-Bonne, Fandens Punge, Horſetænder.

Atropa * Belladonna

Solanum * Dulcamara 981. 982. (Hunde-Bær, beeſk Søde, bitter Søde.
(Bitter Søde med hvide Blomſter.

*nigrum 975. 977. (Nat-Skade, Sovbær, Svine-Urt, Hunde-Urt.
(Nat-Skade med røde Bær.

Rhamnus * cathartieus 909. Kaars-Bær-Torn, Vigre-Torn, Vrie-Bær-Torn, Vrie-Bærs-Træe.

*Frangula 27. Torſte-Træe.

Eronymus europæus 298. Beenved.

Ribes * rubrum 480. Vilde-Rode, Ribs, St. Hans Bær.

*nigrum 481. Soel-Bær.

Hedera Helix 483-485. Ved-Bende.

Glaux maritima 401. Strand-Iſop med ſmaae røde Blomſter.

Digynia

Aſclepias * vincetoxicum 84. Svale-Roed med hvide Blomſter.

Herniaria * glabra 820. Piſſe-Urt, Brid-Urt.

Chenopodium * Bonus Henricus 558. Stolt Hændrik.

urbicum N.

rubrum 97. Bred Skovmeld, med tykke Blade, Gaaſe-Foed.

album 92. Vild hvidſkinnende Meld.

viride 93. Liden Skov-Meld.

hybridum 94. Bred Skov-Meld med tynde Blade.

glaucum N.

*Vulvaria N.

polyſpermum 116.

maritimum 540. Liden Salt-Urt med glindſende Frøe.

hirſutum 541. †. Laadne Salt-Urt.

Sal-

Salſola * Kali 542. Stickende Salt-Urt.

Tragus B. †.

Ulmus * campeſtris 1092. Elme, Elme-Træe.

Gentiana Pneumonanthe 388. Liden Engion med ſmale Blade.

* centaurium 180. 181. (Tuſind-Gylden, Tuſind-Dyder, Jord-Galde. (Ager-Porſs med rode Blomſter. (Ager-Porſs med hvide Blomſter.

---pollicare 182. Den mindſte ſlags Tuſind-Gylden, Aurie.

Amarella 389. 390. (Liden Enzian. (Liden Enzian med hvide Blomſter.

* campeſtris 391. Liden Enzian med ſmaae Purpur-Blomſter.

Eryngium * maritimum 294. Strandmands Troe, Mands-Hielp, Hundrede Hoved.

campeſtre 293. †. Biergmands Troe.

Hydrocolyte vulgaris 885. Vand Kragetæer, med Navle Urts Blade.

Sanicula * europæa 938. Sanikel.

Bupleurum * rotundifolium. 779. †. Igiennem Vext.

Tordylium Anthriſcus 178. Betlers-Luus med rodagtige Blomſter.

Caucalis leptophylla 179. †. Betlers-Luus med ſmaa Blomſter.

Daucus * Carota 251. 252. (Vilde guule Roder, Fugle-Reede, Derre-Urt, Vild Paſtinakel. (Derre Urt med purpur Blomſter.

Conium maculatum 205. Skarn-Tyde med plettede Stilke, Hunde Kex.

Selinum paluſtre 74. Vild Peterſilie.

Athamanta Oreoſelinum 968. Vilde guule Rodder, ſom voxer i Enge.

Heracleum Sphondylium 995. 996. (Biorne Klov. (Biorne Klov med ſmale Blade.

Liguſticum * Leviſticum 582. †. Loe, Stilk.

Scoticum 75. Strand-Peterſilie.

Angelica * Archangelica 63. Angelica, Engelſker, Engel Urt. Hr. Teilmand anſeer Archangelica for at være en Coloniſt.

*ſylveſtris 65. Vand Angelik.

Sium-latifolium 972, 973. (Vand Peterſilie, Vandmerke, med langagtige Blade. (Vand Paſtinak med brede Blade.

nodiſtorum B.

Siſon inundatum N.

Oenanthe fiſtuloſa 732. Vand Sten-Brek.

crocata 733. Steen-Brek med Korfvel-Blade.

Phellandrium aqvaticum 209. Skarn-Tyde, ſom voxer i Moradſer.

Cicuta * viroſa 974. Vand Peſtinak med ſmale Blade.

Æthuſa Cynapium 208. Skarn-Tyde, ſom voxer i Moradſer.

Scandix Pecten Veneris 948. †. Frue Veneris Kam, Jomfrue-Kam.

* Cerefolium 184. Tam Korfvel.

Anthriſcus 718. Vild Korfvel, med hvas Froe.

Chærophyllum * ſylveſtre 717. 206. (Vild Korfvel med glat Froe. (Stor Skarn-Tyde med kandede (Stilke.

temulentum 185. Vild Korfvel.

Imperatoria * Oſtruthium 525. †. Meſſer-Urt.

Paſtinaca * ſativa 772. Vild Paſtinak med brede Blade.

Carum * Carvi 177. Kummen, danſk Kummen.

Pim-

Pimpenella* Saxifraga 794. 795. 797. (Stor Qvæſe Urt, Steen Brekke med en hvid Koſt. liden Steen Brekke, vild Pimpinelle med brede Blade, Bierge Roed.

Apium* graveolens 73. Peterſilie, ſom voxer udi Moratſer, Vand merke.

Agopodium Podagraria 64. Vild Angelika, Svalder-Kaal, Svine-Kaal.

Trigynia.

Viburnum Opulus 937. Vand-Hyld, Skov-Hyld, Ulkrykke-Træe, Ulvebe, Fugel-Bær.

Sambucus* Ebulus 262. Sommer-Hyld, Attik.

*nigra 936. Gemeen Hyld, Hylde-Træe.

Alſine media 39. 40. (Middelmaadig Arſve. Middelmaadig Arſve med braagede Blade.

Tetragynia.

Parnaſſia paluſtris 497. Hvid Lever-Urt, Lever-Blomſter.

Pentagynia.

Statice Armeria 174. 175. liden Bierg Nellike med runde Knoppe.

Limonium 587. Limon Urt.

Linum* catharticum 45. 590. (liden Arſve med Hor Knoppe. liden vild Hor med hvide Blomſter.

Radiola 46. den mindſte Arſve med Hor Knoppe.

Droſera* rotundi folia 911. Soel Dag, Himmel Dag med runde Blade.

Longifolia N.

Polygynia.

Myoſurus minimus 507. Munſe Rumpe.

VI. HEXANDRIA.

Monogynia.

Narciſſus Pſeudo Narciſſus 719. †. Paaſke Lilie, guul Narciſſe.

Allium Scorodopraſum 22. Bierg Hvide Løg med brede Blade.

carinatum 21. Bierg Hvide Løg med ſmale Blade.

ſphærocephalum 23. †. Bierg Hvide Løg med runde Hoveder.

vineale 25. †. Hvide Løg med ſmale Blade.

Oleraceum N.

Urſinum 24. Hvide Løg med breede Blade, Ramſe.

Tulipa ſylveſtris N.

Ornithogalum luteum 760. Fugle-Melk med guule Blomſter.

minimum N.

Anthericum ramoſum 790. Ederkop-Urt med ſmaae hvide Blomſter.

Offifragum 87 Been Brud. Hr. TEILMAND forſikrer at den her ikke giør Creaturet nogen ſaadan Skade, ſom i Norge tillegges den.

Aſparagus * officinalis maritimus 85. Strand Asparris.

Convallaria * majalis 583. 584. (gemeene Lilie Konval, Maymaaneds Blomſter. (ſtor Lilie Konval.

verticillata 813 Hvide Roed med ſmale Blade.

* Polygonatum 812. 814. (Hvide Roed med brede Blade, og vellugtendes Blomſter, Sminke-Roed. (Hvid Roed med ſtore dobbelte Blomſter.

Multiflora 811. Hvid Roed, Verke Urt, Salamonis Signet, Bukkebær.

bifo-

bifolia 585. 586. (liden Lilie Konval, et Blad.
(liden Lilie Konval med tre Blade.

Hyacinthus botryoides 508. †. liden Drue Hiacinth med blaae Blomſter.

Acorus * Calamus. 14. Calmus, vellugtendes Flæe.

Juncus conglomeratus 535. glat Liuſe-Siv.

effuſus 534. ſkarp Liuſe-Siv.

filiformis N.

articulatus 442. 443. (Siv Græs, ſom voxer i Skoven.
(Siv Græs, ſom voxer i Vand.

bulboſus. 444. et lidet ſlags Siv Græs.

bufonius 446. ſtor tuze Græs.

piloſus 460. Et lidet ſlags haaragtig Græs med brede Blade

campeſtris 457. 461. (Cyper-Græs med Haar paa.
(Haaragtig Græs med Loppe Urts Knoppe (*).

Peplis

(*) Velbaarne Hr. Capitain TEILMAN, ſom ved ſin meddeelte Flora Cimbrica fra Skads Herret i Riber Stift, haver hiulpet meget til Fuldſtændigheden af denne Opregnelſe, ſetter til ſidſt nogle Ord, ſom formedelſt deres Henſigt til Oeconomiens Nytte, bør her læſes udførligen, nemlig ſaaledes. „Foruden de tilforn paa ſit Sted, anførte Junci, voxer her endnu paa Marſk Engene, en Juncus, af Indbyggerne kaldet *Harrild*. Den kand jeg ikke ſee at findes, enten hos Linnæus, Rajus, Schuchzerus eller J. Bauhinus. Jeg har ſendt den til Kiøbenhavn, for at faae nærmere Oplysning, men forgieves. Imidlertiid er ſamme vel den rareſte af alle Juncis, ja af de fleeſte Græs-Arter. Ingen mig bekiendt udyrket Plante (Lyng alleene undtagen) voxer ſamlet i ſaadan Mængde og ſaadan Godhed, ſom denne, ſaa at naar man ſeer vore Marſk-Enge, hvor den er lavagtig, ſkulle man tænke, de vare beſaaede alleene med denne Juncus. Det er den, ſom udgiør den ſtørſte Deel af Merſk-Græſſet paa det lave, ligeſom hvide Klever, paa det høyere. Naar Høet deraf tørres, ſeer det ſortagtigt ud, ſaa at man endog langt fra, med

Vis-

Peplis Portula 47. Arfve, ſom voxer i Moratſer med vild Timians-Blade, Vand-Portulak.

Trigynia.

Rumex maritimus 561. Rød Strand Skreppe.

criſpus 556. Spitz Skreppe med kruſede Blade.

*acutus 554. 555. (rød Skreppe, guul Skreppe, Rhabur.
(Rhabur med ſmale Blade.

*acetoſa 9. gemeene Syre, Suur Kaal.

acetoſella 10. 11. (ſpitſe Syrer, ſmaae Syrer.
(det mindſte ſlags vilde Syrer.

Triglochin paluſtre N.

maritimum 445. Strand-Siv-Græs.

Polygynia.

Alisma Plantago ▽ 807. 808. (Vand Vegbred med brede Blade, Gotberaad.
(Gotberaad med ſmale Blade.

natans B.

ranun-

Viished kand kiende et Læs Marſk-Høe fra andet Høe. Den maa vel vexes og tørres, førend den bliver indaget, thi ellers brænder den (formedelſt ſin ſtore Fedme) tilſammen, og ſom jeg ſelv har ſeet, til Kull, dog foruden Lue-Ild, ſaa vidt jeg veed. Til at foere med, er denne Art overmaade god; thi Creaturet bliver der af lige ſaa feed ſom af Havre eller andet reent Korn. Dette vide Oxen-Kisbere, ſom derfor ey ere ſaa villige til at kisbe paa de Gaarde, hvor der foeres med dette Høe, ihi de frygte at Studene ey have faaet Korn, ſkiønt de ſee dem at være feede. Men om Sommeren naar de faaer dem paa deres Græs, ere de vel tilfreds.„ Saa vidt Hr. Teilmand, hvis Ord burde tiene til Eftertanke om en videre Forplantelſe af denne ypperlige og os ſærdeles tilhørende Græs-Art, paa de Steder, hvor Grundens Liighed ſynes at kunde tilraade et Forſøg.

ranunculoides B.

VII. HEPTANDRIA.

Monogynia.

Trientalis europæa 861. 862. (Stor Vinter-Gron med Honſe-Bids Blomſter. (Liden Vinter-Gron med Honſe-Bids Blomſter.

VIII. OCTANDRIA.

Monogynia.

Epilobium anguſtifolium 630. Due Urt med lange Froe-Huſe og Pile Plade.

hirſutum 622. 623. (Laaden Due Urt med langagtige Froe Huſe. (Laaden Due Urt med ſmaae Blomſter.

montanum 625. ſtor glat Due Urt med langagtige Froe Huſe.

tetragonum 627. 628. †. (liden glat Due Urt. (liden glat Due Urt med hvide Blomſter.

paluſtre 629. glat Due Urt med ſmale Blade.

Vaccinium * myrtillus 1086. Blaae-Bær med langagtige kerfvede Blade.

uliginoſum 1087. 1088. (Bolle-Bær, Boller. Torres og bruges i Mad. (Boller med runde Blade.

* Vitis idæa 1090. Tyttebær, Kroſingbær, Kroſlinger. Paa Hedemarkerne i ſtor Mængde.

Oxycoccos 1090. Trane-Bær.

Erica-Vulgaris 284. 285. (Gemeen Liung. (Gemeen Liung med hvide Blomſter.

cinerea 286. 287. †. (Lav Liung. (Lav Liung med hvide Blomſter.

Tetralix 288. ſmuke Liung med mange Spidſer.

Daphne * Mezereum B.

Trigynia.

Polygonum * Biſtorta 113. †. Slange Urt.

amphibium 788. 833. 834. (Pile Urt med glinſende Blade. (flydende Vandbred med Pile Blade. (flydende Vandbred med brede glindſende Blade.

*Hydropiper 785. 786. (bitter Pile Urt, Vand Peber med røde Blomſter. (Vand Peber med hvide Blomſter.

Perſicaria 783. 784. (plettede Pile Urt, Loppe Urt. (Pile Urt foruden Plette.

*aviculare 815-817. Vejе Græs, hundrede Knuder, Hønſe Græs.

Convolvolus 236. Snerle med trekantede Frøe.

Tetragynia.

Paris * qvadrifolia 978. 980. et Bær, Ulfs Bær, Fire Blad, Ule-Blod.

Adoxa Moſchatellina 876. Desmerurt, Desmerknop.

Elatine Hydropiper N.

IX. ENNEANDRIA.

Hexagynia.

Butomus umbellatus 533. Siſ med rodagtige Blomſter.

X. DECANDRIA.

Monogynia.

Monotropa Hypopithys 736. ſtor Slange Tunge med ſpitſe Blade.

Ledum * paluſtre B.

Andromeda polifolia 212. Vild Rosmarin.

Ar

Arbutus * uva urſi 1089. Meelbær, paa Hedemarkerne.
Pyrola * rotundifolia 859. Vinter Grøn, Vinter Lilie.
minor B.
ſecunda 860. Vinter Grøn med ſpidſe Blade.
Digynia.
Chryſoſplenium alternifolium 941. guul Steen Brek.
Saxifraga * granulata 940. hvid Sten Brek.
tridactylites 771. Mægle-Urt.
Sclerantus annuus 818. Tand-Urt, Kaavel.
perennis 819. Tand-Urt med hvide Blomſter. Tegn til ſlet Grund.
Saponaria * officinalis 939. †. gemeen Sæbe Urt.
Dianthus Armeria 164. Vild Koſt-Negliken.
deltoides 165. Vild Negliken med ſmale Blade.
plumarius 168. †. vellugtendes Græs-Negliken med hvide Blomſter.
arenarius 166. liden Vild Negliken.
ſuperbus 167. vellugtendes Græs-Negliken med purpur Blomſter.
Trigynia.
Cucubalus baccifer 33. †. opklyfvende Arfve.
Beben 614. Skum Neglike.
Silene nutans 615. Laaden Tierre-Urt.
Armeria 619. Tierre Urt med brede Blade og røde Blomſter.
Stellaria nemorum 35. meget høy Arfve.
Holoſtea 171. 172. (Øyen-Troſt, Græs med ſtore Blomſter. (ſtor Øyen-Troſt Græs, ſom voxer udi Enge.
Graminea 173. Øyen-Troſt Græs med ſmaae Blomſter.

--- ▽: tica 44. 48. (Arfve med lange Blade.
(Arfve, ſom voxer paa fugtige Steder.

Arenaria peploides 50. Strand Arfve med Portulaks Blade.

ſerpyllifolia 43. liden Arfve med mange Stilke.

rubra 992. 993. (Knæe Græs med purpur Blomſter.
(Strand Knæe Græs.

Pentagynia.

Sedum * Telephium 1000 St. Hans Urt, tyk Blad, Kræft-Urt. I Sandet ved Haf-Siden.

Album B.

* acre 956. liden Sten Urt, Blade los, Helle Knop.

ſexangulare N.

Oxalis * Acetoſella 1010. 1011. (Gøge Mad, Suur Klefver.
(Suur Klefver med purpur Blomſter.

Corniculata 1012. †. hornede Gøde Mad.

Agroſtema Githago 613. Klinte. Nogle Provintzer, ſaaſom Skads-Herret: ere aldeles frie for dette Ukrud efter Hr. TEILMANDS Beretning.

Lychnis chalcedonica 607. bram guule Spring Levenker med enkelte Blomſter.

Flos cuculi 169. 170. (Hofmod med enkelte røde Blomſter.
(Græs-Neglike med hvide enkelte Blomſter.

Viſcaria 616-618. Tierre-Urt, Beeg-Urt.

dioica 608-612. laaden Vild Neglike.

Ceraſtium vulgatum N.

ſemidecandrum 36. liden laaden Arfve.

arvenſe B.

aqva-

(Vand-Arſve.
aqvaticum 29. 37. 38. (ſtor Arſve, Honſe Bid.
(den ſtorſte Arſve med Natſkade Blade.

Spergula arvenſis 991. Knæe Græs.

nodoſa. 51. knodrede Strand-Arſve.

XI. Dodecandria.

Monogynia.

Aſarum * europæum 83. Hoſſel-Urt.

Lythrum Salicaria 631. Katte-Urt med purpur Blomſter.

Digynia.

Agrimonia * europatoria 17. Agermaane, Katte-Stiert, Svine-Rumpe.

Trigynia.

Reſeda Luteola 606. Vau, Svine-Rumpe.

Euphorbia Peplus 297. Skade-Melk, Fugle-Melk, Vorte-Urt, Farve-Urt.

* helioſcopia 296. Trold-Kones-Melk, Ulve-Melk, Fandens-Melk.

Dodecagynia.

Semper vivum * tectorum 957. ſtor Huus-Log.

XII. Icosandria.

Monogynia.

Prunus Padus 183. Heggebær, vilde Kirſebær.

* ſpinoſa 851. liden ſlaaen Torn.

Digynia.

Cratægus Aria 987. Arel-Bær, Borringholms Roſiner.

* oxyacantha 766. Hage-Torn, Hafn-Torn.

Trigynia.

Sorbus * Aucuparia 986 Røn, Ronne-Træe.

Pentagynia

Meſpilus Cotoneaſter N.

Pyrus * Malus 637. 638. (Store Skou-Æble.
(Smaae Skou-Æble.

Spiræa * Filipendula 309. 310. (Bierge-Mandel, Galte-Kneppe med enkelte Blomſter, rød Sten-Brek, Bonder-Muſkat.
(Bønder-Muſkat med dobbelte Blomſter.

*Ulmaria 103. 104. (Mød-Urt, Gede-Skæg.
(Mød-Urt med runde Blomſter.

Polygynia.

Roſa eleganteria 912. Engel-Torn, vellugtende Vild-Roſe.

*canina 913. Vilde-Roſer, Hyfven-Torn, Hunderoſer.

ſpinoſiſſima 914. Vellugtendes Vild-Roſe med hvide Blomſter.

Rubus * idæus 921. 922. (Hind-Bær, Hind-Bær-Riis med rød Frugt.
(Hind-Bær med hviid Frugt.

cæſius 920. Blaae-Bær, Kor-Bær.

fruticoſus 919. Brame-Bær, Biørne-Bær.

ſaxatilis 194. Frue-Bær.

*Chamæmorus 195. Molte-Bær, Multi-Bær.

Fragaria * veſca 328. Jord-Bær, Jordbær-Riis.

Potentilla * Anſerina 845. Stor-Rollike, Solv-Urt, Gaaſe-Urt.

rupeſtris 868. Nakke-Bær.

opaca 866. †. Laaden Fem-Fingers-Urt med guule Blomſter.

argentea 867. Fem-Fingers-Urt med graae Blade, Bierg Fem-Fingers Urt.

verna

verna 865. Liden Fem-Fingers Urt med gule Blomſter.

*reptans 864. Stor Fem-Fingers Urt, Femblad.

norvegica 1020. Klever med Jorbær-Blade.

Tormentilla * erecta 1008. Tormentille, Blod-Urt, Blod-Roed, Rødme.

Geum * urbanum 159. Benedict-Urt, Neglike-Roed.

rivale 160-163. Benedict-Urt, ſom voxer ved Vand.

Comarum paluſtre 869. Stor Fem-Fingers Urt, ſom voxer i Moratſer.

XIII. Polyandria

Monogynia

Actæa ſpicata 13. Drue-Munke, Chriſtophers-Urt, Faare-Lorte.

Chelidonium * majus 196. Stor Svale-Urt, ſtor Chelidonia.

Glaucium 767. †. Valdmue med lange Froe-Huſe.

Papaver Argemone 78. Det lille ſlags vilde Valdmue.

*Rhæas 768. Vild-Valmue, Korn-Roſe.

dubium 769. Gemeene Valdmue.

Nymphæa * lutea 731. Stor Aakande med guule Blomſter, Kierlinge-Kruus.

alba 728. Stor Aakande med hvide Blomſter, Soe-Blommer.

Tilia * europæa 1007. Lind, Linde-Træe.

Ciſtus Helianthemum 487. Jord Vedbende med hvide Blomſter.

Trigynia

Delphinium Conſolidæ 229-234-. Ridder-Spore, Hane-Sporre, blaae Hane-Foed.

Aconitum Napellus 42. Den mindſte Vand-Arfve.

Pentagynia.

Aqvi-

Aqvilegia * vulgaris 76. Vild-Akkeley med blaae Blomſter.

Hexagynia

Stratiotes Aloides 28. Vand-Aloe.

Polygynia

Anemone * Hepatica 1028. 1032. Eddel-Klefver.

vernalis 858. Veyer-Urt med hvide Blomſter.

*Pulſatilla 857. Blaae Veyer-Urt, blaae Koe-Bielde, blaae Oxe-Orn.

*nemoroſa 870. 871. 874. (Hvide Ved, ſmaae hvide Kragetæer. (Kragetæer med dobbelte Blomſter. (Kragetæer med Purpur-Blomſter.

ranunculoides 872. 873. (Hvide Ved med bleg gule Blomſter. (Hvide Ved med gule Blomſter.

Thalictrum minus 1004. Liden Knep i Panden ſom voxer ved Stranden.

flavum 1003. Knep i Panden med ſmalle Blade.

aqvilegifolium 1002. Knep i Panden med breede Blade.

ſimplex B.

Ranunculus * Flammula 890. 891. (Froernes Peber, liden guul Hane-Foed med lange Blade. (Vand-Hane-Foed med kervede Blade.

reptans 888. Krybendes Hane-Foed med enkelte guule Blomſter.

lingva 889. Stor guul Hane-Foed med lange Blade.

amplexicaulis 887. †. Kragetæer med Vevbreds Blade.

*Ficaria 197. Liden Svale-Urt, liden Chelidonia.

auricomus B.

ſceleratus 883. Skarp Hane-Foed, Vand-Merke, Pugge-Peber.

bul-

(Kragetæer med runde Rødder.
bulboſus 879. 880.(Hane-Foed med runde Rødder og ſvovelgule
(Blomſter.

repens 878. Laaden Krage-Tæer.
polyanthemos N.

(Kragetæer, Hane-Foed, Smørleger, Smør-
acris 877. 884. (Urt.
(Hane-Foed med ſmaae dobbelte gule Blomſter.

arvenſis 882. Kragetæer med pigede Froe-Huſe.

hederaceus 894. †. Vand-Hane-Foed med vedbende Blade.

(Hoed Vand-Kragetæer med runde
(og haaragtige Blade.
aqvatilis 893. 895. 665-667. (Haaragtig Vand-Hane-Foed.
(Vand-Rollike.

Trollius europæus 886. Enge-Blomme, Kabeleye.

(Smør-Urt, Kabeleye, Enge-Blomme, Koe-
Caltha paluſtris 134. 135. (Blomme.
(Enge-Blomme med dobbelte Blomſter.

XIV. Didynamia.

Gymnoſpermia.

(Ædel Vund-Urt med blaae Blomſter.
Ajuga * pyramidalis 227. 228.(Ædel Vund-Urt med Kiød-farvede
(Blomſter.

reptans B. †.

Teucrium * Scordicum 950. Skordium, Løgs-Urt, Fiſke-Mund.

(Stor Katte-Mynthe, Siiſen-Brandt, Katte-
Nepeta * Cataria 655. 656.(Foed, Katte-Urt, Katte-Glæde.
(Stor Katte-Mynthe med brogede Blade.

Betonica * officinalis 109. Betonie med Purpur-Blomſter.

annua hirſuta. 969. †. Laaden Lid-Urt.

Mentha ſpicata viridis 651. 652. †. (Mynthe med ſmalle Blade.
(Vild Spitz-Mynthe.

aqvatica 653. Stor Horſe-Mynthe, Heſte-Mynthe.

*arvenſis 132. Ager-Mynthe, Korn-Mynthe, Vild-Poley, med Purpur-Blomſter.

*Pulegium 853. †. Vand-Poley.

Glechoma * hederacea 486-489. Jord-Vedbende.

arvenſis 970. Liden Lid-Urt.

Lamium * album 546. Blind Nelde, dov Nelde med hvide Blomſter.

purpureum 548-550. Stinkende dov Nelde.

amplexicaule 551. Katte-Øyne, ſmaae dove Nelder.

Galeopſis Ladanum 1099-1102. Hampe-Nelde.

Tetrahit 1097. 1098. (Hampe-Nelde, hvid Dof-Nelde med gule Blomſter.
(Hampe-Nelde med hvide Blomſter.

Galeobdolon 547. Dof-Nelde, Dod-Nelde med gule Blomſter.

Stachys ſylvatica 552. Stor ſtinkende Dov-Nelde.

paluſtris 996. Brun Marru.

Ballota nigra 640. Sort ildelugtendes Marurt, ſort Rubike.

Marrubium * vulgare 641. Blinde Nelde, hvid Rubike, Marrube.

Leonurus * cardiaca 639. Hierte-Span, Sey-Urt.

Clinopodium * vulgare 213 Dove Nelde med vild Meyrans-Blade.

Origanum * vulgare 758. 759. (Vild Meyran, Toſt, Konning.
(Vild Meyran med hvide Blomſter.

Thymus * Serpyllum 960-965. Vild Timian, vor Frues Senge-Halm.

Acinos 214. Vild Baſilikon.

Scutel-

Scutellaria galericulata 634. Blaae Stierne-Urt, Feber-Urt, liden Fred-los.

Prunella * vulgaris 246-249. Hunde Tunge.

Angioſpermia.

Rhinanthus Criſta galli 773. Hane-Kam, Raſſel.

Euphraſia * officinalis 301. 303. Øyne-Troſt.

Odontices 304. 305. (Rød Øyne-Troſt.
(Enge Øyne-Troſt med hvide Blomſter.

Melampyrum criſtatum 647. Guul Koe-Hvede med ſmalle Blade.

arvenſe 644. Koe-Hvede med Purpur-Toppe, Refrumpe.

nemoroſum 645. Koe-Hvede med blaae Toppe.

pratenſe 646. Guul Koe-Hvede med brede Blade.

Lathræa ſqvamaria 764. Stor Tand-Urt.

Pedicularis paluſtris 778. Stor Luuſe-Urt, Enge-Trold, Enge-Kius, Trold-Urt.

ſylvatica 776. 777. (Liden Luus-Urt med Purpur-Blomſter.
(Liden Luus-Urt med hvide Blomſter.

Antirrhinum * Linaria 588. Gemeen Hør-Urt, vild Hør, vild Torſke-Mund.

minus 70. Den mindſte Løve-Mund, Torſke-Flab.

*orontium 69. Vild Løve-Mund, vild Torſke-Flab med Purpur-Blomſter.

Scrophularia * nodoſa 951. Stor Brun-Roed, Sov-Roed, Orm-Urt.

aqvatica 952. †. Stor Vand-Brun-Roed.

Limoſella aqvatica B.

XV. Tetradynamia.

Siliculoſa.

Myagrum ſativum 715. Gier, Vild-Hør.

paniculatum 716. Gier med ſmaae runde Froe-Huſe.

Draba verna 130. Liden Hyrde-Taſke med aflange Froe-Huſe, Geſlinge-Blomſter.

Lepidium ſativum B.

Thlaſpi arvenſe 1005. Penge-Urt.

campeſtre 1006. Stor Penge-Urt med graae Blade.

*Burſa Paſtoris 128. 129. (Hyrde-Taſke med indſkaarne Blade. (Hyrde-Taſke med heele Blade, Taſke-(Urt, Punge-Urt.

Cochlearia * officinalis 216. Stor StrandSkee-Urt, Skorbugs-Urt.

danica 218. Liden Strand-Skee-Urt med ret Stilk.

grœnlandica 217. Liden krybendes Strand-Skee-Urt.

Coronopus 54. 726. (Krybende Krage-Foed, Svine-Karſe. (Vild-Korſe med ſmale Blade.

*Armoracia 896. Gemeen Peberoed.

Iberis nudicaulis 725. Sten-Karſe.

Lunaria annua B.

Siliqvoſa

Dentaria bulbifera 255.

Cardamine impatiens 722. Enge-Karſe, med ſmaae Blomſter.

*pratenſis 720. 721. (Vild-Karſe, Enge-Karſe, Goge-Blomſter. (Enge-Karſe med dobbelte Blomſter.

amara 724. Vand-Karſe, Vater-Karſe.

Siſymbrium * Naſturtium aqvaticum 723. liggendes Vand-Karſe.

ſylveſtre 291. †. Liden Vild-Karſe med ſmaae guule Blomſter

amphi-

amphibium 896-898. Vand-Peberod.

arenoſum B. †.

*Sophia 985. Bardbiren-Forſtand.

Eryſimum * officinale 295. Vild-Senip, Veg-Senip.

Barbarea 290. Vinter-Karſe, St. Barbaræ-Urt.

*Alliaria 20. Gaſle-Kaal, Hvide-Logs-Urt.

cherinanthoides 714. Gier med lange Froe-Huſe.

Heſperis matronalis 1082. 1083. †. (Himmel-Sprekker, Himmel-ſpretter, Purpur-Damaſkes-Blomſter. Himmel-ſprekker med hvide Blomſter.

Arabis alpina 260. Tyrkiſke Karſe med hvide Blomſter.

thaliana 131.

Turritis glabra 119. Vild-Kaal med blaae Byekis-Blade.

hirſuta 118. Vild-Kaal med heele og laadne Blade.

Brasſica campeſtris 120. Vild-Kaal med gule Blomſter.

Sinapis arvenſis 900. Agger-Kaal med gule Blomſter. Kidik et mægtigt og ſkadeligt Ukrudt i Agerne.

*nigra 971. Gemeen Sinep.

Raphanus Raphaniſtrum 901. Agger-Kaal med hvide Blomſter.

Bunias Cakile 292. Strand-Karſe.

Iſatis tinctoria 528. Vede.

Crambe maritima 117. Strand-Kaal.

XVI. Monadelphia.

Decandria

Geranium cicutarium 399. Liden Storke-Næb med ſkare tydes Blade.

macrorhizon 397. †. Vellugtendes Storke-Næb.

ſylvaticum 392. Storke-Næb, Trane-Hals.
pratenſe 396. Trane-Hals, Storke-Næb.
paluſtre B. †.
robertianum 400. Stinkende Storke-Næb.
diſſectum 395. Due-Foed med kloftede Blade.
rotundifolium 394. Storke-Næb, Due-Foed med Kat-Oſte-Blade.
ſangvineum 393. Storke-Næb med ſtore rode Blomſter.

Polyandria

Althæa * officinalis 53. †. Althee, dobbelt Kat-Oſt, Ibiſk.
Malva rotundifolia 636. Liden Kat-Oſt.
*ſylveſtris 635. Stoer Kat-Oſt, Katte-Stoel.
Alcea 18. Høſt-Kat-Oſt, St. Simons-Urt.

XVII. DIADELPHIA

Hexandria

Fumaria bulboſa cava 341. 342. (Stor Huul-Urt, Huul-Roed, rød Hane-Kam. (Stor Huul-Roed med hvide Blomſter.
---ſolida 343. Liden trindrodet Jord-Rog, hvis Roed ikke er huul.
**officinalis 349. Jord-Rog.

Octandria

Polygala vulgaris 810. Liden Kaars-Blomſter, Melk-Urt.

Decandria

Spartium ſcoparium 383. Gril, Gyſvet.
Geniſta * tinctoria 384. Gule-Vis.

pilo-

piloſa 385. Liden laaden Gryl.

germanica 386. †. Gril med Pige og ſpidſe Blade.

Ononis * ſpinoſa 66-68. Krage-Torn.

Antyllis Vulneraria 602. Hare-Klover, Katte-Klover.

Piſum maritimum B.

Orobus * vernus 765. Muus-Erter med Purpur-Blomſter.

Lathyrus Aphaca 1065. †. Vikker med gule Blomſter og liden Snerle-Blade.

tuberoſus 571. †. Jord-Nodder, heele Nodder.

pratenſis 570. Vilde Erter med gule Blomſter.

ſylveſtris 568. Store vilde Erter med ſmale Blade.

latifolius 569. Store vilde Erter med brede Blade.

Vicia dumetorum 1059. 1061. (ſtor Skov-Vikke. / ſtor Skov-Vikke med kiødfarvede Blomſter.

ſylvatica 1062. ſtor Skov-Vikke med ſtribede Blomſter.

Cracca 1063. liden Skov-Vikke med mange ſmaae Blomſter, Fugle-Vikker.

ſativa 77. ſtor Fugle-Ert eller Vikke med hvide Blomſter.

latyroides 1069. meget ſmaae Bierge-Vikker.

ſepium B.

Ervum hirſutum 1066. ſmaae Korn-Vikker med glatte Beller.

tetraſpermum 1067.

Coronilla varia B. †

Ornithopus perpuſillus 761. †. liden Fugle-Fod.

Hedy-

Hedyſarum Onobrychis 734. 735. †. (Frue Spegel med ſmaae blaae Blomſter. (Frue Spegel med hvide Blomſter

Aſtragalus glycyphyllus 402. vild Lakrits.

arenarius 404. vild Bierge-Lakrits med purpur Blomſter.

Trifolium Melilotus * officinal. 648. 649. (Amur, Steenklever. (Amur med hvide Blomſter.

hybridum B.

* Repens 1015. Klever-Blad med hvide Blomſter.

pratenſe 1014. Klever-Blad med Purpur Blomſter.

arvenſe 1026, Harefoed, Trifvelſe, Harerumpe, Hareklever

montanum 1023. ſtor Bierge-Klever med hvide Blomſter.

ſpumoſum 1027. †. Klever med Blærer.

fragiferum B.

agrarium 1017. Humble Klefver.

medium 1022. 1024. †. (ſtor Bierge-Klefver med Purpur Blomſter. (Purpur Bierge-Klever med ſnubbede Blade.

Lotus maritima 598. ſtor Sten-Klever med langagtige Froe Huſe.

corniculata 599. 600. (Kierlinge-Tænder, Kragekløer. (liden Sten-Klever med ſmale Blade.

Medicago falcata 1021. gule Klever med krogede Froe-Huſe.

lupulina 1016. guul enge Klever.

XVIII. Polyadelphia.

Polyandria.

Hypericum qvadrangulum 517. Jord-Humble med firkantede Stilke.

* per-

*perforatum 510. St. Hans Urt, Jord-Humble, Hypericon, Blod Blomſter.

humifuſum 512. liggendes Jord-Humble.

hirſutum 515. glat Jord-Humble.

pulchrum 511. liden Jord-Humble.

XIX. SYNGENESIA.

Polygamia Æqualis.

Tragopogon *pratenſe 1009. Giede-Skæg med guule Blomſter.

Scorzonera* humilis 954. Slange-Myrder med brede Blade.

purpurea 955. †. Slange-Myrder med ſmale Blade.

Picris hieracioides 202. ſtor Jern-Urt med guule Blomſter og hvaſſe Blade.

Sonchus arvenſis N.

Oleraceus 983. 984. (Svine-Tidſel, Hare-Kaal, Svine-Dild med heele Blade. (Svine-Dild med indſkaarne Blade.

Lactuca viroſa 543. †. vild ſtinkende Lactuk.

Prenanthes muralis 544. vild Lactuk.

Leontodon * Taxacum 253. Løve-Tand, Præſte-Krone, Munke-Hoved, Hare-Kaal.

autumnale 499. St. Peters Urt.

Hieracium * Piloſella 791. laaden Muus-Øre.

Auricula 792. Muusøre, ſom er ikkun lidet laadne.

præmorſum 501. ſtor Hogs-Urt med brede Blade.

murorum B.

ſabaudum 502. ſtor Hogs-Urt med brede takkede Blade.

umbellatum 503. ſtor Hogs-Urt med ſmale Blade.

Crepis tectorum 204. 498. (ſtor Jern-Urt med guule Blomſter.
(ſtor Hogs-Urt med ſmale Blade.

biennis 203. ſtor hvas Jern-Urt.

Hyoſeris minima 506. liden Hogs-Urt med brede Blade.

Hypochæris maculata 500 ſtor plettede Hogs-Urt med ſtore gule Blomſter.

Lapſana commmunis 553. Hare-Kaal med ſmaae gule Blomſter.

Cichorium * Intybus 198-201. ſtor Jern-Urt.

Arctium * Lappa 562-566. ſtor Skreppe.

Serratula tinctoria 966. 967. (Engeſkiær med heele Blade.
(Engeſkiær, med indſkaarne Blade.

arvenſis 157. Titſel, ſom voxer iblant Havre.

Carduus lanceolatus 152. Titſel med Blade, ſom en Hellebaard.

acanthoides 155. Enge-Titſel med mange Knoppe.

criſpus 154. gemene Titſel, ſom voxer iblant Kornet.

paluſtris 147. Titſel, ſom voxer i Moratſer.

* marianus 150. †. Mariæ Titſel, Sempertinæ Urt.

heterophyllus 148. Titſel med Hals-Urts Blade.

acaulis 153. Titſel uden Stilke.

Cnicus oleraceus 146. Enge Titſel med brede Blade.

Onopordon Acanthium 151. hvid laaden Titſel.

Carlina vulgaris 215. vild Safran.

Bidens tripartita 144. Bronſel med kloftede Blade.

cernua 145. Bronſel med ſtore guule Blomſter.

Lupa-

Eupatorium * cannabinum 299, 300. (Floks-Urt, Hiorte-Klefver med purpur Blomſter. (Hiorte-Klefver med hvide Blomſter

Polygamia Superflua.

Tanacetum * vulgare 998. Reinfand, Orme-Krud.

Artemiſia campeſtris 1. vild Abrod, Bynke med ſmale Blade, Sten-Bynke.

maritima 5. Strand Malurt med ſmale Blade, vild Cypres.

* Abſinthium 2. 3. (gemeen, Malurt. (gemeene Malurt med ſpettede Blade.

* Vulgaris 79. 80. (ſtor Bynke med purpur Blomſter, og Stilk, graae Bone. (med blege Blomſter og Stilke.

cœruleſcens 4. †. Strand Malurt med brede Blade.

Gnaphalium * dioicum 409. 414. Evigheds Blomſter.

luteo-album 997 ? †. gule Evigheds Blomſter.

* arenarium 491. Evigheds Blomſter med gule Knopper, Rein-Blommer.

uliginoſum 408. liden Muſe-Urt med ſorte Blomſter.

ſylvaticum 407. ſtor Muſe-Urt med ſorte Blomſter.

Conyza ſqvarroſa 219. †. Torden-Urt, Trold-Urt.

Erigeron acre 229. blaae Trold-Urt.

Tuſſilago * Farfara 1037. Heſte-Hou, Folle-Fœd.

* Petaſites 789. Peſtilens Urt, ſtor Haſ-Urt.

Senecio vulgaris 958. Toſil, Kaars-Urt.

Viſcoſus 959. ſtor Toſil, Kaars-Urt.

Jacobæa 523. St. Jacobs Urt.

paludoſus 221. Trold-Urt med Holtz-Urts Blade.

After Tripolium 1033-1035. Strand Stiern-Urt.

Solidago * virga aurea 1084. gylden Vand-Urt, ædel rund Krut.

Inula * Helenium 490. St. Ellens-Roed, Hals-Urt.

Oculus Chriſti 222. † laaden Trold-Urt.

britannica 90. guul laadne Stiern-Urt med ſtore Blomſter.

* Dyſenterica 89. Bierge Stiern-Urt med ſtore gule Blomſter.

Pulicaria 224. liden Trold-Urt.

ſalicina 88. guul Stierne-Urt.

Arnica * montana 259. Voldvarleye, Guld-Blomme. Stærk-Mands Urt.

Bellis * perennis 105. Gaaſe-Urt, Tuſind-Fryder, Tuſind-Dyder.

Chryſanthemum Leucanthemum 106. ſtor Gaaſe-Urt, Oxe-Oye.

ſegetum 107. 108. (Onde Urter, Fattigmands Truſel, Aaggerurt.
(Onde Urter med indſkaarne Blade. (*)

Matricaria * Chamomilla 188. gemeen Kameel-Blomſter, Melfar-Urter.

inodora 189. Kameel-Blomſter uden lugt.

- - marit 191. 192. (Strand-Kameel med enkelte Blomſter.
(Strand-Kameel med dobbelte Blomſter.

Anthemis arvenſis 193. graae Kameel med ſtore Blomſter:

* Cotula 190. Ildelugtendes eller ſtinkendes Kameel-Blomſter, Gaaſe-Urt, Gaaſe-Dild.

Achillea * Ptarmica 852. vild Bertram, hvid Regn-Fan med enkelte Blomſter.

Mil-

(*) Denne ſiges, ved fremmet Heſte-Foer at være i forrige Seculo her indført, og først at have udbredet ſig i Svenborgs Egn. See Oeconomiſke Magazin Tom. III.

*Millefolium 659-662. Rolliker.

Polygamia Fruſtranea.

Corepſis Bidens B.

Verbeſina minim Dill.

Centaurea phrygica 520. Knopurt med brede Blade og laadne Hofveder.

*Cyanus 245. 246. (gemeen Korn-Blomſter, Baadsmands-Hette med blaae Blomſter. (Baadsmands Hette med hvide Blomſter.

Scabioſa 518. 519. (ſtor Knop-Urt, ſort Knop-Urt. (ſtor Knop Urt med hvide Blomſter.

Jacea 521. 522. (Knop-Urt m. d ſmale Blade. (Knop-Urt med ſmale Blade og hvide Blomſter.

Polygamia Neceſſaria.

Othonna paluſtris 220. Vand Trold-Urt med indſkaarne Blade.

Filago pyramidata 405. ſtor Muſe-Urt.

montana 406. liden Muſe-Urt.

Monogamia.

Jaſione montana 905. Rapunzel med Skaburts-Blomſter.

Viola hirta 1080. vilde Fioler med lange Blade og hvide Blomſter.

paluſtris 1081. Fioler med ſmaa aſke farvede Blomſter.

*odorata 1070. Marts-Fioler, blaae Fioler.

canica 1088. 1089. (vilde Mars Fioler. (ſmaa Hunde-Fioler.

tricolor 1088. 1089. (Bollebær med runde Blade. (Meelbær.

mirabilis 1072. Mars Fioler med rode Blomſter.

Impatiens *noli tangere. 102. Spring-Urt, Spring-Korn, Modoms-Urt,

XX. GYNANDRIA.

Diandria.

Orchis bifolia 757. hvid Gogs-Urt.

* Morio 747. 748. (Hun Gogs-Urt.
(Hun Gogs-Urt med hvide Blomſter.

maſcula 745. 746. (ſtor Gogs-Urt med plettede Blade.
(ſtor Gogs-Urt uden Pletter.

militaris 742-744. Gogs-Urt, Hunde-Noſſer.

latifolia 749. Guds Haand med brede Blade,

maculata 750. Haand med plettede Blade.

conopſea 751. Guds Haand med langagtige rode Blomſter.

Satyrium viride 752. Guds Haand med grønne Blomſter.

albidum 754. Guds Haand med ſmaae hvide Blomſter.

Ophrys Nidus avis 741. brun Gogs Urt.

ovata 740. ſtor Tobald.

Monorchis 755. liden vellugtendes Gogs-Urt, Sygs-Urt, Sygs-Knap, Hornings-Urt.

Serapias Hellehorine 492. 493. (vild Nyſſe-Roed, med hvide Blomſter.
(vild Nyſſe-Roed med kiodfarvede Blomſter.

longifol 495. 496. (vild Nyſſe-Roed med brede Blade.
(vild Nyſſe-Roed med ſmale Blade.

Cypripedium Calceolus 494. vild Nyſſe-Roed med brede Blade og rundagtige Blomſter.

Polyandria.

Arum * maculatum 81. danſk Ingefær, Arum, Munke-Svants.

Calla paluſtris 261. Vand-Ingefær.

Zoſtera

Zoſtera marina 330. gemeen Tang-Bendeler.

XXI. Monoecia.

Monandria.

Zanichellia paluſtris 843. græsagtig flydende Veybred.

Diandria.

Lemna triſulca 574. ſtor Aande-Mad.

minor B.

polyrrhiza 573. Aande-Mad.

Triandria.

Typha latifolia 103 ſtor Don-Hammer, Donne Mors Kolle.

anguſti folia 1039. liden Donne Mors Kolle.

Sparganium erectum 988. 989. (Pindſvin Knoppe med Grene.
(Pindſvin Knoppe uden Grene.

natans 990. ſmaae Pindſvin Knoppe.

Carex leporina N.

flava 462. Moſe-Græs med pigede Knoppe.

Pſeudo-Cyperus 454. Cyper-Græs med korte hengende Knoppe.

acuta 450. ſtor Cyper-Græs.

veſicaria 452. ſmal Cyper Græs.

Tetrandria.

Betula * alba 110. 111. (Gemeen Birk, Birketræe.
(Hege Birk.

nana 112? liden lav Birk.

Alnus 26. Elletræe, Ell.

Urtica urens 1095. 1096. (liden Edder-Nelde
(liden Brend-Nelde med ſpettede Blade.

* dioica

* dioica 1093. 1094. (ſtor Brende-Nelde.
(ſtor Brende-Nelde med ſpettede Blade.

Pentandria.

Xanthium * ſtrumarium 567. liden Skreppe, Bettlers Luus, Gaaſe Skreppe.

Amaranthus Albus 115. †.

Polyandria.

Ceratophyllum demerſum 707. Hornet Vand-Mus.

Myriophyllum ſpicatum 669. Vand-Rollike med Blade ſom Penne-Fædre.

verticillatum 671. Vand-Rollike med ſmaae røde Knoppe.

Sagittaria ſagitti folia 925. 926. (ſtor Piil-Urt med brede Blade.
(ſtor Piil-Urt med ſmale Blade.

Poterium * ſangviſorba 793. †. liden laaden Pimpinelle.

Qvercus * Robur 863. Eeg, Eege-Træe.

Fagus * ſylvatica 306. Bøg.

Carpinus Betulus 158. Aunbøg.

Corylus * Avellana 241. 242. (Haſſel med ſmaae langagtig og rundagtig Frugt.
(Haſſel med ſpettede Blade.

Syngeneſia.

Bryonia * alba 122. Hunde-Bær, Galle-Bær, valſke Rove.

XXII. Dioecia.

Diandria.

Salix fragilis 929. Skiør Piil, ſom lader ſig letteligen Bryde.

purpurea 928. rød ſey Piil.

arenaria 932. lau Pile-Træe med graae Blade.

incu-

incubacea 935. liden Piil.

caprea 934. Vintræe med runde og brede Blade.

viminalis 930. Vin-Træe, Viin, Vand-Piil.

cinerea 931. Land Pile-Træe med brede Blade.

* alba 927. Gemeen ſkior Piil, Pile-Træe.

Triandria.

Empetrum nigrum 209, Kragebær.

Tetrandria.

Viſcum album 1085. Fugle-Liim, Miſtel med hvide Bær.

Hippophaë Rhamnoides 908. Hiorte-Torn med gule Blade.

Myrica * Gale 910. Pors.

Cannabis ſativa mas 143. †. Galder Hamp.

Pentandria

Humulus * lupulus 604. 605. (Humble. (Vild-Humble.

Octandria

Populus alba N.

tremula 829. 830. (Bever-Aſk, Aſp. (Laubefver Aſk.

*nigra B.

Enneandria

Mercurialis * perennis 657. 658. (Han-Bingel, Bingel-Urt. (Hun-Bingel.

Hydrocharis Morſus ranæ 729. 730. (Liden Aakande med hvide Blomſter. (Det mindſte Slags Aakande med (hvide Blomſter.

Monadelphia

Juniperus * communis 537. Eenebær-Træe.

Taxus baccata 999. Norſk Ibenholt, Barlin.

XXIII. POLYGAMIA

Monoecia.

Holcus lanatus 420. Laadet Græs.

Parietaria * officinalis 770. †. Muur-Krut, Dag og Nat, St. Peders Urt.

Atriplex portulacoides 482. Strand-Portulak.

hortenſis rubr. 91. Rød Melde.

laciniata 99. Strand-Meld med brede Blade.

patula 95. 98. (Skov-Meld med Vey-Græs-Blade. (Skov-Meld med ſmaa Blade.

littoralis 100. Strand-Meld med ſmale Blade.

pedunculata N.

Acer Pſeudo-Platanus 6. Vald-Birk, Naur, Lon.

campeſtre 8. Det lille Slags Naur.

Dioecia

Fraxinus * excelſior 329. Aſke-Træe, Aſk- Eſke-Træe.

XXIV. CRYPTOGAMIA

Filices

Eqviſetum ſylvaticum 277. 278. (Skov Heſte-rumpe med ſmale Borſter. (Skov Heſte-rumpe med Hoveder og (ſmale Borſter.

*arvenſe 274. 279. 28. (Heſte-rumpe med mange Borſter, Stude- (Knæe. (Skov-Heſte-rumpe med meget lange Bor- (ſter. (Liden Heſte-rumpe med Hoveder og uden (Borſter.

fluvia-

fluviatile 275. H:ſte-rumpe, ſom voxer i Vand med lange Børſter.
limoſum 281. Heſte-rumpe uden Børſter.
hyemale 273. 283. (Stor Heſte-rumpe, Stude-Knæ.
(Skov-Græs.

Ophiogloſſum * vulgatum 736-739. Stor Slange-Tunge med ſpidſe Blade.

Osmunda * Lunaria 603. Maane-Rude.
regalis 315. Stor-Bregne, ſom voxer i Torre-Moſer.
Struthiopteris 316.
Spicant 597. Liden Milt-Urt.

Pteris aqvilina 317. Bregne, flakt Orn, Keyſer-Vaaben.

Aſplenium * Scolopendrium 589. Hiorte-Tunge.
*Ruta muraria 924. Muur-Rude, Steen-Rude.

Polypodium * vulgare 821. Engelſoed, Egebregne.
*Filix mas 317. Han-Bregne uden Grene.
Dryopteris 325. Enge-Bregne.
Muſci.

Lycopodium * clavatum 694. Jord-Mus, Ulve-Foed.
Alpinum B.

Sphagnum paluſtre 713. Hvid Mus, ſom voxer i Moratſer.

Fontinalis antipyreticum 326. Vand-Mus med brede Blade.
minor 437. †. Vand-Mus med ſmale Blade.

Polytrichum * commune 823. 824. (Stor Jomfrue-Haar, Frue-Haar, Guld-Haar.
(Middelmaadig Jomfrue-Haar.

Mnium ſerpyllifolium punctum 827. Jomfrue-Haar med brede Blade, Guld-Haar med runde Blade.

---cuſpidat 818. Tand-Urt Kaavel.

Bryum argentium 703. Floyelmuus, ſom voxer paa gamle Tage.

Hypnum complanatum 685. Bregne-Muus, ſom voxer paa Træer.

proliferum 702. Stenbregne Muus.

Algæ

Marchantia polymorpha 575-578. Lever-Urt.

Lichen parietinus 684. Guul-Muus, ſom voxer paa Træer, ſom en Skorpe.

*pulmonarius 580. 581. (Lunge-Urt, ſom voxer paa Træer. (Grøn Lunge-Urt, ſom voxer paa Træer.

caperatus 701. †. Lunge-Muus, ſom voxer paa Steen, hvid Steenmuus.

*caninus 700. Lungemuus, Lunge-Urt, aſke-farvet Lunge-Urt.

pyxidatus 692. Mus ſkabt ſom en Kalk eller Bæger.

rangiferius 691. Greenagtig Mus med røde Knoppe.

hirtus 682. Graae Træ-Mus ſom Haar.

floridus 681. Træemus med runde Brikker.

Chara vulgaris 282. Stinkende Heſte-Rumpe.

Tremella Noſtoc. N.

Auricola N.

Fucus ſerratus 335. Stor Strand-Klefver med raggede Blade.

veſiculoſus 333. Strand-Klefver, fattig Mands Tarm.

ceranoides 338. Strand-Klefver med faae Blærer.

inſtatus 334. Liden Strand-Klefver med brede Blade.

nodoſus 337. Strand-Klefver med ſmaae Knuder.

ſiliqvoſus 336. Strand-Klefver med langagtige Frøe-Huſe.

ſaccha-

ſaccharinus 332. Stor Strand-Klefver.

faſtigiatus 339. Horned Strand-Klefver.

Filum 331. Strand-Rokke-Snorer, Fiol-Strenge.

Ulva Lactuca 712. Bred, gron Strand-Muus, Strand-Lactuk.

Conferva reticulata 706. Silke Vand-Muus, ſkabt ſom et lidet Garn.

Ægagropila B.

Fungi

Agaricus Chantarellus 363. Liden guul Svamp, ſkabt ſom en trakt.

Muſcarius 364. Svamp eller Padde-Hat, hvormed Fluer kand forgives eller dræbes.

Georgii 344. Padde-Hat, Puge-Hat, Niſſe-Puges-Hat.

Phallus impudicus 365. Underlig Svamp.

Peziza lentifera 374. Smaae Svamp ſom bær Froe.

Lycoperdon * Boviſta 369. Stor Ulfve-Fus.

Saavidt D. Holms *Flora Danica* med noget lidet Tillæg, ſamt danſke Navne. Derſom Forſynet havde beſtemt denne vores berommelige Landsmand længere Liv, da kunde ogſaa fra hans Haand, efter offentlig givet Løfte, været at vente en fuldſtændig Bygning, anlagt efter ſamme Grund-Rids, ſaaſom han tillige med ſin Collega i de Botaniſke Anſtalter, Hr. D. Oeder, af vores Allernaadigſte Konge var befalet at udarbeyde en fuldſtændig og med Kaaber-Stykker oplyſt Floram Danicam. Et Arbeyd, hvis Fuldforelſe, ved velbemældte Doct. Oeders Flid ſnart kand ventes, og af Efterkommerne med ſtørſte Taknemmelighed, bør optegnes blandt ſaa mange fleere og ſtore Beviſer paa vores nu regierende Allernaadigſte Konge Friderich V. Landsfaderlige Omſorg, for ſine Underſaatters Velfærd. Til den Ende

Flora Danica Oederi.

haver Allerhøystbemældte Deres Kongelig Majestæt ladet Hr. Doct. Oeder, saasom en berømmelig Botanicus, først giøre en Reyse til Holland, Engelland og Frankerig, for at erkynde sig om og udsøge af hine Nationers Botaniske Hauge-Anstalter, det allertienligste og beste til Efterfølgelse hos os. Dernæst er foretagen en Reyse i deres Kongelig Majestæts egne Lande, særdeles i Norge, og nu efterhaanden i de Danske og Tydske Provintzer. Frugten heraf bliver det under Hænder havende store, fuldstændige og prægtige Arbeyd, ved Navn FLORA DANICA, hvis Forløber vi allerede have seet, og deraf sluttet, hvor meget vi kunde haabe i den Materie af en Mand, som tilstaaes at være, i sin Videnskab, een af de Største. P. S. Dette ypperlige Arbeyds første Part haver nyelig forladt Pressen.

Om de Danske Urters og Vægters Tilstrækkelighed i medicinsk Brug haver vor store OL. BORRICHIUS længe siden aflagt det troværdige Vidnesbyrd, at, endskiønt de Rige have den Fordeel at kunne lade hente langt fra, hvad dem lyster; saa har dog Naturen ikke nægtet de Øvrige alt hvad de behøve, og hvor med de kunde være forsynte ligesaa vel her, som i de varmere Lande. (*) Særdeles kand dette siges om adskillige antiscorbutica eller saadanne Vægter, som den forsynlige Natur beskikker til at fordrive de Skiorbugs-Vædsker, hvilke Landets Luft og Almu-

(*) Divitibus qvicqvid Arabs & Indus metit, nascitur Egenis, ubi presſius inveſtigarunt vernaculæ telluris opes, recognoſcent noviſſimi, non novercam his eſſe patriam terram, ſed poſſe cum Ægypto, ſi pauciſſima exceperis, ſuis contentam bonis edurare. O. BORRICH *de uſu plantarum indigenarum. Præfat.*

Almuens Spise meest føre med sig, maatte man saa sandt kiende og ordentligen bruge disse naturlige Fordeele.

I den af D. Simon Pauli paa Høylovlig Kong Frideric III. Befaling, udgivne ældre Flora Danica, som efter sin Tiid, fortiener sin Roes, og derfor ikke bør glemmes, finder man nogle Urter og Vækster af det Slags, som ved det foransatte Ord **Dansk**, synes at give tilkiende, de Vare Dannemark, frem for andre tilhørende, hvorfor jeg ogsaa vil nævne dem: Saasom **Danske sorte Kirsebær** 41. **Dansk Ingefær** 171. **Dansk Comin** 38. **Dansk Lavendel** 267. **Dansk Nardus** 368. **Dansk Slange-Myrder** 357. ꝛc. Saavidt allehaande Dannemark egentligen tilhørende Træers, Urters og andre Vækters Oeconomiske Brug angaaer, haver en Studiosus Medicinæ, navnlig Johan Pauli nyeligen udgivet et Skrift, under den Titul: **Dansk** oeconomisk **Urte-Bog, hvor i en Deel vilde Vækter og Urter beskrives, og deres Nytte vises, sammendraget af** Johan Pauli **Kiøbenhavn** 1761. Denne Bog ønskede jeg i alle Landsmænds Hænder, da dens Indhold er indrettet til daglig Brug og Nytte: særdeles behager mig den korte men tilstrækkelige og med nyere saavelsom ældre Skribenteres Tilstemmelse, given Efterretning om de Danske Skoug-Træer samt deres Tillæg og Forplantelse. Flora Danica D. S. Pauli.

I vore Hauger og Plante-Skoler voxe alle de Frugt-Træer, som i Tydskland ere bekiendte: visse Sorter, som ere indførte i de sildigere Tider, give vel ikke altid saa fuldkommen modne Frugter, som i de varmere Lande, saasom **Apricoser, Persiker, Figen, Mandler, Viindruer** ꝛc. men af allehaande **Æble, Pærer, Qveder, Mispler,** Hauge-Træer.

pler, Kirsebær, Blommer, Valnøder, Castanier, Morbær ꝛc. findes her god Forraad, hvor man legger sig derefter.

Om Skovens Tilvæxt ved Fredning-Sæd, Plantelse og Opelskelse, saasom en meget vigtig Huusholdnings-Artikel, læses mange Afhandlinger og Anviisninger i de adskillige Bind af **Dannemarks og Norges Oeconomiske Magazin.** Om de Danske Skove i Almindelighed, og hvor de beste findes, er allerede givet nogen Efterretning i det Capitel om den danske Grund.

Det

Det Niende Capitel.

Om firefoddede Dyr i Dannemark, baade Tamme og Vilde.

Næst Jord-Arternes, Vandenes og Væxternes Opregnelse, følger i naturlig Orden, noget angaaende Dyrene, eller hvad som i hine Elementer lever og nærer sig. Dog tor jeg herved ikke være vidtløftig, efterdi Dyr-Riget i Dannemark ikke haver meget saadant som afviger fra det almindelige og i andre Europæiske Lande bekiendte (*). Imidlertiid er det udgiort, at ligesom Menniſker, hvilke allevegne ere Menniſker, dog alligevel adſkille ſig indbyrdes, ved Statur, Lineamenter, Humeur, Tilboyelighed eller detslige, alt i følge af deres Føde, Luft og Levemaade, saa gior og denne naturlige Aarſag, i adſkillige Lande, nogen Adſkillighed paa Dyr, i det mindſte paa viſſe Dyr, ſom ellers ere af ſamme Slegt.

Et Exempel til Beſtyrkelſe herpaa, forefalder ſtrax i de Danſke Heſte, ſom allerforſt fortiene at nævnes blant Landets tamme og tieneſtfærdige Dyr. Udi Joh. Sam. Hallers Natur-Giſchichte der Thiere cap. II. pag 230. beſkrives og adſkilles de ſaaledes: Die Däniſchen Pferde ſind von ſchöner völligen Taille, ſaa daß man ſie zum Geſpanne, allen andern vorziehet; von dicken Halſe und ſtar- Danſke Heſte.

(*) Udi Fuglenes, og end meere i Inſecternes Claſſe, ville Liebhabere dog finde en Deel ſaadanne, ſom en Svammerdam, Rösel, Brisson, Edward, ja den ſtore Hr. Linnæus ſelv, hidindtil ikke haver kiendt.

ſtarken Schultern, zum Kriege und den Kutſchen geſchickt. Sie ſind gelaſſen, gelehrig, unerſchrocken, werden aber auch leicht wieder verzagt. Man muß ſie aufmuntern, und ſie ſind geſchickt, beſonders zu Schul-Pferden. Om deres Udførsel til fremmede, hedder det ſiden p. 238. Holſtein, Jütland, Dänmark, Oſt-Friesland, Oldenburg und Bremen, verſorgen Teutſchland, Frankreich und Italien mit Pferden.

Endſkiønt Danſke Folk bedſt kiende deres Lands Heſte, ſkader det dog ey, at de vide Fremmedes omdomme. I den Henſeende vil jeg endnu anføre M. Savary hans Ord i *Dictionaire de Commerce Tit. Chevaux.* Saa lydende: Les chevaux *Danois* ſont de ſi belle taille & ſi étoffés, qu'on les préfere à tous les autres, pour l'attelage; il y en a de parfaitement bien moulés; Mais ils ſont rares, & ont ordinairement la conformation irreguliere, l'encolure epaiſſe, les epaules groſſes, les reins un peu longs & bas, la croupe trop etroite pour l'epaiſſeur du devant: Mais ils ont les mouvemens beaux: Ils ſont de tout poils, pie, tigre &c. ils ſont auſſi bons pour l'appareil & la guerre.

Viſt nok er det, at vore Danſke Heſte, af Arilds Tiid have haft et Fortrin, frem for mange andre, og i de Vendiſke Kriges Hiſtorie, melde Scriptores medii ævi om de danſke Soldater, ſaaſom et Folk, der ſøgte deres ſtørſte Ære i Søemandſkab og Rytterie (*), hvortil deres Lands gode Græsgang gav Anledning. Den Roes af et ypperligt Cavallerie tilſtaaes os ogſaa endnu, (**) og naar de Danſke have

(*) Navali & equeſtri pugna gloriantur.

(**) Il ny a point de Cavallerie mieux montée & meilleure que celle de Dannemarc. *Voyage* de *M.* Vernon, p. 542.

have tabt noget Feld-Slag, da veed man, at Skylden ikke lettelig er tillagt Cavalleriet, deels for Hæstenes Skyld, deels maaskee ogsaa, fordi næsten alle vore Ryttere ere Landets egne Folk, ligesom Matroserne.

Saa mange samlede og ordentlig indrettede Stutterier findes her ikke nu, som i gamle Dage; efterdi en nøyere Beregning haver viist Proprietairerne, at de samme vare dem mindre fordeelagtige, end Oxen-Handel og Hollænderier. Herom kand eftersees de **Priis-Skrifter**, som der om handle i det **Oeconomiske Magazin**: Tom. III. Imidlertiid tør man ikke heller tænke, at alle saadanne Stutterier have ophørt. Foruden det store Kongelige Stutterie ved **Friderichsborg**, som tog sin Begyndelse under høylovlig Kong **Friderich** den Anden, Aar 1580. og maaskee haver i heele Europa faa eller ingen lige, samt det som nyeligen er anlagt af vores nu regierende Allernaadigste Konge ved **Jægers-Priis**, da findes samme ogsaa anseelige nok, ved adskillige Herregaarde, item paa visse Øer, saasom **Hielm**, **Hesseløen** og andre, hvor de saa kaldte **Vildsmakker** raade sig selv, og besøges alleene, naar man paa visse Tider, setter Staa-Hesten til dem, eller og man borttager Follene. Men foruden disse Stutterie-Heste, hvis Race kand holdes ordentligst og best, opfødes den største Mængde af det slags, i private Huusholdninger paa Landet, allermeest i Jylland, saasom de fleeste Danske Hestes Fødeland, særdeles i **Vendsyssel**, **Thye**, **Mors** og **Salling**, saa og i **Lundenes** og **Bøvling** Amter. Der falde Hestene allerstørst, endogsaa paa Bondenes Stald, og han løser gode Penge deraf, naar Prangerne fra Husum og andre Holsteenske Steder, begierligen søge dem til Udførsel, da denne er en Hoved-Branche i Landets Kiøbmandskab. I **Siæland** og **Fyen** falde Hestene hos pri-

Stutterie.

vate Folk ikke ſlet ſaa ſtore, dog ſtærke, raſke og velſkabte. Her i Siæland, hvor alt Creaturet er noget mindre, fordi Græsningen beſættes med alt for mange Stykker, have Bønderne foruden 2 eller 4 gode Vogn-Heſte, ligeſaa mange mindre ſmaa Stykker, ſom kaldes Udgangs-Heſte, fordi de gaae ude og nære ſig ſelv, baade Vinter og Sommer, ligeſom de ikke heller bruges meget, undtagen for Ploven, ſom ofte ſees forſpendt med 6 à 8. ſaadanne ſmaae Heſte: en Oeconomie, ſom formodentlig ikke er til Fordeel, helſt da man i det Sted, kunde bruge Øxene.

Paa Farve ere de Danſke Heſte vel adſkillige, dog for den ſtørſte Deel, enten Caſtanie-brune eller ſorte, ſaa og en god deel abelgraae, men ikke mange guule, blakkede eller hvide. Hos de ſorte Heſte have nogle i agttaget, at de om Sommeren frem for andre, plages af Fluer og Myg, hvoraf man ſlutter, at deres Hud er tyndeſt, eller og Svede-Hullerne meeſt aabne, hvilket ſtaar derhen. Hr. Vernon ſiger paa anførte Sted, at een af de Ting, ſom giver de Danſke Heſte god Anſeelſe, er deres lange og fuldſtændige Hale, hvilken paa gode Stalde ey kiæmmes og ingen Haar afſtykkes, men ved en ulden Klud aftørres Sveden, paa een Lokke efter den anden. Han meener og, de blive haardføre deraf, at man lader dem ligge paa bare Planker foruden Strøelſe, men ogſaa at Seenerne tage nogen Skade deraf, ſaa de deſto ſnarere faae Spat. Udi Lovens femte Bogs Cap. 12. Art. 13. forpligtes hver Landsbye til at holde een eller fleere vrinſke Heſte, dog ingen lavere end ſom fiorten Palmer, eller ni og et halv Qvarteer Siælandſk Maal. Alleene Vallaker eller ſkaarne-Heſte, men hverken vrinſke eller Hopper, ere tilladte at føres af Landet. Til Racens

For-

Fornyelſe ſkeer det undertiden, at man lader indføre vrinſke Heſte fra Spanien. Naar en Danſk Hoppe bedekkes af dem, holder man Ynglen allerypperligſt(*).

Næſt Hæſtene ere **Danſke Øxen** og **Køer** en god deel af Landets Riigdom. Af de første udføres aarligen mange Tuſinde til Tydſkland, Holland og Brabant, hvorfra Øxendriverne om Kyndelmiſſe indfinde ſig paa Herregaardene, og efter ſluttet Contract, modtage paa hvær Stald-Gaard, eet eller to Hundrede Stykker. Undertiden indſkibes de ved **Ringkiøbing**, **Hiørring** og **Ribe** for at føres til Nederlandene, ved en kortere Vey, men gemeenligen drives de fleeſte igiennem Holſteen og Weſtphalen. Mange feedes ved Sommer-Græs i Marſklandene, og drives ſaa til Elben. Den Negoce ſiges allerførſt at være paafunden og indrettet ved Jens Beldenack Biſkop i Odenſe. Hollænderne have ofte giort ſig Umage for at kunde undvære det Danſke Øxe-Kiød. De tage ikke heller ſaa meget deraf nu omſtunder, ſom tilforn, hvorimod Hamborg og Altona udkræver langt meere. Men over alt kunde Hollænderne ikke undvære dette ſlags Kiød, ſærdeles til Indſaltning for deres Oſtindiſke og andre Skibe, efterdi Traaden i det

Danſke Øxen og Køer.

(*) Paa Kong **Friderich den Tredies** Stald fandtes en Heſt, ſom i ſin Art havde noget ſærdeles, nemlig et Par Horn, ſom ſtode ud af begge Ører og aarligen faldt af, men ogſaa voxte igien. Ol. Wormius, ſom har haft et af diſſe Horn, mælder derom i ſit *Muſeo* p. 341. ſaaledes: Hæc cornua pendula & mobilia ex auricularum parte externa enata propendent, & ſtatis temporibus decidunt, ſen potius exteriorem tunicam aut laminam exuunt per vices, præſertim ſi morbo aliqvo infeſtetur eqvus. Renatum vero corpus ipſum, ſed diminutum, quod ſenſim rurſus augetur, &c.

Danſke Oxe-Kiød er fineſt, og beſt giennemtrænges af Saltet, ſaa at det kand holde ſig. Sorte og graae Oxen tage de helſt, ligeſom diſſe og ere fleere end de røde. Undertiden, dog ikkuns i Nødsfald, bruger man her til Lands Oxen ſpændt for Ploven; da man dog i et Land, ſom handler med dem, allerfordeelagtigſt kunde anvende dem dertil, ja endogſaa at ſpænde dem for en Arbeyds-Vogn med et Aag, ikke over Boverne, men for Panden, ſom brugeligt er i en Deel andre Lande, og nogle faae haver her begyndt at forſøge; Thi Oxen haver ſin Styrke fornemmelig i Halſen og Hornene. Den koſter mindre at føde, og naar den er udſlebt, kand den, det ſidſte Aar, feedes og ſælges, da en udſlæbt Heſt bliver gandſke unyttig.

Hollænderier.

I vore Tider have nogle Herregaards-Eyere lagt mindre Vind paa Oxen og meere paa **Køer**, nemlig de, ſom have fundet deres Græsning begvemmeſt til Mejerier eller de ſaa kaldte **Hollænderier**, findende deres Regning bedre ved de ſidſte end de forſte, ligeſom Vaarenes Affettelſe er dem viſſere; og da ſaaledes Stald-Gaardenes Tal er blevet mindre, haver dette tient til at vedligeholde Priſen paa Oxne.(*)

I **Eiderſted** og andre **Marſchlande** er det intet uſædvanligt, at en Koe giver dagligen 12 à 15 Kander Melk; ja undertiden 18. Andre Danſke Koer, ſærdeles de Fyenſke, holdes for ulaſtelige, naar de give 5 à 6 Kander, nogle ogſaa derover, alt efterſom Græsningen er til.

(*) At Oxen-Handlen fordum haver været en god Deel ſtørre end nu omſtunder, ſluttes blant andet af. Henr. Ranzovii Ord i *Deſcript. Jutiæ* hos Hr. v. Westphal. *in monum. ineditis Tom. I.* p. 60. ſaa lydende: Conſtat ex Jutia ac reliquis Daniæ partibus, uno aliquando anno, ultra quinquaginta boum millia, in germaniam eſſe acta.

til. (*) Gode Oſte giores af den Danſke Melk, og blant dem bære Thyboe-Oſtene Priis frem for andre, ſaa at de endogſaa ſendes til Engelland, for deres picquante Smags Skyld. Oxe- og Koe-Huder ſendes i temmelig ſtor Mængde af Landet, dog ikke ſaa mange nu, ſom tilforn, ſiden vore indenlandſke Garverier ere komne i nogenledes bedre Stand. Hornene ſom fordum brugtes til Drikke-Kar, ligeſom nu Sølv-Kar, begynder man vel og at forarbeyde her, dog ikkuns den mindſte Deel deraf. Den alt for bekiendte ſtore Fæe-Død, ſom i dette Seculi Begyndelſe forſt yttrede ſig i Italien, og ſiden udbredtes næſten over gandſke Europa, maatte endelig foraarſage ſtorſte Tab og Skade her til Lands, hvor Horn-Qvæget findes i ſtorſte Mængde, og altſaa kunde være meeſt deraf at tilſette. Det er og viſt, at Land-Mændene toge derved en Skade, ſom efter forſte Anſeelſe, ſyntes ubodelig. En vis Greve har ſagt mig, at alleene paa hans og hans Bønders Gaarde, bortfaldt i et par Aars Tiid, ikke mindre end 12000 Stykker, det var nogle Tønder Guldes Værdi. Men da Guds Forſyns Veye ere ikke ſom vore, og hans Tanker anderledes, ſaa har man her i ſeet, at end ogſaa dette Onde haver ikke haft den befrygtede Virkning i Allmindelighed, men endogſaa draget noget ventet Got efter ſig. Et mindre Tal af Horn-Qvæg blev deſto bedre græſſet og foeret, ſaa det gav dobbelt af ſig. Man aad mindre Kalve, og giorde ſtørre Tillæg: man opdrog ogſaa fleere Faar og Sviin, og inden faae Aar, var det ſtore Saar

(*) Die Holländer hohlen ſich alle Jahr groſſe magre Kühe aus Dännemark, und dieſe geben in dem feuchten Holland, viel mehr Milch, und ſehr groſſe Kälber. Diſſe ſind die berühmten Flandriſchen Milch-Kühe: man bekommet von ihnen, ob ſie gleich mager bleiben, noch einmal ſo viel Milch. J. S. Haller Natur-Geſchichte der Thiere Cap. II pag. 264.

Saar saa fuldkommeligen læget, at man end ikke havde hørt Exempel paa nogen Proprietairs Ruin, eller hans Herregaards Fravigelse af den Aarsag. Visselig en Ting, som er værd at erindre til Guds Priis, for de følgende Tider (*).

Faar. **Faare-Avlingen** er her som andensteds, een af Landmændenes vigtige Fordeele, ikke formedelst samlede Schæfferier, saasom i Meklenborg og fleere Stæder, men alleene ved hver Bondes eget Tillæg. Imidlertid ere de Danske Faar ikke saa store, ey heller deres Uld saa lang som paa een Deel andre Stæder, undtagen allene den **Eyderstedske**, som næst den Spanske og Engelske Uld, er den bedste i Europa. At den Art ikke forplantes i de øvrige Provintzer, er et gammelt Klagemaal, og i fald Marsk-Grundens Ulighed ikke tillader det, ønskede man, at fra Spanien eller Engelland hentedes fremmede Bædre, til racens Forbedring, her ligesom hos vore Svenske Naboer, hvor Grunden ikke er saa god. Man siger, de arte ud, efter adskillig Forfaring af dem, som længe siden have forsøgt det. Vel mueligt: End ogsaa i Engelland skeer dette, og der betænker man sig ikke paa, at give 100 Rdlr. for en **Spansk Bæder** af beste Slag, naar man trænger dertil. Paa vore almindelige Fælleder og Overdrev, hvor alle Slags Faar gaae blandede med hverandre, er Artens Forbedring vanskelig. Paa nogle Herre-Gaarders Marker og i Eenemærker, særdeles i Vester-Jylland, er giort en god Begyndelse med Engelske og Eyder-

sted-

(*) I dette Aar 1763. haver det atter behaget Gud at hiemsøge alle Danske Provintzer med selv samme haarde Plage. Imidlertiid er hans hielpende Haand nu ligesom tilforn, uforkortet.

ſtedſke Faare-Yngel. Efter det Forſlag, ſom Velærværdige Herr P. Volqvartz i det Oeconomiſke Magazins Tom. I. haver giort, om at ſette Engelſke Faar paa de mange Norſke Udder, var det venteligt, at ſamme lod ſig giøre her, og at man ſiden af denne fremmede og udſøgte Faare-Yngel, kunde efterhaanden beſette nogle Eenemærker paa det faſte Land, indtil den ſidſte Race fik Overhaand. Alle muelige Midler vare værd at anvende, i een Sag af ſaa ſtor Betydenhed. Et Eyderſtedſke Faar giver vel fire eller fem Gange ſaa megen Uld, ſom eet af de almindelige, og dertil er Ulden langt længere, finere og koſtbarere, hvorfor Hollænderne, med Begierlighed kiøbe den Deel deraf, ſom ikke i Friderichs-Stad forarbeydes til fine Stoffer, ſærdeles Kallemanke, eller og kiøbes af vore andre Fabriqveurs, hvis meeſte Uld til Klæde, endnu kommer enten fra Polen, Pommern, Meklenborg, eller og fra Marocco. Derimod udføres nogle tuſende Skippund danſk Uld til Hamborg, Bremen og Holland, hvor man bruger dem frem for anden Uld, til Hatte-Mager-Arbeyd. Midt i Jylland forarbeydes meget deraf til Stromper, Vanter, Nat-Troyer ꝛc. Men allervigtigſt er den Deel af vor danſke Uld, ſom forarbeydes i hvert Bonde-Huus til Vadmel, og adſkillige andre ſtribede eller ſlette Stoffer. Diſſe Fabriqver giøre ingen Opſigt i Landet, men viſt nok er ingen anden at ſette i Ligning mod dem, hvad Nationens Fordeel angaaer; thi naar den udenlandſke Bonde gemeenligen kiøber ſine Klæder i Krammen, da noyes han her til Lands, med lutter hiemgiorte Klæder. I Veſter-Jylland bruges baade Skiorter og Senge-Lagen af Uld, ſom Bonden er vant til og finder ſundere end Linnet.

Gedder. **Gedder** holdes vel nogle i de Jydſke Lyng-Heeder, men i Skov-Egnen at holde dem loſe, forbyder **Lands-Loven** Lib. V. cap. 12; efterdi ingen ung Skov kand opelſkes, hvor diſſe raade ſig ſelv.

Sviin. Af **Sviin**, findes her tvende Slags, Landet tilhorende, og det tredie Slags indfort paa nogen Tiid fra **China**. Den **langſtrækkede Sviine-Art**, er uden Modſigelſe, den bedſte og ſtorſte, men ogſaa den koſtbareſte i Henſeende til ſin Fode, da den ikke vel vil trives allene ved Græs paa Fælleden, ſaaledes ſom den mindre Art. Af begge Slags begyndte man at giore ſtorre Tillæg, da Horn-Fæets Sygdom graſſerede. Af Jylland drives aarligen mange tuſende Sviin i ſtore Flokke til Eyderen og Elben. Saa udſkibes ogſaa en Mængde **Fleſk** til Norge og Holland, allermeeſt naar gode Olden-Aar indfalde, hvilket Bonden kiender i Foraaret paa Træernes Knopper, og derfor trekker deſto fleere Griiſe til; ſaadant er let, efterdi den Art er meget yngelſom. Paa Skoven blive de, ſærdeles efter **Bøge-Olden**, ligeſom drukne og meget hidſige, ſaa de maae ſvale ſig ved Græſſet og dets Rod. Om deres Fleſk haver **Tinte**, og altſaa er ubehageligt, ſkiont efter Hr. Linnæi Meening, ikke juſt uſundt, det pleyer man at probere derved, at man trekker nogle Borſter af deres Ryg, da de ſom findes blodige i den tykke Ende, ſpaae om bemældte Tinte. Siden China-Farten her til Lands er opkommen, og Skibs-Folket, til deres Proviſion underveys, haver fort fleere **Chineſiſke-Sviin** med ſig end de behovede, er den Svine-Art her indkommen, ſom en fremmed Colonie, og haver fra Kiobenhavn af, udbredet ſig i Provintzerne, dog meere af Begyndelſen end ſom nu, ſiden man haver fundet deres Fleſk mindre faſt end det Danſke. Derimod ere de mindre ſkadelige i den

Hen-

Henseende, at de ikke saa meget vrode eller ilde tilreede Bondens Ager, som vore egne. Paa Skabning ere de mindre, med lavere Beene og meere sidlvede: yngelsomme ere de i høyeste Grad, saa at en Soekand faae 12 à 16 Grise.

Vild-Svin haves her vel i de Kongelige Vild-Baner, særdeles i Skanderborg og Silkeborg Amter, hvor megen Korn-Sæd af dem ødelægges, men andensteds ere de rare. Vild-Svin.

Blandt alle Dyrenes Slegter er ingen saa adskillig eller indbyrdes afvigende fra hverandre, ved Skabning, Farve og Storhed, som **Hunde-Slegten**, og af den ere et Par særdeles Arter dette Land tilhørende, hvilke i foranførte Hr. HALLERS Natur-Geschichte der Thiere cap. 2. p. 482. beskrives saaledes: "Der große dänische Hund ist in allen Theilen, ein stark begliederter Bauer-Hund, mit kurzem Haar. Die meisten sind falbe, sonst grau, schwarz und gefleckt. Man nennet sie dänische Kutschen-Hunde, weil sie gern hinter dem Wagen herlauffen.„ Siden hedder det sammesteds p. 486. "Der kleine dänische Hund, dessen Schwantz ist klein, spitz, unter der Stirn ausgebogen. Die Augen sind groß, und dieses gibt ihm bey dem kurzen und dünnen Schwanze, einiges Ansehen der Dumheit. Er gleichet dem großen Dänischen an der Länge des Haars. Seine Farbe ist gewöhnlicher Messen schwarz mit weißen Flekken: das Fell siehet daher gescheckt aus, und man nennet sie **Harlequine**.„ Hundene af denne sidste Slags holdes udenlands rare, og sendes herfra til Tydskland og Frankerig, ligesom vore Fruentimmer lade, til deres Fornøyelse, komme Bolognesiske, Spanske og Engelske Hunde. Men hvad den første Art Hunde.

angaaer, nemlig de ſtore danſke Hunde, da bruges de med god Fordeel af Jægerne naar de ere vel afrettede, og Kiendere holder dem meget rare. Ellers ere her af Støvere, Mynder, Ager-Høns og Vand-Hunde gode Arter. For Navnenes Skyld, ſaavelſom for den adſkillige Priis, hvilken man her til Lands, i de gamle Love haver ſat paa Hundene, vil jeg tilføye følgende Ord af CHRISTEN OSTERSEN WEILE hans *Gloſſario Jurid. Dan.* p. 134, dræber man Rakke (Røter eller mindre Hund) derfor bødes 6 Øre: dræber man Mynde eller Støvern, derfor bødes en halv Mark. End dræber man Tiig (Bonde-Hund) da bødes derfor tvende Øre.

Katte. Paa Kattenes Slægt vides her ingen ſynderlig Forſkiel, undtagen, at nogle falde uſædvanlig ſtore og dertil flammede, ſaa de meere nærme ſig til Vild-Kattenes Art, hvilke ogſaa findes i tykke Skove, dog ikkuns ſielden. Deres Fode er der ligeſom de tammes i Huſene, Muus, Rotter, Muldvarpe, Fugle, ja ogſaa undertiden unge Lam. Hr. Linnæi Meening, at Huus-Kattene have ingen Lapper, ville nogle tage i Tvivl, men jeg giver ham Biefald.

Af det nyttige Vildt, ſom ved Lovene freddes, baade paa Kongelig Vild-Baner og Proprietariernes Jorde-Gods, findes her Adel-Hiorte, Raa-Dyr, Daa-Dyr, Vild-Svin og Harer (*). Diſſe Dyr ere her de ſamme, ſom andenſteds, undtagen at et Slags

Hiorte, Raae- og Daae-Dyr.

hvide

(*) At Vildtet, af Arilds-Tid, har været her til Lands i ſtor Overflødighed, bevidner HENR. RANZOW i ſin *deſcript. Jutiæ* hos Hr. v. WESTPHAL in *Monum. ineditis* p. 60, ſigende, at Kongen i en Maanets Tiid 1593 (NB. det var i Kong CHRISTIANI IV. umyndige Aar, og altſaa efter Formyndernes

hvide Hiorte, som ellers ikke ere Landet tilhørende, under Høysalig Kong CHRISTIAN VI. Regering, bleve indførte fra det Byrtenbergske, hvilke have forplantet deres Afkom. Saa længe, som enhver Proprietair var berettiget til at skyde og jage paa den Mark, hvor han eyede et par Tønder Hart-Korn, fordervede disse Naboer deres Jagt, ved indbyrdes Efterstræbelse, og ønskede det maatte skee, som nu endelig er skeet, ved Kongelig allernaadigst Forordning, om Fælledskabs Afskaffelse i Jagd-Friehed, paa de Stæder, hvor man ikke eyer i det mindste 10 Tønder Hart-Korn. I hvor det gaaer, seer Herregaards-Eyerne nok til, at det store Vildt ikke alt for meget tager Overhaand til Skade for deres egne og Bøndernes Korn-Marker, saaledes som i de Kongelige **Vild-Baner**, hvor det Vilde vist nok ødelegger det Tamme, og Bondens Lyst til Agerdyrkning ikke lidet svækkes, ved det privilegerte Vildtes Overmagt. I Vildbanen maae hver Bønde-Bye holde sin Hyrde, ikke til at vogte det tamme Creatur, saasom andensteds, men til at vogte de besaaede Agre, for Hiorte, Raae- og Daae-Dyr. Adskillige Grever og andre af Adelstand, have til det store Vildts

Jagt-Rettighed.

nes Anstalt) lod fange 1600 Stykker. Adferas qvod attinet, conspiciuntur hic & in aliis vicinis insulis, magni cervorum greges, ex qvibus Reg. M. unius mensis spatio, cum anno 1593 mense Augusto, suis Aulicis convenaretur, ultra mille & sexcentas cepit & irretitas jugulavit, & has qvidem ex selectioribus cervis, vitulis cervinis, capreolis, apris, leporibus & vulpeculis non computatis. Den Gang har man uden al Tvivl fundet, hvor billigt og fornødent det var, at svække denne Bondens Arve-Fiende.

Vildts Handthævelſe, indhegnet Dyre-Hauger ved deres Herregaarde. Den aarlige Tid, i hvilken ikke maa ſkydes eller jages, paa det Vildtet kand yngle i Fred, er fra 1 Martii til 1 Auguſti. En Herre-Gaards Skytte, ſom overtræder den Lov, dømmes til Fæſtnings-Arbeyd paa 3 Aar, og derſom hans Herre haver givet ham den Tilladelſe, taber han ſin Jagt-Rettighed.

Harer. De danſke Harer (Lepores timidi Linn. Syſt. 24. 1.) ſom falde temmelig ſtore, roſes af Rob. Molesworth i hans *Account of Denm.* p. 65. da ellers det meeſte af vor danſke Mad, ikke var efter hans Smag.

Harer paa Cronborg-Amt falde om Vinteren meere graae end andenſteds, men ſom en Raritæt anfører O. Wormius i ſit *Muſeo* p. 321. at han har haft en gandſke ſort Hare, ſom var funden paa Bornholm, og holdtes, efter de Tiders Overtroe, for et ondt Omen, der ſkulle betyde de Svenſkes Indfald i Jylland. (*)

Caniner. Caniner (Lepores cuniculi L. S. 24. 2.) findes paa nogle faae Steder, ikke ſaaſom Landets egne, men indførte og forplantede af Liebhabere. I Hr. Geheime-Raad Rabes Samling er een af blaae Farve, funden i Laaland.

Vilde

(*) Leporis plane nigri pellem farctam accepi a Nobiliſſ. D. Holgero Rosecrantz, Bornholmiæ Præſide Regio, qvi An. 1644., qvo Sveci in Cimbriam irruperunt, eum in Borringholmo cepit, ac qvia rarum & ominis haud'boni eſſe putavit, mihi dono dedit. Han taler og ſammeſteds om et Hare-Hoved med tvende Horn, ſom ham var foræret af Ebbe Ulfeld. Her til Lands ſette Harerne gemeenligen 6 Unger af adſkillig Orden, de 2 førſte ſom ſtrax ere færdige at fødes og tillegges, 2 andre, ſom ikke ere ſaa gandſke færdige og oftеſt omkomme, men de 2 ſidſte ikkuns kiendeligen ſkabte.

Vilde Dyr af det ſkadelige Slags, ſees her ikke ſaa mange, ſom i andre nordiſke Lande. At Biørne fordum maae have været her, da Landet overalt var bevoxet med Skov, ſluttes af det, ſom Saxo Grammatic. *Lib. I.* fortæller om Kong Skiold, der bandt en Biorn med ſit Belte; item Lib. II. om Biarke, der ſønderhuggede en Biorn, og lod ſin Stalbroder Hialte ſue Blodet af dens Saar, for at blive deſto mandigere. Men om her har været Tigerdyr, ſom ſamme Autor ſynes at tilkiendegive, er meer at tvile paa, med mindre de andensteds fra har været indførte, ſaaledes, ſom de fandtes An. 1630. i Vendſyſſel, efter N. Slanges Beretning, i Kong Christ. IV. Hiſtorie Tom. II. p. 695. En Kayſerl. Oberſt havde i den forgangne Krigs-Tid, haft et par unge Tigerdyr med ſig, giort dem tamme og brugt dem, ſom ſine Jægere, der vare afrettede til at gaae ud og bringe ham deres Rov til Steeg. Oberſten døde i Sæebye. Dyrene gik paa deres egen Haand og giorde ſtor Skade, men foraarſagede end da langt ſtørre Skræk, da det var han og hun. Endelig fandtes denne ſidſte frøſſen ihiel udi Hammel-Moſe. Men hannen traf Junker Jacob Kruſe i Dronning-Lunds Skov, og værgede ſit Liv, ved at ſkyde den ihiel. Rov-Dyr.

Ulve (Canes lupi L. S. II. 2.) findes ikke paa de Danſke Øer, hvor de efter Hr. Etats-Raad Suhms Anmærkning, in Actis Societat. Hafn., Tom. VIII. pag. 37. vel kunde ſluttes at have været i ældre Tider, men længe ſiden ere udryddede. Derimod findes alt for mange af dem paa det faſte Land, ſærdeles i de jydſke Heede-Egne. Ved de nyeligen anlagte Colonier, haaber man og, at de ſnart kunde udryddes; ligeſom i Engelland, hvor man, ved en almindelig Klap-Jagt, dræbte Ulve.

dræbte paa engang 3000 Stykker. (*) Om Ulve og Hunde, som synes nær beslægtede, kunde foreene deres Kion, ville Monsr. Boffon forsøge og Hr. Hallen beklager i sin Natur-Geschicht p. 497. at Forsøget mislingede. Men dersom man kand fæste Troe til det, som er fortalt Hr. Vernon, og han igien beretter i sin *Voyage en Dannem.* p. 576, da har det haft bedre Udfald ved Gottorf-Slot, hvor man viiste ham Jagt-Hunde af saadan blandet Art (**).

Reve. **Revene** (Canes Vulpes L. S. II. 4.) ere, afrivende Dyr, hos os de, som Landmanden mest haver at besvære sig over, og Skytterne hade dem ikke nok, ikke heller deres Unger, men lade dem, undertiden med Forset løbe, indtil de blive store og deres Skind gielder noget. Man holder for det var godt, om disse Skytter fik af Amtet, en liden Belønning for hver Ræv, som de skiød, paa den Tiid, naar Skindet ikke duer; ligeledes en Præmie for hver skadelig Rov-Fugl, de ødelagde; ligesom paa Ulvenes Drab er saadan Belønning i Jylland. Mærkeligt er det, at ligesom got Folk finde nogle Bagtalere, og de Udydigste nogle Forsvarere: saa forfegtes ogsaa Revens Sag, af visse Jægere, med det Argument: At om den Slægt ødelagdes, ville Mark- og Skov-Rotter, Muus og deslige tage Overhaand og blive skadeligere end Reven selv. Om saa er, kand jeg ikke udgiøre: men i det fald kiendes

(*) Kong Waldemar III. giorde sig Umag for i sin Tiid, at ødelegge disse skadelige Dyr. Koug Christ. IV. befalede hver Herremand, som havde Jagt-Rettighed i Jylland, aarligen at levere 3 Ulve-Skind paa Top-Huuset.

(**) Ils ont le poil fort heriſſé, & viennent d'une chienne, qui a etée couverte par un Loup. Ils ſont de la derniere viteſſe, mais on dit, que quelque fois ils ſont fort mechans, tenant en cela de la nature du pere.

des ogsaa her af, det naturlige Ondes Fornødenhed, i den beste Verden; følgelig en Prove paa Guds viise og gode Oeconomie in Regno animali. At Fiirbeen er een af Revens Delicatesser, beretter mig Hr. Capitaine Teilman, som selv haver fundet dens Bug opfyldt med Fiirbeene. Saa kiær haver Ræven sit Liv og sin Frihed, at, naar han i den opstilte Ræv-Sax, henger alleene fast ved eet af sine Been, da bider han det ofteſt af, for at salvere Resten. En hvid Rev er meget rar, dog findes saadan een i hans Excell. Hr. Geheime-Raad Rabes Samling, den er skudt her i Siælland.

Brok eller Grævling (Ursus meles L. S. XV. 5.) findes næsten over alt, dog ikke een eeneste i Laaland, maaskee fordi den lave og tillige stive Leer-Grund ikke saa vel skikker sig for dens Art, hvilken er at grave sig i Jorden. (*) Brokken gior ingen Skade, men renser Jorden fra Orme og Insecters Yngel, som er hans Fode, særdeles de saa kaldte Skarnbasser, med hvilken Kaast Brokken nærer sig saa vel, at den kand tære paa sin Fedme, Vinteren igiennem, da den, heldst mod en forestaaende haard Frost, legger sig i et bestandigt Vinterleye, og stopper Hullet til efter sig med Muld, Løv og Riis, ikke anderledes end Biornen, med hvilken den haver i Skabning og andet, nogle Ting tilfelleds. Den eftertragtes af Jægerne allene for sit Skinds og sin Isters Skyld, hvilken sidste holdes for en Lægedom. Brokke.

Pind-

(*) Jeg begynder at tvivle om denne Gisning haver Grund, siden jeg seer i en Beretning fra Fyen, at der i Landet ikke heller findes Grævlinger, skiønt den Fyenske Jord er af almindelig Art, og altsaa vel kunde tage mod dem.

Pindsviin. **Pindsviin** (Erinaceus Europæus, L. S. XVIII. 1.), som Naturen haver forsynet med saa mange defensive Vaaben, da Hundene ellers snart ville udrydde den, finder nogle Liebhabere, som lade kaage Suppe derpaa, og den siges at være velsmagende. Pindsvin lever om Sommeren fornemmelig af Insecter, i sær af Ørentviste, som er befunden ved deres Aabning.

Odder. **Odderen** (Mustela Lutra L. S. XIV. 2.) som en stor **Fiske-Røver**, gior overalt megen Skade, særdeles i smaa Fiske-Damme og Hytte-Fade, hvilke nogle lade beklæde med Bretter, paa det han ikke skal komme op igien. Odderen efterstræbes derfor meget, saa vel som for sit Skind (*).

Maar. Det samme skeer i Skov-Egnene ved **Maaren** (Mustela Martes L. S. XIV. 5.) hvis Skind, særdeles det morke, er meget værd. Den springer med stor Behendighed af een Green paa den anden, for at jage efter Egernet, indtil det omsider trættes, og maa blive til Rov for sin Fiende.

Bever. (*) **Bever** (castor), som ogsaa er en Fiske-Rover, skal Hertzog Hans Adolph til Gottorf, i forrige Seculo, for en Raritæts Skyld, have ladet hente andensteds fra, og plante i Amtet Hytten, hvor de ynglede, men om den Yngel er bleven ved Magt, har jeg ikke hørt, og finder denne Beretning alene hos Stephan. Schönevelde i hans *Ichthyologia* p. 34. Den største Fiske-Rover er **Sælhunden** Phoca Vitulina (Linn. S. X. 4.) hvor den gives Sted blant fireføddede Dyr. I varme Sommerdage søger den Strandbredden for at slikke Soelskin, allerhelst paa saadanne Steene, som rage frem af Vandet, hvor den undertiden sovende overfaldes og dræbes. Monsr. S. Abildgaard giver i sit Forslag til Fiskeriernes Forbedring, nogle Raad til at fange og ødelegge dette skadelige Rov-Dyr, som feedes meest af Sild og forjager deres Stiim, men maa igien, paa flad Grund, lade sig forjage af Strandmaagernes Mængde.

Fiende. Denne er 2 ſlags, Eſpe og Birke-Maaren, men hvori Forſkiellen beſtaaer er mig ubekiendt.

Af Egerne (Sciurus vulgaris L. S. XXVII. 1.) findes her baade brune og ſorte, hvilket ſidſte ſlags holdes for de rareſte, og ſees meeſt i Vendſyſſel, ſaa vel ſom paa nogle Stæder i Fyen, dog ingenſteds ſaa mange, at man af Egernets Skind kunde giøre nogen ſaadan Profit, ſom i Norge. Egerne.

Lækatten, eller Væſelen, (Muſtela Erminea Linn. Syſt. XIV. 9.) ſom er brun om Sommeren og hvid om Vinteren, bider allene Muus. Lækat.

Ilderen (Muſtela Putorius L. S. XIV. 6.), ſom bider Høns, Giæs og Ender, er ligeſom andre Rov-Dyr, Landmandens Plage. Ilder.

Muldvarpe (Talpa Europæa L. S. XIX. 1.) ſaaſom hemmelige Fiender, giøre ikke liden Skade ved deres Skud, ſærdeles i Haver og paa Engene. Hvor diſſe ſidſte ligge ſaaledes, at man paa kort Tiid kand ſette dem under Vand, befries de derved viſſeſt for Muldvarpen. Muldvarp.

Om Rotter (Mus Rattus L. S. XXVI. 9.) ſaaſom et ſkadeligt og af hver Mand forhadt Creatur, vil jeg alleene anføre dette, at da de fleeſte Lands-Egne af dem ere plagede, ſærdeles paa Korn-Loftene: ſaa maatte man ſpørge: hvad Slags Privilegium det kunde være, ſom ſynes tillagt andre nærliggende Stæder, hvilke for dette Utøy aldeles ere befriede? ſaaſom her i Siæland Odds-Herred, under Fyens Land den liden Øe Strynøe og i Jylland den veſtre Side af Landet fra Riibe til Lemvig excluſive; thi begge diſſe Steder kiende dem alt for vel: men i Egnen ved Holſtbroe, Ringkiøbing, Varde og Hiet- Rotter.

ting ſees de aldrig, uden de fores til Landet med Kiøbmands-Vahre, og naar det ſkeer, ſees de ſtrax at ſkye Landet, og at ſøge Skibene igien, ſom de ſvomme til, efter troeværdige Correſpondenters Beretning. Taaſing ſiges fordum at have haft ſamme Fritagelſe, og da hentede man Jord derfra, tagen i en Høy ved Bierrebye, til at fordrive dem med paa andre Steder, hvilket den Tiid ſkal have hiulpet, men nu ikke meere, ſiden Taaſing ſelv er beſværet af dem. Derimod er bemeldte Strynøe, ſom ligger nær hos, Rotterne en Affkye, ſaa de ſvomme derfra, om nogle komme der ved en Hændelſe. Venteligt er det; at den Jord, ſom de ikke kunde fordrage, maa frem for anden ſteds, indeholde et ſlags Minerale, ſom ved Lugt, beſtrider deres Natur, men hvad det egentlig er, Arſenicum eller andet derslige, var værd at underſøge noget nøyere.

Flager-muus. **Flagermuus** (Veſpertilio murinus L. S. IV. 7.) findes overalt, dog flyver kuns om Aftenen og Natten, og lever af Inſecter, ſær de ſaa kaldede Phalæner. Foruden den almindelige findes og den med dobbelte Øren, (Auritus L. S. IV. 6.)

Fritten. **Fritten**, (Muſtela Furo L. S. XIV. 7.) den ſkal boe i Dannemark, omendſkiønt Linnæus meener at den opholder ſig ikkuns i Africa.

Muus af diſſe findes adſkillige her i Landet.

Muus. **Mark-Muus**, (Mus terreſtris L. S. XXVI. 7.) (agreſtris F. S. n. 30.)

Lille-Muus, Mus Muſculus L. S. XXVI. 10.)

Skov-Muus, Mus ſylvaticus L. S. XXVI. 12.)

Vand-Rotte, (Mus amphibius L. S. XXVI. 8.

Hvide

Hvide Muus findes ofte; alle Muus kunde blive tamme. Man har haft dem, som har gaaet i Stuen og spiist paa Gulvet med tamme Fugle: Nordkroz havde i sit Fængsel en Deel, der indfandt sig ved Spisetid, og fik deres daglige Fode.

Om et slags Muus, som i utallig Mængde, under Kong Waldemari I. Regiering, skulle have samlet sig fra Land-Siden, for at løbe tilsammen, og paa eengang kaste sig med ynkelig Piben og Skrigen i Slie-Strømmen, fortæller Saxo Grammatic. Lib. XV. noget underligt og her til Lands gandske uhørligt, da det ellers kommer overeens med det, som ofte og utvivlelig berettes om de fra Fieldene til Havet nedforte Norske Muus (*). Paa nogle Steder, særdeles i Viborg Stift findes et slags Muus kaldet Angel-Muus (Sorex araneus L. S. 20.) med en længere Tryne og brunere Skind. De agtes skadelige for Hæste og andet Qvæg, som af deres Nærmelse blive afmægtige.

(*) Saxonis Ord, som jeg lader beroe paa hans egen Credit, ere Lib. XV. p. 363. *Edit. Stephan.* følgende: Regressis inde Danis, mirum dictu & novitate prodigium incidit, siqvidem una noctium infinitus murium grex è longinquo rure concurrens, tristi accentu edito, *Schleenſibus aquis*, sua sponte submersus interiit, quorum cadaveribus vento jactatis, littus mane constratum apparuit. Quæres utilior incolis, an mirabilior fuerit, incertum est. Eadem quoque nocte, *Absolonis* quietem capientis exuviæ, à soricibus corrosæ, certissimum futuræ vexationis ejus omen dedere. De sidste Ord forraade en Overtroe, som endnu findes hos Almuen.

Det Tiende Capitel.

Om Land- og Vand-Fuglene i Dannemark.

En Efterretning om vore Danſke Fugle udkræves her næſt i den almindelige Betragtning over de Ting, ſom henhøre til Landets Natur-Hiſtorie. Denne Artikel ville blive vidtloftig, derſom jeg indlod mig i nogen noye Beſkrivelſe over diſſe Fugles adſkillige Arter og Egenſkaber; thi deres Tal er hos os ikke lidet, ſærdeles naar man dertil henregner, forſt de utallige ſaa kaldte Træk-Fugle, ſom aarligen drage igiennem vort Land og Luft, baade om Foraaret fra Sonden mod Norden, ſaa og om Efteraaret, fra Norden mod Sonden, opholdende ſig her ikkuns faae Uger eller Dage, til Forfriſkning paa en længere Reyſe (*). Dernæſt de mange og meget adſkillige Strand-Fugle, ſom baade Sommer og Vinter, have deres Tilhold paa vore Kyſter, allermeeſt paa de mange ſmaae Øer og Holme i Beltet. Endelig ogſaa de ſædvanlige Huus- Mark- og Skov-Fugle, hvilke enten alle, eller dog for den ſtorſte Deel, ere os tilfælleds med vore Naboer, og af de nyere Tiders Natur-Lærere, temmelig udforligen beſkrevne. I den Betragtning er det nok, at jeg her alleene opregner vore Danſke Fugle.

At

(*) En Ven erindrer, at man bør giøre Forſkiel paa de Træk-ſtotte Fugle her tales om, hvilke bedre kunde kaldes Færreds-Fugle, ligeſom man i Norge ſiger Ferreds-Fiſke, ogſaa paa Stryg-Fugle, eller bedre Rippe-Fugle, ſom alleene ere uſtadige. Diſſe kalde Latinerne. Aves erraticas, men de førſte migratorias.

At denne Opregnelse er gandske fuldstændig, tor jeg ikke forsikre; thi hvilken Haand haver grebet alle Fugle om Halen: dog er den saadan, som jeg haver kundet sanke den, af nogle gode Venners troeværdige Beretninger. Blandt disse bor jeg meest takke Høyædle Hr. Eratz-Raad og Ober-Auditeur FLEISCHER, saasom den Mand, der frem for nogen mig bekiendt Patriot, haver Lyst til at legge sig med særdeles Flid, efter denne Deel af Natur-Historien, og til den Ende giort en anseelig, ja hidindtil hos os magelos Samling, af Danske Fugle, samt ladet dem udstoppe, til desto vissere Eftersyn, og sin egen saa vel som andre Liebhaberes Forlystelse, over denne Classe af Guds Skabninger, hvilken visselig ikke er den mindste i Natur-Rigets vidtløftige Husholdning. Bemeldte Samling strækker sig til Fugle-Artene i alle Hans Kongelig Majestets Lande, af hvilke jeg alleene anforer de, som egentligen ere Danske. En større Samling afmalede og med deres naturlige Farver forestilte Fugle, findes tillige med utallige Insecter in natura, hos deres Excellence Høy og Velbaarne Hr. Geheime-Raad von RABEN, som ligeledes haver haft den Godhed, at understotte mit Forsæt, men det er en Samling, som strækker videre, nemlig til alle bekiendte Landes Fugle.

Jeg lover da intet meere, end hvad jeg har kundet bringe i Erfaring, som er en kort Opregnelse af vore danske Fugle, dog ere de inddeelte i Classer, efter Hr. LINNÆI Maade udi hans Systemate og med hans no. De ham og andre Autoribus hidindtil ubekiendte, dog her fundne Fugle have intet uden det løbende no: og kand maaskee, inden kort Tid være beskrevne og udgivne, tilligemed fleere ubekiendte Nordiske, af Monsr. MORT. THRANE BRÜNICHE, en Candidatus som med stor

Flid

Flid haver lagt sig efter Natur-Historien, særdeles in Regno, animali. De Fugle som hos andre Auctores ikke findes afteegnede, haver jeg her foreſtillet ved Kaaberſtikning, og det efter saadanne Originaler, som kunde forevises i Hr. Etats-Raad FLEISCHERS ovenbemeldte rare Samling.

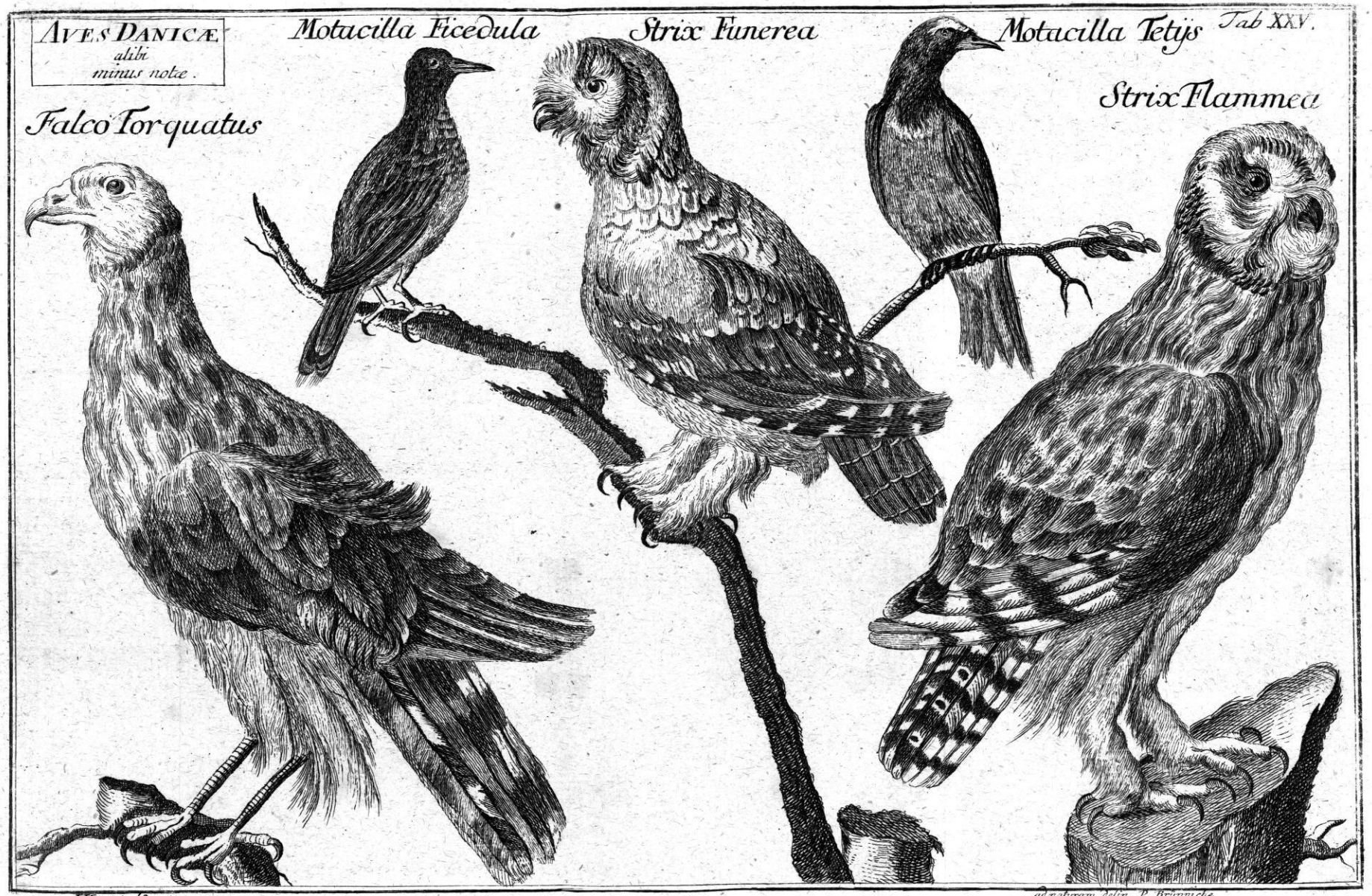
ACCIPITER.

I. *Falco* L. S. 41.

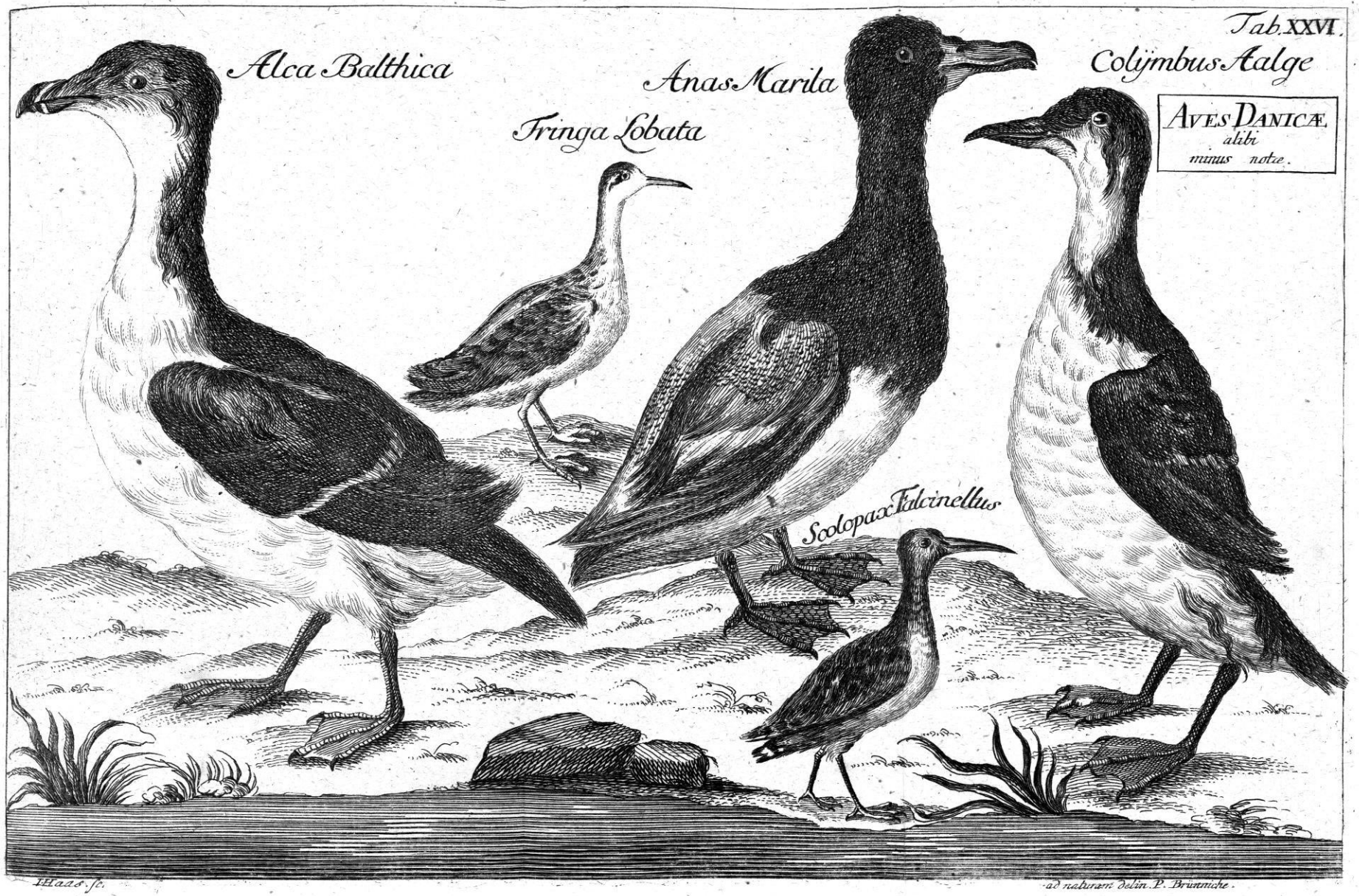
1 Chryſactos 2 Landorn.
2 Albicilla 8.)
3 Pygargus 9.) Fiſke-Ørn.
4 Milvus 10. Glænte.
5 Subbuteo 13. Lærke-Falk.
6 Buteo 14. Skior-Vænge. Ørne-Falk.
7 Tinnunculus 15. Kirke-Falk, af nogle kaldes Spurv-Hog.
8 Haliætus 21.
9 Apivorus 23. Muſe-Hog, Mus-Vaage.
10 Æruginoſus 24. Honſe-Hog, Dverg-Glente.
11 Palumbarius 25. Duen-Falk.
12 Niſus 26. Spurv-Hog. (*)
13 Lagopus med laadne Fødder. Styre-Fiærene ere til halv-deelen hvide, den øvrige Deel ſort med hvide Spidſer.
14 Torqvatus, Briſſonii. See *Figur.* Tab. XXV.

15 Genti-

(*) Hr. Capitaine TEILMAN forſvarer den mod det Vanrygte at den ſkulle bide Høns.

AVES DANICÆ
alibi
minus notæ.
Motacilla Ficedula
Strix Funerea
Motacilla Tetjs
Tab XXV.
Strix Flammea
Falco Torquatus
E.Haas Sc.
ad naturam delin. P. Brünniche

Tab. XXVI.

I. Haas sc.

ad naturam delin. P. Brünniche.

15 Gentilis. Slæt-Falk.

16 Osifraga Briſſonii.

2 *Strix* L. S. 42. Ugle.

1 Bubo 1. Steen-Ugle.

2 Otus 4 Horn-Ugle.

3 Aluco 6. Nat-Ugle.

4 Funerea 7. Krak-Ugle. See *Figur.* Tab. XXV.

5 Nyctea 8. Den hvide Ugle.

6 Ulula 10.

7 Paſſerina II. Kat-Ugle.

8 Flammea Fn. Sv. n. 73. See *Figur.* Tab. XXV.

3 *Lanius* L. S. 43. Buſke-Hog.

1 Excubitor 2. Hapar.

2 Collurio 3. Torn-Skade.

3 Garrulus 10. Siden-Svantz, Skittern.

4 Biarmicus efter Fn. Sv. n. 84. (*)

Picæ.

5 *Corvus* L. S. 48.

1 Corax 1. Ravn.

2 Corone 2. Blaae Raage.

3 Frugilegus 3. Raage.

5 Cor-

(*) Før var den af Hr. Linnæus clasificeret mellem Paros 8. Den blev bragt herfra til Engelland, 1743 af Fyrſtinden af Albemarle, og er der beſkreven af Edward.

4 Cornix 4. Krage, en troe Skilt-Vagt for Duerne, da den ved ſit Skrig, advarer om Høgens Ankomſt, og forfølger den med ſit Raab.

5 Monedula 5. Kaae, Alleke.

6 Glandarius 7. Skov-Skade.

7 Caryocatactes 9. Nødde-Krige.

8 Pica 10. Skade, Huus-Skade. Man finder og hvide.

9 Infauſtus 12. Ulykkes-Fugl, Giertruds-Fugl.

5 *Coracias* L. S. 48.

1 Garrulus 1. Elle-Krage.

6 *Cuculus* L. S. 52.

1 Canorus 1. Giøgen, Kukmand.

7 *Jynx* L. S. 53.

1 Torqvilla 1. Vendehals, Dreyhals, Giøgtyte.

8 *Picus* L. S. 54.

1 Martius 1. Hakke-Spett.

2 Viridis 7. Grøn-Spett.

3 Major 10.)

4 Medius 11.) Flag-Spette.

5 Minor 12.)

9 *Sitta* L. S. 55.

Europæa 1. Spettmeyſe.

10 *Upupa* L. S. 58.

1 Epops 1. Her-Fugl.

11 *Certhia* L. S. 59.

1 Familiaris 1. Træ-Pikker.

ANSERES.

12 Anas L. S. 61.

1 Cygnus 1. *a*) Svane *b*) Snabel-Svane. (*)

2 Tadorna 3. Fager-Gaas, Grav-Gaas, Ring-Gaas.

3 Marila Fn. Sv. n. 111. Polſk Edelmand, boer ellers i Lapland; men er ſkudt i Jylland og paa Chriſtians-Oe. See *Figur* Tab. XXVI.

4 Anſer 7. *a*) Vild-Gaas, Graa-Gaas, *b*) Tam-Gaas. (**)

5 Bernicla 11. Rad-Gaas, Rag-Gaas.

6 Mollisſima 12. Edder-Gaas. (***)

7 Clypeata 16. Leffel, Krop-And. el. Stok-And.

8 Strepera 18. Knar-And.

9 Clangula 20. Hvin-And, Blanke-Kniv.

10 Glaucion 23. Krukkop, Dyker.

11 Penelope 24. Brunnakke.

12 Acuta 25. Vinter-And.

13 Hiemalis 26. Gadiſſe, Klashan, Ungle, Dykere, Angeltaſke er noget adſkillig fra Islændernes Havelde.

14 Fe-

(*) Om den Høytidelige Svane-Jagt, ſom blev holdt paa Amager aarlig: See VERNONS *Voyage en Dan.* p. 438. Den er nok ikke frie for at forderve Fiſke-Ynglen. I Kioge-Bugt, hvor den paa en lang Diſtants ſkiuler Havet, er ikke ſaa mange Aal, ſom i forrige Seculo, da man fra Amager førde Skibs-Ladninger ſaltet Aal til Holland og Engelland.

(**) Graa Gaaſen ſkal være 2de Slags, den ſtore og den mindre. De giøre ofte i Laaland ſtor Skade paa Sæden, og maa med Magt bortjages.

(***) See om den M. TH. BRÜNNICHES Afhandling med Kaaberſtykker.

14 Ferina 27. Brunnakke.
15 Querquedula 28. Krikand.
16 Crecca 29. Krikand, Attelingand.
17 Circia 32. Krekand, an Hesteloris-Aand?
18 Boscas 34. *a*) Vildand, *b*) Tamand.
19 Fuligula 39. Troldand.
20 Obscura F. S. n. 133. Dykere. Maaskee en Varietæt af Hiemalis.
21 Latirostra Sortagtig med breed Næb og en hvid Linie over Vingen.
22 Graminea Græsand, er nok en Varietæt af No. 11.
23 Platyrynchos 17.

13 *Mergus* L. S. 62.
1 Merganser 2. Skiorand.
2 Serrator 3. Topand, Skrække.
3 Albellus 4. (*) Hvidsiden.
4 Tinus med rødbrun Isse og Bag-Hoved, er nok en Varietæt af albellus.
5 Rubricapilla Skalle-Sluger med brunrød Hoved og Hals, paa Størrelse med Skior-Anden.
6 Glacialis Soe-Stierne beskrives af Willughby i hans Ornith. p. 254.

14 *Alca* L. S. 63.

1 bal-

(*) Den falder ikke uden i meget haarde Vintre.

1 balthica Mule, ligner Alca Torda L. S. 63. 1. men er neden under fra Struben til Rumpen, heel hvid. See *Figur*. Tab. XXVI.

15 *Pelecanus* L. S. 66.

1 Carbo 3. Aalekrage, paa Norſk Skarv.

2 Ariſtotelis Fn. Sv. 146. Fiſkeren, Aalekrage.

3 bimaculatus med 2de hvide Plætter en ved hvert Laar, og derfor kaldes Hvidlaaring, Betlaar, Blik-Skarv.

16 *Colymbus* L. S. 68.

1 Arcticus 1. Lomme (*)

2 Criſtatus 2. Havſkiærn.

3 Auritus 3.

4 grylloides Silde-Perris, ligner meget Colymbus Grylle Fn. Sv. 148. men er neden under hvid, og paa Hoved, Hals og Bryſt ſortſtribet.

5 Stellatus Hav-Gaſſe, Søe-Hane, Forſkiellig fra Lommen No. 1. i ſær at Struben er hvid (**) Willughb. Ornith. t. 62. Colymbus maximus ſtellatus.

6 Auritus minor. Flaveſkitt.

7 Aalge, ſom og falder i Jisland, og der har det Navn. See *Figur* Tab. XXVI.

17 *La-*

(*) Den falder ikke uden i Jylland og det i denne haarde Vinter, maaſkee fordreven ved Storm.

(**) Den falder ofte i Siæland.

17 *Larus* L. S. 69. Maage (*).

1 Canus 2. Graamakke.

2 Marinus 3. Svartbag, Blaamaage.

3 Fuſcus 4. Sildemaage.

4 Glaucus Perlemaage Briſſ. Ornitholog. Gen. 102. 10. t. 16. f. 2.

5 Varius den ſtore graae Maage Briſſ. Ornitholog. Gen. 102. 5. t. 15.

6 Maculatus af Storrelſe med graae Maagen (L. canus) ſort og graae plættet.

7 Argentatus Liig Perlemaagen (L. glaucus) men har mod Enden af de yderſte Vingefiære en ſort Plæt, og paa Undernæbet en rod Plæt.

8 Riſſa. Lille Sølvet. Adſkillig i viſſe Kiendetegn fra Linnæi tridactylo, eens med den Islandſke Riſſe. Røttere.

18 *Sterna* L. S. 70. Kirre, Tærne.

1 Hirundo 2. Tærne, Kropkirre.

2 Nigra 3. Soeſvale, Sortkirre.

3 Paradiſæa. Kirre, Hættingtærne (**.)

Grallæ.

19 *Ardea* L. S. 76. Heyre.

1 Grus

(*) Denne Slægt er meget talrig ved Soe-Kyſterne, hvor den forfølger Fiſkene, hvis Træk robes ved dem. Deres Æg ædes undertiden af fattige Folk.

(**) Den har 2 lange Styre-Fiere og er heel ſort paa Hovedet.

1 Grus 4. Trane, falder i Lolland.
2 Ciconia 7. Stork (*).
3 Nigra 8. Den ſorte Stork, falder i Holſteen.
4 Cinerea 10. Skid- eller Skrid-Heyre, Fiſkehøyer.
5 Stellaris 16. Rordrom (**).

20 *Scolopax* L. S. 77. Sneppe.
1 Totanus 4. Rodbeener.
2 Arquata 5. Heelſpove.
3 Phæopus 6. Mellemſpove.
4 Ruſticola 7. Blomrokke, Rutte, Holtzſneppe.
5 Gallinago 11. Myrſneppe, Horſegiog.
6 Gallinago alius.
7 Gallinago minor Briſſ. Ornitholog. Gen. 72. Sp. 3. t. 26. f. 2.
8 Falcinellus Ryle eller Domſneppe med et flad og mod Enden nedboyet Næb. See *Figur.* Tab. XXVI.

21 *Tringa* L. S. 78.
1 Pugnax 1. Brushane (***).
2 Vanellus 2. Vibe (****).

3 Inter-

(*) Dannemark og Skaane ere de ſidſte Landſtrækninger, hvis Luft den kand fordrage. Den kommer her ſidſt i April, og reyſer førſt i September. Dog er den eengang fanget Syndenfields i Norge.
(**) Den anſees af de fleeſte for liden, da den er ſtor næſten ſom en Stork.
(***) Naar den har kaſtet ſin Bruus, kaldes den Bruus Kopſneppe, og er næſten ſaa delicat ſom Pommerantz-Fuglen.
(****) De gaae bort i Froſt, og komme i Tøe-Veyr; hvor ſkiule de ſig?

3 Interpres 4. Veydetite.

4 Lobata 5. men adſkillig i Farven; fra Chriſtiansöe. See *Figur.* Tab. XXVI.

5 Ocrophus 8. Horſegjøg.

6 Hypoleucos 9. Bekkaſin, Virlen, den lille Myrſtikkel, Strand-Sneppe.

7 Canutus 10.

8 Sqvatarola 13. Floytetyten, Dolken.

9 Torqvatus Strandſneppe, Briſſ. Tringa Cinclus torqvatus Gen. 75. ſp. 11. tab. 19. f. 2. Kommer meget overeens med Linnæi Beſkrivelſe paa Tringa alpina.

10 Littorea 12. Strand-Bekkaſin.

11 Hypoleucoides ligner Virlen i mange Ting.

12 Ferrugineus neden under heel ruſtfarved.

13 Eqves, Rytteren, har ſorte Styre-Fiære, de fire yderſte med hvid Brædde.

14 Perſpicillata, med ſort Hoved, Hals og Bryſt, ved Mundvierne en ſtor hvid Plæt.

22 *Charadrius* L. S. 79.

1 Hiaticula 1. Præſtekrave, Sandvrifter.

2 Morinellus 6. Pommerantz-Fugl, (*) Citron-Fugl.

3 Pluvialis 8. Brok-Fugl, Hjeiler.

4 Fla-

(*) Den kaldes ſaa af ſin gule Plet paa Bryſtet, er Frantzoſernes Pluvier d'ore, her rar, uden paa Nørre-Jyllands veſtre Kant i May og September, dog der kuns i et par Ugers Tid; Holdes for den delicateſte af alle Fugle, og er dens Bryſt overdraget med en uſædvanlig Fedme.

4 Flaviroſtris Fitſimule.

5 Torqvatus, Briſſonii Gen. 69. 7.

23 *Recurviroſtra* L. S. 80.

1 Avoſetta 1. Klyde, Laufugl.

24 *Hæmatopus* L. S. 81.

1 Oſtralegus 1. Strandſkade.

25 *Fulica* L. S. 82.

1 Atra 1. Blishøne.

2 Chloropus 2. Vandhøne.

26 *Rallus* L. S. 83.

1 Crex 1. Skovſnarre.

2 Aqvaticus 2. Vagtel-Konge.

27 *Otis* L. S. 85.

1. Tetrax. 3. Trappe-Gaas, i Jylland.

GALLINÆ.

28 *Meleagris* L. S. 88.

1 Gallopavo 1. Kalkon (*).

29 *Phaſianus* L. S. 90.

1 Gallus 1. Hane (**).

2 Colchicus 3. Faſan. (***)

30 *Tetrao* L. S. 91.

1 Te-

(*) Egentlig Calecutiſke Hane; hvis Yngel har været her i 200 Aar.

(**) Der ere adſkillige Slags, Purrhøns Friſlandicus. Tophøns Criſtatus, Gomphøns Ecaudatus, Skrut-Høns Puſillus.

(***) Findes vilde og at yngle paa Jægerspriis og paa Taaſinge efter Beretning.

1 Tetrix 2. Urhane (*).
2 Perdix 9. Agerhøne (**).
3 Coturnix 13. Vagtel.

PASSERES.

31 *Columba* L. S. 92. (***).
1 Oenas 1. *a*) Skovdue, *b*) Maanetsdue.
2 Gutturoſa 2. Kropdue.
3 Cucullata 3. Parykdue.
4 Turbita 4. Meſike.
5 Tremula 5. Høyſtjert.
6 Tabellaria 6. Pavedette.
7 Palumbus 11. Ringeldue.
8 Turtur 20. Turteldue.

32 *Alauda* L. S. 93. (****)
1 Arvenſis 1. Sanglerke.
2 Pratenſis 2. Englerke.

3 Ar-

(*) Falde meeſt paa de Jydſke Heedemarker.

(**) Efter en vis forſtandig Landmands Erindring, kunde denne delicate Fugls Yngel være her til Lands overflødigere, hvis man, som i Frankrig, nøyedes med at ſkyde de gamle, i Stæden for at fange baade unge og gamle med Garn og føde dem paa Loftet. En hvid ſees i Geheime-Raad Rabes Cabinet.

(***) De ere endnu adſkillige Slags, ſaaſom Klagdue, Campana *Croſonobel*, Galeata. Trommeldue Tympaniſta, Sneppert Fulicaria, Svalledue Mercurialis, Morkop Atricapilla, Mønneke Melanura, Tumlere Gyratrix, Dreyert Percuſſor, Tyrk Turca.

(****) Her i Byen ſkal være een ſort.

3 Arborea 3. Heedelerke, Lynglerke, Pibelerke.
4 Campeſtris 4. Marklerke.
5 Trivialis 5. Havelerke.
6 Criſtata. Toplerke.
7 Alba. Hvidgraae.

33 *Sturnus* L. S. 94. (*)
1 Vulgaris 1. Stær.
2 Cinclus 2. Stromſtær, Bækkefugl.

34 *Turdus* L. S. 95. (**)
1 Viſcivorus 1. Simmer Snære.
2 Pilaris 2. Kramsfugl.
3 Muſicus 4. Taletroſt.
4 Merula 12. Selſort.
5 Torquatus 13. Ringtroſt.
6 Cantor. Sangtroſt, Kakatroſt fra Chriſtianſoe.

35 *Loxia* L. S. 96.
1 Curviroſtra 1. Korsnæb. (***)
2 Coccothrauſtes 2. Kirſebær-Fugl.

(*) Kommer tilig om Foraaret; naar Ungerne kunde flyve forſvinder den gandſke Flok, men kommer om en Maaneds Tiid igien, og blive indtil de gaae i Vinterdvale, dog ikke her.

(**) Her findes nogle under Navn af Smersler, Blaaehæter, Skaaninger røde under Vingerne, dem jeg ikke veed at henføre til Linnæi Syſtema.

(***) De ere tvende Slags, nogle have Overnæbet til den høyre Side, og andre til den venſtre. En i Buur temmed fældede de yderſte Spidſer af ſit Næb ſom bleve meget lange, det eene Aar, men det andet Aar, havde den ingen Kræfter dertil, og ſultede ihiel.

3 Pyrrhula 4. Dompape.
4 Chloris 20. Svenſke.

36 *Emberiza* L. S. 97.
1 Nivalis 1. Sneefugl, Sneekok. (*)
2 Calandria 2. Kornlærke, Knotter.
3 Hortulana 3. Ortulan.
4 Citrinella 4. Guldverling, Gulſpurv.
5 Schœniclus. Fn. Sv. 231.

37 *Fringilla* L. S. 98.
1 Cœlebs 2. Bogfinke.
2 Montifringilla 3. Oveker, Boefinkens Hoerunge.
3 Carduelis 9. Stieglitz.
4 Canaria 18. Kanariſugl.
5 Cannabina 22. Torniriſk, Sidſeronnike.
6 Linaria 23. Moiriſk, Graaſiſken.
7 Domeſtica 27. Spurv. (**).
8 Montana 28. Skovſpurv.
9 Nigra. en ſort Spurv.

38 *Motacilla* L. S. 99.
1 Luſcinia 1. Nattergall.
2 Modularis 3. Graairiſk.

Cur-

(*) er Forbud for Froſt.

(**) Den giør det modne Korn ſtor Skade paa Marken, ved at pille, men meeſt ved at ſpilde; nogle har bragt i Forſlag, at ſætte Belønning for den, ſom ødelagde et anſeeligt Tall af diſſe nærige Gieſter. Men de ere nok for Yngelſomme. I viſſe tydſke Provintzer paalægges Bønder at levere et viſt Antall Spurre-Hoveder tillige med deres Skatt.

3 Curruca 6. Græssmutte.
4 Hippolais 7.
5 Philomela 10. Nattergalens Hoerunge.
6 Ficedula 11. Spitslerke, See *Figur* Tab. XXV.
7 Alba 12. Vipstiert, Havresæer, Steenpikker.
8 Flava 13. Gulspink.
9 Oenanthe 17. Steendolp, Steensprette, Steengylp.
10 Rubetra 18.
11 Atricapilla 19. Spikke, Havskade.
12 Phoenicurus 21. Blodfugl, Blodstiert.
13 Titys 23. See *Figur*. Tab. XXV.
14 Rubecula 28. Rodfinke, Rodkielke.
15 Troglodytes 29. Thomas i Gierdet, Nelle-Konge, Tommeliden.
16 Regulus 30. Fugle-Konge.
17 Trochilus 31. Spurre-Konge, Fagerfis.
18 Rubricapilla, Brunskalle-fra Christianshoe.

39 *Parus* L. S. 100. Meise, Titing, Talgoxe.
1 Christatus 1. Topmeise.
2 Major 2 Musvit.
3 Coeruleus 4. Blaaemeise.
4 Palustris 6. Graameise.

40 *Hirundo* L. S. 101.
1 Rustica 1. Marksvale, Forstuesvale.
2 Urbica 3. Byesvale, Tagskiægsvale, den hvide Svale.
3 Riparia 4. Digsvale, Jordsvale, Salbakke.

4 Apus 5. Steen-, Kirke-Svale.

41. *Caprimulgus* L. S. 102.

1 Europæus 1. Natravn, Natſkade (*) cimbris Aften-Bakke. (**)

End videre *Plautus* Moeringii, en Søefugl.

Rottet. Autorum. Perdrikken. Norv. Perdrikker, Perſupr.

Som et Tilhæng ved dette Capitel om Fuglene, og for at giøre deres Slegt-Regiſter deſto fuldſtændigere, vil jeg her tilføye nogle Ord af oftbemeldte Hr. Capitaine TEILMANS meddeelte Fauna Cimbrica, angaaende trende ſlags Vild-ænder, ſom ſaa vidt man veed, ellers ere ubekiendte, men af ham ſelv i ſin Egn fundene noye examinerte og med de i Ornithologien brugelige Talemaader, ſaaledes beſkrevne.

No. I. ANAS *roſtro plumbeo ungve & margine nigro, occipite nigro, linea alba cincto.* Deſcr. Magnitudo Anatis Bosc. 34. Roſtrum plumbeum in medio & ad margines nigrum, mandibula inferior ut & ungvis nigra. Lingva duplici ordine & ad latera ciliata. Caput fuſcum, macula alba ſub oculis. Occiput nigrum, cinctum linea alba, qvæ jungitur collo & pectori albo. Venter albidus fuſco undulatus. Cauda acuta ſubtus nigerrima. Rectrices 5-5. cinereæ, margo interior pallidior, reliqvæ margine exteriore nigræ. Remiges 1-7. cinereo-fuſcæ, marginibus & apicibus nigrioribus, 8-10. apicibus albis, reliqvæ nigro violaceæ nitentes, apicibus albis ſinuatis. Urrhopygium ſupra ad latera flaveſcens.

(*) Den legger ſine Egg, hvor den kand komme til, meget ſkiødesløs, ofte paa alfare Veye, den hører egentlig til Svaleſlaget, og har ſaadant Næb, men er ſtor, og har meget herlig marmorede Fiære.

(**) Kaldes ellers i Sædland Flaggermuſe.

veſcens. Dorſum cinereo & albo elegantiſſime undulatum. Tectrices alarum apicibus rufo-ferrugineis, axillarum longiſſimæ, acuminatæ, nigerrimæ, marginibus pallidis undulatis.

Ao. II. Anas *roſtro plumbeo apice & ungve nigro, vertice albo-flaveſcente.* Deſcr. Roſtrum plumbeum, apice & ungve nigro, mandibula inferior nigra. Vertex albo-flaveſcens. Caput ad latera rufo-ferrugineum, maculis nigris, ad baſin roſtri pallidius. Lingva ad latera ciliata. Venter albus. Rectrices fuſcæ, marginibus exterioribus pallidis. Dorſum fuſcum albido undulatum. Remiges 1-10. cinereo-fuſcæ, apicibus nigricantibus 11-18. apicibus albis 15-18., nigro-fericeis 19-21. marginibus albis. Tectrices alarum primariæ apicibus ocellatis ſ. nigris albo terminatis. Linea albeſcens ſub oculis.

Ao. III. Anas *roſtro plumbeo, ad baſin cincto macula alba, capite nigro-fuſco.* Deſcr. Caput nigro-fuſcum, ſupra ferrugineum, ad latera leviter vireſcens, maculis ferrugineis rarioribus. Sternum ſupra ferrugineum, apicibus pallidioribus undulatum, ſubtus ex albo & fuſco variegatum. Iris flava, pupilla magna. Dorſum & Tectrices axillarum fuſcæ, punctis albis undulatæ. Pectus album. Venter albo & fuſco undulatus, regio ani ferruginea. Tectrices inferiores caudæ nigro-fuſcæ, albo undulatæ, cauda brevis vix pollicem ſuperans. Urrhopygium nigro-fuſcum. Rectrices fuſcæ. Remiges 1-4. fuſcæ 5-11. a20. margine exteriore albeſcente, apice & margine interiore pallido fuſca, 12-19. albæ apicibus fuſcis, reliqvæ fuſcæ. Digiti plumbei, membrana nigra. Magnitudo vix Anatis Boſcas.

Det

Det Ellevte Capitel.

Om Dannemarks Fiskerier og de adskillige Fisk-Arter, som forefalde i ferske og salte Vande.

Dannmarks Lægde bequem til Fiskerie.

Fra de allerældste Tider af, haver Fiskerie og Fæe-Drift været regnte blant Dannemarks vigtigste Nærings-Midler; thi da vore Provintzer, saasom Øer og Halv-Øer, næsten allevegne ere omgivne med Havets Vande: saa synes det, at Agerdyrkningen selv, skiønt samme er den allervisseste og uskyldigste Næring, i lang Tiid er bleven forsømmet og tilsideſat, for Fiskeriets og Fribytteriets Skyld; efterſom denne dobbelte Fangst, formedelst mindre Arbeyd og Umage, lovede en rigere Belønning, helst i Betragtning af de Danske Øers Lægde imellem Øster- og Vester-Havet, saa at Fiskenes aarlige Træk og Vandring skeer just der forbi, og igiennem det dobbelte Belt, saavelsom Øre-Sund. En Sag som var værd at efterspore noget nøyere, maaskee til stort Gavn i Fremtiden, naar disse Vandre-Skarer, paa rette Tiid og Sted, saaledes bleve paapassede, at de maatte give Told og Tiende.

Adskillige slags Fisk, men særdeles Sild og Torsk, som gierne følges ad, fanges her næsten overalt, fornemmelig om Høst og Vaar i god Mængde, men fleere kunde fanges, dersom Agerdyrkningen og anden Gierning tillod de nærmest ved Stranden boende Bønder, at anvende meere Tiid og Fliid derpaa, hvilket vore Svenske Naboers Exempel nokſom haver lagt for Dagen, i disse sidste Aaringer, særdeles paa Viig-Siden, eller i Bahuus-Lehn, hvor den opmuntrede

Stræb-

Strœbsomhed i Silde-Fangsten har giort saadan priselig Forandring at de, som nyeligen kiøbte Sild i Tusinde Tønders Tal af os, nu ere i stand til at sælge fleere, end de for kiøbte. Ikke desto mindre er det ogsaa vist, at disse og andre Fisk fordum have gaaet til, og søgt vore Søe-Kyster i større Overflødighed, end som nu omstunder, efter Saxonis Grammatici Vidnesbyrd herom, hvilken i Fortalen til vort Lands Historie, siger, man kunde i hans Tiid, tage Fiskene med blotte Hænder, og knap roe Baaden frem, naar den var omgiven med Fiskenes Mangfoldighed (*).

Dette haver fordum været langt overflødigere.

Denne Sag, som efter første Anseelse kunde synes utroelig, og maaskee af nogle henregnes til de Ting, hvori vores gode Saxo beskyldes for at fabulere, har dog ingen Modsigelse i sig selv, ja den bestyrkes ved Forfarenhed, paa Norges vester Side, hvor særdeles Sildens og Graasejens Mængde undertiden er ligesaa stor i visse Viger eller trange Sund, da de, ved et foretrækket Garn, indsluttes saaledes, at man, paa nogle Ugers Tiid, kand tage deraf mange heele Skibs-Ladninger, ofsende dem med Spande. Udi Sundet ved Constantinopel, som meget ligner Øre-Sund, er lige saadan en overflødig Fiske-Vandring, eller har dog været der, i Petri Gyllii Tider, hvis Ord S. J. Stephanius anfører i sine Anmærkninger over bemældte Saxonis Beretninger (**).

Naar

(*) Tanta sinus omnis piscium frequentia repleri consvevit, ut interdum impacta navigia remigii conamen eripiat, nec jam præda artis instrumento, sed simplici manus officio, capiatur.

(**) Non aliter ac fretum constantinopolitanum describit Petrus Gyllius. Piscium reduntantia excellit *Massilia*, *Venetia*, *Tarentum*, sed omnia supe-

Naar Joh. Isaac Pontanus i ſin Danſke *Corographie* pag. 659, ſaa korteligen berører denne Materie, om Fiſke-Mængden ved de Danſke Soe-Kyſter; fortæller han tillige, dog uden at mælde Tiid eller Sted, dette, at da alle Europæiſke Herrers Legater eengang vare forſammelte, og ikke kunde foreenes om den Rang og Ære-Sæde, enhver ville tilægne ſig, i Betragning af ſin Principals Magt og Rigdom; efterdi enhver roſede ſit Lands Herligheder: ſagde den Danſke Legat, at naar den rigeſte Herre i Europa ſolgte alle ſine Eyendomme paa det dyreſte, og man for de Penge-Summer kiøbte paa det letteſte, lutter Træe Kar: da bleve diſſe aldrig ſaa mange, at jo hans Herre, Kongen af Dannemark, kunde fylde dem alle med tre ſlags ſaadanne Fiſk, ſom vare fangede i hans Farvande. Dette Svar gav Sagen ſaadan Udſlag, at den Danſke Legat fik det næſte Sted efter den Franſke, ſom ſad næſt Keyſerens (*).

Men ogſaa Sundheden ſkadeligere.

Blant fleere Ting af det Slags, ſom kunde beſtyrke den Formodning, at Fiſkerierne her til Lands fordum have været langt overflodige-

ꝛc,

ſuperat *Conſtantinopolis*, qua velut per portam piſces duplicis maris tranſeunt: ſed ad *Byzantium* feruntur, relicta *Calcedone*, ut uno reti, viginti navigia impleas, atqve ſine retibus, ſæpe manibus ex continenti capias: atque adeo, cum verno tempore in Pontum aſcendunt denſi greges, jactu lapidis, velut aves ferias. Ex feneſtris quoqve urbis *calathis* ex corda appenſis, mulieres piſcantur, hamisqve piſcatores ſine eſca Pelamydes capiunt tot & tantas, ut ſufficiant toti Græciæ, & magnæ parti Aſiæ Europæqve. Stephan. *in Notis ad Sax. Gr.* p. 21.

(*) Qvo dicto, ſuffragiis omnium, qui aderant, Daniæ Regis felicitatem pluris qvam omnes cæterorum opus faciendam demonſtravit. Unde a Gallo, qui dextrum Imperatoris latus clauſit, haberi proximus obtinuit.

re, ligeſom Agerdyrkningen mindre, regner jeg dette, at den ſaa kaldte Spedalſkhed, eller egentlig ſpitalſke Sygdom, hvilken endnu findes i Island og paa nogle Steder i Norge mod Veſter Havet, (nemlig juſt der, hvor de overflodigſte Fiſkerier falde, og Bonden æder meeſt af den feede Fiſk, men mindſt af Korn-Vahre i Brod og Grod) vides ogſaa at have for 2 à 300 Aar ſiden været gængs nok i Dannemark, hvor den nu omſtunder, Gudſkee Lof, ikke er.(*) Dette ſees blant andet tydelig nok af Kong CHRISTIAN III. Kirke-Ordinantz eller egentligen af de 26 Artikler, ſom Aar 1553. bleve lagde til *Receſſen* og kaldes Articuli Ripenſes, fordi de bleve giorte i et Kirke-Mode til Ribe: der hedder det Artic. XIX. ſaaledes: „Efterdi, den almægtigſte GUD være lovet og benedidet, at den ſpitalſke Siuge, ikke er her i Landet ſaa almindelig, ſom hun var NB. i gammel Tiid: da ville Vi at alle S. Jørgens Gaarde og andre ſmaa Hoſpitaler, ſom ere funderede til ſpitalſke Folk, ſkulle legges til de almindelige ſtore Hoſpitaler i hvert Land og Stict ꝛc. Artic. XX. I hvilke ſamme S. Jørgens Hospitaler, ſom endnu findes ſpitalſke Folk, da ſkulle de føres til næſte almindelige Hoſpital; og ſkal hos ſamme almindelige Hospital, opbygges et beqvemt Huus, enten i Abildgaarden eller paa en anden beqvem Sted, der noget ud fra, hvilket Huus ſamme ſpitalſke Folk ſkulle legges i, og der af det almindelige Hoſpital, have deres Ryct og Varetægt, Spiisning og Underholdning af en Gryde, paa det at der intet

(*) I Bergen og Molde ere endnu tvende Hospitaler alleene for ſaadanne ſpedalſke Folk, om hvis Sygdom er handlet noget udførligere i Norges naturlige Hiſtorie.

ſkal blive fortæret og ſpilt til Unytte, og ikke holdes dobbelt Omkoſtning.„ Sporges nu om en naturlig Aarſag til den fordum i Danmark gængſe, men nu aldeles ophørende Spedalſkhed, da veyledes vi af det, ſom allerede er ſagt, om nogle Islands og Norges Bønder, til at antage, ſaaſom gandſke rimeligt, at Føden og Leve-Maaden fordum haver her, ligeſom endnu der, været Grund der til, nemlig, man aad, efter Proportion mindre Korn-Vahre, ſom absorbere Blodets alt for feede og ſlimede Vædſker, men meer Fiſk og feed Fiſke-Lever, ſom ſetter hiin pituitam og ſcabiem ſcorbuticam i Blodet, hvilken, naar den haver taget Overhaand, ikke ſtaar til at udrydde, efter al den Forfaring, ſom endnu haves i de Norſke Hoſpitaler. Saaledes haver enhver Verdens Alder ſine naturlige, ſaavelſom ſædelige Forandringer, men atter igien enhver Forandring noget til Skade og noget til Gavn, alt efter Guds forunderlige Huusholdning, hvilken vi Menniſker ikke ſtrax indſee i ſin fulde Sammenhæng, men ikkuns, ſaa vidt vi, efter Haanden kunde ſlutte af Tidernes og Tingenes Sammenligning, og da maa bekiende: **Gud gior alle Ting viiſelig og vel**, enten han giver eller tager, borttagende tillige med det naturlige Gode, noget naturlig Ondt, og med det naturlige Onde noget naturlig Godt, alt efter den Jevnvegt, ſom hans viiſe Oeconomie vil have holdet i heele Verdens, heele Nationers og enkelte Menniſkers Velſtand, hvorfor altiid kand ſiges med Sandhed:

Omnis commoditas ſua fert incommoda ſecum.

Spørsmaal om Canon-Skud ſkrækker Fiſken bort.

De Danſke Vande, ſærdeles de ſalte Soe-Vande, om hvilke her egentligen tales, have da nu omſtunder ikke nær ſaa ſtor Mængde og Overflodighed af Fiſk, ſom den man kand ſpore at have været i fordum Tider.

der. Om Skyde-Geværets-Brug, særdeles det stærke Knall af Canoner, som i det fiortende Seculo, først bleve brugte i Øster-Søen, da Kong Waldemar III. førde Kriig mod Hanse-Stæderne, kand have skrækket og forjaget Fiske-Sværmen, og altsaa i denne Henseende tilføyet en Slags Skade, som mindst tænktes paa, det tør jeg ikke bekræfte, skiønt jeg vel veed, at mange ere af den Meening. Hvad Erfarenhed synes at sette herimod er dette, at bemeldte Skyde-Gevær knap nogensteds losnes flittigere under vore Kyster, end som paa de fem Miiles Distance, imellem **Kiøbenhavn** og **Helsingøer**, hvor næsten daglig Canonerers, og altsaa Fiskene allermeest maatte bortjages. Ikke destomindre viide vi, at just der, nære sig mange hundrede Mennisker af Fiskerie alleene, og at den store Mængde af levende Strand-Fisk, som begge bemældte Stæders Indbyggere bespises med, hart ad alleene fanges paa det lidet District, og udgiøre vist nok aarligen mange Tusinde Tønder, men ikke endda saa mange, som fanges kunde, i fald det Fiskerie, efter Fortieneste og til Hoved-Stadens store Nytte, noget meere blev opmuntret, samt dets Forhindringer ryddede af Veyen, særdeles denne, at ikke de mange Sælhunde, saasom Fiskens Ødeleggere, under Paaskud af en slags Jagt-Herlighed, fik frie Brev, men snarere deres Udryddelse ved Belønninger blev understyttet.

Om denne saavelsom nogle fleere Poster hidhenhørende, handler den ved anden Leylighed anførte Monsr. Sören Abildgaard i det **Oeconomiske Magazin** Tom. V. p. 327. ved en Tractat om vore **Danske Fiskeriers Hindringer saa vel som Befordrings-Midler**. Der af vil jeg anføre Begyndelsen, saasom svarende til nærværende Øyemærke. Hans Ord er l. c. p. 329. følgende: „Hvad Salt-Vands Fiske

„er angaaende, ved hvilkes Fangst, de store Fiskerier fornemmelig dri-
„ves, da lærer Erfarenhed, at ikke alleene Fiskene paa eet og andet
„Sted eller Landkant, opholde sig i mindre Antall eet Aar end et an-
„det, men at de endog kand blive aldeles borte der, hvor de tilforn har
„indfundet sig i stor Mængde. Dette kand have adskillige Aarsager,
„saasom: der kand maaskee indfalde Sygdomme iblant Fiskene, eller
Fleere Formodninger herom. „nogen naturlig Hindring for deres Yngel: saadant kand rimeligen til
„deels foraarsages af underjordiske Dunster eller skarpe mineralske Van-
„des Udbrydelse, eller og Havets Grund kand i en vis Strækning, saa-
„ledes forandres og omtumles af Jordskielv, at der i lang Tiid ikke bli-
„ver noget behageligt Opholds Sted for Fiskene, hvilke desuden og
„formodentlig kand afvendes fra de Land-Kanter, fornemmelig fra
„Fiorde og Viger, hvor Folkerige Stæder anlegges, og hvor der
„udflyder fra Verkstæderne adskillige skarpe, suure og giftige Vædsker.
„Canon-Skud af Fæstninger og Orlog-Skibe, saavelsom andre smaa
„Skud af Bosser, forjage og de Fiske, som holde sig høyt oppe i Van-
„det. Visse stærke Storm-Vinde, som indfalde paa de Aarets-Ti-
„der, da Fiskene vil nærme sig til Landet, kand enten befordre eller af-
„vende deres Ankomst udi en vis Strækning. Fiskenes Formeerelse
„hindres og meget, naar de fanges i deres Yngels-Tiid, hvilket og
„derfor ved Kongelig Forordning er forbuden, ved de store Fiske-Stæ-
„der. Visse slags Fiske kand og formindskes, formedelst et andet slags
„stærkeres Formeerelse, allerhelst, naar det første slags er et Rov for
„det sidste: endelig naar de Flygtige ere ødelagte eller fordrevne, saa
„maa hine, som har haft sin Føde af disse, forsøye sig bort til andre
„Stæder, hvor de finde deres Ophold.

„Iblant

„Iblant Rov-Dyrene i Havet, er der de, som jage visse slags Fiske „i Mængde ind til Land-Kanterne i Fiorde og Vige, disse befordre altsaa „Fiske-Fangsten for Menniskene. Nogle Fiske nodes, af visse Hav-Insec- „ter, til at søge Land-Kanten; saaledes plages Laxen i Havet af et vist slags „Luus, som han søger at blive befriet fra, ved at skylle dem af sig i de stridige „Strømme og Elve, og derved befordres naturligen de nordiske Laxe-Fi- „skerier. Men der ere Rov-Dyr, som inde i Vigene og Fiordene ødelegge „og forfølge Fiskene, fornemmelig gior den store **Mængde Sælhunde**, „**som vrimle ved de fleeste Søe-Kanter og Øer her imellem Lan-** „**dene, stor Afbræk og Hindring i Fiskerierne**; thi de ikke allene deels „opæde deels forjage Fiskene, men de sønderrive endog Fisker-Garnene. „Saaledes kand de ikke ved Fladstrand drive deres Flynder-Fangst „med deres Garn, længere end fra først om Foraaret til St. Olufs „Dag eller midt i Julii Maanet, thi fra den Tid og heele Høsten igien- „nem er der **fuldt af Sælhunde**, som opæde Fiskene og sønderrive „Garnene. Den steenede Grund, og de mange Holmer ved **Flad-** „**strand**, saasom **Græsholmen**, **Herzholmen** og **Dryen**, maa være „disse Dyr et behageligt Opholds-Sted, ligeledes skal de og i Mængde „opholde sig ved **Anholt**, hvor der og er en steenet Grund: derimod „opholde de sig ikke i saadan Mangfoldighed ved Skagen eller i Ska- „ger-Bugt, gior og der meget sielden nogen betydelig Skade paa Fisker- „Garnene, den herover alt sandige Grund og Landstrækning, hvor „der ikke findes een eeneste Steen ved Søe-Kanten, paa hvilken de kand „gaae op, at hvile sig, maa altsaa være dem mindre behagelig. **Orte-** „**re** derimod giøre meest Skade paa Fiskene i de ferske Søer, fortiene „derfor at ødelegges, da Jægernes eller Bondens Umage kunde betales

Stor Ska- de af Sæl- hunde.

„med

„med Skindet, hvorledes disse Dyr kand tæmmes og afrettes til Fiske-
„Jagt, er beskreven i de Svenske Videnskabers Handlinger XIII.
„p. 139. Iblant Søe-Fuglene fortæres vel en deel Fiske-Rogn og Yn-
„gel af Svaner, Ender og Maager, dog kand her ved vel ikke for-
„aarsages nogen saa stor og betydelig Ødeleggelse. Disse Fugle giør et
„saa behageligt Syn, at jeg ikke vel vil anklage dem, men hvor de ophol-
„de sig i alt for stor Mængde, Fiske-Yngelen til Skade og sig selv til
„indbyrdes Hinder, der synes mig, det var billigt, at nogle burde op-
„ofre Livet for at befordre de øvriges bedre Vilkor. Jeg vilde hellere
„legge en almindelig Dods-Sag an imod nogle Land-Fugle, nemlig:
„de graadige og geile graae Spurrer, som giøre Landmanden saa stor
„Skade paa Korn-Agrene, og giør sig selv saaledes alt for vel betalt,
„fordi de ødelegge en Deel Oldenborrer, men hverken veed jeg, hvor-
„dan Sagen best skulde anlegges imod dem, ikke heller tillader nærvæ-
„rende Afhandlings-Grændser, at jeg begiver mig fra Stranden saa
„langt ind paa Landet:„ Saa vidt Hr. Abildgaard.

Endnu synes det tienligt at anføre til videre Eftertanke, og maa-skee til Tieneste for vore Fiskere, det Velærværdige Hr. H. Ström i sin Beskrivelse over Sundmørs Natur- og Oeconomiske Historie P. 1. p. 432. erindrer efter sine Naboers bestandige Forfaring, nemlig: 1) Alt Fiskerie gaaer bedre til i Flod end i Ebbe, og jo høyere Vandet stiger, jo bedre Tilgang. 2) baade med Garn og Angel, fiskes bedre i sydlige end i nordlige Vinde, maaskee fordi hine Vinde føre meer Tage-Slud og rusende Vøyre med sig, som giør Vandet uklart og hindrer Fisken meere at see sig for. 3) Al Slags Fisk søger imod Strømmen og fanges der allerbedst, maaskee fordi der findes det bedste og reeneste Vand,

Vand, eller og fordi Strømmen holder dem af fra høyere Grunde. Men i hvad Aarsagen end er, da haver Sagen selv sin Rigtighed. Særdeles holder Sildenes Flok sig gierne ved et Nes eller Landpynt, formedelst den der faldende stærkere Strom, og det anstødende Vands Tilbagesløb.

De Stæder, hvor det største og bedste Fiskerie falder nu omstunder her til Lands, ere først i **Liimfiorden** og de mange Sund eller mindre Fiorder, som fra den indløbe i adskillige Lands-Egne, tilhørende visse Herre-Gaarde, saavelsom Kiøb-Stæder. Der fanges mange Slags Fisk, meget feed og god, endogsaa de, som ellers ere det ferske Vand egentligen tilhørende, saasom **Giedder**, **Aborrer**, **Skaller**, ja undertiden **Karper**, men allermeest **Sild**, **Aal**, **Helt** og **Smelt**. Denne Fangst er saa vigtig, at den i gode Aar, holdes for at indbringe meere end een Tønde Guld. Hvor den meeste Fisk fanges her til Lands.

Dernæst er den heele Vendsyssselske Søe-Kyst, heldst paa Øster-Siden, ved **Skagen** og **Fladstrand** rigeligen velsignet med Fiskerie, særdeles af **Flynder**, **Aal**, **Langer**, **Koller**, **Kabeliau** og anden **Torsk**, item **Østers**, som ved Fladstrand falde meget store og gode: Men i **Skagens Bye** paa Landets nordligste Spidse er Fiskeriet allervigtigst, ja Stædets egentlige Næring, saa at et hundrede Fisker-Familier aarligen om Juel- eller Pintze-Dag, fordeele sig i mange smaa Selskaber af 5 til 6 Mand i et hvert, hvilke giøre fælles Udlæg og tage fælles Deel i deres Fangst. Udi **Mariager-** og **Randers-Fiord** falder got Fiskerie, særdeles i den sidste, den riigeste Laxe-Fangst her til Lands. Der fra indtil **Veyle-Fiord** fanges allevegne Sild, Torsk og Flynder, dog ikkun til Stedernes eget Behov, men ikke til Udførsel.

Paa Jyllands vestre Side giver Havet de næstboende Bønder og Huusmænd, særdeles i Riberhuus- Lundenes- og Bouling-Amter, megen Næring. (*) De fange, foruden en god deel Lax, Mængden af Koller, Torsk, Hvidling, Flynder, Rokker og deslige, tørre dem paa Sand-Bankerne, og føre dem, deels paa Baade til Hamborg, deels paa Vogne opstablede, ligesom Hoe-Læs, øster ind i Landet, til Forhandling paa de aarlige Markeder. Vaar-Fiskeriet fortsettes her med al Flid fra 1 Mart. til St. Hans Dag, og Høst-Fiskeriet fra Michels-Dag til Mortens-Dag, da mange tilbringe deres meeste Tid paa Vandet. Disse Vesterboe-Fiskere ere et haardført Folke-Slag, arbeydsomme og ufortrødne, saavelsom uforfærdede i den daglige Fare som de underkastes ved Uveyr paa det meget uroelige Vesterhav, i hvilket ogsaa mange af dem finde deres Grav.

Det samme kand siges om de adskillige andre Oe-Boer i Ribe, Tønder og Husum-Amter, som af Hvidlinger, Flynder og anden Fisk, drage stor Fordeel, at jeg ey skal tale om dem, som arbeyde paa Østers-Bænkene. Paa Sønder-Jyllands øster Side, er i Flensborg-Fiord, saavel som under Als, jevnligen got Fiskerie, dog best i Slie-Strømmen ved Kappel, hvor de smaa feede og meget delicate Sild fanges, som sprænges med lidet Salt, røges og føres i Mængde med Fragt-Vogne til Tydskland. (**)

Sam-

(*) Aggerboerne i Thye og Klitmøllerne have ogsaa betydelig Fiskerie, de første føre deres tør Fisk til Markeder i langt fraliggende Stæder.

(**) Dette Fiskeries Vigtighed sluttes blandt andet deraf, at An. 1618. af den Anledning, blev ført en Proces imellem Hertugen af Gottorp, og de adeli-

ge,

Samme ſlags ſmaa feede Sild, ſaavelſom en Mængde af anden Fiſk, fornemmelig Aal, tages i Beltets ſnevre Giennemløb ved Middelfart. Der have og Marſvinene deres Giennemgang paa viſſe Tider, og oppaſſes af et eget Fiſker-Compagnie, ſom undertiden giør ſig god Fordeel af den Tran, de faae ved Smeltning. Andenſteds under Fyens Land, ſærdeles imellem de mange mindre Inſuler paa den ſondre Side, er god Tilgang af Torſk, Sild, Aal, Flynder og Makrel. Paa den nordre Side under Hinds-Holm, opholde ſig mange Sælhunde, efter hvilke undertiden anſtilles en Jagt, ſom ødelegger den farlige Fiſke-Fiende i hundrede Tal, og det var ønſkeligt, om ſamme Anſtalt giordes paa fleere Stæder, hvor den har ſin Tilhold.

Paa den ſaa kaldte Røde-Sand ved Lolland, ſamt andenſteds der omkring, ſærdeles i Guldborg-Sund, er god Fiſke-Fangſt, men drives af Øe-Boerne i ſtore Belt og fra Femern, meere end af Landets egne Beboere, hvilke have ſaa meget at giøre med deres ſtore Korn-Avling, at Fiſkeriet lidet agtes. Paa Falſter pleyer man at benytte ſig bedre af den Fordeel, ſærdeles ved Giedſør, hvor Bønderne giøre ſig god Profit deraf.

Paa de Siælandſke Søe-Kyſter gives god Leylighed til Fiſke-Fangſt, men bruges ikke meget, af ſamme Aarſag, undtagen i Roeskild og Holbek-Fiord, ſaavelſom i Draxholms-Amt, hvor man og ødelegger Sæl-Hundene. Indbyggerne paa Samſøe, Agerøe, Omøe, Heſſel-

ge, ſom boede ved Slien. Kongen, ſaaſom Lehns-Herre, afſagde Dommen i Kolding, ſaaledes at Hertugen deels tabte, deels vandt ſin Paaſtand: See N. Slange *Hiſt.* Chr. IV. *T.* I. *p.* 415.

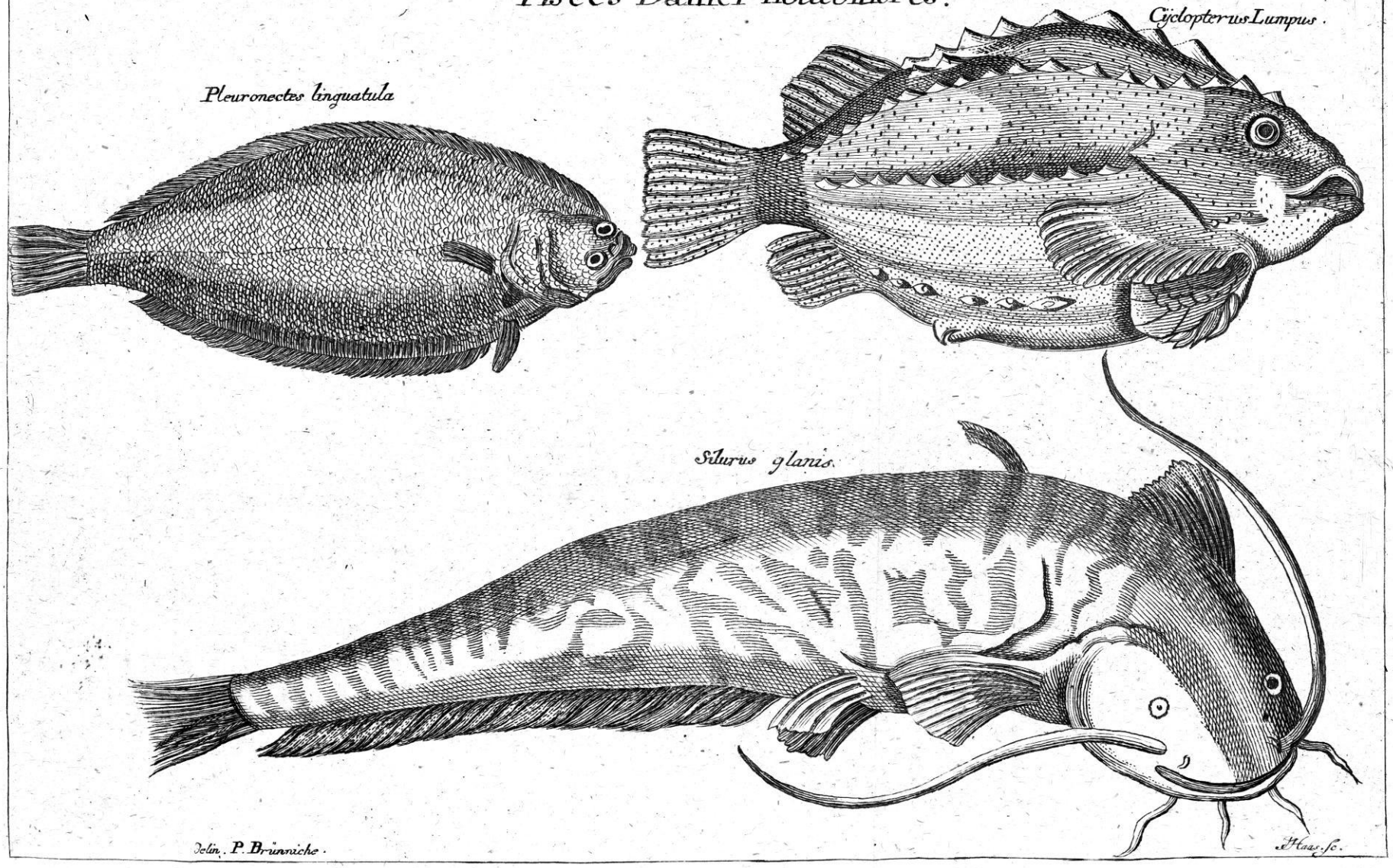
Hesseløe og fleere Eylande, tage en god Næring af Havet; ligeledes Strand-Boerne i Cronborgs Amt ved Snekkersteens og Hornbeks-Leye, saavelsom ved Gilleleye og andensteds, hvor Fiskene i Hast kand henfores til Kiøbenhavn. Under Amager og i Kiøge-Bugt haver Aale-Fiskeriet fordum været langt rigere end som nu, da nogle meene, at Svanernes Mængde ødelegger den Yngel. Bornholm og Christiansøe haver ingen Mangel paa Fiskerie, særdeles Lax og Torsk, hvilke af et eget Fisker-Compagnie føres levende til Kiøbenhavn, skiønt endnu ikke med den Fordeel, som man ved Oprettelsen havde foreskillet sig.

Fiskerier i ferske Vande.

Om Fiskerierne i færske Vande; saasom Søer, Aaer og Damme, er paa dette Sted intet særdeles at berette. De fleeste af det Slags ere ligesom Jagt-Friheden, de nærliggende Herregaards-Eyere, under Navn af adelige Herligheder, tilhørende og pleyes med ulige Flid, efter den ulige Leylighed og Anledning, som dertil gives, enten ved Vandenes Beskaffenhed, eller ved en bequem Forhandling og Afsettelse i nærliggende folkrige Byer. Nogle Proprietairer noyes med saa megen fersk Fisk, som udkræves til eget Huus-Behov. Andre vide at giøre sig større Fordeele af færsk Vands-Fiskene, og indrette derefter deres Søers og Dammes Aflob i visse Aaringer. Særdeles skeer saadant i det Slesvigske og her i Sialand, hvor Afsettelsen er sikkerst. Blandt private Fiskerier ere i denne Provintz, de Gisselfeldske meest navnkundige, og maaskee blandt de ældste af det Slags, som med Flid ere indrettede, hvilket skeede for et par hundrede Aar siden, ved den navnkundige Ridder Peder Oxe, som siges at have indført de første Karper i Danmark fra Frankerig. Siden have fleere efterfulgt hans Exempel, og i de nyere Tider er det af Sr. Peder Willemsen ved Bendsens-Lund, saavel-

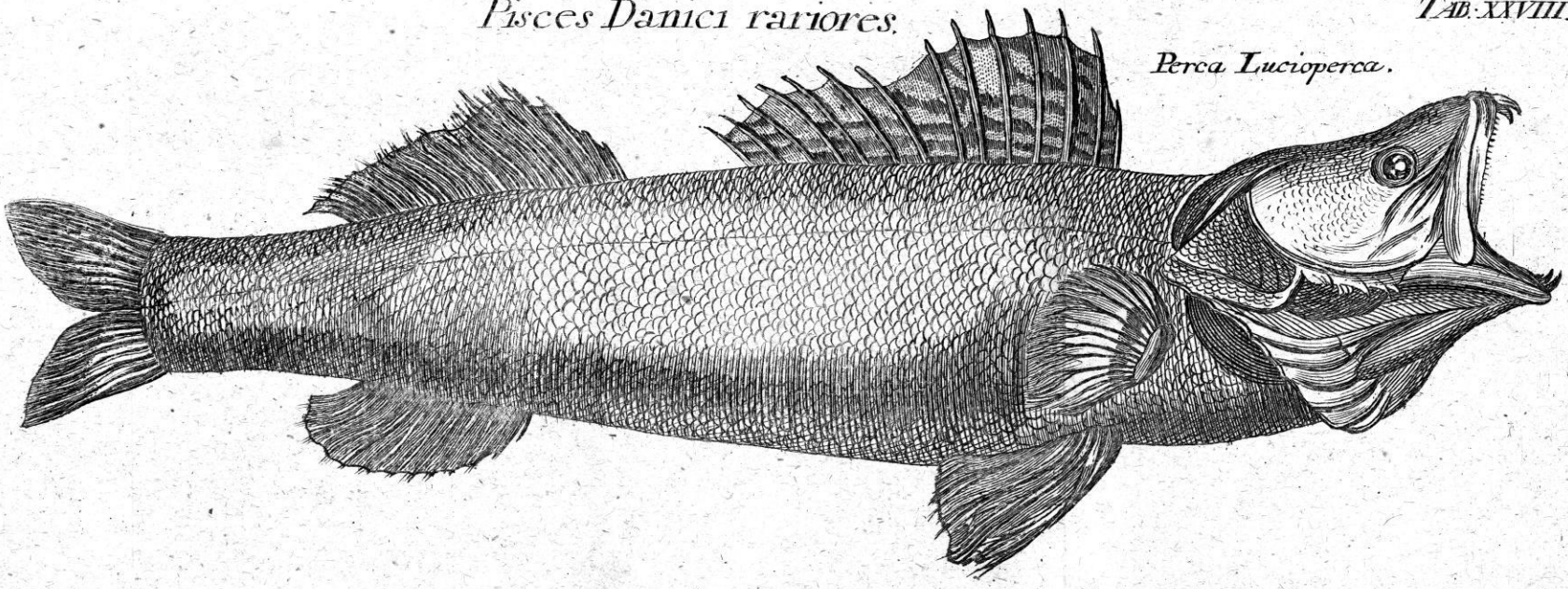
TAB: XXVII.

Pisces Danici notabiliores.

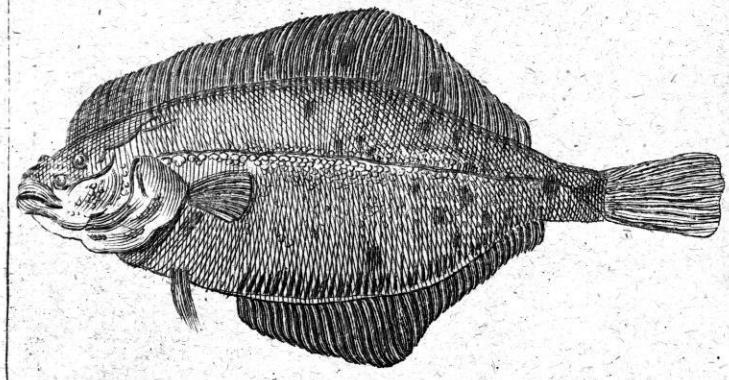

Pisces Danici rariores.

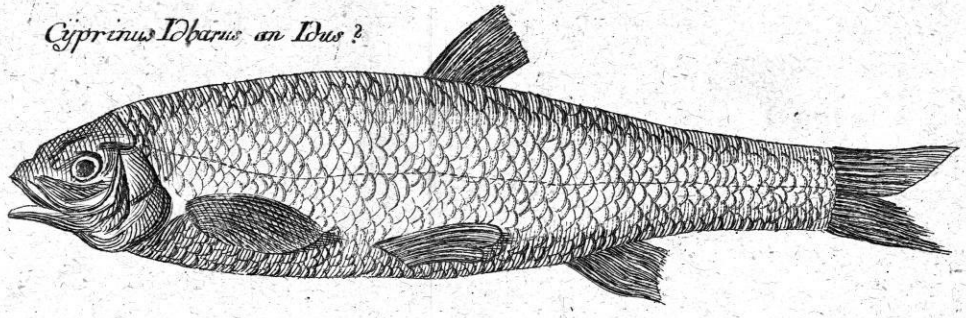
Perca Lucioperca.

Pleuronectes Flesoides

Cyprinus Idbarus an Idus ?

ad naturam delin. P. Brünnich.

J. Haas sc.

ſaavelſom af Hr. Juſtice-Raad Fogh, ved Kragerup indrettede Fiſkerie ſærdeles bekiendt. De ſtore Kongelige Fiſkerier paa Friderichsborgs og Hirſchholms-Amter ere ſnart under Forpagtning, ſnart under Forvaltning, og forſyne ſaavel Hof-Staten ſom Kiøbenhavn, for en god Deel med ferſke Fiſk.

Efter denne korte Beretning om de danſke Fiſkerier i Almindelighed, ſom ſiden ved Stædernes egen Beſkrivelſe ſkulle beſøres lidet omſtændeligere, vil jeg nu opregne, ſaa vidt jeg veed, eller ved troeværdige Correſpondenters Hielp, har kundet bringe i Erfaring, de ſærdeles Arter af Fiſk, ſom findes i Dannemarks ferſke, ſalte eller brakke Vande.

Som de fleeſte Læſere vilde undre ſig over, om Hvalfiſke, Marſviin, Regenbøyen, Rokken, Haaen og Støren, efter Linnæi Inddeeling, bleve udelukte fra Fiſkeſlaget; ſaa har jeg taget mig den Frihed, med de fleeſte, at ſætte dem iblant Fiſkene her i dette Skrift; dog vil jeg anføre dem efter Linnæi No. i hans Syſtematiſke Inddeelinger.

MAMMALIA. Cete

Balæna 37 Hval

De komme her iblandt ind mod Formodning; Paa Amager er for en deel Aar ſiden, een fanget, men hvad ſlags Hvalfiſk det var, veed jeg ikke. Paa Sandrevlerne ved Jyllands Veſter-Kyſt ſkeer det undertiden, at en Hvalfiſk, ſom er indløben med høyere Vand, bliver ſtaaende og falder i Bønder-nes Hænder.

Delphinus. 39.

1 Phocæna 1. Tumleren (*).

2 Delphis 2. Marſvin.

3 Orca, (**)

AMPHIBIA.

Petromyzon 113.

1 Fluviatilis 2 Lampret, Negenøgen (***).

Raja 114.

1 Batis 2 Roehale.

2 Paſtinaca 8. Rokkel.

3 Clavata 9. Rokke, Rokkel (****)

Squalus 115.

1 Acanthias 1. Haae, Haaefiſk (*****)

Lophius 117.

1 Pi-

(*) Ved Middelfart og andenſtæds i ſmale Sunde, anſtilles Jagt efter dem for Trannens Skyld, ſom ſmeltes af deres Fleſk.

(**) kaldes ogſaa af nogle Marſvin, men paa Helligeland Tandtheye eller Springer, Fiſkerne ved Aabenraae kalde den paa Danſk Øreſvin.

(***) Den anſees af nogle for en ſlags Søe-Snog, men urettelig, da den har Finner, er den Fiſk, og holdes af nogle for en Delicateſſe, den har ikke 9 Øyne, men ſaa mange Pletter.

(****) Den hos os almindelige, og ſom til Fattige ſælges ved Stranden, har paa Ryggen og Halen i en lige Linie, 15 ſtore Torne, hvorved den afviger fra ARTEDI og WILUGHBÆI Beſkrivelſer, efter hvilke den ſkulle have 30. ſaadanne i en lige Linie ſiddende Torne.

(*****) Den ædes ikke gierne. Skindet bruges til at polere med.

1. Piſcatorius 1. Breedſlab, Havſoe, Havtaſke, Steen-Ulke, i Holſteen Seheganß. (*)

Accipenſer 118.

1 Sturio 1. Støre, Haaſtør, Selſtør (**)

PISCES.

Muræna 119.

1 Anguilla 1. Aal.

Anarhicas 122.

1 Lupus 1. (***)

Ammodytes 123.

1 Tobianus 1. Sandgravling (****) Tobis.

Trachinus 128.

1 Draco 1. Fiærſing; paa Helligeland Schwertfiſch (*****)

Gadus 129. (******)

1 Æg-

(*) Er de gamles Rana piſcatrix.

(**) Den har ingen Tænder, men ſuer til ſig det, den oprøder af Bunden, den er en Ræt paa de Riges Bord.

(***) Falder ſærdeles i Veſterſøen og kaldes af Indbyggerne paa Helgeland Wolff.

(****) Den graver ſig ned i Sandet ſom en Orm, deraf har den i Jylland dette Navn, den kaſtes op, hvor Ebbe er, med en Jern Greeb af Sanden, den ſpiſes ſtegt, er for nogle en Delicateſſe, Bønderne i Jylland bruge den til Mading for andre Fiſke.

(*****) Stinget af dens 2 Spidſer paa Ryggen er forgiftigt.

(******) En overflødig Fiſk i vore Vande, den mindſte en fierdendeel og den ſtørſte en Alen lang, dog kan Kabliauen være af en Karls Høyde. De fleeſte ere graae, de gulagtige og lyſegrønne de feedeſte og kaldes Praggetorſk. Om

de

1 Æglefinus 1. Kuller.
2 Callarias 2. Torſk, Tareſtorſk.
3 Morrhua 3. Kabliau.
4 Barbatus 5. Smaae Torſk.
5 Merlangus 8. Hvidling.
6 Carbonarius 9. Kollemiſſe, Kollemoder.
7 Pollachius 10. I Aabenraae, Seherrn, Graſeherrn.
8 Molva 12. Lange.
9 Lota 13. Qvabbe. Cimbr. Aale-Qvabe.
10 Muſtela 14. Krollqvabbe, Moerqvabbe.

Blennius 130.

1 Viviparus 10. Aaleqvabbe, Aalekone, Aalemoder (*).

Ophidion 131.

1 Imberbe 2. paa Helligland: Nugnogen.

Cyclopterus 132.

1 Lumpus 1. De Norſkes Rognkeye, paa Danſk Steenbider, og paa Helligland Haffpode. (**) See Figur Tab. XXVII. *Go-*

de mange ſlags Torſk kand læſes Hr. Hans Ströms Beſkrivelſe over Sondmoers Fogderie, et Skrift ſom i mange Henſeende bør agtes høyt af Natur-Hiſtoriens Elſkere. Man har forſikret mig, at man eengang har fanget en Torſk paa Chriſtianshavn, hvis Kiød var Couleur de chair og meget behagelig.

(*) Den føder ſine Unger levende. Schonevelde ſiger, at han har ſeet 300 Unger i een.

(**) Den er beſt i Foraaret, da den ſpiſes af Fattige, men dens udvortes Anſeelſe giør den ekel for de Fornemme, ſkiønt de med Begierlighed ſpiſe den naar

Gobius 135.

1. Niger 1. Rutling, Smørbutting. (*)

2 Jozo 5.

Cottus 136.

1 Scorpius 5. Ulke, Vidkieft (**).

2 Gobio 6. i Slæsvig kaldes den Steinbicker, Müller, og af nogle Turßbull.

Pleuronectes 139. Flynder (***).

1 Hippogloſſus 6. Helleflynder.

2 Plateſſa 8. Rødſpette, Skulle.

3 Fleſus 9. Butte, Skey, Sandſkieble.

4 Limanda 10. Skrubbe.

5 Solea 11. Tunge, Tunge-Pledder, Hunde-Tunge, Hav-Agerhøne.

6 Linguatula 12. Bakſkulle, Tungens Horeunge. See Figur Tab. XXVII.

7 Rhom-

naar den kommer ſpeeget fra Island under Navn af Rundemave, og er ligeſaa lækker ſom Ravrækling. Hunnen ſom er meget større end Hannen, og med guulagtige Bryſt- og Bug-Finner, hvilke paa Hannen ere røde, kaldes Rodabøe.

(*) Den lægger ſin Rogn fra ſig paa en Steen ved Strandbredden.

(**) Kiødet er haard at fordøye, ædes dog af Fattige, den roſes for en Lægedom mod Blære-Syger.

(***) Ved Skagen og Fladſtrand er dens rigeſte Fangſt. Rødſpretten eller Skuller fanges meeſt ved Fanøe og føres ſaltede og tørrede til Hamborg.

7 Rhombus 13. Sletvar

8 Maximus 14. Pigvar, Tønne.

9 Flesoides oculis siniſtris linea laterali aspera ſpinulis ad pinnas. See Figur Tab. XXVIII. er tilforn ubekiendt med mindre det kunde være een af de i Linnæi Gotlandske Reyse pag 186. beskrevne Conf. *Fn. Svec.* n. 329. Obss.

10 Limandoides oculis siniſtris, men i øvrigt kommer gandske overeens med Beskrivelsen paa Limanda. (*)

Disse ere Vrang-Flyndre eller saadanne, som have Øynene paa den venstre Side.

Labrus 142.

1 Turdus 31. Berggylte (**).

2 Rupestris 26. Søe-Karusse. Norv. Raate.

Perca 144.

1 Fluviatilis 1. Aborre.

2 Lucioperca 2. Sandat, Sandart, Giers (***) See Figur. Tab. XXVIII.

3 Marina 6. Strand-Aborre.

4 Cernua 25. Horke, Farriske, Stibling, Kulbars.

Ga-

(*) Denne saavel som den næstforegaaende P. Flesoides sælges ved Stranden iblant Linguatula, og Flesus.

(**) Er rødagtig med 3 smale Stræger paa Ryggen, glimrende som Guld, fanges i Vester-Havet.

(***) Holdes for en Middelsort af Giedder og Aborrer, er en Ræt paa de Formuendes Bord.

Gaſteroſteus 145. (*).

1 Aculeatus 1. Hundeſteyle.

2 Spinachia 7. Tangſnarre, Erſkraber.

3 Acanthias, ſpinulis 4. ante pinnam dorſalem radiis branchiarum tribus.

Scomber 146.

1 Scombrus 1. Makreel.

2 Thynnus 3. Tanteye (**).

3 Trachurus 6. kaldes ved Ekrenford Støkker.

Mullus 147.

1 Barbatus 1. Mulle, Barbe (***).

Trigla 148.

1 Hirundo 6. Søehane, Søekok, Knurhane, (****). Norv. Riot.

Cobitis 149.

1 Barbatula 2. Smerling.

(*) Efterſtræbes af anden Fiſk, men er bevæbnet paa Ryggen med Tagger.

(**) Rar og velſmagende, den ſkal forfølge Makreelen. Jeg har ſpiiſt den eengang og ſmagte Kiødet ſom det bedſte Kalve Kiød.

(***) Fanges ſielden dog meeſt om Høſten i Øſter-Søen; den er meget ſmuk farved med purpur røde og guldſkinnende Plætter og Linier, kaldes ved Ekrenford: Schmerbutten og Baguntken.

(****) Den ſiges mod ondt Veyr at ſpringe op over Vandet og gale ſom en Hane, da andre Fiſk ere ſtumme. Den fanges meget under Nørre-Jyllands Kyſter, ſaltes og tørres.

2 Tænia 3. kaldes af Fiſkerne ved Slesvig Schmeerputte, Steinbikker.

Silurus 150.

1 Glanis 2. Mall, Malle (*) See Figur. Tab. XXVII.

Salmo 152.

1 Salar 1. Hagelax (**)

2 Eriox 2. Graaelax.

3 Trutte 3. Laxørt (Hannen: Krogørt) (***)

4 Fario 4. Forelle.

5 Lacuſtris 6. Øret.

6 Eperlanus 12. Smelt. (****)

7 Lavaretus 14. Helt.

8 Albula 15. Stint.

9 Thymallus 16. Spelt, Stalling.

10 Oxyrinchos 17. Snibbel, hvidfiſk.

Eſox

(*) Den ſtørſte ferſke Vands Fiſk, da een kand giøre et Vognlæs, er rar og en Herre-Fiſk, den falder, mig vitterligt, ikke uden i Sorøe Søe, hvor hen den ſkal være ført fra Tydſkland, og forplanted af Biſkop Abſolon.

(**) Hunnen ſom ſmager bædſt har hvidere Kiød, de feedeſte falde i Guden ved Randers, hvorfra de bædſt røgede og ſpægede faaes. Den fanges meeſt om Foraaret, da den af Havet søger ind i lobende Vande, hvor den renſes fra Inſekter og feedes.

(***) I Veile Fiord ere de feedeſte, men de ſtørſte i Varde-Aae, de kand veye 10 Pund og meere.

(****) De fem ſidſte falde meeſt i Jylland.

Esox 154.

1 Lucius 5. Giedde (*).

2 Bellone 7. Hornfisk (**).

Culpea 160. (***).

1 Harengus 1. Sild.

2 Sprattus 2. Hvas-Sild.

3 Alosa 3. Brisling, Sillinger.

4 Encrasiolus 4. Bykling, Moderløse.

Cyprinus 161.

1 Barbus 1.

2 Carpio 2. Karpe (****).

3 Gobio 3. Grympel, Sand-Hest, Grundling.

4. Ca-

(*) Er en Rov-Fisk og sluger temmelig store Fiske, de kunne findes halv fordøyede i dens Svælg.

(**) Er bekiendt af sine grønne Been.

(***) Er fedest om Høsten, falder særdeles i Liim-Fiorden ved Aalborg og Ribe, hvor den saltes og udskibes, som den mindre i Beltet og Slie-Strømmen, eller røges til Udsendelse. Vindtørrede Sild bruges, men er ikke i alles Mund lige behagelig. De falde ofte i saadan Overflødighed, at en Ol; det er 80 Stykker, koste ikkun 4 à 6 Skil.

(****) De ægte siges at være indbragte i Friderici den 2dens Tiid fra Frankerige af den store Oeconomo Peder Oxe. De og Aborrer vare, efter Molesworths Smag, her, frem for i noget Land, gode. *Account of Danm.* p. 65. Et slags Karper store, men ey saa velsmagende skal falde i Liim-Fiorden, hvis Vand er brak.

4 Carasſius 5. Karuſſe (*).
5 Tinea 6. Suder, Slie, (**).
6 Phoxinus 10. Elritze, Elbutte.
7 Dobula 13. Heſſele, Hesling (***).
8 Grislagine 14. Strømſkalle.
9 Idbarus 15. Emd. (****). See *Figur. Tab.* Tab. XXVIII.
10 Rutilus 16. Rudſkalle.
11 Idus 17.
12 Erytrophtalmus 19. Skalle, Rudſkalle.
13 Naſus 21.
14 Alburnus 23. Luyer, i Slesvig: Witink, Witeke og Blikke.
15 Wimba 24. Flire, Blikke.
16 Brama 26. Braſen. (*****).
17 Ballerus 30.

Syng-

(*) De gulagtige de bedſte. Diſſe kunde udholde en ſtræng Vinter.

(**) Giør godt Sælſkab med Karper og Karuſſer, anſees ſom de andre Fiſkes Læge. For ſit bløde og mudderagtige Kiød, kommer den ſielden paa de Riges Bord.

(***) Fanges paa de fleeſte Stæder i Holſteen.

(****) Formodentlig er det kun en Varietet af den følgende Idus, da den er allene Forſkiællig ved det at den haver en Straale meere i Rumpe-Finnen. Af ſamme Aarſag er det nok, at da Hr. Linnæus først har i ſit Syſtem. Naturæ anført den ſom en Svenſk Fiſk, ſiden dog har udeladet den i den ſidſte Edition af hans *Fauna Svecica.*

(*****) Schönevelde taler om et ſlags Braſen i Slier-Strømmen med en krumbøyet Hale.

Syngnathus 168.

1 Typhle 1. (*).

2 Acus 2. Stork, Havnaal(**).

3 Æqvoreus 4. Snippe.

Foruden diſſe 95 Slags Fiſk ſom falde i vore Vande, findes endnu nogle faa ſaadanne, ſom jeg ikke tor henføre til nogen vis Klaſſe, mindre i en Klaſſe henføre dem til nogen vis Species, efter Linnæi Syſtema, uden at være for driſtig i min Gisning. Jeg vil dog ikke gaae dem forbie paa det, at om de ſkulle forekomme nogen anden, han da ved noyere Prøvelſe, kunde henføre dem til deres rette Stæd.

1. Havmuus, en liden ſort lodden Fiſk, falder paa Nørre-Jyllands Kyſter, dog ſielden.

2. Klepaal, Aal med meget ſtort Hoved.

3. Knudde, en liden Fiſk med ſort Hoved og ſkarpe Finner paa Ryggen, noget ſtørre end en Horke, ſom den ligner, og har paa ſine lyſegraae Sider, ſkarpe Skiel.

4. Kurbaſſe, liig en Makreel af Anſeelſe og Smag, undtagen at paa dens hvide Bug, ſidde tvende ſtore og ſkarpe Skiel, ſom Pigge.

5. Munke, er kort og tyk, af Skabning ſom en Sild, fanges ſielden.

6 Riete,

(*) Holdes af Artedo for at være Nerophidion Schöneveldi.

(**) Er ikke tykkere end en Pibeſtilk, ofte en halv Alen lang, fanges kuns ved en Hændelſe og er ey ædelig.

6. Rinte, Runte, Fynske Egby-Giedde, Odense-Karpe. ligner Karpen, og er velsmagende.

7. Sandride af Flynder-Art, sort med røde Spetter, uden Tviol den under Pleuronectes anførte No. 9. som har røde Plætter, næsten som Rødspette.

8. Strand-Karusse, falder i Vester-Havet. An Labrus rupestris L. S. 142, 26.

Det

Det Tolvte Capitel.

Om allehaande krybende og flagrende Dyr. Ogler, Slanger, Orme, Snegle og Muslinger, samt Inſecter.

Jeg vil ikke opregne alle dem, ſom man med Rimelighed kunde anføre at findes her i Dannemark, ſiden mine Læſere ere bedſt tiente med lidet og viſt, min Kundſkab ey heller har kundet ſtrække ſig til alt.

Det førſte, ſom her bliver at anføre, er de Dyr, ſom af Linnæo ſettes blandt Amphibia, men Amphibia Nantia udelades, og henføres, efter de fleeſtes Meening, blandt Fiſkene.

REPTILIA, Krybende Dyr.

Lacerta. L. S. 105. Ogle (*).

1 Paluſtris 8. Den ſtore Vand-Fiirbeen.

2 Agilis 15.

3 Vul-

(*) Paa Saltholmen ſiges at ſkulle findes et ſlags Fiirbeen med Kam paa Ryggen, et ſtort mørkebrunt Hoved ſom en Aal, Halen ſom en Muus, hvid under Bugen, med mange ſmaae Skiel, men jeg har ey ſeet dem; Hr. MATH. WILLEMSEN en Præſt i Jylland, melder i et Manuſcript, uden Tvivl ſendt til Th. Bartholin eller J. Reſenius, om en Fiirbeen, ſom han holdt for en Salamander, med en lang Tunge, den han kalder en Braad. Var Efterretningen paalidelig, da kunde man anſee dens Art for en Slags Camæleon.

3 Vulgaris 25. Skov-Fiirbeen, Snerris.

4 Aqvatica 26. Den lille Vand-Fiirbeen.

Rana L. S. 106. Padden.

1 Bufo 2. Buſketudſen.

2 Rubeta 3. Skrubtudſen.

3 Temporaria 13. Frøen, Boen.

4 Eſculenta 14. Kilde-Frøen.

5 Hyla 15. Klokke-Frøen, Per Oxes Frøe, Bomtud-ſe. (*)

6 Arborea 16. Løv-Frøen.

7 Rompetudſen?

SERPENTIA, Slanger.

Coluber 109. (**) 1 Be-

(*) Skal være indført af Peder Oxe, da denne Herre længe opholdt ſig i Lothringen. Nogle holde den af diſſe Frøer anſtillede Concert, i Ligning med Nattergalens Sang.

(**) J. TH. BARTHOLINS *Medicina Danorum Domeſtica* p. 492. meldes om en Orm, kaldet Lyngorm i Jylland, ved hvis Hielp, den Norſke Konge HARALD SIGURSEN fandt ferſk Vand til hans Armee. I et Manuſcript af forbem. Hr. Mathias Willumſen, tales om en Orm paa Lyngheden kaldet Jefver, ſom puſtede forgift fra ſig med Vinden, og at det Lem, ſom blev dermed berørt, maatte vandre af, om det ey ſtrax blev hiulpet; Hovedet ſkal paa den været ſaa ſtort ſom Ledet af en Tommel-Finger, med 2 Øren, og en breed Mund, brunagtig af Farve og Lodden. Sit fines penes Autorem.

Hr. P. VOLQUARTZ har i ſin Samling deels Boa Scytale L. S. 108. 276. deels Amphisbæna fuliginoſa L. S. 111. 230. ſom begge ſkal være faldne mellem Kiøbenhavn og Helſingør.

1 Berus 183. Hugormen, Huggebaſſen. (*)

2 Natrix 230. Snog, Bueorm.

Angvis 110.

1 Fragilis 270. Staalorm. (**)

Dernæſt bliver at anføre de Dyr, ſom af Hr. Linnæo kaldes Vermes, Orme.

INTESTINA.

Lumbricus 246.

1 Terreſtris 1. Regnorm, Meedeorm, Spoolorm. (***)

2 Marinus 2. Pyr.

Aſcaris 247.

1 Vermicularis 1.

2 Lumbricoides 2.

Faſciola 248.

1 Hepatica 1 Faareflynder, Jiler. (****)

Hirudo 249.

1 Sangviſuga 1.

2 Medicinalis 2. Blod-Igle.

Teredo 251.

1 Navalis 1. Skibsorm, Jægteorm.

MOL-

(*) Den ſkal tage Halen i Munden og løbe om ſom et Hiul.

(**) Er meget forgiftig.

(***) Er den, ſom findes i Menniſkets Indvolde.

(****) Findes i Faarenes Lever, og i Aar i nogle ſyge Qvæg-Hoveders Lever.

MOLLUSCA.

Limax 252. Snegl.

1 Ater 1.

2 Agreſtis 2.

3 Maximus 3.

Aphrodita 256.

1 Aculeata. Guldmuus.

Priapus 258.

Sepia 262.

1 Officinalis 1.
2 Loligo 2. } Blækfiſk, Blækſprute (*)

Meduſa 263.

1 Aurita 4. Manete, Brændeboble. (**)

Aſterias 264. (***)

1 Rubens 2. Vielfod.

2 Ophiura 9. Stiernfiſk.

Echinus 265. Søe-Æble, Søe-Pindſviin, Igelkær. (****)

1 Spatagus 12.

Teſtacea, Skiel.

Lepas 267.

1 Balanus 5.

Mya

(*) I Norges Natur-Hiſtorie Tom. II. gives meere Efterretning om denne.

(**) Dens Saft bider i Huden. Bliver noget af den hængendes i Garnet, og tørres, kommer det Fiſkeren til at nyſe. See LINN. Skaanſke Reyſe p. 280.

(***) Et Slags ſom er rødagtigt med 13 Fødder, kaldes Slugger.

(****) I Middelhavet og af de Franſke her, ſpiſes de.

Mya 269.

1 Arenaria 17.

Tellina 271.

1 Balthica 53.

Cardium 272.

1 Edule 77.

Donax 273.

1 Trunculus 85.

Oſtrea 278.

1 Edulis 180. Østers (*)

Mytilus 280.

1 Edulis 215. Muſling (**)

2 Anatinus 219.

Buccinum 288.

1 Lap.

(*) De falde paa Sønder- og Nørre-Jyllands Veſtre-Side, føres i temmelig Mængde til Hamborg, Kiøbenhavn, Stokholm, Petersborg og andre Stæder i Øſterſøen. De falde meeſt ved Tønder og Fladſtrand, findes og ved Leſſøe. Man har giort ſig Umage for at plante dem i Iſefiorden og andenſteds paa de Siælandſke Kyſter, men forgiæves. See *Oecon. Magazin. Tom.* 4. *p.* 170. En Kongelig Forordning forbyder det utilladelige Fiſkerie paa Øſter-Bænkene d. d. 16de Febr. 1709. I den Efterretning ſom Hr. Oberſt-Lieutenadt Mollerup har givet mig om Fiſke-Arterne i hans Egn, nævner han et ſlags Øſters, under Navn af Krugge, dybe og tykke paa Skallen, ſom er rund, de ere haarde, ſøde og delicate.

(**) Tages paa de fleeſte Banker. I Aabenraae og Sønderborg de bedſte. Skielſkiør ſkal af Skielfiſk eller Muslinger, have faaet ſit Navn. De nedlægges i Eddike og udſendes.

1 Lapillus 403. Krukker.
2 Undatum 410.
3 Reticulatum 411.

Strombus 289.

1 Pes Pelecani 422.

Turbo 292.

1 Littoreus 528. (*)
2 Clathrus 549.
3 Terebra 562.
4 Perverſus 567.

Helix 293.

1 Planorbis 578.
2 Complanata 579.
3 Cornea 587.
4 Cornu arietis 590.
5 Poatia 593.
6 Vivipara 603.
7 Nemoralis 604.
8 Stagnalis 612.
9 Fragilis 613.

Nerita 294.

1 Vitellus 625.

Serpula 298.

1 Triquetra 694.

Pinna.

(*) I den findes Buehummeren Cancer Bernhardus.

Pinna. 281.

Pennacea 230. funden ved Jylland. See Tab. XXX. Fig. 1. er Søe-Fiæren saaledes som den viiser sig svommende. A. er Hovedet, som er heel igiennemskinnende og opfyldt med en Fugtighed. a. er Spidsen hvormed den bider sig fast eller i Begyndelsen suer sig til noget. Fig. 2. B. Fordeelen af en tørret Søe-Fiær. C. det Stæd som Hr. Prof. Hanaw. kalder Nadel-Ohr. D. E. F. er et fiint Been som gaaer igiennem den heele Fiær; naar det er tørt, er det altid bøyet saaledes som i denne Figur sees, men paa friske Søe-Fiære, staaer det meere ud, saaledes som paa Fig. 1. A. & a, Fig. 3. saaledes seer den ud, naar den nogen Tiid har lagt i en Fiskes Tarme. 1. er den skarpe Spidse af Hovedet. 2-15. ere Sue Knopperne. 16. en udhængende Tarm, maaskee til at afkaste Skarnet igiennem, 17. 18. overblevne Levninger af Fiæren, 19. Bugen og dens Tykkelse. 20. En Blære fyldt med Vand som sidder paa Enden af Bagdeelen.

Hvad Litophyta eller Corallartige saa og Zoophyta eller plantartige Orme angaaer, vil jeg ønske, at nogen deri maatte giøre sig Umage for at berige Fæderne-Landets Historie med deres Kundskab. Uden Tvivl sidder een og anden ubekiendt paa Landet ved Søekanten, og besidder til sin egen Fornøyelse, baade Samling og Kundskab.

Af Insecterne er jeg saa lykkelig at meddeele mine Læsere en temmelig fuldstændig Fortegnelse, indrettet efter Hr. Linnæi Systema; alle ere Danske: For den største Deel har jeg at takke een af vore værdigste

digſte Candidatis i Natur-Læren, MORTEN THRANE BRÜNNICHE, ſom beſidder en ſtor Samling, og for nogle Hr. Capitaine TEILMAN, ſom i ſin Egn fornøyer ſig ved at være en flittig og grundig Obſervator af diſſe og andre til Natur-Hiſtorien henhørende Ting.

Catalogus af Danſke Inſecter er følgende:

NB. De Tal, ſom ſtaae bag ved, ſaavel Genera ſom Species, have Henſigt til Ordenen i Linnæi Syſtema edit. 10mæ, undtagen hvor Fauna Svecica citeres, da det er Tegn til at ſaadanne ikke ere der anførte.

INSECTA COLEOPTERA, d. e. heele Vingedækkede.

1 SCARABÆUS 170.

* Thorace cornuto d. e. paa Ryggen af Mellemlivet forſynet med eet eller fleere Horn.

1 Naſicornis. 7. Næſehornet. Af diſſe ere 2de Forandringer, den eene af Størrelſe ſom vore almindelige Oldenborer, og rødagtig. Hannen har ikkun et meget lidet Horn; den anden Forandring er dobbelt ſaa ſtor og Hannens Horn er næſten ſaa langt ſom den halve Krop, denne er meere ſort. Hunnerne af begge have ikke ringeſte Tegn til noget Horn. De ere her i Siælland ikke meget almindelige, findes ikke heller blandt dem ſom Hr. TEILMAN har obſerveret i Jylland. De opholde ſig i Bark eller Sav-Spaaner, i Haverne i Møg-Bænke.

2 Lunaris 8. Hannens Horn paa Hovedet er meget længere end Hunnens, og har ved Roden paa den til Ryg-Skioldet vendende Side 2 Tænder. Hannens Horn er lidet og i Enden deelet. Begge funden ved Wordingborg af Monſr. Aaſchow.

Cylindricus 9.

** Thorace inermi, capite cornuto. Mellemlivet uden Horn, men paa Hovedet eet eller fleere.

3 Nuchicornis 17. er først i Foraaret almindelig i Svine-Møg.

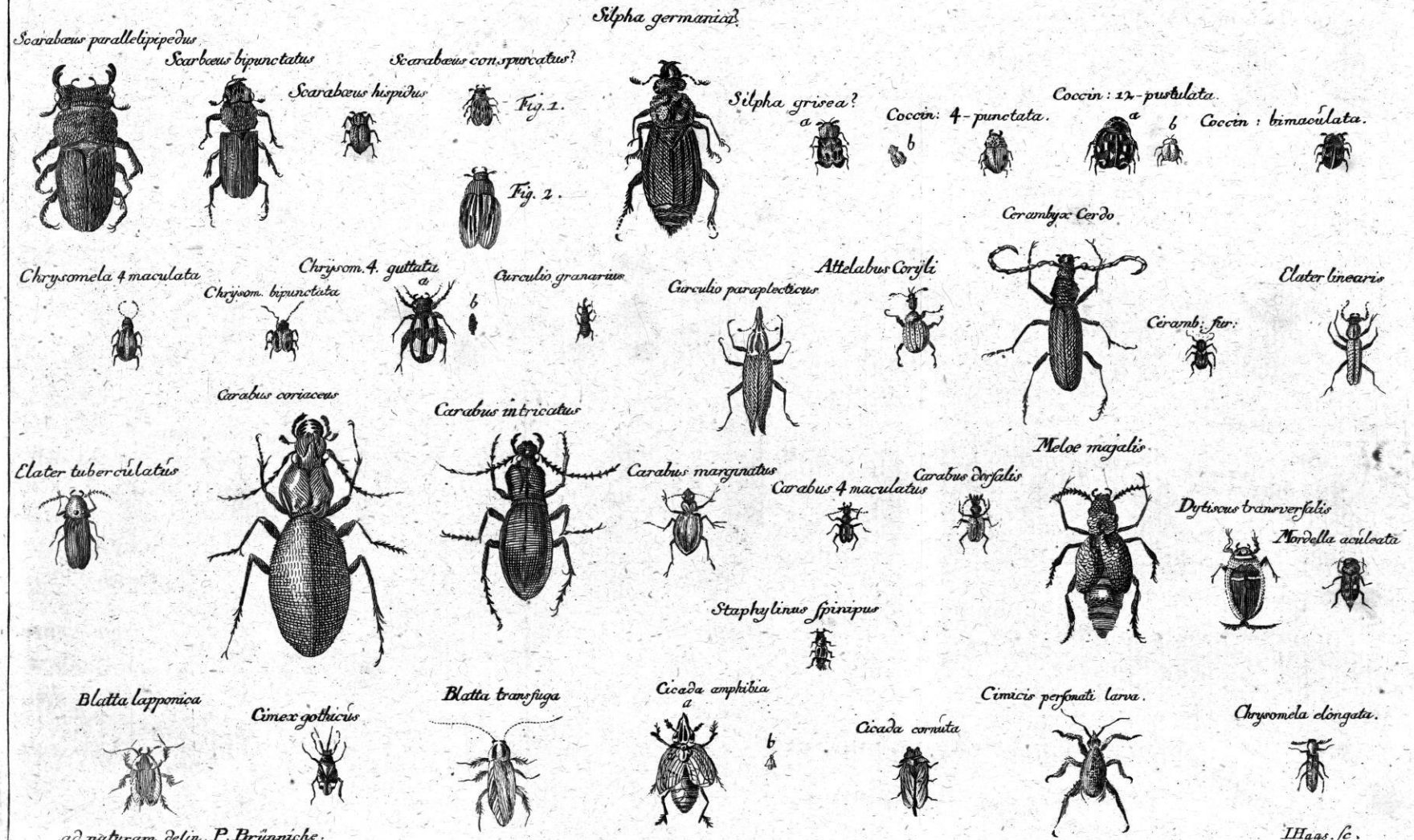
4 Subterraneus 18.

5 Erraticus 19.

6 Fos-

Insecta Danica vix unquam æri incisa, partim antea nunquam descripta.

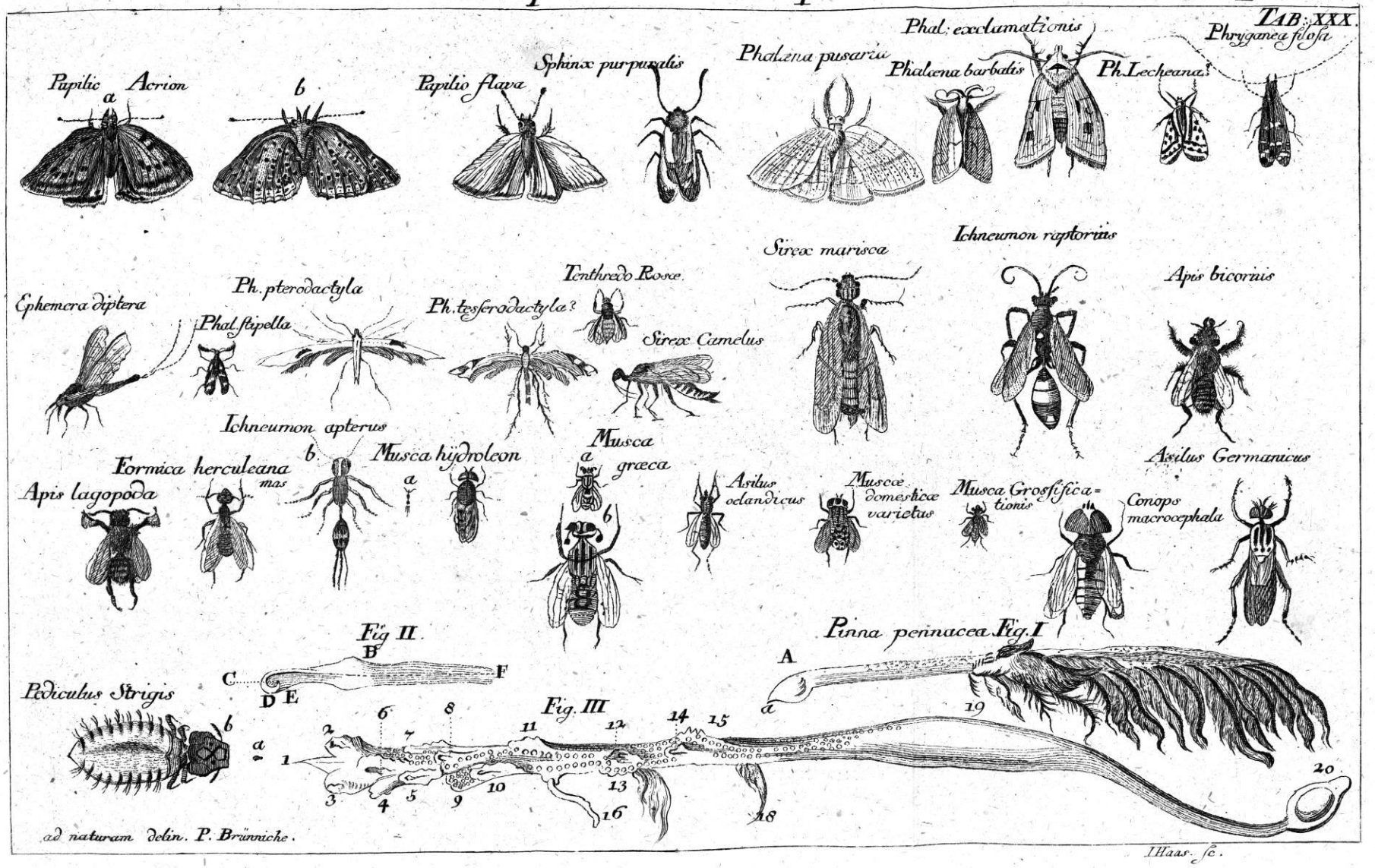
TAB. XXIX.

ad naturam delin. P. Brünniche.

IHaas. sc.

Insecta Danica vix unquam æri incisa, partim antea non descripta.

6 Foſſor 21. Paa nogle er det mellemſte Horn neppe kiendeligt, og Mellemlivet oven paa uden nogen Indtryk.

7 Fimetarius 22. *a* og *b*.

8 Hæmorrhoidalis 23.

9 Conſpurcatus 24. See Tab. XXIX. Figur 1 og 2. hvor den viiſes baade i og over naturlig Størrelſe.

10 Stercorarius 30. Torbiſt, Skarnbaſſe. Jydernes Skanbøddel. Af denne ville Bønderne ſige forud, deres Udſæds og Høſtes Beſkaffenhed, thi ſidde de ſmaa gule Luus eller rettere kaldet Miider, ſom den førſt i Foraaret er fuld af, imellem de forreſte Beene, da meene de at faae tiilig Udſæd eller Høſt, men ſidde de imellem de bageſte Beene, da meene de, at det ſkulle betyde ſildig Udſæd eller Høſt. Maſken eller Larven af denne, er en blaaeagtig Orm med 6 Fødder, ſom de Norſke kalde Muld-Oxe fordi den opholder ſig i Mulden, Strøm *Söndm.* p. 191.

11 Vernalis 31. Jydernes Skælle-baſſe, dog har den uden Tvivl dette Navn tilfælles med den anden, ſom begge komme overeens deri at de ſkiælde d. e. flyve med ſtærk Surren om Aftenen, fra en Koe-Kaſſe til den anden. Denne er noget mindre end den foregaaende, og af en høy blaae Farve.

12 Sabuloſus 33.

13 Horticola 42. I Jylland og Fyhn Gaaſe-Flue og Gaaſe Bilde, er meget ſkadelig for Giæſſene, ſom døe, om de faae den i ſig. Maaſke denne har været Aarſag til den Sygdom blandt Giæſſene, ſom Linnæus i ſin Skånſka Reſa meener ſkulle foraarſages af en eller anden Urt.

14 Melolontha 43. Oldenborre, rettere ſagt Oldenborer fordi den giennemborer den ſpæde Olden, ſaa at den viſner. Paa nogle Stæder i Jylland kaldes den Oldentorer, og er os alt for vel bekient af den Skade ſom den tilføyer vore Frugt-Træer i Begyndelſen af tørre Sommere, men tiener paa ſamme Tid ſmaae Fuglene, ja ogſaa de Kalkunſke Høns til anſeelig Føde.

15 Solſtitialis 44. Af nogle kaldes den Brandenborre af andre St. Hans Oldenbore formedelſt Tiiden, da

den lader ſig ſee. Holdes af gemeen Mand for en Unge, hvorfor de og kalde den Ung-Oldenborre.

16 Auratus 52. Kaldes af gemeen Mand Spanſk-Flue, hvorunder de indbefatte alle andre af ſamme grønne Smaragd-Farve, derfor er den og af nogle blandt de Gamle kaldet Cantharis. See Mouf. *Theatr. Ins.* p. 160.

17 Rufipes 55.

18 Aqvaticus 56.

19 Hiſpidus, af Størrelſe ſom S. Fimetarius, er tilforn ubekient, men beſkrives i *Prodromo Inſectol. Siæland.* pag. 26. n. I. og viiſes her Tab. XXIX.

**** Os maxillis forcipatis d. e. med tvende fra Munden udſtaaende Knibe-Tænger.

20 Cervus 58. I Siælland kaldes den Eege-Hiort, Sønder-Jydernes Flyve-Hiort, Nørre-Jydernes Bibel-Hiort, Fyhnboernes Træe-Hiort, Træe-Skrubbe. Af diſſe ere tvende Forandringer i Størrelſen, ſom ere deri meget adſkillige. Hunnerne kiendes af deres meget ſmaae næppe udſtaaende Kiæber.

21 Parallelipipedus 62. Ikke beſkreven i *Fauna Svecica*, da den ikke er funden i Sverrig. Opholder ſig her i Skovene. See *Tab.* XXIX.

22 Punctatus, er tilforn ubekiendt, ligner den Foregaaende meget, er noget mindre; ſort med 2de næppe udſtaaende meget korte Knibe-Tænger, paa Hovedet har den 2de ſmaae Knopper jævnſides, og paa den øverſte Flade af Mellem-Livet ere 2de ſmaae Huulheder ligeledes jævnſides. Maaſkee en Forſkiæl af Kiønnet fra den ſidſte. See *Tab.* XXIX.

II. Dermestes 171.

1 Lardarius 1. Opholder ſig i Fleſk, Kiød, tørret Fiſk og Skind; er i ſær en Fiende for dem ſom ſamle paa udſtoppede Dyr, hvilkes Skind den tilføyer ſtoer Skade. Kaldes paa danſk Klanner, dog har den dette Navn tilfælles med fleere af de Heel-Vingedækkede Inſekter, ſom opholde ſig i Huſene, thi ſaaledes kaldes ogſaa den følgende, ſaavelſom og Curculio granivorus. Oprindelſen til dette Navn er uvis, da vi finde det i fleere Sprog, ſkiønt med nogen Forſkiæl. De Tydſke kalde ſaadanne Glænder, Hollænderne

derne Klander, paa Franſke Calandre, ſom betyder hos dem egentlig curculio granivorus. See Jo. Gesn. *Diſſ.* indrykket i *Exc. Literat. Ital. & Helv.* 1761. Tom. 2. p. 136.

2 Pellio 3. Lever med den Foregaaende.

3 Pectinicornis 4. Opholder ſig i Leer-Vægge paa Landet.

4 Pertinax 6. Lader ſig før dræbe, end at den ſkulle give mindſte Tegn til Liv, naar den er fangen.

5 Violaceus 13.

6 Feneſtralis 14.

7 Domeſticus 15.

8 Murinus 17. Holder ſig til Aadſeler. Man har i Julii Maaned fundet den i Jorden nedgravet ved Roden af et Træe.

9 Pilula opholder ſig paa Marken under Steenene.

10 Scarabæöides 19.

11 Stercoreus 24. Opholder ſig paa Veyene fornemmelig i Heſte-Møget.

12 Pulicarius 26. Opholder ſig i Mængde paa og udi Blomſterne, ligner en Loppe udi Størrelſe, Farve og ſin hurtige Gang, men kand ikke ſpringe.

13 Niger Fn. Sv. 439.

14 Pedicularius 25.

III. Hister 172. Har af Hr. Linnæo faaet ſaadant Navn, fordi den træker Hovedet ſnart ind ſnart ud, og ſkyder det ſaaledes ſom en Harlequin op og ned i Skuldrene. De af dette Slag bekiendte findes alle i Siælland.

1 Unicolor 1.

2 Pygmæus 2.

3 2-maculatus 3.

4 4-maculatus 4.

IV. Silpha 173. Af dette Slags opholder ſig de fleeſte Arter i Aadſeler og ere derfor meget ilde ſtinkende.

1 Germanica 1. Findes ikke i Sverrig; men i Siælland har man i et dod Aadſel ſeet nogle, de ere ikke ellers meget almindelige. See Tab. XXIX.

2 Veſpillo 2. Kaldes paa Tydſk der Gråber, fordi de ſamle ſig til Aadſeler af Muus og ſaadanne ſmaae Dyr, ſom de grave under Jorden, for deri at lægge deres Æg, og forſkaffe deres fremkommende Yngel den fornødne Føde. De udſøge ſig undertiden Aadſeler af døde Inſecter.

3 Littoralis 11. er ikke meget almindelig, af Størrelse som den Germanica, men meere tynd og langagtig i Kroppen.

4 Atrata 12. Er af Størrelse som Graveren og gandske sort glindsende.

5 Thoracica 13. Er kiendelig ved sit Rostfarvede Ryg-Skiold.

6 4-punctata Guul med 4re sorte Prikker; saa stor som de 2de foregaaende og meget rar; er aftegnet i *Petiver Gaz.* t. 12. f. 2. men ellers ikke beskreven førend den siden blev funden i Charlottenlund og beskreven i *Prodr. Insect. Siælland.* saavelsom og paa samme Tiid af Hr. Screber *Inf.* 2. *f.* 5. og siden funden i Sverrig og beskreven i den nye Edition af *Fn. Svecica.* n. 453.

7 Opaca 14.

8 Rugosa 15.

9 Sabulosa 16.

10 Obscura 17.

11 Oblonga 20.

12 Aqvatica 21.

13 Bipustulata 3. Ligner meget, ved første Anseelse, Dermestes pellio. Hvorfor den og bærer Navn af den rødprikkede Klønder.

14 Seminulum 7. Findes under Gran-Træets Bark i Haugen ved Slottet Friderichsberg.

15 Æstiva 25.

16 Grisea, thorace pallide fusco, elytra testacea, marginibus & fascia fuscis. See Tab. a. b. hvor den viises baade i og over naturlig Størrelse.

Foruden disse findes 6 andre Arter med Forandring af Linier, Størrelse, o. s. v. som ikke ere beskrevne.

V. Cassida 174. Kaldes saaledes fordi hos alle Arter af dette Slags, er Ryg-Skioldet og Vingedækkerne saa store, at det ligesom et Skiold, skiuler Hovedet og den heele øvrige Krop, som oven fra aldeles ikke kommer tilsyne. Af disse findes i Europa allene 3de Arter, som og ere Danske:

1 Viridis 1. Er grøn og saa stor som en halv Hassel-Nød.

2 Nebulosa 2. Har en bleeg-guul sort-spragled Farve.

3 Nobilis 3. Er meget rar, kiendes allene i levende Live ved en grøn Linie, som forgaaer strax efter Døden.

VI. Col-

VI. Coccinella. 175. paa Danſk Jomfrue Mariæ Høne, Ager-Høne, vor Herres Høne. Af diſſe ere nogle røde og gule med ſorte eller hvide Plætter, andre ſorte, med røde eller hvide og gule Plætter. Tallet af Plætter adſkiller gemeenlig Arterne.

* Coleoptris rubris flavisve punctis nigris maculatis d. e. med røde og gule ſortplættede Vingedækker.

1 2-Punctata 2.
2 5-Punctata 5.
3 7-Punctata 8. er af alle den almindeligſte.
4 9-Punctata 9.
5 10-Punctata 10.
6 11-Punctata 11.
7 13-Punctata 12.
8 14-Punctata 13.
9 22-Punctata 16.
10 Conglobata 19.
11 Conglomerata 20.

** Coleoptris rubris flavisve albo maculatis. Med hvidplættede røde eller gule Vingedækker.

12 14-Guttata 22.

*** Coleoptris nigris rubro maculatis, med rødplættede ſorte Vingedækker.

13 2-Puſtulata 28.
14 4-Puſtulata 29.
15 10-Puſtulata 31.
16 14-Puſtulata 32.

**** Coleoptris nigris albo flavove maculatis. Med ſorte hviid- eller gulplættede Vingedækker.

17 Tigrina 36.

Til Arterne i dette Slag bør endnu lægges følgende hidtil ubekiendte.

18 4-Punctata, thorace flavo multipunctato, coleoptris rubris margine luteo, punctis marginalibus 4. nigris. See Tab. XXIX.
19 12-Puſtulata: coleoptris nigris punctis 12. flavis ultimo in ſingulo elytro hamato. See Tab. XXIX. a. b. baade i og over naturlig Størrelſe.
20 2-Maculata: coleoptris nigris, maculis 2. transverſalibus flavis margine exteriori adnatis, ante futuram verſus baſin elytrorum incurvatis. thorax niger margine flaveſcente. See Tab. XXIX.

VII. Chrysomela 176. kaldes af nogle Guld-Flue, og paa nogle Steder i Jylland Guldſmed, formedelſt de høye emaillerede og Guldglindſende Farver, ſom de fleeſte i dette Slags prale med. Samme Navn have og nogle Arter af dette ſlags i Norge. See Strøm *Söndm.* pag. 173. (*)

* Corpore ovato, Kroppen, Ægerund.

1 Hæmorrhoidalis 3.
2 Graminis 4.
3 Ænea 5.
4 Alni 6.
5 Betulæ 7.
6 Hæmaptera 8.
7 Padi 10.
8 Armoraciæ 11.
9 Hypocharidis 12.
10 Vulgatiſſima 13.
11 Vitellinæ 14.
12 Polygoni 15.
13 Polita 18.
14 Populi 20.
15 Sangvinolenta 26.
16 Marginata 27.
17 Minuta 34.

** Saltatoriæ femoribus poſticis craſſiſſimis. De hoppende med tykke Bag-Laar.

18 Oleracea 35. er vores almindelige Jord-Loppe; ſaaledes kaldes fleere, ſaavel af dette ſom af andre ſlags, der formedelſt deres tykke Baglaar, hoppe meget ſtærk, dog er denne den egentlige Art, ſom tilføyer de nyelig opkommende Planter ſtor Skade; de fordrives ved at blande Jorden med Alcalia, ſaaſom Aſken af Torv, o. ſ. v.
19 Hyoſcyami 37.
20 Exoleta 40.
21 Nemorum 42.
22 Rufipes 43.
23 4-Guttata ubekiendt, ſom beſkrives ſaaledes: ſaltatoria caput & thorax nigra, baſis antennarum flaveſcens, elytra nigra maculis teſtaceis 4. See Tab. XXIX.

*** Corpore cylindrico, Kroppen Cylindriſk.

24 2-Punctata 51. See Tab. XXIX.
25 4-Punctata 50.
26 Sericea 54.

27 La-

(*) Jeg haver haft en rød Guldſmed med ſorte Pletter, indſluttet i et ſtykke Raf.

27 Labiata er først beskreven i *Fn. Svec. edit. 2da.* n. 553.
28 Obscura 61.
**** Corpore oblongo, thorace angustiore. Kroppen aflang. Mellemlivet smallere.
29 4-Maculata 65. See Tab. XXIX.
30 Merdigera 62.
31 Nymphæa 63.
32 12-Punctata 67.
33 Melanopa 68.
34 Phellandrii 69.
35 Asparagi 70.
36 Hirta 76.
37 Cerasi 71.
38 Elongata 78. funden af Hr. Prof. Forskähl i Tyskland, er ikke bekiendt i Sverrig, men opholder sig i Siælland. Føle-Hornene ere noget Kamformige. See Tab. XXIX.

VIII. Curculio 177. kaldes af de Tydske Russel-Kefer, formedelst deres lange Snude. Det latinske Curculio kommer af Gurgulio, hvilket Navn passer sig vel paa dette slags.
* Longirostres femoribus simplicibus, lang snudede med jævne Laar.
1 Violaceus 4. er iblandt de smukkeste i dette slags.
2 Alliariæ 5.
3 Aterrimus 7.
4 Cerasi 8.
5 Granarius 12. kaldes af nogle Korn-Krebs, thi formedelst deres Mellemliv, have de en Lignelse efter Kræbs; de opholde sig i Kornet, paa hvilket de giøre stor Skade. De krybe paa Veggene og ere sorte, derfor kaldes de ligesom Dermestes Klanner, paa Nederlandsk Klander, paa Fransk Calandre, af de Tydske Glander, Wippeln, schwartze Kornwurm og Reuter. Fordrives ved at overstryge Gulv og Vægge med Vitriol opløst i kaagende Vand. *Act. Stockholm.* 1753. p. 159. Viises her i naturlig Størrelse Tab. XXIX.
6 Frumentarius 11.
7 Pini 15.
8 Rumicis 16.
9 Lapathi 17.
10 Polygoni 22.
11 Scrophulariæ 27.
12 Cupreus 18.
13 Scaber 19.
14 Paraplecticus 29. Denne Orm eller larva lever paa Vand-Peterselie eller Skarntyde, som voxer i Morads-

Moradſer, og det ſaaledes, at den opholder ſig i den hule Stilk: Faaer en Heſt denne i ſig, ſom ſkeer naar de drikke, eller afbide Stilke, hvori denne Orm findes, da faaer den et Slag i Bagdeelen ſaaledes, at den ikke kand ſtaae paa de bageſte Beene. Koen er frie, thi hun maler alting mindre, ſiger Hr. Linnæus; men hvorledes inddrikker hun da Vand-Kalven? Den retteſte Aarſag ſynes vel denne, at hun æder aldrig diſſe omtalte Urter. See Tab. XXIX.

15. Betulæ 32. er iblant de ſmukkeſte formedelſt dens guld-grønne ſkinnende Farve.

** Longiroſtres ſaltatorii langſnudede hoppende, med tykke Baglaar.

16 Alni 34.

17 Fagi 36. Denne Orm, larva ſubcutanea, er Aarſag til, at de fleeſte Bøge-Blade blive ligeſom bortſvedne.

18 Segetis 37.

*** Longiroſtres femoribus dentatis, Langſnudede med tandede Laar.

19 Ovalis 39.

20 Carbonarius 40.

21 Abietis 49.

22 Nucum 51.

23 Hiſpidus 52.

24 Germanus 50.

25 5-Punctatus 52.

**** Breviroſtres femoribus dentatis. Kortſnudede med tandede Laar.

26 Liguſtici 56.

27 Pyri 57.

28 Argentatus 59.

29 Ovatus 60.

***** Breviroſtres femoribus ſimplicibus. Kortſnudede med jævne Laar.

30 Viridis 63.

31 Lineatus 67.

32 Incanus 68.

33 Nebuloſus 71.

Foruden diſſe, ere 5 ubekiente, ſom paa et andet Sted ſkal beſkrives af Monſr. Brünniche ſiden intet beſynderligt er ved dem obſerveret.

IX. Attelabus 178. Kommer det foregaaende Slags meget nær.

1 Coryli 1. er af alle den beſynderligſte, formedelſt dens overmaade ſmale Hoved og Mellemliv. Opholder

holder ſig i temmelig Mængde i vores Nedde-Træer. See Tab. XXIX.

2 Formicarius 5.

3 Apiarius 7. Opholder ſig i Bie-Kuberne, er her iblandt de rareſte, og endnu ikke funden i Sverrig, men i Holland af SWAMMERDAM og i Tydſkland af Hr. FORSKÄHL.

4 Mollis 8.

X. CERAMBYX 179. Kaldes paa Danſk Tømmermand fordi den opholder ſig i Træerne i Skoven, af ſamme Aarſag kalde de Tydſke den Holtzbock.

** Thorace marginato dentibus lateralibus. Mellemlivet langs Kanten brædet og paa Siderne tandet.

1 Coriarius 4.

*** Thorace rotundato ſpinis fixis lateralibus mucronato. Mellemlivet til rundet, paa Siderne opſtaae ſpidſe og ſtive Torne.

2 Lamed 16.

3 Nebuloſus 17.

4 Hiſpidus 18.

5 Moſchatus 22. lugter ſom Moſkat, medens den lever, Hannen er mindſt, og har meere guldglindſende Farver. Hunnen er meere Kobber farved.

6 Ædilis 24. Hannen er i ſær kiendelig af ſine lange Horn. Kaldes paa nogle Steder i Tydſkland Holtzmeiſter, og tør Indbyggerne ikke fælde det Træe, ſom de ſeer den krybe paa, da de ere ſaa overtroende at de frygte, dem i ſaa Fald ſkulle ramme nogen ulykkelig Hændelſe i Skoven.

7 Sutor 25.

8 Cerdo 26. findes i Italien og Tydſkland men endnu ikke i Sverrig, er dog hos os ikke meget ſielden at ſee. Viiſes Tab. XXIX.

9 Inqviſitor 32.

10 Fur 33. er een af vore værſte Gieſter, hvor den forſt faaer Herberg, thi den ødelegger Urte- og Dyre-Samlinger, Skind, Boeſkab og Madvahre. See Tab. XXIX.

*** *** Thorace inermi ſubrotundo ſ. ex globoſo depreſſo. Mellemlivet ubevæbnet næſten rund eller af Kugelrund flad nedtrykt.

11 Ruſticus 41.

12 Violaceus 43.

13 Bajulus 48.

14 Fennicus 49.
15 Undatus 50.
16 Sangvineus 51.
17 Caſtaneus 52.

XI. Leptura 180. er det foregaaende Slags meget liig, kaldes af de Tydſke Weicher Holtzbock.

* Thoroce ovato, elytris apice truncatis, Mellemlivet, Ægeruud, eller fortil noget aflang og ſmallere Vingedækkene have afſkaarne Spidſer.

1 Aqvatica 1. Heraf er en Forandring, ſom ingen Tand har paa de bageſte Laar. Denne Art er beſynderlig ved det at dens bageſte Fødder ere forſynede med ſaadan en Haar-Tot, ſom Vand-Kalvenes og have alligevel Kloer, ſaa at det er et ægte Amphibion, ſaavel i Skabningen, ſom i Leve-Maaden, thi dens Orm opfødes i Vandet og den fuldkomme ſaavel i Vandet ſom paa Landet.
2 Melanura 2.
3 Rubra 3.
4 Sangvinolenta *Fn. Suec.* edit. 2. n. 679.
5 Interrogationis 8.
6 6-Maculata 9.

** Thorace ſubgloboſo nec antice attenuato elytris apice obtuſis nec truncatis. Mellemlivet næſten Kugel rund, og ikke ſmal fortil. Vingedækkene ere i Spidſen ſtumpe men ikke afſkaarne.

7 Virginea 13.
8 Arcuata 19.
9 Arietis 20.
10 Præuſta 21.

XII. Cantharis 181.

* Clypeo ſemiorbiculato antice rotundato. Fœmina aptera. Skioldet er en halv Circul med det runde foran. Hunnen uden Vinger.

1 Noctiluca 1. Et Hans Orm maaſkee fordi den i Junii Maaned først ſees om Natten at ſkinne i Græſſet, dette Skin er meget ſtærk og vedvarer ſaa længe den lever og en Dag efter Døden, nemlig indtil Vædſkerne ere borttørrede. Af dette Skin kaldes den af nogle Fakkel-Fluen. Hunnen har ingen Vinger.

* Clypeo planiuſculo utrinqve truncato ſ. qvadrato lateribus rotundatis marginatis. Med

et

et fladagtig Skiold paa begge Sider afskaaren eller firekanted, og paa Siderne med tilrundede Brædder.

2 Fuſca 10.

3 Immaculatus ſaaledes kalder Monſr. Brünniche een ſom er den foregaaende gandſke liig, undtagen paa Mellemlivet, ſom er rødt uden Plætter. Beſkrives *in Prod. Siælland.* n. 12. p. 28.

4 Livida 11.

5 Sangvinea 13.

6 Obſcura 14.

7 Ænea 16.

8 Bipuſtulata 17.

9 Faſciata 19.

10 Biguttata 20.

11 Minima 21.

12 Teſtacea 22.

*** Thorace teretuſculo. Mellemlivet noget rundbreyet.

13 Viridiſſima 28.

14 Melanura 30. Diſſe ere meget adskillige i Størrelſen, maaſkee en Forſkiæl paa Kiønnet.

XIII Elater 182. Er det Slags ſom de Nordſke kalde Smælder e. Smæller fordi det giver en Smæld eller lydelig Knæp fra ſig, naar det holdes imellem Fingrene, eller liggende paa Ryggen hopper op fra Jorden Ström. *Søndm.* p. 202. de Tydſke kalde den Spring-Kæfer.

1 Brunneus 4.

2 Linearis 7. er formedelſt ſin Smalhed kiendelig og ligner deri meget en Cerambyx. See *Tab.* XXIX.

3 Caſtaneus 10.

4 Sangvineus 12.

5 Marginatus 14.

6 Sputator 15.

7 Obſcurus 16.

8 Triſtis 17.

9 Murinus 19. er iblant de almindeligſte i Siæland.

10 Æneus 21.

11 Pectinicornis 22.

12 Niger 23.

Foruden diſſe ere endnu 4 ubekiendte, blandt hvilke Monſr. Brünniche alleene beſkriver den meeſt kiendelige ſom han kalder.

13 Tuberculatus magnitudine Pectinicornis totus niger opacus thorax in medio ex duobus tuberculis gibbus; elytra læviſſime ſtriata plantis ferrugineis See *Tab.* XXIX.

XIV. Cicindela 183.

1 Campeſtris 1. kaldes og ſkiønt urigtig Spanſk-Flue formedelſt ſin grønne Farve og bliver af Mouſeto regnet til Cantharides *Inſectol.* p. 145. Denne er hos os meget almindelig.

2 Sylvatica 4. er ikke ſaa almindelig.

3 Riparia 6.

4 Aqvatica 7.

5 Flavipes *Fn Svec.* ed. 2. §. 750.

XV. Buprestis 184. kaldes af de Tydſke Stink-Kåfer.

** Elytris verſus apicem ſerratis. Vingedækkene ere mod Spidſen hakkede.

1 Ruſtica 8.

*** Elytris integris, med heele Vingedækker.

2 Nitidula 11.

3 4-Punctata 16.

4 Tenebrionis *Fn. Svec.* §. 761.

XVI. Dytiscus 185. Dette Slags, i ſær de ſtore, kaldes hos os Vand-Kalve, paa Tydſk Waſſer-Keſer, fordi de opholde ſig alle enten oven paa eller neden under Vandet. Deres Orm ſom opholder ſig i Vandet aander igiennem Bagdeelen; naar de ſkal forvandles ſøger de til Land, og graver ſig en Huule under Jorden. De legge deres Æg i en Poſe, ſom de ſpinde paa Vandet. De ere til ſtor Skade for Fiſkparkerne, thi de kand formedelſt en ſvampagtig Kugle paa deres Forbeen, klæve ſig ſaa faſt til Fiſkenes glatte Skiæl, at de paa ingen Maade kand faae dem løs, de ere til ſaa megen ſtørre Skade at de ſøge helſt Øynene ſom det feedeſte paa Fiſkene, og ſaaledes ſkiænde fleere end de fortære. Kiærne faae undertiden diſſe i ſig, naar de drikke, og da maae de doe; dog ere nogle blevne freiſte, naar de i Tide blive paa Ryggen omkaſtede, da de igien udſpye dette Inſekt.

* Antennis perfoliatis med bladede Føle-Horn.

1 Piceus er iblandt de ſtørſte af dette Slags.

2 Caraboides 2. er uden Tvivl den ſamme ſom ſiden af Hr. Linnæo anføres under Navn af Scarabæoides 15.

** Antennis ſetaceis med ſtivhaarede Følehorn.

3 Latiſſimus 4.

4 Marginalis 5.

5 Striatus 6.

6 Fuſcus 7.

7 Cine-

7 Cinereus 8.
8 Semiſtriatus 9.
9 Sulcatus 10.
10 Erytrocephalus 11.
11 Maculatus 12.
12 Minutus 13.
13 Uliginoſus *Fn. Svec.* 776.
14 Transverſalis tilforn ubekiendt. Antennis ſetaceis. Caput poſtice nigrum thorax antice & ad latera ferrugineus, poſtice una cum elytris niger, elytrorum margo exterior flaveſcens, linea concolor transverſalis ante baſin elytrorum, abrupta in medio dorſo.
15 Natator 14. er et lidet ſortſkinnende Inſekt, ſom løber om paa Vandet i en Circul ſaa haſtig at den neppe kand øynes. Foruden diſſe ere endnu 4re ubekiendte, ſom vel ved en anden Leylighed, beſkrives af Monſr. Brünniche.

XVII. Carabus 186. paa Tydſk Erd-Käfer.

* Majores de Større: diſſe kaldes i Jylland Skov Tiggere fordi de opholde ſig meeſt i Skovene i raadne og med Moß begroede Træer, de ſees og undertiden paa Agrene, efter at de ere tilſaaede og kaldes i Norge Tordiveler, hvilket Navn de der have tilfælles med ſcarabæo ſtercorario.

1 Coriaceus 1. findes i Siælland men er endnu ikke ſeet i Sverrig. See *Tab.* XXIX.
2 Granulatus 2. Heraf ere 3 Forandringer; den 1ſte og 3die adſkilles ved Følehornene, thi diſſe ere paa den 3die ved Roden Roſtfarvede men paa den 1ſte heel ſorte, den 2den er kiendelig ved ſit grønne Ryg-Skiold og Vingedækker.
3 Clatratus *Fn. Svec.* §. 782.
4 Leucophtalmus 3.
5 Nitens 4. er af alle den ſmukkeſte.
6 Hortenſis 5.
7 Violaceus 6.
8 Cephalotes 7.
9 Inqviſitor 8.
10 Intricatus beſkrives i *Fn. Svec.* n. 780. og ſees her aftegnet. See *Tab.* XXIX.

** Minores de mindre.

11 Lividus
12 Cyanocephalus 14.
13 Melanocephalus 15.
14 Latus 17.
15 Ferrugineus 18.
16 Vul-

16 Vulgaris 20.
17 Coeruleſcens 21.
18 Cupreus 22.
19 Piceus 23.
20 Marginatus 24. See Tab. XXIX.
21 Multipunctatus 25.
22 6-Punctatus 26.
23 Uſtulatus 27.
24 4-Maculatus 30. Skiuler ſig om Vinteren inden for Barken af Gran-Træet.
25 Dorſalis findes beſkreven i Prodromo Inſectolog. Siælland. n. 14. pag. 29. See Tab. XXIX.
26 4-*Guttatus* capite thoraceqve cœruleo nitido, pedes & baſis antennarum ferruginei, elytra fuſca, ſingula maculis 2. albis, qvarum una ad baſin altera ad apicem, er af ubekiendte den kiendeligſte See Tab. XXIX.

XVIII. Tenebrio 187.
* Alati Vingede. —
1 Molitor 1. gior Skade meere paa Meel, end paa Korn og kaldes gemeenlig Bilde.
2 Culinaris 3.
** Apteri Vingeløſe.
3 Mortiſagus 10.

XIX. Meloe 188.
* Apteri Vingeløſe.
1 Proſcarabæus 2.
2 Majalis findes her, endſkiønt ſielden; men er endnu ikke funden i Sverrig og Hr. Linnæus meener at den opholder ſig alleene in Europa Auſtraliore. See Tab XXIX.
** Alati Vingede.
3 Veſicatorius 3. den rette Spanſke Flue ſom bruges i Apotekerne.

XX. Mordella 189.
1 Aculeata 1. See Tab. XXIX.
2 Flava 5.

XXI. Necydalis 190.
1 Minor.

XXII. Staphylinus 191.
1 Maxilloſus 3.
2 Murinus 2.
3 Erytropterus 5.
4 Politus 5.
5 Flaveſcens 10.
6 Chryſomelinus 15.
7 Fuſcipes 17.
8 Rufipes 18.
Iblandt de ubekiendte er værd at mærke.
9 Spinipes totus niger, exceptis marginibus elytrorum omnibus; pedes teſtacei tibiis ſpinoſis.

Magn.

Magn. cimicis lectularii. See Tab. XXIX.

XXIII. Forficula 192.

1 Auricularia 1. Øre-Tviſt, Øre-Orm, og paa nogle Steder i Jylland Qvinkel-Stiert. De Tydſke kalde den Ohrwurm, Ohrhöllen.

2 Minor 2. forekommer undertiden i Græſſet.

XXIV. Blatta 193. Møll.

1 Orientalis 7. er, ſaa vidt man veed, ikke bleven almindelig, den føres i Skibene fra Veſtindien og ved Udlosningen kommer i Land, hvoraf findes endeel ſiden hiſt og her levende.

2 Lapponica 8. er hos os allereede bekiendt, findes i vore Skove men er endnu ikke ſaa almindelig, at man hører noget til ſaadanne Uleylighedder, ſom den i Lapland er bekiendt for, hvor den opholder ſig i Hytterne og opæder Lappernes tørre Fiſk. See Tab. XXIX.

3 Transfuga. Saaledes kalder Monſr. Brünniche en af dette Slags ſom endnu ikke er beſkreven af Hr. Linnæo eller andre, men er fra China hidbragt imellem Klæder og Vahre, og er i nogle Huuſe, hvor diſſe er indbragt, bleven gandſke almindelig, i ſær er bekiendt, at de i et Brændeviins-Huus opholde ſig i ſaa ſtor Mængde ved Brænde-Kiedelen, at man ikke hidtil paa 2de Aar har kundet faae dem reent udryddede. De have foraarſaget Folkene ſaa megen ſtørre Sorg, ſom de have adelagt dem deres For-Kyllinger; hvilket Inſekt yndes af Almuen, undtagen naar de førſt komme i Huuſet, da man indbilder ſig at de ſpaae om Liig.

Monſr. Brünniche beſkriver den chineſiſke Møll ſaaledes:

Blatta magnitudine forficulæ auricularіæ tota teſtacea in thorace lineæ 2 nigræ longitudinales a capite verſus elytra parallelæ ductæ, qvoad ſtrias elytrorum convenit cum blatta orientali. In ano cornicula duo articulata recurva ut in blatta lapponica. Oculi nigri linea concolor inter oculos ducta. Antennæ corpore longiores. Mas & fœmina alati. See Tab. XXIX.

XXV. Gryllus 194. Græshoppe ſom og kaldes i Norge Eng-Tiding, for-

di

di den giver en Lyd fra sig i Engene eller Græsset: saa og Lang-Trold.

*** Bulla thorax carinatus antennæ breviores. Ryg-Skioldet har en Kiel, Føle-Hornene ere kortere end Mellemlivet.

1 Subulatus 18. Ryg-Skioldet strækker sig ud over Rumpen.

2 Bipunctatus 17. Paa denne er Ryg-Skioldet saa lang som til Rumpen.

**** Acheta cauda setis duabus i Rumpen 2 stive Haar.

3 Gryllotalpa 19. Kaldes paa Dansk Jord-Krebs giør stor Skade i Asparges-Bederne, som de undergraver, og opæder Rødderne.

4 Domesticus 20. Paa Dansk Faare-kylling eller Forkylling, som det skrives af M. Porsio i hans Bog de Nomenclaturis Romanis 1594. i Norge kaldes den Sirixe.

***** *Tettigonia.* Hunnen har i Rumpen et Sværd, som bestaaer af tynde paa hinanden liggende lange og smale Plader, dette stikker hun i Jorden, naar hun vil legge sine Æg, hvilke hun nedskyder imellem disse Plader, saa dybt som de kand naae.

5 Viridissimus 38. Med et lige Sværd.

6 Verucivorus 39. Med et krum Sværd eller Sabel; begge disse ere af vores de største, den sidste er i sær bekiendt af det, at, om den holdes til Vorter, bider den paa dem og udspytter en Materie, hvorved de gaae af.

****** Locusta cauda simplex med en jævn Rumpe.

7 Migratorius 45. Er den bekiendte Stryg-Græshoppe, som tilforn har været hos os bekiendt af den store Skade den foraarsagede. Dens egentlige Boepæl er Tartariet, hvorfra den adskillige Aaringer har streifet ud over Europa.

8 Stridulus 50.

9 Viridulus 55.

10 Biguttulus 56.

11 Rufus 57.

12 Grossus 58.

II Hemiptera.

Med halve Vingedækker.

XXVI Cicada 195. Saaledes kaldes et Slags smaae Insekter, som med en strittende Lyd, hvilken meget ligner Græshoppernes, hoppe meget stærk i Græsset og paa smaae Busker. Ved første Øyekast have de Ansеende af Græs-

Græshopper, ikkun at de ere meget smaae. Men skilles fra disse, fornemmelig ved deres meget smaae Følehorn og det indbøyede Sue-Rør, hvilket Græshoppen aldeles mangler. Nogle af dette Slag kaldes Spumantes eller fraadende, af det Tydske Schaum-Wurm, fordi de fra den Tid de ere udkomne af Æget, indtil de blive fuldkomne, findes siddende paa Blade i et hvid Skum eller Fraade. Denne udsue de af Bladet til deres Næring og udsprude den siden igiennem Bagdelen, da den tiener til at bevare dem for Heden, som ellers i en Hast vilde borttørre deres Legemer. Dette Skum kaldes i Jylland Giøge-Spyt fordi man meener at Giøgen har spyttet det ud, naar man har seet ham paa de Slags Træer, hvor han opsøger disse Dyr til sin Føde: I Norge kaldes det Lappe-Spye, maaskee fordi man troer at Frøerne udspotte samme, thi Frøen kalde de Norske Lapp. Strøm *Søndm.* p. 187. Andre kalde det Troldkierring Spye.

*** Cruciatæ, thorace utrinqve cornuto, Rygskioldet til begge Sider horned.

1 Cornuta 10. See Tab. XXIX.

**** Manniferæ.

2 Bifasciata 14.

***** Spumantes.

3 Coleoptrata 23.

4 Spumaria 24. Er den almindeligste opholder sig paa adskillige Træer, men i sær paa Vie-Pilen, under den forhen omtalte Skum.

5 Nervosa 25.

6 Lateralis 29.

7 Striata 30.

8 Populi *Fn. Svec.* 890.

****** Deflexæ.

9 Viridis 38.

10 Leporina *Fn. Sveci* 890.

11 Ulmi 41.

12 Rosæ 42.

13 Amphibia er hidindtil ubekiendt og en af de særdeles besynderlige og rare Insekter, den beskrives saaledes: Cicada magnitudine pulicis, elytris duabus, alis nullis, antennæ crassæ clavatæ pedes postici saltatorii, horum tibiæ dentibus duobus & lamella natatoria instructæ; abdomine ensifero hinc fœmina. See Tab. XXIX. a og b. baade i og over naturlig Størrelse. Vingedækkene vare paa det naturlige Exemplar reyste i Veyret,

Veyret, saa man ikke med Vished kan sige hvorledes deres naturlige Lag er.

XXVII. Notonecta 196. Paa Tydsk Wasser-Wantze eller Rücken-Schwimmer, fordi den ligger i Vandet paa Ryggen og med Bagbeenene skyder sig baglænds frem. Af dette Slag er kun 3 Arter bekiendte som alle findes i vore Vande.

1 *glauca* 1.

2 *striata* 2. Heraf ere nogle smaae men andre store, nogle har giort dem til 2de adskillige Arter, men Hr. Linnæus meener at de ere ikkun en Art, siden man ingen anden Forskiæl end Størrelsen har kundet opdage.

3 *minutissima* 3. Er vel ikke større end et Sandkorn, men bliver dog kiendelig ved sine lange Been.

XXVIII. Nepa 197. Opholder sig tilligemed det foregaaende Slag, allene paa Vandet, dog med denne Forskiæl, at disse krybe gierne paa Bunden og i sær ved Landkanten. Af Europæiske er allene bekiendt som og findes i vore ferske Søer:

1 Cinerea 5. Er gandske Flad med 3 stive Haar i Bagdeelen og tvende lange udstaaende Fange-Fødder.

2 Cimicoides 6.

3 Linearis 7. Er meget rar og nyelig funden hos os i Peblinge-Søen.

XXIX. Cimex 198. Alle af dette Slag, saavel fuldkomne som deres Masker, løbe omkring og med deres Sue-Rør opholde sig, enten af Planter eller og andre Insekter; De fleeste røbe sig ved deres stemme Stank.

a Apteri Vingeløse.

1 Lectularius 1. Vægge-Luus, Vægge-Tingest. Nogle have den Overtroe, at om de nævnes ved disse Navne skulle de blive værre, og formeeres, de kalde dem derfore de Røde. De opholde sig i vore Senge og kand paa ingen Maade udryddes, dog har man nogle Midler ved hvilke de nogenledes forhindres i deres Formeerelse, saasom ved at smøre Stædet med Terpentin-Olie og antænde samme, da Æggene af disse, som ellers kaldes Gnidder ødelegges. Den lider ikke Agermynthe, Pors, stinkende Storke-Næb, Padde-Hat som dræber Fluer, og stor Penge-Urt, man kand og tage Masken af cimex personatus, og forplante i Sengene, thi dennes beste Føde bestaaer i disse Dyr. *c*

e Spinoſi. Ryg-Skioldet har paa begge Sider en Torn.

2 Bidens 18.

3 Rufipes 19.

4 Marginatus 20.

f Rotundati Ægrunde, med et jævnt Ryg-Skiold.

5 Griſeus 32.

6 Baccarum 34. Er almindelig hos os Hunnen er ſtørſt og meere hvid under Bugen.

7 Juniperinus 37. Er mig ſendt med et danſk Navn Nødde-Piſſere fordi at man meener den ſulle piſſe i Nødderne og foraarſage den heslige Smag, ſom nogle har. Men det er mig ikke bekiendt, at denne lever paa Nødde-Træe, det maae derfor høre til en anden paa Nødderne ſig opholdende Inſekt, ſaaſom Curculio nucum eller attelabus coryli.

8 Praſinus *Fn. Svec.* §. 931.

9 Oleraceus 40.

10 Biguttatus 41.

11 Bicolor 42.

12 Acuminatus 45.

13 Perſonatus 48. Maſken af denne er beſynderlig formedelſt det meget Støv, den velter ſig i og formedelſt hvilken den bliver gandſke Lodden, den gaaer ſnart frem og ſnart tilbage uden Orden, og er mig af nogle tilbragt ſom et af de forunderligſte Dyr. Den ødelegger Væggeluuſene, hvilke den, endog imedens den er liden, anfalder meget graadig og tapper. See Tab. XXIX.

14 Gothicus 51. Heraf gives 2de Forandringer, ſcutellum paa den eene er rød, men paa den anden ſort, denne ſees Tab. XXIX.

h Oblongi.

15 Hyoſcyami 53.

16 Pabulinus *Fn. Svec.* §. 947.

17 Kalmii 58.

18 Pratenſis 59.

19 Campeſtris 60.

20 Craſſicornis 62.

21 Nemorum Fn. 953.

22 Arenarius 64.

23 Pini 65.

24 Ferus 72.

25 Populi 73.

26 Mutabilis 77.

k Spinipedes Skinnebenene tiørnede.

27 Abietis 79.

l Corpore anguſto & lineari med et ſmallang Legeme.

28 Lacuſtris 81.

Af ubekiendte beſkrives følgende ſom den kiendeligſte.

29 2-Puſtulatus ſeticornis ſtatura & magnitudine cimicis gothici, ſed totus niger, exceptis maculis duabus coccineis ad apices elytrorum, maaſkee en Forandring paa Kiønnet af cimex gothicus.

XXX Aphis 199. Ere de ſaa kaldte Bladluus, ſom opholde ſig paa Urternes og Træernes Blade. Nogle har Vinger, andre ikke; vi have mange af diſſe Arter, ſom ey her kand anføres; thi formedelſt deres ſmaae Legemer, ere de vanſkelige at beſkrive, og tørre let naar de ere døde. De have faaet Navne, enhver Art efter den Plante, paa hvilken den fornemmelig opholder ſig, ſaaledes kaldes de ſom opholde ſig paa Ribs-Træet aphis ribis, aphis tiliæ er Linde-Træets Luus, aphis brasſicæ kaldes Kaal-Luuſen, aphis cardui Titſel-Luuſen, aphis ſalicis Piletræets Luus o. ſ. v.

XXXI. Chermes 200.

XXXII. Coccus 201.

XXXIII. Thrips 202.

Af diſſe trende Slags have vi vel de Fleeſte, men formedelſt at de ere meget ſmaae og blive, naar de ere døde, og indtørrede, gandſke ukiendelige, kand endnu ikke en nogenlunde fuldſtændig Fortegnelſe paa diſſe meddeeles. De opholde ſig, enhver Art, paa viſſe af Planterne og blive ligeſom Blad-Luſene kaldte efter de adſkillige Vækter, af hvilke de i ſær have deres Føde.

Insecta Lepidoptera.

Meelvingede, eller Inſekter med fire Vinger, ſom alle ere bedækkede med farved Støv eller Meel. De Tydſke kalde dem Schmetterlinge, Zweifalter, Sommer-Vögel.

XXXIV. Papilio 203. Diſſe flyve om Dagen og ere derfor gemeen Mand meeſt bekiendte, ere og de ſom i ſær kaldes Sommer-Fugle, fordi nogle ſom have vedligeholdet deres Liv Vinteren over i huule Træer eller andre Skiul, fremkomme i Foraaret og fornedelſt deres flagren, lættelig komme os for Øyne, de blive da agtede for Sommerens Bebudere, ſiden de fornemmelig og i Mængde ſees paa denne Aarets Tiid. I Norge kaldes de Mari-Høne. Den Maſke eller Orm, af hvilken diſſe og de andre af Lepidoptera fremkomme kaldes i Almindelighed Kaal-Orm, formedelſt at nogle af

af dem opholde ſig i ſtor Mængde paa Kaalen, ſom de giøre megen Skade. Andre kaldes Knob-Orme formedelſt at de ere beſadte med Knopper, og andre Græs Orme, fordi de leve meeſt i Græſſet paa en eller anden Mark-Urt.

* Danai *a*) ſneehvide.

1 Cratægi 57.
2 Brasſicæ 58.
3 Rapæ 59.
4 Napi 60.
5 Cardamines 63.
6 Rhamni 73.

* Danai *b*) buntede.

7 Hyperantus 85.
8 Pamphilus 86.

** Nymphales *a*) Øynede.

9 Jo. 88.
10 Mæra 96.
11 Jurtina 104.
12 Janira 106.
13 Cardui 107. eller den ſmukke Frue.

** Nymphales *b*) bræmmede.

14 Antiopa 112. eller Morian.
15 Polycloros 113.
16 Urticæ 114.
17 C. album 115. har et hvid c under hver af de bageſte Vinger.
18 Atalanta 119. eller Ammiralen.
19 Lucina 135. Er iblant de rareſte af Sommer-Fuglene.
20 Cinxia Græven.
21 Phaphia 138. Keyſeren.
22 Aglaia 140. Kongen.
23 Lathonia 141.
24 Euphroſyne 142. Prinzen.
25 Niobe 143.
26 Cydippe *Fn. Svec.* 1066.
27 Betulæ 146.
28 Argus 152.
29 Argiolus 153.
30 Idas Fn. Svec. 1075.
31 Rubi 164.
32 Virgaureæ.
33 Phlæas *Fn.* 1078.

*** Plebeji Kiøbſtædboerne.

34 Comma 162.
35 Malvæ 167.
36 Flava ikke bekiendt tilforn og beſkrives af Monſr. Brünniche ſaaledes: P. P. alis integerrimis flavis limbo nigro albo terminato, ſupra infraqve concoloribus. See Tab. XXX.
37 Acrion ubekiendt, men kommer gandſke overeens med Beſkrivelſen paa Arion undtagen at diſcus alarum ſuperiorum er oven paa fulvus maculis atris, alæ inferiores ſupra

ſupra fuſcæ margine ſulvo nigro maculato: Viiſes fra begge Sider Tab. XXX. hvor a er den øverſte men b den underſte Side.

XXXV. Sphinx 204. Diſſe flyve allene i Tusmørket ſaavel Morgen ſom Aften. Paa Tydſk kaldes de **Demmerungs-Vögel.**

* Legitimæ med kantede Vinger.

1 Ocellata.

**Legitimæ med heele Vinger og jævn Rumpe.

2 Liguſtri 7.

*** Legitimæ med heele Vinger og lodden Rumpe.

3 Fuciformis 28.

4 Culiciformis 29.

**** Antagne, ſom ere i Skikkelſe og Orm adſkilte fra de Foregaaende.

5 Filipendulæ 32.

6 Statices 38.

7 Purpuralis beſkreven i *Prodrom. Iuſ. Sielland.* p. 29. n. 18. og ſees her Tab. XXX.

XXXVI. Phalæna 105. Diſſe flyve alleene i Mørket og om Natten. Nogle ſee meget bruſende ud og ere ſærdeles lodne, ſom af gemeen Mand kaldes Ugler. Andre kaldes **Møl**, ſom opæde Klæderne og krybe omkring med deres Huuſe paa Ryggen.

* Bombyces eller de hvis Horn, i ſær paa Hannerne, ſee ud ſom en Kam. Tungeløſe med aabne Vinger.

1 Pavonia minor 6.

** Bombyces. Tungeløſe med tilbageboyede Vinger.

2 Pruni 10.

3 Potatoria 11.

4 Qvercus 13.

5 Rubi 14.

6 Vinula 16. Dennes Orm ſom er ſtørſt 2 en halv Tomme lang, opholder ſig fornemmelig paa Piletræerne og er græsgrøn, men paa Ryggen rødagtig og med grønt marmoreret; paa Ryggen har den og en Opløvelſe og i Stierten 2 lange Spidſe ſom en Gaffel, hvorfor den kaldes af de Tydſke, Gabel-Schwantz-Raupe, i Norge kaldes den **Løv-Aame.**

7 Mori 18. Ormen hvoraf denne kommer, er Silke **Ormen**, det nyttigſte af alle bekiendte Inſecter, trives ret vel i vor Luft. (*)

8 Neu-

(*) Af den Silke ſom her avles haver man ſeet got Arbeyd i Baand og Strømper.

8 Neuſtria 19. 20. Dennes Orm ſom er lodden og har bundtede Striber af hvidt, rødt og blaat, lige fra Hovedet til Rumpen, er gandſke almindelig i vore Frugt-Træer, paa hvilke de giøre megen Skade.

*** Bombyces Tungeløſe med nedtrykte Vinger og glat Ryg.

9 Caja 22.

10 Monacha 26.

11 Chryſorrhæa 28.

12 Salicis 29.

**** Bombyces Tungeløſe med nedtrykte Vinger og topped Ryg.

13 Coeruleocephala 38.

14 Ziczac 39. opholder ſig paa Piilen.

15 Coſſus 40.

*** *** Bombyces med en Spiral-Tunge, paa Ryggen glat, og Vingerne nedbøyede.

16 Lubricipeda 47.

******* Bombyces med en Spiral-Tunge, Ryggen topped, Vingerne nedbøyede.

17 Libatrix.

2 Noctuæ hvis Følehorn ſee ud ſom et ſtift Haar. elingues Tungeløſe.

18 Bucephala 61.

19 Humuli 62. ere i ſær at mærke formedelſt ſine meget ſmaae Horn.

** Noctuæ med Spiral-Tunge, glat Ryg uden Top.

20 Glyphica 16.

21 Jacobææ 81.

22 Qvadra 84. er endnu ikke funden i Sverrig.

23 Complana 85.

*** Noctuæ med Spiral-Tunge og topped Ryg.

24 Pacta 86.

25 Pronnba 87.

26 Chryſidis 90.

27 Gamma 91.

28 Interrogationis 92.

29 Pſi 96.

30 Chi 97.

31 Aceris 98.

32 Exclamationis 106. har oven paa Vingen en ſort Streg med en Prikke eller Plæt under, hvoraf den har ſit Navn. See Tab. XXX.

33 C. nigrum 110.

34 Braſſicæ 111.

35 Rumicis 112.

36 Oleraceæ 114.

3 Geometræ ſom ſidde med aabne og i lige Linie udſtrakte Vinger.

Fole-

Følehornene som en Kam, de bageſte Vinger noget kantede.

37 Sambucaria 129.

- - Falcataria 128.

38 Alniaria 131.

39 Pruniaria 133.

** Geometræ Følehornene ſom en Kam, Vingerne rundagtige.

40 Elingvaria 137.

41 Faſciaria 142.

42 Betularia 143.

43 Wavaria 145.

44 Purpuraria 147.

45 Puſaria 150. Paa de Snee-hvide Vinger 3 utydelige Striber. See Tab. XXX.

*** Geometræ med ſtivhaardede Følehorn og runde Vinger.

46 Atrata 162.

47 Undulata 164.

48 Groſſulariata 167. Ormen af denne opholder ſig paa vores Ribs og Stikkelsbær-Torne, hvor den drager ſiine Traade fra et Stæd til det andet, og hænger undertiden i Veyret ved ſaadan en Traad, hvorfor den kaldes paa Danſk Snare-Orm.

49 Cratægata 168.

50 Bilineata 170.

51 Chenopodiata 171.

52 Prunata 176.

53 Fluctuata 185.

54 Urticata 195. opholder ſig i temmelig Mængde paa vore Næller.

55 Lemnata 199.

56 Brumata 201. opholder ſig i Æble-Haverne, paa hvilke den gior ſtor Skade.

4 Tortrices de ſom ſammenſpinde Bladene. Med meget ſtumpe og næſten indſkaarne Vinger.

57 Viridana 203.

58 Hamana 205. er iblant de meget ſieldene.

- - - Lecheana 214? Med denne ſynes nogenledes at komme overeens den ſom ſees Tab. XXX. under ſamme Navn.

59 Avellana 210.

60 Branderiana.

5 Pyrales Vingerne holde tæt ſammen, og udgiøre en bag til udſkaaren Trekandt.

61 Farinalis 226. er meget almindelig i Kiøkkener hvor den lever af Meel.

62 Tentacularis 146.

63 Barbalis *Fn. Svec.* 1345. er meget ſielden

ſielden at faae at ſee. See Tab. XXX.

64 Pinguinalis 232. opholder ſig i feede Ting, ſaaſom Smør og andet i Kiøkkenet, findes undertiden i Menniſkets Mave, og er den værſte iblant Ormene. *Act. Stokholm.* 1755. p. 51. t. 2.

65 Purpuralis 233.

6 Tineæ med ſammenrullede Vinger og udſtaaende Forhoved.

66 Evonymella 239.

67 Padella 240. er ikke ſaa almindelig ſom den foregaaende.

68 Tapetzella 253. Dens Orm forderver vores Betræk og Foerværk.

69 Pellionella 254. Ormen opholder ſig i Foerværk, og giemmer ſig i et lidet Huus ſom den giør ſig af Haarene, og ſlæber om med ſig.

70 Granella 259. giør en ſtor Skade i Korn-Magaziner.

71 Cynosbatella 251.

72 Pomonella 270. Ormen opholder ſig i Æbler og Pærer.

73 Reſinella 275.

74 Stipella 278. er først funden af Solander i Sverrig og er hos os ogſaa meget rar. Følehornene paa Mſr. Brünniches Exemplar ere hakkede. See Tab. XXX.

75 De Geerella 286. ere kiendelig af ſine Følehorn, ſom er vel 6 gange ſaa lange ſom Dyret ſelv.

76 Friſchella 289.

77 Goedartella 291.

7 Alucitæ Vingerne ere fingrede og deelede lige til Roden.

78 Pentadactyla 304. er gandſke hviid, dens Vinger ſeer ud ſom de beſtoed af 5 Fiere.

79 Pterodactyla, er først beſkreven i den nye *Fauna Svecic.* n. 1456. See Tab. XXX.

80 Teſſeradactyla? til denne kunde maaſkee henføres den Tab. XXX. under ſamme Navn anførte, og ſom her for meere Tydelighed beſkrives ſaaledes. P. A. alis anticis patentibus anguſtis poſtice latioribus angulatis ſubdiviſis griſeis maculis marginalibus; alis poſticis pedibus antennisqve albo nigroqve annulatis.

Insecta Neuroptera.

Marlin eller Nætvingede Inſekter, med 4re Vinger.

XXXVII. Libellula 205. kaldes i

Siælland almindelig Guld-Smede, men i Norge Orm-Styng, af de Tydske Libellen, Wasser-Nymphen.

* Med aabne og liggende Vinger.

1 4-Maculata.
2 Flaveola 2.
3 Vulgata 3.
4 Rubicunda 4.
5 Depressa 5.
6 Cancellata 7.
7 Ænea 8.
8 Grandis 9. er af alle den største og kaldes i Jylland Fandens Ride-Hest.

** Med adskilte og fra hinanden udstaaende Øyne.

9 Virgo 17. hvoraf er 4re Forandringer.
10 Puella 18. Disse 2de Arter ere i Farverne de prægtigste, men dog med den Forskiæl, at de af den første Art beholde deres Farver efter Døden, men de af den sidste Art, tabe dem saaledes, at de ikke meere kand kiendes.

XXXVIII. Ephemera 207. lever kun en eeneste Dag efter at den har faaet Vinger, i hvilken Tiid den søger sig Mage, parres og legger Æg. Paa Tydsk kaldes de Ufer-Aß, formedelst at de i Mængde ligge døde paa Vandet og flyde til Lands. Af disse have Fiskene en god Føde.

* Cauda trifeta med tre Haar i Rumpen.

1 Vulgata.

** Cauda bifeta med to Haar i Rumpen.

2 Horaria.
3 Diptera er den almindeligste, som sees om Sommeren, at sidde hist og her paa Murene, viger fra de andre i det, at den har kun tvende Vinger. Ere Tab. XXX.

XXXIX. Phryganea 208. Denne Orm ligger under Vandet i Ror-Huuse, som den giør sig af Sand og smaae Steen. Disse Huuse opsøges af Fiskerne og Ormen udtages som er god til at angle med, hvortil den og bruges; den kaldes i Siælland Sprok, men i Norge Vaß-Kalv item Ugg.

1 Striata 2.
2 Grisea 3.
3 Grandis 4.
4 Rhombica 5.
5 Nigra 9.
6 Azurea Fn. Svec. 1491.
7 Longicornis 10.

8 Filosa

8 Filoſa 11. gulagtig med hvide Plætter. See Tab. XXX.
9 Wæneri 12.
10 Bilinea 14.
11 Flava.

XL. Hemerobius 209. kaldes af de Tydſke Land-Libelle, Nacht-Nymphe.
1 Perla 1.
2 Chryſops 2.
3 Lutarius 11.
4 Albus 13.

XLI. Panorpa 210.
1 Communis. Hannens Rumpe er opad tilbagebøyet, ſom Skorpionens, det ſidſte Leed er tykkeſt og bevæbned med en Krabbe-Kloe.

Insecta Hymenoptera.

Blære-Vingede Inſekter med 4 Vinger.

XLII. Cynips 213. De fleeſte legge deres Æg inden for de Æbledannede Knuder, ſom findes paa Planterne og af de udkomne Orme foraarſages. Af diſſe ere mange Arter, ſom formedelſt deres ſmaae Legemer, lettelig undflye vore Øyne, de almindeligſte ere.
1 Roſæ 1.
2 Glechomæ 3.
3 Qvercus folii 5. paa Danſk Lege-Orm.
4 Fagi 9.
5 Viminalis 10.

XLIII. Tenthredo 214. Denne legger ſine Æg paa Planterne hvis Blade maa tiene Ormen til Føde.

* Antennis clavatis med Følehorn, ſom i Enden have ligeſom en Kølle.

1 Lutea 2.

*** Antennis ſubclavatis continuis Følehornene ikke aldeeles Kølledannede, og beſtaae af et Stykke men ingen Leed.

2 Uſtulata 10.

**** Antennis filiformibus articulis 7. v. 8. Følehornene ſom en Traad, beſtaae af 7 til 8 Leed foruden Roden.

3 Padi *Fn. Svec.* 1544.
4 Ceraſi 14.
5 Atra 19.
6 Scrophulariæ 12.
7 Ovata *Fn. Svec.* 1563.
8 Campeſtris 18.
9 Viridis 20.
10 Cincta.
11 Roſæ 21. Larven af denne ødelegger ikke alleene Roſen- men og Stikkelbær-Træer, og det undertiden ſaaledes at de blive heel ſkaldede, og bære

bære ikke ringeste Frugt. See *Tab.* XXX.

XLIV. Sirex 215. (*Ichneumon*) disse opholde sig i gammel og raadden Træe, og findes alle som hidtil ere bekiendte, ogsaa hos os.

1 Gigas 1.

2 Spectrum 2.

3 Juvencus 3.

4 Camelus 4. kaldes saa af sin udstrakte Hals og ophøyede Ryg. See Tab. XXX.

5 Mariſca *Fn. Svec.* 1577. Er meget foranderlig i sin Storrelse. See Tab. XXX.

XLV. Ichneumon 215. Hunnerne af disse have 3 udstaaende Stilke i Rumpen, som de bruge til at nedlegge deres Æg med, udi andre Insekters Legemer, som der udklækkes indtil de paa engang bryde ud af den levende Orm, som da strax maae døe.

** Scutello albido antennis fascia albida annulatis. Ryg-Skioldets Skildt hviid, Følehornene have en hviid Ring.

1 Sugillatorius 5.

2 Raptorius 6. See Tab. XXX.

3 Extensorius 8.

4 Saturatorius 11.

5 Varius er tilforn ubekiendt, Monſr. Brünniche beſkriver den saaledes: J. Scutello albido antennis fascia alba annulatis; thorax flavo maculatus; abdomen ferrugineum apice nigro; pedes rufescentes tibiæ posticæ annulo exalbido.

6 Nigratorius ubekiendt totus niger, scutello apice abdominis & annulo antennarum albidis, pedes ferruginei, Femora tibiæqve posticæ clavatæ.

*** Scutello albido antennis nigris totis. Ryg-Skioldets Skildt hviid, Følehornene overalt sorte.

7 Fossorius 21.

8 Ferruginatorius er tilforn ubekiendt: I. thorace nigro apice albo abdominis petiolus & segmenta dua extima nigra apice albo, reliqva ferruginea pedes & antennæ nigræ.

**** Scutello thorace concolore antennis fascia annulatis. Ryg-Skioldet og dets Skildt eensfarvede. Følehornene ere hviidringede.

9 Comitator.

10 Peregrinator.

11 Rura-

11 Rurator *Fn. Svec.* 2304.

***** Seutello thoraci concolore, antennis nigris ſetaceis, Ryg-Skioldet og dets Skildt eensfarvede, Følehornene ſorte og ſom et ſtivt Haar.

Med Glas-Vinger.

12 Manifeſtator.

13 Compunctor 31 Dennes Rumpe-Stilke ere ofte dobbelt ſaa lange ſom den ſelv.

14 Delufor 32.

15 Exarator 35.

16 Reſinellæ 39.

17 Turionellæ 36.

18 Gravidator 44.

19 Inculcator 45.

20 Jaculator 48.

*** *** Guulagtige, ſtivhaarede Følehorn.

21 Luteus 51.

22 Circumflexus 54.

23 Cinctus 55.

******* Minuti. De meget ſmaae med traadede Følehorn.

24 Muſcarum 56.

25 Puparum 59.

26 Ovulorum 66.

27 Globatus 67.

28 Glomeratus 68.

29 Apterus beſkreven ſom ubekiendt i *Prodr. Ins. Siælland.* p. 30. n. 21. og ſees her Tab. XXX. *a*) naturlig Størrelſe, og *b*) overnaturlig Størrelſe.

XLVI. Sphex 216 Stikker med en ſkiult Braad, ligeſom Bierne fra hvilke de dog viige, formedelſt at de mangle Tungen, een eeneſte undtagen, ſom har en lang udſtrakt Tunge. De bygge næſten alle i Leer, Jord og Sand.

* Abdomine petiolato petiolo elongato, en Pæredannet Bagdeel med en lang Stilk.

1 Sabuloſa 2. har Tunge, ſom de øvrige, til dette Slag henhørende, mangler.

** Abdomine ſubſeſſili Baglivet ſidder næſten tæt op paa Mellemlivet.

2 Viatica 10.

3 Pectinipes 11.

4 Gibba 16.

5 Leucoſtoma 20.

6 Foſſoria 19.

7 Vaga 21.

XLVII. Chrysis ſaaledes kaldes i *Fn. Svec.* et Slag, ſom før var indbefatted under det foregaaende Sphex. Navnet har de af de ſtærke Lueforgyldte

og høye Farver, som dette Slag prale med. Vi eye hos os alle de som hidindtil ere bekiendte paa een nær. De bygge i Muurene.

1 Ignita 23.
2 Aurata 24.
3 Cyanea 25.
4 Fulgida Fn. 1669.

XLIIX. Vespa 217. Adskilles fra Bierne, ved det at de folde Over-Vingerne og have ingen Tunge. Disse bygge i Træe og Leer-Vegge.

1 Crabro 1. **Gedde-Hams**; **Ginding** er et dansk Navn, som af Matthia Porsio i hans Bog, de *Nomenclat. Roman.* tillægges een af dette Slag, som om Aftenen skal jage efter Fluer col. 256. Denne kand med rette kaldes Bie-Høgen, fordi den sparer hverken Bierne eller deres Arbeyde, men røver til sig alt hvad den kand faae deraf.
2 Vulgaris 2. Denne og de øvrige mindre kaldes af bemeldte M. Porsio paa Dansk **Hueuse**. I Norge *Qvex* eller **Hveps**.
3 Rufa 3.
4 Parietum 4.
5 Muraria 5.
6 Spinipes 7.
7 Arvensis 10.
8 Uniglumis 11.
9 Campestris *Fn. Svec.* 1677.

XLIX. Apis 218. De under dette Slag henhørende ere de som vi gemeenlig kalde Bier, dog adskille vi dem efter som de ere meere eller mindre laadne og kalde dem som ikke ere meget lodne **Bier** allene, men de som ere mangfoldig haarrige og store, **Humle-Bier**.

1 Longicornis 1.
2 Tumulorum 2.
3 Centuncularis 4. Denne giør de runde Huller, som vi seer paa vore Rosen-Blade, af hvilke den udskiær runde Stykker og deraf giør sig Rum som see ud som Kræmmer-Huuse.
4 Rufa 8. **Vand-Bie**.
5 Bicornis 9. Har i Panden tvende Horn. See Tab. XXX.
6 Truncorum 10.
7 Helvola 13.
8 Mellifera 17. **Honning-Bie**, Hunnen som allene bør være een eeneste i hver Kube, kaldes med adskillige Navne: **Liggebie** kaldes den af M. Porsio, af andre **Viiseren** og af nogle **Dronningen**. Hannerne som

ſom indtet forrette af Arbeyde i Kuben, men allene ere ſkabte til Biernes Formeerelſe, har de Gamle meent bare Vand til Kuben, og derfor kaldte dem Vand-Bier. De Svenſke kalde dem endnu Watu-Bi i *Act. Stokh.* 1741. p. 38. Man finder undertiden af diſſe Bier vilde Sværme, ſom i et huult Træe i Skoven, have begyndt deres Arbeyde.

8 Cunicularia 18.

9 Lagopoda. Er førſt beſkreven i den nye *Fauna Svec.* 1702. See Tab. XXX.

10 Roſtrata 20.

11 4-Dentata 22.

12 Manicata 21.

13 Floriſomnis 23.

14 Conica 24.

15 Retuſa 7.

Bombinatrices hirſutiſimæ Humler, Humle-Bier.

16 Terreſtris 30.

17 Hortorum *Fn. Svec.* 1710.

18 Pratorum *Fn. Svec.* 1711.

19 Sylvarum *Fn. Svec.* 1713.

20 Lucorum *Fn. Svec.* 1716.

21 Lapidaria 31. Nogle have Glas-Vinger, paa andre ere Vingerne gandſke mørke og ſorte.

22 Muſcorum 32.

23 Hypnorum 33.

L. Formica 218. Diſſe kaldes i Almindelighed Myrer, paa Norſk Mimauer eller rettere Mige-Mauer. Deres Republiqve beſtaae, ligeſom Biernes, af Arbeydere, Hanner og Hunner, men med den Forſkiæl at her ere fleere Hunner; Hannerne og Hunnerne have Vinger men Arbeyderne ikke.

1 Herculeana 1. Heſte Myren ſom er af alle, den ſtørſte, opholder ſig i raadne Træe-Stammer. Hannen ſees Tab. XXX.

2 Rufa 2. I Norge kaldes den Klæmmer-Migmauer, ſlæber ſtore Tuer tilſammen, ſom man bruger til Bad.

3 Fuſca 3.

4 Nigra 4. Sorte Myrer.

5 Rubra 6. Piſſe Myrer, ſom ſtikke ſlemt og efterlade en Vædſke, ſom vi kalde Myre-Pis. De Norſke kalde dem Eiter-Myrer.

6 Cæſpitum 10.

LI. Mutilla 219. Have ingen Vinger, men en ſkiult Stikke-Brood.

1 Acarorum 7.

In-

INSECTA DIPTERA.

To-Vingede Inſekter.

LII. OESTRUS 220. Legge deres Æg paa de fireſødde Dyr, af hvilke de udkommende Orme, ſom i Norge kaldes Værre eller Vaar-Orm, tage deres Føde indtil de blive fuldkomne. Diſſe foraarſage hos os Kiørne men i ſær Heſtene og Faarene, viſſe Sygdomme. Deres Flue kaldes paa Danſk Bremſe.

1 Bovis 1.
2 Naſalis 3.
3 Ovis 5.

LIII. TIPULA 221. Store Myg Vand-Myg, i Norge kaldes de Øre-Stikker, i Jylland Stankelbeen.

* Alis patentibus med aabenſtaaende Vinger.

1 Pectinicornis 1.
2 Crocata 3.
3 Oleracea 4.
4 Hortorum 5.
5 Contaminata 7.
6 Lunata 8.
7 Pratenſis 9.
8 Terreſtris 10.
9 Cornicina 11.
10 Nigra 2.
11 Atrata 13.
12 Flaveſcens 16.
13 Replicata 18.
14 Plumoſa 19.
15 Putris 28.
16 Febrilis 29.
17 Hortulana 31.
18 Phælænoides 32. Ere gandſke ſmaae og meget almindelige paa Muurene ved Møgdynger.
19 Paluſtris 35.

LIV. *Musca* 222. Flue; hvilket Navn i Almindelighed gives de Inſekter, ſom have 2de Vinger og nogen Overensſtemmelſe i Skabningen med dette Slag.

* Filatæ Følehornene ſom en Traad og enkelte.

1 Plebeja 1.
2 Chamæleon 3.
3 Morio 7.
4 Hydroleon 5. Sees Tab. XXX.
4 Græca er tilforn ubekiendt, men beſkreven i *Prodr. Ins. Siælland.* p. 29. n. 19. Sees her Tab. XXX. a. naturlig og b overnaturlig Størrelſe.

** Tomentoſæ lodne med Fiære.

5 Myſtacea 15.

*** Tomentoſæ, lodne med Haar.

6 Pendula 17.

7 Flo-

7 Florea 18.
8 Nemorum 19.
9 Tenax 21.
10 Oeſtracea 23.
11 Arcuata 28.
12 Ribeſii 38.
13 Pyraſtri 39.
14 Menthaſtri 41.
15 Scripta 42.
16 Mellina 43.
17 Pipiens 44.

**** Piloſæ plumatæ. Haarede med Fiære.

18 Pellucens 48.
19 Cæſar 50.
20 Cadaverina 51.)
21 Vomitoria 52. } Spie-Flue paa Danſk.
22 Carnaria 53.)
23 Domeſtica 54. Vores almindelige Stue-Flue. Den ſom under dette Navn anføres Tab. XXX. er maaſkee en Forandring af denne.

***** Piloſæ ſetariæ Haarede med ſtive Haar.

24 Fera *Fn. Svec.* 1836.
25 Groſſa 56.
26 Larvarum 58.
27 Canicularis 60.
28 Feneſtralis 63.
29 Roralis 64.
30 Meteorica 67.
31 Putris 68. Dennes Orm ſom opholder ſig foruden andre Stæder ogſaa i Oſt, kaldes Oſt-Springer.
32 Cupraria 71.
33 Polita 72.
34 Petronella 75.
35 Ungulata 76.
36 Scybolaria 79.
37 Stercoraria 80. Piſſe-Flue.
38 Fimetaria 81. Møg-Flue.
39 Groſſificationis 84. Holdes for rar i Sverrig, men falder i Mængde hos os paa længe tillukte Stæder, See Tab. XXX.
40 Vibrans 86. Blinker med Vingerne ſaavelſom den foregaaende.
41 Flava 88.
42 Germinationis 92.
43 Urticæ 94.
44 Ceraſi 95.
45 Cardui 97.

LV. Tabanus 223. Denne kaldes lige ſaavelſom Oeſtrus paa Danſk Bremſe.

1 Bovinus 1.
2 Bromius 7.
3 Tropicus 9.

4 Pluvialis 11.
5 Cæcutiens 12.

LVI Culex 224.
1 Pipiens Lys-Myg fordi den flyver til Lyset og opbrænder sine Vinger.
2 Bifurcatus
3 Reptans 4.
5 Eqvinus 5.

LVII. Empis 225.
1 Borealis.

LIIX. Conops 226.
1 Calcitrans 2.
2 Macrocephala See Tab. XXX.

LIX. Asilus 227.
1 Crabroniformis 3.
2 Ater 5.
3 Gilvus 6.
4 Germanicus 8. Er funden i Tydskland men endnu ikke i Sverrig. See Tab. XXX.
5 Forcipatus 9.
6 Tipuloides 10.
7 Oelandicus 11. Synes den at være som sees under samme Navn Tab. XXX.

LX. Bombylius 228.
1 Major 1.
2 Medius 2.

LXI. Hippobosca 229.
1 Eqvina 1. Heste-Flue.
2 Ovina 4. Faare Tege, uden Vinger.

Insecta Aptera.

Uvingede eller Vingeløse Insekter.

LXII. Lepisma 230.
1 *Saccharina* 1. Den forsølvede Mol.

LXIII. Podura 231. Vand-Loppe, Disse ere formedelst deres smaae Legemer vanskelige at faae fat paa og endnu vanskeligere at beskrive, men kand aldeles ikke giemmes i Samlinger. De hoppe, formedelst deres udstrakte og kløftede Bagdeel; Nogle opholde sig paa Planterne andre i Vandet og nogle i Jorden.
Aqvatica 8. Er beskreven af Hr. D. Lange i hans Bog om Vandene ved Kiøbenhavn, og aftegnet Tab. I. fig. 2-4.

LXIV. Termes 232.
1 Pulsatorium 2. Træe Orm fordi den opholder sig i Træe, hvor den giver sig tilkiende med en stærk Pikken eller Banken, og kaldes af de Norske, hvis Huus-Vægge paa de fleeste Steder ere af Træe, Vægge-Smed. Den kaldes ellers Bog-Miid fordi den løber i gamle Bøger.

LXV. Pediculus 233.
1 Humanus 1. Menniſke-Luus. Dens Æg kaldes Gnid.
2 Pubis 2. Flad-Luus, Tir-Høns.
3 Veſpertilionis 4.
4 Suis 5.
5 Ovis 9.
6 Bovis 10.
7 Anſeris 19.
8 Gallinæ 33.
9 Hirundinis *Fn. Svec.* 1963.
10 Apis 11. er meget rar.
11 Strigis tilforn ubekiendt, afteegnet igiennem Forſtørrelſes Glas Tab. XXX. b. da a. er dens naturlige Størrelſe, den beſkrives ſaaledes: Pediculus capite magno clypeato tri. angulari teſtaceo, oculis nigris, ab his linea ducitur nigra ad thoracem, qvi exiguus eſt reſpectu reliqvi. Abdomen diaphanum lobatum piloſum macula oblonga nigra transparente, qvæ cor. Antennæ & pedes teſtacea.
12 Aqvaticus ubekiendt og beſkrives af D. Lange i hans Bog om Vandene og findes afteegnet igiennem Forſtørrelſes-Glas Tab. 1. fig. 8. pag. 91. Den kand ikke, ſaavidt ſkiønnes, paa andre Stæder heuføres.

LXVI. Pulex 234.
1 Irritans Loppe.

LXVII. Acarus 235.
1 Ricinus 6.
2 Cancroides 7.
3 Paſſerinus 10.
4 Siro farinæ 15. Mider i Meel.
5 Siro ſcabiei 15. Krid-Orm, Ring-Orm.
6 Aqvaticus 18.
7 Holoſericus 19.
8 Muſcarum 21.
9 Coleoptratorum 23
10 Fungorum 28.

LXIIX. Phalangium 236.
1 Opilio 1. Meyere fordi Fødderne, naar de ere rykkede fra Kroppen, bevæge ſig en lang Tid frem og tilbage.

LXIX. Aranea 237. Edderkop. Af dem have vi mange fleere end her kand opregnes; thi formedelſt at de tørre bort og Farverne forgaae, kunne de ey giemmes in Muſeis.
1 Diadema 1.
2 Reticularis 2.
3 Bipunctata 5.

4 Domeſtica 8.
5 Riparia 10.
6 Redimita 12.
7 Scenica 29. Er den ſom almindelig løber om paa vore Muure.
8 Aqvatica 32.
9 Saccata 33. Ombærer ſine Æg ſom ere ſammenſpundne i en Kugle.
10 Paluſtris 35.

LXX. Cancer 239.
1 Mænas 14. Krabbe.
2 Pagurus 18. Taſke-Krabbe.
3 Araneus 20.
4 *Bernhardus* 40. Lever altid i et forladt Snegle-Huus.
5 Gammarus 42. Hummer.
6 Aſtacus 43. Kræbs.
7 Sqvilla 46. Rege.

LXXI. Monoculus 240.
1 Polyphemus 1. Er vel ikke Danſk men dog funden ved Helſingøer 1653. paa en Tiid, da 5 Hollandſke Skibe laae der, ſom vare komne fra Oſtindien. Worm. *Mus.* pag 249.
2 Apus 3.
3 Pulex 4. Er beſkreven og aftegnet D. Langes Bog om Vandene p. 88. Tab. 2. fig. 1 og 13.
4 Qvadricornis 6.
5 Conchaceus 7.

LXXII. Oniscus 241.
1 Aqvaticus 9.
2 Aſellus 10. Benkebider; Vægge-luus kaldes den i Jylland, og Skrukke-Trold i Norge.
3 Armadillo 11.

LXXIII. Scolopendra kaldes i Norge Skaal eller Skoll-Orm.
1 Lagura 1.
2 Forficata 3. Øre Tviſt, Øre-Orm kaldes den formedelſt en nogenledes Liighed imellem den Knibe, ſom Forſicula og denne har i Bag-deelen.
3 Electrica 6. Fødderne ere adſtillige i Tallet. Hr. Linnæus har talt 70 paa hver Side, Friſch 54. Hr. Ström 49. og Monſr. Brünniche paa 2de Stykker 52.
4 Marina 9.

LXXIV. Julus 243.
1 Terreſtris 3. Findes i Jorden; paa Danſk Tuſind-Been.

Til

Til Slutning af denne anden Bog om Dannemarks Affødninger og naturlige Egenſkaber, vil jeg ſette, ſaaſom et Epiphonêma, nogle Ord af det prægtige Gratulations Vers, med hvilket Jeſuiter-Ordnen i Inſpruck indfandt ſig ved vort Hoff, i Anledning af den Jubel-Feſt, med hvilken vi, Aar 1760. fornyede vor Taknemmelighed mod Gud, for den indførte arvelige Eenevolds-Regering. Opſkriften og Begyndelſen er denne: *Inſulæ fortunatæ ad mare balthicum priſcis ab Regibus ſæpe qvæſitæ, à FRIDERICO III. bonis avibus inventæ, hodierno à Monarcha ſcientiis, bonis Artibns & pacis olea ornatæ, Sereniſſimo, Potentiſſimo atqve inviƈtiſſimo FRIDERICO V. D. G. Daniæ & Norvegiæ, Vandalorum item, & Gothorum Regi, Sleswici, Holſatiæ, Stormariæ & Teutomarſiæ Duci, Oldenburgi & Delmenhorſtii Comiti, &c. &c. Domino, Domino ſuo Clementiſſimo; cum Imperii Monarchici Annum ſæcularem IV. idus Octobris, inter vota multa decennalia, optimis auſpiciis aperiet, ſinceriſſimo ac demiſſiſſimo affectu dicatæ, dedicatæ, conſecratæ à ſparſis per Daniæ univerſæ ditiones, Societatis Jeſu Sacerdotibus, Sacræ Regiæ Majeſtatis ſuæ Servis infimis & obſeqventiſſimis. Anno à reparata ſalute MDCCLX.*

INSULÆ FORTUNATÆ
AD
MARE BALTHICUM.
CARMEN SÆCULARE.

Herculeas ultra metas, finésqve potentis
Hesperiæ: qva laſſus Atlas ſub mole laborat,
Et lavat auratos tepido ſol æqvore currus;
Semper ubi ſunt veris opes, ubi lacteus humor.
Profluit, & dulci diſtillant nectare qvercus.
Non Fortunatas mihi cura eſt qværere ſedes:
Dum nova ſeſe aperit, FRIDERICO Præſide, tellus,
Tellus grata Jovi, nota orbi, & ſomnia priſcæ
Exſuperans famæ: qvæ fictæ haud indiga laudis
Se Fortunatæ non vano nomine jactat.
Tu modo, qvi gentes boreali ſidere natas
Pacifico regis imperio, Rex Magne! polóqve
Auſpice, ſceptra rotas oleis innexa, poëtæ
Sis facilis; tenuémqve, precor, ne ſperne Camænam.
Eſt vetus, & claris olim celebrata triumphis,
Longo in ſeceſſu regio: Qvam cærula Tethys
Hinc atqve hinc fluctu pulſat, refluóqve ſalutat
Gurgite, cum revehit Danorum ad littora lymphas.

Heic

Heic totum Eois ſtratum ſtat claſſibus æqvor,
Et patriæ proſtant merces: qvas DANIA *dives*
Mittit ad occiduas, urſæve Lybiſtidis oras.
Heic largas expromit opes, atqve ubere cornu
Effundit natura parens, qvæ pontus, & æther
Educat, & gravida tellus qvæ parturit alvo.
Heic campos JUTIA *ingentes, heic mollia prata*
Explicat, & pictos Pæſtanis floribus hortos.
Parte alia oſtentat ſilvas, ſaltusqve virentes,
Nec non aërüs certantes qvercubus ornos.
Inde levis trepidat per pingvia paſcua rivus,
Et ſimæ tondent gramen cum matre capellæ.
Pubentes heic mille errant armenta per herbas,
Mille errant pratis tauri, totidémqve juvenci:
Hirtæ illis aures frons torva, toroſáqve cervix,
Et pingvi late fluitant palearia mento.

Non opibus JUTIÆ *felix* DITMARSIA *cedit*
Hæc cernit lætis flaveſcere frugibus arva
Et pendere ſuis Pomonæ munera ramis;
Hæc fortes progignit eqvos, qvi Martia poſſint.
Caſtra ſeqvi, glomerare pedes, & curſibus Euros
Vincere, vel preſſo greſſum componere fræno.

Qvid

Qvid reliqvas ſpecies pecudum, & genus omne ferarum
Enumerem: qvarum denſis pars abdita ſylvis,
Pars rupes, atqve antra colit: pars ludere campis
Gaudet, & irriguis captare in vallibus umbras?
Qvid ferri memorem venas, qvid mille metalli
Pondera, vicinis qvæ qvondam abſtruſa cavernis
Nunc lucem ſubeunt, validisqve recocta caminis
In læves Martis galeas conflantur & enſes?
At piſces tacuiſſe nefas, gentemqve profundi
Sqvamigeram, variis qvæ picta coloribus undæ
Innatat, & miros præbet per cærula ludos.
Ingentes hac merce onerat gens nautica naves,
Qvas vehat ad Batavos, peregrinæ aut litora terræ. &c. &c.

Ende paa den forſte Tome.

Regiſter.

NOTAR: EXPLIC:

Urbes et Oppida

Reg: Arces

Parochiæ.

Arces et Præd: Nobil.

Generalis et prorsus Nova

DANIÆ REGNI

Tabula Geographica,

AUGUSTISSIMO MONARCHÆ,

FRIDERICO QVINTO

REGI DANIÆ, NORVEG: WANDAL: GOTHOR:

DUCI SLESV: HOLSAT: STORM: DITM:

COMITI IN OLDENB: & DELMENH:

REGUM OMNIUM,

PATRI & PASTORI SIMILLIMO,

QVIA SIMUL

ABSOLUTISSIMO & INDULGENTISSIMO

DEVOTA MANU

E. P.

OBLATA.

Aº MDCCLXIII

Iydske Riv

OCEANUS OCCIDENTALIS

SINUS CODANUS

FRETUM SUNDICUM

FRETUM BALTICUM

MARE BALTICUM

MINUS MAIUS

SINUS COLBERGENSIS

Scala

D. C. Fesser delineavit

H. Quist Sculp.

Register
over Ting og Navne i den Danske Atlantis
Tom. I.

A.

Aaer, de største i Dannemark 527. Aalborg 249. 261.
Abel, Konge 223.
Abildgaard, Søren 412 441. 637.
Absalon, Erkebisp 67.
Abrahamstrop 228.
Academie, det Kiøbenhavnske. Det Adelige 300. For Malere og Bildhuggere 153.
Acta Sanctorum 120.
Acta Societat. Reg. Hafniens. 12. 35. 38. 59. 60. 87. 108. 234. 243. 256. 399. 479. 399. 436. 443. 475. 478. 607.
Acta Academ. Imper. Petropolit 34.
Acta Academ. Scient. Svec. 414.
Acta Med. & Phys. Hafn. 364. 380. 440.
Adel, Adelstand i Dannem. 61.
Adel, den Jydske 254. 260.
Adelbonde 60.
Adelige Familier indkomne fra Bayern 242.
Adolph, Greve i Holsteen 244.
Adlerfeld, General 342.
Ægteskab de Geistliges forbudet 160.
Ælnotus Monachus 211.
Afguder, de nordiske Folkes 73. seqv.
Afguds-Offer, afskyeligt 75.
Agat 431. 442.
Agerdyrkning 169. 401. 537.
Agerland 396. seqv.
Agersborg 57.
Agershuus 331. 254. 268.
Agricola, Georg 429.
Ahlefeld, Henr. 311.
Ahlhede 400. 521.
Ahl i Jorden 399.
Alanus, Johan. 112.
Alarik 39.
Albertus, Konge i Sverrig 236. 253.
Albin, Niels 271.
Alderdoms Roes forfængelig 14.
Alder, usedvanlig høy 375.
Allierte, upaalidelige 307.
Altere, hedenske 107.
Altona brændt 375.
Alun, hvor findes 472. 486.
Ancher, Pet. Kosod 191.

Ancherſen, Hans Peter 17. 21. 28. 502.
Andagts-Reiſe 240. 245.
Anderſkov 272.
Anna Cathrina, Dronning 286.
Anna Sophia, Dronning 357.
Annales Eccles. Dan. 118. 125. 223. 234. 256. 270.
Angeln 37.
Anholt 448.
Anthon Gunter, Greve 309.
Anſcharius, de Danſkes Apoſtel 118.
Aqvitanicus, *Dudo* 44. ſeqv. 75. 115. 158.
Proſper 41.
Arbeydſomhed 140. 143. 313.
Arcus triumphalis Marii 29.
Archiv, hiſtoriſk 110.
Arild, Islænder 218.
Arilds Tiid 206.
Ariſtocratie, ſkadeligt i Dannem. 297.
Arve-Rettighed, Kongernes 86. 297.
Arve-Øll 105.
Armee, den ſtørſte dog uden Seyer 239.
Arnſtorf, General 304.
Artiſter, danſke 153.
Aſamaal 100.
Aſer, Aſiater 30. 31. 33.
Aſers Skaal 100.
Asgaard, Aßhoff 34.
Aſke-Potter, Urner 108.
Aſſurance-Compagnie 357.
Auguſtus, Churførſt i Sachſen 266. 270.
Aurelianus, Rom. Keyſer 4.
Avindſkiold mod Riget 227.

B.

Baal til Ligenes Opbrændelſe 106.
Baabe-Aae paa Bornh. 455.
Bælt Belt 494.
Bagtaleſe ſtraffet med Døden 271.
Balance, den europæiſke 290. 301.
Balder, Balderup 495.
Balthia Baſilia 12. 494. 495.
Bang, Jens 544.
Bann, pavelig 251. ſeqv.
Barbarie, de gamle Danſkes unegtelig 113. 124.
Barnedaab, hedenſk 95.
Bartholin, Thomas 30. 68. 59. 364. 453. 526.
Bayer 34. 476.
Berndſen, Arndt 400.
Beringius Vitus 228.
Bernſteen, ſee Rav.
Beſpottere, Chriſtendommens afviiſte 123.
Bibel-Læsning flittig 271.
Bierge, høyeſte i Dannemark 390.
Biſroſt, en Himmel-Vey 77.

Bilde,

Bilde, Anders 284. seqv. 290. 293.
Birck, Andreas 433. 452.
Birkerod, Broder 112.
Birke-Ret 241.
Biskoper, evangeliske 262.
Blod tungere her til Lands 383.
Blodrigt Temperament 130.
Blodbad det Stokholmske 252.
Blodskam 204.
Blye-Ertz 491.
Bodild, Dronning 214.
Boghvede 540.
Bogstaver Runiske 30. 97.
Bogtrykker-Pressens Frihed 151.
Bolus 453.
Boller Herregaard 287.
Bonde og Bondestand i Dannemark 60. 138. 187.
Borg, Borger hvoraf kaldes 57.
Borkholm Fæstning 227.
Bornholm 84. 294. seqv. 306. 394. 453. 479. 430. 478.
Borrichius Olaus 379. 448. 432. 448. 590.
Boubierg 390.
Boyorix de Cimbrers Konge 21.
Brahe, Tycho 273.
Brændsel adskillig 415. 420.
Bremer-Stift 288. 291.
Bremensis, Adamus 73. seqv. 90. 105. 211. 362. 417.
Brev K. Christ. den Fierdes, Laconisk.
Brink, Iver 318.
Broder-Mord 222.
Brochmand, Casper 288.
Brok 609.
Brockenhuus, Frantz 262.
Brud maatte kiøbes 94.
Bruna-old, Brænde Alder 35. 108.
Bryllups-Fest 95.
Brünniche, Morten 615.
Buchwald, Hans 288.
Budde, General 342. 347.
Bugenhagen, Johan 262.
Burnet, Thomas 150. 427. 496.
Bussæus, Andreas 84. 353.
Büsching, Ant. Fridr. 48.
Byer og Stæder, de første 56.
Byg-Sæd 539.
Bytte i Krigen 89.
Bøger, danske 151.
Bønner som avles.

C.

Cabinet, det Charlottenborgske 449. det Grevel. Moltkiske 450.
Cæsar *Julius* 27. 116.
Calmar 277.
Cambdenus 37.

Canoniſation, uvis. 223.
Canutus Magnus, Konge 91.
Canutus Martyr, K. 212.
Canutus V. K. 215.
Canutus VI. K. 219.
Caperier 58. 248.
Carolus Calvus K. i Frankr. 42.
Carolus V. Rom. Kayſer 254. 60.
Carl *Knudſen* K. i Sver. 242. 244.
Carolus IX. K. i Sver. 277.
Carolus X. K. i Sver. 290. ſeqv.
Carolus XI. K. i Sver.
Carolus XII. K. i Sver. 315. 328. 334. 346.
Caracter, de Danſkes 126.
Carlshavn 304. 306.
Carlſteen 305.
Carſtens, A. G 243.
Cellarius, Chriſt. 15. 17. 22. 26.
Cretiſke Nation 31.
Cementſteen 430.
Charlotta Amalia, Dron. 299.
Charlotta Amalia, Princeſſe 312.
Chriſtendom indfort i Dannem. 118.
Chriſtendoms Gavn for Staten 122. ſq.
Chriſtianus I. K. 244.
Chriſtianus II. 249. 260.
Chriſtianus III. 255. 259.
Chriſtianus IV. 177. 272. 608.
Chriſtianus V. 53. 298.
Chriſtianus VI. 354. 360.
Chriſtian *Albert* Hertug i Slesv. 303. 308.
Chriſtian *Auguſt.* Adminiſtrator 325.
Chriſtiania 331. 347.
Chriſtianopel 277. 304.
Chriſtophorus I. K. 224.
Chriſtophorus II. K. 228.
Chriſtophorus III. K. 241.
Chriſtopher, Greve af Oldenb. 141.
Coloniſter 400.
Couring, Herm. 9.
Coraller i Kalkbierge 425.
Crantzius, Albert 94. 132. 235.
Cronborg 294.
Cryſtall 427. 432.
Curland 220.
Cypræus, Joh. Adolph.
Cyprian, Salom. Ernſt 340.

D.

Daae, Gregers 324.
Daatter gaaer i Arf 91.
Daci ere ikke Danſke 4.
Dagbierg Kalkgraver 428.
Dalekarle 247.
Daliu, Ole 12. 35.
Dan, Konge 5. 203.
Dannebroge 220. 320.
Dannegeld 38.

Dannehof 88.
Dannelage 38.
Dannevælde 10.
Dannemark dets Navn 1.
" Beboelſe 12.
" Lægde 363.
" Luft 365. 375.
" Storhed 388.
" Grunde 387. 390. 395. 397.
" Vande 492. 513.
" Indbyggere 14. 32. 50. 126.
" Værter 537. ſeqv.
" Dyr 593. ſeqv.
" Fugle 614.
" Fiſke 645.
" Inſecter. 664.
Danchwert, Caſpar 389.
Danſke deres Udvandringer 37. 43. 140.
" Sprog 38. 46. 101.
" Temperament og Caracter 126.
" Ingenia 109.
Danſke kaldes Normænd 45.
Danſk-Rød en Farve 462.
Dantzig, Danſk Viig 6. 7. 270.
De la gardie, Pontus 269. Magnus 307.
Dialecter, det nordiſke Sprogs 101.
Diamanter, Bornholmſke.
Diæt forandret i Dannem. 382.
Dideric, Greve af Oldenb. 242.
Dippel, Chriſt. 81.
Ditmarſker 235. 247. 265. 281.
Dolmer, Jens 104.
Dorothea, Dron. 246. 262.
Drikkelaug 104.
Drukkenſkab 121. 220. 270.
Du Halde P. 168.
Dynekilden 337.
Dyſſel, Joh. Arndt 364. 370. 392. 520.
Død den Voldſomme ſøgt 71. 113.
Død den ſorte 233.
Døds-Dag forud bekiendt 263.

E.

Ebbe og Flod 497.
Ebbe og Age tvende Brødre 41.
Ebbeſen, Niels 230.
Eccard, J. G. 58 ſeqv. 73. 97. 530.
Edda Iſlandica 40. 75. 200.
Eginhardus 45.
Eidersfloden 4. 362.
Eidgothland 41.
Elephant-Orden 246.
Elſeborg 266. 277. 350.
Eliſabeth, Dron. 250.
Ellemoſer at nytte 420.
Eenevolds-Regimente 175. 296.

Engbund at forbedre 405.
Engelbretſen, Oluf 261.
Engelland 37. 59. 121. 186. 210. 401.
Engelſke Hielpetropper 281.
Engelſk Jord en Farve-Art 462.
Ericus Ejegod, Konge 68. 213.
Ericus Emund, K. 212.
Ericus Lam, K. 215.
Ericus Plogpenning, K. 221.
Ericus Glipping, K. 225.
Ericus Mendeved, K. 226.
Ericus Pomeranus, K. 238.
Ericus XIV. K. i Sverrig 266. 68.
Erikſen, Claus 258.
Erlandſen, Jacob 224.
Erter 541.
Eſtland 219. 228. 233.
Esmarch, H. C. 481.
Ethelverdus, Patricius 37.
Evangelium Dæmper Barbarie 123.

F.

Faare-Avling 403. 600.
Fabler, jødiſke om Norden 49.
Fabricius, Joh. 112. 398.
Fabriqver 169. 269.
Fængſel en Konges 220.
Fald ulykkeligt 279.
Familier adelige 242.
Farve-Arter 461.
Fattiges Forſørgelſe 137.
Faxe 424.
Fehr-Schantze 306. 329.
Felledſkab, Kadeligt 168. 402.
Femern 240. 284.
Ferdinandus I. Kæyſer 265.
Feſter, Didrich 388.
Figurer paa tvende Guldhorn 81.
Fimlſen Peder 225.
Fireføddede Dyr 593.
Fiſkerie 501. 632. 641.
Fiſke-Arter adſkillige 645.
Fleiſcher Chriſtian 615.
Flensborg 281. 298. 482.
Flintſteen 440. 447.
Flora danica 387.
Folke-Mængde 154. 166. 172.
Foraars Vædſke 372.
Forhaanelſe giendreven 236.
Formula concordiæ 270.
Forræderie Straffet 355.
Forſyn guddommeligt 49.
Forſteente Ting 424. 448.
Fortunatus, Venantius 98.
Frankerig trænges af Danſke 43.
Freds-Slutning i Stettin 269.
" " Sierød 278.
" " Lybek 282.
" " Bremſebroe 285.
" " Roſkild 293.

Freds-Slutning i Kiøbenhavn 295.
" " Fontainebleau 308.
" " Stokholm 351.
Friebytterie 58. 113. ſeqv.
Frierie 95.
Fridericus I. K. 147. 254. 256.
Fridericus II. K. 264. 534.
Fridericus III. K. 288.
Fridericus IV. K. 311. 324. 347. 360.
Fridericus V. K. 152. 174. 185. 195. 589.
Fridlef K. I. 201. II. 202. III. 204.
Frihed, de Danſkes 64. 177. 179.
Fridrichsborg 293. 344.
Fridrichshald 334. 344.
Fridrichsſtad 270. 314.
Fridrichsodde 284. 291.
Frode K. I. 89. 201. II. 204. III. 204. IV. ibd. V. ibid,
Froſt og Kuld 369.
Frugtbarhed 396.
Frugt-Træer 591.
Fugle, adſkillige 614 ſeqv.
Fyen 34. 292. ſeqv. 397.
Føde, de Danſkes 131.

G.

Gaards-Ret 91.
Gadebuſk 322.
Galhuus 79.
Galt, Peder 285.
Gallas, General 285.
Gambaruk 41.
Gede-Melk i Valhalla 77.
Gefion Dronning 201.
Gemeticenſis Wilhelm 45. 159.
Genebrardus, Gilbert 98.
Georg, Printz 298.
Georg Hertug til Celle 280.
Gerhard Greve til Oldenborg 245.
Gerhard Greve til Holſteen 230.
Giærdſel-Hugſt ſkadelig 421.
Giengänger foregiven 224.
Gilder de Gamles 104. 120. 121.
Gielleraaſen 332.
Giftermaal de Gamles 94.
Gise Mogens 259.
Glas-Puſterie forrige Tiders 485.
Glückſtad 276. 281. 284.
Gomer de Cimbrers Stam-Fader 11.
Gorm K. 85. 95. 207.
Gother udvandre 39. 40.
Gothenborg 295. 351.
Gottorp 258. 281.
Graad og Klage ſkammelig 105.
Græker bruge danſke Liv-Garde 67.
Græs-Arter 543. 559.
Gramm, Johan 9. 17. 23. 26. 60. 63. 68. 78. 125.
Grammaticus Saxo 5. 33. 51. 61. 87. 90. 94.

90. 94. 99. 103. 117. 156. 217. 234. 532. 612. 633.
Grand, Jens 227.
Grav-Høye 79. 107.
Gregorius VII. P. P. 119.
Grendse Dannem. 361.
Grevelig Stand 300.
Griffenfeld, Peder 301.
Grotius, Hugo 528.
Grumhed de Gamles 114.
Gudens Aae 528.
Guld-Ertz hvor 479.
Guld-Billeder fundne i Jorden 112.
Gundling Nicol. 138.
Guſtav Adolph, K. i Sverrig 277. ſeqv. 282.
Guſtav Erichſen K. i Sverrig 253. 258. 263.
Gyldenløve, Statholder 292. 303. 305.
Gyldenløv, Skantze 344.
Gyldenſtierne, Knud 255.
Götrik, K. 362.

H.

Haandfæſtning 229. 289.
Haardeknud K. 211.
Hadersleb 264. 281.
Hagen K. i Norge 234.
Halfdan I. K. 204. II. ibid.
Haller J. S. 128. 404. 603.
Hamelen 279.
Hamborg 221. 245. 266. 308. 357.
Hamp 542.
Handels-Compagnier 300.
Hanover 279.
Hanſe-Stæder 23. 241. 248.
Harald Hyldetand K. 47. 69. 79. 99. 206.
Harald Haarfager K. i Norge 47. 85.
Harald Blaatand K. 90. 97. 208.
Harald Klak Fyrſte i Jylland 208.
Harald Hein K. 212.
Haralds Kiær 88.
Haro Raab, hvad betyder 44.
Havne de bedſte i Dannem. 507.
Havre-Sæd 540.
Hedebye 37.
Hede-Marker at dyrke 399.
Heingſt og Horſt 37.
Hela, Dødens Gudinde 76.
Helgeland 435. 479.
Helgens Skaal at drikke 104.
Helmoldus 125.
Hemming, K. 362.
Hemming, Niels 273.
Henricus Auceps Rom. Kayſer 87. 208.
Henricus IV. K. i Frankerig 270.
Herremænd 61.
Herregaards Frihed 63.
Herta, Gudinde 75.

Hevn, Gilds 224.
Hiælpe-Tropper 136. 270. 294. 309.
Hielm en Ø 227.
Hirdmænd 62.
Hiſtorie den danſke 119.
Holberg, Ludvig 92. 122. 126. 176. 213. 276. 289. 477.
Hollænder 284. 286. 290.
Holmann, Sam. Chriſt. 427.
Holm. Tycho 543. 589.
Holſteen kommer til Dannem. 245.
Holſteener 231. 239.
Hohner-Mohr 405.
Horn at drikke af 95 Guld-Horn 80.
Horſens 259.
Haug-Old 37. 108.
Hvede-Sæd 539.
Huntingdunenſis, Henrich 114.
Huus-Bygning, de Gamles 55.
Huſum 257.
Huſtrue at tage 94.
Høſdingsborg 57.
Hør-Avling 400. 542.
Hylding Kongernes 86.

J.

Jacobus VI. K. i Skotland 273.
Jægerspriis 108.
Jagt-Rettighed 605.
Jarmar, Hertug til Land-Rygen 225.
Jaſpis 448.
Jelling 57. 97.
Jern i Jylland 417. 485. 488.
Jern-Byrd 91.
Jette-Stue, Kæmpegrav 108.
Isbroe over Beltet 292.
Islandſk Sprog 102.
Islandſk Hypotheſis i Hiſtorien 199.
Ildebrand i Kiøbenh. 357. paa Friderichshald 335.
Ingeborg Dron. 228.
Ingenia, de danſkes 148.
Ingild K. 103. 204.
Innocentius IV. P. P. 222.
Inſecter i Dannemark hvilke 664.
Interregnum ſkadeligt 205. 231.
Johannes K. 247.
Johann Adolph, Hertug til Pløn 304.
Jomsborgere 65. ſeqv. 117. 209. 213.
Jomfruers Giftermaal 89.
Jomfrue-Cloſtre, hedenſke 94.
Jonæ, Arngrim 102.
Jord-Arter 452.
Jordbeg 473.
Jord-Marv, ſee Mærgel.
Jornandes 47.
Joſephus Flavius 11.
Iſidorus 129.
Ivar Vidfadme K. 205.
Jubel-Feſt 339.

Juel, Niels 303. 305. 307. Juſt 327.
Juel, Povel 355.
Julin 217.
Juſti Joh. Henr. 163. 400.
Juvenalis 15.
Jyder ſærdeles privilegerte i Engelland 38.
Jydſke Rif 18.
Jydſke Lov 92.
Jyllands Grund 397. 499. gamle Navn 493. 528.
Jylland indtaget 284.

K.

Kolde-Syge 377. 79.
Kæmper 51. 90. 108.
Kallundborg 255. 57. 60. 68.
Kalkſteen 424. 428.
Kampſteen 438.
Kattegat 493.
Keisler, Joh. Georg 78. 79. 104.
Keltring af Celter 31.
Kiærteminde 260.
Kilder, ſunde 514.
Kirkerup, Jens 364.
Kiøbenhavn 225. 54. 58. 60. 94. 97. 315. 57. 76.
Kiøbing, Kiøbſtæd 57.
Kiøbſtæders Opkomſt 57 ſeqv.
Kiødædere ere Danſke 130.
Kiøkken-Urter 533.
Klæde-Dragt 52.
Kleigrunde 398.
Klingenberg Povel 298.
Klippe-Grund 423.
Klyne et Slags Tørv 415.
Knud, Konge, ſee Canutus
Knitliag-Sage 213.
Kolding 284. 462.
Konge-Lov 297.
Konge-Val 244. 259. 288.
Konge-Mord 222. 224. 225 ſeqv.
Konger af Skioldungers Stamme 199.
Konger af den Oldenb. Stamme 244.
Konſter boglige 125.
Korſør 88. 293.
Krabbe, Tyge 248. Lucas 277. Iver 291.
Krams-Fugle
Krantzius, ſee Crantzius.
Kride-Bierge 429.
Krig, borgerlig 260.
Krig den ſidſte med Sverrig 318.
Kriges-Øvelſe de Gamles 69.
Kundſkabs-Frembgang 33. 124.
Køge 260. 305.
Königsmark General 306.
Kylling Peder 543.

L.

Laaland 292. 95. 78.
Lærde Folk i Dannem. 150.

Lær-

Lærdoms-Flor 270.
Lætus, Pomponius 41.
Lahontan B. 130.
Lands-Byer de ældſte 59.
Lands-Crone 304.
Land-Militie, oprettet 316.
Land-Rygen 219. 240. 306. 322. 328.
Lange J. C. 499. 515.
Langebek, Jacob 176. 437. 478.
Langeland 295. 305.
Latinſke Sprogs Dyrkelſe 152. 287.
Laxmand, Povel 249.
Lazius Wolfgang 13.
Leer-Arter, adſkillige 454.
Legems-Storhed 50 ſeqv.
Lehn Kæyſerligt 87.
Leibnitz, Gottfr. Wilh. 4.
Leide brydes 255.
Leire, Lethra 57. 203.
Leo X. P. P. 252.
Leſøe 475.
Liefland 220.
Ligbegængelſe 106.
Limfiord 508. 641.
Lindkøping 268.
Lindſer 541.
Linnæus, Carol. 387. 615. 645. 663.
Liſterdyb 284. 309.
Livius Titus 28. 192.
Loden-Knud 45.
Longobarder 41 ſeqv.
Lokke, Diævelens Navn 76.
Lordaue et Øgenavn 139.
Love, danſke 88. 92. 184. 186. 220. 241. 297. 300.
Loviſe Dronning 312. 352.
Lubeceuſis Arnold 53.
Lybek 220. 259. 361.
Ludevig Peter de 221. 26. 29. 33. 45.
Lyders Philip Ernſt 378. 537.
Luft i Dannemark 364. 375.
Lund i Skaane 88. 302.
Luitprandus 87. 114.
Lykke, uſtadig 220.
Lykke Iver 336.
Lyſcander, Johan 48.
Lytzov, Barthold 330.
Lovenhielm, Gener. 305.
Lovenørn, Povel 351.

M.

Maale-Strøm ved Bornholm 506.
Mærgel 455.
Mad-Urter 513.
Magazin det danſke 251.
" det Hamborgſke 128. 427.
" det Oeconomiſke 364. 370. 392. 408. 412. 439. 520. 580. 601.
Magelighed de Danſkes 139. 163.
Magnus, K. i Norge 211.

Magnus Smek, K. i Sver. 229. 233.
Magnus K. i Liefland 264. 66.
Major, Daniel 13. 19. 28.
Majus Burchard 152.
Mallet, M. 35. 49. 94.
Malmøe 248. 57. 304.
Mantuanus, Baptiſta 23.
Manglebierg 391.
Manufacturer 169. 275. 601.
Mareſius, Relandus
Margreta, Dron. 234.
Marius, Romerſke Feldtherre 14. 29.
Markgrevſkab, foregivet 9.
Marlok, en Konges 274.
Marmor, hvor findes 427. 430. 437.
Marſtrand 305. 349.
Marſvin, Ellen 287.
Marſvins-fangſt 643.
Martorv 411.
Mayrafiſk, J. G. 4.
Medaille, merkelig 309. 334.
Medgift, ey brugelig 94.
Mediation Parthiiſk 295.
Meibomius, Marcus 115.
Melancholie, en Konges 249. 50. 60.
v. Mellen Jacob 109. 111.
Mela, Pomponius 6. ſeqv. 26. ſeqv. 494.
Menniſke-Offer 75. 82.
Merſeburgenſis, Dithmarus 75.
Metaller i Dannemark 477.
Meteorologiſke Obſervationer 364.
Meurſius, Johannes 134.
Meyer, Marcus 261.
Middelmaadighed, ingen Laſt 126.
Mineralier, adſkillige 452. ſeqv.
Minne, de Dødes Skaal 105.
Miſſion, Evangel. til Oſtindien 317.
Miød ældgammel Drik 77.
Molesworth, Robbert 122. 26. 67. 413. 606.
Mollerus, Johannes 17. 23. 27. 150. 151.
Monachus, Oddo 104.
Monkelevnet udvælger en Konge 215.
Montfaucon, Bernhard 29.
Monſtier, Arthur 119.
Morgan, Engelſk General 281.
Mornay, Carl 268.
Moſer og Kiær udtørres 405. 410.
Moſe-Jern 4. 417.
Moß i Norge 331. 333.
Munk, Magnus 257. Peder 269. Chriſtina 286.
Munkholm 342.
Møens Land 291. 392. 429. 520.
Mønſted Kalkbierg 428.

N.

Næring de første Kiøbſtæders 58.

Naskov 292.
Nastrond, betyder Helvede 76.
Navn, det Danske 3. 7. 8. 47. Det Cimberske 23. 108.
Nesse-Konger 47. 84.
Nicols, John 402.
Nidkiærhed for Relig. 259. 263. for Fædrenelandet 230.
Niels, K. 214.
Niffelheim, et mindre Helvede 76.
Nigellus, Ermoldus 52.
Nordberg, Jørgen.
Nordborg 309.
Nordbye, Søfren 257.
Norden ilde udraabt 49.
Nordstrand 498.
Norge foreenes med Dannemark 234.
Norge, Arving der til 257.
Norge anfaldes af de Svenske 254. 268. 540.
Nova litteraria Maris Baltici 31. 109. 447.
Nyeborg 88. 260. 292. 295.
Nyekiøbing i Falster 269. 292. 299.
Nyestæd, Johan 101.

O.

Observationer, Barometriske 365.
Thermometriske 366.
Vindenes 367.
Obsloe 268.
Oddevald 303.
Odense 34 88. 256. 291. seqv. 359.
Oker, en Farve-Art 461.
Olaus I. K. 203.
Olaus II. K. 204.
Olaus III. K. 213. 234.
Olaus Martyr K. i Norge 201. 205.
Oldenborgske Konge-Stamme 244.
Omvendelse de danske Hedningers 118. seqv.
Opdragelse Ungdommens 65. 95.
Opkomst, Skovenes 419.
Oprindelse det danske Navns, See Navn.
Opror i Skaane 219. i Jylland 241. i Fyen 260.
Opsigelse, Troeskabs 254.
Orosius 28.
Øst- og Vest-Gother 40.
Othin 30. 33. 37. 67. 73. 97. 200.
Otto, Kayser 90.
Otto, Printz 213.
Overdaadighed er ikke nye 102. 139. 142.
Overdrev at dyrke 401. 403.
Oversvømmelse af Havet 16. 340. 506.
Oxer, Danske 595.
Oxe, Torbern 253.
Oxenbierg 261.
Oxenstierne, General 205.

P.

Paars, Knud 229.
Palladius, Niels 266.
Palnetocke 208.
Pantsettelse uforsvarlig 229.
Paris indtagen af de Danske 43.
Paris-Clerker 125.
Parisiensis, Mattheus 221.
Pauli, Simon 591. Johan ibid.
Pelloutier, M. 116.
Pensioner til Lærde Folk 271.
Peringskiold, Johan 4. 209.
Pestilentz 166. 321. 376.
Petræus, Nicolaus 12.
Petreficerte Ting 449.
Petrus I. Czar 322. 325. 339.
Petrus de Dacia 125.
Petrus Minorita 237.
Philalethus 209. 213.
Philippa, Dronning 239.
Philippus IV. K. i Spanien 287.
Plessen, Christ. Siegfr. 301.
Plinius 6. 8. 12. 475. 493. 495. 528.
Plovskat 222.
Poeter, gamle 100.
Pontanus, Jo. Isaac. 5. 28. 45. 51. 134. 154. 221. 228. 479. 478. seqv.
Polygamie, dens Virkning 159.
Popo Apostel 91. 118.
Porcellain-Jord 454.
Post-Væsen, indrettet 298.
Præste-Kone, en snild 332.
Preussen 120.
Procopius 42.
Ptolomæus, Claudius 5. 16. 23.
Pytheas Massaliensis 12.

Q.

Qvadrat-Mile hvor mange i Dannemark 389.
Qvæg-Syge.
Qværn-Steene 431.
Qvartz 433. 436.
Qvinder komme ikke i Valhalla 77.
" de Cimbriske tapre 15. 55.

R.

Ragnaroke Verdens Undergang 77.
Randers 230. 285. 528.
Rangelsteene. 447.
Rantzov, Johan 260. 390. Bertram 265. Daniel 267. seqv. Henrich 271. Breide 277. Margvard 281.
Rav eller Bernsteen 473.
Ratzeborg 308.
Reformation, Kirkens 258. 262.
Regiment, kongeligt 85.
Regner Lodbrog K. 90. 99.

Reid-

Reidgotland 41.
Religion, de gamle Danſkes 73.
Religions-Frihed i Dannem. 196.
Religions-Kriig i Tydſkl. 278.
Reſidentz, de gamle Kongers 88.
Rettergang 88.
Retfærdighed i Dom 273.
Ribe 241.
Richard, Hertug i Normandie 46.
Riddere af Sværd-Ordnen 233.
Ridderordner, fornyede 300.
Rigens-Raad 289. 292.
Ringſted 88. 260.
Risbye 277.
Rhrodius, Chriſt. Detl. 109.
Roar, K. 204.
Rolf Krake K. 205.
Rolf, gange Rolf, Hertug i Normandie 42. 208.
Romere bekriges af Cimbrer 13. 49.
Rom, ødelagt af Gother 39.
Romsdalen 278.
Roſenborg 287.
Roſkild 246. 521.
Rothe Tycho 127.
Rouen, indtagen 43.
Rouſſeau, J. J. 124.
Rudbek, Olaus 12.
Rug-Sæd 538.
Rune-Daab 95.
Rune-Skrift 82. 97.
Ruſſer, ankomne til Kiøbenh. 338.
Rye, Herredag der 259.
Rygenwalde 240.
Ryß-Glaß 431.

S.

Saar, mange dødelige paa en Konge 226.
Sacrament, misbrugt til Mord 225.
Sæde-arter, adſkillige 538.
Sælhunde 643.
Secrup, Niels 545.
Sagtmodighed en Konges 312.
Saltholm 427.
Salpeter 471.
Saltkilde 462.
Saltovne 434.
Saltſyderie 463.
Samland 13.
Samſøe 225.
Sand, adſkillig Art 459.
Sandflugt 460.
Sandemænd 90.
Sandſteen 430. 435.
Saxe, Petrus 497.
Sarkiøbing 230.
Schachtius, Henrich 112.
Scheidius, C. L. 9. 87.
Schlegel, Joh. Henr. 276.

Schrøder, Johan 336.
Schested, Hanibal 284. 94.
Chriſt. Thomſ. 332. ſeqv.
Seyer, en mageløs 135. 267.
Sibbern, Nicol. 150.
Siæland 27. 494. 231.
Siælandſke Lov 92.
Sigbret 250. 254.
Sigismundus Rom. Kayſer 239.
Sigur Ring, K. 206.
Sigur Snogöye K. 207.
Sigtuna 34.
Sinop, Senop 541.
Sixtus IV. P. P. 245.
Skaane 261. 269. 277. 284. 291. 296. 304. 319.
Skaanſke Lov 92.
Skabning, de Danſkes 52. 128.
Skanderborg 88. 272.
Skagen 641.
Skemmur, et ſlags Jomfrue Cloſter 94.
Skialdre-Kunſt 100.
Skieversteen 431. 435.
Skiold, første Konge i Danm. 40. 86. 89. 200.
Skioldungers Konge-Stamme 242.
Skiorbug 381.
Skoler, offentlige 146. 353.
Skov-Vext 416.
Skram, Peder 262. 266.
Skribentere, de ældſte i Norden 99. 151.
Skue-Penge 135. 36.
Slagheck, Didrich 253.
Slange, Niels 276. 643.
Slanger hvilke her 658.
Slegtſkab det Kongelige 243.
Slesvig 238. 258. 352. 398.
Soldaters Løn 90.
Solens Op- og Nedgang 363.
Sommer ſildig 376.
Sophia, Dron. 304.
Sophia Amalia Dron.
Sophia Magdalena, Dron. 355.
Sorterup J. 81.
Sorte-Plog 92.
Spedalſkhed 635.
Spelmannus Henrich 53.
Spenerus, Jac. Carl 20. 28. 84.
Sperling, Otto 31. 53. 101. 109. 447. 479. 478. 480.
Sprageleg, Ulf 211.
Sprog, det danſke 101.
Stærk Odder 71. 99. 103.
Steenbuk, Magnus 322. ſeqv.
Steen-Arter adſkil. 423.
Steen-Giærder 439.
Steen-Kul 431.
Stege 260.

Stephanius Steph. Joh. 94. 97. 106. 223. 633.
Stevens-Klint 429. 440.
Stig, Rigens Marſk 226.
Stokholm 248. 252. 278. 306.
Stormodighed, Kongel. 218.
Strabo 16. 18. 52.
Stralſund 281. 303. 306.
Sture, Steno 247. 48. 51 ſeqv.
Sturleſen, Snorro 33. 45. 85. 106. 526.
Strøm Hans 640. 648.
Styres-Havne 62.
Styres-Mand 70.
Svanning Johan Sen. 264.
Svend Tiugſkæg K. 91. 208. 210.
Svend Eſtridſen K. 86. 211.
Svend Grathe K. 88. 215.
Svendborg 260.
Svend Aggonis 86.
Svenſke forlode den Calmarſke Forening 239. 42. 44. 47. 50.
Sverrig, hvor tidlig bebovet 12.
Sviin 603.
Svovel 472.
Suhm Peter Fridr. 12. 473. 475. 607.
Syv, Peder 102.
Søeborg 88. 227.
Søefart, danſkes 12.
Søefolk 162.
Søe-Konger 114.
Sønderborg 255.
Søeroverie 113.
Søe-Slag 69. 266. ſeqv. 284. 303. 305.

T.

Tacitus, Cornelius 16. 21. 23. 75. 84. 98.
Tænder, en Konges 274.
Tapperhed, de Danſkes 132.
Tarvelighed gammeldags 201.
Teilman T. R. 368 ſeqv. 377. 544. 559. 616.
Temperament de Danſkes 129.
Templer Afgudiſke 78.
Terra Sigillata 454.
Theut, Guds Navn 7.
Theutoner 8. 25. 28.
Tilly General 279. ſeqv.
Thor, Afgud 73.
Thorshammer 95.
Thors-Offer 112.
Thorslev 79.
Thormodus Torfæus 37. 40. 42.
Thorſtenſen Leonhard 284 ſeqv.
Thott Thor 108.
Thura Albert 150. Laurids 479.
Tiende gior Oprør 213.
Tigerdyr fundne i Jylland.

Tiirsbek, Herregaard 88.
Tobaks-Plantning 400. 542.
Toletanus, Rodericus 101.
Told i Øresund 277.
Trælle hvilke 63.
Tre Cron. i Rig. Vaaben 236. 66. 69.
Tripels 461.
Tronhiem 294. 295.
Tvedragt borgerlig 197.
Tvekamp 67. 90.
Tydske, deres Sæder indførte 103.
Tyre Dannebod Dron. 208.
Tyverie hart straffet 89.
Tønningen 4. 325.

V.

Vaaben og Værge, de Danskes 54. 110.
Vadskiær, Christ Fridr. 25. 75. 88.
Væringer, danske Soldater i Grækenland 67.
Værter i Dannem. 537.
Waldemar I. K. 92. 216. 228.
Waldemar II. 219.
Waldemar III. 230. 608.
Valhalla Heltenes Himmel 76.
Valkyriur himmelske Jomfruer 77.
Valk-Jord 453.
Vande, salte 493.
Vande, ferske 513. formindskes 533.
Vand-Flod i Marsklandene 340. 506.
Vand-Tap 374.
Varme Luftens 371.
Varnefredus Paulus 41.
Veile Christen Østersen 61.
Vender, Vandaler 41 seqv. 217.
Venetus Paulus 67.
Vendsyssel 23. 42. 261. 284. 291. 641.
Vermund Konge 303.
Vernon, Monf. 132. 371. 608.
Verelius Olaus 97. 102.
Vestenvind 373.
Vester-Havet 499.
Vesterviig 277. 395.
Vestphal J. E. 4. 15. 29. 498. 604.
Viborg 57. 88. 254. 261.
Videnskaber indførte 124.
Vilhelm Hertug i Normandie 46.
Vinde, sedvanligste 367.
Vinsløv, Peter 102.
Vinter, mild 369.
Vinstrup, Mikel 273.
Vismar 303. 329. 333.
Vitriol 472. 486.
Vitruvius 129.
Vodan see Othin.
Volqvarts, Peter 601.
Voltaire, Monf 43. seqv. 256.
Vornede-Væsen 61. 316.
Vormius Olaus 79. 82. 97. 102. 106. 108. 453. 474. 606.

Voſſius, Job 7. 8 27.
Vrangel, General 285.

U.

Udvandring, Danſkes 36. 47. 157. 162.
Udenlands-Reiſe 298. 311.
Uld, den Danſke 601.
Ulefeld, Ebbe 284. Corfitz 288. 292.
Ulrica Eleonora, Dronning i Sver. 302. 347.
Umbra 462.
Undalinus, Petrus 45.
Union, den Calmarſke 237. 248. 257.
Univerſitæt i Kisbenh. 245.
Upſal 252.
Urnehovet 88.
Urner, ſee Aſke-Potter.
Urter, ſee Vexter.

Ø.

Øder D. 589. Her Danſke 492.
Øland 305.
Øierſøen 4. 493. 497. 500.
Øxen danſke.
Øxer, danſke Stridsvaaben 54.
Zeilerus, Martin 101.
Ziegenbalg, Bartholom. 317.

Tryk-Feil.

Pag. IX. i Fortalen hande, læs havde.

Pag. XIV. Samme ſteds de ea, læs *de eo.*

Pag. 88 leie, læs leire.

Pag. 93 Kirke-Lov, læs Birke-Lov.

Pag. 94 en Huſtrue, læs een Huſtrue.

Pag. 137 nægtes, læs negtes.

Pag. 150 Poſie, læs Poeſie.

Pag. 172 celibatus, læs *coelibatus.*

Pag. 324 Bataillon guarre, læs Bataillon *Carrée.*

Pag. 360 Saa, læs Saae.

Pag. 440 ptoverunt, læs *proderunt.*